

ATHENAEUM PONTIFICII SEMINARII ROMANI
AD S. APOLLINARIS

HAMLETUS I. CICOGNANI

Ius Canonicum

PRIMO STUDII ANNO

IN USUM AUDITORUM EXCERPTA

- I. Prolegomena iuris Canonici
- II. Historia fontium iuris Canonici
- III. Commentarium ad Lib. I. Codicis



ROMAE
EX OFFICINA TYPOGRAPHICA AUSONIA
VIA EZIO, 19

1925

ADNOTATIO PRAELIMINARIS

Selectissimi « S. Apollinaris » discipuli instanter expostularunt, ut scripto omnia colligerentur quae de Iure Canonico privato ac de historia eiusdem iuris exponenda sunt primo anno studii, atque ita quodammodo suis limitibus ipsa praefinirentur, iuxta programmata in Athenaeo Pont. Seminarii Romani servata. Libenter itaque eorum optatui obsecundandum esse censi. Nil enim gratius et mihi et Antecessoribus potest esse, quam faciliorem sternere viam ad doctrinam ediscendam; et simul operam conferre discentibus, tot disciplinis intentis, ut sese ad pericula aptius subeunda praeparent.

Haec tantum est ratio editionis harum praelectionum, quae, uti prodeunt, rite dici debent « excerpta quaedam in usum et commoditatem auditorum ».

Nec multa, nec nova hic tradenda; sed apta, ut in votis habeo, ad *multum* assequendum, videlicet, mentes iuvenum fundamentalibus iuris principiis imbuere ac efformare.

Romae, die 8 Decembris 1924.

H. I. CICOGNANI.

4928

I.

PROLEGOMENA IURIS CANONICI

CAPUT PRIMUM.

Ratio institutionis in iure.

1. Primus cursus annus ante et post Codicem. — Ante promulgationem Codicis ubique generatim in Athenaeis, schola primi anni cursus iuridici nomine *Institutionum* veniebat, quia summa elementa totius iuris canonici tradebantur, praeter lineas generales historiae ipsius iuris. Agebatur de *personis*, de *rebus*, de *iudiciis*, de *delictis* et de *poenis*: seu de universo iure; sed revera summam ac compendiarium, cum pro tanto rerum cumulo tempus sufficiens deesset. Magis, prae coeteris evolvebantur *historia fontium iuris*, *principia fundamentalia*, seu *notiones de iure* eiusque divisionibus, de lege, de subiecto legis, de obligatione, interpretatione, cessatione, de consuetudine, de rescriptis, de privilegiis, de dispensationibus. Sunt enim huiusmodi conceptus fundamentales, quibus omissis, vanum est provinciam iuris ingredi, atque leges noscere, nedum interpretari.

Codice promulgato, consultius visum est immutationes nonnullas introducere, quae primo visu substantiales apparent, quasi totam naturam antiquae scholae subvertent: sed nullo modo hoc tenendum est, cum primo anno auditores adhuc *in iure institui* debeant; verum *ratione et methodo meliori*.

Nostrum erit tradere: 1. *Prolegomena de iure canonico*; 2. *Historiam fontium iuris canonici*; 3. *Libri I Codicis I. C. interpretationem seu commentarium*.

Pars prima plus minusve ut antea evolvitur. *Altera* non est perstringenda ad historiam fontium, sed extendenda ad historiam scientiae iuris canonici, iis tamen finibus quos tempus sinit.

Tertia pars prorsus nova videtur, etsi non omnino talis iudicanda. Totus enim lib. I Cod. tractat de *Normis generalibus* et ita inscribitur « *Normae generales* » quae dividuntur in sex titulos, nempe: de legibus ecclesiasticis; — de consuetudine; — de temporis supputatione; — de rescriptis; — de privilegiis; — de dispensationibus.

Quoad substantiam, huiusmodi tractationes, — titulo III « de temporis supputatione » excepto, — eadem sunt ac vetera prolegomena quae in schola Institutionum tradebantur.

Non amplius ergo igitur primo anno cursus iuridici de *rebus*, de *personis*, de *iudiciis*, de *delictis* et de *poenis*: sed ex hoc nulla deminutio scholae primi anni promanat; nam, cum tempus non suppeteret totam materiam, etsi summis lineamentis, uno anno absolvere, saepe eveniebat ut omnia accumularentur in confusam et obscuram coacervationem, aut tantum nonnulla, perpauca vix exponerentur: unde profectus valde exiguus.

Nunc totus liber I Codicis legendus est: absolvitur 86 canonibus; non multi sunt, sed omnino fundamentales; et exponendi eodem modo ac in schola *textus*; imo ea qua ampliori ratione datum erit, cum obliviscendum minime sit, quod *institutio* dari debet de disciplina iuris, seu fundamenta poni doctrinae iuridicae.

Idea ergo *Institutionis iuridicae* non solum non evadit extranea, verum valde convenit primo anno iuris.

Primus enim liber Codicis, normas generales praebens, fundamenta iuris substruit, seu basim aedificii canonici, et ipsemet sua natura *institutionum* iuris rationem habet; atque in eodem explicando ideae seu conceptus tradenda sunt de fundamentis iuridicis, principiis, ac de significatione verborum, uti apti fiamus toti volumini Codicis evolvendo ac discendo.

* * *

Hisce praemissis, supervacaneum tamen non erit breviter videre quid sibi volebant antea perinsignes iuristae, qui *Institutiones iuris* tradebant, et quaenam erat natura librorum *Institutionum*.

2. Libri Institutionum. — *Institutiones* vocantur libri doctrinales, in quibus capita et quaestiones alicuius disciplinae exponuntur modo synthetico ac facili, quasi per generalem conspectum.

Ipsa nomina seu inscriptiones librorum institutionum hoc indicant: *Elementa*, *Notiones*, *Principia*, *Compendium*, *Breviarium*, *Enchiridion* (ex. gr. ἐν = in, et χεῖρ, χειρός = manus) seu Manuale, *Synopsis* (σύν = cum, et ὤψ = visus, adspectus).

Quoniam ante Codicem *schola institutionum* et *schola textus* plene distinguebantur, illic *elementa* iuris, quasi *materia prima*, aut, si magis placet, *fundamentalia principia* tradebantur, veluti *propaedeutica disciplina*: ad instar *decem praedicamentorum* seu *decem elementorum* (Κατηγορίαι) relate ad tractatum de Logica, quae primus Aristoteles suae « Logicae » praeposuit.

Huiusmodi vero elementa non solum rationem fundamenti induebant, sed etiam, — prouti super innuimus,

— universam doctrinam iuridicam, quamvis summario modo, continebant, uti antiquae *medullae* quarumdam scientiarum, (e. gr. « *Medulla Theologiae Moralis* » auctore Busembaum S. I., Patavii, 1746).

Per libros *Institutionum* iuvenes apti fiebant, ut dein sacros canones, decretales et leges ecclesiasticas interpretarentur: ex illis enim principia generalia hauriebant: ordine systematico universi iuris canonici notionem generalem sibi comparabant, quaestiones obvolutas et captu difficiliore, quae aliquando desertores studiorum reddunt aut diffidentia et animi deiectione iuvenes afficiunt, non pertractabant: adeo ut prima legum cunabula tantum addiscerent, coetera relinquentes annis posterioribus seu scholae textus.

3. Ad imitationem Iustiniani. — Praecipuum exemplum praemittendi *Institutiones* diffusiori cognitioni legum datum fuit a Iustiniano. Ipse, qui ius romanum collegerat duabus syllogis nempe *Codice* absoluto a. 529, et *Digesto* seu *Pandectis* ⁽¹⁾, eodem anno ac *Digestum*, 533, auctoribus Triboniano, Dorotheo et Theofilo, *Institutiones* edidit.

Huiusmodi *Institutiones* in sua compositione et con-

(1) *Digestum*. *Digesta*. a verbo digerere = ordinare. *Pandectae* a verbis Πάν = omne, et δέχομαι = recipere.

Codex aut *caudex* etymologice idem valet ac truncus arboris dein tabula ad scribendum, ex ratione scribendi ab antiquis usitata super tabulis ligneis cera oblitis, ut datum est mirari in nonnullis museis Romae, Berolinii, Londinii, Lutetiae Parisiorum; duae tabulae simul coniunctae ad instar libelli (vulgo « *taccuino* ») communis dictae fuerunt *codex*; aut etiam plures tabulae seu folia independentia simul colligata, quo modo a *volumine* (vulgo *rotolo*) distinguebantur. Cum vero praesertim leges et statuta hoc modo scriberentur ac colligerentur, *Codex* significavit librum complexum legum, seu legislationem continentem.

structione pendent ab « Institutionibus » Gaii, qui pariter summam iuris, uti habebatur sub Antonino Pio (138-161) et Marco Aurelio (161-180), ibi perstrinxerat: (pertinet Gaius ad alteram iurisprudentiam, quam floruit sub Imperio, sc. ad iurisprudentiam cultam quaeque porrigitur ab Hadriano ad Alexandrum Severum).

Ad finem et naturam penitus perpendenda librorum Institutionum, utiliter legitur Constitutio Iustiniani « Imperatoriam Maiestatem » de confirmatione « Institutionum », et Const. « Omnem reipublicae » d. 16 Dec. 533 de ratione et methodo iuris docendi. (Cfr. « Corpus Iuris Civilis » respective initio Institutionum et Digestorum).

Saeculo XVI *libri et schola Institutionum* iuris canonici coepta sunt haberi. Antesignanus ac magister fuit de hoc *Ioannes Paulus Lancelotti* (1522-1590), laicus perusinus, qui mandatum habuit Institutiones conscribendi ad imitationem Iustiniani ab ipso S. Pontifice Paulo IV. Institutiones Lancelotti prodire mense Augusto a. 1563, sub Pio IV, qui vero eas non adprobavit uti librum officialem pro scholis et legalem, ut auctor optaverat; attamen huiusmodi Institutiones maximam famam adeptae sunt, et notas et commentaria a perpluribus canonistis habuere; addi solent una cum Libro VII Decretalium, libris « Corporis Iuris Canonici ».

Constant ex 4 libris: 1) de iure canonico; 2) de rebus; 3) de iudiciis; 4) de delictis et poenis. Haec Lancelotti divisio communis evasit inter auctores Institutionum canonicarum; et recepta quidem fuit in novum Codicem. Statim post annum ab Institutionibus Lancelotti, seu a. 1564, quidam Marcus Antonius Cucca, magister Papiæ seu Ticini, simile opus edidit, componens « Institutiones Iuris canonici maiores et minores ».

De libris Institutionum in iure canonico videbitur suo loco. Ut unum exemplar adducamus, *Institutiones* memoramus Ioannis Devoti (1744-1820), Episcopi Anagnini.

Dividuntur in IV libros, quibus praemittuntur satis ampla prolegomena de *Ecclesia* et de *Iuris collectionibus*: 1) de personis, 2) de rebus, 3) de iudiciis, 4) de delictis et de poenis. In fine habetur « index rerum praecipuarum », quo facili modo varii loci et quaestiones inveniri possunt.

Utiliter legitur « Praefatio ad cupidam ss. canonum Iuventutem », ubi dicitur omnem fere aetatem habuisse scriptores de Iuris Can. Institutionibus; verum nonnulli « ossa iuris solum, non sanguinem videntur tradere »; alii obruunt ingenia rerum copia »; quidam nihil agunt « de causis rerum et memoria vetustatis »; quidam vero « eruditionis studio rapiuntur » ut de antiquitate solum videantur loqui Idcirco auctor studuit hos scopulos devitare, disciplinam Ecclesiae antiquam, novam et novissimam exponendo, leges, canones, iurisprudentiam, responsa SS. Congregationum et opportunas notitias historicas.

Monet demum iuvenes ut a libris iuris erroribus in fidem et in Ecclesiam infectis caveant. Exortatione explicit eius praefatio. « Quamobrem pergite atque ad haec studia contendite, ut et vobis honori et Reipublicae utilitati esse possitis » etc.

Libri Institutionum Iuris Canonici magnam etiam hodie offerunt utilitatem, praesertim in scholis S. Theologiae, ubi ius canonicum habetur ad instar scientiae subsidiariae. Ibi, ut par est, illi libri *Institutionum* seliguntur qui revera summario modo prouti ab initio contigit, exarati sunt; minime vero qui, etsi nomen servant, diffusiori ratione ius pertractant, uti agit ipse Devoti ⁽¹⁾.

(¹) Novi libri Institutionum qui, digni laude, synopsis totius Codicis tradunt hi sunt: VERMEERSCH S. I. et CREUSEN S. I., *Epitome Iuris Canonici cum commentariis ad scholas et ad usum privatum*. —

CAPUT SECUNDUM.

De natura et divisione iuris in genere,
iuris Canonici in specie ac de eius studio.

ARTICULUS I.

De notione Iuris.

4. Notio iuris ex etymologia. — Scribit Ulpianus (et hoc fragmento incipit Digestum): « Iuri operam daturum, prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat » (cfr. 1, D. I, 1). Hoc investigantes, potius quam sistere in subtilibus quaestionibus, notionem ac naturam iuris inferendam censemus ex *synthesi* diversarum opinionum.

Linguae latinae sistendo, verbum *ius* deducitur: a) aut ex *iustitia* seu *iusto*: ita Ulpianus: « Ius est ars boni et aequi » (ib.); et S. Isidorus in Lib. V Etymologiarum, c. 3, quem sequitur Gratianus: « Ius autem est dictum quia iustum est » (c. 2, D. I.); b) aut a verbo *iussum*, seu *iubere*, quia ius est quod iubetur, sc. lex, mandatum: quod antiquissimi vocarunt *ioussa*, et inde *iura*: ita penes civitatem patriciam leges latae a populo romano in comitiis curiatis (populus dividebatur in XXX partes seu curias) *iussa* erant. Rex hoc modo populum rogabat: « Velitis, iubeatis, Quirites... » (Romani a *curia*

C. BADII, *Institutiones Iuris Canonici*, Florentiae, 1922. — PRÜMMER O. P., *Manuale Iuris Canonici*, Friburgi, Brisgoviae, 1920. — DE MEESTER, *Iuris Canonici et Iuris Canonico-civilis Compendium*. Bruggis 1923. — Alii prodire, auctoribus, e. gr. FERRERES, MUNERATI; sed cum paullo breviores esse laborarint, obscuri aliquando fiunt.

dicebantur *Quirites*; *iubere* origine item erat ac *adsentire*; unde sensus hic erat: « Velitis, *adsentiatis*, *Quirites* »).

Plures ac recentiores ulterius progrediuntur, et nomen latinum *iuris* ab aliis linguis derivant: c) Nonnulli a radice indo-europea vel sanscrita *yu*, quae ideam continet *ligaminis, vinculi, unionis*: unde verba sanscrita *yugam* = par, *yugma* = coniunctio; graeca: ξυγόν = iugum, ξεύννυμ = coniungere; latina *coniux, iungere, iuxta, iumentum*: est enim ius *ligamen* quo homines Deo subiiciuntur et inter se ligantur. d) Alii vero a primitivo sanscrito seu vedico *yos*, quod significat *bonum, sanctum, ad divinitatem pertinens*: ratio est quod ius a divinitate procedit, et antiquitus praesertim a sacerdotibus leges ferebantur ac ius stricte cum religione eonnexum habebatur. Ex quo Hugo Grotius (1582-1645) et Ioannes B. Vico (1668-1774), philosophi ac simul iurisconsulti, nomen iuris procedere censuerunt a verbo graeco Ζεῦς, Διός quae est vetusta forma nominis *Iupiter, Iovis*.

e) Graeco idiomate *ius, iustitia* nomantur δίκη et *iustum* δίκαιον: quae verba originem trahunt a radice indo-europea *dik* = *monstrare, indicare*, ex eo quod ius est index seu norma agendi.

f) Modernioribus linguis *ius* vocatur *diritto, droit, derecho, right, recht*, nempe rectum seu directum, forsan a sanscrita radice *rgu* quae significat id quod non deviat, quod lineam rectam sequitur; et morali significatione « normam rectitudinis et honestatis ». Ius ergo hisce vocabulis idem est, ac *regula iusti et iniusti*, ad instar *lineae*, quam uti normam et regulam tenent geometrae, aut *tubi* pro opticis, aut *perpendiculari* adhibiti in arte aedificatoria et muraria.

Ex dictis synthesesim censemus esse heic colligendam; et statuimus sensum verbi *iuris* in hoc essentialiter si-

stere: ius esse quod est iustum seu bonum, quod est iussum seu lex, quod ligat, quod est sanctum et ad Deum pertinens, quod indicat et est norma agendi, quod est rectum et non deviat: sensus *multiplex* ac simul *unus*, nam luculenter iuris originem ostendit, nempe a Deo, a lege aeterna, quae sola tuta est, recta, non devians et sic porro.

5. Significatio iuris, seu notio iuris in sua quidditate. — Praetermittimus minores significationes iuris, prouti sunt sequentes: *sententiae* (« dicere ius »), *tribunalis* (« in ius trahere » seu « vocare »), *vinculi parentelae* (cfr. anglicas dictiones « brother in law » = levir, ìri, « father in law » = socrus, etc.); ac tres praecipuas sumimus, ius considerando sensu *efficienti seu causali*, *subiectivo seu formali*, *objectivo seu materiali*.

a) *Sensu efficienti seu causali* ius est « integer quidam complexus legum (et consuetudinum) unius et eiusdem qualitatis »: unde dicimus *ius naturale*, *ius romanum*, *ius canonicum*, etc. Hoc sensu venire potest tum lex scripta tum lex non scripta seu *consuetudo*.

Hoc sensu Romani — gens actiosa — ius acceperunt, nempe uti *normam* quae externas hominum relationes gubernat. Imo Papinianus et Marcianus ipsas definitiones de νόμος seu de lege, a Demosthene et Chrisippo prolatas ita accipiunt ut νόμος iuri aequivaleat, et in hoc instant, quod ius regere et regulare debet activitatem et agendi hominum rationem. Ad hanc significationem pariter reducuntur singulae leges et iussa, nam sunt norma agendi; etiam *codices legum*, uti Codex Iuris Canonici, Corpus Iuris Civilis seu Romani, Codex Italicus, etc.; ipsamet scientia legum seu iurisprudentia, « divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia » (Iustinianus, § 1. I. I, 1); ipsumque nomen in vocabulis et dictionibus « do-

ctor iuris », « iurisperitus », « iurisconsultus », « iurisprudens », « vacare studio iuris », « ignorantia vel dubium iuris », « hoc esse explorati iuris, pacifici seu liquidi iuris ».

b) *Sensu subiectivo seu formali* ius est: « legitima facultas moralis ad aliquid habendum, faciendum, omitendum, exigendum »; *legitima*, sc. a lege seu a iure concessa.

Ius, tali modo acceptum, aut est *perfectum*, si procedit integre ex iustitia; et tunc huiusmodi facultas moralis dicitur et est *inviolabilis* (ex vi, quasi nullam vim pati debeat), ad significandum eam laedi vel impediri minime posse quominus effectum suum consequatur; — aut est *imperfectum*, si habetur simul ac magis ex aliis virtutibus, e. gr. ex charitate, ex comitate: quo in casu ut effectus obtineatur, opus est ut huiusmodi motivis aliorum bona voluntas addatur. (Ita quisque examen subeat ius habet ad gradus academicos; sed si aliquantisper incertus nutet et claudicet, ita ut magistrorum miseratio interveniat, imperfectum evadit eius ius).

Cum vero de iuribus sermo habetur, nisi aliud moneatur, de intrinsece perfectis agitur.

Sensu subiectivo nomen iuris adhibetur in dictionibus « ius dominii, ius possessionis, ius ad rem (= ius obligationum) ius in re (ius proprietatis), ius utendi et abutendi, uti suo iure, etc. ».

c) *Sensu obiectivo seu materiali* ius est ipsum obiectum iustitiae, sc. quod *debitum est, iustum* (τὸν δίκαιον). Adnotandum vero, plures bifariam tantum dividere ius, nempe in *obiectivum* quod respondet nostro efficienti seu causali, et *subiectivum* quod idem est ac nostrum subiectivum.

Significatio praecipua iuris ex hisce tribus nunc expositis, est prima, cum fons et fundamentum sit aliarum.

6. De iustitia et aequitate. — Videndum nunc est *quid sit iustitia*, de qua iam sub numero praecedenti (litt. b et c) nonnulla innuimus.

Iustitia *strictè* sumpta est « virtus tribuendi unicuique suum ». Recolatur definitio quae legitur initio Institutionum Iustiniani: « Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum unicuique tribuendi » (I. I, 1). « Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere » (§ 3, I. I, 1, ex Ulpiano).

Si illud « ius suum » sc. quod est *debitum*, debetur ad aequalitatem seu ex rigore iuris; respondet nempe legibus rigore sumptis ⁽¹⁾, habetur iustitia *strictè* sumpta. Late vero accipitur, quando quod est *debitum* magis debetur propter aliam virtutem, e. gr. ob religionem, vel honestatem, fidelitatem, ex bono et aequo, seu suadente aequitate; et tunc iustitia est veluti virtus in genere, seu honestas, aequitas, quod verbum sonat ac re-ctitudo.

Hoc sensu accipitur « iustitia naturalis » cum comparatur aut quasi opponitur « iustitiae legali »: dum enim haec est stricta conformitas cum legibus humanis, illa est conformitas cum lege naturali, per quam videmus et experimur, praeter iustitiam, alias virtutes intervenire posse, quae coniurationem in mutuam et pacificam quandam harmoniam exigant: virtutes enim, nedum oppositae inter se, radicitus conveniunt, cum a summo Bono, ab uno Deo, omnes procedant.

En proinde iurisconsultum Paulum dicentem: « Nou omne quod licet (seu est iuxta leges) honestum est ».

(1) SUAREZ, *De Legibus*, lib. I, c. I, n. 3.

(fr. 144 pr. D. L, 17), ⁽¹⁾; en regulam 90^{um} ex 211 « Regulis antiqui iuris » quibus Digestorum liber explicat: « In omnibus quidem, maxime tamen in iure (intelligitur, *humano*) aequitas spectanda est » (fr. 90, D. L, 17). Et Celsus eleganter simul ac perpense ius definivit: « ars boni et aequi », « cuius merito — addit — quis nos Sacerdotes appellet » (§ 1, D. I, 1). Et huiusmodi ars in hoc sistere debet, ut emendetur rigor iuris quando fit iniuriae causa, aut quando lex humana deficit ab aequitate; aut in seipsa deficit, ita ut iustum legale *iniquum* evaderet ⁽²⁾. Recte proinde Aristoteles ait aequitatem esse emendationem iuris, seu iusti; quidem legalis (Eth., lib. V, c. 10). Quod verum est, etsi, uti diximus, omnes virtutes eandem ducunt originem. Persaepe « summum ius est summa iniuria »; et omnino sunt reprobandi qui semper summum ius inquirunt et reposcunt ex quaestionibus et litibus, quando ipsum in iniuriam cedat. Unde Caius: « Saepe accidit ut quis iure civili teneatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari » (Inst. IV, 115); et Paulus (fr. 91, § 3, D. 45, 1): « Esse enim hanc quaestionem de bono et aequo, in quo genere plerumque *sub auctoritate iuris scientiae* perniciose erratur ».

7. Exemplum eximium aequitatis a Praetore romano. -- Praetor romanus, qui inter magistratus *edicta proponentes* numerabatur, magister fuit in difficillima arte iuris, ita rigorem iuris corrigendo:

I) *Imperio suo utebatur* hisce modis: a) si quaestio disputabatur de iure in re interdum ille, quin proprietatem daret,

⁽¹⁾ Cfr. PAULUM Ap. scribentem ad Corinthios: « Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt ». (I. Cor., VI. 12. et X, 22).

⁽²⁾ Praebetur elegans exemplum in parabola servorum ac debitorum penes Evangelium Mat. XVIII. 23 et seqq.

facultatem concedebat occupandi *possessione* res alienas (= *missio* in possessionem).

b) Alias contractum verbalem imperabat in bonum unius partis (stipulantis): et ita altera pars promittens, quae iure non tenebatur, stipulatione obstricta evadebat (= stipulatio praetoria).

c) interdictum seu iussum dabat iubendo inter duos contententes, in bonum unius et adversus alterum aliquid fieri (= decreta), aut fieri prohibendo (= interdicta).

d) Collocabat eum qui rigore iuris praeiudicium passus erat, in statu quo antea (= restitutio in integrum).

II) *Insuper iurisdictionem ita exercebat*: a) *formulam* redigebat qua nominabat iudicem qui studeret cuidam quaestioni.

b) *Exceptiones* introducebat, quibus temperabat actiones a iure civili statutas.

S. De Epikeia. — Casus nonnullos adnumeravimus in quibus haec «*ars boni et aequi*» est adhibenda. Casus vero specificus habetur quando lex, coeteroquin aequa in universali, prudenter moderanda sit in particulari: huiusmodi moderatio epikeia dicitur (ex gr. Ἐπιείχεια = aequitas), et definitur: «*Benigna legis applicatio secundum aequum et bonum*, declarans casum aliquem particularem ex mente legislatoris ob circumstantias speciales sub lege universaliter lata non esse comprehensum».

Non est interpretatio legis, (ad summum dici potest *interpretatio practica*), sed interpretatio mentis legislatoris; nec est praesumpta dispensatio, sed potius *applicatio*: paucis verbis, est ipsa lex moderata ab aequitate naturali; et ipsa aequitas per dictam moderationem *legalis* seu legitima quidem evadit, quamvis a verbis legis discordet et a iustitia legali differat. (Cfr. quae de epi-

keia exponuntur in commentario ad can. 18 et 20 Codicis).

Quae dicta sunt de *iustitia* eam comparando *aequitati*, eadem sunt replicanda de *iure* et *iusto* in comparisonem ad *bonum et aequum*; nimirum *stricte* et *late* eodem modo ea sumere valemus.

9. Momentum aequitatis. — Ex dictis nemo non videt quanti facienda sit aequitas. « Iustitiam namque colimus, boni et aequi notitiam profitemur: aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes », aiebat Ulpianus (§ 1, 1, D. I, 1). Et Paulum et Celsum de hoc loquentes audivimus (N. 6). Studium iuris hanc « artem boni et aequi » nos docere debet; nam « scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem », (fr. 17, D. I, 3). Hanc vim et potestatem tenendo, « Iustitiae satellites » fiemus, iuxta verba Iustiniani. Disserit Aristoteles de aequitatis momento in libro V Ethicorum. Multo magis obtinere debet aequitas in ecclesiastica disciplina, in iure canonico, in Ecclesia; nam, praeterquam Ecclesia est mater *misereticordiosissima, sancta et benigna*, finis eius est salus animarum, *suprema lex*, moderationem aliarum legum saepe exigens.

Ipsa directio cleri populiue christiani crebro perfici debet *ratione administrativa*, et non ex rigore iuris, qui aliquando non adamussim videtur aptari pluribus circumstantiis simul sumptis: et tunc si summum ius deest aliquoties, excellit vero lex et ius naturale, unde alia iura promanant. Ex hoc procedit quod resolutiones SS. RR. Congregationum aequitate et prudentiae referatae sint.

ARTICULUS II.

De natura iuris, de eiusque fonte seu origine.

Ius naturale et lex aeterna.

10. Quaestio de natura et origine iuris. — Maxime refert de natura iuris eiusque origine quae fundamentalia sunt sedulo perpendere, cum totam doctrinam iuridicam solutio huius quaestionis pervadet ac regat.

« Undenam ius? ». « Est ne ius in se, suapte natura immutabile, aut evolutioni obnoxium? ». Ipse conceptus generalis iuris innititur ne principiis immutabilibus et universalibus; aut est effectus (vulgo *la risultante*) principiorum quae continuo trasformantur iuxta diversitatem temporum, locorum et populorum, et vitam plus minusve exultam? Qua basi consistit totus ordo iuridicus? En quaestio solvenda.

Quaestio de origine intime connectitur cum quaestione de natura, ac mutuo sese adiuvant et conveniunt pro solutione. Dicemus primo *de origine iuris*, ius sumendo suo sensu efficienti seu causali, cum taliter sumptum causa sit iuris subiectivi.

De origine iuris duae principaliores habentur scholae: a) schola *iuris positivi*, (sumitur hoc verbum sensu philosophico), seu schola *positivismi iuridici*; b) schola *iuris naturalis*.

11. Schola iuris positivi seu positivismi iuridici. — Haec schola censet universum ordinem iuridicum a legibus humanis pendere; non ascendit ad legem naturalem, quam aut negat, aut saltem eius vim et extensionem minuit ac practice destruit.

Sunt positivistae in iure: 1) qui tales sunt in lege morali ⁽¹⁾: uti enim isti contendunt ordinem ethicum promanare tantummodo a positivis praescriptis, et non a lege naturali; item retinent de ordine iuridico.

Sunt pariter positivistae in iure qui, cum quidem admittant in ordine ethico, praeter leges positivas, nonnulla principia legis naturalis, erronee tamen ordinem ethicum secernunt ab ordine iuridico, et concludunt illa principia legis naturalis non habere eandem vim in ordine iuridico, ac habent in provincia ethica: recognoscunt nempe principia naturalia ethica, sed excludunt principia naturalia iuridica.

Positivistae tamen plurimum discrepant in designatione proprii specifici fontis iuris.

a) Quidam *Statum* adsignant: Hobbes, Bentham, Kant (etsi iste postremus non ex integro sit positivistae in re ethica), Spinoza, Augustus Comte, Newkamp, et omnes materialistae: huiusmodi theoria plurimos habuit assecclas in Germania, qui nude et crude statuebant: « Der Staat ist die einzige Quelle des Rechts »: (falsum dogma « statolatriae »).

Ius hoc modo reducitur ad quendam mechanismum legalem, externum et nihil aliud; unde merito Pius IX in Syllabo, n. 39, damnavit prop.: « Rei publicae status,

(1) Cfr. e. gr. librum SCIPIONIS SIGHELE, *Morale privata e morale politica*, edit. Treves, ubi principium traditur quod lex moralis in populis varia est uti varii sunt gradus longitudinis, et alia habetur ad polum, et alia ad aequatorem.

Iam ab initio apparet omnes istos positivistas in errorem logicum incidere, qui ab antiquis « pistilli versatio » dicebatur, seu in « circulum vitiosum »; cum idem per idem reapse demonstrent. Dum enim inquirimus quinam sit fons iuris obiectivi, fons legum humanarum, fons iuris positivi, hunc fontem asserunt esse ipsas humanas leges.

utpote omnium iurium fons et origo, iure quodam pollet nullis circumscriptus limitibus ».

b) Alii: fons iuris est *contractus socialis* sive tacitus, sive expressus, ex quo contractu directe procedit *Status*, et indirecte *ius*: Rousseau, Fichte.

c) Tandem fautores scholae historicae, quae antesignanum habet celebrem Fridericum Carolum de Savigny; fons iuris sunt *mores, consuetudines populorum*, seu ius consuetudinarium, quod nititur in persuasionibus populorum ⁽¹⁾.

Haec schola congruit cum natura et caractere saeculi XVIII, cuius novatores voluerunt subvertere statum rerum tunc existentem. Ius naturale reapse habitum fuit uti vana et inanis mentis abstractio, ac subiectivum phantasma; proclamatum populi supremum ius, seu « *sovranità popolare* »; unde ius in populo iudicandi ac deponendi ipsos reges.

Reiecto iure naturali, inane, illogicum et ridiculum visum est fundamentum iuris quaerere in ipso *Statu*, nam rerum publicarum perturbatio seu eversio in Gallia (vulgo « *la Rivoluzione Francese* ») et autocratia Napoleonis Status et nationes uti lusus in propria manu consideraverant; alio ergo fundamento opus erat; et illud invenerunt in *consuetudinibus*, seu in iure consuetudinum, quod fundatur in persuasionibus populi. Asseclae huius scholae historicae (duo Heimbach, Schrader, Rudorff, Bethmann-Hollweg, Puchta, Stahl) quaedam universalia principia admittunt, — quod etiam Kant fecerat — quibus regitur et dirigitur ius con-

⁽¹⁾ FRIDERICUS CAROLUS DE SAVIGNY a. 1779 natus est Francofurti (Francoforte sul Meno) et mortuus a. 1861. Anno 1814 edidit suum librum *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, id est: *Della vocazione del nostro secolo per la legislazione e la giurisprudenza*, qui fuit velut *statutum* scholae historicae.

Ille vero studia iuris ita promovit, ut novae gloriosae periodo iuridicae, sc. *periodo historicae*, originem dederit, uti Irnerius (n. c. 1053) periodo glossatorum, et Alciatus (1492-1540) periodo humanistarum.

suetudinis, attamen eis non recognoscunt vim iuris adaequatam et sufficientem.

Savigny ⁽¹⁾ et Puchta ⁽²⁾ ita argumentabantur:

« Ius est inconsciens effectus genii populorum; unde communis persuasio populi est basis vera et propria iuris: ibi ius suam vitam habet et evolvit; nec ipsum est norma abstracta, metaphysica, sed *idea vivens*, practica; pariter ac contingit penes populos de idiomate, de arte, de moribus.

Sequitur inde quod « le législateur n'invente pas les lois, il les écrit », uti dicit Graf Portalis ⁽³⁾.

12. Schola iuris naturalis. — Schola haec imprimis iuris naturalis existentiam statuit, eiusdem naturam perpendit, et super hanc basim ad solutionem quaesitorum procedit.

I) Est ius naturale « *complexus legum naturalium*, quae imperant dare unicuique suum, ac proinde nulli iniuriam facere ».

Universale hoc ius est, cum vigeat penes omnes populos; et ex illorum vita et historia plene comprobatur. *Necessarium*, quia est quaedam exigentia rationalis (hoc sensu dici potest et est rationale), atque ex hoc motivo est universale, et quoniam necessarium, est etiam *immu-*

⁽¹⁾ SAVIGNY, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 1840.

⁽²⁾ PUCHTA, *Kursus der Institutionen*, 1841.

⁽³⁾ Iam I. B. Vico ius consideraverat uti effectum, et factum historicum, nationale et contingens. Ille tamen plures apposuit clausulas suae historicitati iuris, quas clausulas schola historica reiecit.

Adnotandum etiam, ex expositis principiis profluere adversitatem Savigny et asseclorum scholae historicae cuilibet codificationi; codificatio enim fixum et determinatum reddit ius, quod e contra mutabile censetur ab ista schola.

tabile, existit sc. independenter a qualibet humana institutione, habens per se vim obligandi: quo super puncto mox diffusius dicetur.

II) *Primo. Iuris naturalis existentia.* Hisce notis seu characteribus ornati iuris naturalis existentia ita comprobatur:

a) *Ex conceptu iuris*: — obiective significat quod est iustum, seu rem alteri debitam *ut suam* ex iustitia, — descendit multa adesse quae aliis debemus independenter a qualibet lege positiva: quod homo, e. gr., possit vocare *sua* vitam, facultates, membra, libertatem, etc. non venit a lege positiva; a qua lege ergo? A iure naturae, ex sola ordinatione Creatoris, ex illis *normis imperativis*, quae vim iuridicam ex sese habent, independenter et antecedenter ad quamlibet positivam ordinationem. Ita operarius ius habet ad mercedem ex iure naturae, cum per *suum* laborem, quasi per extrinsecationem *suae* personalitatis, fructus producit. Ipsa civilis societas ex voluntate divina existit, minime ex pacto aut ex violentia alicuius viri praedominantis etc.; naturaliter ergo; et si Deus eam voluit, voluit simul media necessaria dare ad eiusdem existentiam: quae necessaria media proinde a iure naturae procedere necesse est.

b) *Ex necessario nexu iuris cum officio*: multa habet homo officia, quae a legibus positivis minime procedunt; et qui officium habet, etiam debet habere *ius* officium adimplendi. Ita non licet homini occidere quenquam; officium ergo vitam aliorum respectu prosequendi ex una parte, et ex altera correspectiva *iura* promanant.

c) *Ex necessitate iuris naturalis ut fundamenti iuris positivi.* Si nullum est ius naturale neque aliud ius existit: revera undenam auctoritas civilis haberet pote-

statem aliquid praecipendi, et obligandi subditos? Ex conventionem seu pacto? Sed ipsum pactum undenam suam vim sortitum est? Si non admittitur principium legis naturae « pacta servanda esse », nullum pactum verum iniri potest inter homines.

d) *Ex absurdis consequentiis* quae profluunt, secluso iure naturali. Nam hoc iure reiecto, nulla lex positiva aut nulla consuetudo posset esse iniusta, quod verum non est; et posset quis, e. gr. sine iniuria tractari veluti brutum animal, occidi, etc., si lex aut consuetudo hoc intulisset.

Nec esset possibile ius internationale, cum alii alia exigent, dum ius internationale idem fundamentum ac commune ius sibi postulat.

13. Secundo. Ius natura sua immutabile. — Immutabile debet esse ius, eiusque conceptus; id est ius est identicum, ac commune omnibus hominibus et locis et temporibus:

a) *Consensus populorum* comprobat ius esse aliquid obiectivi, aliquid independens ab arbitrio philosophorum et iuristarum, atque a circumstantiis loci et temporis et vitae populorum plus minusve excultae: omnes populi, revera, cuiuscumque temporis, eandem habuerunt et habent generalem ideam iuris, ita ut facile eis fuerit ac sit *ius* distinguere ab *iniuria* et *iustum* ab *iniusto*. Atqui hoc minime contigisset, nec possibile foret, si ius obiectivum, omnibus commune, non extitisset.

b) *Humana conscientia* idem insinuat, comprobat, ac fere revelat: ipsius enim leges supremae eadem sunt pro omnibus.

Nec dicendum est quod hoc nobis comprobetur per solam experientiam et facta, sc. per historiam tantum,

uti nonnulli contendunt; sive quia ipsa experientia *generalem conceptum* iuris praesupponit; sive quia sola experientia, cum in nobis differat, unicum iuris conceptum suppeditare nequiret.

Recte ideo ait Grotius in suo libro « De iure belli et pacis »: « Est autem ius naturale adeo immutabile, ut ne a Deo quidem mutari possit ».

c) *Demum ex consecrariis*: Si ius in suo ipso conceptu stabile non esset, non amplius possibile est loqui de *iure aeterno*; impossibilis evadit *philosophia iuris*, quae non agit in specie de hoc vel de illo iure, e. gr. de iure germanico, sed de iure in se; neque *comparatio iurium* institui potest, cum haec haberi nequeat inter instituta iuridica gentium, si nesciamus quid sit institutum iuridicum in se; et ipsa *iurisprudentia* desinit, cum ea eandem vim in iuris principiis, quae factis similibus applicantur, supponat et exigat.

14. Tertio. Fons iuris positivi est ius naturale et lex Dei aeterna. — Ita comprobato iure naturali, quinam sit fons iuris positivi seu cuiuscumque ordinis iuridici facile statuitur. Duplex est: ipsum *ius naturale* et *lex Dei aeterna*.

1) *Ius naturale*. Leges positivae aut sunt *conclusiones* necessariae iuris naturalis, aut sunt *ulteriores specificationes* eiusdem: proxime ergo, aut remote in ipsum reducuntur.

Si secus esset, nimirum « si (lex humana) in aliquo a lege naturali discordet, iam non erit lex, sed corruptio legis » ⁽¹⁾.

(1) S. THOMAS, *Summa Th. Prima Secundae*, q. 95, a. 2.

Ultro admittimus tantum normas generaliores et supremas evidentes esse in iure naturali, unde ordo iuridicus necessario et maxima ex parte a legislatione positiva efformatur et integratur.

2) *Lex Dei aeterna*, sc. voluntas Dei, quae mediate aut immediate est fons ultima et radix cuiusque iuris.

Leges enim humanae suam vim obligandi repetunt a lege ethica naturali; et haec lex directe a Dei voluntate: unde omnes leges iuridicae radicari debent, veluti in sua origine, in ipsa divina voluntate.

Optime aiebat Eraclitus: « Omnes humanae leges divina lege aluntur: Τρέφονται πάντες οἱ ἀπ' ἀνθρώπων νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ Θεοῦ. » (Stob., serm. 3, 84). Quo demonstrato, tota thesis perspicua evadit.

Nec pariter hisce verbis dicimus omnes leges esse immediatas significationes Dei voluntatis, aut easdem niti exclusive in quadam *supernaturali revelatione*; minime, nam humanae leges procedunt *immediate ab humano legislatore*, cui obediendo, Deo obtemperamus; ipsique legislatori humano oboedire tenemur, cum hoc praecipiat lex naturalis; unde: « Non est potestas nisi a Deo » et « Qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit » ⁽¹⁾.

15. Legis aeternae explanatio. — Est lex aeterna: « Ratio divinae sapientiae secundum quod est directiva omnium actuum et motionum », et « cui subduntur omnia quae sunt in rebus a Deo creatis, sive sint contingentia, sive sint necessaria » ⁽²⁾.

S. Thomas profunde disserens de divina ratione omnia creante et gubernante, naturam legis aeternae sic dilucidat: « Sicut in quolibet artifice praeexistit ra-

⁽¹⁾ *Ad Rom.*, XIII, 1, 2.

⁽²⁾ S. THOMAS, 1^a 2^{ae}, q. 93, a. 1, c. et a. 4, c.

tio eorum quae constituuntur per artem: ita etiam in quolibet gubernante oportet quod praeexistat ratio ordinis eorum quae agenda sunt per eos qui gubernationi subduntur. Et sicut ratio rerum fiendarum per artem vocatur *ars*, vel exemplar rerum artificiatarum: ita etiam *ratio gubernantis actus* subditorum, *rationem legis* obtinet... Deus autem per suam sapientiam conditor est universarum rerum, ad quas comparatur sicut artifex ad artificiata... Est etiam gubernator omnium actuum et motionum quae inveniuntur in singulis creaturis..... Unde sicut ratio divinae sapientiae in quantum per eam cuncta sunt creata, rationem habet artis vel exemplaris, vel ideae; ita ratio divinae sapientiae moventis omnia ad debitum finem obtinet *rationem legis*; et secundum hoc lex aeterna nihil aliud est, quam « ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et motionum » ⁽¹⁾.

Et scitere debent ab hac aeterna lege, mediate tamen, omnes humanae leges, sc. per potestatem vero quae a Deo sit, uti *conclusiones* ex principiis, aut uti *determinationes* legis a Deo promulgatae.

Quod si diversimode eveniret, si nempe hic vel ille ordo iuridicus, seu quaedam humanae leges non sint conformes demonstratae rationi divinae sapientiae, si ab ea discrepent, ex hoc ipso iam non recte dirigunt actus et motiones hominum; extra et contra rationem Dei creatoris et gubernantis inveniuntur, et nomen legis ne merentur quidem: cum *leges* esse debeant, ab illa ratione divinae sapientiae seu ab aeterna lege, ut a fonte ultimo, eas procedere necesse est: uti aedificium nequit extrui extra fundamentum, nec ab eo divelli; ita quili-

(1) S. THOMAS, 1^a 2^{ae}, q. 93, art. 1.

bet ordo iuridicus nequit consistere extra legem aeternam, ac nullimode ab ea secerni. Aliud habes exemplum in militibus qui, ut bene agant, sub directione ducis, seu iuxta rationem eiusdem sapientiae directivae, agere tenentur.

Cum vero potestas a Deo posita duplex sit, *civilis* et *ecclesiastica*, illa, quae finem temporalem ex se prosequitur, suas leges derivat a *iure naturali*, quod est manifestatio legis aeternae; ecclesiastica vero, quae finem spirituales, aeternum ac supernaturalem vult consequi, leges suas a lege divinitus revelata trahit, sub qua lege simul comprehenduntur lex proprie divina seu supernaturalis quoad obiectum, et lex naturalis, quae etiam supernaturaliter, sc. divina revelatione, nobis fuit tradita.

16. Scholae historicae obiectio. — « Schola historica » — nobis obiicitur — de fonte non loquitur, sed de iure uti ipsum apparet et est penes populos. Claudicat proinde argumentatio contra hanc scholam, quippe quae incidit in errorem logicum « ignorantiae elenchi », et aërem verberat.

R. a) Quaestio est de inquirendo et de statuendo fonte iuris; cum ergo fons dicat *originem* non possumus morem gerere positivistarum qui tam alte non ascendunt et in moribus populorum sistunt, ibique quaestionem resolvunt: quaeritur enim *ultima* et non *proxima* iuris erigo; et ipsa proxima origo independens, nedum discrepans, ab ultima esse nequit.

b) Dicunt « ius esse inconscium effectum genii populorum », unde « communem persuasionem populi basim esse et fontem iuris ». Optime fecit Savigny simul componendo historiam populorum cum scientia iuris: unde studium textuum fontium, manuscriptorum, adeo ut saec. XIX merito dignum visum sit quod saeculo XIV humanistarum comparatur. Sed applicationes, in hoc principio coarctatae et exclu-

sive compressae, exaggeratae et erroneae aliquando fuerunt, cum plura in iure viderimus, quae non sunt effectus genii populorum, sed proveniunt ex communi humana natura; ex hoc quaestio de fonte, sc. undenam haec habuit natura. Ipsa facta nequeunt eadem ratione perpendi; si, e. gr., inquirimus unde proveniat moderna civilizatio, consentire possimus cum data responsione: « ex triplici elemento, seu germanesimo, romanesimo et christianesimo ». Sed qui veram essentiam christianesimi norunt, qui nempe sciunt animam esse *naturaliter* christianam, non possunt ea tria elementa eodem modo haberi: christianesimus exigentiae animae humanae respondet, ex lege naturali, ex lege divina, unde diversimode existimandus.

c) Applicatio principii scholae historicae est periculis obnoxia, et erronea facile evadit; nam positivistae debent demum fateri, iuxta propria placita, *mutabile* esse ius, et ipsam *scientiam moralem*, et *praescindunt* a Deo. E contra, si plura instituta iuridica mutari possunt, non tamen principia; firma debet esse scientia moralis, et quando agitur de iure, de officiis, de moralitate. Deum arcere eiusque legem, profecto nefas est. Persaepe, obviam actibus et gestis populorum, opponere debemus illud: « Non possumus »; ac minime ea adprobare quasi genium illorum populorum. Antesignani scholae historicae placitis rationalistarum nimis indulserunt, et nimium tribuerunt iuribus populorum ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ De natura et origine iuris utiliter consuluntur:

S. THOMAS, *Summa Theologica*, 1^a 2^{ae}, q. 91-95. — TH. MEYER, *Institutiones iuris naturalis*, Friburgi, 1906. — CATHREIN, *Philosophia moralis*, Friburgi, 1915. — BIAVASCHI, *La concezione filosofica dello stato moderno*. — TAPARELLI D'AZEGLIO, *Saggio teorico di Diritto naturale*, Romae, 1900. — BURRI, *Filosofia del Diritto*. Romae; folia lithographica. — BOUCAUD, *L'idée de droit*. Paris, 1906.

ARTICULUS III.

De divisione iuris in genere.

17. Ius naturale et ius positivum. — Prima divisio iuris est in *naturale* et *positivum*. (Cfr. quae dicta sunt sub n. 12).

Ius naturale. « Procedit a voluntate Dei necessario praecipientis »; est insitum humanae naturae, quia Deus illud in ea signavit: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine » (Ps. 4).

Ius positivum illud est « quod constitutum est a libera voluntate legislatoris, sive Divini, sive humani ». Hoc ius non provenit proinde ex natura et exigentiis humanae voluntatis, ut ius proprietatis, sed ex libera voluntate legislatoris, iuxta circumstantias personarum, locorum, etc., e. gr. impositio vectigalium; *generatim est particulare* ratione personarum et locorum; *nec est immutabile, nec per se perpetuum*.

18. Subiectum iuris naturalis: est omnis et solus homo: *omnis*, cum tale ius radicatum sit in humana natura, et ex ea profluat, adeo ut comprehendat et ipsos infantes, qui *actu primo* iuri naturali subiiciuntur; *solus*, quia ius naturale est lex moralis; et homo tantum, qui sit insuper *praeditus ratione* et *liber*, capax est legis moralis sc. obligationis, meriti et poenae: lex coactionem physicam minime inducit, sed solum obligationem moralem, unde effatum: « In lege libertas ».

E contra creaturae insensibiles *legibus physicis* reguntur, et animalia *instinctu*.

Hinc absurda dicenda est definitio iuris naturalis, quam Ulpianus dedit (fr. 1, § 3, D. I, 1), et Iustinia-

nus acceptavit (fr. I. I, 2): « Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit ». Utique, verum est quod *lex aeterna* tam universalis est et tam late patet, ut omnes creaturas comprehendat, physicas et morales, « easque per quandam suam impressionem dirigat in proprios actus et fines ». Est enim *lex aeterna* « ratio divinae sapientiae, secundum est directiva omnium actuum et motionum » (1). Participant revera legi aeternae entia inanimata per leges chymicas, physicas, astronomicas; entia organica per leges biologicas; animalia per instinctum: sed omnia haec entia coeco modo hoc activitatis principium recipiunt, unde nec *ius* nec *lex* habetur, nisi « per similitudinem »; dum e contra creatura rationalis prorsus aliter, sc. ethice, particeps fit legis aeternae: finem cognoscit et libere agit. Animalia, quia ratione non sunt praedita, ius cognoscere nequeunt, nec esse iurisperita; neque, cum libera non sint, praeceptis iuris valent subiici. Fidelis est canis, callidus est serpens: tales vero nascuntur ac ex instinctu taliter agunt, et non merito institutionis aut ope alicuius scholae. Relinquendae proinde sunt subtiles explicationes quas commentatores, reverentia ducti erga Iustinianum, lucubrati fuerunt (2).

Subiectum vero iuris positivi sunt homines qui subduntur alicui legislatori, et *habitualiter rationis usu fru-*

(1) S. TH., *Summa Theol.*, 1^a 2^{ae}, q. 92, a. 2, et q. 93, a. 1.

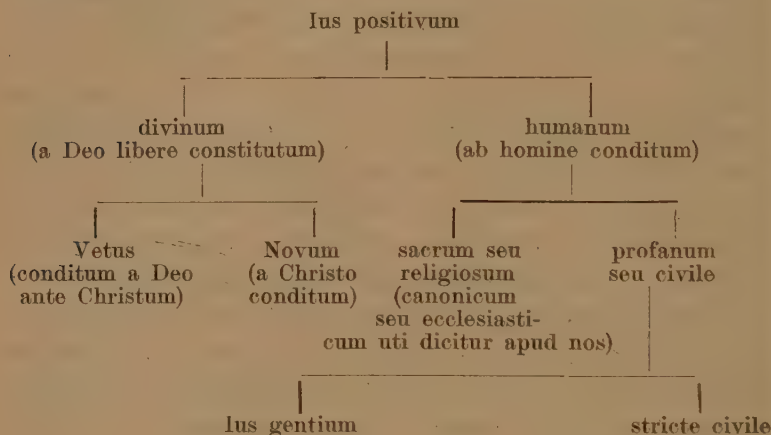
(2) Recte animadvertit Rosmini quod error concedendi iura brutis apud gentiles ex eo proveniebat quod nimium *sensualitati* concedebatur, (hoc tamen tribuendum minime est Iustiniani intentioni); et error negandi iura Mancipii ex eo scatebat quod nimium concedebatur *societati*.

Societas tyrannica erat sicut homo individuus, et egoistica.

Inde subiectum individuum omnia sibi tribuebat, et humana natura nihil erat obiective considerata. *Filosofia del Diritto*, cap. 2, art. II, in nota).

untur ⁽¹⁾. (Cfr., pro Ecclesiae legislatione, comment. ad can. 12, Cod. I. C.).

19. Divisio iuris positivi. — Ius positivum hoc modo dividitur:



20. Adnotanda de divisionibus iuris positivi.

1^o) *Ius divinum*: = Ius divinum sive Vetus, sive Novum, continet *dogmata* seu *praecepta dogmatica* (ius credendorum) et *praecepta disciplinaria* (ius agendorum), quae simpliciter dicuntur *praecepta*.

Dogmata, quae sunt propria Veteri Testamento, e. gr. fides in Christum venturum, cessarunt adveniente Christo; non ita quae communia erant utrique Testamento, ut unitas Dei.

Praecepta in Veteri Lege, erant, ut in Nova Lege, *moralia*, *coeremonialia*, *iudicialia* seu *politica*.

a) *Moralia* seu *praecepta Decalogi* et alia ad ho-

(¹) Utiliter de hoc cfr. MEYER, *Ius naturae*; TAPARELLI, *Saggio teorico di diritto naturale*; CATHREIN, *Filosofia morale*; MERCIER, *Filosofia*; ZIGLIARA, *Summa Philosophica*, vol. 3.

nestatem morum pertinentia, erant leges iuris naturalis, quas, etsi in nobis signatas, Deus speciali modo (per duas tabulas Moysi datas) promulgavit ad hunc finem, ut nempe homines *facilius, clarius et sine errore*, illa cognoscere et adimplere possent: secus, talis observantia, ut in Theologia demonstratur, moraliter impossibilis fuisset ⁽¹⁾. (Unde errores *paganorum* qui servitutem licitam retinuerunt ⁽²⁾, *stoicorum* qui suicidium admiserunt; et ius *Spartae* infantes infirmos e Taigeto proicere concedebat; et *lex XII tabularum* statuebat: « Insignem ad deformitatem puerum cito necato »).

Huiusmodi praecepta, quatenus sunt iuris naturalis, permanent.

b) *Coeremonialia* cultum Deo praestandum, maxime sacrificia et oblationes, respiciebant; et, quatenus soli Veteri Legi innitebantur, non amplius vigent.

c) Item dicatur de *iudicialibus*, quae regimen sociale, praesertim in ordine ad administrandam iustitiam, ordinabant (theocratia).

Item in Nova Lege adsunt: a) *praecepta moralia*, sc. praecepta iuris naturalis a Christo confirmata, e. gr. de indissolubilitate vinculi matrimonialis, et alia noviter inducta, e. gr. circa administrationem sacramentorum;

b) *coeremonialia* seu ritus adhibendi in Sacrificio Missae, in Sacramentis (de materia, forma et ministro) et in Sacramentalibus; — Liturgia;

c) *iudicialia* seu leges respicientes constitutionem

⁽¹⁾ Cfr. TANQUEREY, *Synopsis, Theol. Dogm. Fundamentalis*, Vol. I, n. 49 et sqq. Edit. 11, an. 1907; MULLER S. I., *De vera Religione*, pag. 118 et sqq., thesis 16, Oeniponte, 1902.

⁽²⁾ Cfr. TALAMO, *Il concetto della schiavitù da Aristotele ai dottori scolastici*, Roma, 1908.

Ecclesiae et principia regiminis ecclesiastici; — Ius publicum Ecclesiae.

21. — De iure humano, iuxta divisionem datam sub N. 19, in hoc articulo datur conceptus *iuris gentium* et *iuris civilis*: quoad ius canonicum in articulo sequenti.

2°) *Ius gentium apud Romanos*. — Ius gentium apud Romanos, qui ius dividebant in *naturale*, *gentium* et *civile* (cfr. Institutiones Iustiniani, § 4, I, 1) duplici acceptione sumitur: « vetustiori acceptione erat illud », quod Romae commune erat civibus et peregrinis, sc. constituebatur a latere iuris civilis, ut relationes inter cives romanos et plurimos peregrinos qui Romam veniebant. Posteriori acceptione « quod erat commune omnibus gentibus seu populis », dum e contra ius civile erat « ius proprium Romanorum ».

Illud « omnibus gentibus » ita intelligi debet, ut comprehenderentur gentes *cultae* seu *humanae*, non ergo barbari. Et causa dans originem huic iuri retinebatur a Romanis esse *naturalis ratio*, hinc Gaius: « Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur ». Item Iustinianus (§ 1 et § 2, J. I, 2).

(Exempla iuris gentium suppeditantur a fr. 2, 3, 4 et 5, D. I, 1: religio erga Deum, pietas in patriam et parentes, matrimonia, contractus, aedificatio domuum, fundatio civitatum et regnorum, ius belli, servitus et manumissiones. Specificatur exemplum: quatenus furtum et homicidium vetantur omnibus legibus positivis, haec vetita sunt pars iuris positivo-humani; sed cum iam a lege naturali prohibeantur, dicuntur propria *iuris gentium*.)

Unde ius gentium est *ius positivum*, sed in sua substantia — vulgo: nel suo contenuto — habetur in lege naturali, cuius est pars).

Ius gentium apud canonistas et doctores ecclesiasticos eadem significatione recipitur, ac apud Romanos (cfr. Gratianum c. 9, D. I.): « Ius gentium appellatur, quasi eo iure omnes fere gentes utuntur »: *omnes fere, cum barbari excluderentur.*

Praeceptivum dicitur si consuetudine receptum est inter gentes cum obligatione; e. gr. ius commercii, ius belli, ius sepulturae, foedera pacis et induciarum, ius legatorum non violandorum; *permissivum*, si citra obligationem, e. gr. munitio civitatum, aedium constructio, emptio, venditio, locatio, conductio, etc.

Alia vero divisio communior et magis praecipua, penes nostros doctores, est ius gentium *primarium* et *secundarium*: Ius gentium *primarium* illud appellant quod naturalis ratio inter homines constituit (sunt verba Gaii), quodque mentibus hominum a Deo naturaliter inditum est et ab omnibus populis custoditur. Dicitur *omnibus*, et en Christianae veritatis influxum. Hoc ius ergo est ius naturale seu pars iuris naturalis, et *divinum* etiam nuncupatur, uti religio erga Deum, pietas in parentes, in patriam, etc. Hinc fluit quod nonnulli putent ius naturale et ius gentium unum et idem esse.

Ius gentium secundarium illud est quod, usu exigente et humanis necessitatibus impellentibus, tacito consensu, *moribus gentium* introductum est; unde *humanum* aut ius gentium proprie dictum nuncupatur.

Utraque divisio, suo proprio sensu, conceptui iuris gentium bene aptatur.

Omnia colligendo, verius dicendum est: ius gentium esse complexum obligationum quae gentes qua

tales mutuo obstringunt, et quarum origo ex multiplici fonte est repetenda, nempe ex natura, ex moribus, quasi ex ipsarum nationum tacita conventionione et iussu. Nationes enim, quatenus considerantur inter se sociatae, aliquali legitima potestate pollent. — Ad sillogismum res reducendo, dicere possumus: Ad instar *propositionis maioris* est ius naturale; *minoris* ius ex moribus et conventionione, sc. ex aliquo facto positivo; *conclusionis*, ius gentium.

22. S. Thomas et scholastici relate ad ius gentium. — Ut rectius intelligamus doctrinam nonnullorum haec addere praestat:

a) *S. Thomas* (ad quem fautores socialismi recursum faciunt, quia dicit privatam proprietatem spectare ad ius gentium, sc. fundari in iure positivo humano, ac proinde quatenus opus sit, posse ab hominibus aboleri) cum romanis iuristis congruit, loquendo de iure gentium ⁽¹⁾.

Adcenset enim ius gentium *iuri positivo-humano* quatenus est *lex*; sed iuri naturali, quatenus est *iustum*, illud *iustum naturale*, de quo locutus erat Aristoteles, humano constituto confirmatum.

Dici potest quod *S. Thomas* et scholastici iuristae usque ad saec. XVI ordinarie retinebant uti *positivum* ius gentium, attamen potius locum obtinens intermedium inter *naturale* et *positivum*; quia erat illa pars iuris positivi quae *necessarias* (et hoc adnotetur contra eos qui nomine et doctrina *S. Thomae* abutuntur, ut socialistae), *necessarias* conclusiones iuris naturalis complectitur (e. gr., iustae emptiones et venditiones et alia huiusmodi, sine quibus homines ad invicem convivere non possunt, quod est de lege naturae). (*S. Th.*, 1^a 2^{ae}, q. 95, a. 4, in corp.). Unde iuri gentium duplex est

(¹) *S. Th.*, 1^a 2^{ae}, q. 95, a. 2-4.

vis obligans, ex iure naturali (etiam independenter a lege positiva), et ab ipsa lege positiva.

b) Scholastici posteriores saec. XVI retinuerunt ius gentium esse quoddam ius consuetudinarium, substantialiter, complectens illas legis naturalis conclusiones, quae nec necessariae, nec spontaneae sunt — (proinde non habetur contradictio si penes aliquem populum istae conclusiones non recognoscantur aut in desuetudinem abeant) — sed simpliciter *congruae et conformes iuri naturali*; adeo conformes, ut a populis fere universis admittantur, et admittantur non vi solius luminis naturalis, sed potius ac praesertim *ex consuetudinibus, vi consuetudinis*.

Hoc ius gentium a iure naturali distinguitur *obiecto*, quod rationem necessitatis non habet in iure gentium, uti habet in iure naturali, sed valde conveniens est et utile; *fine*, nam dum ius naturale quod opus est vitae sociali praescribit, ius gentium ulteriora bona et commoda quaerit; *proprietatibus*, quia ius gentium non est immutabile, et consuetudine contraria mutari potest, etc. — Distinguitur etiam *a lege mere positiva Status*, nam ius gentium substantialiter est consuetudinarium; non ita lex Status ⁽¹⁾.

Ex expositis satis apparet *ius gentium* historice non omnimode unum et idem esse cum *iure internationali*. *Hodie* vero, loco iuris gentium attenditur ius internationale, ita ut unum pro altero sumatur, ac unum et idem habeantur et sint. Ipsum ius internationale coeteroquin oritur partim ex iure naturali, partim ex receptis moribus, ex conventionibus sive tacitis sive expressis; et definitur: "*Complexus legum quae relationes diversorum populorum inter se spectant*" ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Potes ad hoc cfr. CATHREIN sive *Filosofia Morale*, Firenze Lib. Ed. Fiorentina, 1913, vol. I, pag. 648 et sqq.; sive *Philosophia moralis*, Friburgi, Herder, 1915, pag. 225; MEYER, l. c., I, 570.

⁽²⁾ Cfr. PASQUAZZI, *Compendium praelectionum iuris internationalis*, folia lithograph. (Athen. S. Apollinaris Romae, 1921-1922).

23. Iuris civilis historicus generalis conspectus. — *Ius civile* illud est « quod quisque populus ipse sibi ius constituit », (Gaius, fr. 9, D. I, 1): « sibi constituit », et in hoc sistit essentielle discrimen inter ius civile et ius gentium.

Quisque populus, natio, respublica, regnum, proprium ius habet, seu complexum legum quibus regitur (ius germanicum, ius italicum, ius hispanicum...).

*
* *

Olim tamen nomine iuris civilis *ius romanum* veniebat, quia omnibus praestabat. Per plura saecula et variis vicissitudinibus hoc ius fuit inductum et expolitum; nec ex integro ad nos pervenit cum multa opera iuridica perierint; verum ex notabiliore parte, per nonnullos antiquiores fontes, e. gr. Institutiones Gaii (qui floruit sub Antonino Pio eiusque successoribus, saec. II p. Chr.) — opus inventum a. 1816 a Niebuhr in quodam codice rescripto Capituli Veronensis — et praecipue per collectiones Iustiniani Imperatoris (a. 527-565), quae constituunt « Corpus Iuris Romani », dictum quidem « Corpus Iuris Civilis », merito appellatum « ipsa ratio scripta ».

In collectionibus Iustinianaeis, ius romanum non habetur in sua genuina proprietate, sed immutatum opera iuristarum illius temporis, et praesertim Triboniani, quaestoris sacri Palatii, qui influxum religionis christianae et iuris graecorum in ius romanum valde diffuderunt: exinde nomen « ius romanum iustinianum ». Huiusmodi immutationes veniunt sub nomine *interpolationum* sive *emblematum Triboniani*.

Dantes poëta opus Iustiniani magnificat, hunc imperatorem elevans ad secundum coelum, sc. Mercurii, inter

spiritus activos et beneficos, eundemque ita loquentem inducit:

Cesare fui, e son Giustiniano,
Che per voler del Primo Amor ch'io sento,
D'entro le leggi trassi il troppo e il vano.

(Par., VI, 10-12)

Libri « Corporis Iuris Romani » sunt:

1) « Institutiones » de quibus dictum fuit sub N. 3; dividuntur in quatuor libros, et libri in titulos, et ita communiter citantur: § 1, I. II, 5, (scilicet: paragraphus 1, Institutiones, Liber II, titulus 5).

2) « Digesta » seu « Pandectae »: omnium collectionum princeps dividitur in 50 libros, continet ius romanum receptum ex operibus iurisconsultorum, quorum exponuntur *fragmenta*, cum indicatione *auctoris, operis et libri*, unde fuerunt desumpta. Ita citatur: fr. (vel l.) 5, §. 1, D. XXVI, 4, (nempe: fragmentum [vel lex] 5, paragraphus 1, Digestum, Lib. XXVI, tit. 4). (Olim loco litterae *D.* scribebatur *ff.*, quae est forma corrupta litterae graecae π , ex nomine $\pi\alpha\nu\delta\acute{\epsilon}\kappa\tau\eta$) Compilatores omnes, praeter Tribonianum, sexdecim fuerunt, e quibus Theophilus et Dorotheus.

3) « Codex » qui « Iustinianus » dicitur, aut etiam « Codex repetitae praelectionis » divisus in 12 libros; continet Constitutiones, seu leges Imperatorum ab Hadriano ad a. 534; et ex hoc compilatus fuit, quia multa ex praecedentibus libris iuris non amplius conveniebant mutationibus dein inductis. Ita citatur: c. 7 (vel L. 7), §. 1, C. VI, 49, (sc. constitutio [vel Lex] 7, paragraphus 1, Codex, Lib. VI, tit. 49).

4) « Novellae » (sc. « Novellae Constitutiones ») sunt Constitutiones a Iustiniano post Codicem latae, quas tamen Imperator non collegit in officialem collectionem; earum extant nonnullae privatae collectiones, quae diversum numerum et ordinem Novellarum habent. Praecipuae collectiones sunt: « Epitome Iuliani », habens 125 Novellas; « Authenticum » cum 134 Novellis; quaedam collectio graeca

cum 168 Novellis, quarum 154 sunt Iustiniani. Citantur hoc modo: Nov. 112, c. 2, §. 1, (sc. Novella Constitutio 112, cap. 2, paragr. 1).

Adnotandum. In citationibus aliquando referuntur prima verba sive paragraphi, sive legis seu fragmenti, sive inscriptionis tituli (e. gr. L. « Sed et qui » 14, §. Proinde 7, D. « Ad Senatusconsultum Tribellianum » XXXVI, 1), sive inscriptionis Novellae (e. gr. Novella de litigiosis 112, c. 2, §. 1).

Nostris temporibus Paulus Krueger recognovit optima editione *Institutiones et Codicem Iustiniani*. Mommsen *Digesta*; Schoell et Kroll *Authenticum*.

*
* * *

I. Quamvis a. 476 cum Romulo Augustolo Imperium Occidentale cessaverit, ius romanum permansit in suo robore legali, adeo ut *ius commune* diceretur non solum in imperio bizantino, sed etiam in Occidente. Ipsi novi dominatores suis subditis Romanis speciales Iuris romani collectiones adornarunt, et in ipsas leges « Barbarorum » non pauca ex iure romano translata sunt. Et *ius commune* dicebatur in oppositionem ad *ius particulare*: prius censebatur vigere in omnibus provinciis (sc. locis *procul* aut *prope victis*) subiectis antiquo Romano Imperio, et dein Sacro Romano Imperio (non proinde in Gallia, Hispania, etc.), et constabat *praecipue* et *primario* collectionibus Iustiniani, *secundario* vero ex iis quae sequuntur: a) 13 edicta Iustiniani, 5 Novellae Iustini et 5 Tiberii (a. 578-582), 113 Constitutiones Leonis Augusti, et aliae Constitutiones Imperatorum orientalium;

b) Libri Feudorum (quinque, sed deest lib. III), ubi aura medii aevi alte spirat et dominatur ⁽¹⁾, et alia

(1) Duo ex hisce libris Feudorum opus sunt Gerardi Capogisti seu Nigri et Oberti de Orto, Consulum Mediolanensium; Cuiacius.

iura minora. Haec continentur in editionibus Corporis Iuris Civilis.

Plures aliae leges latae fuerunt ab Imperatoribus germanicis, quae vigere censebantur in toto S. Romano Imperio.

II. *Ius* vero *particulare* illud erat, quod respiciebat tantum aliquod territorium seu populum, vel etiam provinciam (*ius provinciale*) vel civitatem (*ius municipale*) intra fines Romani Imperii: habebantur e. gr. ius bavaricum, ius austriacum et leges peculiare Barbarorum, uti Burgundiorum et Francorum, Longobardorum, Ostrogothorum et Visigothorum. Hoc ius *statutarium* etiam dicebatur, quasi constaret ex *statutis* illius territorii.

* * *

III. *Ius civile* maximam habuit innovationem per *Codicem Napoleonicum* (1804); et ad exemplum huius codicis, coeterae nationes quae olim subiiciebantur S. Romano Imperio proprium codicem ediderunt. Per hanc innovationem ius romanum non amplius vixit, nisi quatenus *suppletorium*; quamvis recentiores codices plurimum ex ipso desumpserint.

Nomine *iuris civilis* alicuius populi hodie intelliguntur varii codices qui legislationem universam ipsius populi constituunt, sive relate ad leges fundamentales (« Constitutio » seu « Statutum »), sive relate ad iudicia seu processus, poenas, commercium, etc. (E. gr. in Italia

maximus iurisconsultus scholae gallicae, 1522-1590, quartum librum compilavit ex iurisconsultis Alvareto et Ardizone veronensi, et quintum ex constitutionibus feudalibus imperatorum.

quinque habentur codices: « Codice Civile, Codice di Commercio, Codice Penale, Codice di procedura penale, Codice di procedura civile »).

ARTICULUS IV.

De Iure Canonico.

24. *Variae appellationes quibus ius Ecclesiae designatur.* — Vidimus ius positivum humanum dividi in *religiosum* et *civile*, iuxta duplicem societatem *religiosam* et *civilem*. Religiosum seu sacrum ius sibi vindicant variae religiones; e. gr. Mahumedani reguntur Alcorano, Lutherani Confessione Augustana; sed cum religio vera una sit et coeterae falsae, ius religiosum verum unum debet esse, et coetera falsa seu putativa habenda sunt.

Verum ius religiosum ad Ecclesiam catholicam, ut ad veram ecclesiam pertinet, ac inde appellatur *ecclesiasticum*: heic quidem illud sumimus sua acceptione efficienti seu causali, quatenus sc. est « complexus legum ecclesiasticarum ».

Variis nominibus denominatur: *a) religiosum*, cum ad religionem pertineat; sed practice hoc nomen reservatur potius iuri speciali religiosorum;

b) sacrum, ratione *potestatis* unde promanat, *materiae* et *finis*;

c) divinum aliquando dictum fuit, praesertim a discipulis Gratiani, Rufino, Ioanne Faventino, Stephano Tornacensi (qui vixerunt saec. XII): « Ibidem (i. e. apud Sedem Apostolicam) de coetero regatur et vigeat studium iuris divini et humani, canonici videlicet et civilis » (c. 2, V, 6, in Sexto).

Proprie divinum dici debet tantum illa pars legum

ecclesiasticarum quae a Deo conditae fuerunt; non coeterae quae maximam partem constituunt et sunt humanae; *improprie* tamen « ius divinum » appellari possunt: 1) ratione auctoritatis ecclesiasticae divinitus institutae; 2) ratione assistentiae divinae in legislatione condenda. (« Visum est enim Spiritui Sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris quam haec necessaria ». Act. Ap. XV, 28: ita Petrus cum Apostolis in Concilio Ierosolymitano deliberavit); 3) ex eo quod Ecclesia qua magistra ius divinum aliquando suis legibus determinat, ut de tempore annuae Communionis et de annua confessione fecit in C. Lateranensi IV (a. 1215); docet veritates revelatas ut *practicas*, non solum *speculativas*; eas proponit modo obligatorio, e. gr. Missam diebus festis audiendam relate ad cultum Deo praestandum; et insuper ex veritatibus revelatis conclusiones infert; 4) demum ex hoc quod nonnullae leges ecclesiasticae constitutae sunt ad exemplum Veteris Testamenti, e. gr. lex de decimis, de qua iam statutum fuerat in Lev. XXVII, 30-33, Num. XVIII, 21-28, Deuter. XIV, 22-29.

d) Dicitur frequentius *ius pontificium*, ut distinguatur a iure civili (caesareo, imperiali, regio, reipublicae); ut significetur maxima ecclesiae auctoritas a qua promanat; et ut pateat etiam leges ab inferioribus legislatoribus procedentes a S. Pontifice aliqua ratione pendere.

e) Communius appellatur *ius ecclesiasticum*, qui ad Ecclesiam pertinet, ab ea promanat, de rebus et personis ecclesiasticis agit, et ad finem Ecclesiae tendit. (Ita in Codice ad can. 27, § 1; 727, § 2; 1043, 1133, § 2; 1139, § 1; 1513, 1926, 2364).

f) Ordinarie demum nuncupatur *ius canonicum*, quasi sit « complexus canonum ». Iam ab antiquo usu

venit ut *canones* appellarentur Constitutiones et leges RR. Pontificum, et non leges ab Episcopis promanantes. Ait ad hoc Benedictus XIV: « Usu quippe nunc communiter, et praecipue apud Doctores, invaluit ut *Canonis* nomine solae denotentur Constitutiones, quae universam obstringunt Ecclesiam, quales illae sunt quae aut a Conciliis Generalibus, aut a S. Pontifice promanant... Quod si statutum Episcopi a Papa confirmetur et extendatur ad totam Ecclesiam, tunc, utpote iam Pontifici arrogatum, recte dicitur *Canon* » ⁽¹⁾. Concilium Trid. haeresum damnationes per canones regulariter proposuit; (in prooemio tamen ad I cap. de reform., Sess. XIV *decreta disciplinaria* appellantur *canones*). C. Vaticanum eandem consuetudinem secutum est. Codex rediit ad antiquam praxim, vocandi nempe *canones* leges quoque disciplinares Ecclesiae.

Canon, ex graec. κανών significat « regulam »: haec vox a paganis adhibebatur sensu virgae rigidae et directae, ac proinde pro mensura. Ita Plinius (hist. natur. 34, 8): « Canona artifices vocant, lineamenta artis ex eo petentes velut a lege quadam ».

Temporibus Apostolicis istud verbum veritatem christianam quatenus normam vitae indicavit, et ipsam christianam doctrinam.

Cum vero Ecclesia suas leges *Canones* maluisset appellare, non ex eo id provenit, ut Protestantes dictitant, quod leges Ecclesiae stricte et vere leges non sint, sed tantum consilia et suasiones; verum potius ad denotandum modum suaviorem leges urgendi; etiam ut decise distinguerentur leges Ecclesiae a *Lege* Veteri seu mosaica

(1) BENEDICTUS XIV. *De Syn. Dioec.*, lib. III, cap. III, n. 2.

(= Toràh); et insuper a legibus civilibus (νόμοι), quae rigidius applicantur.

Ex hoc doctores saepe designarunt ius ecclesiasticum nomine *canonum*, et leges civiles nomine *legum*.

Demum maxime hoc nomen convenit legibus Ecclesiae; etiam ex hoc quod in Ecclesia non tantum *praecepta* habentur, sed quidem *consilia evangelica*, et normae ideo dantur pro via perfectionis et pro ascensione in quaslibet virtutes.

25. Definitio iuris canonici. — « Complexus legum ab auctoritate legitima conditarum, quibus Ecclesia constituitur et regitur ».

Auctoritas legitima est Supremus Pontifex pro tota Ecclesia, et leges ab eo promanantes pro universa Ecclesia ius canonicum *sensu stricto* constituunt. Etiam Episcopi et alii legislatores inferiores leges condere valent pro proprio territorio, et huiusmodi legislatio constituit ius canonicum *lato sensu*.

Adnotandum quidem est: ius canonicum *proprie dictum* constituitur a iuridicis praescriptionibus quae veram et perfectam rationem legis habent; dispositiones vero quae hanc legis rationem perfectam non induunt ius canonicum *improprie dictum* efformant; ita *praecepta, sententiae, dispensationes, privilegia*, etc.; ita in Constitutionibus huius vel illius Capituli plura inveniuntur quae pertinent ad *ius commune*, alia ad *ius statutarium* (peculiare), alia ad *ius indultarium*, unde proprium et improprium ius in eis haberi potest.

Praecipuae divisiones iuris canonici. — Ius canonicum est:

Ratione subiecti: { publicum
et privatum.

Ratione formae:	{ scriptum et non scriptum.
Ratione ambitus:	{ Universale et particulare; generale et speciale; commune et singulare.
Ratione temporis:	{ antiquum novum novissimum actuale.
Ratione ritus:	{ occidentale et orientale.

a) *Publicum et privatum*. In iure romano eadem distinctio habebatur: « Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim: publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit » (fr. 1, §. 2, D. I, 2). Item in Ecclesia: ius publicum spectat directe ad constitutionem, regimen, statum ecclesiasticae societatis et ad subiectum potestatis publicae; illud est proinde « quod competit societati perfectae qua tali »; est ius *constituens*, cum versetur circa potestatem qua pollet Ecclesia condendi leges; agit de *iure condendo*.

Ius privatum vero respicit directe privatos, seu « disciplinam et regimen fidelium », eorum iura et obligationes determinando; unde de *iure condito* pertractat.

b) *Ius scriptum* illud est quod continetur legibus

scriptis, vel expresse conditum, vel tabulis consignatum et promulgatum;

Ius non scriptum quod non continetur legibus scriptis (cfr. tit. II, lib. I, Codicis « de consuetudine »).

c) Triplex est divisio ratione ambitus; ad unam tamen ipsa triplex divisio reduci potest, nempe ius aut respicit *universam Ecclesiam*, aut *partem ipsius*: sed tri-faria datur ad hoc, ut determinetur diversa natura am-bitus seu extensionis. Ius enim dicitur *universale* et *par-ticulare* ratione territorii; *generale* et *speciale* ratione fi-delium; *commune* et *singulare* ratione naturae seu cha-racteris ipsius iuris; nempe ius commune sunt regulae seu leges ordinarie servandae, singulare vero exceptio-nem continet sive favorabilem (et tunc habetur privile-gium), sive odiosam.

d) *Ius antiquum* pergit a fundatione Ecclesiae usque ad Decretum Gratiani (saec. XII). — *Ius novum*, seu po-tius ius medii aevi, a Decreto Gratiani ad Concilium Tridentinum (saec. XVI). — *Ius novissimum* (quod po-tius dici deberet novum) a Concilio Tridentino ad Con-cilium Vaticanum, aut melius usque ad Codicem. — *Ius actuale* seu Pianum-Benedectinum a Codice I. C. con-stitutum.

e) *Ius Occidentale* respicit Latinam Ecclesiam (cfr. can. 1 Codic.). — *Ius Orientale* proprium est ecclesiarum orientalium.

ARTICULUS V.

De scientia iuris Canonici et de ratione illud addiscendi.

26. Quid sit scientia iuris canonici. — Philosophia nos docet scientiam in genere esse « cognitionem rerum per causas ». Hanc definitionem applicando, scientia iuris canonici sumit ipsum ius canonicum, sc. leges et canones, uti suum obiectum perpendendum ac cognoscendum, non quolibet modo, nam « scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem » (Celsus, fr. 17, D. I, 3); nec heic congruit illud Ciceronis « tantum scimus, quantum memoriae mandamus », si de legibus et de ipso Codice materialiter sumptis hoc diceremus; verum leges ecclesiasticas ad systema reducit, earum mutuum nexum et relationem ad alia iura perpendit, ortui et evolutioni iuris studet, eius principia statuit, quaestiones enodat et difficultates solvit. Breviter scientia iuris canonici est: « Collectio coordinata, seu systema, cognitionum de legibus ecclesiasticis ».

Est scientia *sacra*, imo *theologica*, ratione *fontium* quibus fundamentum suppeditat auctoritas Ecclesiae; ratione *objecti*, sc. legum divinarum et ecclesiasticarum circa constitutionem, regimen, et disciplinam Ecclesiae, circa iura et officia fidelium; et ratione *finis*, qui est regimen Ecclesiae et directio fidelium ad sanctificationem et proinde ad vitam aeternam. — Imo usque ad Gratianum in ipsa schola S. Theologiae haec scientia tradebatur, una cum S. Scriptura et Dogmatica (ipse met

Gratianus erat magister S. Theologiae Bononiae); et dicebatur « Theologia rectrix » aut « practica » ⁽¹⁾.

27. Scientiae quibus scientia iuris canonici specialiter connectitur. — Diximus ius canonicum usque ad saec. XII pertractatum fuisse una cum Theologia. Verum differt non solum a *theologia dogmatica*, quae de veritatibus speculativis revelatis agit: ipsa enim omnia pertractat sub ratione Dei; vel quia sunt ipse Deus (novimus constans et ardens quaesitum summi Theologi, S. Thomae, hoc fuisse: « Quis est Deus »); vel quia habent ordinem ad Deum, ut ad principium et ad finem: Deus ergo est eius subiectum ⁽²⁾, et ipsa dat *legem credendi*; — sed etiam differt a *Theologia morali*; dum enim utraque scientia considerat *veritates practicas* seu *agibilia*. Theologia moralis, utpote « scientia liciti et illiciti », inquit licitatem vel illicitem actionum humanarum et ius canonicum agit de actionibus fidelium in regimine sociali Ecclesiae, de *lege agendi*.

Scientia iuris canonici nexum habet speciale: cum theologia fundamentali, praesertim circa auctoritatem Ecclesiae, S. Pontificis, Episcoporum, quae omnia fundamentalia sunt in ipso iure canonico;

cum *Theologia dogmatica*, quia veritates fidei ab ea vindicatas accipit uti principia et leges essentielles Ecclesiae;

cum *Theologia morali*, quae persaepe eadem argumenta pertractat, e. gr. matrimonium, obligationes provenientes ex legibus ecclesiasticis, sub suo tamen adpectu;

⁽¹⁾ Cfr. *Nomenclator Literarius*, HURTER, Oeniponte, 1903-1911, quinque vol., ubi sub *tabulis chronologicis* omnes Theologi recensentur, una cum iis, qui scientias sacras coluerunt, et moralistae ac canonistae simul adnumerantur sub serie seu divisione Theologorum « Theologiae practicae ».

⁽²⁾ Cfr. S. THOM., *Summam Theolog.*, pars I, q. I, a. 7, corp.

cum *ethica* seu *philosophia morali*, quae tradit prima principia circa actiones humanas; praesertim cum *ethica speciali*, quae *ius naturale* etiam dicitur;

cum *scientiis iuridicis*, propter similitudinem materiae, et communia principia, et methodum adhibendam et modos loquendi, et reciprocum influxum. Verum scientia iuris canonici, ex eo quod plura sumit a divina revelatione, non est scientia mere iuridica et humana solis principiis naturalibus evolvenda.

28. Scientias auxiliares sive subsidiarias iuris canonici ex dictis apparet esse *scientias theologicas* memoratas *philosophicas* et *iuridicas*; et insuper sunt adnumerandae scientiae *Scripturisticae*, praesertim *exegesis* biblica (ad eam enim recurrendum est ad interpretationem plurium locorum, e. gr. ad S. Mt. V, 32 de indissolubilitate matrimonii; de privilegio paulino, I Cor. VII, 12-15); Theologia apologetica, theol. pastoralis, patrologia, historia ecclesiastica, praecipue de Conciliis; ac demum aliae scientiae, ut historia civilis, medicina legalis, sociologia, oeconomia politica, ius comparatum, ius internationale, et ipsa cognitio linguarum.

Nonnulla opera de scientiis subsidiariis quae saepe a canonistis consuluntur heic recensentur:

a) *De Theologia Dogmatica*:

S. Thomas, « Summa Theologica »; Hurter, « Compendium Theologiae Dogmaticae » (tria vol. insigne propter eruditionem patristicam; Katschthaler, « Theologia Dogmatica Catholica specialis » quae optimam continet haeresum expositionem; M. Canus O. P., « De locis theologicis »; Turrecremata, « Summa de Ecclesia »; Bellarminus, « Disputationes de controversiis christianae fidei »; Franzelin, « De Divina Traditione et Scriptura » et « De Ecclesia Christi »; Suarez, « De fide ». Valde utilia sunt compendia composita a Pesch, Tanquerey...

b) *De Theologia Morali*:

S. Alphonsus; Gury-Ballerini, Tummulo, 1919; Noldin, 1920-21; Génicot-Salsmans, 1922; Ferreres, 1921; Lehmkuhl, 1910; D'Annibale, 1888; Bucceroni, 1914-1915; Suarez, « De legibus ».

c) *De S. Scriptura*:

Cornely S. I., « Cursus S. Scripturae »; Bacuez et Vigouroux « Manuel Biblique ou Cours d'Ecriture Sainte » in suis prioribus undecim editionibus relate ad Vetus Testamentum, et in suis prioribus tredecim editionibus relate ad Novum (habetur versio italica ex lingua gallica, 4 vol.); Marco Sales O. P., « La Bibbia Sacra commentata » (prodiit integrum Novum Testamentum et pars Veteris, sc. Pentateucus).

d) *De Patrologia et Patristica*:

Fessler-Jungmann, « Institutiones Patrologiae » (tr. vol.); Bardenhewer, « Geschichte der altkirchlichen Litteratur » in linguam italicam translatum ab A. Mercati (tr. vol.); « Enchiridion Patristicum » exaratum a Rouet de Journel S. I. (ed. 2, a. 1913); Mannucci, « Istituzioni di Patrologia » (duo vol., ed. 2^a, a. 1923).

e) *De Conciliis*:

Hefele, « Conciliengeschichte » opus in linguam gallicam translatum sub titulo « Histoire des Conciles » in 16 vol., quorum series adhuc perdurat (pervenit hucusque ad haereses protestantium); Denzinger, « Enchiridion Symbolorum » (ed. 11^a, a. 1911).

f) *De historia Ecclesiae*:

Baronius; Rohrbacher; Hergenroether-Kirsch, quorum opus tr. in linguam italicam a P. Rosa S. I.; Jungmann, « Dissertationes selectae in historiam ecclesiasticam » (7 vol.); Albers S. I., « Manuale Historiae Ecclesiasticae; C. Kirch S. I., « Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae » (ed. 2^a et 3^a, a. 1914 et ed. 4^a, a. 1923, Friburgi Brisgoviae).

g) *De archeologia sacra* :

Armellini, « *Lezioni di Archeologia cristiana* » et « *Gli antichi cimiteri cristiani di Roma e d'Italia* »; De Rossi, « *Roma sotterranea* » (tr. vol.) et « *Bollettino d'Archeologia cristiana* »; Opera Marucchi, Kaufmann, Leclercq et Cabrol in suo « *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie* »; « *Corpus inscriptionum graecarum* », Berolini, 1863 et sqq.

h) *De philosophia* :

Cathrein; Meyer; Zigliara; Liberatore; Pesch et Schiffini.

i) *De iure romano* :

Alciatus († 1550); Cuiacius († 1590); Donnellus († 1591); Gothofredus († 1652); Ioannes Voëtius († 1714) « *Ad Pandectas* » (7 vol.); « *vir eximius, varioque togae limatus in usu et iurisconsultus utilis et eruditus* ».

Inter recentiores: Arndts-Serafini; Vering; Contardus Ferrini († 1902); Padelletti; Bonfante; Calisse.

l) *De iure internationali* :

Mancini, « *Diritto Internazionale* »; Mamiani, « *Di un nuovo Diritto europeo* »; Fiore, « *Trattato di Diritto Internazionale pubblico* »; Olivi, « *Diritto Internazionale pubblico e privato* »; Anzoletti, « *Corso di Diritto Internazionale* »; Merignhac, « *Traité de droit public international* »; Phillimore, « *Commentaries upon international law* »; et alii, uti Pradier-Fodère, Nys, Ullman, Oppenheim, Torres Campos, Calvo.

29. Quinam nexus inter ius Canonicum et ius Romanum, et ius Germanicum.

I. *Ius Romanum et Ius Canonicum.*

1° Ratio influxus iuris Romani illico apparet ex ipsius natura et momento.

a) Ius Romanum uti *ius commune* habebatur, characterem universali adornatum; nempe *quasi lex universalis*: qua tale idecirco influxum in omnia iura, et quidem

in ius canonicum, plus minusve, exercere debuit, ac revera exercuit. Unde effatum Benedicti Levitae (saec. IX): « Lex Romana est omnium humanarum legum mater ».

b) Imperium Romanum et Roma aliquid *sacri* et *sancti* in se habebant. (Huc faciunt quae de iure romano exponuntur sub Num. 60).

Ecclesia hanc naturam et momentum recte ac merito recognovit et quodammodo sanxit. *Sacrae* et *sanctissimae* leges romanae dicebantur, et Nicolaus I *venerandas* eas appellat (1, C. XXX, 3); Ecclesia studium earum promovit: Inn. IV iussit studium i. rom. et can. in Lateranensi Patriarchio; Bonif. VIII iuris civil. studium praecepit in Romana Universitate; et Lucius III et Greg. IX aperte professi sunt: « Sicut leges non dedignantur ss. canones imitari, ita et sacrorum statuta canonum principum constitutionibus adinvantur ». (Cfr. cap. 1, X, V. 32).

c) Ecclesia, praesertim propter suam auctoritatem penes reges et populos, legislationem dare et urgere debuit; et quae in iure romano vidit recte concinnata, accepit, et, uti dicunt, *canonizavit*.

Hoc fecit speciali modo super constitutionibus iuris romani *processum iudiciarium*, praesertim *civilem* (in oppositione ad criminalem) spectantibus; et ex iure romano desumptae fuerunt dictiones: « *citatio*, *litis contestatio*, *sententia definitiva*, *interlocutoria*, *res iudicata*, *appellatio*, etc. ».

Item impedimentum *matrim. adoptionis* ex iure civili desumpsit Ecclesia (1).

Relate ad huiusmodi *canonizationem* iuris romani, Benedictus XIV normas praebebat, quae huc reducuntur:

(1) Cfr. ad hoc BEN. XIV, *De Synod. Dioec.*, lib. IX, cap. 10, n. 3-5.
— Cfr. etiam c. 1, C. XXX, qu. 3, in Corp. Iur. Can.

quae ab Ecclesia expresse fuerunt adprobata, possunt et debent allegari in eccles. legibus; — ab iis allegandis quae expresse reprobantur, abstinendum est; — relate ad coetera, nec approbata expresse, nec reprobata, sed silentio praeterita, aliquando utile et laudabile est ea allegare ⁽¹⁾.

Ex hoc profluit, ut aliquando compositae fuerint iuris romani compilationes ad usum ecclesiasticum, e. gr. « Lex Romana canonice compta » (saec. IX).

Ex hoc quidem Huguccio (princeps inter glossatores Decreti Gratiani + 1210) dicere potuit: « Omnes tenentur vivere secundum leges romanas, saltem quas approbat Ecclesia ».

d) Ecclesia ius romanum iam ab initio acceptavit et observavit dummodo ipsum iuri divino non adversaretur. (Et e contra respuit constitutiones et decisiones romanorum imperatorum super negotiis religionis, cum minime eos agnosceret uti « Pontifices Maximos ». Unde paulatim factum est ut imperatores romani, christianam fidem professi, titulum « Pontificis Maximi » deponerent: quod certe fecit Theodosius Magnus [379-395] et forsan iam Gratianus [375-383]).

2° Quo vero spectat ad influxum catholicae religionis, Ecclesia propriis legibus plurimum temperavit rigorem iuris romani; ipsum ius saepe conformavit doctrinae et praeceptis christianae religionis; ita duritiem abstulit aut saltem lenivit, per legem universalis charitatis, et alia plura immutavit.

Exempla adducere idem est ac argumenta suppeditare:

a) Ius romanum bonam fidem tantum exigebat in

(¹) *De Synodo Dioecesana*, lib. IX, cap. 10, n. 1.

exordio *praescriptionis* (cfr. l. unic. § 3 Cod. de usucap. VII, 31; l. 10, D. XLI, 3); e contra Ecclesia nisa doctrina S. Pauli « Omne quod non est ex fide peccatum est » (ad Rom. XIV, 23), bonam fidem vult toto tempore praescriptionis perdurare (c. 20, X, II, 26): *ingens innovatio in tractatu et in praxi de iustitia et iure*.

b) *De fide coniugali*, dum ius romanum non pari mensura virum et uxorem considerabat, quum non haberet uti adulterium commercium viri uxorati cum alia foemina soluta (l. 6, § 1, D. 48, 5; l. 1, 2, Cod. 9, 9); Ecclesia vero, innixa praeceptis Iesu (Mt. V, 32, XI, 9; Mr. X, 11, 12; Lc. XVI, 18 « Omnis qui dimittit uxorem suam, et alteram ducit, moechatur ») et effato S. Pauli (I Cor. VII, 3, 4) obligat utrumque coniugem ad fidem conjugalem servandam; et SS. Patres aperte contra licentiam legis romanae loquuntur et invehunt: *influxus saecularis in familias et gentes*.

c) *Circa divortium*, dum ius romanum permittebat alias nuptias postquam per quinquennium coniux abfuerit nec quidquam de eo investigari potuerit (l. 6, D. 24, 2), Ecclesia certitudinem ad hoc exigit de morte coniugis (c. 19, X, IV, 1) cum Christus praeceptum renovaverit (in Mt. XIX, 6): « Quod Deus coniunxit, homo non separet »: *influxus in unitatem et sanctitatem matrimonii*.

d) *Circa patriam potestatem* in iure romano filiifamilias et filiaefamilias sine consensu patrisfamilias non valent matrimonium inire (l. 2, D. 23, 2); insuper recens nati a patrefamilias extrema egestate laborante vendi poterant, et olim vel capite plecti; Ecclesia strenue hoc impugnat (c. 3, II, 1 in Sext.; C. Trid. sess. XXIV de refor. matr. cap. I; Ben. XIV De Synodo Dioec., lib. IX, cap. 11, n. 2-5): *influxus in iura humanae libertatis*.

e) Ecclesia mitigat servitutem, quam non potuit

statim subvertere (c. 1, 8, C. XXIX, qu. 2; c. 1, X, IV, 9): *Influxus in civilizationem et pariter in iura libertatis humanae* ⁽¹⁾).

f) *Quoad ius gentium* fraternitatem universalem propugnavit. — *Quoad ius poenale*, sibi proposuit in reo puniendo non solam vindictam, sed eius emendationem. Et hisce quidem modis ius romanum expolivit ac perfectius reddidit.

Ipsa « animadversio » in haereticos, seu media adhibenda in illis depellendis, exterminandis, a Summis Pontificibus mitigationem accipit; (cfr. ad hoc librum cui titulus « L'Inquisition » auctore Vacandard, Paris, Ed. Bloud, a. 1907, cap. IV « Influence du droit canonique et renaissance du droit romaine: de Gratien à Innocent III »).

Hic nexus iuris Romani cum iure canonico necessitatem comprobat excolendi romanas leges: quod insuper inservit ad efformandum *iuridice* intellectum Canonistae ⁽²⁾).

Ex hoc provenit quod semper in romanis studiorum Universitatibus saltem elementa seu institutiones iuris romani tradita fuerunt, et Athenaeum seu Archigymnasium Pontificii Seminarii Romani (a. 1565 conditi), — initio, seu a. 1774, institutum cum Facultatibus Theologica et Philosophica, a. 1824 ad S. Apollinaris translatum, — per Const. « Ad piam doctamque » et « Cum R. Pontificis » datas a. 1853 pristina privilegia confirmata habuit et Facultatem Iuris Canoniceis et *Civilis* obtinuit ⁽³⁾).

(1) Cfr. TALAMO, *Il concetto della schiavitù da Aristotele ai dottori scolastici*. Roma, 1908.

(2) Hinc, e. gr., Codex requirit ut iudices Tribunalis S. Romanae Rotae laurea doctorali in utroque iure sint praediti (can. 1598, § 2).

(3) Circa nexum inter ius canonicum et ius romanum, cfr. TROPONG, *De l'influence du Christianisme sur le droit des Romains*

II. *Ius germanicum et ius canonicum*. Leges germanicas seu barbarorum generaliter Ecclesia *nunquam* recepit inter fontes subsidiarios sui iuris. Attamen quaedam desumpsit ex iure germanico, et suo iuri accomodavit, ea quadam ratione *canonizando*. Nonnulla ex hoc iure recepta sunt celeberrima, quippe quae magnam innovationem induxerunt: *computatio gradum consanguinitatis*, (in linea recta tot sunt gradus, quot personae, stipite dempto; in linea obliqua, si tractus uterque sit aequalis, tot sunt gradus quot generationes in uno tractu lineae: si duo tractus sint inaequales, tot gradus quot generationes in tractu longiore: can. 96); — et *territorialitas legis* (haec qualitas propria erat systemati feudali germanorum, dum in iure romano attendebatur *personalitas legis* ⁽¹⁾); unde principium a Bonifacio VIII statutum: « Extra territorium ius dicenti non paretur impune » (c. 2, I, 2 in Sexto). — Etiam *iuramentum crudelitatis* ex iure germanorum procedit.

Ipsi populi germanici, uti Gothi, Burgundiones, Vandalii (qui haeresi ariana infecti erant), Longobardi (fere omnes pagani) fuerunt, ab initio, Ecclesiae extranei, eique potius infensi: proinde ob hanc rerum conditionem mutuus influxus valde difficilis erat.

Postea vero nonnulli, praesertim Franci sub rege Clo-

Paris, 1868; REIFFENSTUEL, *Ius canon. univ.*, tom. I. Proem. p. XI, n. 193 et sqq.; DOUJAT, *Praenotiones canon.*, lib. I, cap. 3, n. 2; WALTER-GERLACH, *Lehrbuch des Kirchenrechts*, in libro VII inscripto *Von dem Einfluss der Kirche auf die weltlichen Rechte*; BENEDICTUS XIV, *De Synodo dioecessana*, lib. IX, cap. 11 et 12.

De nexibus inter ius romanum et Codicem Iuris canonici cfr. BOUCAUD, *Le Code de Benoit XV et le droit romain* in *Cronique sociale de France*, August. et Sept. 1919.

⁽¹⁾ Ita S. Paulus apud iudicem Festum potuit suam romanam civitatem vindicare et « ad Caesarem appellare » *Act. Ap.* XXV.

doveo (a. 496), pugna feliciter peracta quae dicitur Tolbiacensis, religionem catholicam amplexi sunt, et summo pere ex hisce conversionibus, provenit influxus Ecclesiae in ius germanicum, quod in dies magis aptatur doctrinae christianae.

Permiserunt insuper populi germanici ut *Ecclesia, clerici et devicti Romani* viverent secundum legem Romanam; verum ex hac permissione ipsimet proprias leges religioni christianae accomodarunt.

Huiusmodi leges habentur in germanicis collectionibus « Lex salica » seu Francorum Salicorum (forsan saec. V), emendata sub Carolo Magno. — « Lex Ripuaria », seu Ripuariorum Francorum (prima medietate saec. VI). — « Lex Burgundiorum » (prima medietate saec. VI, iussu Gundobadi, m. a. 516). — « Lex Alamannorum » (medio saec. VI). — « Lex Wisigothorum » (composita a. 506, iussu Alarici II). « Leges Longobardicae », seu Langobardicae sive Edictum Longobardorum: a Rege Rotharis (a. 643) usque ad regem Aistulfum (a. 750-754).

Istis legibus accedunt postea *Capitularia* regum Francorum et Germaniae, quae explicite de negotiis religionis et ecclesiasticis agunt.

Influxus Ecclesiae praesertim in Leges Longobardicas latus, ingens et evidens: Rotharis, Luitprandus et Aistulfus profitentur *cor regum in manu Dei esse*, oppugnant plures suae gentis superstitiones quae principiis christianis adversantur (e. gr. contra ariolos); christianos influxus accipiunt in *sponsalia*, in *matrimonia* ⁽¹⁾.

(1) Utilis de hac thesi bibliographia:

BLASI DE MORCONO, *De differentiis inter ius Longobardorum et ius romanorum*, Napoli, 1912. — BETHMANN-HOLLWEG, *Der Germanisch-romanische Civilprogress in Mittel Alter*, I, 321 seqq., Rom., 1868. — CALISSE, *Diritto ecclesiastico e Diritto Longobardo*, Roma, 1888. —

30. Praestantissima est scientia iuris canonici: *nam* eius principia certa sunt, cum nitantur ratione et potissimum revelatione; eius leges, seu obiectum, sunt *sanctae*, fidei et rationi congruunt; et cum lumen suppedient recte iudicandi et normam recte agendi, pacem gignunt, unde illud psalmi 118: « Pax multa diligentibus legem tuam ». Gaudent insuper speciali nota, sc. *universalitatis*, cum ab Ecclesia promanent, quae est catholica seu universalis. Demum finis huius scientiae est *regimen Ecclesiae, salus animarum*, quae est «suprema lex», et *adeptio vitae aeternae*, dum alia iura sistunt in ordine naturali et ad felicitatem temporalem tantum se dirigunt. Certo certius huc potissimum illa congruunt: « Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui *ad iustitiam erudiunt* multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates » (Dan. XII, 3).

Necessaria ipsamet scientia est, sc. studium iuris canonici; necessaria *Ecclesiae* in qua canonistae semper fulgere debent ad administrandam iustitiam, ad interpretandas leges et ad novas condendas, si casus ferat, atque ad vindicanda iura et libertatem Ecclesiae; necessaria *Praelatis et iis qui Curias ecclesiasticas regunt*; sacerdotibus curam animarum exercentibus; — atque *sacerdotibus* omnibus, cum iura, officia, privilegia, etc., cognoscere debeant, pro sua et aliorum utilitate.

Hinc Concilia, SS. Patres, SS. Pontifices, et canones hoc studium valde commendarunt; recolere sufficiat verba Coelestini Papae: « Nulli sacerdotum liceat canones ignorare » (c. 4, D. XXXVIII); et illa S. Leonis: « Si in laicis vix tolerabilis videtur inscitia, quanto magis in iis

qui praesunt, nec excusatione digna est, nec venia ». Pirhing (epist. dedic. tom. I) « Quantumcumque labor hic (sc. studium iuris canonici) sit difficultate ferreus, utilitate tamen est aureus ». Solidam scientiam canonicam solemnibus verbis commendavit Pius IX in Encyclicis litteris « Inter multiplices » 21 Mart. 1853 ad Episcopos Galliae, et Leo XIII in Encycl. 22 Augus. 1886 ad Episcopos Hungariae. Si quoslibet cives decet leges suae nationis cognoscere, officium est clericorum penitientiam suarum legum habere, cum eis magis congruant verba Ulpiani « Iustitiam namque colimus; boni et aequi notitiam profiteamur » (1, § 1, D. I, 1). Cfr. etiam canones 336 et 129 ⁽¹⁾.

Regulam vero practicam, quam ad recte ordinandum studium theologiae Maldonatus (+ a. 1583) suis auditoribus Parisiis tradebat, heic pro studio iuris canonici placet revocare: « Audire professorem, repetere, disputare, legere, scribere ».

31. De metodo docendae et discendae scientiae iuris canonici. — a) Quondam, imo ab initio, scholastica interpretandi methodus ex scholis philosophicis ad scholas iuris meavit: legebatur lex quaedam aut caput aliquod Decretalium; qua ex lectura factispecies seu casus verisimilis efformabatur; difficultates super hoc casu proponebantur; dein doctrinae seu principiorum fiebat expositio; et in fine solutio difficultatum. Erat haec *methodus scholastica, casuistica, practica*: eam adhibuerunt Gratianus ac eius discipuli. In foro ecclesiastico et in ministerio pastoralis plurimum adhuc obtinet haec agendi ratio.

⁽¹⁾ Cfr. Encyclicam *Dépuis le jour*, d. 8 Sept. 1899, LEONIS XIII ad Episcopos Galliae. — Cfr. quidem MANENTI, *Concetto ed importanza dello studio del Diritto Canonico*,

b) *Methodus systematica*, seu *logica, rationalis, philosophica* illa est quae omnes leges et canones ad ordinem systematicum seu rationalem reducit, proponendo notiones generales dando definitiones et divisiones iuxta varia subiecta, et totam doctrinam canonicam exponendo per principia, conclusiones, etc. Praesertim auctores et scholae Institutionum hanc methodum adhibuerunt et adhibent.

c) *Methodus historica* plurimum incumbit in expositione ortus et vicissitudinum institutorum ecclesiasticorum, quo melius appareat actualis iuris canonici status. Hanc methodum secuti sunt Antonius Augustinus (+ 1586), Thomasinius (+ 1697), Pr. Lambertini (+ 1758), Devoti (+ 1820).

d) Tandem *methodus exegetica* leges vigentes seu textum canonum sedulo interpretatur, atque declarat per annotationes et commentaria. Huiusmodi accurata interpretatio minime impedit, quominus praenotiones, definitiones et divisiones simul cum interpretatione tradantur.

In nostro Athaeneo haec methodus est adhibenda per integros tres annos cursus iuridici, cum *schola textus* nostra esse debeat.

Ita praecepit Benedictus XV in epistola directa ad Card. La Fontaine, Patriarcham Venetiarum, gratias persolvens de officiosis litteris quibus memoratus Cardinalis, una cum doctoribus disciplinae iuris tradendae, de novi Codicis promulgatione gratulatus erat:

«... Volumus, ita iuris canonici disciplinam in posterum tradatis, ut Codicem, prouti evolvitur *gradatim commentata oratione declaretis*; neque enim Nobis probabitur quicumque, excurrendo, ingenio nimis indulserit

suo; discipulosque, a via iamnunc expeditiore deflexos, intricas vel in difficultates coniecerit... » (Die 16 Iul. 1917).

Advertendum tamen est hac ratione nec deesse methodum systematicam, cum novus Codex *rationali ordine* digestus fuerit. Nec in commentario ad canones casus practici sunt negligendi, praesertim super quibus SS. Romanae Congregationes speciale responsum dederunt; et ita occasionem arripiemus *methodum practicam* applicandi. Demum et *methodus historica* quomodo, *una cum methodo analytica*, sit servanda, sequens documentum d. 7 augusti 1917 edicit, in quo a S. Congregatione de Seminariis et Studiorum Universitatibus decernitur ratio « de novo Iuris Canonici Codice in scholis proponendo »:

« Cum novum iuris canonici Codicem SS. D. N. Benedictus PP. XV a die festo Pentecostes proximi anni millesimi nongentesimi duodevicesimi in universa Latina Ecclesia vim habiturum esse edixerit, liquet ex eo ipso die *Codicem fore authenticum et unicum iuris canonici fontem*, proptereaque tum in disciplina Ecclesiae moderanda, tum in iudiciis et in scholis eo uno utendum esse. Quam sit igitur necessarium, clericis praesertim, codicem probe nosse atque omnino habere perspectum, nemo est qui non videat.

« Itaque Sacra haec Congregatio, ut in re tanti momenti rectae alumnorum institutioni pro officio suo consulat, omnibus ac singulis studiorum Universitatibus et iuris canonici Lyceis quae, ad normam can. 256, § 1, eidem Sacrae Congregationi parent, praecipit ac mandat, ut in schola antehac *textus* aptissime nuncupata, in qua ius canonicum penitus copioseque praelegitur, ita in posterum eiusmodi disciplina tradatur, ut alumni, *non modo Codicis sententia synthetice proposita, sed accurata quoque uniuscuiusque canonis analysi*, ad cognoscendum et intel-

ligendum Codicem veluti manu ducantur: debent scilicet doctores iuri canonico tradendo, ipso Codicis ordine ac titulorum capitumque serie religiosissime servata, *singulos canones diligenti explanatione interpretari*. Iidem tamen magistri, ante quam dicere de aliquo instituto iuridico aggrediantur, apte exponant qui eius fuerit *ortus*, quae decursu temporis acciderint *progressiones*, *mutationes ac vices*, ut discipuli pleniorē iuris cognitionem assequantur.

« Nullo ceterum, praeter Codicem, libro alumnos uti necesse erit; quodsi doctoribus placuerit eos unum aliquem adhibere librum, id sancte retinendum, ut non eius libri ordini ordo Codicis, sed huic ille aptetur et commodetur.

« Romae, ex Aedibus S. Congregationis de Seminariis et Studiorum Universitatibus, die VII mensis Augusti an. MDCCCXVII ».

Ipsa S. Congregatio « DE EXPERIMENTIS AD GRADUS IN IURE CANONICO ASSEQUENDOS » hoc edidit decretum, die 31 Octobris a. 1918:

« Legum canonicarum Codice promulgato, Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, litteris datis die VII Augusti elapsi anni, *viam et rationem praescripsit*, quam in disciplina Iuris posthac Pontificia Athenaea sequerentur. Huic autem rationi, seu methodo, ut ipsa doctrinae pericula, quae fiunt ad gradus academicos assequendos, sint consentanea, eadem S. Congregatio experimentis in iure canonico moderandis has leges constituit.

« I. Quoniam in praelectionibus Codex Iuris canonici est tamquam textus adhibendus, periculorum materia sint ipsi Codicis canones, vel omnes vel partim, pro diversitate gradus adipiscendi, remoto quolibet indice thesium, vel quae doctrinam exhibeant in ipsis canonibus contentam.

« II. Candidati ad academicos gradus exegesim seu in

terpretationem exponant canonum, prout habentur in Codice, sive singillatim considerentur, sive coniuncte cum aliis.

« III. Candidati non modo singulos canones interpretari et explicare, quantum gradus ratio exigit, probe noverint; sed etiam de uniuscuiusque instituti iuridici ortu, progressu et historia, doctrinae suae specimen dabunt.

« Quas leges SS.mus D. N. Benedictus PP. XV ratas habuit et confirmavit, atque in omnibus Athenaeis seu Universitatibus vel Facultatibus, quae e Codicis praescripto (can. 256, § 1) huic Sacrae Congregationi subsunt, servari iussit ab anno academico, qui propediem incipiet. Contrariis quibuslibet non obstantibus ».

CAPUT TERTIUM.

De fontibus iuris canonici.

ARTICULUS I.

Quid sit fons in iure.

Et de divisione generali fontium.

32. Quid sit fons in iure. — Fons sensu proprio (a verbo *fundo* = spargo) est principium seu origo unde aqua fluit. Undenam ius proveniat inquirendum est; et sensu translato, principia seu causae e quibus ius canonicum emanat, *fontes* ipsius iuris dicimus. Ut in Theologia tractatus habetur de *locis theologicis*, ubi indicantur, ac unde desumuntur, arma ad veritates fidei proponendas et defendendas, ita in iure canonico brevis tractatio de fontibus est evolvenda, qui sunt veluti armaria ubi leges canonicae inveniuntur et unde prodeunt. *Principia* olim dicebantur.

33. Divisio generalis fontium duplex traditur:

I. a) *Fontes existentiae*

(sunt ipsi qui leges condunt) { fontes

b) *Fontes essentiae*

(sunt diversa genera legum) { constitutivi

c) *Fontes cognitionis*: fontes indicativi.

(sunt media et documenta quae leges continent, vel indicant vel tradunt).

II. Huic primae ac primariae divisioni (est enim pro primariis fontibus) altera, secundaria seu de fontibus secundariis, est addenda, nimirum:

d) Fontes exemplares;

e) » suppletorii;

f) » interpretationis;

g) » adminiculares.

Quae sub schematico compendio exponuntur, nunc breviter declarantur:

a) *Fontes existentiae* seu *existendi* sunt causae efficientes ius; (*existo* — e particula *ex* et verbo *sisto* — *ex*, nempe a quibus leges suum esse accipiunt)..

Sunt auctores legum seu legislatores: i. e., Christus, Apostoli, RR. Pontifices, Concilia, Episcopi, SS. Congregationes, Ordinarii...

b) *Fontes essentiae* seu *essendi* sunt ipsae leges, complexus legum, varia genera legum. Sunt praecepta iuris divini naturalis et positivi, leges apostolicae, decretales RR. Pontificum, canones et decreta conciliorum, traditiones, consuetudines...

c) *Fontes cognitiones* seu *cognoscendi* sunt principia, media et loci, unde cognitio seu notitia iuris hauritur: sc. codices, collectiones, libri, seu sedes seu topica iuris (τόπος = locus; οἱ τόποι dicuntur fontes unde rethores argumenta hauriunt; et Aristoteles Τοπικά = « Topico-

rum libri octo » suum tractatum de fontibus argumentationum probabilium nuncupavit). Sunt: S. Scriptura, Traditio, collectiones decretalium, Conciliorum, Bullaria, collectiones actorum RR. Pontificum, Concordata...

(Fontes cognoscendi dicuntur a nonnullis etiam *depositarii*, cum ius in iis inveniatur depositum; sed non omnibus placet huiusmodi dictio, quae videtur monstrum philologicum: dum enim *fons* emittit, effundit, *depositum* e contra accipit et retinet).

Fontes existendi et essendi *constitutivi* promiscue nuncupantur, cum ius constituent *quoad suum esse*; isti quoad suam *essentiam*, illi quoad suam *existentiam*.

d) *Fontes exemplares* sunt principia vel leges alterius qualitatis, ad quorum exemplum et imitationem Ecclesia nonnullas suas leges condidit; *materiales* etiam audiunt, cum ex iis Ecclesia materiam pro suis legibus desumpserit. Sunt e. gr. lex mosaica, ius romanum, ius germanicum, quatenus legibus canonicis condendis inservierunt.

e) *Fontes suppletorii* sunt principia unde, Ecclesia ita statuente, suppleri possunt defectus seu lacunae legislationis canonicae. Olim scripta SS. Patrum et ius romanum habita fuerunt fontes suppletoria. Omnino opus est ut ipsa Ecclesia fontes suppletorios statuatur: inutile enim foret recurrere ad alias leges, ad extraneas auctoritates ab Ecclesia non recognitas, tanquam ad eius ius suppletorium: ubi enim non est lex, nec obligatio datur. Nunc res determinatur a can. 20, de quo suo loco dicetur.

f) *Fontes interpretationis* sunt principia et media, unde valemus ius interpretari. Doctores, commentatores, interpretes iuris inter haec media sunt recensendi, et praesertim vetus legislatio. Ad hoc can. 6, 2 statuit:

« Canones qui ius vetus ex integro referunt, ex veteris iuris auctoritate, atque ideo ex receptis apud probatos auctores interpretationibus, sunt aestimandi ».

g) *Fontes adminiculares* sunt media et subsidia unde adiumentum desumitur pro iure canonico. Scientiae subsidiariae et omnia quae nexum habent cum iure canonico (cfr. Num. 29 et 30) hoc praestare valent. Id est, in hac vel illa quaestione iuris canonici (e. gr. quo modo in hac vel illa natione habeantur festa numero inferiora statuto in Codice; aut qua ratione principes civiles ius praesentationis in beneficiis conferendis adquisiverint) ex historia deducere valemus aliquod argumentum, utique historicum, sed tale, ut, ad instar adminiculi, vim afferat argumentis iuridicis, eaque corroboret ac magis conclusio reddat.

34. Relate ad naturam, seu characterem et formam fontes ita distribuuntur: *Fontes iuris divini* — aut *fontes iuris humani*: prout habent auctorem Deum, et hominem; atque: *Fontes iuris scripti et non scripti*, au patet haec divisio.

E natura seu caractere fontium procedendo, nobis agendum est de hac triplici specie fontium iuris:

I. De fontibus iuris divini.

II. De fontibus iuris humano-ecclesiastici.

III. De fontibus iuris non scripti.

Animadvertendum: Cum statutum fuerit « *unum* iuris canonici fontem » adesse, sc. *Codicem*, fere supervacaneum videretur nunc quaerere an alii sint fontes. Verum quaestio instituenda est, quia nomen *fontis* diversimode accipitur; et ad hoc, ut intimam naturam ecclesiasticarum legum perscrutemur; ut nempe appareat ex quibus fontibus congesta fuerit legislatio canonica;

quennam influxum exercuerint differentes fontes; et quinam uti tales revera habendi sint ad novas leges condendas.

ARTICULUS II.

Fontes iuris divini quoad ius canonicum.

35. Fontes iuris divini. — Sunt tres:

- 1) Ius naturale;
- 2) Vetus Testamentum;
- 3) Novum Testamentum.

36. 1) De iure naturali quatenus est fons iuris canonici. — *Ius naturale sensu proprio* est fons iuris canonici, quando agitur de illis legibus iuris naturalis quae ad ius can. profluerunt: ita impedimentum impotentiae antecedentis et perpetuae est iuris naturalis, et ius can. constituit (can. 1068). Hae leges immutabiles sunt, neque ab Ecclesia possunt corrigi vel abrogari.

Sensu minus proprio ius naturale est fons iuris canonici, quia: quaedam praecepta iuris naturalis sunt communia omnibus et in quolibet iure inveniuntur: e. gr. « pacta sunt servanda », « reo concedenda est iusta defensio », ideirco sententia data quin altera pars audita fuerit, contra ius naturale esset, et nulla in iudiciis: ubique gentium enim illud sanctum est: « et audiatur altera pars »; — ius naturale est *stirps et norma* iuris canonici item ac cuiuslibet alterius iuris: ob id legislatores in iure can. nil statuere possunt quod ius naturale offendat, nam secus eorum lex non esset « ordinatio rationis » et proinde non esset lex; — plures leges canonicae sunt *determinationes* iuris naturalis: e. gr. prae-

scripta quibus modus statuitur subveniendae honestae sustentationi clericorum; — probata per Christi voluntatem existentia alicuius ecclesiasticae institutionis, *ex principiis iuris naturalis arguimus* naturam et condiciones quae eidem institutioni conveniunt: ita, demonstrata institutione Ecclesiae qua societatis perfectae, inferimus ex naturali iustitia eidem attribuendam esse potestatem legiferam, iudicalem, coactivam; — *in practica applicatione* legum ecclesiasticarum ius naturale normas supeditat quomodo eas applicare et accomodare singulis casibus; — *ad vindicandas leges canonicas*, in propria iustitia et aequitate, ad ius naturale saepe recurrendum est.

En ergo, uti in Theologia dogmatica, iuxta verba S. Anselmi Cantuariensis, *fides* et *ratio* opem mutuam sibi ferunt, « fides quaerens intellectum et intellectus quaerens fidem », ita aliquali comparatione in ecclesiastica legislatione ius naturae et ius canonicum.

Ab errore tamen protestantium cavendum est: ipsi enim fere omnia iura Ecclesiae ex lege naturae derivare praesumunt, et ipsam eius constitutionem. Novimus enim Ecclesiam habere originem divinam, supernaturalem, proinde ex revelatione (unde Sacramenta, constitutio, modus regiminis), ac maiorem partem legum fuisse positive ab Ecclesia constitutam, propter auctoritatem eidem a Iesu Christo collatam. Ius naturale de coetero principia generalia praebet, praescindendo a circumstantiis loci et temporis; dicit, e. gr. « in societate perfecta adesse debet auctoritas cum potestate, etc. », sed non determinat *quinam* potestate pollere debeat, *quinam* modus procedendi in iudiciis, *quae* poenae pro reis: haec omnia a iure positivo statuuntur.

37. 2) De iure divino veteri quatenus est fons iuris canonici. — *Ius divinum vetus*, quod habetur praesertim in Veteri Testamento, non est fons iuris canonici sensu proprio. Ratio est quod Lex vetus, qua talis, cessavit cum morte Christi. Et cum nonnulla ex iis quae propria erant Antiqui Foederis identidem observarentur, Ecclesia repetitis documentis ea proscripsit: ita Eugenius IV in decreto pro Iacobitis, ex Bulla « Cantate Domino » d. 4 Febr. 1441, reprobavit ritum circumcisionis, quem nonnulli tanquam obligatorium habebant ⁽¹⁾; item S. Officium decreto 20 Inn. 1866. — Pariter Innocentius III declaravit non posse arceri mulieres ab ecclesia intra dies statutos pro purificatione post partum a lege mosaica (cfr. c. un. « De purificatione post partum », X. III, 47) ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Cfr. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, n. 712 (Iacobitae, sc. Monophysitae, ita nuncupati a Iacobo Baradaeo Episcopo Ediseno, † 578, qui monophysitismum mordicus propugnavit).

⁽²⁾ Ut discrimen in hoc videamus inter Veterem et Novam legem pretium operis est huiusmodi exemplum expendere. Leviticus loquitur de immunditia puerperae ad cap. XII (etiam cap. XIII-XIV de aliis legalibus impuritatibus agunt, et de ritibus purificationis). De impuritate puerperae: « Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere filiis Israël, et dices ad eos: Mulier si suscepto semine peperit masculum, immunda erit septem diebus, iuxta dies separationis menstruae. Et die octavo circumcidetur infantulus: Ipsa vero manebit triginta diebus in sanguine purificationis suae. Omne sanctum non tanget, nec ingredietur in sanctuarium, donec impleantur dies purificationis suae. Si autem feminam peperit, immunda erit duobus hebdomadibus, iuxta ritum fluxus menstrui et LXVI diebus manebit in sanguine purificationis suae. »

« Cumque expleti fuerint dies purificationis suae, pro filio, sive pro filia, deferet agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbae, sive turturem pro peccato, ad ostium tabernaculi testimonii, et tradet sacerdoti. Qui offeret illa coram Domino, et orabit pro ea, et sic mandabitur a profluvio sanguinis sui: ista est lex parientis masculum aut feminam. Quod si non invenerit manus eius,

Si in Ecclesia quaedam propria Veteris Testamenti adhuc inveniuntur, ex hoc pendet quod ea ex iure naturali procedunt, (praecepta moralia); vel ex iure divino positivo cum Christus plura confirmaverit (e. gr. praeceptum de indissolubilitate matrimonii), vel ex adoptione nonnullorum rituum ab Ecclesia facta (e. gr. dedicatio templi, lampades, thus, aqua lustralis); vel ex illa quadam similitudine constitutionis Ecclesiae cum societate mosaica, unde initia quorundam institutorum Ecclesiae quaerenda sunt in Veteri Testamento (privilegia sacerdotum, decimae, oblationes primitiarum, ipsa hierarchia ministrorum: tres enim classes ministrorum templi habebantur: 1^a Levitae, non sacerdotes; 2^a descendentes Aronnis, qui erant sacerdotes; 3^a Summus Pontifex, caput familiae Aronnis).

Tantum *sensu improprio* ius divinum vetus dici potest fons iuris canonici, sc.: fons *exemplaris vel typicus*; Vetus enim Testamentum erat figura et typus Novi: « In Veteri Testamento novum latet, in Novo Vetus patet ».

nec potuerit offerre agnum, sumat duos turtures vel duos pullos columbarum, unum in holocaustum, et alterum pro peccato: orabitque pro ea sacerdos, et sic mundabitur ». Lev. XII, 1-8; potes cfr. M. SALES pro commentario, et PELT, *Storia dell'Antico Testamento*. II, p. 307 et sqq. — Ratio harum legum non tantum in *hygiene*, in *modestia* ac *pudore* sistebat, sed etiam in *Dei voluntate*, qui per ea menti iudaeorum recolebat peccatum, et mortem poenam peccati: ac proinde *desiderium* futuri Redemptoris excitabat, qui maledictionem antiquam delere debebat. Adveniente ergo Redemptore, praecipua ratio huius ritus cessavit. Nunc proinde Ecclesia habet utique benedictionem puerperae post partum, sed solummodo *tanquam piam et laudabilem consuetudinem*, quam fovere bonum est, prouti quandam gratiarum actionem mulieris « pro sua incolumitate » (cfr. *Rituale Rom.*, cap. III).

Imo haec benedictio nec proprie est « de iuribus parochialibus », sed tantum « de functionibus parochialibus », et inde licet mulieribus se conferre ad quamlibet ecclesiam ut hanc benedictionem recipiant. (S. C. Concilii, 7 Dec. 1720).

Aliquando potest esse fons *suppletorius*, praesertim quoad res liturgicas, quando deest specialis norma Ecclesiae et materia similis habetur in Veteri Lege: tunc norma ex hac lege desumitur, e. gr. in exercitio divini cultus, in ss. Ordinationibus Levitarum, etc. Interdum est *fons cognoscendi*, quia, cum accomodari possit ad ius canonicum, per hanc accomodationem illud illustrat et confirmat (cfr. e. gr. c. 24, X. V, 1); — *fons interpretationis*, quia inservit ad solvenda dubia; — *fons adminicularis*, pro iure canonico defendendo, etc.

38. 3) De iure divino novo quatenus est fons iuris canonici. — Ius divinum novum continetur in S. Scriptura et Traditione; est fons constitutivus iuris canonici *sensu proprio*: revera quoad *ius publicum* principia supeditat de natura Ecclesiae, de hierarchia, de potestate Petri, eius successorum, de potestate Episcoporum, sc. inspectoria (ἐπισκοπέω = observo veluti e specula, praesideo), legifera, etc.; quoad *ius privatum* plura demonstrat et confirmat, praesertim de sacramentis.

Insuper est quidem *fons exemplaris*, cum plura ius canonicum desumpserit ex Novo iure divino, ea determinando et aptando: de residentia Pastorum (« Bonus Pastor » = figura Episcoporum et Parochorum), de applicatione Missae pro populo, de annua confessione et communione, etc.: — *fons cognitionis*, cum doctrinam de fide et moribus praestet ad leges canonicas condeundas; — et quidem est *fons interpretationis*, et *adminicularis* in defensione legum ecclesiasticarum.

ARTICULUS III.

Fontes iuris humano-ecclesiastici.

39. Fontes iuris humano-ecclesiastici sunt sequentes:

Ius Apostolicum;

R. Pontifex;

Sedes Apostolica;

Concilia: oecumenica

et particularia.

40. De Iure Apostolico quatenus est fons iuris humano-ecclesiastici. — Ius Apostolicum est « complexus legum et institutorum ecclesiasticorum ab Apostolis procedentium ».

De natura iuris Apostolici haec sunt animadvertenda:

Sermo est heic de iure *mere Apostolico*, ab Apostolis nempe propria humana auctoritate (utique divinitus accepta) constituto. Non agimus ergo de iure a Christo inducto et dein ab Apostolis praedicato vel quidem promulgato, (uti fuit Sacramentum Extremae Unctionis, Iac. V, 14; aut ipsum, privilegium Paulinum, 1 Cor. VII, 15), de quo, quamvis disputetur, placet dicere fuisse a Christo concessum et per Apostolum Paulum promulgatum ⁽¹⁾: hoc enim est ius divinum.

Certum est Christum omnibus et singulis Apostolis potestatem dedisse leges condendi, etsi in determinanda

⁽¹⁾ Cfr. LEHMKUHL, II. 709; et WERNZ, IV, num. 702, not. 60, pro iure divino; GASPARRI, *De matrimonio*, II, num. 1329-1334 pro iure eccles. Responsa S. Officii 12 Ian. 1850 et 12 Iul. 1886 videntur priori opinioni potius favere.

natura huius potestatis non una sit doctorum sententia ⁽¹⁾: Apostoli certe non habuerunt auctoritatem in universam Ecclesiam *singulariter*, sed eam calluerunt *collegialiter*: (quin unitatem Ecclesiae rumperent, aut unus turbaret ecclesiam ab alio fundatam, signanter propter charisma charitatis quo ditati fuerunt a Spiritu Sancto); et *collegialiter* leges ferebant pro universa Ecclesia, sub Principe Petro.

Attamen quaedam universalis potestas — utique *extensione* et *intensitate* minor potestate legifera Petri, eique omnino *subordinata* — *extraordinaria, tanquam Legatis a latere Christi*, eis agnoscenda est: Christus enim illis concessit immediate dignitatem et munus Apostolatus, ad hoc nempe ut praedicarent Evangelium in universo mundo, fundarent et ordinarent ecclesias.

Ad dignoscenda in epistolis et libris Apostolorum quae divina sint aut mere humana, haec norma datur: omnia ibi et singula habenda sunt ut divina: attamen ex *modo loquendi*, aut ex *subiecta materia*, quando sc. non agitur de fide, nec de moribus, nec de rebus quae humanam potestatem superant, apparere potest sermonem esse de legibus et institutis emanantibus ab Apostolis tanquam ecclesiarum Rectoribus: — E. gr.: in Act. Apost. XV, 20 et 29 habetur lex abstinentiae a sanguine et a suffocato, utique mere humana; erat lex quae tunc temporis faciliorem reddebat conversionem Iudaeorum (cfr. legem iudaicam in Gen. IX, 4 de non comedendo sanguine), et pacem fovebat in Ecclesia: mutatis circumstantiis, haec lex in desuetudinem abiit; — item in Epis. ad Rom. XVI, 1, 2, ubi sermo est de usu diaconissarum:

(1) Cfr. CAVAGNIS, *Institutiones iuris publici eccles.*, Vol. II, p. 106; WERNZ, I, 91.

« Commendo vobis Phoebe sororem nostram quae est in ministerio Ecclesiae quae est in Cenchris » ⁽¹⁾.

41. Ubinam continetur ius apostolicum?

In Actibus Apostolorum et Epistolis Canonicis atque in Traditione; hoc bene advertatur contra protestantes, qui ius apostolicum tantum in S. Scriptura contentum dicunt.

a) *Exempla de hoc iure ex S. Scriptura* habentur in his locis: 1 Cor. VII, 12 et sqq. de interrogationibus faciendis antequam quis uti possit privilegio Paulino circa matrimonium in infidelitate contractum; 1 Cor. XI, 5 et sqq. de capite velato in mulieribus orantibus; 1 Cor. XI, 17 et sqq. de modo celebrandi agapes; 1 Cor. XIV, 34, « Mulieres in Ecclesia taceant »; 1 Tim. II, 1, 2, de orationibus pro omnibus faciendis; 1 Tim. II, 9, de ornatu mulierum; 1 Tim. III, de qualitatibus in promovendis ad sacerdotium, ad Episcopatum, ad diaconatum; Tit. I, 7 et sqq. de qualitatibus Episcoporum; 1 Tim. III, 2 et Tit. I, 6, de non ordinandis bigamis ⁽²⁾; cfr. etiam cap. XV, Act. Ap., ubi habentur decreta primi Concilii, sc. Conc. Hierosolymitani (a. 51), at quaedam tamen ad ius divinum pertinent.

b) *Exempla ex traditione* haec referuntur: *Symbolum Apostolicum*, quatenus formula. (Cfr. ad hoc Denzinger, « Enchiridion Symbolorum », Num. 1-14, ubi comprobatur prima elementa huius traditionis apostolicae iam haberi in Iustino, saec. II, et in Irenaeo, Tertulliano, Origene, saec. III, etc.): quoad suam substantiam attinet ad rem dogmaticam seu ad legem credendi; quatenus est tes-

⁽¹⁾ Card. SOGLIA (1777-1855), *Instit. Iuris Publici Eccles.*, « Praenot. in Ius eccles. », p. 18.

⁽²⁾ Can. 984, 4^o *Codicis I. Can.*

sera fidei ad rem disciplinarem, seu legem agendi; — diversae formae administrandi baptismum (per infusionem, per immersionem, per aspersionem); — ieiunium quadragesimae et quatuor temporum, tempus celebrationis Paschatis (super quo plurimum disputarunt S. Polycarpus Smirnensis et S. Anicetus, saec. II) utrum die dominico esset celebrandum, aut die 14 Nisan.

Collectiones vero quae *Apostolicae* dicuntur, non sunt Apostolorum, sed *pseudo-apostolicae*, uti suo loco dicitur.

Ad dignoscenda leges et instituta iuridica ex traditione promanantia S. Augustinus hanc normam tradebat: « Quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis constitutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur » ⁽¹⁾.

42. Summus Pontifex quatenus est fons iuris canonici.

Summus Pontifex est fons *primarius, ordinarius* et *perennis iuris canonici generalis* et *particularis*.

a) Sufficit ad hoc probandum referre can. 218: « § 1. Romanus Pontifex, Beati Petri in primatu successor, habet non solum primatum honoris, sed supremam et plenam potestatem iurisdictionis in universam Ecclesiam tum in rebus quae ad fidem et mores, tum in iis quae ad disciplinam et regimen Ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent. § 2. Haec potestas est vere episcopalis, ordinaria et immediata tum in omnes et singulas ecclesias, tum in omnes et singulos pastores et fideles, a quavis humana auctoritate independens ».

Et can. 219 addit: « R. Pontifex, legitime electus, statim ab acceptata electione, obtinet, iure divino, plenam supremae iurisdictionis potestatem ».

⁽¹⁾ S. AUG., *De Bapt. contra Donatistas*, II, 7 et IV, 24.

Theologia fundamentalis plene hoc demonstrat, et insuper *Ius publicum ecclesiasticum*: argumenta illic perpendantur. Sufficiat recolere R. Pontificem esse, voluntate Christi, Vicarium Christi in terris, fundamentum et caput Ecclesiae, primatu iurisdictionis insignitum: quae potestas iam ab initio fuit ab ipso Domino Nostro statuta et determinata, sc. summa et universalis: ac proinde nullam *in sua natura* dein passa est evolutionem, nec pati poterit: *iurisdictio universalis*, sc. ad totam Ecclesiam sese extendens; *plena et suprema*, quod rite evincitur ex testimonio « collationis clavium » (Mt. XVI, 19) et « potestatis agnos et oves pascendi » (Ioan. XXI, 15, 17); *ordinaria*, i. e. non delegata nec extraordinaria, quia ei competit vi ipsius officii; *immediata*, sc. exerceri valet sine interventu Episcopi: Petrus enim pascere potest et debet omnes, sive agnos, sive oves, nempe sive Episcopos sive fideles. Unde *Episcopus* est *Episcoporum*, *Episcopus universalis Ecclesiae*, et *Pastor Pastorum* nuncupatur a Patribus et a Conciliis. Dogma fidei hoc est.

b) Haec iurisdictio plena, absoluta et stricte monarchica, se explicans per potestatem iudicalem, administrativam et praesertim legiferam, *non coarctatur ab ullo humano iure*: non ergo a Concilio oecumenico, non a Collegio Cardinalium, non a coetu Episcoporum, et a fortiori nec a christiana plebe, neque a placito principum civilium, aut a quacumque humana auctoritate: finis enim societatis ecclesiasticae superexcedit finem cuiuscumque societatis et potestatis humanae. Si RR. Pontifices in gravissimis negotiis convocarunt, et convocant, Cardinales, Episcopos et Concilia oecumenica, hoc egerunt *ut prudenter agerent*, minime ex defectu potestatis. (Ad hoc antiquitus *Concilia Romana*, et *Presbyterium*; ad

hoc medio aevo et hodie *Consistoria*; ad hoc consultum Cardinalium et SS. Congregationum).

c) *Limites* habentur tantum a iure divino, sive naturali, sive positivo: contra hoc ius R. Pontifex ferre leges non potest, nec ab hoc iure proprie dispensare. (Cfr. commentarium ad can. 81 Codicis). — Nec potest in alienam provinciam irruere, sc. nequit condere leges mere civiles aut de rebus mere temporalibus disponere, cum haec non pertineant ad finem Ecclesiae: « Reddite quae sunt Caesaris Caesari » (Mt. XXII, 21); Christus dedit Petro « claves regni coelorum » (Mt. XVI, 19), et palam dixit: « Regnum meum non est de hoc mundo » (Io. XVIII, 36). Indirecte tamen id posset si haec fini Ecclesiae inserviant, nam finis Ecclesiae, utpote supremus, obtinendus est. Ac proinde sequitur ex hoc R. Pontificem posse declarare nullas et irritas leges civiles iuri divino vel canonico contrarias (cfr. cap. 7, X. I, 2). — Demum ipse finis Ecclesiae, indoles mansueta religionis, quae semper « ad aedificationem », et nunquam « in destructionem » tendere debet, « ne arundo quassata confringatur, et ne linum fumigans extinguatur ». (Mt. XII, 20), hoc postulat ut singulis vicibus in applicatione legum ratio habeatur necessitatis et opportunitatis ipsarum legum immutandarum, et limites ipsis opponendi. (Huic quidem indoli legislationis pontificiae sane adscribendum est, e. gr. quod in foro ecclesiastico iura quae sita, quae nituntur iure communi aut privilegiis aut legitimis consuetudinibus, licet per se a R. Pontifice plenitudine suae potestatis tolli possint, tamen de facto non tolluntur, nisi *expressa clausula de contrario caveatur* cfr. can. 4 Codicis).

d) Hinc procedit illa *amplissima extensio* potestatis R. Pontificis, per quam ius habet: novas ferendi leges,

sive universales, sive particulares: mirum idcirco esse non debet si quilibet Pontifex novas edidit leges, pro temporum necessitate ac opportunitate; ius interpretandi leges ecclesiasticas et divinas, cum ipse sit Doctor universalis et magister supremus; — ius leges tuendi ac urgendi; vindex enim debet esse canonum (ex hoc S. Pontifex obligat Episcopos ad exhibendam Relationem dioecesanam, etiam ut videat utrum disciplina et canones custodiantur); — ius abrogandi, derogandi et utcumque immutandi leges ecclesiasticas humanas, sive suorum praedecessorum, « cum non habeat imperium par in parem », sive Conciliorum oecumenicorum vel particulare, sive etiam Apostolorum; — ius concedendi dispensationes, privilegia, indulta. Recte idcirco Bonifacius VIII proclamavit S. Pontificem ius habere in scrinio sui pectoris (1, I, 2 in VI).

e) *Errores*. Ex dictis apparet quantum errassent Febronius (i. e. Nicolaus de Hontheim † 1790), P. Tamburinus, Gallicani non pauci, necnon Pistorienses, et nostris temporibus Anglicani qui se « catholicos » vocant, contendentes R. Pontificis potestatem esse *inspectionis* tantum et *directionis*, non autem iurisdictionis proprie dictae et ordinariae; unde episcopalem iurisdictionem eidem concedunt tantum pro Romana dioecesi, et eum habent ut Metropolitam seu Patriarcham relate ad totam Ecclesiam.

Error Gallicanismi ecclesiastici quoad potestatem legiferam R. Pontificis ortum habuit tempore Magni Schismatis Occidentalis (1378-1407): tunc enim, cum suprema auctoritas ad Concilium generale, seu ad corpus Episcoporum devoluta censeretur, multis persuasum fuit rem ita se habere non solum extraordinario iure, sed item *ordinario*, quando sc. Papa certo cognoscitur: unde error « Concilium esse supra Papam », et hoc in disciplina, sc. in legibus ferendis, et quidem

in definitionibus veritatem revelationis (uti Gerson in C. Constantiensi [1414-1418] propugnavit).

Dein Edmundus Richer (1560-1631), doctor Sorbonicus, et Petrus de Marca (1594-1662), Carolus Fevret (1583-1661), Stephanus Baluze (1630-1718), et ipse Iacobus Benignus Bossuet (1627-1704) renovarunt hunc errorem; et urgente Ludovico XIV (1643-1715) occasione iurgiorum cum Papa, Facultas Parisiensis, et postea clerus gallicanus (a. 1682) promulgaverunt « declarationem 4 articulis comprehensam »: huiusmodi errores plus minusve traditi fuerunt in gallicis Universitatibus, pluribus tamen reluctantibus; dein in Austria, sub nomine *Iosephinismi*.

Isti omnes contendunt non posse R. Pontificem leges generales et decreta statuere, « nisi accedente consensu Ecclesiae ».

Alexander VIII hanc falsam doctrinam damnavit in Constit. « Inter multiplices » 4 Augus. 1690 (cfr. Denzinger num. 1322-1326).

(Ludovicus XIV in fine retractavit aliquo sensu illam declarationem; sed persaepe clerus gallicanus, ad enervandam vim Pontificis decisionum, illa usus est).

Adnotandum. Non est dicendum leges disciplinares RR. Pontificum stricte gaudere dono infallibilitatis, uti leges dogmaticae ex cathedra definitae; ex doctrina theologica patet: verum per illam divinam adsistentiam a Christo suae Ecclesiae promissam, nunquam accedit, nec unquam eveniet, ut lex disciplinaris *rectae fidei et bonis moribus* opposita lata fuerit a R. Pontifice *universae Ecclesiae*.

43. Sedes Apostolica quatenus est fons iuris canonici.

« Nomine *Sedis Apostolicae* vel *Sanctae Sedis* veniunt non solum R. Pontifex, sed etiam, nisi ex rei natura vel sermonis contextu appareat, Congregationes, Tribunalia, Officia, per quae idem Romanus Pontifex negotia Ecclesiae universae expedire solet ». Can. 7.

Cum S. Pontifex omnia solus nequeat peragere, coadiutores sibi assumpsit, quibuscum tanquam caput cum membris *Sedem Apostolicam* constituit. Tota potestas utique residet in R. Pontifice; cum ipse tamen aliis suam potestatem tali modo participet, evenit plurima acta S. Sedis quibus ius inducitur, non ab ipso Pontifice immediate promanere, sed a Dicasteriis R. Curiae. Plane tamen alia potest esse vis tribuenda actis a R. Pontifice procedentibus, et alia actis horum Dicasteriorum.

R. Pontifex et S. Sedes sunt centrum legislationis, fons primarius, ordinarius et perennis iuris generalis et particularis, ut antea diximus tantum de Romano Pontifice. Ipsa vero Dicasteria S. Sedis in se spectata sunt *verus et proprie dictus fons iuris canonici*, quia condere ius tum universale tum particulare valent (fontes existentiae), eorumque decreta et sententiae ius efformant (fontes essentiae). Quibus vero modis hoc agant, et quibus limitibus, ex dicendis patebit.

44. De Dicasteriis quibus S. Sedes sua decreta emanat.

Sunt: 1) *SS. Congregationes Romanae*: (Cfr. commentarium ad can. 7) S. Officii, Consistorialis, Sacramentorum, Concilii, Religiosorum, de Propaganda Fide, SS. Rituum, Coeremonialis, pro Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis, Seminariorum et Universitatum studiorum, pro Ecclesia Orientali. Inter omnia Dicasteria S. Sedis — quae iuxta propriam competentiam et naturam agunt — SS. Congregationes maiori gaudent auctoritate in iure constituendo.

2) *Officia*: Secretaria Status, Cancellaria Apostolica, Dataria Apostolica, Camera Apostolica.

Secretaria Status trifariam dividitur: prima sectio est pro expediendis *negotiis extraordinariis*, quae —

cum non tantummodo negotia expediat, sed et res pertractat et quaestiones solvat atque resolutiones ac provisiones impertiatur (can. 255) eodem modo ac fit in SS. Congregationibus — constituit reapse illam specialem Congregationem supra enunciata; altera sectio seu pars in *ordinaria* negotia incumbit; tertia expeditioni Apostolicorum Brevium vacat (« Cancellaria Brevium ») (can. 263); — Cancellaria Apostolica incumbit in Bullas conficiendas. — Coetera officia, imo officia in genere, characterem proprium habent *expediendi varia negotia*: atamen non est ex hoc inferendum ea nullam partem habere in iure constituendo; e contra, sunt aequiparata Congregationibus iuxta propriam competentiam: ut enim, e. gr., olim circa beneficia edebantur « Regulae Cancellariae », nunc quidem a *Dataria* dari possunt normae et leges observandae pro collatione beneficiorum, et facultates ad hoc.

Ipsa *Camera Apostolica* non semper silet: praeest illi Cardinalis Camerarius S. R. Ecclesiae (vulgo Camerlengo), qui potest dici haeres officii Cardinalis Archidiaconi, attributionibus tamen valde imminutis et fere omnino ablatiis. Can. enim 262 edicit: « Camerae Apostolicae... cura est atque administratio bonorum ac iurium temporalium S. Sedis, quo tempore praesertim haec vacua habeatur; et tunc adamussim servantur normae statutae in Const. Pii X “Vacante Sede Apostolica”, 25 Dec. 1904 »: quae Constitutio in Codice integre refertur.

3) *Tribunalia: Poenitentiaria Apostolica*, quae consideranda est ad instar Congregationis quoad ius constituendum pro foro interno; ac insuper agit de disciplina Indulgentiarum. S. R. Rota et Supremum Tribunal Signa-

turae Apostolicae leges proprias habent pro suo munere iudiciali.

Nota. — Praeter SS. Congregationes, Tribunalia et Officia, quibus constat Curia Romana (Can. 242), habentur Pontificiae Commissiones Cardinalium, quae incumbere debent in munus commissum, et quarum auctoritas — comparanda potestati SS. Congregationum — pendet a tenore concessae potestatis: 1) *Pontificia Commissio de re biblica*, instituta a Pio X (cfr. Motu-proprio « Praestantia Scripturae Sacrae » de sententiis datis circa rem biblicam a speciali Pontificia commissione, et de poenis contra modernistas hac de re; Acta Pii X, Vol. IV, p. 233).

2) *Pontificia Commissio ad Codicis canones authentice interpretandos*, instituta a Benedicto XV per motu-proprio: « Cum iuris canonici » d. 15 Sept. 1917. Ex ipso tenore huius motu-proprio inferre fas est hanc Commissionem characterem seu naturam verae Congregationis induere; amplissima insuper adnotetur auctoritas eidem tributa, qua *legislatorem* reapse ipsa agit.

45. Quatenus sit potestas seu auctoritas SS. RR. Congregationum. — Responsio hisce punctis continetur: 1) Dicasteria R. Curiae, ac proinde ipsae Congregationes, sunt natura sua *suprema organa regiminis*, sc. pertinent ad ordinem executivum (seu gubernativum et administrativum); ad instar Ministeriorum in gubernio civili; idcirco possunt definire casus occurrentes, dare praecepta, instructiones, monita, nova condere decreta, non solum particularia, sed etiam generalia (cfr. e. gr. « Normas pro Sacra Praedicatione » datas a S. Congregatione Consistoriali die 28 Iunii 1917): et ita leges statutas urgere.

2) *Potestas stricte iudicialis* est propria Tribunalium

S. R. Rotae et Signaturae, et non SS. Congregationum. Possunt tamen Congregationes et Officia pertractare causas, et decisiones dare *oeconomice* seu *administrative*. Animadvertit ad hoc Card. De Luca: Iudices seu Auditores S. R. Rotae « intra iustitiae commutativae atque legum cancellos habent arbitrium restrictum »; e contra SS. Congregationes possunt, « utpote vicarias Papae partes explicantes, quandoque pro negotiorum qualitate, rigorosos iuris cancellos egredi, atque cum illis legibus vel regulis, quae prudentiales dicuntur, procedere, ut negotiis finis vel temperamentum magis opportunum concedatur ». (« Relat. Rom. Cur. », Disc. 32, n. 2). Nec a sententiis SS. Congregationum datur appellatio; potest tantum aliquando suppliciter obtineri *beneficium novae audientiae*, « si nova deducantur » sc. nova argumenta aut alia motiva.

Potestas vero iudicialis proprie dicta exercetur in causis fidei a S. Officio; et in causis Beatificationis et Canonizationis a S. C. Rituum, uti constat ex can. 1999 et ex tota parte II Libri IV Codicis, quae inscribitur: « De causis beatificationis Servorum Dei et canonizationis Beatorum ».

3) Dicta Dicasteria *aliquali potestate legislativa polent*; nam RR. Pontifices nonnullas Constitutiones ediderunt aut quaedam decreta confirmarunt, in quibus expresse huiusmodi potestas agnoscitur pro determinatis SS. Congregationibus (S. Officio, Concilii, de Propaganda Fide, Rituum) ⁽¹⁾; et non solum haec documenta non fuerunt

⁽¹⁾ Cfr. *Const. Sixti V* « Immensa » 22 Ianuar. 1587; decr. S. C. de Prop. Fide, d. 30 Iul. 1652 ab Innocentio X adprobatum, in Collectanea eiusdem S. Congr. n. 119; decr. S. C. Rituum, d. 23 Maii 1846 a Pio IX confirmatum, in Collectanea huius Congregationis, n. 2916; *Const. Pii X*, « Sapienti Consilio », ad normas peculiares. cap. II. n. 1, etc.

revocata; verum RR. Pontifices auxerunt in dies SS. Dicasteriorum potestatem, quae in propria sphaera seu competentia aequiparata sunt habenda. Insuper *de facto* SS. Congregationes decreta generalia emittunt, quae decreta tanquam verae leges servantur, oboedientia requisita, et poenis persaepe explicite comminatis.

4) Huiusmodi potestatem diximus *aliqualem*, quia limitata et imperfecta habenda est, minime vero absoluta seu plena; quod evincitur ex eo quod Dicasteria sunt primario organa regiminis; — nullum documentum agnoscitur quod tantam eis tribuat potestatem; — imo tota Pontificia auctoritas nec est delegabilis: et ad hoc scribit Suarez, De legibus, L. IV, c. 6, n. 1, 22: « At vero quoad absolutam legislationem, per quam lex accipiat vim obligandi totam Ecclesiam absque speciali approbatione R. Pontificis, non videtur posse talis potestas delegari, imo nec ulli alteri committi; ratio est, quia leges canonicae obligantes totam Ecclesiam proficisci debent a potestate, quae in rebus ad mores pertinentibus errare non possit; haec autem potestas, cum pendeat a speciali directione Spiritus Sancti Pontificis promissa, delegabilis non est, sicut nec potestas definiendi, ut ex propria materia suppono, et ideo nec potestas legislativa pro tota Ecclesia est illo modo delegabilis vel certe saltem non est illo modo deleganda, ne tota Ecclesia periculo alicuius erroris in re tam gravi exponatur ».

5) Quae de potestate SS. Congregationum tradita fuerunt authenticam confirmationem nacta sunt a motu proprio Benedicti XV «Cum iuris canonici» d. 15 Sept. 1917, qui, initio Codicis relatum, sedulo legendus est, praesertim animadvertendo quae in num. II et III statuuntur.

6) Unde sequitur SS. Congregationes, praeter ea quae ad urgendas leges agere valent, posse quidem concedere

dispensationes, pro sua unamquamque competentia ⁽¹⁾, exceptis dispensationibus R. Pontifici reservatis; gratias, privilegia, elargiri; canones applicare; leges interpretari; non vero « canones Codicis authentice interpretari », cum eorum interpretatio, ex ipso motu-proprio « Cum iuris canonici », *reservetur* Pontificiae Commissioni ad hoc statuta. Possunt tamen SS. Congregationes suam proponere sententiam de aliquo canone ipsi Commissioni, quae imo tenetur in rebus maioris momenti eam a SS. Dicasteriis exquirere.

7) In huiusmodi potestate exercenda, conditio haec a can. 244 statuitur: « § 1. Nihil grave aut extraordinarium in iisdem Congregationibus, Tribunalibus, Officiis agatur, nisi a Moderatoribus eorundem R. Pontifici fuerit antea significatum. § 2. Gratiae quaevis ac resolutiones indigent Pontificia approbatione, exceptis iis pro quibus eorundem Officiorum, Tribunalium, Congregationum Moderatoribus speciales facultates tributae sint; exceptisque sententiis Tribunalis S. R. Rotae et Signaturae Apostolicae ».

Approbatio seu confirmatio Pontificia (quae in actis SS. Congregationum communiter his verbis exprimitur: « SS. mus Dominus adprobavit, seu confirmavit et ratum habuit ») datur ordinario *in forma communi*, et non *in forma specifica*. Adprobatio in forma specifica reddit actum *pontificium*, tale sc. ac si ab ipso Pontifice promanasset; *in forma communi*, e contra, relinquit actum in suo esse, qui proinde suam vim substantialem habet a Dicasterio, et novam vim accidentalem tantum ex R. Pontifice recipit.

Idecirco huiusmodi acta, etiamsi munita pontificia

⁽¹⁾ Si de competentia controvertitur, cfr. can. 245. (Cfr. etiam hunc canonem cum can. 1610 et 1612, § 1).

consultatione (« Nobis consultis »), nedum non infallibilia, non nanciscuntur supremum gradum roboris, proprium R. Pontificis.

* * *

S. Sedes suam potestatem per determinata acta praesertim exercet, et quid haec sint in sua substantia, et quam formam induant expendere nunc debemus, duobus sequentibus *titulis* huic tertio articulo inserendis.

TITULUS I.

De genere actorum Sanctae Sedis.

46. Divisio generalis actorum S. Sedis. — a) Omnia acta Pontificia vocari possent *Constitutiones*; pressius tamen *Constitutiones Apostolicae* dicuntur acta quae prodeunt nomine S. Pontificis; et *Decreta* acta Dicasteriorum R. Curiae.

Acta quae respiciunt fidem et mores sub ratione doctrinali sunt *dogmatica seu doctrinalia*; quae spectant regimen practicum Ecclesiae et fidelium, *disciplinaria*.

Plura acta S. Sedis dant *provisiones particulares*: spectant nempe materias vel causas particulares, personas privatas, loca determinata; per ea *providetur* casibus peculiaribus personarum, locorum, temporum. Alia dant *ordinationes communes seu generales*, sc. ad universam Ecclesiam pertinent.

b) Relate ad extensionem actorum, praesertim decretorum SS. Congregationum, animadvertendum est: 1) nonnulla sunt *formaliter particularia*, data sc. pro

causis et personis particularibus (ita generatim rescripta, privilegia, dispensationes, indulta); 2) alia sunt *formaliter generalia*, data sc. pro universa Ecclesia, et sub forma expresse generali; imo aliquando inscribuntur « Urbis et Orbis », praesertim decreta S. Congregationis Rituum (cfr. e. gr. duo decreta d. 9 Aprilis 1919 quibus novae Praefationes praescribuntur in festis S. Iosephi, et in Missis pro defunctis); 3) alia sunt *aequipollenter generalia*, data sc. pro personis et rebus particularibus, sed ratione *effectus* seu materiae vim habent universalem: hoc contingit praesertim de interpretationibus seu responsionibus ad dubia proposita ab aliquo Episcopo, etc. Ad hoc vero ut huiusmodi acta quae *formam* habent peculiarem obligent generaliter, opus est ut promulgentur ad normam iuris communis (cfr. can. 9).

47. Elenchus praecipuorum actorum S. Sedis ⁽¹⁾.

A) *Constitutiones*. Constitutiones sunt acta Pontificia quae: 1) emanant directe a S. Pontifice; 2) motu-

(¹) Quod spectat ad *nomina* quibus acta S. Sedis designantur, plura sunt communia antiquis et nostris temporibus, uti Epistolae, Litterae, Constitutiones aut Constituta aut Statuta, Edicta, Sententiae, Responsa, Monita, etc.; sed nonnulla, quae identidem in libris recurrunt, sunt nunc obsoleta, aut minus adhibentur; e. gr.: *Dogmata* (δόγμα dicebatur opinio alicuius philosophi, et dein significavit decretum; etiam S. Lucas, II, 1, adhibet verbum *dogma* ad denotandum edictum Augusti relate ad censum imperii); *Decretalia* vel *Decretales Epistolae* (per se idem esset decretum et decretalis; sed postea *decreta* appellata sunt acta data motu-proprio; *decretales* vero acta data a S. Pontifice ad aliorum instantiam); *Commonitoria* vel *Commonitoriae Litterae*: *Epistolae Synodicae* (quae dicebatur etiam *dogmaticae* cum generatim de fide agerent, et edebantur persaepe a S. Pontifice in Presbyterio Romano aut in Synodis); *Epistolae tractoriae* vel *tractatoriae* (i. e. synodales, seu quae spectabant synodum seu tractatum; interdum epistola tractoria valet ac citatoria, ac quidem diploma, aut etiam epistola commendaticia); salutatoriae; epi-

proprio; 3) in forma sollemni Bullae ⁽¹⁾; 4) versantur circa graviora negotia seu bonum commune Ecclesiae vel alicuius nobilis partis eiusdem. Nomen et ipsa significatio a iure Romano mutuata fuere nam ibi acta Principum seu Imperatorum *Constitutiones* dicebantur. S. Pontifex per Constitutiones aliquid revera statuit, ius condit ac dicit.

Concordata, et definitiones dogmatum, saepe per Constitutiones dantur. Exempla: Constitutio « Ineffabilis Deus » 8 Dec. 1854 de definitione dogmatis Immaculatae Conceptionis; Const. « Dei Filius » Pii IX de fide catholica edita in Concilio Vaticano; Const. « Pastor aeternus » Pii IX de Ecclesia Christi, pariter a Concilio Vaticano promulgata. (Cfr. Denzinger, num. 1781 et sqq., 1821 et sqq.). (Huiusmodi Constitutiones dicuntur *dogmaticae* ratione materiae. Constitutiones vero dogmaticae infallibilitate gaudent, si per ea dogmata definiantur. Si tantum doctrinam catholicam tradunt seu explicant, quin definitionem dogmaticam contineant, tunc huiusmodi acta non dicuntur infallibilitate dogmatica gaudere eo ipso modo, ac coetera stricte dogmatica). Const. « Apostolicae Sedis » 11 Oct. 1869 de censuris latae sententiae; Const. « Romanos Pontifices » Leonis XIII a. 1881 ad definiendas nonnullas controversias inter Episcopos et missionarios regulares in Anglia et Scotia; Const. « Officiorum et Munerum » 25 Ian. 1897 de prohibitione et censura librorum; Const. « Commissum nobis » d. 20 Ian. 1904

stolae clericales, diaconales, episcopales seu entronisticae. (Cfr. PHILIPS, *Du droit ecclés. dans ses sources*, p. 149 et 150; BERARDI, *Commentarium in ius ecclesiasticum*, I. diss. 2, c. 2; etiam *Glossarium*, Du CANGE).

⁽¹⁾ *Bulla* revera non semper habetur; ita Const. « Sapienti Consilio » non fuit exarata in Bulla; expressio idcirco *in forma Bullae* accipienda est « ad instar Bullae, cum sollemnitate Bullae ». Nec semper praeparantur et eduntur a Cancellaria, quamvis in ea semper registrentur.

de civili *Veto* seu *Exclusiva* in electione R. Pontificis; Const. « Vacante Sede Apostolica » d. 25 Dec. 1904 de Sede vacante et de electione R. Pontificis (hae duae Const. in fine Codicis habentur); « Promulgandi » d. 29 Septembris 1908 de Commentario Sedis Apostol.; praeter aliam « Sapienti Consilio » d. 28 Iun. 1908 de R. Curia; « Providentissima » d. 27 Maii 1912 qua promulgatus fuit novus Codex.

B) *Motu-proprio*, seu acta « motu-proprio » inscripta (correspondent antiquis *decretis*) sunt: Acta quae a R. Pontifice dantur motu-proprio et sponte, sub forma simplicis decreti, et non sub forma solemni Litterarum Apost. seu Bullae, aut Brevis. Respiciunt negotia non tanti momenti, praesertim ordinis administrativi.

Vox « Motu proprio » non semper significat quod res ita directe promanet a S. Pontifice, ut antea praecedere preces non potuissent; etiamsi praecesserint quando S. Pontifex preces fecerit suas, « motu-proprio » habetur.

Exempla: « Seminaria clericorum » Benedicti XV d. 4 Nov. 1915, quo condita fuit S. Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus; « Alloquentes » 25 Mart. 1917 de attribuenda S. Officio censura librorum, et Poenitentiariae Apostolicae concessione Indulgentiarum; « Cum iuris canonici » 15 Sept. 1917 de Commissione pro authentica interpretatione canonum, etc. Leo XIII viginti quatuor motu-proprio edidit. Non agitur plerumque de materia strictae legislativae in his actis; non desunt tamen Motu-proprio qui leges contineant, e. gr. « Inter pastoralis officii » 22 Nov. 1903 de musica sacra (quae dispositio adhuc viget per can. 1264); et « Sacrorum Antistitum » 1 Sept. 1910 de iuramento contra errores modernismi, adhuc obligatorio.

C) *Litterae Apostolicae*: sunt illae Litterae quae dantur in forma solemnis epistolae per Bullam aut per Brevem (etiam Constitutiones late dici possunt Litterae

Apostolicae), et quoad materiam respiciunt negotia ordinis gubernativi sive administrativi (in hoc conveniunt cum Motu-proprio).

Per eas ergo S. Pontifex, proprie loquendo, ius non statuit, sed agit uti gubernator et princeps.

Si dantur per Bullam, nuncupantur quidem *Litterae Apostolicae sub plumbo*, et feruntur iussu S. Pontificis, vel ex actis S. Consistorii, vel ex decreto S. Congregationis Consistorialis, vel etiam aliorum Dicasteriorum: ita fit propter collationem tituli cardinalitii; propter collationem dignitatis episcopalis, erectionem dioecesium, immutationem ecclesiasticarum provinciarum; canonizationem Sanctorum, etc.

Si dantur per Brevem, dicuntur *Litterae simpliciter Apostolicae*, aut etiam *sub annulo Piscatoris*, i. e. *Litterae obsignatae annulo S. Pontificis* ⁽¹⁾; et feruntur ex decreto S. Congregationis de Sacramentis, Concilii, de Propaganda, Rituum, S. Poenitentiariae, Secretariae Status, etc., propter indulta oratorii privati, erectionem Confraternitatis ad gradum Archiconfraternitatis (can. 725), erectionem Vicariatus vel Praefecturae Apostolicae, concessionem insignium Capitulo Cathedrali, Beatificationem Servorum Dei, concessionem tituli Basilicae, concessionem Indulgentiarum, concessionem tituli nobiliaris, etc.

D) *Epistolae seu Litterae Pontificiae*: sunt simplices litterae quibus S. Pontifex ordinarie nihil decernit, sed aut exponit doctrinam catholicam, instructiones praebet;

(1) *Annulus Piscatoris* idem est ac sigillum; quondam hoc sigillum erat in cera rubra, dein in sandaraca seu fucu rubro (vulgo vernice) habens imaginem S. Petri piscantis seu retia laxantis. Pro hisce Litteris Apost. in usu etiam est initialis dictio «ad perpetuam rei memoriam» vel «ad futuram rei memoriam», ad quandam solemnitatem.

aut, uti Pater, Magister, Doctor, adhortatur, commonet, reprobatur, gratulatur, suam benevolentiam, laetitiam, etc. significat. Ita clauduntur: « Datum Romae, apud S. Petrum » cum indicatione diei. (Olim, iuxta diversitatem residentiae, alii loci indicabantur, uti « apud S. Mariam Maiorem »).

Litterae Encyclicae nuncupantur si ad omnes Episcopos et Ordinarios « communionem habentes cum Sede Apostolica » vel saltem ad eorum notabilem partem mittantur, quo in casu *Epistolae Encyclicae* dicuntur, et procedant a R. Pontifice (ἐν κύκλῳ *circulus, orbis*, quia hae litterae circuire debent per universum orbem, aut saltem per quandam nationem, aut plures nationes). *Litterae Circulares* proprius dicuntur, si a Dicasteriis S. Sedis procedant.

Si vero dirigantur ad unum vel paucos Episcopos aut fideles, sive procedant a R. Pontifice, sive a Dicasteriis S. Sedis, *Epistolae* vel *Litterae* simpliciter nomantur.

Leo XIII 36 litteras encyclicas edidit, et 50 epistolas encyclicas; sunt monumenta sapientiae de quaestionibus maioris momenti in Ecclesia et in civili societate agitatae; e. gr. « Rerum novarum » 15 Maii 1891, de conditione operum; « Immortale Dei » 1 Novem. 1885 de civitatum constitutione christiana (cfr. Acta Leonis XIII, et etiam Denzinger sub nomine « Leonis XIII »).

Exempla (utique rara) encyclicarum in quibus leges statuuntur data fuerunt a Pio X: « Pascendi dominici gregis » 7 Sept. 1907 de modernismo (cfr. Denzinger num. 207 et sqq.), et « Acerbo nimis » 15 Apr. 1905 de christiana doctrina tradenda.

Huiusmodi epistolae exarantur a Secretario Brevium ad Principes, aut a Secretario Litterarum Latinarum.

E) *Chirographa*: sunt documenta ab ipso R. Pontifice, seu propria manu, scripta.

Ex. gr., nonnulla scripta fuerunt a Leone XIII, uti « Carpineti » d. 12 Nov. 1888 de coenobio Eremitarum S. Augustini Carpineti restituendo, « Acta Leonis XIII » vol. VIII, p. 372; — « Quod iuxta ac debita » d. 26 Nov. 1890 de privato instituto Carpineti condito infantibus puellisque informandis, vol. X, p. 324; — « Fu sempre cura » d. 1 Oct. 1893 de sanitate in aedibus vaticanis tuenda, vol. XIII, p. 310.

F) *Decreta*: sunt acta quae a Dicasteriis R. Curiae, praesertim in ordine administrativo, eduntur motu proprio. *Generalia*, si respiciunt totam Ecclesiam; e. gr. Decretum « Quam singulari » S. C. Sacramentorum, 8 Aug. 1910 de aetate puerorum pro prima Communione (Acta A. Sedis, 1910, a. II, pag. 577); *particularia*, si personas, loca, causas particulares spectant.

Haec particularia decreta obligant seu faciunt ius pro personis, locis et negotiis, pro quibus data fuere.

Pariter ab eis arguere possumus a *simili*; nam si uniformiter et constanter data fuerunt super determinato negotio, *stylum Curiae* gignunt. — *Decreta vero generalia* omnes obligant, sicut leges generales.

Decreta quae doctrinalia dicuntur, dantur praesertim a S. Officio in negotiis fidei et morum, vel relate ad prohibitionem librorum; a S. C. de Propaganda Fide pro suis Missionariis, a S. C. de Seminariis et Studiorum Universitatibus; in huiusmodi decreta vera praecepta, vel damnationes continentur relate da aliquam doctrinam vel mores, etc. *Ratione disciplinari* aequiparanda sunt coeteris decretis; *ratione vero doctrinali*, si non muniantur adprobatione S. Pontificis, aut eam habuerint tantum in *forma communi*, remanent acta ipsarum Con-

gregationum, et dici nequeunt acta stricte papalia; unde eis non debetur, theologice loquendo, assensus *fidei divinae*, qui praestatur propter auctoritatem Dei revelantis; neque assensus *fidei ecclesiasticae*, qui debetur auctoritati infallibili et omnino supremae; *verus tamen assensus internus et externus debetur* (nec sufficeret assensus *solius obsequiosi silentii*); et assensus exigit religiosam subiectionem et abstensionem ab impugnandis iis quae tradita fuerunt; qui secus ageret, inoboedientem, temerarium, scandala gignentem se praeberet ⁽¹⁾.

Si vero in aliquo casu omnino extraordinario periti (*periti* dicitur, et minime *inexpert*i aut profani) censerent gravia adesse argumenta contra aliquod decretum doctrinale, esto quod hoc in casu non requiratur ut internus assensus sit summus et absolutus et sufficiat conditionatus et prudentialis, qui dandus est assertis legitimae auctoritatis; tunc isti *privatim* possent rem exponere S. Sedi, debita cum reverentia; minime vero dicere S. Pontificem aut S. Sedem sensum libri censurati non intellexisse, uti fecerunt — procul dubio erronee — Iansenistae, post illatam ab Innocentio X, a. 1653, damnationem quinque propositionum Cornelii Iansenii (m. 1638), Episcopi Spirensis, de peccato originali eiusque consecrariis, quae in libro « Augustinus » revera continebantur. Hoc quidem in casu, isti periti praesto sint acquiescere decisioni S. Sedis, eique praestare tum externum tum internum assensum ⁽²⁾.

(1) Cfr. Motu-proprio Pii X, 18 Nov. 1907 « *Praestantia Scripturae Sacrae* », in quo agitur de sententiis Pontificiae Commissionis de re biblica, et de poenis contra negligentes statutis adversus modernistarum errores. (Acta Pii X, Vol. IV, pag. 233).

(2) Cfr. ALBERS, *Storia Ecclesiastica*, Vol. II, p. 162, n. 2, circa librum *Augustinus* et relativam quaestionem de *Obsequioso silentio* quod Iansenistae, post damnationem propositionum, sufficere conten-

Si tandem R. Pontifex decreta doctrinalia *in forma specifica* confirmet, sua facit ipsa decreta, eis suppedi-
tans summum auctoritatis gradum; imo, suppositis neces-
sariis dogmaticis notis infallibilitatem tribuere valet ⁽¹⁾.
Consultum, si habeatur in hisce actis, SS. Congregationum
inservit ad *motiva* deliberationis ostendenda.

G) *Instructiones*: sunt explicationes doctrinales, nor-
mae, regulae directivae, commendationes, monitiones.

Quoad ergo valorem iuridicum, seu in ordinem ad con-
stituendum ius, Instructiones cum normas directivas ple-
rumque tradant, per se, stricte loquendo, vim absoluti
praecepti seu legis non habent. Verum, cum ad hoc tra-
dantur ut viam sternant observantiae ecclesiasticae di-
sciplinae, utique servandae sunt. Aliquando vero reco-
lunt observantiam praecedentium legum: et tunc omnino
obligant.

E. gr. « Instructio ad Ordinarios locorum super proba-
tione status liberi ac denunciatione initi matrimonii » S. C.
de Sacramentis, d. 4 Iulii 1921. — Instructio S. Officii pro sim-

debant, in quaestione *facti*, relate nempe ad sensum a scriptore in-
tentum et ad factum utrum *damnata doctrina* revera in libro conti-
neatur; concedentes tantum *ius* damnationis. Ineunte saec. XVIII
iterum exarsit haec quaestio, occasione cuiusdam opusculi, cui titulus
Un cas de conscience, et damnationis Quesnelli. Quidam confessarius
iansenista quaesiverat: « Potestne dari absolutio poenitenti qui in
quaestione facti se teneat silentio obsequioso ». Quadraginta doctores
Sorbonici *affirmative* responderunt; sed Clemens XI hanc responsio-
nem damnavit. Cum Sanctimoniales Portus Regalis (Port-Royal)
quibus praeerat Soror Angelica Arnauld, oboedire renuerint, earum
Congregatio dissoluta fuit, et monasterium prorutum ac deletum.
Promotores famosi placitorum iansenistarum fuerunt Antonius Ar-
nauld, Ioannes du Verger de Hauranne « Abbas S. Cyrani » nuncu-
patus († 1643), Card. de Noailles quem in fine poenituit († 1729), etiam
Blasius Pascal et alii.

(1) Cfr. TANQUEREY, *Synopsis Theologiae Dogm. Fundam.*, Vol. I.
p. 567-568, ed. 11^a.

plici sacerdote Sacramentum Confirmationis ex Sedis Ap. delegatione administrante, mense Iulio 1888 data. Instructio S. Congr. de disciplina Sacramentorum ad comprobendam mortem coniugis, data d. 6 Martii 1911, occasione terrae-motus calabro-siculi, quae dein propter bellum mundiale maximae fuit utilitatis, praescripta confirmans ac determinans a S. Congr. S. Officii in re data d. 13 Maii 1868. (Tenor, sensus et forma perpendantur huiusmodi Instructionum, ut earum natura appareat).

H) Edicta. Haec vox raro adhibetur in iure canonico. Erat in usu quando RR. Pontifices potestate temporali gaudebant, de legibus temporalibus. Valet idem ac decretum. E. gr., famosum fuit edictum Card. Pacca (1756-1844), quo prohibebatur quominus Roma auferrentur opera artis.

I) Statuta: Raro hoc vocabulum (sonans ac *decretum* et *edictum*) adhibetur pro lege pontificia; saepe pro legibus *Conciliorum particularium*.

Statuta vocantur etiam leges imperfectae, quae determinant regulas servandas in aliquo collegio particulari, e. gr. in Capitulis.

L) Rescripta: aut responsiones, uti erant in iure romano, scilicet: « responsum Principis scripto datum ad alterius instantiam ». Induere possunt formam Bullae, Brevis, Litterarum Apostolicarum, aut simplicis rescripti. (Cfr. prooemium ad commentarium tit. IV « de rescriptis » lib. I Codicis I. C.).

Quod attinet ad valorem iuridicum *rescripta particularia*, uti etiam *praecepta particularia* (de quibus sub littera *R*), personas et loca tantum afficiunt, pro quibus data fuerunt. (Modus vero uniformis procedendi super aliquo negotio inducit *stylum Curiae*).

M) Privilegia: sunt leges privatae favorabiles, sc.

quae conferunt aliquem favorem spiritualem. Dicuntur *leges*, ex eo quod ordinandur, licet mediate, ad bonum generale, et quia coeteri tenentur ad non violandum ius privilegiati. (Cfr. prooemium ad commentarium tit. V « de privilegiis » lib. I Codicis).

N) *Facultates*: sunt privilegia specialia quae a R. Pontifice alicui privato, ordinarie Praelatis (Nuntiis et Delegatis Apostolicis, Episcopis, Vicariis Ap., etc.), conceduntur. Celebres sunt « facultates quinquennales » quae Ordinariis dantur a S. Congregatione Consistoriali, occasione exhibendae Relationis dioecesanae. (Cfr. Motu proprio d. 20 Aprilis 1923, Pii XI « Post datam instructionem », in *Actis A. Sedis*, 1923). Huiusmodi concessionem generatim potestatem tribuunt absolvendi a censuris, dispensandi, etc., nempe elargiendi quae per se reservata sunt SS. RR. Congregationibus.

O) *Leges particulares*: ita vocantur leges datae pro aliqua natione, regione, dioecesi, communitate; et ius particulare constituunt.

P) *Declarationes*: sunt interpretationes iuris iam conditi, vel responsiones ad dubia. Praesertim SS. Congregationes de legibus conditis has declarationes tradunt. E. gr. declaratio de natura paroeciae et quasi-paroeciae data a S. C. Consistorialis d. 1 Aug. 1919.

Quoad valorem iuridicum, *Declarationes*, quae ius constitutum interpretantur, si *formaliter particulares*, ius faciunt inter partes, cum sint applicationes legum ad casum particularem et pendeant a *circumstantiis facti*. (Attamen ex pluribus declarationibus datur arguere a *simili*, et ex pluribus et constanter uniformibus declarationibus *iurisprudentia* enascitur). — Si *aequipollenter generales*, quia utique datae ad instantiam alicuius personae particularis vel pro loco particulari, sed reapse sunt respon-

siones generales ad dubia generaliter proposita, per se vim induunt generalem. Item, uti patet, si *formaliter generales*.

Q) *Decisiones*: sunt definitiones causarum. Dicuntur proprie *sententiae* si pronunciantur a tribunalibus vel ab aliis qui exercent potestatem stricte iudicalem, e. gr., « *Decisiones seu sententiae S. R. Rotae* », quarum publicatur volumen singulis annis; — *resolutiones*, si causae definiuntur via administrativa seu oeconomica.

Quod attinet ad ius efformandum, *sententiae iudiciales* tribunalium et *resolutiones* causarum particularium SS. Dicasteriorum vim faciunt inter partes, cum rationes decidendi pendeant e variis circumstantiis peculiaribus. Unde effatum: « Res inter alios acta nobis nec prodesse nec obesse debet »; et aliud iuris romani: « Res inter alios iudicatae neque emolumentum afferre his qui iudicio non interfuerunt, neque praeiudicium solent irrogare » (L. 2, Cod. VII, 56).

Possumus tamen ex pluribus decisionibus deducere argumentum dictum a *simili*, et *normam* ex eis sumere; et ex uniformi et constanti ratione iudicandi provenit *iurisprudentia* illius Tribunalis vel huius Congregationis, quae censenda est obligatoria.

R) *Praecepta* seu *mandata*; sunt iussa data singulis, aut communitati in casu particulari; et ius faciunt pro iis quibus dantur. (Cfr. commentarium ad can. 24).

TITULUS II.

De forma actorum S. Sedis.

48. Forma qua prodeunt acta S. Sedis — generatim est *epistola scripta*, et aliquando est *viva vox* seu *oraculum vivae vocis*. Huiusmodi vero epistola scripta potest esse diversae speciei, sc. *bullae*, *brevis*, *simplicis epistolae*, *simplicis rescripti*; et de hisce nunc est dicendum.

A) *Bulla* seu *Bullae Apostolicae*. (Hoc nomen significavit antea sigillum aut numisma [vulgo *borchia* et *medaglia*]; dein litteras seu documenta quibus apponebatur hoc sigillum). — Forma Bullarum Apostolicarum est forma solemnissima Litterarum Pontificiarum ⁽¹⁾, quae solemnitas hisce characteribus manifestatur: 1) ex modo solemniori scribendi ⁽²⁾; 2) ex negotiis maioris momenti ibi pertractatis; 3) ex appositione sigilli, gene-

⁽¹⁾ Atrocissima fuit ergo, etiam ex hoc capite solemnitatis, iniuria sacrilega Lutheri, qui exemplar Bullae Leonis X combussit, in qua continebatur suipsius damnatio et censura 41 propositionum, *Exurge Domine, et iudica causam tuam*, d. 15 Iun. 1520: hoc perpetravit Lutherus d. 10 Dec. 1520, Bullam comburendo una cum exemplari *Corporis iuris canonici*: quod totam suam rebellionem significavit, tum contra fidem, tum contra ecclesiasticam disciplinam.

⁽²⁾ Pius X, per motu-proprio d. 8 Dec. 1910 immutavit antiquatas formulas Cancellariae Apostolicae, novas sufficiendo. Ita nunc « formulae simpliciores habentur pro collatione beneficiorum sive consistorialium, sive aliorum; item in constitutione dioecesium et capitulorum ». Cfr. *Acta Ap. Sedis*, d. 19 Dec. 1910, p. 939.

Ad demonstrandam tamen vim et solemnitatem Bullarum, praesertim Constitutionum, in fine earundem verba constitutiva atque derogatoria communiter adhibentur; legantur, e. gr., verba finalia Constitutionis Codicis « *Providentissima* », « *Non obstantibus quibuslibet*, etc. ».

ratim plumbei, per filum sericum aut cannabinum, cum imaginibus seu capitibus sculptis S. Petri a sinistris et S. Pauli a dextris, separatim per crucem latinam, et cum litteris initialibus *S. P.* et *S. P.* ex una parte numismatis ⁽¹⁾, et ex alia nomen Pontificis regnantis ⁽²⁾; 4) ex materia Bullae quae est pergamena seu membrana animalium, generatim ovium, ampla, rectangula horizontalis, crassa rubida vel subobscura ⁽³⁾; 5) ex modo indi-

⁽¹⁾ LEO XIII, motu-proprio d. 29 Dec. 1878 iussit ut plumbeum sigillum tantum pro Bullis maioris momenti adhiberetur; et ita fit in Bullis quae per Cancellariam et per Secretariam Status expediuntur; et pro coeteris simplex impressio rubri atramenti, ad instar sigilli, super membranam in parte inferiori sinistra, referens pariter capita SS. Petri et Pauli per crucem divisa et cum litteris *S. P.* — *S. P.*, et nomen Pontificis circumdans capita Apostolorum: ita in Bullis quae per Datariam mittuntur. Cfr. SERAFINI. *Le monete e Bolle plumbee del medagliere Vaticano*. 1910. ubi exponitur iam a Paschali II (1099-1118) inveniri insculptas imagines S. Petri et S. Pauli separatas a cruce latina, et ex adverso nomen Pontificis, salvis nonnullis exceptionibus. Aliquando, praesertim pro confirmatione electionis imperatorum, sigillum seu numisma fuit aureum, et documentum dicebatur *Bulla aurea*.

⁽²⁾ Nomen Pontificis omittitur, quando Pontifex Bullam emisit ante suam coronationem: *bullae dimidiae*. Hoc tamen contingere non solet.

⁽³⁾ Usque ad saec. XI, loco pergamenae, adhibitus fuit *papyrus*, et adhuc servantur 23 Litterae sub plumbo papyraceae, quarum antiquior est anni 819 et continet privilegium Archiepiscopo Ravennatensi datum a Paschali I (817-824). (Cfr. MARINI. *Diplomatica Pontificia*, Roma, 1841 et *I papiri diplomatici*).

Adnotari potest etiam quod *characteres* in bullis usitati antea erant gothici seu teutonici (dicti bullatici, et quidem gallici aut longobardici); a saec. XIV diphtonga non fuerunt in usu, et a saec. XVI nec puncta. (Ad interpretandam Bullarum scripturam, diplomatum, etc., habetur *schola paleographiae* in Archivis Vaticanis et in Athenaeo S. Apollinaris: cfr. *Litteras Card. Gasquet ad R.mos Ordinarios*, d. 6 Nov. 1923). LEO XIII per motu-proprio *Universae Ecclesiae*, d. 29 Dec. 1878. iussit bullas scribendas esse modo et characteribus ordinariis, ut hodie fit.

candi nomen Pontificis in initio: *Pius*, e. gr., sine numero, et cum addito « Servus Servorum Dei » ⁽¹⁾; 6) in fine habetur indicatio loci (« Romae, apud S. Petrum »; olim etiam « apud S. Mariam Maiorem », etc.; nonnullae fuerunt datae ab Urbano VIII et Benedicto XIV « in Arce Gandulphi Albanensis dioecesis »; dein *data* indicans annum, diem et mensem, et enumeratio anni Pontificatus. Anni computantur more hodie ordinario. Ante Pium X initium anni in Bullis erat dies 25 Martii, sc. « a die Incarnationis Dominicae ». Pius X, 29 Iul. 1908, praescripsit ut initium haberetur a Kalendis Ianuarii; et dies computabatur more romano per Kalendas (d. 1^a), Nonas (d. 5^a vel 7^a) et Idus (d. 13^a vel 15^a); hodie vero per vulgarem computationem ⁽²⁾; 7) Bullae tantum *consistoriales subscribuntur* a R. Pontifice; quae bullae non sunt eae quae a S. C. Consistoriali prodeunt, sed quae in Consistorio censentur datae, de negotiis gravissimis, e. gr. de canonizatione sanctorum, et a S. Pontifice et ab omnibus Cardinalibus praesentibus in Curia subsignantur ⁽³⁾. Coeterae subsignantur vel a solo Cardinali

(¹) Hoc titulo primum usus est GREGORIUS MAGNUS (590-604), quum Ioannes Ieiunator titulum *Patriarchae Oecumenici* sibi, qua Archiepiscopo Constantinopolitano, audacter usurpavit.

(²) Dictio « anno Incarnationis Dominicae » servata est in Constitutionibus quae per bullas data sunt usque ad a. 1913. — Dein BENEDICTUS XV Constitutioni *Incrumentum* de tribus Missis in die 2 Novembris, diei 10 Aug. 1915, et Const. *Providentissima* de Codice d. 27 Maii 1917 computationem dedit ordinariam: « Datum Romae apud S. Petrum, die festo Pentecostes anno millesimo nongentesimo decimo septimo, Pontificatus Nostri tertio ». Pariter Const. PII XI, *Infinita Dei misericordia* qua Iubilaeum promulgatur habet: « Datum Romae, apud S. Petrum, die undetricesimo mensis Maii anno Incarnationis Dominicae millesimo nongentesimo vicesimo quarto, Pontificatus Nostri tertio ».

(³) Cfr. in *Actis Ap. Sedis* 1920, pag. 474, etc., Constitutiones de Canonizatione S. M. Margaritae Alacoque, S. Gabrielis a Virgine Perdolente, S. Ioannae d'Arc.

Cancellario cum aliis officialibus Cancellariae; vel a Card. Cancellario et a Card. Praefecto vel Secretario illius Dicasterii cui competit negotium in bulla tractatum ⁽¹⁾; 8) *Officium* proprium confectionis et expeditionis bullarum est *Cancellaria Apostolica*; pro Constitutionibus est *Secretaria Status*; ipsaeque vero registrantur in Cancellaria; demum de bullis pro collatione beneficiorum non consistorialium S. Sedi reservatorum agit *Dataria*.

B) *Brevia*: habent solemnitates minores; atque ex hoc quod *brevius* conficiuntur, ipsum nomen.

Solemnitates quibus adornantur et simul a bullis distinguuntur hae sunt: 1) Stylus simplicior; 2) negotia minoris momenti; 3) sigillum est quoddam signum, quod dicitur « annulus Piscatoris » referens imaginem S. Petri in navi extrahentis e mari retia; antea in cera rubra imprimebatur, nunc in fucu (vulgo: vernice) rubro; 4) materia est ipsa pergamina, sed tenuis, alba; minus lata, oblonga; 5) incipiunt nomine Pontificis cum numero, e. gr. Pius PP. XI; et terminant cum *data* more ordinario (dies, mensis, annus), et in fine indicatio anni Pontificatus; 6) subsignantur a Card. Secretario Status, aut etiam tantum a Cancellario Brevium si negotium non est magni momenti; 7) officium pro confectione et expeditione Brevium est *Cancellaria Brevium* ad quam mittuntur decreta, seu rescripta concessionis a competentibus Congregationibus, e. gr. a S. C. de Sacramentis pro oratoriis privatis; (non vero pro illis dispensationibus matrimonialibus quae dantur *in forma Brevis*: quod significat, *non per Breve*, sed *in forma tantum*, et sunt in charta communi, maioris amplitudinis ⁽²⁾).

⁽¹⁾ Si Cardinalis Praefectus vel Secretarius Roma absens fuerit aut impeditus, subsignatio fit a Card. seniore ipsius Congregationis.

⁽²⁾ Antiquius exemplum *Brevis* est Epistola Clementis IV (1265-1268), ad Petrum « il Grosso » nepotem eiusdem Pontificis anni 1265.

C) *Simplices Epistolae vel Litterae*: simplicem seu ordinarium modum et usualem stylum scribendi habent, et dantur in charta communi. Quando prodeunt ab ipso Pontifice, componuntur a Secretario Brevium ad Principes vel a Secretario Litterarum Latinarum, et a Papa ita subsignantur: « Pius PP. XI ». Si vero prodeunt ab aliquo Dicasterio, ab eodem officio componuntur, et subsignantur a Cardinali moderatore et a primo officiali maiori ipsius Dicasterii.

D) *Simplicia rescripta*. Ordinarie constant duplici parte; in prima adsunt *preces*, quae incipiunt a salutatione « Beatissime Pater », et sunt ipsae preces oblatae, aut summarium instantiae oratoris vel oratorum; in altera habetur responsio, sc. concessio gratiae, solutio dubiorum, etc.. Quando agitur de re contenta in facultatibus ordinariis S. Dicasterii, haec formula, aut similis, adhibetur: « S. Congregatio.... vigore facultatum sibi a SS. D. N. Pio PP. XI tributarum, etc.. » sin vero casus excedat hanc ordinariam facultatem, pariter a Dicasterio datur responsio, hoc modo aut simili: « Ex audientia SS.mi diei.... SS. D. N. Pius PP. XI, audita relatione infrascripti Cardinalis, benigne concessit; — aut commisit, etc. ». Rescriptorum autenticitatis indicia hae sunt: *duplex subscriptio*, sc. Cardinalis Moderatoris Dicasterii et Praelati Superioris ipsius Dicasterii ⁽¹⁾; *sigillum* illius Dicasterii. (De rescriptis agitur ad tit. IV, Lib. I Codicis, can. 36-62).

E) *Decreta*: habent formam motu-proprio, non vero epistolae. Ofr. e. gr. decr. « Quam singulari » d. 8

(¹) Plura vero rescripta, praesertim matrimonialia, subscribuntur tantum ab uno Praelato et ab alio officiali: imo in S. Officio plura acta a solo Notario.

Aug. 1910 S. C. de Sacramentis, circa aetatem puerorum ad primam communionem admittendorum.

F') *Oracula vivae vocis*: sunt in genere concessiones, provisiones, decisiones, declarationes, etc. datae sine scriptura, nempe oretenus, aut a R. Pontifice, aut a Dicasteriis R. Curiae.

Duplex est genus oraculorum: 1) *Improprie* sunt provisiones, mandata, etc. quae a S. Pontifice *in Audientia* recipiunt Cardinales praesides vel Officiales maiores Dicasteriorum circa negotia propriae competentiae; quaeque dein in scriptis (sc. in rescriptis, in decretis, etc.) referuntur. Item dicuntur *oracula vivae vocis* — quidem improprie — provisiones, mandata, etc. prolata in *Plenaria Congregatione* (sc. a Cardinalibus membris illius Congregationis), vel *in Congressu* (sc. in conventu Cardinalis praesidis et officialium illius Dicasterii), quaeque plerumque brevi scripto adnotantur a Secretario vel Adessore, aut ad officialibus; et quae pariter dein in rescriptis, decretis, etc. referuntur.

Haec omnia *oracula vivae vocis* dici possunt, quia oretenus prodeunt a Papa vel a Moderatoribus Dicasteriorum; et circa haec Secretarius vel alii officiales se habent ad instar notariorum testimonium authenticum scripto perhibentium de rebus auditis; eorum testimonium, licet unius testis, plenam fidem facit.

2) *Proprie*, *oracula vivae vocis* sunt concessiones, declarationes, provisiones, etc. a R. Pontifice, vel etiam a Dicasteriis R. Curiae factae personis privatis in favorem ipsarum aut aliarum; vel factae quidem Cardinalibus et aliis officialibus S. Sedis, sed tanquam privatis.

De vi oraculorum sermo est in commentario ad can. 79.

Mentionem heic facere praestat de Const. « Romanus Pontifex » d. 2 Iul. 1622, Gregorii XV, qua revocata fuerunt omnia ante concessa a RR. Pontificibus oretenus, quia incommoda et abusus innumerabiles irrepserant, exceptis concessis ad supplicationem regum, vel manu Cardinalium firmatis. (Cfr. Ferraris, Bibliotheca, etc. ad verba « Oracula vivae vocis » n. 7 et 8). — Dein Urbanus VIII per Const. « Alias felicis recordationis » d. 20 Dec. 1631 revocavit etiam privilegia quae Gregorius XV exceperat. Postea vero, per aliam Constitutionem iisdem verbis incipientem, d. 11 Apr. 1635, declaravit in ea revocatione non comprehendi illa oracula vivae vocis, quae *impropria* diximus. (Cfr. Ferraris, l. c. n. 9).

Demum advertatur Monitum a S. Congregatione Rituum die 28 Ian. 1912 datum: « S. Rituum Congregationi visum est R.mos locorum Ordinarios certiores facere, eosque orare ut suis subditis notum faciant, nullius roboris esse *rescripta, responsa ab dubia, concessionibus, declarationes cuiusque generis, privilegia, commentaria nomine ipsius S. Congregationis evulgata*, nisi, prout de iure, subsignata fuerint exclusive ab E.mo Cardinali ipsi S. Congregationis Praefecto una cum S. ipsius Congregationis Secretario vel eius Substituto, aut, in casu necessitatis, saltem ab E.mo Praefecto, vel a Secretario aut eius Substituto ». (Acta Apost. Sedis » 1912 n. IV, pag. 84).

49. Concilia quatenus sunt fons iuris canonici.

Adnumeravimus in fine, inter fontes iuris humano-ecclesiastici, *Concilia*. Eia nunc de iis nonnulla exponimus.

A) *Conciliorum notio et divisio*. — Concilium et σύνοδος etymologice idem sonant, id est *conventus*; concilia sunt enim « conventus sacrorum Antistitum ad negotia ecclesiastica tractanda et definienda rite et legitime celebrati ». (Cfr. cap. 1 Dist. XV Decreti Gratiani, ubi sub § 7 variae etymologiae referuntur).

Aut sunt *oecumenica*, aut *plenaria*, aut *provincialia*; sc. aut generalia seu oecumenica (οἰκουμένη totius mundi, universalis), aut particularia seu topica (τοπικά = localia).

a) De Conciliis oecumenicis statuit can. 222: « § 1. Dari nequit Oecumenicum Concilium quod a R. Pontifice non fuerit convocatum. § 2. Eiusdem R. Pontificis est Oecumenico Concilio per se vel per alios praeesse, res in eo tractandas ordinemque servandum constituere ac designare, Concilium ipsum transferre, suspendere, dissolvere, eiusque decreta confirmare ». Et morte R. Pontificis superveniente, intermittitur Concilium (can. 229); ita tantum fuit ad disciplinam melius tuendam.

b) *De conciliis plenariis* can. 281: « Ordinarii plurium provinciarum ecclesiasticarum in Concilium plenarium convenire possunt, petita tamen venia a R. Pontifice, qui suum Legatum designat ad Concilium convocandum eique praesidendum ». Post Codicem celebrata fuerunt nonnulla Concilia Plenaria, uti Siculum, a. 1920; Sardum, a. 1924. Plenarium quidem dicitur Concilium celebratum ab Episcopis unius regionis sed immediate subiectis S. Sedi, e. gr. Concilium celebratum ab Episcopis Umbris mense Septembri a. 1923.

c) *De Conciliis provincialibus* can. 283: « In singulis provinciis ecclesiasticis celebretur Provinciale Concilium vicesimo saltem quoque anno ». Ita Codex mandatum tridentinum, generatim neglectum, de conciliis provincialibus quolibet tertio anno celebrandis, reformavit. Cfr. e. gr. « Acta et Decreta Concilii Provincialis Mechliniensis Quarti » a. 1920.

d) *Synodus dioecessana* non est concilium, nec ita vocari debet, nam ut statuit can. 362: « Unicus est in Synodus legislator Episcopus, ceteris votum tantum con-

sultivum habentibus; unus ipse subscribit synodalibus constitutionibus; quae, si in Synodo promulgentur, eo ipso obligare incipiunt, nisi aliud expresse caveatur » ⁽¹⁾.

Can. 156, § 1: « In singulis dioecesebus celebranda est decimo saltem quoque anno dioecesana Synodus, in qua de iis tantum agendum quae ad particulares cleri populiue dioecesis necessitates vel utilitates referuntur » ⁽²⁾.

B) "*Canones* „ et "*decreta* „ *Conciliorum*. — Olim *canones* vocabantur decisiones Patrum in Conciliis, sive dogma, sive disciplinam spectarent. A Concilio Constantiensi (1414-1418) nomen *canonum* saepius tributum fuit legibus dogmaticis (cfr. N. 24) nomen *decretorum* legibus disciplinaribus.

In novo Codice *canones* vocantur leges disciplinares; quamvis non desit nomen *decretorum*, cum mentio fit de statuendis disciplinae legibus (can. 227, 291).

C) *Concilia sunt veri fontes iuris canonici*. — Patet ex eo ipso quod statuta Conciliorum ut *verae leges* habita sunt: a) Ita retinuerunt Apostoli, cum convenerint (a. 51) Ierusalem: « Visum est Spiritui Sancto et nobis nihil ultra *imponere* vobis oneris quam haec necessaria » (Act. XV, 28). — b) Usus et praxis celebrandi concilia constans fuit in Ecclesia; imo per plura saecula Concilia visa

⁽¹⁾ Recte distinguantur *Concilia plenaria et provincialia* ab illis conventibus Episcoporum alicuius nationis et regionis quae identidem congregantur, generatim sub nomine *Conferentiae* (cfr. can. 292). Huiusmodi Episcoporum coetus non gaudent potestate legifera, sed celebrantur, ut normas directivas Episcopi secum invicem communicent, quibus ex compacto agere valeant, super occurrentibus negotiis etiam cum civili auctoritate, locorum necessitates melius dignoscantur, concordia atque unitas actionis foveantur.

⁽²⁾ Cfr. opusculum Canonici MARII PISTOCCHI, *De Synodo dioecesana* in quo breve commentarium traditur ad can. 356-362 circa dioecesanae Synodi celebrationem. (Taurini, Ed. Marietti, 1922).

sunt magis ordinarius fons legum ecclesiasticarum. — c) Summi Pontifices maxima reverentia Concilia prosequuti sunt, ut ex eorum verbis elucet (cfr. can. 5, Caus. XXV, q. 2; cc. 2, 3, D. XV); et tempus celebrandi concilii provincialis etiam statuerunt; primum bis in anno, dein semel in anno (cc. 2, 7, D. XVIII), postea quolibet triennio (Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2, de ref.); hodie vero iuxta relatos canones.

Concilia oecumenica stricte coniunguntur cum potestate S. Pontificis, pollent proinde *magisterii* et *iurisdictionis* potestate suprema in universam Ecclesiam (can. 228, § 1). *De fide et de moribus* pertractare valent, eadem ratione ac S. Pontifex, et de hisce quaestiones *definire infallibili modo*; nam iudicium omnium Episcoporum, qui cum R. Pontifice consentiunt est iudicium Ecclesiae, quae nec fallere nec falli potest. Optime ad hoc Dantes poëta, in suo libro « de monarchia », III, 3, appellans CC. Oecumenica *principalia* scribit: « Cum Ecclesia sunt veneranda illa Concilia principalia, quibus Christus interfuisse nemo fidelium dubitat; quum habeamus Ipsum dixisse discipulis, ascensurum in coelum: “ Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi ”, ut Matthaeus testatur ». Idcirco nec datur appellatio a Concilio Oecumenico, uti « a sententia R. Pontificis non datur appellatio ad Concilium Oecumenicum » (can. 228, § 2); (cfr. de hoc errores Lutheri, Iansenistarum qui dicti fuerunt *appellantes* [a. 1717], et Pistoriensium; apud Denzinger, ad NN. 657, 768, 769 et 1506). — Plena insuper fruuntur potestate CC. Oecumenica *quod spectat ad disciplinam*, ita ut mutare possint et ipsas leges universales antea conditas, sive a Conciliis, sive a RR. Pontificibus; et pariter iudicia ferre, quamvis recentius tan-

tummodo de materiis legislationis Concilia ordinario egerint.

Concilia particularia olim quidem egerunt de rebus fidei. (Cfr. Benedictum XIV « De Synodo dioecesana », lib. XIII, c. III); sed eorum iudicia fidem probabilem ex se faciebant, et certam et infallibilem si a R. Pontifice *plene* confirmabantur. Unde eorum de hisce negotiis decreta ad S. Pontificem mitti solebant. Ita, e. gr., damnatio erroris Pelagii de peccato originali et de gratia a C. Carthaginensi XVI lata (a. 418), confirmata a Zosimo ⁽¹⁾. Aliquando vero non expresse datus fuit hic supremus gradus auctoritatis, sed habitus fuit *ex tacita R. Pontificis adprobatione et ex acceptance Ecclesiae universalis*.

Hodie non amplius solent CC. particularia quaestiones de fide pertractare, et can. 290 ita statuit: « Patres in Concilio Plenario vel provinciali congregati studiose inquirant ac decernant quae ad fidei incrementum, ad moderandos mores, ad corrigendos abusos, ad controversias componendas, ad unam eandemque disciplinam servandam vel inducendam, opportuna fore pro suo cuiusque territorio videantur ». Nec potestas *iudicialis* hodie est in usu penes Concilia topica, sed tantum potestas legislativa. Quod vero spectat ad eorum *vim et extensionem*, can. 291, § 2 decernit: « Decreta concilii plenarii et provincialis promulgata obligant in suo cuiusque territorio universo... »: sunt proinde *fons legalis iuris particularis*.

D) *De subiecto auctoritatis in Conciliis*. — Subiectum auctoritatis in Conciliis sunt Praelati adstantes, non singillatim sumpti, sed uti coetus seu collegium, sc. omnes

(1) Cfr. LUD. THOMASSINI. *Dissertationes in Concilia generalia et particularia*. 1667.

simul *unum corpus constituentes* sub uno capite, R. Pontifice, vel eius Legato, vel sub Metropolitano.

Sequitur ex hoc: a) In concilio oecumenico Episcopi non sunt simplices consiliarii, sed *veri iudices* et *veri legislatores*; ac proinde unusquisque eorum ita subsignat: « *Definiens subscripsi* = ὁρίσας ὑπέγραψα ».

b) Concilium oecumenicum est in Ecclesia subiectum supremae auctoritatis *vere* distinctum a R. Pontifice, non *tamen adaequate*, cum unum subiectum alterum includat, sed *inadaequate*, quia ibi non habetur solus R. Pontifex, sed cum eo Episcopi. Est idcirco *distinctus fons et causa efficiens iuris canonici*.

c) Concilium particulare est persona moralis, distincta a singulorum Praelatorum adstantium personalitate; nec eorum auctoritas est ipsa auctoritas qua separatim seu personaliter gaudent et in concilio simul coniuncta quasi arithmetica additione; verum auctoritas superior auctoritate singulorum Praelatorum a R. Pontifice derivata, cuius subiectum est *corpus* ipsorum Antistitum. Hinc statutum can. 291, § 2: « *Decreta Concilii Plenarii et provincialis promulgata obligant in suo cuiusque territorio universo, nec Ordinarii locorum ab iisdem dispensare possunt, nisi in casibus particularibus et iusta de causa* ».

ARTICULUS IV.

De fontibus iuris non scripti.

50. — Fontes iuris non scripti ita prospiciuntur:

ius naturale,
traditio,
consuetudo,
observantia,
stylus Curiae,
iurisprudentia,
Sancti Patres,
Doctores.

1) De iure naturali qua est fons iuris canonici. — Praeter illa quae de eo dicta sunt sub NN. 10-20, consideratum fuit etiam quatenus fons iuris divini sub N. 36. Per se est fons iuris non scripti; nam dicendum est legem naturalem in nobis ipsis scriptam, « non atramento, sed spiritu Dei vivi » et « in tabulis cordis carnalibus », uti Paulus Corinthiis (2, III, 3) scribebat de doctrina Christi.

51. 2) De traditione qua est fons iuris canonici. — Traditio est antiquum testimonium de doctrina vel de institutionibus christianis, initio Ecclesiae oretenus transmissis. Recte adnotat Bellarminus: « Vocatur autem doctrina non scripta, non quia nusquam scripta est, sed quia non est scripta a primo auctore » ⁽¹⁾.

A) *Materiam et formam* habet traditio: *Materia* sunt dogmata, facta divina vel humana, sacrae institu-

⁽¹⁾ *De Verbo Dei non scripto*, c. 2.

tiones, iura transmissa; — *forma* est medium vel media (testimonium, usus, professio huius dogmatis, exercitium illius ritus vel iuris), quibus illa dogmata, facta, iura ad nos transmissa sunt. Hinc *traditio materialis* seu doctrina vel institutio ore transmissa; et *traditio formalis* seu testimonium ipsum transmissum per verba, vel etiam per scripta (documenta et monumenta). Quae dicta sint de traditione in genere. Non loquimur de traditionibus *dogmaticis*, quae ad theologos pertinent, sed de iis quae ad ecclesiasticam disciplinam spectant, nempe de iure tradito.

Ius traditum est « ea pars traditionis quae continet disciplinam ecclesiasticam », sc. leges et praecepta tradita, et, latiori sensu, etiam institutiones ecclesiasticas (e. gr. praxim se signandi signo crucis: cfr. Rouet de Journel « Enchiridion Patristicum », n. 1815, 1844), quae per *testimonium fidelium*, mores populi et praxim Ecclesiae ad nos fuerunt transmissa.

Discrimen advertatur inter ius traditum et ius consuetudinarium: hoc a populo procedit, utique accedente consensu legislatoris; illud ab ipso legislatore praecipiente vel oretenus promulgante.

B) *Praestantia traditionis* maximi est existimanda, nam initio Ecclesiae leges *verbo* potius quam *scripto* tradebantur: imo ita esse debuit, ex vi rerum et circumstantiarum, quas merito ponderare valet tantum qui callet historiam Ecclesiae primaevae. Scribit ad hoc Wernz: « Ad antiquas traditiones et ad ipsas ordinationes Apostolorum provocatum est, cum saec. II de tempore celebrandi festum paschale, i. e. de re mere disciplinari vehemens controversia orta esset ». Polycarpus enim provocavit ad Ioannem Apostolum, et Anicetus Papa ad Petrum eiusque successores: ambo dicebant: « Ita tra-

ditum nobis fuit; ita accepimus a maioribus nostris ». « Item e traditionibus petebatur decisio in controversia de *baptismo* haereticorum, in quorum reditu ad Ecclesiam, si rite erant baptizati, nihil dicitur renovandum, nisi quod *traditum* fuerat. Similiter in disputatione de coelibatu, quae in Concilio Nicaeno (a. 325) dicitur fuisse exorta, iam S. Paphnutius praxim servandi coelibatum ab iis, qui coelibes ordines sacros susceperant, vocat antiquam traditionem » (1).

C) *De divisione ac de vi traditionum.* — Ita dividuntur traditiones:

1) *Divinae* — habent auctorem Deum, et sunt mere divinae aut divino-apostolicae, prout ab ipso Christo traditae, aut ab Apostolis, Deo inspirante (cfr. ad hoc Conc. Trid., sess. IV, Decretum de Canonicis Scripturis). Hae sunt immutabiles.

2) *Mere Apostolicae* — habent auctores Apostolos propria auctoritate et sine scriptura agentes.

3) *Ecclesiasticae* — habent auctores successores Apostolorum vel primos Ecclesiae pastores, et dicuntur etiam « traditiones paternae », « veterum regulae », nam tradunt quid veteres patres nostri narraverint nobis et nos docuerint. Tales sunt, e. gr. signum crucis, benedictio aquae baptismatis, benedictio cinerum, solemnitates quorundam festorum. (Legatur can. 5, Dist. XI in Decreto Gratiani, ubi qua reverentia habenda sit traditio demonstrat S. Basilius, a. 371)

Traditiones *mere Apostolicae* et traditiones *ecclesiasticae*, quum sint pars iuris humani, mutari possunt; sed quum aliqua relatione connectantur cum iure divino, non facili mutationi sunt obnoxiae; imo in magna ve-

(1) WERNZ, vol. I. 185, III, *De S. Paphnutio*; cfr. HEFELE, *Histoire des Conciles*, t. I, p. 422, ed. 1907.

neratione semper habitae sunt. S. Paulus scribebat ad Thessalonicenses: « *Tenete traditiones*, quas didicistis, sive *per sermonem* sive *per epistolam nostram* » (2, II, 14); quem locum S. Ioannes Chrysostomus ita commentatur: « Hinc perspicuum est Apostolos non omnia tradidisse per epistolas, sed multa etiam sine scriptis; et ea quoque esse fide digna. Quamobrem Ecclesiae quoque traditionem fide dignam esse censeamus. Traditio est, nihil quaeras amplius ».

Protestantes traditionem excludere scitum est, quamvis nonnulli, praesertim inter Anglicanos, hoc nunc aliquatenus mitigent. Quantum errent, ex ipsis citatis verbis S. Pauli arguatur.

D) *Testes et fontes traditionum*. *Testes* sunt: *Ecclesia docens*, sua auctoritate et magisterio; *Ecclesia docens et discens*, sua fide, moribus, praxi, praesertim SS. Patres et scriptores ecclesiastici in suis libris.

Fontes sunt omnia monumenta, documenta, libri, et quaecumque alia media, quibus dignoscitur et transmittitur materia traditionis; e. gr. *symbola* (cfr. Denzinger, « *Enchiridion Symbolorum* » NN. 1-40); *acta et decreta Conciliorum* (quorum collectiones passim indicantur apud Hefele, « *Conciliengeschichte* », in gallicam linguam tr. a. 1869 et sqq.); *opera SS. Patrum* (cfr. Migne, « *Patrologiae cursus completus* »); *acta martyrum et confessorum* (cfr. Ruinart, a. 1689, et Bollandistae sic nuncupati a P. Bolland S. I., 1596-1665, belga, qui primus coepit opus 66 voluminibus in folio nunc constans et habens *Acta Martyrum et Sanctorum* a mense Ianuario usque ad medium Novembrem); *libri liturgici, sacramentaria* (cfr. Duchesne, « *Origine du culte chrétien* », etiam Kellner, italice tr. ab A. Mercati, « *L'anno ecclesiastico e le feste dei santi* »), et *ipsae antiquae preces*, unde illud S. Coe-

lestini: « Lex supplicandi statuit legem credendi »; *libri poenitentiales* (cfr. D'Alés, « Limen Ecclesiae », Revue d'histoire ecclés., 1906, p. 16 et sqq.); *collectiones canonum*, de quibus fuse dicitur in historia iuris; *historia et archaeologia ecclesiastica* (cfr. libros memoratos sub n. 28, f. et g., etiam Tanquerey, « Synopsis Theol. Dogm. », I, De fontibus theol., ed. 11^a, a. 1907, pag. 536 et sqq.).

52. 3) De consuetudine quatenus est fons iuris can. — Quomodo et quousque sit fons iuris in commentario ad can. 25-30 seu ad titulum II Libri I Codicis dicetur. Heic de eius efficacia in iure constituendo, adducere exemplum sufficiat: consuetudine introductum fuit impedimentum matrimoniale disparitatis cultus, dein legibus positivis Ecclesiae firmatum (cfr. Génicot, « Theol. Moral Institutiones », II, num. 487).

53. 4) De observantia quatenus est fons iuris can. — Est « repetitio actuum similium (*observantia affirmativa*) vel uniformis omissio actuum (*observantia negativa* seu *inobservantia*) circa quambibet rem seu negotium ».

Quatenus est usus seu praxis convenit cum consuetudine; sed ab ea differt: ratione *subiecti*, cum etiam persona physica, praeter populum et communitatem, observantiam inducere possit; ratione *obiecti*, quod in observantia esse potest non solum lex, sed quodcumque negotium; et ratione ipsius *frequentiae* actuum, qui in observantia sufficit ut sint plus minusve repetiti; nec praefixum tempus, ut consuetudo, requirit.

Ipsa repetitio actuum similium dicitur *observantia facti*; ius ex hac repetitione promanans *observantia iuris*.

Vis observantiae est non levis momenti, praecipue in nonnullis quaestionibus, in quibus nec sufficerent, nec

valerent sola iuris principia, praesertim quando agitur de contractibus, testamentis, legatis, de modo quo nonnulla instituta inchoarunt et constiterunt, de interpretatione statutorum, constitutionum, et etiam privilegiorum, rescriptorum: oportet expendere quid hic vel illic *observatum* fuerit. Hoc sensu observantia potest quoddam ius induci.

50. 5) De Stylo Curiae. — Stylus = *στυλος* etymologice valet columna et instrumentum sculptorium; dein significavit formam seu genus dicendi et scribendi: hoc sensu fere idem est ac observantia, et attribuendus est specialis et proprius singulis hominibus, unde illud Buffonii: « Stylus est homo ». Hic vero, in iure canonico, stylus est *praxis Curiae*, sc. « modus procedendi apud Curiam in pertractandis causis et negotiis ». Vocari potest « consuetudo Curiae », sed proprie a consuetudine differt, cum eius subiectum sit Curia, et non multitudo; et inducitur non solum ex moribus utentium, sed *ex pluribus modis*, sc. usu, observantia, scriptis, statutis Superiorum. — « Curia »: i. e. aut *Romana*, et ibi quodlibet Dicasterium suum proprium stylum habere potest; aut *dioecesana* vel cuiusque Ordinarii.

Dicitur stylus *facti*, si ipse usus seu praxis consideratur; et *iuris*, si leges et normae ex hoc usu promanantes. — *Iudicialis* aut *extraiudicialis*, prout consideratur penes tribunalia, aut penes Officia Curiae.

Stante Can. 1573, etiam in Curiis dioecesanis stylus iudicialis potest efformari.

Exempla melius rem significabunt. — Est styli Curiae, quod facultates pro matrimoniis contrahendis nequeant adhiberi pro matrimoniis contractis, et vicissim. — Stylus Curiae exigebat facultates pro foro interno tantum concessas

non esse adhibendas pro foro externo: (haec praxis nunc determinationem quandam recepit ex can. 258, § 1). — Ex stylo Curiae, remanet ac perdurat gratia, si qua obtenta fuerit propositis causis quae inde cessaverint, nisi ipsa fuerit concessa « causis perdurantibus » aut aliud aliunde constiterit. — Etiam styli Curiae est commendatitias exigere Ordinarii in precibus fidelium SS. Congregationibus oblati; — executionem nonnullarum gratiarum arbitrio et conscientiae Ordinarii remittere. — Ante Codicem valde disputatum est « utrum Episcopus habens varias facultates dispensandi, absolvendi, etc., iis uti posset, si plures in una eademque persona *cumulatim* adhibendae essent ». Affirmabant plures (uti Sanchez) negabant alii (uti D'Annibale), cum fortius et novae speciei vinculum in hac cumulatione respicerent. Ast doctores non faciunt ius, non sunt fontes iuris, nisi sensu habito a can. 20 (sc. « per communem constantemque sententiam », quando lex silet); verum stylus R. Curiae rem resolvit: ita enim obtinuit penes SS. Congregationes, quae cumulandi facultatem non admitterent, nisi expresse concessa fuerit. Haec norma viguit usque ad Codicem. Codex autem legem dedit huic stylo contrariam per can. 1049 (procul dubio non ut stylo contraheret, sed ut viam faciliorem Ordinariis sterneret in his negotiis).

Ex ipsis exemplis adductis quaerere inducimur:

Est ne firmus ac stabilis stylus Curiae?

R. Distinguenda est pars styli quae inducta fuit per leges et statuta, a coeteris partibus: illa firma est, item ac leges et statuta; coeterae partes variari possunt cum pendeant ex particularibus praescriptis Superiorum seu Officialium maiorum Curiae, unde dicitur stylum esse *modo album, modo nigrum*. Hoc sensu heic quidem dici potest quod Moderatores SS. Dicasteriorum valent facere « de lepra leprim » (= leporem), ut scribebat Card. De Luca; (quod vero pertinet potius ad legislatorem qui

legem modo suo, utique legali ac legitimo, interpretari valet).

E. gr., ante Const. « Sapiienti Consilio » a. 1908, quando concedebatur dispensatio ab aliquo impedimento matrimoniali, et duo postulantes prolem iam susceperant, aut erant proxime suscepturi, una cum dispensatione dabatur in rescripto « legitimatio prolis iam susceptae, vel proxime suscipiendae »: talis enim erat stylus S. Poenitentiariae et Datariae (quae tunc de impedimentis matrimonialibus etiam videbat). E contra in praesens S. C. de Sacramentis hanc legitimationem non concedit, nisi expresse petitam; et post Codicem memorata Congregatio in hac sua praxi seu stylo adhuc perdurat; verum sunt de hoc conferendi canones 1116 et 1117.

Quaenam est vis styli Curiae ad ius constituendum?

Stylus, praesertim R. Curiae, est fons iuris, nam inferiores seu subditos obstringit, et est insuper obligatorius: a) Relative, pro iis negotiis quae pertractari debeant in hac vel illa Curia; b) quoad delegatos, qui servare tenentur stylum delegantis: hoc praesertim dicatur de delegatis S. Sedis, in usu facultatum dispensandi, indulta elargiendi, etc.; c) in interpretatione actorum et documentorum ab ipsa Curia procedentium; d) demum statuit can. 20: « Si certa de re desit expressum praescriptum legis sive generalis sive particularis, norma sumenda est, nisi agatur de poenis applicandis, a legibus datis in similibus; a generalibus iuris principiis cum aequitate canonica servatis; a stylo et praxi Curiae Romanae; a communi constantique sententia doctorum ».

Ex dictis ergo statuere ac concludere valemus, quod sensu tradito, « Stylus Curiae habet vim legis », uti dicit Reiffenstuel (Lib. III, tit. 35, n. 77) loquendo de Curia Romana. Unde si quid in Curia Romana ita ad valorem

actus essentialiter pertinet (puta existentia certae causae finalis pro dispensatione), illo non existente, rescriptum est nullum.

Ad hoc S. Poenitentiaria d. 1 Iun. 1858, ad quaesitum: « An Episcopus, quando vi specialis indulti Apostolici in aliquo impedimento matrimonium dirimente dispensat, necessario et ad valorem dispensationis sequi debeat easdem illas regulas, quas in Curia Romana observant, ubi ipse S. Pontifex in eodem impedimento iisdemque impedimenti gradibus dispensat », respondit: *Affirmative*.

Extra vero casus hucusque consideratos, qui se referunt ad quaecumque Curiam in genere, et ad R. Curiam in specie, si rem circumscribimus ad modum seu quasdam formalitates negotia acceptandi, decidendi et expediendi, stylus R. Curiae, extra hanc Curiam non obligat ad validitatem, nisi de contrario constet; seu, ut Aichner dicit: « effectum suum extra Curiam et personas in iudicio concurrentes non extendit ».

Unde S. Officium die 15 Iun. 1875 declaravit dispensationes ab Episcopo vi facultatum Apost. *informiter*, i. e. sine *tenore* et duratione facultatis vel telegraphice paucis verbis vel oretenus tantum concessas esse validas, quando in ipso indulto verba: « alias nullae sint » non habentur. Additur vero: « clausulas... servandas adamussim esse, quatenus tamen rerum, temporum, locorumque adiuncta ferre possunt ». Unde ad liceitatem actus formalitates, in quantum non adest causa excusans, utique obligant, et praesertim « ne tractu temporis testimonium dispensationis obtentae frustra quaeratur, quantum fieri potest, in *scriptis* danda et a sacerdotibus in regesto referenda est ». (Ita S. Congregatio de Propaganda Fide, d. 26 Apr. et 31 Aug. 1880) ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ PUTZER, *Commentarium in Facultates Apostolicas*. p. 15, ed. 3^a, 1893. Utiliter ad hoc consulitur AMYDENIUS, *De stylo Datariae*.

55. 6) De iurisprudentia quatenus est fons iuris.

Iurisprudentia, quae per se « est scientia iuris », heic accipitur pro « praxi tribunalium et iudicium »: haec praxis uti « modus procedendi penes tribunaia in pertractandis negotiis », est *stylus iudicialis*, de quo sub Numero praecedenti; uti « modus constans iudicandi est: *constans uniformitas sententiarum quae in tribunalibus feruntur circa genus aliquod causarum* »; seu uti in iure romano dicitur: « auctoritas rerum similiter iudicatarum ».

Penes tribunaia, iudices et iuristas maximi semper habita est iurisprudentia; ut autem sit vera fons iuris, debet esse legitime praescripta, sc. *firma*; et firma reputatur post numerum adaequatum sententiarum uniformium, et plus minusve post alias conditiones temporis, etc., quae requiri solent in praescribenda consuetudine, stylo et sic porro. Cum iurisprudentia suum plenum valorem obtinuit penes Dicasteria R. Curiae, iudices inferiores eam observare tenentur; in hoc iurisprudentia R. Curiae differt a stylo ipsius, qui *extra Curiam* non semper obligat, iuxta exposita.

56. 7) De SS. Patribus quatenus sunt fontes iuris. —

Hisce notis distinguuntur SS. Patres: *antiquitate, sanctitate vitae, doctrina orthodoxa, approbatione Ecclesiae* (sive explicita, sive usuali); non vero potestate legifera; unde per se non sunt recensendi inter fontes iuris. Verum eorum auctoritas tanta fuit, ut olim adnumerarentur fontibus iuris cognitionis et interpretationis, et quidem fontibus materialibus et suppletoriis. Testes enim erant traditionis ⁽¹⁾; unde si ipsi unanimi sententia testimonium

⁽¹⁾ Non est hic sermo de traditione divina, relate ad quam res aliter se habet, ut patet ex duabus thesibus quae in theologia fun-

afferebant de aliquo statuto apostolico aut pontificio, fidem faciebant, imo ius quodammodo statuebant hoc sensu, quod sine eorum testimonio illud ius nec fuisset cognitum. Cum vero ipsi ius non condidissent, haec est ratio, qua ius in eorum libris contentum *ius non scriptum* dicitur et est. — Insuper plures eorum sententiae tanquam canones fuerunt receptae, et ita leges deveniebant, non tamen ex Patrum potestate, sed ex potestate Ecclesiae, quae ipsas practice *canonizabat*, sc. inter suos canones recipiebat; tales existimandae sunt tantum sententiae in syllogas publicas receptae, e. gr. in Decretales Gregorii IX; (non vero quae insertae fuerunt in *privatis* collectionibus, e. gr. Reginonis, germani, Abbatis Prumiensis monasterii [m. 915] in suo « Libello de ecclesiasticis disciplinis et religione christiana collecto », aut Burchardi, Episcopi Wormatiensis [1000-1025] in suo « Collectario canonum », etc.). Ipsi RR. Pontifices scripta SS. Patrum designarunt tanquam fontem iuris suppletorii, uti fecit Leo IV (847-855) scribens Episcopis Britanniae (c. 1, D. XX) ⁽¹⁾.

Post Codicem vero non amplius dici possunt SS. Patres fontes materiales aut suppletorii iuris, cum can. 20 eos ad hoc non memoret. Attamen eorum auctoritas adhuc magna permanet in interpretatione iuris, atque in ipsa constitutione sensu accepta nuper exposito; in-

damentali demonstrantur: 1) « Consensus Patrum moraliter unanims, in rebus fidei et morum est certum divinae traditionis argumentum ». 2) « Unius aut plurium SS. Patrum testimonium in rebus fidei et morum argumentum probabile facit, cuius vis eo magis augetur quo magis crescit numerus et auctoritas Patrum ».

⁽¹⁾ Pariter in Decreto Gratiani (c. 3, D. XV) exponitur quae scripta SS. Patrum et aliorum, praeter Concilia, recipiebantur in Ecclesia: sunt verba Gelasii Papae in Conc. Romano a. 493, cui LXX Episcopi interfuerunt.

super in censu Doctorum merito haberi possunt; et tunc de iis eadem sunt dicenda, ac quae sequuntur de Doctoribus.

57. 8) De Doctoribus quatenus sunt fontes iuris can.

— Notae quibus fulgere debent *Doctores Ecclesiae* sunt: *eminens doctrina orthodoxa, insignis vitae sanctitas. et explicita Ecclesiae declaratio.* Sed non de hisce doctoribus est sermo; verum de Doctoribus seu interpretibus iuris canonici, quibus adnumerari possunt etiam nonnulli Ecclesiae Doctores. Isti potestate legifera non pollent, et ideo non sunt fontes constitutivi iuris; sunt vero fontes *interpretativi*, cum suppeditent *interpretationem iuris doctrinalem*; ac proinde persaepe penes R. Curiam citantur, uti De Luca, Barbosa, Reiffenstuel, Fagnanus, Schmalzgrueber, Ferraris, Benedictus XIV, Devoti, Pirhing, Sanchez, Suarez, Garcia, etc. Generatim eorum communis sententia in praxi est tenenda; si vero non conveniunt, tunc potius quam numerandi, sunt ponderandi, ut de hominibus in genere Cicero aiebat, ac eorum auctoritas et rationes adductae perpendendae. (SS. Patres, e contra, sunt potius numerandi, nam cum illis agitur de accepto testimonio, quod eo validius est, quo maior est testium numerus). Sunt insuper fons iuris suppletorii, ut ex can. 20 colligitur.

ARTICULUS V.

De fontibus iuris particularis.

58. Fontes iuris particularis esse possunt ipsi fontes iuris generalis, uti:

a) *R. Pontifex* et *Dicasteria R. Curiae*, sive per concessionem privilegiorum generalium pro aliqua natione uti evenit per « Bullam Cruciatam » pro Hispania et Lusitania ⁽¹⁾ sive per leges vel statuta peculiariora alicui territorio, uti factum fuit per Const. « Romanos Pontifices »

(¹) Quid sit *Bulla Cruciatata* non abs re erit heic exponere, uti celeberrimum exemplum iuris particularis. Eius origo adscribenda est temporibus Cruciatarum; est complexus beneficiorum spiritualium et temporalium quibus SS. Pontifices ad tempus ditaverunt fideles hispanae ditionis, ob praeclara merita eorum Regum « Catholicorum » et Hispaniae exercituum contra infideles, qui pericula minabantur Europae. Haec privilegia concedebantur, initio, sive iis qui proficiscebantur contra mahumedanos et turcas, sive coeteris qui sumptibus propriis has expeditiones militares adiuvabant, dein iterum iterumque renovata.

Cum vero praeliandi necessitas in infideles cessaret, eleemosynae usitatae pro obtinendis indultis Bullae Cruciatatae in alios pios usus versae sunt. Anno vero 1851 in conventionione inita a S. Sede cum Isabella, Hispaniarum Regina (1833-1868), statutum fuit, ut dictae eleemosynae erogarentur in pios usus singularum Hispaniae dioecesium, a respectivis Ordinariis, salvis certis obligationibus erga S. Sedem; dein in conventionione additionali a. 1859 expresse cautum fuit, ut proventus omnes, salva parte S. Sedi debita, in expensas divini cultus exclusive impendendos esse. Aliquota pars Seminariis Hispaniae datur.

Bulla Cruciatata etiam a Leone XIII renovata fuit; Pius X cogitavit de ea reformanda; sed morte praeventus, non potuit hoc adimplere; quod factum est a Benedicto XV, non vero per Bullam, sed per *Breve* « Ut praesens periculum » d. 12 Aug. 1915. directum ad Regem Alph. XIII, prorogando ad XII annos antiqua privilegia, nonnullis cum mutationibus pro tota Hispania et locis ei subiectis; executor huius Brevis Archiepiscopus Toletanus constitutus fuit. *Indulta*

pro Anglia et Scotia ⁽¹⁾; sive maxime per *Concordata*, cum haec respiciant hanc vel illam regionem. — b) *Concilia Oecumenica*, quando haec aliquid peculiare statuunt

censentur data per acquisitionem distinctorum *Summariorum*, quae eduntur a memorato Archiepiscopo; ab eodem aliis Episcopis Hispaniae distribuuntur; et per eos ad fideles; in hisce *Summariis* continentur indulta: a) quoad indulgentiae; b) divina officia et sepulturam; c) confessionem et votorum commutationem; d) disp. ab irregularitate et ab imped. affin. et criminis; e) beneficiorum convalidationes et quoad compositiones; f) legem abstinentiae et ieiunii.

Item factum est pro Lusitania seu Portugalliae ditione, d. 31 Dec. 1914, in forma *Brevis* directi ad Card. Mendes Bello Patr. Lisbonen.: ad decennium (cfr. *Acta Ap. Sedis*, VII, 550).

« Bulla eruciata » concessa fuerat etiam Regno Duarum Siliarum (cfr. *Monitore Ecclesiastico*. a. 1922, p. 175 et sqq.).

(1) Causa Constitutionis *Romanos Pontifices* fuerunt nonnullae controversiae in Anglia et Scotia exortae inter Episcopos et missionarios regulares, postquam hierarchia illic restituta fuit (respective a. 1850 et 1878). Inde a pseudo-reformatione in memoratis regionibus, cum Episcopi expulsi fuissent, tota res religiosa credita fuit missionariis regularibus, qui per saecula, sc. usque ad restitutam hierarchiam, omnia peragebant. Sed cum Episcopi residentiales iterum dein creati fuerint, difficultates habitae sunt praesertim super his capitibus:

1) super exemptione religiosarum familiarum ab episcopali iurisdictione; 2) ministeriis exercitiis a missionariis regularibus; 3) bonis temporalibus eorundem usu. Leo XIII per hanc Constitutionem d. 8 Maii 1881 leges et statuta peculiaria tradit illic omnino servanda: « supremum iudicium Nostrum per hanc Constitutionem pronunciamus ». Confirmat exemptionem regularium, cum limitationibus a iure expressis, praesertim circa curam animarum et administrationem Sacramentorum. De interventu in conferentias statuit ut rectores missionum intersint; item vicarii et alii regulares qui facultatibus gaudeant de cura animarum; et synodo iidem rectores interveniant. De divisione missionum Episcopus interpellat rectorem, divisione autem peracta, Episcopus quem maluerit eligat pro novis missionibus. Scholae ab Episcopis debent pendere, et ut novae erigantur, eorum licentia requiritur. Missionarii de bonis missionum rationem reddant. Et concordia foveatur. In fine derogatur iuribus et privilegiis quae sint contra statuta huius Constitutionis.

pro determinato populo vel loco. — c) *Ius non scriptum*, sc. peculiare consuetudines, observantiae, styli Curiarum, etc.

Praeter hos fontes, alii habentur qui ius tantum particulare condere valent est sunt: a) *Concilia localia* (v. n. 49 heic, et n. 8-10 in Historia I. C.); b) Episcopi et alii Praelati iurisdictionem quasi episcopalem habentes, seu Praelati *nullius* cum territorio separato, Vicarii Apostolici, Praefecti Apostolici, et Administratores Apostolici permanentiter constituti (uti habetur e. gr. Lugani); c) Religionem exemptae.

Demum adsunt fontes iuris particularis qui *minus proprie* dici debent, quia tantum dare valent ordinationes plenam rationem legis non habentes, uti edicta, decreta, praecepta seu acta potestatis administrativae, et sunt: a) Cardinales qui, quod attinet ad suos titulos, tanquam Ordinarii sunt, ad tramitem can. 240, § 2; b) Legati S. Sedis in proprio territorio, iuxta can. 267; c) Vicarii Capitulares, ad sensum cap. VII, Lib. II Codicis (sunt praesertim conferendi can. 435 et 436); d) Vicarii Generales vero reguntur ad normam can. 368, 369, etc.

59. De iure nationali. — 1° Ius particulare, de quo antea, aut est pro *aliquo regno seu natione* (e. gr. ius particulare quod continetur in « Conciliis Baltimorensibus » pro Statibus Foederatis Americae; in « C. Que-

Ipsa Constitutio decreto 14 Mart. 1911 extensa fuit ad regionem Canadensem.

(Plura quae heic habentur sunt de iure communi: cfr. can. 615 de exemptione, can. 630 et 631 de dependentia parochorum regularium ab Ordinario loci. Imo in Codice aliquid novi habetur per can. 454, § 5 de remotione religiosi a paroecia. — Citatur haec Constitutio in nota ad can. 13 et 17).

becensi » pro Ditione Canadensi; in « Quatuor Conc. Westmonasteriensibus » pro Anglia, ante Codicem celebratis); vel pro aliqua *provincia ecclesiastica* (e. gr. « Concilium Mechliniense » post Codicem celebratum, quod est simul nationale, cum omnes dioeceses nationis Belgicae unam provinciam constituent); vel pro *nonnullis provinciis ecclesiasticis* (e. gr. « Concilium Plenarium Siculum » Panormi celebratum a. 1920, « Concilium Plenarium Sardum » Arboreae, a. 1924); vel pro *quadam dioecesi* (« Synodus dioecesana Miniatensis » a. 1919; « Syn. dioec. Foroliviensis » a. 1920; « Syn. dioec. Suessana » a. 1920, etc.).

Ex his iuribus particularibus animadvertere est *ius nationale*, quod constare potest non solum ex legibus particularibus, sed etiam ex privilegiis concessis huic vel illi nationi, Concordatis, consuetudinibus, etc.

Non tantum utilia, verum etiam necessaria, optima sunt iura nationalia, cum per ipsa locorum circumstantiis congrue provideatur; et Ecclesia hisce iuribus favet, eaque moderatur: ipsa tractatio de *consuetudinibus* ac de *privilegiis* in lib. I Codicis cum hoc quidem connectitur; diversae naturae populorum rationem condignam haberi oportet, maxime in Ecclesia, sua natura *catholica*; ex hac causa Paulus scribere potuit: « Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos » (1 Cor. IX, 22).

De iure nationali, proprio ac recto sensu accepto, nihil ergo obiiciendum; quin imo omni reverentia ac obsequio dignum habendum est.

Sed cum in rebus ecclesiasticis semper prae oculis habenda sit illa nota qua Christus instructam voluit suam Ecclesiam, nota *catholicitatis*, omnino est vitandus ille vanus, vitiosus et antichristianus spiritus incongrue nationalitatis, quae in negotiis ecclesiasticis mentes coar-

etat et sub specie patriae magnificandae illam religiosae deprimit, imminuit, mancipatam et servam. Statui reddit, coangustat, eam quodammodo arcendo ab universali communione qua per divina praecepta in charitate Christi ad invicem devincimur.

2° Similitudinem *quandam* et argumentum sumere possumus ex iure romano. Curnam ius romanum tanta gloria effulsit apud gentes, ut iugiter excultum fuerit?

Non solum Romae nomen alliciebat omnium animos; sed etiam, et praesertim hac de causa, *sancta* considerata fuerat romana Respublica, i. e. *sancita*, quasi communibus legibus sigillata; *sacrae* eius leges, et *sanctissima* legum auctoritas, ut ex pluribus documentis patet. Ceciderat magnum Romae imperium (a. 476); sed idea « Orbis Romani » minime derelicta fuit ab imperatore Constantinopoli, neque a iurisconsultis, ab historiae scriptoribus, a poëtis.

Dein « Sacrum Romanum Imperium » (a. 800) constituitur, et novam protectionem, etsi indirecte, dedit iuri romano tanquam legi universali; pariter ius romanum auctoritate suae compaginis unitatem imperii suffulsit. Fridericus I leges romanas venerari dicebat « tanquam divina oracula ». Iuristae imperatori favebant in occurrentibus controversiis, eius auctoritatem ex iure romano facile magnificabant: Bartolus a Saxoferrato († a. 1357) dicere ausus est: « Adhuc dico istos de populo romano esse... Et idem dico de istis aliis regibus et principibus qui negant se esse subditos regi Romanorum, ut rex Franciae, Angliae et similes ».

Ipsa Ecclesia maiestatem legum romanarum quodammodo aluit: Studium legum romanarum excolebatur, et Bonifacius VIII Universitatem Romanam condens (a. 1303) studium iuris civilis praecepit. Iustinianus,

cuius edicta haeresum damnationem continebant, uti « piissimus imperator » habebatur.

Universitates ius romanum promoverunt, praesertim Studium Bononiae per Irnerium (+ c. a. 1125) et successores; et undequaque illuc studentes affluebant. Ius dicebatur in Tribunalibus iuxta horum virorum doctorum placita, seu iuxta « Corpus I. Civ. »; sequi proinde oportebat vestigia antiquorum Romae iuristarum, qui *prudentes* vocabantur. Veteres et peculiare legislationes, uti Lex Longobarda, spernebantur a iurisconsultis; e contra qui ad ius romanum confugerent, *fundatam intentionem* habere existimabuntur.

Ex hoc *universalitas* et *maiestas* iuris romani.

Quod contigit de romano iure — humano iure — impensius fovere debemus de iure canonico, quod divinum habet fundamentum et pertinet ad Ecclesiam, illam servando unitatem et universalitatem quae propria est naturae iuris canonici, ubique gentium: hoc postulat natura Ecclesiae Catholicae; hoc clamant Christifidelium iura et officia, et amor erga Ecclesiam, et sacerdotale ministerium. Absit idcirco, omnino absit, quaelibet proclivitas in illa praesumpta iura nationis, quae unitatem et catholicitatem pessumdant aut semen ingerunt divisionum. Et heic quidem meminisse iuvabit verba S. Hieronymi ad Damasum: « Quicumque tecum non colligit, spargit » ⁽¹⁾. S. Ignatius de Loyola in fine aurei libri « Exercitiorum spiritualium » principium ponit, et distinctas normas ad hoc tradit, *sentiendi cum Ecclesia*: fundamentale est huiusmodi principium, et directe se refert ad animarum negotia, ad fidem, ad mores et ad universam Ecclesiae disciplinam.

) Ep. 15, MIGNE, P. L. XXII, 355.

3^o Famosa exempla iuris nationalis haec fuerunt:

a) *Gallicanismus*. Violationes Ecclesiae libertatis iam a tempore Philippi Pulchri (1285-1314) incoepatae sunt; et plurimum fiebant sub praetextu *libertatum gallicanarum*, quae a Petro Pithou (1538 vel 1539-1596) 83 articulis a. 1594 in una collectione redactae fuerunt. (« Les libertés de l'Eglise Gallicane, rédigés en 83 articles », Paris 1594, liber damnatus in Indice).

Patroni huius sistematis asserere non dubitarunt R. Pontificis potestatem in Gallia per mores et antiquos canones fuisse arctioribus limitibus circumscriptam; gubernio civili competere ius vigilandi et influendi in rem ecclesiasticam (« *droit de la surveillance* », « *droit de l'influence* », « *ius supremae inspectionis* »); et ipsas ordinationes S. Sedis vim non obtinere nisi per « *placitum regium* » fuerint adprobatae ac receptae; nec executioni mandandas absque principis assensu (« *exequatur* »); et sententias tribunalium ecclesiasticorum posse a iudicibus civilibus reformari aut deleri (« *appellatio tanquam ab abusu* »).

Principia Gallicana sub Rege « Sole », Ludovico XIV (a. 1682) in conventu cleri gallicani a Rege convocato, ad 4 propositiones reducta, per solemnem declarationem promulgata fuerunt. Cl. Pillet animadvertere non dubitat: « Quand Louis XIV favorisait le gallicanisme, il ne se doutait pas qu'il ébranlait en même temps son trône, et qu'il posait un principe dont les conséquences logiques ont conduit un de ses successeurs à l'échafaud ». (« De la codification du Droit Canonique », Lille, 1897, pag. 36).

b) *Iosephinismus*, in Austria, ita dictus a Iosepho II, Mariae Theresiae filio (1765-1790) hausit sua placita a principibus Febronianismi (a Febronio, nomine ficticio Nicolai Hontheim, † 1790, suffraganei Archiepiscopi Trevirensis; Febronius habuit magistrum Van Espen, iuristam iansenianum, † 1728).

Contendit Statum omnia posse in suo territorio, et omnia, Ecclesia non exclusa, sibi et suo fini inservire debere. Statui

competere *ius cavendi*. quod exercetur potissimum per *placitum regium* et *appellationem* tanquam ab abusu et *ius protectionis* seu *advocatie* (!), qua iura et libertatem Ecclesiae usurpat et violat.

c) Quodam sensu, *iuribus nationalibus* accensere possumus illum errorem, qui, *Americanismus* dictus, a Leone XIII fuit damnatus; revera plura circa doctrinam et circa disciplinam peculiariter statuit. Ius vero non est, imo iniuria: mens Americanistarum fuit propriam habere disciplinam, etc. (Cfr. Denzinger « Enchiridion Symbolorum » ad num. 1967 et sqq.; et num. 1593 circa errorem de nationali concilio convocando super rebus fidei et morum).

4º Nota dignum est, Codicem ne quidem adhibere verbum *nationale* relate ad Concilia, et ea comprehendit sub nomine Conciliorum *plenariorum* (Can. 281), illorum sc. in quae conveniunt Ordinarii plurium provinciarum ecclesiasticarum.

Ad can. 283 loquitur Codex de Conciliis *provincialibus*. Plenaria celebrari debent petita venia a R. Pontifice qui suum Legatum mittet. Utraque, antequam suas leges promulgent, eas ad S. Congregationem Concilii mittere debent pro examine et recognitione (can. 291).

ARTICULUS VI.

De iure civili in ordinem ad efformandum ius canonicum.

60. Ius civile qua fons iuris canonici. — Quaerimus utrum ius civile sit aliquo modo fons iuris canonici. Et respondemus:

Primo: 1) *In rebus et negotiis ecclesiasticis* nullo modo est fons iuris existendi vel essendi. Nam Ecclesia qua societas perfecta et suprema, minime pendet ab alia so-

cietate. Classicae² de hoc argumento sunt Encyclicae Pii IX « Quanta cura » d. 8 Dec. 1864; Leonis XIII « Immortale Dei » d. 1 Nov. 1885; « Libertas » d. 20 Iun. 1888; « Arcanum », d. 10 Feb. 1880. Ex hoc leges civiles de re ecclesiastica neque in foro civili, nedum ecclesiastico, valorem per se haberent, utpote latae a legislatore in aliena provincia, extra suam iurisdictionem; ac invicta constantia fuerunt reiectae ab Ecclesia, quamvis aliquando favorabiles. (Cfr. cap. 10, X. I, 2; exemplum Pii VII qui strenue reiecit « 77 articulos organicos » a Napoleone additos, S. Sede inconsulta, concordatui seu conventioni diei 15 Aug. 1801.

Aliquando tamen Ecclesia, praesertim *ex postfacto*, leges incompetenter latas a civili potestate suas facit:

a) Absolute eas adprobando, nimirum eas *canonizando* seu inter canones recipiendo. Hoc contigit de impedimento impotentiae perpetuae, quae olim non considerata fuit uti impedimentum matrimonium dissolvens; legem biennii, dein triennii ad experimentum a Iustiano concessi Coelestinus III (1191-1198) canonizavit (cfr. c. 6, X. IV, 15). Item cognatio legalis seu adoptio, penes barbaros et romanos usitata, fuit acceptata a Nicolao I (858-867) (cfr. Bened. XIV, « De Synodo », lib. IX, c. X).

b) Aliquando Ecclesia eas leges *tolerat* seu *permittit*, praesertim si de rebus secundariis agitur; e. gr. circa acquisitionem et administrationem bonorum temporalium ecclesiasticorum; vel plus minusve adprobat, ne mala maiora contingant, per viam indulti, privilegii, concordatorum.

2) *In rebus temporalibus* ius civile est plene competens; unde si Ecclesia vel personae ecclesiasticae ab auctoritate civili magistratus vel officia obeunda suscipiant,

subsunt in hisce ipsi civili auctoritati, e. gr. si quis ecclesiasticus eligatur deputatus aut senator (cfr. can. 139, § 4).

Optime de hisce concludit Encyclica « Immortale Dei » (n. 27): « Quidquid igitur est in rebus humanis quoque modo sacrum, quidquid ad salutem animorum cultumque Dei pertinet, sive tale illud sit natura sua, sive rursus tale intelligatur propter causam ad quam refertur, id est omne in potestate arbitrioque Ecclesiae: cetera vero, quae civile et politicum genus complectitur, rectum est civili auctoritati esse subiecta, cum Iesus Christus iusserit, quae Caesaris sint, reddi Caesari, quae Dei, Deo ».

3) *In rebus mixti fori* norma traditur a can. 1553, § 2: « In causis in quibus tum Ecclesia tum civilis potestas aequae competentes sunt, quaeque dicuntur “ mixti fori ”, est *locus praeventioni* »; huc facit Regula iuris 54 in Sexto Bonifacii VIII: « Qui prior est tempore, potior est iure ». Et audiatur can. 1554: « Actor qui causas mixti fori ad iudicem ecclesiasticum deductas ad forum saeculare iudicandas defert, congruis poenis puniri potest ad normam can. 2222 et privatur iure contra eandem personam de eadem re et de connexis causam agendi in foro ecclesiastico ».

Insuper Ecclesia in rebus mixtis recognoscit in suo foro quae acta fuerunt ab auctoritate civili *sub aspectu temporali*, et generatim recognoscit pro effectibus canonicis illa quae *in rebus principaliter civilibus* a civili lege statuuntur; e. gr. de adoptione, de patria potestate.

In hisce casibus: 2) et 3) ius civile *fons subsidiarius* dici potest, sc. fons iuris canonici improprie dictus, fons plus minusve adminicularis, uno verbo « in subsidium ».

4) *Legislator civilis praesidio esse potest suis legibus observantiae legum ecclesiasticarum, eamque urgere adhibitis etiam poenis in eos qui nocent societati religionem offendendo, cum « terrestre regnum coelesti regno famulari debeat »* ⁽¹⁾. (Cfr. can. « Non frustra » et can. « Principes » 18 et 20, C. XXIII, q. 5; cfr. leges nonnullas ex « Corpore iuris civilis » apud Kirch « Enchiridion », n. 1015 et sq.) ⁽²⁾. Conferatur quidem can. 2198 de auxilio brachii saecularis in prosequendis delictis. Verum et in his legibus ferendis debet civilis legislator auctoritati ecclesiasticae obtemperare, *ne noceat*, sive nimio zelo, (ex hoc Clemens IV bullam d. 12 Iulii 1268 S. Ludovico regi direxit, ut poenas contra blasphemos mitigaret, et idem Pontifex scripsit eadem die Regi Navarrae: « Fatemur quod in poenis huiusmodi tam acerbis, carissimum in Christo filium nostrum regem Francorum illustrem

⁽¹⁾ S. GREGORIUS M. *ad Mauritium Imp.*, lib. 2, ep. 11.

⁽²⁾ Quinam sit sensus Ecclesiae hac de re inferri potest ex scriptis virorum ecclesiasticorum (cfr. CAVAGNIS, I, num. 502): S. Ambrosius in sermone contra Auxentium: « Carissimi enim (imperatores) Ecclesiae filii sunt et patroni, quorum est eandem ut parentem diligere eiusque causam et iura custodire ». S. Leo M. in ep. 125, *ad Leonem Augustum*: « Debes incunctanter advertere regiam potestatem tibi non solum ad mundi regimen, sed maxime ad Ecclesiae praesidium esse collatam, ut, ausus nefarios comprimendo, et quae bene sunt statuta defendas et veram pacem his quae sunt turbata restituas ».

Conc. Ephes. (Oec. 3^o, a. 431) ep. *ad Augustos*, cap. 8: « Ut quemadmodum singuli eorum (imperatorum) ss. Patrum synodis imperii sui tempore celebratis paruerunt, Patrumque sanctiones legibus suis munierunt, et quam illis deferret observantiam decretis suis obsterunt, ita et vos ».

Hinc leges, quae sub poena capitali libros Nestorii prohibuerunt. Eandem poenam inflixerat Constantinus Magnus retentoribus librorum Aarii; item Valentinianus et Marcianus contra libros Eutichianorum et Apollinaristarum; et Honorius et Theodosius in libros aruspicum et astrologorum.

non deceat imitari »); sive « quae sua sunt quaerendo » (ita Ludovicus XIV, 1643-1715 suo praedominio in Europa studens, voluit destruere Edictum de Nantes ab Henrico IV Navarrensi concessum in favorem Hugonottorum, et istos calvinistas obtorto collo ad catholicismum conducere [a. 1598] per illam suam rationem agendi quae nomine venit « dragonnades »: quod S. Pontifex reprobavit; ita pariter exaggerationes et abusus poenarum sub praetextu e. gr. inquisitionis haereticorum, ex parte quorundam regum et regnorum).

Secundo. — Quod ius civile fuerit fons *materialis* et *exemplaris* iuris canonici, facile deducitur ex data demonstratione nexus inter haec iura (cfr. n. 29). Ecclesia enim qua ratione evertere debuisset plura de ordine iudiciario, de contractibus, de nonnullis impedimentis matrimonialibus, de domicilio, de praescriptione, etc., quae iam prudenter fuerant constituta et communia evaserant?

Imo ius romanum fuit etiam *fons suppletorius*, quando canones de aliqua re tacebant. Ita usu obtinuit, ipsis RR. Pontificibus adprobantibus. (Ofr. c. 1, X, V, 32). Quam ob causam Nicolaus I Romanas leges vocavit « venerandas » (c. 1, C. XXX, 3). Non paucas leges iuris romani a viris ecclesiasticis applicationem habuerunt, potissimum ex Codicibus Theodosiano et Iustiniano; in Italia praesertim ex Epitome Iuliani (quae est compendium « Novellarum »), qua usus est etiam Gratianus: « De homicidiis, adulteris, et furibus, si ad Ecclesiam confugerint, id constituimus observandum quod ecclesiastici canones decreverunt, et lex romana constituit »; in Gallia speciatim ex lege Visigothorum; et in Germania ius romanum habitum fuit ut ius Ecclesiae loco iuris natio-

nalis pro clericis, etc. (« omnis ordo Ecclesiarum secundum legem romanam vivat », in Libro Papiensi, c. 53).

Attamen, quo magis ius canonicum progrediebatur, eo minus recursus fiebat ad ius civile, adeo ut progressu temporis hoc ius fons suppletorius valde exiguus deveniret. Cum vero ius romanum dein suffectum fuerit a modernis codicibus, canonistae (ante Codicem I. C.) hanc quaestionem dirimendam posuerunt: « Lacunae iuris canonici debent ne suppleri ex iure romano, aut ex iuribus modernioribus? ».

(Nulla de hoc data erat declaratio; aderant utique consuetudines, huic vel illi loco propriae, pro aliqua materia; sed certe deficiebat lex generalis).

Ex iure romano, respondet nonnulli, *ex iuribus modernioribus* alii, inter quos D'Annibale (« Summula Theol. Mor. », I, 201). Wernz hanc secundam opinionem dicit attentione dignam si agitur de lege ferenda vel de consuetudine inducenda; sed si quaestio est de iure condito (et de iure condito generatim agitur) negat eam solido fundamento niti: unde prioribus potius est ad censendus ⁽¹⁾.

A) Priores ita ratiocinantur: a) Quotiescumque in Corpore Iuris Canon. simpliciter commemorantur leges civiles vel ius civile, non ius particulare seu leges barbarorum vel ius consuetudinarium diversarum gentium, sed leges Romanorum intelliguntur. Ergo a pari debet nunc argui. — b) Ius Romanum cum esset *unicum* et *universale*, quam maxime idoneum fuit quod ab Ecclesia universali uti fons suppletorius admitteretur: ast huiusmodi unitas et universalitas non habetur si pro iure civili intelligantur omnes novi codices. — c) Historia hoc

(¹) WERNZ, I, 195 et not. 130.

argumentum suppeditat: tempore quo Ecclesia in suo foro ius Romanum recepit uti fontem suppletorium, iam desierat potestas antiquorum Imperatorum Romanorum, et in foro civili Germania, Hispania, Anglia et Gallia septentrionalis nequaquam *leges Romanas* receperant, sed mores patrios, proprias consuetudines et leges nationales. Nihilominus Ecclesia ius nationale in illis regionibus vicens in proprio foro minime adoptavit. Ex quo arguere licet eundem morem sequutam esse Ecclesiam codicibus modernioribus supervenientibus; eo vel magis quod, data generali separatione Status ab Ecclesia, nec facilis nec opportunus videbatur recursus ad Statum, aliquando infensum.

B) Quomodo coeteri arguant, deduci potest ex ipsis verbis causae S. R. Rotae « Biturgen (Borgo S. Sepolcro) Locationis » coram Prior, d. 27 Apr. 1917; « Acta Ap. Sedis » p. 549-50, num. 22 et 23, in qua agebatur de obligationibus locatoris.

(N. 22). — Haud praetereunda duximus in hac materia legis civilis hodiernae praescripta; nam licet forum ecclesiasticum iure suo proprio regatur, normam iudicandi, tamen, ubi ss. canones vel deficiunt vel dubii sunt, a iure civili desunt, iuxta ea quae decernit Lucius III in cap. 1, « De novi operis nunciatione », seu c. 1, X, V, 32. Ait enim: — Quia vero, sicut humanae leges non dedignantur sacros canones imitari, ita et sacrorum statuta canonum *priorum principum constitutionibus adiuvantur...* praesentibus litteris mandamus, etc.... negotium ipsum secundum legum et canonum statuta... non differas terminare. Nam quum te credamus *in utroque iure peritum*, securius diximus causam per tuam sollicitudinem terminari. — Quod confirmatur etiam ex aliis locis Corporis Iuris, uti in cap. 1, *Delecta*, Nos *Igitur*, *De confirm. utili*; cap. 1, *De*

emption. et vendit.; cap. *Nos quidem*, p. fin. *De testam.* cap. *Inter alia*, 6, *De Immunit. ecclesiast.* Unde Fagnanus in cap. *Cum esses* n. 18, *De Testam.*, ait: — Ubicumque non reperitur aliqua dispositio iuris civilis expresse immutata a iure canonico, non debemus inducere discrepantiam inter ius can. et ius civ.: imo lex civilis servari debet etiam in foro Ecclesiae; ut cap. 1 et ibi Abbas n. 3 et Ioan. Andreas et alii communiter. — Et in cap. *Super specula*, n. 30, cum aliis dicere non dubitavit: — *Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil.* — Cfr. Reiff. Prooemium, n. 224 sqq.; Pirhing, tit. De Con. n. 31.

(Num. 23). — Haec vero intelligi debent de iure civili hodierno, nisi agatur de interpretatione legis ecclesiasticae, quae iure antiquo romano vigente lata est, vel de iis legibus Caesareis quae inter canones receptae sunt, et quodammodo *canonizantur*, ac proinde veluti sacri canones, potius quam leges civiles, habendae sunt. Cfr. Reiff., Prooem. n. 78 et 227. Ideo enim ius civile supplere potest iuris canonici defectui, quia legitima auctoritate conditum est, cui in re temporali obsequium debetur: huiusmodi vero auctoritas legitima est profecto illa hodierna, cui reapse subiicimus. Ad rem D'Annibale, tom. I, n. 201, ed. 3: — Cum utraque potestas a Deo sit, et ad eundem finem (i. e. modo superius explicato) tendat, fovetur mutuo; eapropter, quoties materia communis est utriusque iuris, ius civile suppletur ex iure can.; et contra, quod iuri canonico deest suppletur ex iure civili.

Non quidem romano quod olim viguit, sed quod nunc viget praeter quam si agatur de his legibus quae in ius canonicum translatae sunt, quippe quae non amplius leges, sed canones dicendae sunt. Nihilominus,

ius canonicum quando ex iure civili capit interpretationem, non ex eo quod nunc viget, sed ex iure communi interpretandum est; quia hoc imperante conditum fuit.

Rationes in priori sententia adductae magis *historiae* respondere videntur; utrum secunda opinio magis *praxi* respondeat, in nonnullis saltem, videant periti.

Certe — et hoc pronum fuit ex adductis principiis — si e. gr. agitur in aliquo iudicio expendendo de re civili aut principaliter tali, aut de negotio mixto, et sic porro, in quo servatae fuerint leges civiles, tunc ad ius civile modernum est recurrendum, ut ad fontem subsidiarium etc. Puta casum adoptionis constitutae ante Codicem.

Tertio. — Nunc, sc. post Codicem, admittendum est ius civile sive antiquum, sive modernum, esse fontem interpretationis in iis quae ius canonicum ex illo *materialiter* seu *exemplariter* deprompsit. (Cfr. Num. 29); ipsumque *efficienter* ius canonicum constituisse et constituere in iis, quae lex canonica canonizat: cfr. canones 1080 de impedimento adoptionis, 1508 de praescriptione, 1513, § 2 de solemnitatibus servandis in testamentis, etc. 1519, § 2 - 1520, § 1 - 1523, § 2 - 1526 - 1527 - de administratione bonorum ecclesiasticorum, 1529 de contractibus. (E. gr. quod spectat ad can. 1080 de adoptione legali citatur in respectiva nota can. 1, C. XXX, q. 3, qui huc facit; sed verba initialia « qui lege civili... » se referunt ad legem codicum vigentium. — In can. 1508 de praescriptione, fit expressa mentio de « legislatione civili respectivae nationis pro bonis ecclesiasticis »).

Iis salvis quae heic et sub numero *Primo* statuta sunt, quaesito « *an hodie, post Codicem, ius civile, sive*

antiquum, sive modernum, haberi possit ut fons *suppletorius*, quando forte lex canonica in aliquo puncto deficeret », *negative* respondendum est; et ratio est quod Codex expresse statuit unde ius suppletorium hauriendum sit, per can. 20, in quo nulla fit mentio de iure civili. (Vide commentarium ad hunc canonem).

II.

HISTORIA FONTIUM IURIS CANONICI

SECTIO I.

PRAENOTIONES.

CAPUT UNICUM.

De notione historiae iuris canonici et collectionum.

ARTICULUS I.

Quid sit historia iuris canonici.

1. Historia iuris canonici; interna et externa.

Historia iuris canonici est: « expositio originis ac evolutionis ipsius iuris ».

Distingui solet in *internam* et *externam*.

a) Historia *interna* exponit evolutionem institutorum iuridicorum et legum; est historia « antiquitatum iuris », seu simpliciter historia iuris. E. gr. in iure civili celeberrima sunt opera Heineccii, m. 1742, romanistae scholae germanicae, quibus tituli « Antiquitatum Romanarum Iurisprudentiam illustrantium Syntagma », ubi historia textitur Institutionum Iustiniani, et « Historia iuri civilis Romani et Germanici ».

De historia interna in ipso commentario ad canones Codicis agitur per integrum cursum iuridicum, quando singula instituta et leges occurrunt.

b) *Historia externa* exponit fontes seu circumstantias extrinsecas legum, nimirum earum auctores, tempus, locum et formam qua prodierunt atque coeteras externas earundem vicissitudines. *Historiae externae* pars specialis, ea est quae *scientiam* iuris canonici tradit: seu « *historia litteraria* », et agit de scholis iuris canonici, de canonistis et de libris. Nunc de *historia externa* praecipue agimus, tum in se (sc. de Collectionibus, etc.) tum in memorata parte speciali, sc. scientiae iuris (*historia litteraria* seu *bibliographica*).

ARTICULUS II.

Quid sint Collectiones et quomodo dividantur.

2. *Origo et definitio Collectionum.* — Ex testimonio S. Pauli et Actuum Apostolorum satis constat Ecclesiam ab ipsis incunabulis usam esse potestate legifera a Christo accepta ad disciplinam constabiliendam.

Perpauci tamen, propter angustiam temporum, fuerunt tum canones Apostolorum, tum canones priorum Pontificum. Sed saeculo IV, pace adepta, et Ecclesia libertate donata, leges in molem non parvam creverunt; et diffusae habentur in codicibus, papyris, monumentis lapideis, inscriptionibus, voluminibus, etc. Ob hanc legum multiplicitem de collectionibus adornandis cogitatum fuit.

Hae *collectiones* sunt « *codices vel libri adornati, exclusive vel saltem primario, ad leges ecclesiasticas colligendas et digerendas* ».

Plurimae ex prioribus collectionibus imperfectionibus non levibus scatent: quod tribuendum est imperitiae

artis criticae (ita nonnulli canones suis auctoribus non tribuuntur), linguarum inscientiae (ita non semper fideliter ex graeca lingua versio latina facta est) et insipientiae et vitiis amanuensium et custodum (eorum ignorantiae vel fraudi saepe adscribenda est canonum corruptio). Saeculorum decursu magis in dies perfectiores evaserunt collectiones.

3. Divisio collectionum. — a) *Ratione methodi seu ordinis* sunt: *chronologicae*, quae canones exponunt iuxta successionem temporum quibus prodierunt; aut *systematicae* quae canones exponunt iuxta naturam iuridicam rerum seu per materias.

Generatim hoc habent speciale memoratae collectiones: *chronologicae* referunt canones conciliares et decretales pontificias integre; *systematicae* e contra, generatim excerpando ab aliis collectionibus fragmenta quae materiae pertractatae inserviunt, quaeque per titulos ordinantur; (sunt reapse *compilationes*). Facilior, uti patet, est exaratio priorum collectionum, quae idcirco antiquis temporibus abundantiores sunt.

b) *Ratione fidei historicae* sunt *genuinae et spuriae*, prout verum aut falsum exponunt. Tales sunt *ex parte auctoris*, si vero auctori inscribuntur (*authenticae*) aut falso (*apocryphae*); et *ex parte materiae*, si veras leges referunt, aut falsas seu corruptas.

c) *Ratione auctoritatis legalis* sunt *publicae* et *privatae*: priores illae dicuntur quae auctoritate legislatoris editae fuerunt tanquam legum collectiones, vel saltem confirmatae, expresse vel tacite. *Privatae* si exornatae a viro privato et nunquam adprobatae.

d) *Ratione materiae*: I. *Collectiones canonum*, seu legum in Conciliis conditarum; *collectiones decretalium*,

seu legum RR. Pontificum; *collectiones mixtae*, quae continent tum canones, tum decretales. — II. *Collectiones canonum*, seu legum ecclesiasticarum; et *collectiones nomocanonum*, seu legum ecclesiasticarum una cum legibus imperialibus seu civilibus.

e) *Ratione extensionis*: *Collectiones iuris universalis* — pro universa Ecclesia; — *iuris particularis* — pro determinato territorio, regno, provincia ecclesiastica, dioecesi; — *iuris specialis* — pro aliquo coetu, e. gr. Bullarium O. S. Benedicti; — *iuris singularis* — e. gr. privilegia cuiusdam gentis seu familiae.

f) *Ratione temporis*: *Collectiones iuris antiqui*, sc. quae a saec. I pergunt ad saec. XII usque ad Decretum Gratiani; — *iuris novi* — a saec. XII ad XVI usque ad Conc. Tridentinum; — *iuris novissimi* — a saec. XVI ad XX, sc. a C. Trid. usque ad Codicem Iuris Canonici.

4. De caractere specifico collectionum publicarum.

Character specificus collectionum *publicarum*, quae antonomastice dicuntur quidem *authenticae* et *legales*, est « adprobatio publicae potestatis ecclesiasticae »; per hanc adprobationem vim seu auctoritatem publicam collectiones exserunt.

Eapropter ut collectio quaedam *publica* sit, non sufficit eam constare genuinis documentis, uti « Extravagantes Ioannis XXII » et « Extravagantes communes », a Ioanne Chappuis exornatae, correctore in quadam typographia parisiensi a. 1500: ita enim documenta *historica* seu *genuina* habebis, sed non collectionem *publicam*, verum *privatam*. — Nec officit si pars aut etiam omnes leges collectae originario fuerint spuriae, corruptae, dummodo accesserit illa adprobatio: ita « Decretales » Gregorii IX nonnulla continent quae non sunt authentica,

sed usque ad Codicem collectio publica fuit quia Gregorius IX eam et omnia ibi contenta, adprobavit per Const. « Rex Pacificus » d. 5 Sept. 1234. — Et cum necesse sit ut adprobatio cadat in ipsas leges collectas seu in hanc vel illam concretam legum collectionem, ad hoc ut quaedam collectio publica sit, non sufficit, ut facta fuerit simpliciter « sub auspiciis S. Sedis », ut Bullarium Cherubini, Bullarium Romanum; — neque si composita « de licentia alicuius S. Congregationis », uti « Collectio omnium conclusionum et resolutionum S. O. Concilii a Salvatore Pallottini » edita a. 1868 et sqq., uti etiam illae versiones canonum Codicis religiones laicales respicientium (Italica, Gallica, Germanica, Hispanica, Anglicana), quas « permittitur imprimi et evulgari ⁽¹⁾ »; — neque si edatur « cura vel mandato alicuius publicae auctoritatis ecclesiasticae », uti « Collectanea de Propaganda Fide », quae ab ipsa S. Congregatione de Propaganda Fide edita fuit in usum missionariorum; (haec vero collectio, etsi non *legalis* magna auctoritate gaudet, cum eius documenta ex archivis ipsius Congregationis, S. Officii et aliorum Dicasteriorum R. Curiae accurate desumpta fuerint); — neque sufficit ut quidam textus definitiatur adhibendus et servandus ab omnibus editoribus, uti fecit Gregorius XIII de editione « Corporis I. Can. » a Correctoribus Romanis emandata; per suam approbationem eam *practicam* reddidit, non vero *legalem*.

(¹) Can. 1387 nunc statuit: « Quae ad causas beatificationum et canonizationum Servorum Dei quoquo modo pertinent, sine licentia Sacrorum Rituum Congregationis edi nequeunt ».

Et can. 1389: « Collectiones decretorum Romanarum Congregationum rursus edi nequeunt, nisi impetrata prius licentia et servatis conditionibus a Moderatoribus uniuscuiusque Congregationis praescriptis ».

Ergo, iterum dicimus, adprobatio requiritur publicae auctoritatis ecclesiasticae, quae in leges in collectione contentas simulque in ipsam collectionem qua talem cadat. Haec vero adprobatio ita dari potest duplici ratione: 1° aut ut singulae leges valorem generalem aut particularem habeant eodem modo ac antea: ita, e. gr. in primo volumine Bullarii Benedicti XIV, in Collectione authentica S. Rituum Congregationis, in Collectione authentica Indulgentiarum; — 2° aut ut singulae leges vim universalem nanciscantur et collectio sit Codex Ecclesiae universalis: summus gradus adprobationis, qui collectiones facit strictiori sensu publicas: ita evenit de novo Codice I. C., et ante Codicem de « Decretalibus » Gregorii IX per citatam Const. « Rex Pacificus » 5 Sept. 1234, de « Sexto » Bonifacii VIII per Const. « Sacrosanctae » 3 Martii 1298, de « Clementinis » Clementis V per Const. « Quoniam nulla » 25 Oct. 1317.

Authentica quidem: « Acta Sanctae Sedis » a Vol. XXXVII, ex declaratione Pii X data d. 23 Maii 1914; « Acta Pii X » (vol. 1-5), ex declaratione Secretariae Status d. 26 Decembris 1913; « Acta Apostolicae Sedis ».

SECTIO II.

NOTAE HISTORICAE DE AUCTORITATE S. PONTIFICIS PRIORIBUS SAECULIS; — ET DE CONCILIIS ⁽¹⁾.

CAPUT PRIMUM.

Notae historicae de potestate Romani Pontificis, initio Ecclesiae.

5. Historica demonstratio; ex factis et ex modo, supremae R. Pontificis potestatis, prioribus Ecclesiae saeculis.

Can. 218 statuit: « § 1. Romanus Pontifex, Beati Petri in primatu Successor, habet non solum primatum honoris, sed *supremum et plenam potestatem iurisdictionis in universam Ecclesiam* tum in rebus quae ad *fidem* et *mores*, tum in iis quae ad *disciplinam* et regimen Ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent.

« § 2. Haec potestas est *vere episcopalis, ordinaria et immediata* tum *in omnes et singulas ecclesias*, tum *in omnes et singulos pastores et fideles*, a quavis humana auctoritate independens ». (Cfr. quae exposita fuerunt sub. num. 42 in « Prolegom. »).

Quae nunc in Codice clarissime prostrant de auctoritate R. Pontificis, post tot ac tantas Decretales et Constitutiones RR. Pontificum, post scripta SS. Patrum et scriptorum Ecclesiae atque volumina Theologorum et

(¹) Notae historicae huius II Sectionis, quae sub tribus capitulis referuntur, magnam partem historiae iuris canonici pervadunt et illustrant: haec proinde, initio et separatim, traduntur.

Canonistarum de supremo et universo Primatu et summa potestate Ecclesiae Romanae, vix ulla nunc egent demonstratione.

Dubium, si quod exoriri potest, de prioribus Ecclesiae saeculis tantum auderi a profanis et ecclesiasticae doctrinae expertibus est forsitan possibile; unde quaeritur :

Prioribus Ecclesiae saeculis, cum Ecclesia vix nata erat, et infans, ut ita dicamus, adolescebat, cum Episcopi per universum orbem nondum de facto diffusi erant, quando illi Praesules cum Roma communicare facile non poterant, deficientibus mediis communicationis (e. gr. mediis transvectionis et vecturae, mediis, nedum artis typicae, sed ipsius commoditatis scribendi, atque simul conveniendi, etc.); Episcopus Romanus fuit ne conscius suae potestatis per universum mundum; — cogitavit ne de ea exercenda; — potuit insuper illam supremam auctoritatem exercere, ac de facto eam exercuit?

Affirmativa responsio plene comprobatur: 1° ex factis; 2° ex modo quo RR. Pontifices suam exercuerunt auctoritatem; 3° ex parte fidelium seu totius Ecclesiae.

I) *Ex factis, seu gestis RR. Pontificum.* — R. Pontifex iam ab initio intervenit quaestionibus quae in Ecclesia universa agitantur, quaeve *fidem, mores, aut disciplinam* respiciunt; aperte declarat officiosum sibi esse hunc interventum, ac pro sua auctoritate et munere teneri praecepta et normas de hisce negotiis ferre, imponere. R. Pontifex optime novit ab incunabulis Ecclesiae suam legiferam potestatem super gentes; ita ut merito in praxi quoad rem religiosam sibi ipsi tantum illud Vergilii vindicare valuerit: « Tu regere imperio populos, Romane, memento ».

1) *S. Clemens*, Pontifex creatus a. 90, cum de discussionibus inter Corinthios exortis scivisset, quatenus auctoritatem habens non solum in Ecclesia Romana, sed in quacumque Ecclesia, ad Corinthios scribit, praecepta tradit de charitate, de debita submissione senioribus in ecclesia, illam seditionem *impiam* ac *delestandam* vocat et auctoritative reprobatur. Sua de hoc mandata ita fulcitur: « Subditi estote presbyteris et *correctionem* suscipite in *poenitentiam*... Sin autem quidam *non obtemperaverint* iis quae ille (Christus) per nos dixit, cognoscant offensionem et periculo non parvo sese implicaturos esse, nos autem *innocentes erimus* ab hoc peccato » (1). Haec monita reverenter recepta fuerunt, uti vox Christi Vicarii. Et animadvertendum quod adhuc in ipsa Asia vivebat Ioannes Apostolus, Jesu Christi discipulus; ast non ille intervenit, sed R. Pontifex.

2) *Victor*, Papa (c. 193, m. 203) concilia coadunat, ut tempus statuat ac proclamet *de celebrando Paschate*. Ecclesiae Asiae, ad Ioannem Apostolum appellantes, Pascha celebrabant d. 14 Nisan (Πάσχα σταυρώσιμον, in memoriam passionis D. N. I. C.), unde « Quartodecimani » dicti fuerant. Iam antea Polycarpus Ep. Smirnensis Romam venerat, ut morem asiaticum defenderet coram Aniceto Papa, (154-165) sed restitit Anicetus, et in pace omnia fuerunt tunc composita. Iterum sublevata discussione, Victor (a. 195) praeceptum tradit de more romano in celebratione Paschatis servando (Πάσχα ἀναστάσιμον) in memoriam resurrectionis D. N. I. C., die dominico; errorem Quartodecimanorum damnat, atque excommunicationem in rebelles minatur; quam tamen, suadente S. Irenaeo, non irrogat. Tunc Asia coepit morem roma-

(1) Cfr. *Patres Apostolici*. FUNCK, aut Denzinger, n. 41.

num tenere, quem dein adprobat C. Nicaenum. Ipsemet Harnack rationalista fateri debet: « Quomodo potuisset Victor tale excommunicationis edictum minitari, nisi iam fuisset communiter agnitum ad R. spectare Ecclesiam definire conditionis communis unitatis, in iis rebus in quibus de fide agebatur? » (1).

3) *Cornelius Papa* (c. 253-255) *damnat errorem Novatiani* presbyteri, qui christianos in culpas graves lapsos (uti sacrificatos, thurificatos, libellaticos) a communione Ecclesiae excludendos esse asserebat: « quod mortale peccatum Ecclesiae donare non possit, imo quod ipsa pereat recipiendo peccantes », ita dicebant (2). Ob huiusmodi rigorem, iam propugnatum a Montano eiusque asseclis, ut Tertulliano, plures baptismum differebant maximo animarum damno. Error late serpsit per latinam Ecclesiam, et Cornelius officium suum Ecclesiae consulendi optime novit. Hanc arripuit occasionem Cyprianus scribendi suum celeberrimum tractatum « De unitate Ecclesiae », qui tantum profuit.

4) Alia quaestio, quae acriter exarsit prioribus saeculis, agitata fuit *circa baptismum haereticorum*. Plures contendebant iterum dandum esse baptismum ab haeresi redeuntibus. Tertullianus de hoc scribebat: « (Baptismus), quem haeretici cum rite non habeant, sine dubio non habent » (3). Cum hic error late grassaretur, *Stephanus I* (c. 257, m. 260) excommunicationem minatus est aliquot Episcopis (Heleno Tarsensi et Firmiliano Caesarensi) errorem defendentibus, quibus adnumerabatur S. Cyprianus.

(1) *Dogmengeschichte*, vol. I, p. 368.

(2) Cfr. TIXERONT, p. 373.

(3) *De Baptismo*, liber publicatus c. a. 200, in linguam gr. translatus, et qui malum influxum exercuit in decisiones nonnullorum Conciliorum de baptismo.

Attamen, Dionysio Alexandrino pacis sequestri, excommunicationem non dedit. Proclamavit vero et docuit de hac quaestione: « Si quis ergo a quacumque haeresi veniet ad vos, nihil innovetur nisi quod traditum est, ut manus illis imponatur in poenitentiam, cum ipsi haeretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum ». ⁽¹⁾ Quaestioni finem feliciter posuit persecutio Valeriani, in qua martyrio palma coronati sunt ipsi Stephanus et Cyprianus.

5) Quia multae fuerant 2^o et 3^o saec. disputationes, erroresque circa SS. Trinitatem (ex parte Theodoti senioris, Theodoti iunioris, Pauli Samosatensis, Sabellii, Berilli, etc.), Dionysius Papa (259-268) veram de dogmate doctrinam tradidit, et ipsum Dionysium Ep. Alexandrinum commonuit, qui, errorem Sabellii paullo acrius impugnando, videbatur in contrariam viam excedere.

Ita Dionysius Papa se praebuit non solum magistrum in fide, sed etiam Supremum Moderatorem in ipsos Episcopos.

6) De *Iulio I* (337-352) Socrates (qui « Historiam Ecclesiasticam » Eusebii continuavit pro a. 305-437, et scripsit circa 440) nobis refert (Historia Ecclesiastica, II, 17, 5): « Iulius itaque, contrariis inter se litteris ad ipsum missis, rescribens *Episcopis qui Antiochiae convenerant*, graviter conquestus est; primum quidem de acerbitate ipsorum epistolae, deinde quod contra canones ipsum ad synodum non vocassent, cum ecclesiastica regula interdictum sit “ ne praeter sententiam R. Pontificis quidquam ab Ecclesiis decernatur ”; quaestus est item “ regulam fidei clanculo ab ipsis adulterari ” » ⁽²⁾.

7) *Innocentius I* (401-417) die 15 Februarii a. 404 ad Victricium Ep. Rothomagensensem (Rouen) *regularem*, ve-

⁽¹⁾ Cfr. DENZINGER, n. 46 et 47.

⁽²⁾ Cfr. KIRCH, n. 852.

luti encyclicam⁶ quandam, mittit, ex eo quod Victricius « Romanae Ecclesiae normam atque auctoritatem magnopere postulaverat » — in qua plura tradit *de disciplina servanda*. Scribit S. Pontifex, magnus disciplinae propugnator: « Erit dilectionis tuae, *per plebes finitimas, et consacerdotes nostros qui in illis regionibus (seu in Gallia) propriis Ecclesiis praesident, regularum hunc librum quasi didascalicum atque monitorem sedulo insinuare* ». Et postquam nonnullos abusus recensuerat, addit... « Ergo ne silentio nostro existimemur his praebere consensum, dicente Domino (Ps. 49, 18): “ Videbas furem et currebas cum eo ”, haec sunt quae deinceps, intuitu divini iudicii, *omnem catholicum episcopum expedit custodire* ». Heic Innocentius leges disciplinares, in 14 articulis, *statuit de sacris ordinationibus, de continentia et de causis exortis inter clericos*, et in fine decernit: « Si maiores causae in medium fuerint devolutae, ad *Sedem Apostolicam*, sicut synodus statuit et beata consuetudo exigit, post iudicium episcopale referantur ». Iura proinde R. Ecclesiae de *primatu* vindicat et normam dat de *appellationibus*, iisdem terminis, ac postea Romani Pontifices iugiter fecerunt (¹).

8) Idem Pontifex auctoritatem supremam R. Ecclesiae proclamat, scribens Decentio Episcopo Eugubino, a. 416: qui S. Pontifici retulerat de rebus novis inductis quoad disciplinam et liturgiam a quibusdam presbyteris, et instructiones quaesiverat. Innocentius I, forma didascalica, has tradit instructiones, pro norma etiam aliarum ecclesiarum; et agit praesertim de osculo pacis et de nominibus recitandis in sacrificio Eucharistico; proclamat quod pertinet ad Episcopum *consignare*, seu confir-

(¹) Cfr. KIRCH, *Enchiridion fontium historiae eccles. antiquae*. n. 720 et sqq.

mare, infantes; quod iuxta romanum morem sabbato est ieiunandum; et tractat de fermento, de iis exorcizandis qui a demonio arripiuntur (et statuit hoc spectare ad Episcopum aut ad delegatum eiusdem), de poenitentia et de extrema unctione. Super hisce omnibus dicit: « Quis enim nesciat aut non advertat, id quod a principe Apostolorum Petro R. Ecclesiae traditum est, ac nunc usque custoditur, *ab omnibus debere servari*; nec super induci aut introduci aliquid, quod auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere videatur exemplum?... ».⁽¹⁾

9) Similem legem *Leo I* (440-460) tradit paulo postea Episcopis Africanis, eis scribens d. 10 Aug. 466: « ...Si quae vero aliae emerserint causae quae ad statum ecclesiasticum et ad concordiam pertineant sacerdotum, illic sub timore Domini *volumus* ventilentur, et de componendis atque compositis omnibus *ad nos relatio plena mittatur*, ut ea quae iuxta ecclesiasticum morem iuste et rationabiliter fuerint definita, *nostra quoque sententia roborentur* »⁽²⁾.

II) *Ex modo quo RR. Pontifices suam exercuerunt auctoritatem.*

1) Iste modus conspici potest *in exemplis* supra alatis: Clemens, v. gr. sua auctoritate Corinthios monet ac corripit, eis praecepta praebet, quia ad hoc teneri censet: quod si omisisset, particeps esset illorum culpa. Item in coeteris exemplis antiqui RR. Pontifices plene norunt sibi officium incumbere veras leges ferendi, ac ita se gerunt.

2. *Siricius* Papa (384-398) d. 10 Feb. 365 cuidam quaesito Imerii Ep. Tarraconensis ita respondit: « Con-

⁽¹⁾ *Decretum Gratiani*, c. 11, D. XI; KIRCH, ib., n. 726; et MALCHIODI, « *La Lettera di S. Innocenzo I a Decenzio Vescovo di Gubbio* » (Roma, Tip. Vaticana, 1921).

⁽²⁾ KIRCH, ib., n. 893.

sultationi tuae responsum competens non negamus, quia *officii nostri* consideratione non est nobis dissimulare, non est tacere libertas, quibus maior eunctis christianae religionis zelus incumbit. *Portamus onera omnium*, qui gravantur, etc. ». Dein normam servandam traditam *conversis ab arianesimo*, quos denuo baptizare prohibet: « a quo tramite vos quoque posthac minime convenit deviare, si non vultis a nostro collegio synodali sententia separari » (¹). Non aliter locutus esset quilibet R. Pontifex saeculorum subsequentium.

3. *Leges pontificiae iam ab initio colliguntur*. Saec. IV scimus *Archiva S. Sedis* seu « Cartharium Ecclesiae » extitisse in ipso loco ubi nunc habentur, nimirum ubi nunc exstat Cancellaria Apostolica, sc. « ad theatrum Pompeii »: ibi pater Damasi Papae (366-384) fuerat « excerptor » (= stenographus), dein lector, levita, et sacerdos (nempe Episcopus); et Damasus, ad dignitatem Pontificiam evectus, aedificium archivorum ampliare voluit: quod ipse hisce versiculis testatur:

« Archivis fateor volui nova condere tecta
Addere praeterea dextra levaque columnas
Quae Damasi teneant proprium per saecula nomen ».

Quod ita evenit.

S. Hieronymus scripsit se « in chartis ecclesiasticis Damaso iuvare... et orientis occidentisque synodicis consultationibus respondere » (²). Consulebatur ergo Roma undequaque gentium, et Romana Curia sua fundamenta iam a saeculis tam vetustis iecerat.

4. Quam ocissime ipsae adhibentur *canonicae dictiones*, ac sunt nunc in usu: sermo est *de decretalibus*, de ap-

(¹) Cfr. DENZINGER, nn. 87, 88.

(²) Epist. 119, n. 91.

pellatione causarum ad Romam, de praecipuo fonte iuris canonici, qui est fons apostolicus, et sic porro:

Innocentius I (401-417) ad Patres Concilii Milevitani (in Numidia), a. 416 coadunatos contra Pelagianos scripsit:

« Diligenter et congrue apostolica consulitis arcana... super anxiis rebus quae sit tenenda sententia: antiquae scilicet regulae formam secuti, quam toto semper ab orbe mecum nostis, esse servatam, scientes quod *per omnes provincias de apostolico fonte* petentibus responsa semper emanent » ⁽¹⁾. En praecipuus et iugis fons inter fontes iuris canonici.

Bonifacius I (418-422) declarat legislationis disciplinae originem: « Institutio universalis nascentis Ecclesiae de B. Petri sumpsit honore principium: in quo regimen eius et summa consistit. *Ex eius enim fonte ecclesiastica disciplina* per omnes ecclesias, religionis iam crescente cultura, manavit ».

5. Ipse Bonifacius I haec clarissima verba Rufo Episcopo Thessaliae, in epistola d. 11 Martii 422 protulit: « ...Ad synodum (Corinthi)... *talia scripta direximus*, quibus universi fratres intelligant,... de nostro *non esse iudicio retractandum*. Nunquam enim licuit de eo rursus, quod semel statutum est ab Apostolica Sede, tractari »; de primatu R. Pontificis ibi est sermo ⁽²⁾.

6. Leo I (440-461) ad Episcopos per Campaniam, Picenum, Tusciam et universas provincias constitutos:

« Omnia *decretalia* constituta tum beatae recordationis Innocentii quam omnium decessorum nostrorum, quae de ecclesiasticis ordinibus et canonum sunt promulgata disciplinis, ita a vestra dilectione *custodiri debere mandamus*, ut si quis in illa commiserit, veniam sibi deinceps noverit denegari » (in ep. 4).

Item Leo I ad episcopos per provinciam Viennensem constitutos: « Nobiscum itaque vestra fraternitas recognoscat

⁽¹⁾ Cfr. etiam de eodem INN. I: c. 12, C. XXIV, q. 1.

⁽²⁾ DENZINGER, n. 110.

apostolicam sedem pro sui reverentia a vestrae etiam provinciae sacerdotibus, innumeris relationibus esse consultam et per diversarum, quemadmodum vetus consuetudo poscebat, *appellationem causarum*, aut *retracta aut confirmata fuisse iudicia* » (ep. 10).

7. *Gelasius I* (492-496), a. 495 Episcopis per Dardaniam constitutis de propriis iuribus explicitissime loquitur: « Cuncta per mundum novit Ecclesia, quoniam quorumlibet sententiis ligata Pontificum, Sedes B. Petri Ap. *ius habeat resolvendi*; utpote, quae de omni Ecclesia fas habeat iudicandi, etc. » (1).

8. Utiliter demum consulitur c. 1, D. XIX, « De auctoritate epistolarum Decretalium R. Pontificis: Nicolaus I (858-867), scribens Archiepiscopis et Episcopis Galliae, se refert ad Decretales Innocentii I, Leonis I et Gelasii I, et eis *omnimodam auctoritatem ac vim legis tribuit*.

III. *Ex parte fidelium seu totius Ecclesiae.*

Si demum sensum Ecclesiae investigamus, nempe si inquirimus quid de legifera potestate suprema R. Pontificis senserint *Episcopi, Presbyteri, fideles* priorum saeculorum, plene evincitur ac corroboratur thesis.

1. *S. Ignatius martyr*, m. 107, de romana Ecclesia sic loquitur: « Digna Deo, digna decore, digna quae beata praedicetur, digna laude, digna quae voti compos fiat, digne casta et *universo caritatis* (seu Ecclesiae) *coetui* praesidens, Christi legem habens, etc. ». (In prooemio epistolae ad Romanos). Praeest sc. omnibus ecclesiis, et caput et magistra est earum omnium.

2. *S. Polycarpus*, Ep. Smyrnensis et S. Ioannis discipulus (70?-156), ex remoto oriente Romam petiit ut controversias nonnullas componeret apud S. Pont. S. Anicetum. De hoc est certe considerandum quae et quanta incommoda secum ferebat tunc temporis iter Romam

(1) c. 18, C. IX, q. 3.

quibus non obstantibus, ad centrum et caput auctoritatis ille confugit.

3. *Abercius* Ep. Hieropolitanus, e longinqua Syria Romam se contulit — ut ipse fatetur in sua celeberrima inscriptione, « regina inscriptionum », in Musaeo Lateranensi servata — « ut regiam contemplarer et reginam viderem stola aurea et calceis aureis indutam, et populum vidi ibi habentem *sigillum splendidum* ».

En ergo exempla Episcoporum saec. II, qui Romam iter aggrediuntur, frustra adversantibus itinerum difficultatibus, nihili facientes dispendia, incommoda, diuturnitatem absentiae a proprio grege, et sic porro: Romam veniunt, ut nunc solent Episcopi universi orbis *Limina* SS. Ap. Petri et Pauli visitare.

4. Testimonium *S. Irenaei* (circa 140 et m. c. 202), qui natus in Asia, Lugdunensis (Lyon in Gallia) Episcopus creatus fuit, ac proinde fidem orientalem et occidentalem testatur, peculiariter concludens est; nam de Romana Sede scribit: « Ad hanc enim Ecclesiam *propter potentio-rem* (Cod. Claromont.: *potiorem*) *principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam*, hoc est eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quae est ab apostolis traditio » ⁽¹⁾. Proclamat hisce verbis quod omnes per universum orbem ecclesiae legibus R. Sedis substare debent, ac primatum eidem plene et clare vindicat.

5. *Tertullianus*, qui obiit post a. 222: « Age iam qui voles curiositatem exercere in negotio salutis tuae, percurrere Ecclesias apostolicas..... Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum..... Si potes in Asiam tendere, habes

⁽¹⁾ Contra haereses III, 3, 2, cfr. KIRCH, n. 125.

Ephesum. Si autem Italiae adiaceres, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Etc. » (1).

6. *Origenes*, qui Alexandriae vivebat (circa 185, m. 255) agnoscit auctoritatem Fabiani R. Pontificis, eique epistolam scribit, rationem reddendo *suae fidei* (2).

7. *Cyprianus* (n. c. 200 et m. inter 249 et 258) pluries recursum habuit ad R. Pontificem in quaestionibus tunc agitat^{is} *de lapsis*, etc. et, uti diximus, optimum scripsit libellum « de catholicae ecclesiae unitate », et de Romanae Cathedrae dignitate et auctoritate diserte loquitur (3).

8. *Basilides* et *Martialis*, e propriis sedibus expulsi a concilio provinciali in Hispania habito, ad R. Pontificem recurrunt; item alii Episcopi ob diversa negotia, saec. III. Agnoscebant proinde isti sedem Romanam uti centrum et fontem praecipuum legislationis ac iustitiae.

9. *Optatus Milevitanus*, qui scripsit circa a. 370, loquens de Romana Cathedra, unicam eam appellat, dat seriem RR. Episcoporum a Petro usque ad Siricium tunc viventem (4), illius sedis momentum agnoscit.

10. Saeculo IV. — *Valentinianus III Imperator* (425-455) in Novella 17 declarat *nihil praesumendum esset praeter auctoritatem Sedis Romanae*; sententias R. Pontificis ubicumque valere « etiam sine imperiali sanctione »; et addit: « Hac perenni sanctione censem^{us}, ne quid tam Episcopis Gallicanis quam aliarum provinciarum contra consuetudinem veterem liceat sine viri venerabilis Papae urbis aeternae auctoritate temptare. Etc. » (5).

11. *S. Basilius* exponit ad Damasum lacrymabilem statum Orientis et exclamat: « Horum malorum unicum esse reme-

(1) Cfr. KIRCH, n. 194.

(2) EUSEB., *Hist. Eccl.*, 1, VI, 36.

(3) S. CYPRIAN., ep. 67.

(4) KIRCH, num. 583 et 584.

(5) Ib., num. 880-882.

dium duximus vestrae commiserationis visitationem » (in ep. 70).

Episcopi orientales petierunt ab ipso Papa Damaso, ut vellet damnare Timotheum, discipulum Apollinaris ⁽¹⁾.

12. Saec. V. — Plurimi ad Romam recurrunt ut iustitia sibi fiat, et protectionem et tutelam ab Ap. Sede recipiant. Hue faciunt celeberrima S. Augustini verba (in serm. 131, contra Pelagianos, prolato ad Mensam S. Cypriani martyris): « ...Iam de hac causa *duo concilia missa sunt ad Sedem Ap.*: inde etiam *rescripta* venerunt. *Causa finita est*: utinam aliquando finiatur error! Ergo ut advertant monemus, ut instruantur docemus, ut mutantur oremus » ⁽²⁾.

13. Innuimus demum famosam Flaviani Epis. Constantinopolitani (m. inter 449 et 450) *appellationem ad Leonem I* contra latrocinium Ephesinum (449), quam suis verbis praestat conferre apud Kirch, sub. num. 885 et sqq.

14. Hoc latrocinio patrato, provide celebratum fuit C. Chalcedonense (451); ibique sexcenti episcopi, quorum maior pars orientales fuerant, audita epistola ipsius Leonis Papae in qua errores Euthychetis damnabantur, surrexerunt clamantes: « Haec Patrum fides; haec Apostolorum fides! Omnes ita credimus... Petrus per Leonem ita locutus est »; et relationem de omnibus ad Leonem miserunt, in qua, inter alia, haec verba leguntur: « Rogamus igitur, et *tuis decretis* nostrum honora iudicium ». Quae verba et facta tum dogmaticae maximi sunt momenti, tum canonice, sc. relate ad legiferam potestatem R. Pontificis.

⁽¹⁾ S. DAMASUS, ep. 7.

⁽²⁾ KIRCH, num. 745. Cfr. etiam num. 738 de auctoritate ecclesiae catholicae.

★
★ ★

A saeculo V et deinceps per saecula sequentia gesta et modus agendi RR. Pontificum indubie eorum potestatem legiferam universalem comprobant. De eis plura documenta citantur in nota ad can. 218 Codicis I. C.: quae utiliter consuluntur.

Satis nunc nobis est concludere, quod suprema R. Pontificis potestas in sua natura ipsamet fuit prioribus Ecclesiae saeculis, ac nostris temporibus: plene exercebatur; absoluta de ea erat persuasio Romanis Praesulibus, Episcopis et fidelibus omniibus. Tantum hoc discrimen agnoscere possumus, quod *exercitium*, ratione circumstantiarum ac temporum, difficultates et obstacula passum est: Ecclesia tunc nata, potestas civilis religionem catholicam religionibus *novis, peregrinis et illicitis* adnumerans, eiusque assecclas gravium criminum (laesae maiestatis, sacrilegii) accusans, persecutionum saevitia, ipsa incipiens organizatio, difficultas communicationum, et sic porro, haec erant quae exercitium huiusmodi potestatis aliquando et quodammodo praepediebant.

Necessitas exinde venit, ut singulae Ecclesiae partes legibus propriis regerentur; legibus scilicet quas Episcopi in Conciliis topicis (seu regionalibus, provincialibus, aut etiam dioecesanis) condebant, a R. Pontifice hauriendo principia generalia, decretales nonnullas, in summa *ius quoddam generale*.

Auctoritas R. Pontificis fastigium attigit saec. XII et XIII praesertim per illos maximos legislatores: Alexandrum III (Bandinelli), Innocentium III (Conti di Segni), Gregorium IX (Conti di Segni), Innocentium IV (Fieschi), Bonifacium VIII (Caetani); fastigium dein

per saecula novis semper illustratum splendoribus; quae illustratio — nunquam satis dicendum est — intelligitur in *exercitio*, et minime in *natura*; nam completa, absoluta et perfecta semper fuit auctoritas R. Pontificis, ac est hodie.

A temporibus Gratiani *ius pontificium universale* manifeste efformatur; ipsum *Decretum* et *Decretales Pontificum* in dies percrebescentes illud imprimis constituerant. Unde *ius can. pontificium* merito appellatum fuit, cum a Pontifice Romano, ut a *fonte ordinario, praecipuo, perenni*, originem per universam Ecclesiam duceret.

Verum de illis obstaculis de quibus supra, nec mirum, nec novum: Christus enim de sua Ecclesia hanc parabolam protulerat, quae explanationem et causam de omnibus praebet: « Simile est regnum coelorum (i. e. Ecclesia, in hoc Evangelii loco adumbrata) grano sinapis, quod accipiens homo seminavit in agro suo: quod minimum quidem est omnibus seminibus: cum autem creverit, maius est omnibus oleribus, et fit arbor, ita ut volucres coeli veniant, et habitent in ramis eius » ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Mt. XIII, 31, 32. Huius thesis demonstratio, praeter valorem iuridicum, maximum induit valorem apologeticum; quod pariter potissimum nostra interest, cum in omnibus et ex omnibus amorem erga Matrem Ecclesiam fovere teneamur.

CAPUT II.

De Conciliis Oecumenicis.

6. Numerus Conciliorum Oecumenicorum. — Disputatur de hoc numero. — Bellarminus ⁽¹⁾ duodeviginti OC. Oecumenica enumerat; attamen de Concilio Later. V (1512-1517) scribit: « An fuerit vere generale; ideo usque ad hanc diem quaestio superest, etiam inter catholicos » ⁽²⁾. Pariter non pauci historici dubium movent de Conc. Viennensi (1311).

Proinde *Concilia Oecumenica*, de quibus nulla fit obiectio, sunt: Nic. I, 325 — Const. I, 381 — Eph. 431 — Chalced. 451 — Co. II, 553 — Co. III, 680.

Nic. II, 787 — Co. IV, 869 — Lat. I, 1123 — Lat. II, 1139 — Lat. III, 1179 — Lat. IV, 1215.

Lugd. I, 1245 — Lugd. II, 1274 — Florent. 1439-1445 — Trid. 1545-1562. Et Conc. Vat. (1869-70).

Attamen de oecumenicitate aliorum Conciliorum nonnulla sunt animadvertenda. Disputatur enim, non semper ab omnibus, sed ex parte nonnullorum, super sequentibus:

1. Sardic. (circiter a. 343-344); 2. Trull. aut Quinisexto. (692); 3. Vienn. (1311); 4. Pisan. (1409); 5. Constantiensi (1414-1418); 6. Basileen. (1431-1439); 7. Later. V (1512-1517).

Videamus quae de hac controversia tenenda sint.

⁽¹⁾ Beatus ROBERTUS Card. BELLARMINUS S. I. (1542-1621), « mal-
leus reformationis », natus est Monte Politiano in Tuscia, nepos ex
sorore Marcelli II Cervini.

⁽²⁾ *De Conc.*, Lib. II, c. 15.

1. *De Concilio Sardicensi.* — Sardicae, in Dacia Mediterranea, quae urbs nunc « Sophia » appellatur et est caput Bulgariae, a. 343 probabiliter, concilium celebratum fuit per convocationem Imperatorum Constantis et Constantii, instante Iulio Papa (337-352) contra Arianos et ut pax inter Episcopos Orientales reconciliaretur, praesertim circa casum S. Athanasii Patriarchae Alex. (m. 373), qui, orthodoxiae invictissimus defensor contra Arianos, a Constantino in exilium pulsus fuerat a. 336. Episcopi occidentales fuerunt 96; numero minores Antistites Orientales; et isti in fine, simulationibus ac fallaciis, Philippopolim in Thracia secesserunt, ubi encyclicam quandam componere ausi sunt atque novum symbolum (« Credo »), quod ediderunt quasi Sardicae confectum fuerit. Tali modo Concilium in irritum cessit.

Episcopi vero occidentales, antequam Sardica abirent, varios et momentosos canones redegerunt, praesertim de translatione et de causis Episcoporum ac de appellationibus, quos canones a maiori parte subscriptos, miserunt ad Iulium Papam.

Historia huius concilii nil profert, unde concludi debeat quod oecumenicum fuerit. — Nulla auctoritas ecclesiastica tale illud declaravit. — Gavisum tamen est magna aestimatione in Ecclesia catholica. — Coeteroquin de rebus fidei C. Sardicense nullum edidit decretum; unde quaestio supra eiusdem infallibilitate moveri nequit. — Canonis 14 D. XVI in Decreto Gratiani sensus restringendus est ad venerationem qua C. Sardicense habitum est. — Concludimus proinde illud oecumenicum non fuisse (¹).

(¹) TURMEL, *La papauté à Sardique*, in Rev. Cath. des Eglises (1906). — TURNER, *The Genuineness of the Sardica Canons*, in Journal of Theological Studies (1902).

2) *De Concilio Trullano II seu Quinisexto* (a. 691). — Quinisextum fuit dictum, quia congregatum ad instar supplementi Conciliorum V et VI Oecumenicorum, nempe II et III Constantinop.; vel etiam sextum; vel Trullanum a trulla (τρούλλιον = tholus seu cupola), quia habitum fuit in quadam aula seu basilica trullata palatii imperialis, Constantinopoli, regnante Iustiniano II (685-695). Acta C. Trullani (sermo dedicatorius, omnes canones 102 et subscriptiones) nunquam a S. Sede adprobata fuerunt. Initio Sergius I (ante a. 695) et Ioannes VII (a. 706) prorsus reiecerunt illos 102 canones in hoc Concilio statutos; sed dein, *ex parte tamen*, Constantinus Papa (c. 708, m. 715) canones Trullanos adprobavit; idemque fecerunt Hadrianus I (772-795) et Joannes VIII a. 873, partialiter et conditionate.

Canones Trullani adprobati forsani tributi sunt C. Oecum. sexto, S. Sede consentiente. Certum est, sensum huiusmodi approbationis omnino differri ab opinione orientalium dissidentium, qui soli tenent illud concilium oecumenicum. Ex nonnullis canonibus (quos, et alios, videre est penes Kirch, *Enchiridion*, un. 1089-1107) satis patet oppositio graecorum ecclesiae latinae: e. gr. can. 13 redactus fuit contra celibatum in Occ. observatum; can. 36 proclamat aequalitatem Episcopi Const. et Episcopi Romae; et can. 55 prohibet ieiunium die sabbati. Haec sufficiunt ut concludere possimus C. Trullanum oecumenicum non fuisse ⁽¹⁾.

(1) Saepe heic, ubi sermo est de conciliis, etc., *Enchiridia* DENZINGER et KIRCH citantur, ad hoc ut hi duo libri suppleant defectum collectionum et aliorum librorum et documentorum quae non commode haberi possunt in schola, nec semper facile ab auditoribus consuli, tempore deficiente. Quae ideo simplici indicatione heic innuuntur compleri debent per consultationem et congruum studium. Etiam brevis collectio Andreae Galante, cui titulus « Fontes Iuris Ca-

3) *De Concilio Pisano* (a. 1409). — Tempus erat schismatis Occidentalis (1378-1417). Duo Summi Pontifices tunc habebantur: alter Gregorius XII (Angelus Correr seu Corario), (et eius electio rite coniungitur cum serie legitimorum Pontificum, seu Gregorii IX [+ 1378], Urbani VI [1378-1389], Bonifacii IX [1389-1404], Innocentii VII [1404-1406]; dein Gregorius XII). Alter vero Benedictus XIII (Petrus de Luna, Avenionensis). Unde in Ecclesia duae *oboedientiae*, oboedientia Pisana et oboedientia Avenionensis. Ambo depositi fuerunt ab hoc Concilio (a. 1409), (sed ipsi sectatores duorum Pontificum ab initio illegitimum censuerunt concilium: inter alios vel ipse Bonifacius Ferrier, certosinus, frater S. Vincentii et Legatus Benedicti XIII pro eodem Concilio); et electus fuit S. Pontifex Petrus Filargi, Archiepiscopus Mediolanensis, qui nomen sumpsit Alexandri V (1409-1410). Maius malum exinde, cum omnes tres simul se dixerint Summos Pontifices: Greg. XII, Ben. XIII et Alexander V. Alex. V die 3 Maii 1410 obiit, et habuit successorem Card. Cossam seu Ioannem XXIII. Usque ad a. 1417 schisma perduravit: Gregorius XII generose resignaverat mense Iulio 1415; et depositio declarata fuit tum Ioannis, tum dein Benedicti; atque, postquam Gregorius ius concilii generalis dederat illi concilio antea a se habito uti illegitimo, die 11 Nov. 1417 electus fuit Card. Colonna, nomine Martini V (+ 1431), qui dictus fuit « temporum suorum felicitas ».

Sunt Gallicani qui — fere omnes — oecumenicitatem C. Pisani defendant, hoc ducti motivo, quod concilium doctrinam introduxit de superioritate Concilii generalis

nonici selecti » (a. 1906) valde utilis est. Consulto congeries citationum devitata fuit.

supra Papam. Certum est maiorem partem Episcoporum et nationum legitimitatem huius Concilii non recognovisse, illudque appellasse *conciliabulum*, etsi Bellarminus vocaverit C. Pisanum « generale nec approbatum, nec reprobatum ». Ast haec satis superque sufficiunt ut vere oecumenicum dici non possit ⁽¹⁾. Coetera Concilia, de quorum oecumenicitate disputatur — sc. Vienn., Constantiense, Basil. et Lat. V — inter oecumenica, cum Hefele, in suo opere « Conciliengeschichte », I, p. 63, adnumerare possumus, additis tamen explanationibus quas mox adnotabimus:

7. De singulis CC. Oecum. historicus conspectus et series ⁽²⁾.

1) Conc. I Nic. (325), (Nicea, hodie Isnek urbs Bithiniae in Asia Minori). Sub Papa Silvestro (314-335) et sub Constantino Imp., qui auro et gemmis pretiosis ornatus, aulam conciliarem ingressus, uti Episcopus externus haberi voluit: « Vos quidem in iis quae intra Ecclesiam sunt, Episcopi estis. Ego vero in iis quae ad extra geruntur, Episcopus a Deo sum constitutus » ⁽³⁾. Quae verba protulit quando Episcopos convivio excepit.

Contra Arium (in Libia natum, et sacerdotio auctum ab Achillas Ep. Alexandrino), qui consubstantialitatem Filii cum Patre eiusque divinitatem negaverat: sed Patres C. Nic. (318, omnes orientales, quinque exceptis, quos inter Hosius Cordubensis Ep., Vitus et Vincentius Romani presbyteri R. Pontificem repraesentantes) pro-

⁽¹⁾ Cfr. ODORICUM RAYNALDI (m. 1671), *Contin. Annal. Baron.*, ad an. 1909, n. 74. — EDM. RICHTER, *Hist. Conc. Gen.*, lib. 2, § 6.

⁽²⁾ ZEPHYRINUS ZITELLI NATALI, a. 1881, *Epitomen historico-Canonicae Conciliorum Generalium*; conscripsit, quae valde utiliter consulitur.

⁽³⁾ EUSEB., *Vita Constantini*, IV, 24.

clamaverunt in symbolo Nic. « Filium ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ »
« Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantiali-
alem Patri ». Aderat quoque Athanasius, tunc
simplex diaconus Alexandriae, qui fortiter dimicavit contra
errorem. Concilium egit insuper de quaestione paschali,
et Pascha statuit in dominica post diem 14 a luna Martii;
condidit 20 canones, qui continua reverentia habiti sunt
in Oriente et in Occidente ⁽¹⁾; imo nonnulli continent
disciplinam adhuc in Ecclesia vigentem uti can. 3 de
non cohabitatione clericorum cum mulieribus, can. 4 de
consecratione episcoporum, can. 15 de permanentia
clericorum in ecclesia cui fuerint adscripti; can. 20 de
non flectendis genibus orando die dominico et tempore
paschali: v. nonnullos canones Conc. Nic. in Kirch,
nn. 403-409, et cfr. Hefele, vol. I.

2) *Conc. Const. I* (381), sub Papa Damaso (366-384)
et sub Theodorico Magno Imp. Inter congregatos Prae-
sules adfuerunt Gregorius Nazianzenus, Gregorius Nys-
senus, Cyrillus Hierosolymitanus.

Praesertim contra Macedonium, Episcopum semia-
rianum Constantinop., qui divinitatem Spiritus S. nega-
verat. Verum in 3^o ex canonibus a Conc. formulatis tri-
buebatur Episcopo Constantinop. primus honor post Epi-
scopum Romae, ex hoc quod Constantinopolis facta erat
« nova Roma », « iunior Roma ».

Cfr. Denzinger n. 85 de damnatione Macedonianorum
et 86 in quo habetur Symbolum Nicoeno-Constantinopo-
litan., quod ex hoc concilio prodiit, quodque in Missa
dicitur (adnota leves mutationes).

Controvertitur de numero canonum quos C. Constant. I
confecit. Antiqui codices gr. et latini referunt tantum

⁽³⁾ Cfr. ZITELLI NATALI. *Epitome historica-canonica Conciliorum
Generalium*; ibi synopsis datur horum canonum.

4 can. Deinde a saec. VI, cod. gr. referunt 7 can. Sed can. V et VI revera pertinent ad aliud Conc. Const. particulare habitum a. sequenti 382. Septimum vero non est nisi fragmentum cuiusdam epistolae Ecclesiae Constantinopolitanae.

Tres postremi canones non fuerunt recepti in Eccl. Romana; ab initio neque primi quatuor, praesertim tertius, tribuens primos honores in Ecclesia, post R. Pontificem, Patriarchae Constant. Cfr. nonnullos canones in Kirch. nn. 647-649.

3) *Conc. Ephesinum* (431), sub Coelestino I Papa (422-432), sub Theodosio II, seu Theodosio iuniore.

Contra Nestorium et Nestorianos, qui oppugnabant titulum — Matrem Dei — Θεοτόκος, seu Dei param, et duas personas in Christo adesse contendebant. Vigilantissimam partem ibi egit S. Cyrillus Alexandrinus, qui praefuit illis biscentum Episcopis congregatis.

Philippus, Legatus R. Pontificis, oratione habita in hoc Conc. strenue locutus est de primatu R. Pontificis. (Cfr. Denzinger n. 112). Nestorius a sede Constantin. depositus fuit.

Concilium condidit 6 canones disciplinares praesertim contra Nestorianos. In nonnullis codicibus inveniuntur 7 et etiam 8 canones ephesini; sed hi duo postremi videntur confecti ex actis concilii. Can. ephesini, potiusquam can. proprie dicti, sunt epistolae duae S. Cyrilli Alexandrini. (Cfr. Kirch nn. 793-795, et Zitelli Natali).

4) *Conc. Chalcedonense* (451) — sub Leone I Papa (440-461) et Marciano et Pulcheria Imp.

Post alteram synodum Ephesinam, aut potius conciliabulum Ephesinum habitum a monophysitis, ducibus Dioscoro patriarcha Alexandr. et Barsuma antiocheno abbate, quod σύνοδος ληστρική = *latrocinium* a S. Leone

Magno dictum fuit, super monophysitismo Eutychetis, archimandritae, qui unam naturam, μίαν φύσιν contendebat in Christo adesse, verum Conc. oecum. celebratum fuit Chalcedone. Leo I direxit epistolam Flaviano patriarchae Constant., in qua vera doctrina tradebatur. Perlecta hac epistola, omnes Patres (636 initio fuerunt, 520 in fine), insurrexerunt et stantes proclamaverunt: « Haec est fides Patrum, fides Apostolorum, Petrus per os Leonis locutus est ». Eutyches et Dioscorus damnati fuerunt.

(Cfr. Denzinger nn. 133-144 de Incarnatione, et 148 definitio de duabus naturis Christi).

Concilium condidit 28 canones, imo 30 iuxta aliquot codices, sed duo postremi videntur confecti ex actis Concilii. Hi 28 canones non fuerunt recepti ab Ecclesia Romana, quia in eis confirmabatur primatus secundarius Patriarchae Constant., imo a S. Leone I reiecti, cum formulati fuerint absque legatis romanis. Leo I tamen adprobavit dogmata fidei statuta in Concilio. (Cfr. can. 28 et alios in Kirch ad nn. 941, 942 et 943, et Zitelli Natali).

5) *Conc. Constant. II* (553) sub Vigilio Papa (536-555) et Iustiniano Imp. (527-565).

Iustinianus inhiabat paci religiosae; sed non solum voluit esse « Episcopus extra », uti Constantinus, verum etiam se immiscere rebus theologiae et disciplinae Ecclesiae, inspirante praesertim Theodora uxore, quae secreto infecta erat lue monophysitica.

Imperator damnavit « Tria Capitula » quod displicuit occidentalibus, cum nonnulla apparerent, hac damnatione, discrepari a Conc. Chalcedonensi. Concilium Constantinopoli convocatum fuit, ibique damnatus Theodorus Mopsuestianus; et in fine Vigilius, in praefatam urbem deductus, Tria Capitula damnavit, paci Ecclesiae consulens et desiderans Romam redire. (Cfr. Denzinger nn. 213-

228). Conc. Constant. II nullum canonem disciplinarem condidit.

Adnotetur tamen quid Constantinopoli tunc eveniebat. Imperator magis in dies Ecclesiam pressius adeo dominabatur, ut cum ipsis Apostolis voluerit comparari (ἰσαπόστολος). Motiva huius illegitimae dominationis certe fuerunt: *a*) atavismus pagani imperatoris « Pontificis maximi » romani, quamvis hic titulus abrenuntiatus fuisset a Gratiano et a Theodosio (fine saeculi IV); *b*) traditio orientalis de regibus sacerdotibus; *c*) servilismus byzantini cleri erga « auctocratem »; *d*) et ambitio cleri et patriarcharum constantinopolitanorum contra iura Ecclesiae Romanae: quae ambitio fulcrum quaesivit et facile invenit in imperatore, substando tamen eius dominio. Prototypus huiusmodi caesaropapismi fuit Iustinianus. Eapropter haeresum et schismatum, sub eius imperio, non semel renovata imperialis protectio; et vel bonis vel malis de religione decretis, Iustinianus (qui fuit orthodoxiae frequens protector, sed simul erga monophysitas aliquantulum favorabilis ut in contentione Trium Capitulorum) servitutem clero et ecclesiae imposuit, falcem suam mittens persaepe in messem alienam, quamvis sit admittendum, interventum Imperatoris, illis temporibus, valde utilem fuisse pro convocatione conciliorum et pro itineribus, et pro victu et habitatione Episcoporum. Imperatoris munus esse debebat tuitio ordinis externi, sed persaepe discussiones ipsas quodammodo moderabatur et vel decisiones suo sigillo imperiali communiri praesumpsit. Imo ausu temerario ac sacrilego interdum Episcopos deposuit, uti Valens S. Athanasium et Arcadius S. Ioannem Chrysostomum.

6) *Concil. Constant. III* (680) — sub Agathone (678-681)

et Leone II Papa (682-683), et sub Constantino III Pogonato (663-668).

Ipse Imperator, qui erat orthodoxus et Ecclesiae Romanae amicus, praefuit Concilio, quod habitum fuit in aula trullata palatii imperialis. Ibi damnatus fuit *monothelismus* et definita doctrina de duabus voluntatibus et operationibus, quae definitio haberi potest uti postremus actus dogmaticus magni momenti in oriente. (Cfr. Denzinger n. 289-92).

7) *Conc. Nic. II* (787) — sub Hadriano I Papa (771-795) et sub Irene pientissima imperatrice, vidua Leonis IV et matre Constantini V, qui tunc puer erat, praesentibus 367 Episcopis, vel, iuxta alios, 330.

Contra Iconoclastas. Concilium composuit 22 canones, in quibus approbat Canones Apostolicos, declarat oecumenicos canones Conc. Quinisexti (a. 691), (adnotetur tamen Ap. Sedem hos canones nunquam absolute probasse); iubet clericos permanere in ecclesia pro qua ordinati fuerunt; multa statuit de modo vivendi Episcoporum, clericorum et religiosorum, etc. (Cfr. Denzinger. nn. 302-308, ubi agitur de cultu, seu honorariae venerationis [et non latriae] in ss. images, et de ss. electionibus; et Zitelli Natali, o. c.).

8) *Conc. Constant. IV* (869) — sub Hadriano II Papa (867-872), et Basilio I imp. Macedone nuncupato.

Contra Photium, qui potuit sub imperat. Michaële sede patriarchali Const. potiri, expellendo S. Ignatium. At occiso Michaële imperatore, Photius expulsus fuit, et S. Ignatius ad suam Sedem restitutus, atque celebratum est Conc. IV Constantinopolitanum. Ibi conditi sunt 27 canones disciplinares, quorum plurimi erant contra Photium (cfr. Denzinger nn. 336-340, et Zitelli Natali, l. c.), ab Hadriano adprobat, et ab ipsis graecis recepti. (Dein-

ceps Photius et graeci hos canones in novo Concilio Constantinopoli ab ipsis habito reiecerunt).

Hic adnotetur: priora 8 Concilia in oriente celebrata fuere, et quamvis *topica* non sint, possunt tamen ratione loci dici *Concilia generalia graeca*. Ipsi Patres fuerunt generatim orientales; habebantur vero Legati R. Pontificis, qui praeerant, et priores subscribebant nomine Papae, a quo dein petebatur confirmatio. (Quid de eis dicat Corpus Iuris can., vid. c. 1, D. XV; cc. 5, 8, 9, 10, D. XVI). Caetera Concilia Oec. in occidente, et nuncupari possunt *Concilia generalia Latina*. Ecclesia graeca illic constitit, aut potius desinit, ratione amissae suae oecumenicitatis.

9) *Conc. I Later.* (1123) — sub praeside Callisto II (1119-1124), adstantibus plus quam trecentis Episcopis et 600 Abbatibus.

Est primum Concilium in occidente celebratum. Hic controversia de investituris fuit composita cum imperatore Henrico IV: decreta nempe fuit abolitio investiturarum, per annulum et baculum, quam Henricus dimisit Ecclesiae; restaurata disciplina, et 22 canones fuerunt constabiliti, praesertim de simonia, coelibatu, investitura, incestu; (cfr. Denziger, nn. 359-363, Zitelli Natali, o. c.); et adprobatae fuerunt illae expeditiones seu exercitus crucibus insignitorum, vulgo « le Crociate ».

10) *Conc. II Later.* (1139) — sub Innocentio II (1130-1143), adstantibus amplius quam mille Praelatis. (Conradus III Hohenstaufen erat tunc Imperator, 1138-1152).

Ad extirpandas radices schismatis, quo habiti sunt duo antipapae, Anacletus II (1130-1138) et Victor IV (1138); ad damnandas haereses Petri de Bruys (unde haeretici dicti Petribrusiani), eiusque discipuli Arnaldi a Brixia; (Petrus de Bruys, provensalis, [saec. XII]

Galliam meridiionalem perturbaverat, negans crucis cultum, mortuorum suffragium, infantium baptisma, Eucharistiam; combustus fuit a. 1126. Eius sectatores paraverunt haeresim Waldensium. Arnaldus a Brixia egit contra Pontificis et cleri potestatem, Romae combustus Friderici imperatoris iussu [a. 1155]; ad mores cleri reformandos: 30 canones confecti sunt; famosus ille: « si quis suadente diabolo... »: [cfr. can. relativos apud Denzinger nn. 364-367, et Zitelli Natali]. Theobaldus novus Archiepiscopus Cantuariensis pallium recepit.

11) *Concil. III Later.* — sub Alexandro III, Bandinelli, (1159-1181), praesentibus fere 300 Episcopis. Fridericus Barbarossa erat tunc Imperator. Canones 27 constabiliti fuerunt, ad electionem S. Pontificis moderandam, ad restitutionem disciplinae, et potissimum ad extirpandam simoniam (Zitelli Natali).

Hic damnati fuerunt Chatari (e gr. καθάρως — purus, ast in casu potius « puritanus »): varia nomina sortiti sunt in medio aevo; dualismum profitebantur, haeresim ideirco manicheorum sapiebant. Saec. XI et XII diffusus est huiusmodi error per varias regiones Europae, diversis sub nominibus et sectis, uti chatari, bulgari, paterini, bogomili (a quodam presbytero bulgaro Bohumilo, saec. X; aut ab initio eorum precis « Bog milui — Deus, miserere »). Praecipitur tempus induciarum seu treguae (cfr. c. I, X, I, 34).

12) *Conc. IV Later.* (1215) — sub Innocentio III ex comitibus Signinis (1193-1216); imperator erat Fridericus II. Triplicem finem sibi proposuit Inn. III in hoc Concilio: liberare Jerosolymam a Mahumedanorum tyrannide; extirpare haeresim Waldensium et Albigenium, erroresque Ioachimi et Almarici; reformare ecclesiasticam disciplinam. Plura capita, dein relata in Decreta-

libus Gregorii IX, de disciplina egerunt. (Cfr. Zitelli Natali).

Famosum fuit hoc Concilium quod aliis supereminet etiam numero Episcoporum et Praelatorum qui Romam venerant (1500). Ibi damnati fuerunt Albigenes aliique haeretici (cfr. Denzinger nn. 428-430, de fide catholica); Ioachim ab. (cfr. ibi nn. 431-433). In cap. 4 sermo est de superbia graecorum contra latinos (ibi n. 435); in cap. 5 de dignitate Patriarcharum (ibi n. 436), in cap. 21, quod est celeberrimum « omnis utriusque sexus fidelis », de confessione facienda et non revelanda a sacerdote et de sumenda Eucharistia saltem in Paschate (cfr. Denzinger nn. 437, 438). Valde praestat consulere capita disciplinaria huius Concilii, eaque conferre cum disciplina viginti, e. gr. quoad confessionem et communionem cfr. can. 906 et 859.

13) *Concil. I Lugdunense* (1245) — sub Innocentio IV, Sinibaldo de Fliseis (1243-1254), qui ut occurreret malis Ecclesiae clam in Galliam ad S. Ludovicum regem cofugit, et Concilium Lugduni indixit. In sessione prima aerumnas Ecclesiae quinque vulneribus Iesu Christi comparavit, ita eas adnumerando: irruptio Tartarorum et Saracenorum in terras christianas; Graecorum schisma; haereses grassantes; amissio Terrae Sanctae; Frederici II Imp. in Ecclesiam persecutio. Imperator excommunicatione percussus fuit.

Hoc concilium non emisit decreta dogmatica, plura vero habuit de disciplina ecclesiastica (cfr. Zitelli Natali).

14) *Concil. II Lugdunense* (1274) — sub B. Gregorio X, Visconti, placentino (1271-1276).

Merito dici potest haec synodus « Concilium Sanctorum »: S. Bonaventura obiit hoc Conc. perdurante,

S. Thomas in itinere ad Lugdunum, in monasterio Fos-sae Novae Ord. Cisterc. a. 49 natus. Praeter hos duos Sanctos, accersiti fuerunt ad hoc Conc. S. Philippus Benitius, B. Albertus Magnus, et Petrus de Tarantasia, qui fuit dein Innocentius V, ipsemet Beatus.

Perplures Constitutiones seu decretales emanavit Gregorius X, quas Bon. VIII inseruit suo « Libro VI ». Celeberrima est Const. « Ubi periculum » de S. Pontificis electione, scilicet cap. 3, I, 6 in Sexto Bonif. VIII: quod caput persaepe citatur in notis ad Const. « Vacante Sede Apostolica », 25 dec. 1904 Pii PP. X, quae in Codice retinetur ⁽¹⁾.

Ibi graeci in communionem recepti fuerunt, ibique lecta fuit celebris Fidei professio Michaëlis Paleologi, quae sc. a Clemente IV proposita fuit a. 1267 huic imperatori; et in hoc Concilio Gregorio X fuit oblata. (Cfr. Denzinger n. 461 et sqq., ac Zitelli Natali).

15) *Concilium Viennense* (1311) — sub Clemente V, Bertrand de Got (1305-1314), qui praesedit Concilio Vienne Allobrogum in Delphinatu, a se convocato. Adfuerunt huic Concilio, protracto per septem menses circiter, Philippus Pulcher Rex Galliae, Eduardus II Angliae Rex et Iacobus II Rex Aragoniae.

Fere omnes tenent hoc concilium oecumenicum fuisse: ita etiam Bellarminus (De concil. lib. I, c. 5).

Clemens V in Bulla convocationis Concilii loquitur de Concilii oecumenicitate; et decreta quae universam respicerent Ecclesiam non defuerunt, uti illud de Templaribus qui, instituti a. 1118 contra mahumedanos, degeneres effecti, aboliti fuerunt in hoc Concilio, per mo-

(¹) Ipse Gregorius X a. 1271, dum in Syria peregrinabatur, Viterbii electus fuerat S. Pontifex, postquam Cardinales electionem protraxerant in annum fere tertium.

dum provisionis et non per modum definitivae sententiae; (cfr. Dante, Purg. XX, 93; pauci ita fuerunt calumniis vexati uti iste Papa). Compositum fuit vetus dissidium quod intercesserat inter Bon. VIII et Philippum Pulchrum. Constitutiones huius Concilii collectae fuerunt in « Clementinis ». (Cfr. Zitelli Natali, qui, prout de suo more, eas indigitat et paucis verbis perstringit; Hefele, VI, 473 et sqq.).

Damnati fuerunt *Dulciniani* sic dicti a Dulcino (combusto a. 1307) qui diffudit haeresim dictam « Apostolicorum » quam iam professus erat Gerardus Segarelli (aut Cicarelli ab a. 1260). Isti haeretici, diverso nomine appellati, uti dulciniani, fraticelli apostolici, beguardi et beghinae, (non confundendi cum beggardis et beghinis sic appellatis a S. Begga, matre Pipini de Heristal, quarum nonnullae adhuc exstant in Belgio, sub regulae S. Elisabethae vel Terti Ordinis Franciscani), in Austria Adamitae, in Gallia Turlupini (extremae formae catharinismi), fuerunt heic damnati. (Cfr. Denzinger, n. 471 et sqq.). Dicti haeretici, viri mediocres in doctrina et in omnibus, vitam Apostolorum, eorumque paupertatem et simplicitatem simulabant, modo et moribus omnino suis!

16) *Conc. Constantiense* (1414-1418), oecumenicum dici debet in suis sessionibus postremis (41-45 incl.) quibus ipse Martinus V (1417-1431) praefuit; et quoad sessiones anteriores pro illa parte seu pro decretis quae Martinus V adprobavit et quae formulata fuere *conciliariter*, ea scilicet quae respiciunt damnationem haeresis Ioannis Huss (c. 1369-1415) et Wicleffii (1324-1384), professoris Theologiae Oxonii in Anglia. (Cfr. Denzinger, n. 581 et sqq. de erroribus Wicleff damnatis in sess. VIII; n. 626 definit de communione sub unica specie in sess. XIII

n. 627 de damnatione errorum Ioannis Huss in sess. XV; Zitelli-Natali; Hefele, VII, 332, 349, 351).

Fuit utique convocatum legitime, sed dein a S. Sede se seiunxit. Gallicani vellent absoluta nota oecumenicitatis donare hoc Conc., ubi in sess. IV proclamata fuit superioritas Concilii generalis super Papam: sed hoc patenti falsitate vitiatur, cum nullo modo existimanda sint oecumenica quae praeiudicium inferunt iuribus et dignitati S. Sedis.

17) *Concil. Basil.* ab a. 1431: Hefele cum aliis, mediam viam sequens inter gallicanos moderatos qui dicunt oecum. hoc Concil., et alios qui quaecumque oecumenicitatem excludunt, dicit *oecum.* fuisse sub partiali respectu, nempe in primis 25 session., usque ad translationem Concilii Ferrariam ab Eugenio IV (1431-1447) imperatam, pro iis multis decretis quae respiciunt *extinctionem haeresis, pacificationem populi christiani, et veram reformationem ecclesiae*; haec enim decreta ab Eugenio IV fuerunt adprobata; et hoc Concilium pro ecclesiastica generali reformatione, ab Eugenio IV convocatum fuerat (a. 1431). Concilium vero cito insurrexit in R. Pontificem (1432-35), qui fortiter illi restitit et ideo Ferrariam illud transtulit.

Qui Basileae postea permanserunt (unus Cardinalis Allemand, 15 Episcopi et 17 Abbates) efformarunt « conciliabulum schismaticum, seditiosum et nullius prorsus auctoritatis », uti scribit Bellarminus; in eo praesertim pars germanica odium antilatinum et antiromanum evomit. A schismaticis Amadeus Sabaudiae Dux (Felix V) iam a quinque annis Eremita Ripalliae, postremus antipapa electus fuit (5 Nov. 1439); sed demum schisma Basileense decedit, et Felix V illegitimum Pontificatum dimisit (a. 1449).

Sessiones vero quae Ferrariae et Florentiae (a. 1438-1445) habitae sunt dici debent continuatio Conc. Basil. Attamen, quoniam Ferraria Concilium Florentiam translatum est, oecumenicum dicitur communiter tantum sequens concilium, sc.

17) *Conc. Floren.* (1438-1445) — sub Eugenio IV, veneto, Condulmier (1431-1447).

In hoc Concilio, tum Ferrariae, tum Florentiae, diu disputatum fuit de consecratione panis azimi, de primatu R. Pontificis, de processione Spiritus Sancti et de purgatorio, pro unione graecorum cum Ecclesia latina, quae ab ipsis optabatur, cum Turcae Constantinopoli minarentur.

Graeci, Armeni et Iacobitae in Ecclesiam recepti fuerunt. (Cfr. Denzinger nn. 691-715 tria decreta, sc. pro Graecis, pro Armenis et pro Iacobitis, desumpta respective ex Bullis « Laetentur coeli » (6 Iulii 1439), « Exultate Deo » (22 Nov. 1439), « Cantate Domino » (4 Febr. 1441). Summopere adlaborarunt pro Ecclesiae unione graecus Bessarion, Archiep. Nicaenus, dein Card., Iulianus Caesarinus et B. Nicolaus Albergati Cardinales, Ioannes Turcremata et alii.

Si cui placeat C. Basil. omnino excludere ab adnumeratione CC. Oecumen., ita dicere poterit: *C. Florentinum*, initium habuit Basileae (a. 1431); ab Eugenio IV dissolutum fuit; dein collatum Ferrariae (a. 1438); translatum Florentiam, unde nomen habuit, et clausum Romae (a. 1445).

18) *Conc. Later. V* (1512-1517) — Sub Iulio II, della Rovere (1503-1513), qui obiit post V sessionem huius Concilii, et sub Leone X, Medici (1513-1521). Inter Praesules adfuit Card. Thomas de Vio Caietanus, notus nomine *Card. Caietani* (1469-1534).

Nonnulli Theologi, praesertim gallicani, saec. XVII et XVIII hoc Concilium dixerunt non fuisse oecum., quia, uti garriebant, non multi fuerunt Patres Concilii. Sed causa eorum contrarietatis alia erat, nempe sublatio, per Bullam « Pastor Aeternus », seu abolitio *Pragmaticae Sanctionis* Caroli VII (1438) a clero gallico Bourges confectae, unde dicitur etiam *Burgensis*, quae, dum decreta reformationis Basileensis acceptabat parumper immutata, recepit pariter principia de superioritate Concilii generalis supra Papam — prima semina Gallicanesimi.

Catholici veri, non exclusis catholicis Galliae, uti oecumenicum hoc concilium merito retinent.

Damnatum fuit conciliabulum Pisanum, congregatum mense Maio 1511 a nonnullis Cardinalibus; improbatum errores de anima, contra Neo-Aristotelicos in sess. VIII; normae datae contra usuram (Denzinger nn. 738, 739; et de disciplina vigenti cfr. Codicem, ad can. 1543 et 2354); et discussum fuit de relatione inter Papam et Concilia (ib. 740), duce Card. Caietano ⁽¹⁾; confirmata bulla « Unam Sanctam » Bonifacii VIII; sublata *Pragmatica Sanctio*, annuente ipso Francisco I; et alia fuerunt decreta de ecclesiastica disciplina quae tamen integre in actum deducta non fuere.

19) *Conc. Trident.* (1545-1563) — sub Paulo III, Farnese (1534-1549); Iulio III, Ciocchi del Monte (1550-1555); Marcello II, Cervini (1555-1555); Paulo IV, Carafa (1555-1559); Pio IV, Medici mediolanen. (1559-1565).

De hoc Concilio peculiariter suo loco dicitur (n. 102). Dammati sunt in eo errores Protestantium, Lutheri, Calvinii et Zuinglii; doctrina catholica exposita; et eccle-

(¹) Card. CAIETANUS, a. 1511, scripserat momentosum tractatum apologeticum, *De comparatione auctoritatis Papae et Concilii*.

siastica disciplina restaurata. (Cfr. Denzinger a n. 782, ad n. 1000, aut potius « Canones et Decreta C. Trident », pluribus vicibus editum a Typ. Polyglotta de Propaganda, Romae).

20) *Conc. Vatican.* (1869-1870) — Sub Pio IX (1846-1878).

Maximi serpebant errores, praesertim pantheismus et rationalismus, pax et concordia nationum nutabant; et Pius IX, ut impellentibus Ecclesiae necessitatibus consuleret, die 8 Dec. 1869 C. Vaticanum inchoavit. Adfuerunt 47 Cardinales, 9 Patriarchae, 7 Primates, Archiepiscopi et Episcopi 600, Abbates Nullius 4, Generales Ordinum Monastic. 12, Moderatores Generales Congregationum et Ordinum religiosorum 25.

Allocutione habita a Pio IX in prima sessione, et professione fidei emissa in secunda, Constitutio dogmatica de fide Catholica « Dei Filius » (24 Apr. 1870) lata fuit in tertia sessione, et in quarta Constitutio dogmatica de Ecclesia Christi « Pastor aeternus » (18 Iul. 1870), qua infallibilitas R. Pontificis definita fuit. (Cfr. Denzinger, Num. 1781-1840; aut Zitelli-Natali, pag. 310-329). Post hanc sessionem, temporali principatu amisso, Concilium Vaticanum abruptum fuit ⁽¹⁾ et ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Cfr. GRANDERATH TH. S. I. et KIRCH S. I., *Geschichte des Vatikanischen Konzils*. 3 vol., opus in linguam gallicam translatum (1908-1919), *Histoire du Concile du Vatican* (6 vol.). — CECCONI EUGENIO, *Storia del Concilio Ecumenico Vaticano*. a. 1872 et sqq. — MOURRET, *Le Concile du Vatican. d'après des documents inédits*. 1920.

⁽²⁾ De enumeratione Conciliorum notus est lusus mnemonicus:

Ni	Co	Ef	—	Cal	Co	Co
Ni	Co	La	—	La	La	La
Lu	Lu	Vi	—	Flo	La	Tri
Va.						

Basileense et Constantiense heic non habentur; coeteroquin inclusa intelliguntur in Florentino. (Vide bibliographiam de Conciliis ad num. 109).

CAPUT III.

De Conciliis particularibus.

8. Momentum CC. particularium praesertim usque ad saec. IX. — Prioribus Ecclesiae saeculis praecipue, CC. particularia permagnum habuerunt momentum; et, persecutionibus exactis, devenerunt ordinarius et iugis fons iuris canonici, imo fons maximi momenti, saltem fere ad saec. IX: illis enim saeculis singulae partes ecclesiae, prouti innumus, suam vitam disciplinarem plurimum moderabantur ex legibus particularibus et propriis, quas Episcopi illarum regionum condebant, praesertim in CC. Provincialibus et regionalibus; vel sumebant ex ecclesiis finitimis, vel etiam a RR. Pontificibus per epistolas, peculiariter ipsis Episcopis directas. Ius generale, ex auctoritate Pontificia, absolute efformatum, nondum extabat, nonnullis generalibus principiis exceptis. Ipsae collectiones demonstrant quod rivuli abundantiores legislationis erant CC. topica.

Post saec. IX collectiones *pariter* hauriunt a Conciliis et a Decretalibus RR. Pontificum, uti patenter videre est in Decreto Gratiani (saec. XII). A temporibus Gratiani ius generale vere constitutum invenitur, et in dies perfectius evadit: atque, ex praecipuo fonte suae originis proprie « pontificium » iam appellatur ac est.

Canones CC. particularium seu topicorum vim universalem per se non habebant; sed quia nonnunquam in aliis ecclesiis recipiebantur, saltem ex parte, vim legalem extensioem aliquando adipiscebantur et ius quidem universale evadebant.

9. Notitia de praecipuis CC. topicis saec. II et III. —
Priora CC. connectuntur cum antiquis disputationibus de
ecclesiastica disciplina et de *primis haeresibus*.

Exeunte saec. II,

relate ad paschatis celebrandi controversiam inter Victorem
Papam et Episcopos Asiae celebrata sunt: *C. Romanum* sub
ipso Victore (193-203) *Palaestinum* in Caesarea, *Osroëense* in
Syria, *Ponticum. Corinthum.* ad defensionem romanae con-
suetudinis celebrandi Paschatis dominica Martii plenilunium
sequente: *Ephesinum* pro asiana traditione: *Lugdunense* seu
Gallicum sub Irenaeo Ep. pro more romano et pro pace cum
asianis servanda.

Fere eodem tempore habitum est *C. Hieropolitanum* ad-
versus Montanum presbyterum, e paganesimo conversum,
qui prophetam se declamabat et falsam doctrinam dissemi-
nabat contra secundas nuptias, remissionem nonnullorum
peccatorum, et alia.

Saec. III,

plura sunt CC., praesertim contra haereses Berylli et Pauli
Samosatensis, Ep. Antioch., circa *haereticorum baptismum*. su-
per quaestione *de lapsis*. et de reparanda *Ecclesiae disciplina*.
Carthagine duae Synodi celebrantur ad sanctionem dandam
usui haereticos rebaptizandi sub Agrippino Ep. (aa. 215 et
217), et dein tertia Synodus sub Cypriano Ep. (aa. 254-56).
Validitas baptismi haereticorum a Tertulliano impugnatur
in suo libello « De Baptismo », graece publicato a. 200 cir-
citer.

Pariter in CC. *Iconiensi* in Licaonia (a. 235) et *Synna-
densi* (Tscifût-Kassaba) in Phrygia Salutari (a. 230-235), di-
sputatatum fuit de rebaptizandis haereticis; et placita fuerunt
iuxta errorem rebaptizantium.

At contra convocatur Romae *Synodus Romana* sub Ste-
phano Papa, (a. 256), ad resistantiam illi errori oppo-
nendam.

In quaestione *de lapsis tempore persecutionum, de libellaticis et contra schisma* Felicissimi diaconi Carthaginensis et Novati presbyteri *duae synodi Carthagine* fuerunt celebratae, et unum concilium plenarium totius Africae (medio saec. III); istis Synodis consensit *Romana Synodus* sub Cornelio Papa, a. 251; et en exemplum pontificiae CC. topicorum adprobationis, et interventus supremae auctoritatis.

Celebris quidem fuit *Synodus Alexandrina*, a. 231, sub S. Demetrio Ep. (m. a. 231), contra Origenem, qui Caesareae presbyter fuerat *ordinatus absque licentia* sui Episcopi, i. e. Demetrii; Origenes in exilium relegatus, scholam catecheticae Alexandrinam relinquere debuit, Alexandriam dein rediens, Demetrio vita functo. Pariter huic Synodo consensit *Romana Synodus* sub Papa Fabiano, a. 237.

Alia *Romana Synodus* celebrata fuit sub Dionysio Papa a. 261, in causa orthodoxiae celeberrimi Dionysii Ep. Alexandr. (247-8; 264-5).

De hisce Synodis fragmenta tantummodo supersunt.

10. Notitia de praecipuis CC. topicis saec. IV et deinceps. — Saec. IV et deinceps, haec fuerunt celebriora concilia:

In Oriente: C. Ancyranum (Angora) in Galatia, a. 314, ubi 25 canones disciplinares constabiliuntur. Severum se praebeat in lapsos. Cfr. nonnullos eius canones in Kirch « *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* », nn. 375-385.

C. Neocaesariense (Niksar in Ponto), a. 314-325: edidit 15 canones disciplinares, quorum nonnulli referuntur a Kirch, nn. 386-390. (Cfr. canones Codicis 975 et 331).

C. Antiochenum (in Pisidia), a semi-arianis congregatum contra S. Athanasium, a. 341: constituit 25 canones de disciplina, quorum plures tum in oriente, tum in occidente fuerunt recepti. Cfr. Kirch, nn. 490-499. (Cfr. can. 9 huius concilii cum can. 274 Codicis).

C. Sardicense a. 343. Debebat esse oecumenicum sed non fuit, uti vidimus. Eius 21 canones magnam adepti sunt auctoritatem in Ecclesia Romana. Cfr. Kirch, nn. 500-504. (Cfr. can. 5 h. conc. cum can. 1557, § 2, 1 Codicis; et can. 6).

C. Gangrense (Tsciangri in Paflagonia), a. 340?, contra rigoristas eustathianos. Isti ortum et nomen habuerunt ab Eustathio Ep. Antiocheno, qui asserebat neminem in coniugali ordine positum, nec ullum fidelem qui non renuntiaret omnibus quae possideret, spem apud Deum habere; et multa alia venenosa, uti refert c. 11, D. XVI: (in hoc canone plura CC. particularia recensentur cum numero canonum et nomine auctorum eorundem).

C. Laodicense, in Phrygia Pacatiana (Asia min.) a. 380? (Multum disputatur de tempore huius Concilii): eius 59 vel 60 canones magna gavisii sunt praestantia in historia disciplinae et liturgiae. Protestantes tamen saepe quendam ex hisce canonem adduxerunt, sed iniuria et fundamento destituti, ad oppugnandam venerationem in Angelos. Cfr. aliquot eius canones in Kirch. nn. 520-525. (Cfr. can. 52 h. Conc. cum can. 1108 Codicis).

Canones horum conciliorum, uti videbimus, materiam suppeditant pro primis collectionibus, et, una cum canonibus Nicaenis, primum efformant nucleum ecclesiasticae legislationis in syllogis collectae: maxima ex hoc est eorum praestantia, quae existimanda est, ex parte, etiam comparatione vigentis disciplinae in Codice.

Plura insuper habita sunt *conciliabula ariana*: Hierosolymis et Constantinopoli (335-336), Ancyrae, Seleucia, et alibi. In Concilio Seleucensi, ubi semi-ariani dominabantur, Constantius eis favens (a. 359), ita Legatos fefellit, ut eos induxerit ad subscribendum symbolum quod in C. Ariminensi subscriptum fuerat, Episcopis minatus poenam exilii.

Solummodo Liberius Papa obsecundare renuit. Hieronymus tantum malum moerens, exclamavit (quadam tamen cum exaggeratione): « Tunc *usiae* nomen abolitum est, tunc Nicaenae fidei damnatio conclamata est; *ingemuit totus orbis* et Arianum se esse miratus est » ⁽¹⁾

In Occidente:

In Hispania: C. *Eliberitanum* vel melius *Illiberitanum* (Elvira), a. 305 aut 306, de ecclesiastica disciplina et de lapsis. Nimio rigore lapsos prosecutum est hoc concilium, ita ut eis denegaret SS. Eucharistiam etiam in articulo mortis (cfr. can. 1, 2 penes Kirch, 330 et 331; et illud cfr. cum can. Codicis 2325): indicium temporis celebrationis, sc. ante C. Nicaenum (325), saevientibus persecutionibus aut paullo postea. — In can. 33 statuitur antiquior praescriptio de coelibatu: « Placuit in totum prohibere Episcopis, presbyteris et diaconibus vel omnibus clericis positis in ministerio abstinere se a coniugibus suis et non generare filios: quicumque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur », sc. deponatur. (Modus dicendi in hoc can. revera infelix est, nam videtur praecipere quod reapse prohibet: « prohibere abstinere »). (Cfr. Denzinger, n. 3002). Concil. Nicaenum, hortante S. Paphnutio, hanc prohibitionem ad orientales noluit extendere. Serius in oriente nuptiae vetitae fuerunt post receptos ordines maiores, et coelibatus omnibus Epi-

(¹) *Ad Luciferianos*, c. 19, P. L. XXIII, 172.

scopis praescriptus. Quod statuitur a C. Illiberitano in relato can. 33, moribus iam obtinuerat in Occidente, ab exordio Ecclesiae, imo ab Apostolis.

CC. Hispana, seu *Caesaraugustana* (Saragozza), a. 380, etc. (Cfr. Kirch, nn. 644-646). — *Toletana*, a. 390 et 400 (cfr. Kirch, nn. 707-712: e. gr.: can. 8 Conc. Tol. cum can. 141, § 1; 188, 6; 987, 5 Codicis I. C.; item can. 15 C. Tot. cum can. 2267 et 2257 et sqq. Codicis): contra Priscillianum.

Toleti plura alia concilia nationalia celebrata fuerunt: sunt duodeviginti usque ad a. 701, et generatim agunt *contra haereses* et *de disciplina*. Notatu dignum est etiam, quod in pluribus CC. Toletanis verba « Filioque » adhibita fuerunt in formula fidei seu Symboli Nic. — Const., (primum a. 447; — cfr. Denzinger, not. 1 ad n. 86).

In Gallia. — *C. Arelatense* (Arles), indictum a Constantino Magno a. 314 contra Donatistas, praesentibus 200 Patribus. Cfr. Denzinger, n. 53 *de Baptismo haereticorum*; etiam Kirch, nn. 367-374. Edidit 29 *canones disciplinares*; statuit expungendos esse a coetu ecclesiastico *traditores*, seu eos qui SS. Scripturas, vasa sacra et nomina fratrum persecutoribus revelabant; (generatim huiusmodi traditores erant presbyteri et diaconi), (can. 13 apud Kirch); — et Episcopum ordinandum esse per tres Episcopos (can. 20, ibi, eundemque cfr. cum can. 954 Codicis).

Alia celebrata fuerunt *Arelatensia* Concilia: C. Arel. II, a. 443, cfr. Kirch. nn. 876-879; confer can. 14 h. Conc. cum can. 142 Codicis. — Aliae Galliae famosae Synodi fuerunt: *Arausicana I*, (Orange) a. 441, cfr. Kirch, nn. 868-875; *Arausicana II*, a. 529 ubi composita fuit quaestio de gratia et de libero arbitrio iuxta doctrinam

desumptam ex libris S. Augustini (m. 430), contra Pelagianos et Semipelagianos; haec synodus fuit confirmata a Bonifacio II; — *Turonenses* (Tours); *Agatonensis*, (Agde); *Aurelianenses* (Orléans), etc. (Kirch, nn. 963-973; Cfr. can. 27 C. Agatonensis cum can. 497 Codicis).

In Africa. — Plures fuerunt Synodi *Carthaginenses* de ecclesiastica disciplina; in synodo III Carthag. a. 397 determinatus fuit *canon biblicus*, quem dein constabilivit C. Tridentinum (cfr. Denzinger, n. 92); — item Carthagine aliae synodi *de donatistis*, a. 403, 408, 411; *contra Pelagianismum* a. 412 et 416. — Alia celebriora concilia fuerunt: *Hipponense* a. 393; *Milevitanum* (in Numidia) I (a. 402), et II (a. 416) quod appellavit ad Innocentium I ad extirpandam haeresim Pelagianam, et comprobatum fuit ab eodem Pontifice (a. 417); uti a Zosimo C. *Carthaginense* XVI a. 418, praeside S. Augustino, contra Pelagium, (cfr. Denzinger, n. 101 et sqq. et Kirch, nn. 780-783).

Romana Concilia silentio praetermittimus, etsi permagni momenti, cum iam de nonnullis passim innuerimus.

Memoranda sunt illa a. 377 et 381-2 *contra Apollinarium*, Ex actis C. Rom. a. 382 determinatus fuit *canon S. Scripturae*, qui dein efformavit primam partem documenti « De libris recipiendis vel non recipiendis » quod « Decretum Gelasii » nuncupatur. (Cfr. Denzinger, n. 84) ⁽¹⁾.

Item C. Rom. a. 386 *de ecclesiastica disciplina*; et a. 417-418 *contra Pelagianismum*.

Alia Concilia, aut potius conciliabula, fuerunt *Sirmiensia*. (a. 340, 351, 357). (Sirmium, nempe actualis Mitrovitz in Pannonia apud Peterwardein). Tria haec concilia lue semia-

⁽¹⁾ Adnotetur saepe Concilia Romana citari sub nomine *Decreti Papae N. N.*, uti Decretum Gelasii I de canone Scripturarum.

riana plus minusve fuerunt infecta ut apparet ex eorum « formulis fidei » ⁽¹⁾.

Mediolanensia (a. 344, 347, 355 et 365). C. Mediolanense anni 355, instante Papa Liberio, qui Athanasium insignem arianesimi debellatorem iniuste damnatum a C. Arelatensi a. 353 defendere volebat, convocatum fuit a Constantio Imp.; iste tamen voluit Athanasii damnationem, et Episcopi qui ei restiterunt in exilium relegati aut depositi fuere. Eminuerunt inter fidei adsertores Lucifer, Ep. Calaritanus, Eusebius, Ep. Vercellensis, Osius, Ep. Cordubensis, necnon Summus Pontifex Liberius. Athanasius fugam capere coactus fuit. — *Ariminense I et II* (358 et 359) etc.

Seriem CC: particularium videbis penes Selvagio « Institutiones Canonicae » t. III in fine. Inter haec celebritate insigniuntur, e. gr.:

Turonense (a. 1054) contra Berengarium, impugnatorem realis praesentiae Eucharisticae. — *Burdigalense* (Bordeaux) (1080), in quo Berengarius debuit comparere postquam iam subscripserat formulam verae doctrinae de Eucharistia.

Syn. Romana a Nicolao II (1058-1061) habita de S. Pontifice a Cardinalibus in conclavi eligendo.

Alia *Syn. Romana* sub Gregorio VII (1073-1085) contra Berengarium, ac contra invadentem Henricum IV Imperatorem. Et Henricus IV coadunabat *Wormatiae*, 1076, conciliabula imperialistica germanica contra Gregorium VII.

C. Claromontan. (1095) et *Placentin.* pro primo bello crucigerorum (Crociate). In Conc. Claromontano confirmata fuit ab ipso Urbano II « Tregua Dei », sc. illud medium quo Ecclesia nisa est mitigare saevam ac crudelem methodum iustitiae illorum temporum, praesertim barbarum ius, « ius fortioris » nuncupatum, quo, praecipue saec. X, quaevis privata saevitia legitima censebatur.

(1) Cfr. ALBERS-BERARDO, *Storia Ecclesiastica*. I, p. 29; HERGENROTHER-KIRSCH, *Storia universale della Chiesa*, Vol. II, §§ 10-13.

Synodi Lateranenses a. 1112 et 1116, in quibus Paschalis II (1099-1118) protestatus est contra violentiam sibi illatam ab Henrico V in conventu *Sutrin*o a. 1111, qua violentia Henricus, stragem minitans Papae et Cardinalibus, carpsit privilegium investiturae: irritum idcirco declaravit S. Pontifex hoc privilegium.

Sequitur dein epocha CC. Oecumenicorum, in Occidente celebratorum, quae fuerunt *Lateranensia*, *Lugdunensia*, *Viennense*, *Florentinum* et *Tridentinum*. Exinde Concilia particularia *magis topica* evaserunt, seu momentum habuerunt pro locis (provinciis eccles. etc.), pro quibus celebrabantur, generatim statuendo peculiarem disciplinam regionum, et fere non amplius egerunt de gravioribus et generalioribus negotiis Ecclesiae; quod nunc praescribitur in can. 290 Codicis.

Frequentiora utique facta sunt, sed cum circumscriptione ad disciplinam.

In Corpore Iuris saepe citantur antiquiora Concilia particularia, persaepe a Gratiano, a Gregorio IX, et ab aliis. Quando hoc habetur in libris authenticis, uti sunt Decretales Greg. IX, canones ex Synodis particularibus desumpti leges generales fiunt. Semper in Corpore I. C. cum hoc obtinet, citatur antiquum Concilium et annus quo fuit celebratum.

Nunc Codex sua legifera auctoritate statuit quid agendum sit Conciliis plenariis vel provincialibus; normas praescribit pro convocatione, etc., per canones iam citatos sub n. 49 in *Prolegomenis*.

SECTIO III.

HISTORIA COLLECTIONUM ET SCIENTIAE IURIS CANONICI.

PARS I. — EPOCHA I.

(sc. usque ad medium saec. XII).

Collectionum et scientiae iuris canonici historia: ab initio ad saec. IX; a saec. IX ad XII (c. a. 1150).

CAPUT I.

Collectiones pseudo-apostolicae.

11. Collectiones primae epochae bifariam dividi possunt: a) ab initio usque ad saec. IX; b) a saec. IX usque ad XII.

Initio, nonnulla de cultu, de disciplina et de hierarchia invenimus in ipsa *epistola S. Clementis* ad Corinthios, in *epistolis S. Ignatii martyris* (ineunte saec. II), et in *epistola S. Polycarpi ad Philippenses* ⁽¹⁾. Patet haec monumenta nullo modo recenseri posse inter collectiones. Primae veniunt syllogae quae Apostolis tribuuntur.

A primis Ecclesiae temporibus quaedam peculiare collectiones circumferri coeptae sunt sub nomine Apostolorum, et generatim a B. Clemente Papa (a. c. 90-100) publicatae dicebantur. Referunt hae collectiones primae-vam disciplinam Ecclesiae et insuper nonnulla quae sunt

⁽¹⁾ Cfr. FUNK. « *Opera Patrum Apostolicorum* ». Tübingae, 1901 duo vol.).

Apostolorum; dici tamen nequeunt *ius apostolicum*, verum potius *ius pseudo-apostolicum*.

Praecipuae sunt: 1) « Doctrina XII Apostolorum »; 2) « Didascalia Apostolorum »; 3) « Canones Ecclesiastici SS. Apostolorum »; 4) « Constitutiones Apostolorum »; 5) « Canones Apostolorum ».

Pauca singillatim, de earum origine, de rebus contentis, et de auctoritate iuridica.

12. Doctrina XII Apostolorum. — Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων. — Est brevis et antiquissimus libellus in quo continentur instructiones pro catechumenis et nonnulla circa organizationem Ecclesiae. Per plura saecula perditum fuit, et tandem a. 1883 inventum a Philotheo Bryennio Metropoli Nicodemiae, Constantinopoli, in codice membranaceo saeculi XI. Statim sedulo studio multi viri docti in illum incubuerunt, inter quos eminent: Funk, Harnack, Bonnet, Chiappelli, Minasi, Savi, Scherer, Bardenhewer.

De titulo: In solo manuscripto quod noscitur (a. 1056) titulus est: « διδαχὴ κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῖς ἔθνεσιν »; hic titulus antiquior est altero breviori et communiter noto, et forsan originalis. Ex ipso deducitur auctorem voluisse perstringere « doctrinam Domini propositam ab Apostolis gentibus seu populis gentilibus ».

De auctore: nihil constat; videtur fuisse iudaeo-christianus.

De loco originis: probabiliter exaratus fuit in Syria aut in Palaestina.

De tempore: Nonnulli (Harnack, Bryennios...) periodum assignant inter a. 120 et 160; alii (Minasi) tenent pro secunda medietate saeculi I, praesertim ob sequentia

argumenta: *a*) ex ritibus perantiquis, quorum est mentio in documento, e. gr. illa communicatio donorum Spiritus Sancti omnibus fidelibus, quae minui iam coepit tempore quo scripta fuit prima Epistola ad Cor. (a. 57); — ministerium propheticum ut in antiqua Lege; — quilibet modus baptizandi (per immersionem aut per infusionem), iuxta occurrentes occasiones; — praesidentia alicuius Apostoli aut specialis missi Apostolici in presbyterio; — enumeratio primitiarum, uti pro prophetis, doctoribus, ita pro Episcopis et diaconis; — et alia quae haebraicum morem sapiunt. — *b*) Ex similitudine qua Didaché connectitur cum epistola Barnabae, probabiliter composita sub Imp. Nerva (a. 96-98); (e. gr. de duabus viis, altera lucis, altera tenebrarum, XVIII et XIX, et quidem propter identitatem nonnullarum dictionum, uti « exquires cotidie vultus sanctorum », XIX, 10).

De rebus contentis: Didaché sexdecim capitulis constat. Sex priora constituunt partem *moralem* seu *haebraicam* ex eo quod sunt quaedam paraphrasis Decalogi cum additionibus christianis, et continent seriem praeceptorum pro catechumenis. Coetera constituunt partem *disciplinarem* seu *christianam*, et praebent praescriptiones circa ritum Baptismi, Eucharistiae, regulas ad dignoscendos veros prophetas, et quaedam de sacris ordinationibus et de Episcopis.

De auctoritate canonica seu iuridica: Diximus secundam partem Didaché (cap. 7-16) *disciplinarem* esse; sed quoniam libellus pro populo compositus fuit, praescripta *iuridica* coniunguntur cum praescriptis *moralibus*, et generatim liturgiam et ritus respiciunt: hoc congruit vitae religiosae priorum communitatum Ecclesiae; simplex erat *ecclesiastica organizatio*, quae nitebatur praesertim *bapti-*

smate et s. ordinatione, et vita religiosa in S. Eucharistia centrum habebat.

Dein, e contra, leges disciplinares eo maius momentum nanciscentur quo latius Ecclesia propagatur, et ritus idcirco secundarium tantum momentum habebunt in collectionibus iuridicis.

Ipsa forma praescriptorum in Didaché est *didascalica*, et non *stricte praeceptiva*, uti postea habetur, e. gr. in « Canonibus Apostolorum », in quibus coeteroquin iam agit influxus Conciliorum.

Maxima gavisata est auctoritate Didaché in Ecclesia primaeva, sed *nunquam* aestimata fuit ad instar Codicis iuridici.

Utilis erit lectura Capitum I, IV, V, VI, VII, XII, XIII, XIV, et XVI; imo operis pretium est totam « Doctrinam XII Apostolorum » attente perpendere ⁽¹⁾.

13. Didascalia Apostolorum. — Διδασκαλία τῶν ἀποστόλων. — Sunt adhortationes et praescripta quae ab Apostolis asseruntur composita post Concilium Hierosolymitanum (a. 51).

Auctor est ignotus; *locus* originis videtur fuisse Syria aut Palaestina; et *tempus* secunda pars saec. III. Textus originalis graecus periit, et habetur versio syriaca, inventa a De Lagarde a. 1832, praeter fragmenta latinae versionis inventa Veronae a. 1900 ab Hauler. *Titulus* in versione syriaca est « Didascalia seu doctrina catholica XII Apostolorum et ss. discipulorum Salvatoris nostri ».

(¹) Pro notitiis de Didaché cfr. BARDENHEWER, *Patrologia*, in linguam ital. tr. ab Angelo Mercati, a. 1903, vol. I, par. 6; et pro textu FUNK, *Patres Apostolici*, Tubingae, 1901.

Res contentae, in 26 capit., sunt: generalis adhortatio ad christianos (c. 1), adhortationes peculiare, maxime ad coniugatos (cc. 2 et 3), de Episcopis (cc. 4-9), de causis inter christianos (cc. 10-11), de conventibus liturgicis (cc. 12-13), de viduis, diaconis et diaconissis (cc. 14-16), de cura pauperum, praesertim orphanorum (cc. 17-18), de martyribus (cc. 19-20), de ieiuniis (c. 21), de disciplina puerorum (c. 22), monita contra haereses (cc. 23-25), monita contra iudaeos et iudaizantes (c. 26).

De auctoritate canonica seu iuridica: In « *Didascaliiis Apostolorum* » recognosci debet compendium satis amplum ecclesiasticae legislationis. Ut iam patet ex relato indice rerum, omnia innuntur quae tunc vitam Ecclesiae constituebant seu spectabant: disciplina, liturgia, hyerarchia, opera charitatis, haereses, persecutiones.

Insuper ex monitis et praescriptis satis patet quid et quales fuerint communitates christianae saec. III. In Palaestina et Syria Didascalia vim *codicis iuridici* habuerunt.

Diximus Didascalia tribuenda esse saec. III; attamen initio saec. V opus fuit reffectum in Syria et ampliatur, unde provenerunt primi sex libri « *Constitutionum Apostolorum* », de quibus mox dicturi sumus ⁽¹⁾.

14. Canones Ecclesiastici Sanctorum Apostolorum: —
κάνονες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

Non solum hic liber dicitur ab Apostolis concin-

⁽¹⁾ Cfr. BARDENHEWER, op. c. par. 46; et FUNK, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 2 vol., Paderborn, 1905; aut DE LAGARDE, *Didascalia Apostolorum Syriace*, Lipsiae, 1854; et dein Göttinge, 1911; HÄULER, *Didascalia Apostolorum — fragmenta Veronensia latina*: accedunt *Canones qui dicuntur Apostolorum et Aegyptiorum reliquiae*. Lipsiae, 1900. *Didascalia Apostolorum*, translata sunt in linguam germanicam a J. FLEMMING; anglice (Gibson, 1903); gallice (F. Nau, 1912).

natus, sed ipsi Apostoli inducuntur loquentes initio singulorum canonum seu capitum (« Petrus dixit », « Ioannes dixit »). Interdum idem Apostolus geminatur uti Cephias et Petrus, Bartolomaeus et Natanaël.

Auctor ignotus; *locus* probabiliter Aegyptus, ubi praesertim fuit in usu, in lingua graeca; *tempus* finis saec. III. *Res contentae* in 30 canonibus seu brevibus capitibus sunt *praecepta moralia* quae constituunt primam partem, et *praecepta disciplinaria*, quae secundam partem efformant. Agit de dotibus Episcopi (c. 16), presbyterorum (cc. 17-18), lectoris (c. 19), diaconorum (cc. 20-22), de vita laicorum (c. 23), et de quaestione circa participationem mulierum servitio ecclesiae (cc. 24-29). Prima pars est libera refectio descriptionis duarum viarum, de quibus dicitur in Didaché, et videtur iste liber idem esse ac ille qui penes antiquos scriptores (uti Hieronymum, Rufinum) inscribitur « Duae viae », « Liber iudicii Petri ».

De auctoritate canonica seu iuridica, dicendum est hoc opus positum fuisse in initio « Corporis iuris canonici » ecclesiarum Coptarum, Ethiopiarum et Arabicarum in Aegypto ⁽¹⁾.

15. Constitutiones Apostolorum. — Διαταγαί aut διατάξεις τῶν αγίων ἀποστόλων.

Opus est maioris molis, quod ab Apostolis traditum et a Clemente eorum discipulo scriptum dicitur. Dividitur in tres partes, quarum prima continet libros sex de constitutione Ecclesiae, qui ut adnotavimus, ex ampliata « Didascalia Apostolorum », proveniunt; secunda pars, seu liber septimus, continet praecepta de vita christi-

⁽¹⁾ Cfr. pro notitiis BARDENHEWER, op. c., § 42; pro textu BIKELL, (1843); MIGNE, P. G., t. XXX; FUNK, Tubingae, 1887; PITRA, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*. Romae, 1864.

stiana et dici potest paraphrasis Didaché, cum nonnullis precibus liturgicis et regulis pro instruendis catechumenis et administrando baptismo; tertia pars seu liber octavus subdividitur in tres sectiones: prima tractat de charismatibus, et putatur deprompta ex opere deperdito Hippolyti περί χαρισμάτων, imo successivis temporibus fuit separatim edita sub titulo « Canones Hippolyti » ⁽¹⁾ secunda de ordinibus et de sacris ordinationibus; tertia de canonibus seu praescriptionibus, et caput ultimum, sc. 47^{um} continet 85 canones Apostolorum, qui generatim agunt de sacra ordinatione, de participatione divinae liturgiae et de delictis quae ab ea excludunt.

Auctor et locus: — Syrus in Syria: hoc satis apparet ex mensium supputatione, ex Missae liturgia, ex nexu cum interpolationibus epistolarum S. Ignatii.

Tempus: — Usque ad nostra tempora scriptores putaverunt sex priores libros compositos fuisse saec. III, inter aa. 260-302; septimum librum saec. IV et dein ultimum ante Concilium Nicaenum (a. 325).

Funk vero solidis argumentis censet opus compositum fuisse ab uno auctore et eodem tempore, saltem substantialiter, initio saec. V aut exeunte saec. IV: ex festo Natalis Domini die 25 celebrato ⁽²⁾; ex die dominico sabbato aequiparato; ex carentia controversiae nestorianae; et unitas compositionis ex connexione partium

⁽¹⁾ Agitur de Hippolyto scriptore romano, primae medietatis saec. III; de eo statua (invent a 1551) servatur in Museo Lateranensi christiano, et in ecclesia S. Laurentii in Damaso, Romae, exemplar eiusdem statuae, quae in posteriori latere insculptos habet titulos operum Hippolyti, inter quae adsunt eius « Canones ».

⁽²⁾ Saec. IV et V opinio diffunditur nativitatis I. C. d. 25 decembris, sc. « octavo Kalendas Ianuarias », et S. Augustinus (m. 430) (in serm. 190, 1; 192, 3; 196, 1) ita loquitur, ut hanc sententiam indubitanter teneat. Cfr. KELLNER, *L'anno ecclesiastico seu Eortologia*, tr. Mercati, p. 137, 139.

vindicatur; ac diversa natura libri VIII ex variis fontibus et ex diversitate materiae satis explicatur.

De auctoritate canonica seu iuridica: imprimis dicendum est nec hoc opus esse genuinum Apostolorum, neque Clementi adscribendum: errores enim continet *dogmaticos* (quoad divinitatem Filii et Spiritus Sancti, quoad necessitatem immersionis in baptismo, etc.), *disciplinares* (e. gr. esse ieiunandum die dominico), *historicos* (e. gr. S. Iacobum Maiorem, fratrem S. Ioannis Ap., adfuisse C. Hieros. a. 51, cum iam a. 42 occisus fuisset ab Herode). Quo praemisso, dicimus Constitutiones Apostolicas vim habuisse in ecclesia graeca, imo opus genuinum per saeculum et ultra retentum esse donec a Concilio Trulano II, seu Quinisexto (a. 691), reprobatum fuit ob errores ibi deprehensos. Iam saec. IV S. Epiphanius de earum authenticitate dubitaverat, at librum non respuit, probabiliter ex hoc quod tunc temporis in eo non aderant haereticae doctrinae, dein forsitan introductae. Reapse dicendum est « Constitutiones Apostolorum » efformasse maius corpus iuridicum antiquitatis christianae in Oriente, dum in Occidente numquam fuerunt in usu ecclesiastico receptae⁽¹⁾.

16. Canones Apostolorum. — Sunt breves praescriptiones seu regulae ecclesiasticae non confundendae cum alio libro de quo diximus, « Canones ecclesiastici SS. Apostolorum »; collectae ab auctore « Constitutionum Apostolicarum », pertinent, uti supra vidimus, ad tertiam

(¹) Pro notitiis cfr. BARDENHEWER, l. c., par. 75, et pro textu FUNK, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*. 2 vol., Paderborn, 1905. Penes Kirch citatur *Missa fidelium* ex Constitutionibus Apostolorum, nn. 679-691.

partem libri octavi earumdem, et dein adhibitae uti libellus distinctus; depromptae fuerunt praecipue ex conciliis quatuor priorum saeculorum. Agunt praesertim de clericis, de sacra ordinatione, et de officiis clericorum. Patet hos canones non esse tribuendos Apostolis, cum non citentur a Patribus antiquis, et non semper congruant fidei Apostolorum, etsi nonnulli ex eis videntur ad aetatem apostolicam pertinere.

Tempus: valde incertum, probabiliter ineunte saec. IV compositi fuerunt; sed non desunt qui teneant eos concinnatos fuisse saec. IV et perfectos saec. VI.

Locus e multis verbis ipsorum Canonum Syria reputatur.

Numerus et auctoritas. Numerus nutat, cum numerentur 85 generatim, et interdum 84 (quia 3 et 4 uniuntur), aut 83, 82; in ecclesia graeca initio priores 50 fuerunt recepti, dein omnes adprobantur a C. Trullano II, quod, etsi reiecit « Constitutiones Apostolorum », Canones tamen retinuit (can. 2 et 4, D. XVI).

In Occidente decretum pseudo-Gelasii (492-496) apocryphos eos declaravit (c. 3, p. 64, D. XV), et S. Gregorius (a. 560) de eis scripsit: « In pluribus ecclesiis occidentalibus vel non cognoscuntur, vel non recipiuntur ». Sed saec. VI Dionysius Exiguus 50 canones accepit in suam collectionem, et dein in Ecclesia Latina recepti fuerunt, benigna interpretatione data iis quae fidei Ecclesiae non adamussim congruebant. Imo saec. XI Card. Humbertus, Archiepiscopus Sylvae Candidae, S. Leonis IX (c. 1049-1054) in orientem Legatus, ita confirmavit eorum valorem: « Clementis librum, i. e. Petri Apostoli itinerarium et Apostolorum canones enumerant Patres inter apocrypha, exceptis 50 capitulis, quae decreverunt or-

thodoxae fidei adiungenda » ⁽¹⁾. Habentur in antiquis editionibus Corporis Iuris Can. ad calcem Decreti Gratiani in linguam latinam translatis saec. XVI a Gregorio Hofmann, qui, humanista, suum nomen graece vertit in Holoandrum (αὐλή = aula, et ἀνὴρ = homo) ⁽²⁾. Etiam in nonnullis editionibus Corporis I. Civilis referuntur, in fine.

17. Collectiones pseudo-apostolicae minoris momenti.

Mentione dignae sunt:

a) et b) *Didascalia arabica* et *Didascalia aethiopica*: utraque procedit a *Didascalia Apostolica*, attamen trans primos sex libros « Constitutionum »; et dici possunt novi tractatus l. I-VI « Constitutionum ». Imo habentur redactiones harum duarum collectionum quae includunt et ipsum librum VII « Constitutionum ».

c) et d) « *Constitutiones per Hippolytum* »: sunt novus tractatus libri VIII « Constitutionum »; item « *Testamentum Domini Nostri Iesu Christi* »: editum prius a Rahmani a. 1899 in lingua syriaca, et in moderna versione latina. Editor erronee putavit hoc documentum adscribendum esse saeculo II, et ex eo processisse scripta iuridica Hippolytana et librum

⁽¹⁾ Cfr. BERSANI, *Le fonti del Diritto Canonico*, in « *Diritto Ecclesiastico Italiano* », Sept. 1917, pag. 360.

⁽²⁾ In Decreto Gratiani, e. gr., citantur: c. 1, D. XX; c. 14, D. XXVIII; c. 3. D. LXXXVIII; in Decretalibus Gregorii IX: c. 3 de corp. vitiat. I, 20; c. 1 de fideiuss. III, 22, etc.

Inveniuntur apud MANSI, *Conc. Coll.*, T. I, col. 29-48; et apud MIGNE, *P. G.*, T. 137, col. 35-218; et *P. L.* T. 67, col. 141-148.

Si *Canones Apostolici* conferantur cum syllogis pseudo-apostolicis, iam apparet quomodo evolvatur ecclesiastica disciplina; de ipsa enim plura nova illic habentur.

Praestat legere can. 1 (collatum cum can. 954 Codicis); 2 (can. 951); 10 et 11 (can. 142-139-137); 13, 14, 15 (can. 111-112); 16, 17, 18 (can. 984, n. 4); 19 (can. 137); 30 (can. 2371, 2392); 31 (can. 329. § 2); 34 (can. 1008); 37 (can. 1519); 53 (can. 138); 56, 57, 63, 76, 77, 78.

VIII « Constitutionum ». E contra est omnibus posterius, et pendet, uti videtur, a « Traditione » Hippolyti.

Constat duobus libris, quorum primus formam habet dialogi inter Iesum postquam e mortuis resurrexit et Apostolos ac pias mulieres. Plura habentur quae characterem apocalypticum induunt; a cap. 19 et sqq. agitur de *ordinationibus* et *aliis praescriptis*. Liber secundus titulum gerit: « Praecepta, canones et statuta Domini N. I. C. circa ordinem baptizandorum ». Sed alia ibi continentur praecepta, quae non respiciunt baptismum. Hic non habetur forma dialogica.

e) Aliae collectiones eiusdem dependentiae: « Canones Apostolorum synodo Antiochenae (a. 341) adscripti ».

« Lex canonica sanctorum Apostolorum ».

« SS. Apostolorum poenae pro lapsis ».

« 27 (aut 30) Canones Apostolici ex libro Addai Apostoli ».

« Impedimenta matrimonialia Apostolorum ».

18. Characteres generales ac proprii collectionum pseudo-apostolorum. — *Nota qua distinguuntur* primae syllogae canonum seu legum ecclesiasticarum est « attributio ipsis Apostolis ». *Ratio*: nullum celebratum fuerat concilium oecumenicum usque ad a. 325; auctoritas quidem universalis Episcopi Romani recognoscebatur, ut ex multiplicibus factis constat; attamen summa ratio habebatur de iis, qui a Christo vocati et electi ad Apostolum et ad magisterium omnium gentium, et *sigillum apostolicum* videbatur esse supremae auctoritatis. Huiusmodi omnes collectiones revera hoc affectant, nempe se repraesentare unicam legislationem, sc. legislationem apostolicam.

« Doctrina XII Apostolorum » et « Constitutiones Apostolorum » videntur esse maioris momenti, cum coetera documenta pseudo-apostolica videantur et sint dependentia ab hisce duobus.

A « Didaché » pendent « Canones Ecclesiastici SS. Apostolorum »; et quidem a « Didaché » et simul a « Didascalia Apostolorum » pendent « Constitutiones Apostolorum » et ab hisce « Canones Apostolorum » qui imo sunt pars earundem.

CAPUT II.

Collectiones orientales seu graecae.

ARTICULUS I.

De « Veteri Ecclesiae universae Codice »,.

19. De « Veteri Ecclesiae universae Codice ». — Haec inquisitio idem valet ac quaerere de prima origine seu nucleo et basi collectionum *proprie dictarum*. (Tractationem incipimus a collectionibus graecis, cum chronologicis latinis antefcedant).

Saec. IV prodeunt primae *collectiones proprie dictae*, quae nempe characterem *proprium* habeant et distinguantur a syllogis pseudo-apostolicis, quae, uti vidimus, affinitate inter se nectuntur, praesertim ratione *dependentiae*.

Componuntur generatim: canonibus pseudo-apostolicis, canonibus Conciliorum, Patrum sententiis, RR. Pontificum decretalibus, et Imperatorum constitutionibus, et aliquando dictis S. Scripturae.

1) Ratione temporis habentur imprimis *collectiones conciliares*.

Momentum *concilii*, uti fontis iuris particularis, iam patet saec. III; et primis annis saec. IV, ut *fontis iuris communis*. Quin imo Concilium videtur praevalere, qua

fons iuris communis. Nam quae Apostolorum erant propria veneranda ita habebantur, ut non facile obnoxia essent mutationibus; e contra concilia novas edebant dispositiones, decreta, normas, canones, pro temporum et locorum necessitatibus: unde primi gradus evolutionis iuris per *collectiones conciliares*.

2) Huiusmodi *collectiones* aut sunt:

a) legislatio *unius concilii* et dicuntur « codificationes conciliares »; et huiusmodi codificatio ita fit: constat semper, aut fere semper, canonibus praecedentium conciliorum, quae tali modo ex subsequentibus conciliis novam promulgationem ac vim recipiunt; de veteri autem legislatione neque servatur ordo, nec dispositio, nec ipsa denominatio; (item in actuali Codice).

Non multae fuerunt collectiones huius speciei: e. gr. pro Ecclesia Latina: « Breviarium canonum Concilii Hipponensis » (promulgatum a. 397); « Codex Canonum Ecclesiae Africanae » anni 419, qui constat 133 canonibus, et totam prae-viam legislationem conciliorum africanorum complectitur: quam ob rationem iste codex similis est *verae collectioni*; et pro Ecclesia Graeca: « 102 canones Concilii Trullani ».

(Animadverti iam potest quod typus harum collectionum haberi perrexit Medio Aevo, praecipue per illas syllogas quae audiebant « Capitularia » aut « Capitula » Episcoporum, promulgata, praesertim a saec. VIII ac deinceps, in synodis dioecesanis et in conciliis provincialibus, aut etiam extra. Decursu temporum hae syllogae maiorem induerunt perfectionem; et ita habuimus statuta moderna synodorum et conciliorum provincialium aut plenariorum, quae revera in forma exteriori ad instar actualis Codicis I. C. rediguntur).

b) Aut sunt:

« Collectiones Conciliares proprie dictae »: hoc proprium sibi vindicant, quod *authenticam sanctionem* ab

aliquo concilio receperint: proinde ratione vis iuridicae maximi faciendae. (Quae tamen syllogae per se non multum nec speciali modo influunt in evolutionem collectionum).

c) Aut demum habentur:

« Collectiones canonum Conciliorum » quae constant ex canonibus plurimorum conciliorum, quorum nomina servantur, quamvis canones interdum unicam et continuam enumerationem accipiant. Harum collectionum, nisi sint exclusive locales, hoc est proprium, quod in eis semper habetur *nucleus* fundamentalis identicus; et hic nucleus dicitur « Vetus Ecclesiae universae Codex »: ipse est basis ac fundamentum uniuscuiusque collectionis.

Iste *nucleus* aut « Vetus Codex » constituitur canonibus antiquorum conciliorum oecumenicorum, praesertim Nicaeni (325), et canonibus nonnullorum conciliorum localium seu topicorum Orientalium: imo ex hisce postremis videtur compositus primitivus nucleus; nempe: ex canonibus Concilii Ancyran (a. 314) et Neocaesariensis (a. 314-325): quibus dein adiiciuntur canones Conc. Nicaeni (oecum.) et Gangrensis (340?). Versus a. 400 haec collectio aut massa sibi adiecit canones Conc. Antiocheni (a. 341): demum Canones Conc. Constantinop. I (a. 381): et sic compositus fuit *Vetus Codex*, qualis a can. primo Concil. Chalcedon. (IV oecum.) a. 451 adhibitus fuit.

Idecirco collectio-basis composita dici debet canonibus octo Conciliorum: Nic. (praepositum fuit ratione dignitatis), Ancyran., Neocaesaren., Gangren., Antiochen., Laodic., Constantin. I, et Chalcedon.

(Distinguuntur canones uniuscuiusque Concilii, exceptione habita pro canonibus CC. Ancyran. et Neocaesar. qui simul habentur).

Iste « Vetus Codex » late diffunditur per ecclesias, et apparet in collectionibus graecis, latinis, syriacis, arabicis, melchitis, coptis, aethyopicis (¹).

Dein vero quaelibet ecclesia viam propriam ingressa est; unde fere impossibile fit *simul* studere collectionibus orientalibus et occidentalibus. Distincte ergo de eis agendum est (²).

ARTICULUS II.

Divisio Collectionum graecarum seu orientalium in quatuor epochas.

20. Quatuor epochae Collectionum graecarum. — Historia Collectionum graecarum distingui solet in *quatuor epochas*, quas iuvat memoriter tenere ad intelligentiam historicorum et auctorum, qui de iis agunt.

I EPOCHA. — Ab a. 350 ad a. 550, sc. usque ad Ioannem Scholasticum.

Haec epocha in tres periodos dispescitur:

I. *Periodus*: usque ad C. Chalced., seu IV Oecum., (451).

(¹) De origine et evolutione *Veteris Codicis*, cfr. HEFELE, o. c., tr. a LECLERCQ, t. III (1919), p. 1149-1200.

(²) *Bibliographia*. — De hisce antiquis Collectionibus praestat conferre studia *fratrum Ballerini* (Hieronymi sacerdotis Veronensis, 1702-1772, et Petri, professoris theologiae, 1698-1764), qui in publicatione operum S. Leonis Magni specialem tractationem scripserunt sub titulo *De antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum* (MIGNE, P. L., t. 56). Saec. XIX opus a Balleriniis incoeptum perfecerunt MAASSEN, *Geschichte der Quellen und Literatur der Kanonisch Recht*, t. I, ZALLINGER, et praesertim Card. PITRA in duobus operibus *Des canons et des collections canoniques de l'Eglise grecque*. Paris 1858, et *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, Romae 1864. Mentione dignus est BIENER, *De collectionibus ecclesiae Graecae*. 1827. Praecipuae editiones graecarum collectionum exaratae fuerunt a VOELLO et IUSTELLO (1661), BEVERIDGE (1672), MIGNE (1850 et sqq.), RHALLI et POTLI (1852-1859), PITRA (1864-1868).

II. *Periodus*: usque ad a. 500, seu ad tempora proxima Ioanni Scholastico.

III. *Periodus*: usque ad Ioannem Schol. (550, seu medio saec. VI circiter).

Collectiones huius epochae sunt *chronologicae*.

II EPOCHA. — (550-691) a medio saec. VI, seu a Ioanne Sch. ad Concilium Trullanum II, seu Quiniximum (691).

In ipsa, praeter collectiones chronologicas primae epochae, aliae habentur systematicae et syllogae *nomocanonum*.

III EPOCHA. — (691-859) a Conc. Trullano II ad Photium.

In Concilio Trullano recensentur canones servandi, unde ortum habuit Collectio Trullana, et dein Collectio Nicaena (a. 787), ampliatio quaedam prioris seu Trullanae.

IV EPOCHA. — (859 ac deinceps) a Photio ad nos. Schisma pervadit hanc epocham.

Per hunc indicem *epocharum* et *periodorum*, cum annorum indicatione, facile redditur tempus assignare univae collectioni.

Practice tamen videtur praeferenda facilior divisio, quae collectiones dividit in *chronologicas* et *systematicas*; dein tractat de *nomocanonibus*, ac demum de *Collectione Photii*. Hanc secundam divisionem tenentes, transeamus ad notitias de singulis saltem delibandas.

ARTICULUS III.

De praecipuis graecis collectionibus.

I. *Collectiones graecae chronologicae.*

21. *Collectiones graecae primae epochae.* — Ad rectam notionem de hisce collectionibus, imo de syllogis orientalibus in genere, potius quam varias collectiones singillatim sumere, praestat ob oculos tenere illum « veterem ecclesiae universae codicem », qui nucleus et basis est earundem syllogarum: per tempora ipse augetur, unde varias collectiones constituit ac efformat.

Distinximus in prima epocha tres periodos, et ex sequentibus prospectibus *natura* et *species* satis apparent:

a) In prima periodo, sc. usque ad Conc. Chalcedon. (a. 451):

1) *Prima vestigia* collectionis chronologicae habentur in Ponto saec. IV: ibi colliguntur canones duorum conciliorum:

Ancyrani (a. 314).

Neocaesarensis (a. 314).

2) *Altera collectio*, initio saec. V:

— Nic. (a. 325) ⁽¹⁾.

Anc.

Neoc.

⁽¹⁾ In hac enumeratione postremo numero a sinistro latere quot sint Concilia uniuscuiusque collectionis significamus; et parva linea « — » indicamus addita Concilia quae *novam* collectionem constituunt.

(4) — Gangrensis (a. 340?).

3) Tertia collectio priori posterior:

Nic.

Anc.

Neoc.

Gangr.

(5) — Antiochen. (a. 341).

Adnota: C. Chalcedonen. (a. 451 in Bithinia), seu IV Oecum., hanc tertiam collectionem adhibuit, quam « Codicem canonum » nuncupavit, unde dicendum est quod usque ad C. Chalc. Vetus Codex Ecclesiae constabat canonibus (104) horum quinque Conciliorum. Ne tamen putetur Concilium Chalc. aliquam collectionem composuisse aut confirmasse (ut erronee censuit Christophorus Iustellus, saec. XVII, qui imo retinuit eam esse quam Parisiis edidit sub titulo « Codex Canonum Ecclesiae universae »). In ipso vero decernitur: « A Sanctis Patribus in magnaue Synodo usque nunc probatas regulas teneri statuimus » (can. 1), (cfr. 14, C. XXV, q. 1): quibus verbis *aliqua*lis (non *propria*) auctoritas recognoscitur praecedenti legislationi canonicae.

b) *In secunda periodo*, sc. post C. Chalc. usque ad a. 500. Habetur *triplex* classis collectionum, aut potius triplici modo additiones fiunt praecedenti collectioni:

<i>Prima classis:</i>	<i>Secunda classis:</i>	<i>Tertia classis:</i>
Anc.	Nic.	Nic.
Neoc.	Anc.	Anc.
Nic.	Neoc.	Neoc.
Gangr.	Gangr.	Gangr.
Ant.	Ant.	Ant.
— Chalc. (451).	— Laod. (380?).	Laod.
(7) — Const. (381).	(7) Constant.	Constant
		(8) Chalc.

Adnota: Ex prima classe facta est *Versio latina prisca* seu *Itala* (saec. V); ex secunda efformata fuit *Versio Dionysii Exigui*, quam ipse vocat « graeca auctoritas » (fine saec. V, aut initio saec. VI); ex tertia aucta fuit *Versio Hispana* (saec. V). En ergo influxus iuridicae doctrinae graecae in ecclesiam latinam; en diffusio « antiqui Ecclesiae Codicis », qui revera dici meretur « antiquus universae Ecclesiae Codex ». En Concilia quae, etsi topica, suam auctoritatem latius extendunt, et legislationem propriam extra sua territoria diffundunt.

c) *In tertia periodo*, sc. ab a. 500 ad a. 550 seu usque ad Ioannem Scholasticum: duae collectiones habentur, *pariter evolutiones priorum*, nimirum ipsae priores cum additamentis:

Prima collectio:

Nic.
Anc.
Neoc.
Gangr.
Ant.
Laod.
Const.
— Ephes. (431).
(9) Chalc. (1).

Secunda collectio:

— 85 Canones Apostol.
Nic.
Anc.
Neoc.
— Sard. (343-44).
Gangr.
Ant.
Laod.
Const.
Eph.
(10) Chalc.

Adnota: De hac secunda collectione nobis refert Ioannes Scholasticus; et a nonnullis fuit ipsimet tributa: sed de hoc non constat, cum ille nihil aliud facere videatur, quam recensere canones existentes in collectione sui temporis. Alii illam adscripserunt Theodo-

(1) Substantialiter haec prima collectio ea est quae a Iustello edita fuit, cum differentia numerorum.

reto Episcopo Cyrenensi, qui, a Dioscuro Alexandrino depositur, ad Pontificem Leonem appellavit, iuxta canones C. Sardicensis; et in sedem restitutus, grati animi ergo, curavit ut canones sardicenses a collectionibus non excluderentur (quae exclusio in more erat graecorum, propter canones 3, 4 et 5 de appellatione ad R. Pontificem). Verum nec constat de hac attributione ⁽¹⁾.

Ad mensurandum momentum priorum collectionum, quae in his foliis graphice tantum describuntur, satis est earum canones delibare, saltem in partiali citatione data a Kirch (« Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae » Friburgi Brisgoviae, Herder, 1914): semina canonicae legislationis, quae dein tam ample evolvitur, illic iam continentur.

22. Collectio Trullana et Collectio Nicaena. — Vidimus superius secundam Epocham potius systematicis syllogis distingui; sed de eis non est heic agendum.

In tertia Epochā duae praecipuae Collectiones mentionem merentur, nempe *C. Trullana* et *C. Nicaena*.

a) *Collectio Trullana*. Concilium Trullanum II, coadunatum a. 691, ad decernendos ultiores canones, praeter eos qui constabiliti fuerunt a CC. Oecum. V. et VI, sc. II et III Constantinop., sortitum fuit nomen « C. Quini-

⁽¹⁾ Iste Theodoretus fuit celeberrimus magister, in schola Antiochena, et ab a. 420 Episcopus Cyrenensis, penes Euphratem. Continuavit historiam Ecclesiae Eusebii Caesar. qui in suis 10 vol. perrexit usque ad a. 324, et Theodoretus, una cum Socrate et Sozomeno, usque ad a. 428. Cum indulisset erroribus Nestorii et Theodori Mopsuesteni, depositus fuit a sua sede episcopali; sed in eandem restitutus, postquam in C. Chalced. anathematizaverit Nestorium et epistolae Leonis subscripserit. Eo iam demortuo, eius nomen apparet in quaestione Trium Capitulorum (de secundo Capitulo); cfr. DENZINGER, n. 226.

sexti », quasi supplementum horum duorum Conciliorum. Sed Latini « Synodum erraticam » illud vocaverunt, nullam auctoritatem oecumenicam ei recognoscentes. Non ullam collectionem edidit Concilium, eoque vel minus adprobavit; attamen *fontes* seu canones servandos recensuit; et concilio exacto, iuxta hanc recensionem, exornata fuit nova collectio, quae viguit usque ad C. Nicaenum II (a. 797).

Collectio Trullana continet:

85 Can. Apostolorum.

9 Concilia iuxta praecedentem collectionem: Nic., Anc., Neoc., Gangr., Ant., Laod., Const., Eph., Chalc.

Exclusum fuit C. Sardicense, cum canones 3-5 de appellatione ad R. Pontificem graecis non placuissent.

— 133 Canones Africanos ex Conc. Carthaginensi XVII (a. 419), quorum collectio ad instar Codicis in Ecclesia Africana habetur.

Utique in hisce canonibus sermo est de appellatione ad R. Pontificem, et eius ius non denegatur, attamen opportunitas huius iuris minime agnoscitur, imo reprobat, cum Patres Africani prohibuissent appellationem *transmarinam*, ex eo — dicebant — quod propter distantiam S. Pontifex minus recte de negotiis Africanis instrui potuisset.

— Canones cuiusdam C. Constantinopolitani sub Patriarcha Nectario (394) celebrati.

— Sententias desumptas ex XII Patribus orientalibus. Adnotetur haec momentosa innovatio: hucusque collectiones fuerunt *conciliares*; nunc fiunt *mixtae*, sc. ex canonibus et ex decisionibus Patrum, nimirum nova fons iuris introducitur, decisiones Patrum. Patribus graecis tribuitur hoc modo, saltem implicite, auctoritas similis auctoritati iurisconsultorum in iure civili. Et Collectio Trul-

lana, — ut iam Valentinianus iurisconsultos indicavit in « legibus citationum » et Iustinianus in i. civili, — Patres determinavit, quorum decisionibus valor tribuendus esset; sunt isti duodecim: S. Dionysius Al. (m. 265), S. Gregorius Neocaesariensis, Thaumaturgus dictus (m. 270-275), S. Petrus Al. (m. 311), S. Athanasius Al. (m. 373), S. Basilius Magnus, Ep. Caesareae in Cappadocia et Cappadox nuncupatus (m. 379) ⁽¹⁾, S. Gregorius Nissenus, Cappadox dictus, frater S. Basilii (m. post 394), S. Gregorius Nazianzenus, Cappadox et ipse appellatus (m. 389 vel 390), S. Amphilochius, Ep. Iconii, concivis et forsan consobrinus Nazianzeni (m. post 394), Timotheus Al. (m. 385), Theophilus Al. (m. 412), S. Cyrillus Al. (m. 444), Gennadius Constantinop. ⁽²⁾ (m. 471). *Sex ergo fuerunt Episcopi seu Patriarchae Alexandrini.*

— Canonem tributum S. Cypriano (de rebaptizandis iis qui ab haeresi venerint).

— 102 canones constitutos in ipso C. Trullano: unde nomen huius collectionis, quae viguit usque ad Conc. Nicaenum II (a. 787). Praestantissima et fundamentalis sylloges in Ecclesia Graeca, tum ex iure ibi collecto, tum quia ex ea efformata fuit Collectio Nicaena, et Collectio Photiana.

⁽¹⁾ Praesertim tres *epistolae canonicae* S. Basilii ad Amphilochium magnum habent momentum: sunt enim aliqualis codificatio particularis *de poenitentia* sub 84 canonibus. Cfr. MIGNE, *P. G.*, vol. 32; et MANSI, vol. III, p. 1183-1260. Etiam *regulae monasticae* hanc induunt naturam; praecipuae sunt *regula Schenudi*, et duae *regulae S. Basilii*. (Dubia a Molkenbuhr aliisque viris doctis de authenticitate trium epistolarum S. Basilii ad Amphilochium prolata non videntur esse perentoria. Cfr. PINTA, p. 613).

⁽²⁾ In c. 7, Dist. XVI iste Gennadius *Germanus* nominatur. Cfr. Correct. Romanos et notul. criticas in edit. Richter Friedberg (a. 1922) col. 44, v. I.

b) *Collectio Nicaena*. — Composita fuit post Conc. Nic. II, oecumenicum (a. 787).

Est ipsamet Trullana, cum adiectis:

— 22 can. eiusdem Conc. Nic. II; et aliquatenus immutato ordine Conciliorum, nam post 85 can. Apostolorum posita fuerunt sex CC. Oecum., Nic., Const., Eph., Chalc., Trull. II, et Nic. II; dein Concilia particularia, et sententiae Patrum, cum nonnullis mutationibus.

II. *Collectiones graecae systematicae.*

23. — Duae collectiones graecae systematicae praecipue citantur: *Collectio anni 535* et *Collectio Ioannis Scholastici*.

a) *Collectio anni 535*, a Ioanne Scholastico memorata, non amplius extat. Divisa erat in 60 titulos et appendicem habuit in qua 21 Constitutiones imperiales referebantur. Haec appendix ad nos pervenit, ampliata per additionem aliarum legum imperialium, ita ut numerus 21 creverit ad 25 capitula, et sylloges dicta fuerit « *Collectio 25 Capitulorum* ».

b) *Collectio Ioannis Scholastici*. — Iste Ioannes, advocatus antiochenus, « Scholasticus » cognominatus fuit, cum pertineret ad coetum advocatorum, gentem *otiosam*, unde nomen σχολαστικός = σχολή = otium. Ab Antiochenis Constantinopolim missus ad Iustinianum imperatorem, uti apocrisarius, Eutichio a sede patriarchali expulso successit (a. 564-578), nomine Ioannis III. Circa a. 500, Constantinopoli collectionem canonum exaravit, eam dividens in 50 titulos, ad imitationem 50 librorum Pandectarum Iustiniani, hoc ordine servato: De Patriarchis, Metropolitibus, Episcopis, clericis in genere, Chorepiscopis, presbyteris, diaconis, diaconissis, clericis minoribus, de moribus ecclesiasticorum, de abstinentia

et ieiunio, de monachis, catechumenis et neophytis, haereticis et iudaeis, de poenitentibus, de quibusdam delictis, de bonis ecclesiasticis et oblationibus, de coetibus frequentandis, de synodis, de festis. Huiusmodi ordo affinitatem habet cum methodo servata in collectionibus pseudo-apostolicis: forsitan non defuit aliqualis influxus. Ioannes canones deprompsit ex chronologica collectione tunc existente, et alios 68 confectos ex secunda et tertia epistolis canonicis S. Basilii; canones desumere a quodam S. Patre omnino novum fuit; exemplum dein ampliori modo renovatum in collectione Trullana, uti vidimus.

Ioannes Scholasticus, sede Constant. adepta favore Iustiniani, novam et auctam editionem suae collectionis perfecit, et huic editioni, Iustiniano iam demortuo, additum fuit compendium *Novellarum* ipsius Imperatoris, quodque uti sylloges separata ad nos pervenit nomine « Collectionis 87 Capitulorum ». Non absque fundamento, sunt qui videant in hac permixtione legum ecclesiasticarum et legum imperialium unum ex remotis germinibus schismatis orientalis.

III. De Nomocanonibus.

24. — *Nomocanones* sunt collectiones ecclesiasticae legislationis desumptae ex legibus civilibus et ex lege canonica. Repraesentant novum typum collectionum: Primus typus, prout vidimus, sunt *collectiones conciliares*; secundus *mixtae*, ex canonibus et ex decisionibus SS. Patrum; nunc habemus per nomocanones tertium typum, sc. *collectiones iuris ecclesiastici imperialis*: νόμοι (nempe *constitutiones principum*) introductae fuerunt in ecclesiasticam legislationem. Imperator enim, qui sibi tribuit titulum *Episcopi exterioris*, se habuit reapse legislatorem et iudi-

cem in rebus ecclesiasticis. (Cfr. quae de hoc exposuimus ad Conc. Const. II, sub n. 7).

Imperator in hac sua invadentia non vult tamen vexator apparere, uti persaepe laici ecclesiasticam provinciam invadentes dein egerunt; imo nititur videri uti legitimus legislator in rebus Ecclesiae.

Ita *Theodosius II* in suo Codice (438), ubi libri III, IX et XV de rebus religiosis exclusive pertractant ⁽¹⁾. Item *Iustinianus* in suo Codice (534), praesertim in libris I et IV, quorum nonnullae Constitutiones hac de causa denominantur *sacratissimae*. Et maiori cum amplitudine « Constitutiones Sirmondinae seu *Sirmondianae* » (a. 425-438?) hoc agunt, cum includant 18 Constitutiones imperiales (ab a. 331 ad a. 425) de re ecclesiastica tractantes; haec tamen collectio originem habuit in Occidente, probabiliter in Gallia meridionali, et *Sirmondianae* dicuntur à Sirmond, qui primum eas edidit, a. 1631.

Iustinianus magnam dedit ansam hisce collectionibus per ipsas suas Compilationes (529-534); unde saec. VI plures syllogae huius naturae prodierunt: praeter *Collectionem XXV capitulorum ex Codice repetitae lectionis* quae auctorem habet ipsum qui *Collectionem* canonicam in 60 titulos (a. 535) composuit; et aliam *Collectionem 87 Capitulorum*, de quibus supra diximus; prodierunt *Collectio 27 capitulorum*, item ex Novellis, quae ipsi Ioanni Scholastico tribuitur; et *Collectio tripartita*, (exeunte saec. VI), aucta dein quatuor Novellis Eraclii II (610-640).

Haec postrema tantum dici potest *systematica*, per suam triplicem divisionem, et praesertim per subdivisionem partis III in tres titulos (non multos revera, sed amplissimos),

(¹) Cfr. BONFANTE, *Storia del Diritto Romano*. Milano, 1903, pag. 332.

qui agunt a) de Episcopis, ecclesiasticis, monachis et monasteriis; b) de rebus et titulis ecclesiasticis; c) de haereticis, iudaeis et samaritanis: hoc quodammodo comparari potest notissimae divisioni de Personis, de Rebus et de Delictis.

Hae tamen collectiones sunt *exclusive* iuris ecclesiastico-imperialis, et in praxi subsidium tantum tribuunt collectionibus canonicis.

Sed iam ab initio ipsae in unam collectionem uniuntur cum syllogis vere canonicis; et ex hac unione seu compositione efformantur primi *Nomocanones*: ita, prior Nomocanon efficitur ex praefata unione collectionis a. 535 cum collectione 21 Capitulorum; et alter ex unione duarum collectionum Ioannis Scholastici, sc. collectionis ecclesiastico-canonicae in 50 titulos divisae, et collectionis ecclesiastico-imperialis 87 Capitulorum, de quibus superius.

In hisce duobus Nomocanonibus duo fontes, imperialis et ecclesiasticus, potius quam fundi, *iuxtaponuntur*; ac proinde nondum per eos attingitur perfectus et classicus Nomocanon.

Typus perfectus *Nomocanonis* est Nomocanon in XIV titulos, tempore Heraclii (610-640) adornatus, ubi vera comparatio instituitur inter duas legislationes. Iste nomocanon postmodum receptus fuit et auctus a Photio in sua collectione, circa a. 883.

Tituli huius Nomocanonis ita sunt digesti: — 1. De Theologia et de fide orthodoxa (ad imitationem Codicis Iustini), de canonibus, ordinationibus, de Patriarchis, Metropolitibus, Episcopis, presbyteris, diaconis, diaconissis; — 2. de locis et de suppellectili sacra; — 3. de coetibus liturgicis, de communione et de ministris inservientibus; — 4. de imitatione christiana et de cathecumenis ac neophytis; — 5. de ratione se gerendi in coadunationibus liturgicis; — 6. de

oblationibus; — 7. de temporibus sacris; — 8. de itineribus Episcoporum, de officio hospitalitatis, de relationibus inter ecclesiās; — 9. de modo procedendi contra Episcopos et presbyteros, de iure poenali quoad ecclesiasticos; — 10. de administratione bonorum ecclesiasticorum; — 11. de monachis et de monasteriis; — 12. de haereticis, iudaeis ac infidelibus; — 13. de laicis, de eorum delictis; — 14. de officiis communibus, praesertim moralibus: ordo satis perfectus ac rationalis.

IV. De Collectione Photii.

25. — *Collectio Photiana.* — Photius, eruditissimus vir, sed simul quam maxime ambitiosus, ad cohonestandam suam electionem ad sedem patriarchalem Constantinopolitanam, a. 859 congregavit Synodum, quae cum hoc anno sua negotia absolvere non potuisset, soluta fuit et post biennium rursus congregata, unde nomen sortita est « synodi primo-secundae »: in ea 17 canones conditi sunt.

Trucidato Michaële III, eius successor Basilius Macedonius (867-886) Patriarcham S. Ignatium ad suam sedem Constantinopolitanam restituit, Photium in insulas relegando. Tunc, auctoritate et iussu R. Pontificis Hadriani II (867-872), congregatum fuit Conc. VIII oecumenicum, Constantinopoli, quod 27 canones edidit. Sed, mortuo Ignatio, Photius, ad fraudem acutus suis adulationibus ita Imperatorem circumvenit, ut sedem patriarchalem iterum invaserit. Anno vero 879 aliud Concilium congregavit, in quo adprobata fuere acta Concilii VIII, et novi tres canones editi. Notatu dignum est summam fuisse Photio auctoritatem Conciliorum oecumenicorum, ad quae provocabat, ut ad regulam fidei infallibilem.

Deiectus tandem e sua sede ab imp. Leone IV (886-912), et in quoddam monasterium detrusus, ibi mortuus est a. 891.

Photius, postquam secunda vice sedem patriarchalem obtinuerit, cogitavit de magna collectione conficienda, quae omnia elementa praecedentium complecteretur. Collectio Photiana duabus partibus constat: Prima dicitur *Syntagma* (σύνταγμα = res ordinata), sed potius dicenda esset *Synagoge* (συναγωγή = res colligatae); est chronologica, et fere omnia continet quae in Collectione Trullana habentur, excepto canone S. Cypriani de baptismo haereticorum, (recole proinde res in illa collectione contentas), adiectis 22 can. C. Nicaeni II et aliis 20 ex memoratis duobus conciliis a Photio celebratis. Refertur haec prima pars in Migne, *Patr. Graeca*, CXXXVII et CXXXVIII. Secunda pars, quae reapse est vera syntagma, nuncupatur *Nomocanon*; esti pse Nomocanon compositus tempore Heraclii (610-640) divisus in 14 titulos, et a Photio auctus: refertur in Migne, *Patr. Gr.* CIV.

Collectio Photiana, post mortem Photii per aliquod tempus oblivioni data, saec. X in magnam aestimationem venit in Oriente, et ita omnia eius opera; unde commentaria et synopses habuit.

Post Photium, Ecclesia Graeca non alias produxit collectiones; et ex collectione photiana plus minusve orientales ecclesiae a Constantinopolitana promanantes suam legislationem desumpserunt; unde inferri potest quod Photiana Collectio sit « Collectio ecclesiae orientalis schismaticae ». Schisma radices profundiores fixit saec. XI, sub Patriarcha Michaële Cerulario, et consummatum dici debet illa die, 14 Iulii 1054, qua Card. Humbertus Legatus Leonis IX documentum excommunicationis, adstantibus clero et populo, super altare S. So-

phiae deposuit. Multum adlaborarunt RR. Pontifices, ut orientales ad unitatem redirent, praesertim in C. Lugdunensi (a. 1274) et in C. Florentino (a. 1441), sed quae erant in votis attingere non valuerunt. Exinde illud ius, qua schismaticum, expers vitae fuit.

Anno 1800 edita fuit Lipsiae, apud Breitkopf et Härtel, in folio, collectio canonum in usu penes ecclesiam orientalem schismaticam, lingua graeca vulgari, iussu Neophyti VIII, Patriarchae Constant., a monachis Agapio et Nicodemo Hagiorites, recognita et emendata a pluribus theologis orthodoxis, curante monacho Theodorito ex monte Athos: constat canonibus Photianae Collectionis una cum commentariis; et fuit nuncupata Πηδάλιον = gubernaculum (vulgo *timone*, *gouvernail*: iam antiquius ita nuncupabantur libri iuris vigentis).

Altera editio a Constantino Gkarpollas recognita, facta est a. 1841 Athenis. Tertia editio emendata, cura Sergii X Raphtane in insula Zante, in mari Ionico, a. 1864, in 4°.

Iuxta Manuale iuris ecclesiastici graeci A. Christoduli, ius graecum actuale nititur 744 canonibus, quorum 190 a conciliis oecumenicis; 407 sunt apostolici, conciliorum particularium et duorum conciliorum Photii; et 147 ex SS. Patribus ⁽¹⁾.

De iure, vero, in *Ecclesia orientali catholica* cfr. quae in commentario ad can. 1 Cod. I. C. dicuntur

⁽¹⁾ Cfr. *Bessarione*, III, 1898, pag. 254.

ARTICULUS IV.

**De scientia Iuris Canonici in Ecclesia Graeca,
praesertim post Photium.**

26. — a) Periodus collectionum graecarum iuris ecclesiastici clausa dicenda est in prima tertia parte saec. VII: ab a. circiter 535 ad a. 638 volvitur epocha fecundior, tum *in iure can.*, tum *in iure civili byzantino*. Dein nihil habetur quod mentionem specialem mereatur; in collectionibus adduntur canones CC. Oecum. sequentium (et haec fuit, magna ex parte, opera ipsius Photii in sua collectione). Utique adfuerunt, praesertim tempore renatarum litterarum seu renascentiae intellectualis byzantinae saec. XI-XIII, docti viri qui de iure egerunt; sed potius tanquam *scholiastae*, *commentatores*, aut *epithomistae*; qui omnes comparari possunt *decretistis* ac *decretalistis* iuris can. penes nos.

b) *Commentatores* maioris nominis fuerunt:

Theodorus Prodromus (fine saec. VIII). — *Ioannes Zonaras* (c. 1120), qui scripsit commentarium ad primam partem collect. Photianae, respiciens, uti plurimum, sensum grammaticalem. — *Alexis Aristenes* (c. 1160). *Theodorus Balsamon* (c. 1170) eximius inter Byzantinos canonicistas, scripsit commentaria ad universam collectionem Photianam, non solum relate ad sensum grammaticalem, sed etiam ad sensum et vim canonum. Isti commentati sunt canones SS. Apostolorum, Conciliorum et epistolas Canonicas SS. Patrum (cfr. Migne, *Patr. Gr.* l. c.).

c) *Epithomistae*.

Simon Logoteta Metaphrastes (saec. X); *Aristenes* (c. 1160); *Constantinus Harmenopulos* (c. 1350); *Matthaeus Blastarès* (c. 1335), qui composuit *Syntagma* ordine alphabetico pro usu forensi: habentur 23 tituli iuxta seriem litterarum alphabeti graeci, excepta ultima littera ω . Magnam diffusionem obtinuit haec synopsis, et adhuc recensetur inter fontes maximos iuris orientalis, una cum *Collectione Photiana* adnotata a Theodoro Balsamon.

ARTICULUS V.

**Collectiones iuris Canonici
penes multiplices ecclesias orientales.**

27. — Evolutio collectionum iuris penes ecclesias orientales fere eadem fuit ac in ecclesia graeca; et cum eadem basi « *Codicis Veteris* ».

a) *In Russia*, praeter plures versiones seu traductiones, vim obtinuit speciale quoddam manuale « *Nomocanonis* », editum in urbe Kiew a. 1620 et « *Kormczaia Kniga* » (= gubernaculum) patriarchae moscovitae Micone (a. 1650).

Insuper — quod est commune fere omnibus statibus orientalibus — habentur « *Regulae seu Statuta Ecclesiastica* », quae determinant hierarchiam et potestatem ecclesiae, eiusque relationes cum statu: in Russia hae regulae datae fuerunt (a. 1721) a Petro Magno (1689-1727).

b) *Ecclesia Nestoriana*, praeter versionem *Codicis Veteris*, habet collectionem officialem canonum synodorum *Patriarcharum Seleuciensium*, compositam fine saec. VIII.

c) *In Ecclesia Monophysita* collectio principalis est *Nomocanon* Gregorii Barhebraeus (Abû'l = Farag m. 1286), originarie in lingua syriaca. Nunc habetur versio arabica.

d) In *Ecclesia Maronitica*: *Nomocanon metropolitae David* (c. 1060), originarie in syriaco idiomate; translatus dein in arabicum.

e) *Ecclesia Mozarabica Hispana* habuit proprium *Nomocanonem* (a. 1049) per quendam *Vincentium* presbyterum.

f) In *Aegypto* varii *Nomocanones* pro ecclesia *copta*: primus, saec. IX, per Abû Sulh Yunus; dein alter per Michaëlem Tamiathensem (saec. XII) et alii.

g) In *Aethiopia*: *Synodos*, quae collectio continet canones apostolicos in lingua aethiopica, et *Abtelis*, altera collectio canonum qui Apostolis tribuuntur (composita ante saec. XV); et insuper quidam nomocanon, cui titulus *Fetha Nagast* = Iudicium Regum.

Uti luculenter apparet, ecclesiastica legislatio in ecclesiis orientalibus minime independens extat, coniungitur cum civili legislatione, saepe ab ipsa dependet, morem eiusdem gerit, vitae propriae expers ⁽¹⁾.

(¹) Pro Ecclesiis orientalibus, cfr. IOSEPHUS SIMON ASSEMANI, *Bibliotheca orientalis* (Romae, 1719-1728), iterum edita ab A. MAI, *Scriptorum veterum nova collectio*, 1838, t. X. — IOSEPHUS PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion iuris Ecclesiae Orientalis Catholicae*, Magno-Varadini, 1862, 1880. (Cfr. notam quae habetur heic sub N. 19).

CAPUT III.

· Collectiones latinae veteres.

ARTICULUS I.

Veterum collectionum latinarum generales characteres et origo.

28. Veterum collectionum latinarum generales characteres et origo ⁽¹⁾. — Diximus primam periodum collectionum canonum in Ecclesia Latina usque ad medium saec. XII pergere hoc modo subdivisam, ab initio ad medium saec. IX; a saec. IX ad XII. Si loquimur de *sylogis in genere*, huic periodo sunt accensendae collectiones pseudo-apostolicae; si vero de collectionibus proprie dictis, periodo initium datur saec. IV. Et ab hoc saeculo gradus movendo, primam partem huius periodi examinemus, sc. a saec. IV ad IX, quando nempe *plures nationes suas singillatim* efformant collectiones.

Verum est « Canonibus Hyppoliti » saeculi III ineuntis, dandam esse romanam originem: sed haec collectio

(¹) *Bibliographia de hisce collectionibus*: Praeter MIGNE, P. G. et P. L., cfr. MAASSEN, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*, Gratz 1870; HEFELE, o. c.; SCHULTE, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*, Stuttgart, 1875-1880; TARDIF, *Histoire des sources du droit canonique*, Paris 1887; SCHERER, *Handbuch des Kirchenrechts*, Gratz 1866; SAEGMUELLER, *Lehrbuch des Katholischen Kirchenrechts*, Friburg Br. 1909; TURNER, *Monumenta iuris antiquissima. Canonum et conciliorum graecorum interpretationes latinae*, Oxford 1899-1904; GALANTE, *Fontes iuris canonici selecti*. Oeniponte 1906; MAROTO, *Institutiones Iuris Canonici*, Madrid 1918; BERNAREGGI, *Metodi e sistemi delle antiche collezioni e del nuovo Codice di diritto canonico*, 1920.

graece exarata fuit, ac maiorem diffusionem et influxum habuit in Oriente quam in Occidente.

a) *Initia*. Initia fuerunt, ut ordinario contingit, imperfecta; cuius imperfectionis praecipua causa fuit tenuitas scientiae illorum saeculorum.

Ante Conc. Nicaen. (325) Ecclesia latina normas desumpsit plus minusve ex *S. Scriptura* et ex *Traditione*. Data occasione, non defuerunt instructiones et iussa RR. Pontificum, uti vidimus; sed horum documentorum momentum condigne perpendere non possumus, cum plura deperdita et destructa fuerint, praesertim in saevissima persecutione Diocletiani (a. 284-305) eiusque imperii sociorum ab anno 303.

b) *Collectiones orientales translatae in linguam lat.* — Dein ab Oriente Ecclesia hausit canones seu collectiones conciliares: quod naturali via contingere debebat, cum in Oriente habita fuerint celebriora Concilia, illicque ortum habuerint priores canonum collectiones.

Unde primae collectiones latinae sunt versiones collectionum graecarum. Et huius versionis necessitas tunc revera urgebat: nam usque ad Imperatorem Constantinum Ecclesia latina graeco idiomate usa est, et optime nota erant canones et scripta orientalia in lingua originali, non ita dein, praesertim a medio saec. V. Tali modo recepti sunt in Occidente canones Nicaeni, quibus additi fuerunt *canones Sardicensis*, graece et latine exarati.

c) *Collectiones locales latinae mixtae*. — Una cum collectionibus ex Oriente provenientiibus et vim universalem quodammodo habentibus, apparent in Occidente nonnullae *collectiones locales*, quae exclusive latinae dicendae sunt: continent *canones Conc. localium* in Occidente celebratorum et *Decretales SS. Pontificum*. Huius-

modi latina elementa, simul cum canonibus orientalibus, recipiuntur in collectiones *mixtas*, hoc tamen discrimine, quod fere semper habeantur in eis *Decretales*, quarum valor universalis agnoscitur; non item de canonibus conciliorum topicorum.

Etiam hae *locales collectiones* hanc periodum distinguunt; nam occasus Imperii Occ. (a. 476) causa fuit cuiusdam, ut ita dicatur, autonomiae in singulis ecclesiis: hinc necessitas localis legislationis pro diversis locis.

d) *Generaliores collectiones sub Carolingiis*. Sub imperio Carolingiorum Ecclesia Latina non potuit non frui illa civili organizatione, tum pro corroboranda sua exteriori unitate, tum pro sua unitate legislativa: collectiones idcirco tunc temporis fiunt universaliares in se ipsis, ratione materiae ac proprii characteris.

Quoniam vero admodum labentia erant studia saec. VII et VIII, abundantiores fuerunt collectiones chronologicae *systematicis*, nam in hisce acies ingenii requiritur, dum illae nullam difficultatem intrinsecam secumferunt.

Privatae fuerunt omnes collectiones huius periodi; et quando dicitur eas continere « ius commune », nunquam hac dictione subauditur authentica adprobatio, sed simplex adprobatio data ab usu, a praxi; quamvis non desint exempla de quadam collectione locali officialiter recognita.

Proinde genera veterum Collectionum latinarum haec fuerunt:

a) *Collectiones topicae*: uti, « Breviatio canonum Concilii Hipponensis » (393, edita tamen Carthagine a. 397); « Statuta Concilii Africani » (419).

b) *Versiones Veteris Codicis*. Collectio iuris com-

munis fit etiam in Occidente ipse *Vetus Codex*, qui plures habuit *latinas versiones*; facile tamen non est examen instituere de earum evolutione; cum de quolibet concilio, et de quibusdam simul, factae sint plures versiones et insuper variis temporibus et pluribus in locis, quae dein differenti ratione unitae ac commixtae fuerunt. En huiusmodi unionum celebriora exempla: *Collectio Hispana* (non tota simul composita, sed 4 vicibus); *Prisca* (tribus vicibus); *Codex theatinus* (in ms. Theate inventus), qui forsán primaeavam collectionem romanam repraesentat. *Collectio canonum* Dionysii Exigui, circa a. 500: perfectior versio, quin imo quodammodo refectio *Veteris Codicis* graeci; nam aucta « Canonibus Apostolorum » (50 tantum), canonibus Sardicensibus, et « Statutis Concilii Africani ».

c) *Collections Decretalium*. Iam inuimus collectiones vere latinas, in Occidente nempe ortas, una cum canonibus topicis continere *Decretales RR. Pontificum*: in Occidente enim, maximi, ut pro iure, habebatur, et magis practice et directius recognoscebatur auctoritas RR. Pontificum, quorum « Epistolae Decretales » erant ad instar « Constitutionum Principum » in iure romano: ita ut monca videretur collectio absque eis exarata. Haec fuit ratio, qua pauciores sunt collectiones mere Conciliares in Occidente. Statim ac apparuerunt in ecclesia latina priores collectiones exclusive conciliares ex Oriente, latini solliciti fuerunt de perfectione eisdem comparanda per alias collectiones tantum ex *decretalibus* compositas, forsán exinde a medio saec. V ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Cfr. DUCHESNE, *La première collection romaine des Decretales* in *Atti del II Congresso di Arch. Cristiana* (Roma, Aprile 1900), Roma, 1902.

Ex hisce collectionibus, *Collectio Dionysii Exigui*, 38 decretales continens, omnibus praeeminet.

d) *Collectiones mixtae*. — Collectiones decretales tantum complectentes viam straverunt *collectionibus mixtis*, compositis nempe ex *canonibus* et ex *decretalibus*: collectio mixta fuit illa *Dionysiana*, quae exorta est ex unione primae et secundae collectionis Dionysii. Pariter mixtae: « Breviatio » Fulgentii Ferrandi (ante a. 546) et « Concordia Cresconii » (a. circ. 690).

ARTICULUS II.

De veteribus collectionibus latinis singillatim.

29. — a) *Canones Nicaeni et Sardicensis*. — Post Concil. Nicaenum (a. 325) in Occidente coeptum est transferre in linguam latinam canones nicaenos, quibus additi fuerunt canones Sardicensis, ex eo quod huiusmodi canones existimabantur, saltem Romae, velut continuatio C. Nicaeni.

Revera Innocentius I (401-417) in epistola ad Synodum Toletanam urget observantiam canonum nicaenorum, et exempla adducit e canonibus sardicensibus desumpta. *Ex complexu canonum nic. et sard. efformata fuit prima collectio iuris in Occidente.*

In Africa tamen canones sardicensis non fuerunt recepti nec additi nicaenis. Scimus enim quod, appellante Apiario de Sicca presbytero africano ad Sedem Romanam, Zosimus Papa (a. 418) significavit Patribus africanis ius appellationis adprobari a Conc. Nicaen.; quod vero habebatur in canonibus sardicensibus, quos S. Pontifex unum et idem faciebat cum canonibus ni-

caenis ⁽¹⁾. Sed Patres africani eidem responderunt se hoc ius non invenisse in sua collectione canonum Nicaenorum.

Utrum ante Dionysium Exiguum (circa a. 500) Ecclesia Romana alios canones agnoverit, disputatur. Fratres Ballerini et Bouix negant, quia Innocentius I (401-417), super causa Ioannis Chrysostomi canones nicaenos-sardicensis adducendo, de iisdem dixit: « quos solos agnoscere debet Ecclesia »; et ipsemet, scribens ad Theophilum Alexandrinum de hac collectione: « alium canonem Romana non admittit Ecclesia ». — Maassen contrarium tenet hisce argumentis fretus: a) Novimus ante Dionysium confectas fuisse duas collectiones, Hispanam et Italam. Animadvertunt alii: constat de collectionibus, minime vero de earum usu canonico, practico. b) SS. Pontifices arguendi essent de negligentia, si non curassent collectiones canonum CC. orientalium, saltem oecumenicorum. Et heic in contrarium posset adnotari canones C. Const. I de disciplina reapse non fuisse receptos ante Dionysium; canones C. Eph. orientales (Nestorianos) potius respexisse, et 28 canones Chalc. nec fuisse receptos a S. Leone propter canonem de secundo primatu patriarchae Constantinopolitani.

30. — b) *Versio Hispanica seu Isidoriana.* — (Saec. V). Est antiquissima versio canonum graecorum. Vocatur *Hispana* seu *Hispanica* quia diu existimata fuit in Hispania confecta: *Isidoriana*, cum recepta fuisset in collectionem huius nominis; et ex hoc quod Hispana serius invenitur in opere S. Isidori (+ 636), eam cum collectione Isidoriana nonnulli confundunt.

Habuit duas redactiones: prima (initio saeculi V), nil aliud erat nisi secunda collectio graeca saec. V ante C. Chalc.,

(1) Cfr. HEFELE, *Histoire des Conciles*. ed. a. 1907, tom. 1^o, pag. 504.

sc. continebat conones nic., ancyr., neocaesar. et gangrenses: altera, exarata post C. Chalc. (451), fuit ex genere collectionum tertiae classis in Oriente habitarum ante a. 500, una cum canonibus sardic., antioch., laodic., constantin., et chalc.

31. — c) *Versio Italica seu Prisca.* — (Saec. V). Non est nisi versio ex genere collectionum orientalium primae classis habitarum post C. Chalc. (a. 451) et ante a. 500, adiectis canonibus sard. Continebat proinde canones CC. ancyr., neocaes., nic., sard., gangr., ant., chalc. et constant. *Italica* dicta fuit, cum praecipue in Italia in usum venerit; *Prisca*, cum videatur esse illa « prisca collectio » a Dionysio Exiguo in sua collectione memorata.

Codex huius collectionis editus fuit a *Iustean* seu *Iustello* (a. 1610), dein a *Ballerinis*. (V. Migne P. L., vol. 56). Huiusmodi versiones, Hispana et Italica, ex versionibus iam existentibus proveniunt.

ARTICULUS III.

Collectiones Africanæ.

32. — a) « *Codex canonum Ecclesiae Africanæ* ». Attinget ad genus collectionum chronologicarum, quarum aliae tres notae sunt, sed minoris momenti. Iam a saec. IV plura concilia celebrata fuerunt in Ecclesia Africana. Mos invaluit in hisce conciliis denuo recitare canones conciliorum praecedentium, et ita actis inserebantur ac confirmabantur. Hoc fecit praecipue C. Carthaginense XVII (a. 419), vulgo dictum C. Carthag. XVI, cui interfuerunt S. Augustinus et Legati S. Pontificis, adprobando 105 canones antiquiores, quibus alios addidit: huiusmodi complexus canonum collectionem quasi au-

thenticam efformavit, quae diu vixit in Africa, et fuit recepta in Collectione Dionysiana et in Collectione Trullana. Canones Nicaenos etiam continet (Cecilianus Ep. Carthaginensis interfuit Conc. Nicaeno), non vero sardicenses, et venit nomine « Codicis canonum Ecclesiae Africanæ », aut « Collectionis C. Carthaginensis XVII ».

33. — b) « *Statuta Ecclesiae antiqua* ». Haec Collectio systematica, parva et privata sed magna gaudens auctoritate in Occidente, colligit antiquos canones (103 aut 105). Nobis servata fuit in collectione Hispana, ubi tamen falso tribuitur Concilio Carthag. IV (a. 398), cum potius videatur confecta in Gallia meridionali, saeculo V, ex variis Conciliis orientalibus et occidentalibus.

34. — c) « *Breviatio* » seu « *Indiculus canonum Fulgentii Ferrandi* ». Fulgentius, diaconus Ecclesiae Carthaginensis, ad reddendum faciliorem usum canonum, suam collectionem systematicam exaravit, ante a. 546, adhibendo canones orientales et africanos, sed non canones Apostolorum, neque chalcidonenses, et materiam distribuit in 232 capita. (Vide apud Migne, P. L., vol. 67),

Vixit in Ecclesia Africana usque ad saec. XII; et haec collectio et alia praecedens reputantur *primae collectiones systematicae*. Fulgentius hunc ordinem secutus est: De Episcopis et de eis (bonis, familia, etc.) quae Episcopos respiciunt; de corepiscopis, de Episcopo Primate, de sacerdotibus, diaconis, clericis in genere, et praesertim de lectore, exorcista, cantore: de conciliis, de poenitentibus (et de quibusdam criminibus); de acatholicis; de iure standi in iudicio; de baptismo; de temporibus seu periodis liturgicis et de actibus liturgicis.

35. — d) *Concordia canonum Cresconii*. Sub fine saec. VII Cresconius, qui videtur fuisse Episcopus Africanus, suam

collectionem methodo systematica compilavit, eam desumens a collectione Dionysiana, eamque dividens in 300 titulos, quibus praemittitur tabula titulorum et canonum seu compendium sub inscriptione « Breviarium ». Aliquando hoc « Breviarium », pariter divisum in 300 paragraphos, publicatum fuit seiunctim a « Concordia » quasi esset distincta collectio. (Vide Migne, P. L., vol. 88).

Dein Ecclesia Africana, primis saeculis celeberrima, per invasionem Muhamedanorum, initio saec. VIII, fere destruitur.

ARTICULUS IV.

Collectiones Italicae.

36. — a) *Collectiones Dionysii Exigui* (fine saec. V et initio saec. VI). — « I Collectio » seu « Collectio canonum ». — Dionysius Exiguus (Exiguus — cognomen humilitatis — a pluribus usurpatum, praesertim a monachis) ⁽¹⁾, monachus scythae, Romam appetiit exeunte saec. V post a. 496, cum non novisset Papam Gelasium hoc anno vita functum. Vir doctus ac pius fuit, aerae vulgaris christianae institutor, linguas graecas et latinas ita calluit, ut absque difficultate vel offendiculo latine legere textum graecum, et viceversa, valuisset. Merito adnotat Cassiodorus Dionysium suis versionibus ex graeco idiomate doctrinam christianam Orientis in Occidentem attulisse ⁽²⁾: et ita egit de doctrina canonica. Hortantibus Laurentio presbytero et Stephano Episcopo Salonitano (Salonae in Dalmatia), qui offensi erant confusione *priscae* translationis, negotium suscepit novae collectio-

⁽¹⁾ Cfr. DEVOTI, *Instit. Canon.*, t. I, c. V, § LIX, in nota.

⁽²⁾ *Instit. div. litt.*, c. 23.

nis efformandae, et revera eam adornavit iuxta genus collectionum orietalium secundae classis post C. Chalc. et ante a. 500.

Continet haec collectio: 50 canones Apostolorum (fatetur auctor hos canones generatim acceptos non esse, sed eos admittit ut recipiantur); 165 canones ex septem CC. Nic., Anc., Neoc., Gangr., Ant., Laod., Const.; 20 canones Sardic. ex originali textu latino; acta C. Carthag. XVII; et 27 can. Chalc., loco 28, cum expunxisset canonem de secundo primatu Ep. Constantinopolitani. Magno plausu fuit haec collectio recepta.

« *II Collectio* » seu « *Collectio 38 Decretalium* ». Iulianus, presbyter tituli S. Anastasiae, Dionysium induxit ad aliam collectionem componendam, sc. Decretalium RR. Pontificum. In Gallia et in Italia iam extabant collectiones, etsi valde imperfectae, quae, praeter canones conciliorum, quasdam Decretales etiam continebant. Dionysius, initio saec. VI, 38 Decretales epistolas SS. Pontificum, a Syricio (a. 384-398) ad Anastasium II (496-498) collegit.

« *III Collectio* ». Hortatu Hormisdæ Papæ (514-523) tertiam collectionem fecit ex sua Collectione canonum, et in ea canones graeci in textu originali cum latina versione referebantur: exemplum criticae editionis. Huiusmodi non remanet nisi praefatio.

« *IV Collectio* ». Tandem Dionysius ex prioribus duabus collectionibus, nonnullis mutatis et additis, unam confecit quae antonomastice « *Collectio Dionysiana* » dicitur, celeberrima et per plura saecula in usu publico Romae et in Italia, et quidem valde diffusa in Gallia, Hispania, Africa, Anglia, Hibernia, et vel in Oriente, magnum insuper exercens influxum in alias collectiones occidentales. Dicta fuit etiam « *Corpus canonum* » aut

« **Corpus codicis canonum** ». Duas partes habet: prima continet Canones, et secunda Decretales, plus minusve uti erant in collectionibus prima et secunda; verum progressu temporis plures consecuta est additiones (cfr.

Febroniani germanici et Iosephinistae austriaci, necnon gallicani, semper arma sua moverunt contra Decretales, quas ab earumdem initio destitutas legali auctoritate dictitarunt.

37. — *b) Collectio Dionysio-Hadriana.* — Hadrianus I (771-795) hanc Collectionem Dionysianam, aliquantisper immutatam (addita ei fuerunt catalogus Episcoporum, symbola et professiones fidei Nicaen., Const., Chalc.), Carolo regi Francorum dono dedit a. 774. In exemplari donato, loco epistolae nuncupatoriae habetur nova epistola metro exarata, continens 55 versus in modum achroesticorum: « Domino Excellenti filio Carolo M., regi, Hadrianus Papa ».

Quamvis collectio *Dionysio-Hadriana*, quae dein venit solo nomine *Hadriana*, nunquam fuerit explicitè adprobata, attamen propter illam Pontificiam donationem Carolo factam, magnam adepta est auctoritatem. — En exemplum aliqualis adprobationis, sed non authenticæ aut officialis. — Carolus Magnus voluit eam promulgatam in *Diaeta* Aquisgranae (Aix la Chapelle), a. 802: ita Episcopi imperii eam receperunt et adprobaverunt veluti « Codicem Canonum Veterem Ecclesiae Romanae »; et ad hanc collectionem se referunt Parla-menta Franca, quum invocant vetustos canones in Galliam receptos; eademque in *Gallia* habita fuit uti **Codex**, seu **Liber canonum**, quasi collectio authentica. (Vide Migne, P. L., vol. 67). Ecclesia Gallicana et Doctores Gallicani (Pithou, Dupin...) asseruerunt in Gallia tantum

canones huius collectionis vim habuisse (?), et minime « Corpus I. Can. »: et tali modo uti in regimine civili gallico nec « Corpus I. Civilis » ius patrium erat ⁽¹⁾, ita in regimine ecclesiastico, iuxta hos exaggeratos gallicanos nec viguit « Corpus I. Can. » quia non receptum a moribus patriis. — Dicitur etiam simpliciter « Collectio Hadriana ». « Epitome Hadriana » de Collectione Hadriana facta fuit: est compendium eiusdem referens canones conciliorum particularium in compendio.

38. — c) « *Collectio Theodosii Diaconi* » et « *Collectio Avellana* ». — Prima continet documenta auctoritatis civilis et ecclesiasticae quae desiderantur in aliis collectionibus; secunda, ita appellata quia primum inventa in codice monasterii S. Crucis in fonte Avellana dioecesis Eugubinae; habet 246 (244) epistolas SS. Pontificum, Imperatorum, Episcoporum et Praefectorum Urbis, ab a. 367 ad a. 553, quae magna ex parte non referuntur in aliis collectionibus; eius auctor est ignotus; pertinet ad finem saec. VI, et forsan Romae exarata.

ARTICULUS V.

Collectiones Hispaniae.

39. — a) *Collectio Martini Bracarenensis*. Patres Hispani, Afros imitati in novis collectionibus recensendis, priores canones iterum legebant et adprobabant, eis novos addendo. Ita antiqua collectio Hispana plu-

⁽¹⁾ In gallicis tamen regionibus quae *iuris consuetudinarii* dicebantur, ius Iustinianaeum uti *suppletorium* habebatur; et demum in nonnullis aliis regionibus Galliae, quae *iuris scripti* dicebantur, idem ius multum obtinuit (e. gr. in Delphinatu, Volcis seu Linguadoca, Vasconia). Cfr. ZACHARIAE in editione italica Landrucci, vol. I, p. 896 et 899.

rimum crevit post numerosa concilia in Hispania celebrata, praesertim Toleti. De illa Collectione Hispana saeculi V altera chronologica Collectio Hispana per additamenta effecta est, cuius tantum extat memoria penes Martinum Bracarensem. — Iste Martinus (n. circa a. 520, et m. 580), e Pannonia oriundus, uti eius omonymus sanctus, — sanctus et ipse — in Hispaniam venit (a. 550) spe ad fidem convertendi populos paganos, et in nomine S. Martini felici functus est apostolatu. Fuit antea Abbas Monasterii Dumiensis a seipso fundati, dein Episcopus Dumiensis, et in fine Archiepiscopus Metropoli Bracarensis (Augusta Bracarum in Lusitania) ⁽¹⁾. Magna gavisus est celebritate eius collectio, nuncupata « Collectio canonum Martini Bracarensis », « Liber Capitulorum », « Excerpta Martini », et praesertim « Capitula Martini », et quidem « Capitula Martini Papae » ⁽¹⁾ (cfr. tamen glossam Contii ad c. l. D. XXVII, qui « Papam » interpretatur « Episcopum » ut apud Sidonium Apollinarem omnes Galliarum Episcopi appellantur Papae).

Est collectio systematica; ex conciliis graecis, hispanis et africanis composita inter a. 563 et 580, quo anno Martinus e vita cessit, in duas partes divisa, quarum prima agit de clericis, altera de laicis. Haec collectio in Hispanam, de qua infra, transit, dein in Pseudo-Isidorianam, et in fere omnes systematicas collectiones. (In Decreto Gratiani citatur in c. 7, D. XXIV, c. l. D. XXVII; c. 12, D. XXVIII). c. l., D. XX). Non arbitrii licentia existimanda est huiusmodi collectio quae canones conciliares cum decretalibus Pontificum uniebat, quia Decretalium vis in praxi

⁽¹⁾ De eius vita et operibus cfr. BARDENHEWER, *Patrologia*, III, paragr. 119.

iam recognita fuerat, et modo officiali, a Leone I (440-461) et a Gelasio (492-496), ut novimus ex Decretali Nicolai (858-867) ad Episcopos Galliae « Si Romanorum » (in « Decreto Gratiani », Pars I, l. Dist. XIX). Imo vigeant Decretales a suo ipso ortu; et si antea non inveniuntur insertae in collectionibus, hoc ex eo praesertim contigit quod earum *originalia* servabantur in Bibliotheca Ecclesiae Romanae, quae *Archivum*, *Schreinia*, *Chartarium* dicebatur: ibidem conferri poterant, dubio superveniente.

Difficultate communicationum hoc utique non erat obvium pro omnibus; sed debebatur temporum circumstantiis et exteriori organizationi Ecclesiae quae progressu temporis perfectior semper evasit. S. Hieronymus, e. gr., provocavit Rufinum ⁽¹⁾ ad *chartarium*, ut epistolam Athanasii I ad Ioannem Hierosolymitanum, quam ipse negaverat, consuleret. Unde falsum est quod Van Espen (n. Lovanii a. 1646, et mortuus in haeresi) et sectatores asserunt, quod nempe ante Dionysium tantummodo *Canones Conciliares* viguerint, et minime Pontificum Decretales. (Cfr. Devoti, in prolegomenis, num. 58).

40. — b) *Collectio Hispana seu Isidoriana (posterior)*. Haec est mixta collectio, falso tributa S. Isidoro Hispalensi: quod satis comprobatur ex silentio eius discipulorum (S. Braulii Ep. Caesaraugustani et S. Ildephonsi Ep. Toletani) qui opera S. Isidori recensent, nil dicentes

(1) Rufinus Aquileiensis (n. a. 345 circiter et m. 410 Messanae in Sicilia), amicus antea Hieronymi; sed dein cum ipse placitis Origenis indulisset, et ut Origenem orthodoxum demonstraret, ad auctoritatem ipsius Hieronymi confugisset, Hieronymus acriter recusavit quennam suum ad sensum doctrinis Origenis (ep. 84); ac exinde facti sunt animosi adversarii.

de hac collectione. S. Isidorus n. versus a. 560 ex Romana familia Carthagenae in Hispania, frater minor et alumnus et successor S. Leandri in sede episcopali Hispalensi (Siviglia) (a. 599), eminentissimus scriptor S. Scripturae, Theologiae, historiae, grammaticae, et Episcopus fuit: scripsit inter plura alia: « Etymologiarum libros XX » seu « Origenes », quae sunt quaedam encyclopaedia universae scientiae illius temporis. Obiit a. 636 ⁽¹⁾. Illi fuit tributa huiusmodi collectio, ex eo quod maior pars praefationis desumitur ex lib. VI, c. 3 Etymologiarum S. Isidori, et ex singulari reverentia qua iste vir habitus est in Hispania statim post mortem: tanta fuit ut C. Toletanum (a. 636), favente voce populi, illum declaraverit Doctorem Ecclesiae universalis.

Non bene constat de tempore compositionis. Quidam asserunt eam extitisse ante C. Tol. III (a. 589), et alii post hoc Concilium, nam ipsa videtur continere plura ex hoc III concilio, et quidem ex IV Toletano (a. 633). Verum est — et ita solvitur quaestio — eam non una vice, sed quatuor vicibus compilatam fuisse, adeo ut sit considerata uti evolutio antiquae collectionis ex supervenientibus canonibus conciliariis, usquedum, initio saec. VII, ad imitationem collectionis Dionysianae, etiam Decretales SS. Pontificum acceperit, et alia additamenta usque ad finem saec. VIII. — Permagna fuit eius *auctoritas* in Hispania, similis illi quam in territoriis francorum habuit collectio Dionysio-Hispana, et « **Codex canonum** » et « **Corpus Canonum** » appellata fuit et uti legalis et authentica ibidem considerata. (Cfr., e. gr., in

(¹) Cfr. BARDENHEWER, l. c., paragr. 119 et MANNUCCI, *Manuale di Patrologia*, II, p. 299.

Decreto Gratiani, can. 11, Dist. 44 ex C. Tol. III, a. 589) ⁽¹⁾.

Collectioni proprie dietae praecedit systematicum compendium omnium canonum, versibus expressum, et in X libros divisum sub titulo « Excerpta canonum »: ex hoc compendio collectio, continens in prima parte canones conciliorum (undecim Conc. Orient., octo Afr., sexdecim Galliae, triginta sex Hispaniae); in secunda centum et tres epistolas RR. Pontificum, sexdecim a Damaso (366-384) usque ad Gregorium M. (590-604). Anno 774 Riculphus Archiep. Moguntinus (m. 813) eam detulit in Galliam. — A saec. VIII post invasionem Maurorum, non amplius habentur in Hispania novae collectiones.

ARTICULUS VI.

Collectiones Galliae, Britanniae et Hiberniae.

A) *Collectiones Galliae*. Scimus plures Collectiones extitisse in Gallia ante saec. V, sed earum notitia non servatur. Germania fere eadem disciplina prioribus Ecclesiae saeculis usa est in re religiosa, ut in re politica.

Agnoscentur hae collectiones.

41. — a) *Collectio Quesnelliana*. (Saec. V-VI) seu 64 capitulorum edita a. 1675 Lutetiis Parisiorum a Paschasio Quesnellio, presbytero Oratorii Gallici. Paschasius Quesnel natus a. 1634; studia perfecit in Sorbona; fuit editor operum S. Leonis Magni; erroribus Baii et

⁽¹⁾ De praestantia huius collectionis cfr. *Lezioni Didattico-storiche di Diritto Can.*, auctore I. ESTANYOL Y COLOM (in linguam it. vers. sac. A. Bollani, 1897, p. 344-346).

iansenistarum imbibitus, tenax et obstinatus dux iansenistarum post mortem Antonii Arnould (m. 1694). Clemens XI per bullam, seu Const. dogmaticam « Unigenitus » (8 Sept. 1713) damnavit 101 propositiones Quesnelli (Cfr. Denzinger num. 1351-1451). Quesnel brevi ante mortem (m. 2 Dec. 1719) professionem fidei publice emisit. Ipse hanc collectionem vocavit: « Codicem Canonum Ecclesiae Romanae »: existimavit enim eam compositam a RR. Pontificibus, et viguisse in Ecclesia Romana saec. V sub Damaso Papa, Zosimo, Leone I, usque ad collectionem Dionysianam.

Sed hoc asserens vehementer erravit. In hac enim collectione:

1. Canones Nicaeni habentur ex alia versione ac ea quae Romae adhibebatur. — 2. Omittitur *canon 20 Nicaenus* qui non censetur fuisse omissus in Ecclesia Romana, propter venerationem quae Romae habebatur erga C. Nicaenum. (Iste can. 20 statuit genua non esse flectenda die dominico et in festo Pentecostes, in precibus, et receptus fuit in Corpus I. C.; can. 10, D. III, de cons.). — 3. Si Romana fuisset haec collectio, sine dubio referret alias Decretales SS. Pontificum. — 4. Non invenitur in Italia, sed omnes codices eam referentes in Gallia inventi sunt; ac ideo Gallica dicitur.

Est systematica, aliquatenus vero confusa quoad dispositionem materiae (Cfr. Migne, P. L., vol. 56).

Canones graeci habentur ex versione Hispana. Nicaeni ex versione speciali, et Chalcedonenses ex *Prisca*.

Quaedam sunt spuria; v. gr. epistola Clementis ad Iacobum fratrem Domini, quae his verbis incipit: « Notum tibi facio ». Non obstantibus his mendis, collectio commendatur propter aliquot documenta quae in aliis

collectionibus desiderantur; et propter alia documenta aliunde cognita, sed in hac collectione integriora.

Aliae collectiones, chronologicae, quae habitae sunt in Gallia, cum laborent eodem defectu, sc. confusione, a Collectione Hispana et Dionysiana sub fine saec. VIII, supplantatae fuerunt.

Dein prodierunt nunnulae collectiones systematicae, quarum praecipuae Dakeriana et Quadripartita.

42. — *b) Dakeriana* ⁽¹⁾ sic vocata nomine editoris Dacerii, fuit publicata a. 1772; continet tres libros, et vocata est ab editore: « *Collectio antiqua Canonum Poenitentialium* ». Non est tamen exclusive collectio Canonum poenitentialium; quamvis finem specialem habeat, loquendi sc. de legibus poenalibus et de poenitentia; unde ab aliis simpliciter appellatur « *Collectio Canonum* ».

Erat Collectio systematica, tribus constans libris:

1. De poenitentiis et poenitentibus; — 2. de accusatis et de accusatoribus, de iudiciis et de testibus; — 3. de sacris ordinibus seu de iis qui promovendi sunt ad clerum ac ab eo removendi, ac de regulis ac privilegiis omnium clericorum et praesulum.

Materia desumpta est ex Coll. Hispana et Dionysiana, ac proinde introducta fuit saltem fine saec. VIII vel IX, verum ante 891, nam Episcopus Cameracensis, qui eo anno obiit, ea usus est.

43. — *c) Quadripartita*, sic dicta quia in 4 partes distribuitur; etiam nuncupata *Vaticana* ex eo quod plures Codices in Bibl. Vaticana de ea servantur.

Prima pars habet 19 capitula: de sacerdotibus in quantum sunt confessores. Secunda pars 50 capitula: de poenitentiis pro levioribus delictis seu pro peccatis venialibus.

(1) D'ACHERY, *Specilegium*, ed. II, n. 1723, t. I, p. 510-564.

Tertia pars 81 capitula: de poenitentiis pro maioribus delictis seu pro peccatis mortalibus. Quarta pars 381 capitula: de nonnullis delictis et poenitentiis pro eis adhibendis.

Ab aliquot consideratur ut duplex collectio: nempe prima contineret tres priores partes; quae revera aliquando inveniuntur separatim; et secunda constaret ex quarta parte, quae interdum unitur etiam Collectioni Dakerianae: materia Collectionis Quadripartitae desumpta est ex collectione Dakeriana. Unde videtur composita saeculo X.

44. — *d) Collectiones Angliae et Hiberniae.* Cum in Anglia et Hibernia recepti fuerint canones Nicaeni, sed non aliorum Conciliorum Orientalium, ibi ecclesiastica disciplina regebatur tantum ex can. Nic. et Conciliorum regionalium. Saec. VI recepta est Collectio Dionysiana. Circa finem saec. VII et saec. VIII hae prodierunt collectiones systematicae:

a) Collectio Theodori Ep. Cantuariensis (Canterbury): parvae molis, anno 673, ex antiquis syllogis composita. Forsan est ipsum « Corpus Dionysianum » accommodatum.

b) Collectio Egberti Archiep. Eboracensis (York): (+ a. 766) amplior collectio a. 750 circa. Fuit iste magister Alcuini; plura scripsit quae referuntur in Migne et Mansi; et disciplinae ecclesiasticae fuit instaurator.

c) Collectio Hibernica seu Hibernensis, (medio saec. VIII), habens 67 vel, iuxta alios, 68 titulos. Etiam in Gallia et in Italia adhibita, influxum exercuit in posteriores collectiones ⁽¹⁾.

In Hibernia, praeter « Collectionem Hibernensem »

(¹) Cfr. FOURNIER, *De l'influence de la collection irlandaise sur la formation des collections canoniques*; WASSERSCHLEBEN, *Die Irische Kanonsammlung*.

aliquale habuit momentum « Liber ex lege Moysis », ubi communis est recursus ad auctoritatem *S. Scripturae*, etiam Veteris Testamenti, et *SS. Apostolorum*, ac *SS. Patrum*. (Ex hoc forsán, quod monasteria praevalentiam exercebant in illa regione, et Episcopi ac Concilia per aliquod tempus non illam obtinuerunt auctoritatem quam dein; et ita deficiente aut potius non sufficienter recognita communi potestate legislativa, ad *S. Scripturam* et ad Patres Hiberni confugerunt). Hoc modo tum *Sacra Scriptura*, tum *Patres* etiam in Occid. facti sunt fontes iuris canonici. Antiquum Testamentum tamen non saepe citabatur extra Hiberniam.

ARTICULUS VII.

Collectiones iuris specialis.

Canonum singularium collectiones. Agitur de collectionibus, quae legislationem peculiarem, partem aliquam iuris, sibi proponunt: ipsae sunt praesertim *Libri poenitentiales*, *Ordines*, *Formularia*. Vestigia nonnulla hac de re vidimus in Collectione Trullana, in qua codificatio particularis data fuerat *de poenitentia* per illas tres litteras canonicas Basilii ad Amphilochem; et insuper *de regulis monasticis*. Hae collectiones aliqualem exercuerunt influxum in Decretum Gratiani, ac etiam ex hoc capite praestat nos ea novisse.

45. — 1. *Libri Poenitentiales.* Agitur de normis a Conciliis et ab Episcopis pro poenitentibus et de variis poenitentiis publicis quae, iuxta culpas et delicta, infligebantur: hae normae dein collectae efformarunt *libros poenitentiales*.

In ecclesia orientali poenitentia fuit praecipue in exclusione a communione et a Missa; et ad hoc quatuor enumerabantur classes poenitentium publicorum: *flentes*, qui in atrio ecclesiae suas culpas moerebant; *audientes*, qui stantes in vestibulo interiori ecclesiae, « Missae catechumenorum » assistebant, nempe usque ad homiliam Evangelii, dein, sc. ab initio « Missae fidelium », discedentes; *prostrati*, qui ecclesiam ingressi, ad portam, humi provoluti sacris ritibus intererant; *consistentes*, qui, uti coeteri fideles, omnibus ss. functionibus adsistebant, sed, stantes apud suggestum seu ambonem ante altare, quin tamen accederent ad s. Synaxim.

Huiusmodi periodi poenitentiae simul perdurabant tres annos, vel quinque, decem, duodecim aut quindecim. Attamen in fine mitigata fuit haec disciplina, quae non amplius servatur post saec. IV.

Romae plus minusve idem obtinuit, quin tamen haberentur illae variae classes poenitentium.

In Britannia et in Hibernia determinantur actus (ieiunia, preces, peregrinationes, poenitentiae), qui repeti debebant per certum numerum dierum aut annorum (e. gr. per quadragesimam).

a) *Libri Poenit. usque ad saec. VI.* desumunt suos canones:

1° *ex Conciliis in Or.*: ex *Conc. Ancyrano* (a. 314), *Neocaesar.* (314), et *Nic.* (325), quae canones considerant pro admittendis lapsis; et in *Occ.*: ex *Conc. Illiberitano I* celebrato tempore persecutionum (can. 1, 6, 8, etc.).

2. *ex SS. Patribus*; in *Or.* praecipue ex tribus epistolis S. Basilii (m. 379) ad Amphilochium Ep. Iconii ⁽¹⁾, uti fecerat *Ioannes Scholasticus*, et sub fine saec. VI

(¹) Cfr. MIGNE, *P. G.*, vol. XXXII, col. 663-684, col. 715-732, col. 794-810; et MANSI, vol. III, p. 1183-1210, col. 1759.

Ioannes Ieiunator Patr. Constant., in opere quod inscripsit: « Libellus de Poenitentia seu χαρονικόν.

In *Occ. S. Cyprianus* testatur quod ipse convenit cum suis Episcopis, ut regulas determinarent ad suscipiendos lapsos, et quod perfecit quendam « libellum », qui tamen ad nos non pervenit.

Illae primae collectiones referre videntur tantum *Delicta* et *Poenas* pro delictis. Sed saec. VI et VII inveniuntur Collectiones ampliores, in quibus praeter delicta et poenas habentur auctoritates Canonum et SS. Patrum.

In Oriente eduntur primi libri *poenitentiales*, qui tamen, titulo non obstante, plurima continebant de universa re ecclesiastica. Dein in Occidente; ibi eorum origo adscribitur *Romae* a Schmitz, sed a Wasserschleben et a Fournier *Hiberniae*, et *Angliae* saec. VI ⁽¹⁾: in secunda hypothesi haberetur celtica origo, causata per extensionem morum propriorum regiminis monastici ad fideles. Generatim servant formam praeceptivam.

b) *Libri poenitentiales* saec. VI, VII et VIII.

In *Anglia et Hibernia*. I. Liber Poenitentialis Abbat^{is} Commeani, hibernici, (m. versus 661).

II. Creditur etiam a pluribus quod Theodorus Archiep. Cantuar. (m. 690), qui valde meritus est de disciplinae instauratione in Anglia, et passim scripserat in suis operibus de hoc argumento, confecerit librum poenitentialem, ex eo quod referatur in eius vita illum composuisse iudicium peccantium. Uti certum nunc retinetur quod ipse non confecit librum specialem, prae-

(1) SCHMITZ, *Die Bussbücher und die Bussdisziplin*, 1883; WASSERSCHLEBEN, *Die Bussordnungen*, 1851; FOURNIER, *Études sur les pénitentiels* (in *Revue d'hist. et de litt. rel.*, 1901-1904) in MIGNE, *P. L.* tt. 88, 89, 99, 105, 112.

ter Collectionem Canonum de qua sumus locuti. Et Phillips adnotat: « Le Poenitentiale Theodori, édité par Jac. Petit (Paris 1677, 3 vol. 4) n'est pas l'œuvre de Théodore, mais seulement un recueil de fragments épars » (1).

III. Egbertus Eboracensis (m. 766) libellum scripsit « De remediis peccatorum », qui est pars amplioris collectionis.

IV. Venerabili Bedae (m. 735) quidam falso tribuerunt aliquem librum poenitentialem.

In Gallia concinnati fuerunt plures libri poenitentiales, saec. VII ac dein, ex canonibus poenentialibus, iam saec. VI et VII illic compositis. Sed abusus irrepserunt in hos libros. Unde factum esse videtur, ut ex hoc, sc. contra hos libros, Haltigarus, Ep. Cameracensis (m. 831), petente Ebbone, Ep. Remensi, novam collectionem canonum poenentialium composuerit.

In Germania. Duo libri poenitentiales agnoscuntur a Rabano Mauro (m. 856) compositi.

Primus concinnatus fuit in Abbatia Fuldensi, cuius abbas erat, hortatu Hotgari Archiep. Moguntini, cui successit (a. 847) in hac sede; secundus ab eo scriptus, cum iam Archiepiscopus Moguntinus (Mainz) esset, et habet pro titulo « Canones poenit. ad Ribaldum », ex eo quod Ribaldo Antissiodorensi episcopo dedicantur.

In Hispania. Fere non inveniuntur libri poenitentiales et tantum unus ex saec. VIII agnoscitur.

In Italia. Plura cognoscuntur « Poenentialia Romana », sed nullum eorum est genuinum. Certum tamen est quod Romae receptus fuit antiquus quidam ordo seu

(1) PHILLIPS, *Du droit ecclésiastique dans ses sources*, etc., translatus a Crouzet, Paris 1852, vol. introduc., p. 75.

disciplina poenitentiae, et iste ordo romanus divulgatus influxum in libros poenitentiales alibi compositos exercuit, quamvis fictio sit illud « Poenitentiale Romanum » relatum in quibusdam collectionibus.

Ex praefatis inferendum est quod librorum poenitentialium usus ad totam catholicitatem ita se extendit, ut multi Episcopi *proprium Poenitentiale* haberent. Tali modo eorum numerus extraordinarie percrebuit; sed non raro, uti iam innuimus, abusus inducti fuerunt, et arbitrariae poenae statutae. Ex hoc illa quaedam oppositio saec. IX libris poenitentialibus. Synodus Turonensis (813), Conc. Parisiense (829), Moguntinum (847), et alia, illos prohibuerunt, « quorum sunt certi errores, incerti auctores » ⁽¹⁾. Quae praescripta hunc habuerunt effectum, ut poenitentia minutim discerpta disparuerit, et methodo systematica disponeretur; insuper (saec. IX-XIV) poenitentia privata succedit poenitentiae publicae.

Ultimi Poenitentiales: « Liber corrector et medicus Burchardi » aut « Corrector Burchardi », qui nihil aliud est nisi liber XIX collectionis Burchardi (Brocardi), Ep. Wormatiensis, digestae intra a. 1021-1022: est liber de poenitentia tractans, saepe seiunctim editus.

« Canones Poenitentiales » additi ad « Summam Auream » Hostiensis (m. 1271).

(Nonnulla haec innuantur de *Canonibus poenitentialibus* qui ad calcem Decreti Gratiani addi solent in editionibus Corporis Iuris Canonici: haberi possunt uti exemplar et specimen vetustorum codicum poenitentialium; at sunt satis recentes, desumpti ex Summa Aurea Card. Hostiensis ⁽²⁾).

⁽¹⁾ Cfr. MURATORI, *Monumenta liturgica antiquissima*, Venetiis, 1772.

⁽²⁾ Praemittuntur monita pro presbyteris, ut discrete poenitentias inferant; priores undecim canones statuunt poenas in inhonestis.

46. — 2. *Collectiones liturgicae*. A primis temporibus necessitas ursit determinandi ss. functionum liturgiam; et ex saec. V et VI iam habentur vetustiores codices hac de re pertractantes: in Ecclesia Graeca *Euchologia* (εὐχος = gloria, honor), et in Ecclesia Latina *Sacramentaria* seu *Libri Sacramentorum* vel *Mysteriorum*, sc. antiqua Missalia, quamvis non ex integro comparanda sint Missalibus.

a) *Sacramentaria* praecipua, quae ad nos pervenerunt: *Sacramentarium Leonianum* est antiquius; compilatum enim medio aut exeunte saec. VI. Praebet romanam liturgiam a Damaso (366-384) ad Leonem I (440-461), formulas liturgicas colligendo, quae diversorum temporum sunt propriae, et quarum nonnullae ad saec. IV ascendunt, aliae posteriores, conglobatim sumptae tamen congruunt epochae et stylo S. Leonis I (440-461): unde attributio facta S. Leoni. Vir privatus has collegit formulas, qui tamen plures libros officiales in usu penes varias Basilicas Romae prae manibus habuit. Mutilum nunc est, cum incipiat a mense Aprili et *Canone* careat. Inventum fuit in bibliotheca Capituli Veronensis, in quodam manuscripto saec. VII.

Sacramentarium Gelasianum praebet ordinem liturgicum, prouti in Gallia aptatus fuerat a saec. VI ad VIII a pluribus ecclesiis quae optarant romano mori conformari.

Refert, in suis tribus partibus (de anni circulo, de festis Sanctorum, et de diebus Dominicis) antiquiores

stos, 17 in homicidam propter necessitatem, 18 in matricidam, 19 in occisorem presbyteri, 21 in periurum, 23 in periurum super cruce consecrata, 25 in falsarios quoad mensuram, 29 in sacrilegos, 31-33 in blasphemos, 34 in revelantes confessionem, 38 in sortilegos, 41 in evocantes Eucharistiam; cfr. etiam can. 42, 51 et 54.

orationes et ritus Missae, forsan saec. III et IV, cum additione orationum et praefationum a Gelasio peracta. Ioannes diaconus (monachus Cassinensis et dein diaconus Ecclesiae Romanae, m. ante a. 882) et alii testes saec. IX illud attribuunt Gelasio (492-496).

Sacramentarium Gregorianum Gregorio Magno (590-604) tributum. Continet: 1) Ordinarium Missae; 2) orationes, praefationes et alias partes variantes Missarum diebus festis et diebus stationum; 3) orationes pro ordinatione diaconi, presbyteri, episcopi. Huius Sacramentarii non servatur textus primaevus, cui plura additamenta facta fuerunt, sed textus vicens tempore Hadriani I (772-795); et potius quam liturgiam uti erat tempore Gregorii M., illam describit quae tempore Hadriani I vigebat ⁽¹⁾.

Sacramentarium Leonianum editum fuit primum a *Iosepho Bianchini* (1735), dein a fratribus *Ballerini* in editione operum S. Leonis (Migne, P. L., t. 55), atque a *Muratori* in sua « Liturgia Romana Vetus » (1748), in qua edita fuerunt etiam Sacramentaria Gelasianum et Gregorianum; et dein a *Feltoe*, *Cantabrigiae* (a. 1896).

Sacramentarium Gelasianum a *Tommasi* publicatum fuerat (1680) in « Codices Sacramentorum » et a H. A. Wilson, *Oxonii* (1894) « The Gelasian Sacramentary ». Vide Sacramentarium Gregorianum in Migne, P. L., vol. 88 ⁽²⁾.

b) *Ordines Romani*. Ita fuerunt appellati codices liturgici saec. IX et subsequentibus. Sunt in forma didascalica, et antiquior videtur saec. octavo ad censendus. Sexdecim praecipue sunt noti, quos legere est penes

⁽¹⁾ Cfr. DUCHESNE, *Origines du Culte Chrétien*, cap. V.

⁽²⁾ Cfr. ASSEMANI, *Codex liturgicus ecclesiae universalis*, Romae, 1749-1766; et DANIEL, *Codex liturgicus ecclesiae universae*, Lipsiae, 1847-1854.

Migne, P. L., vol. 78. *Continent ritus Sacramentorum et caeremonias liturgicas* ⁽¹⁾.

Missale, Pontificale et Rituale ortum habuere ex Sacramentariis et ab Ordinibus Romanis. (Cfr. de hac re antiquiora manuscripta uti « *Missale Gothicum* » in bibliotheca Vaticana, saec. VII; « *Missale Gallicanum vetus* » ibidem; « *Missale Bobiense* » saec. VII in bibliotheca Nationali) ⁽²⁾.

47. — 3. *Formularia. seu Collectiones Formularum.* Hae syllogae collegerunt formulas practicas pro scribendis documentis et negotiis pertractandis in Cancellaria; per eas *stylus* in Curia adhibitus efformatur. Eminent inter has antiquas formularum collectiones:

a) *Liber diurnus RR. Pontificum*, fons iuris magni momenti, cum contineat formularia in usu apud Cancellariam Ecclesiae Romanae, et multas notitias circa acta Pontificum et Episcoporum Suburbicariorum. Ad hoc videtur compositus (inter a. 685-752), ut officiales Cancellariae Apostolicae formulas docerentur; sed Pitra negat eidem vim *authenticae* publicationis. Duo de eo adsunt manuscripta, alterum in Archivo Vaticano, et alterum in Bibliotheca Ambrosiana, editum a. 1891, Mediolani ab Achille Ratti (Pio XI).

Priores formulae sunt temporis S. Gregorii M. (590-604), et postremae Hadriani I (771-795); et usus huius libri viguit usque ad Alex. III (1061-1073), non amplius post saec. XI.

Libri diurni haec est divisio rerum tractatarum:
1. Indiculus scribendae epistolae (directiones et subscri-

⁽¹⁾ Editi a Mabillon, *Museum italicum* II, Parisiis, 1724; et a MIGNE, LXXVIII, 851-1372.

⁽²⁾ DUCHESNE, *Origines du culte chrétien*, cap. V.

ptiones litterarum); 2. De ordinatione S. Pontificis; 3. De ordinatione Episcopi suburbicarii a R. Pontifice; 4. De usu Pallii; 5. De praeceptis S. Pontificis ad Episcopos suae ordinationis, de sacris locis et Sanctorum reliquiis; 6. De rebus ecclesiae procurandis et alienandis; 7. Diversa privilegia apostolicae auctoritatis concessa monasteriis, diaconis et xenodochiis.

b) « *Formularia monachi Marculphi* », seu duo libri formularum quae ad forum civile et eccles. spectant, publicata circa a 660; habet 37 formulas documentorum regalium, et 52 *cartas pagenses* seu acta privata. Liber fatum felix sortitus est, et uti textus officialis habebatur sub primis Carolovingiis.

c) Habentur quidem exempla formularum localium, uti « *Formulae Turonenses* » (saec. VIII), quae sunt 42, et dicuntur quidem « *Sirmondicae* » a P. Sirmond, qui eas invenit in quodam manuscripto Lingone (Langres).

48. — 4. *Primae collectiones iuris matrimonialis*. Antiqua adest « *Collectio iuris matrimonialis* » saec. IX. Dein, a saec. XI et XII, canones matrimoniales comprehenduntur in specialibus libris vel partibus. E. gr. lib. VII, Decreti Bruchardi Wormatiensis; lib. VIII, Decreti Yvonis Carnutensis. Post Gratianum plures de matrimonio apparuerunt *Summae*, seu veri tractatus de iure matrimoniali.

* * *

Animadvertendum. In prima parte primae periodi (sc. usque ad saec. IX) iam vidimus nonnullas collectiones maioris momenti ac diffusionis, quae ad instar Codicum existimandae sunt: 1) Vetus Codex Ecclesiae

universae; 2) Collectio C. Carthaginensis XVII (a. 419) seu Codex Ecclesiae Africanae; 3) Collectio Trullana (saec. VII exeunte), a qua promanarunt Collectio Nicaena (exeunte saec. VIII) et Collectio Photiana (saec. IX), Codex in Ecclesia Graeca; 4) Collectio Dionysiana (saec. VI ineunte) quae fuit nuncupata « Corpus codicis canonum »; et sub nomine *Hadrianae* (saec. VIII) Codex fuit in Gallia; 5) Collectio Hispana posterior « Codex Canonum » in Hispania (saec. VII).

CAPUT IV.

Collectiones a saec. IX ad saec. XII.

ARTICULUS I.

Collectiones spuriae saec. IX.

Dicere de collectionibus spuriis idem est ac dicere de collectionibus pseudo-decretalium; et hae syllogae secundam partem primae periodi huius historiae distinguunt. Adnotatur tamen hisce saec. IX-XII in collectionibus maior nexus et unitas.

49. — Uti in Oriente Nomocanones habiti sunt, etiam in Occidente prodierunt collectiones eiusdem generis, quae idcirco sunt syllogae pseudo-decretalium. Imprimis apparuerunt collectiones iuris ecclesiastici exclusive a civili auctoritate promanantes:

« *Lex Romana canonice compta* », quae exiit e schola iuridica Ravennae, sub Carolo « il Grosso », (secunda medietate saec. IX). In ea fuerunt digestae ordinationes legislationis romanae in re canonica, praesertim ex

« Institutionibus » et ex « Codice » Iustiniani et ex « Epitome Iuliani ». Praecipue ergo ius Romanum ad usum ecclesiasticum accomodat. Continet insuper aliquot *capitularia*, quae respiciunt privilegia ecclesiarum orientalium ⁽¹⁾.

50. — *Capitula et Capitularia*. Maius momentum habuerunt collectiones Capitularium ecclesiasticorum Principum civilium, sub Imperio Carolingio. Initio *Capitula* dicebantur breves instructiones ab Episcopis proprio clero datae, aut in synodis, aut extra; e. gr., « Capitula Heraldī Archiepiscopi Turonensis » (a. 858), in ipsis perstringebatur, quodam ordine servato, canonica legislatio: *Capitula* seu *Capitularia Episcoporum*, nimirum scripturae in *capita* digestae. Saec. VIII coepta sunt celebrari, et dein frequentiora fuerunt ⁽²⁾. Reges Francorum, Imperatores Germaniae et Principes, morem ecclesiasticum imitantes, sua comitia (*colloquia* vel *placita*) celebrarunt, quae *Capitularia* dicta sunt; hisce comitiis intererant *nobiles* civitatis et *Praesules* ecclesiastici, ibique ferebantur leges tum mere civiles, tum de re ecclesiastica: erant idcirco leges datae a regibus cum consensu diaetae; et media aetate magna gavisae sunt auctoritate.

Merovingii (reges *faineants*) pauca celebrarunt Capitularia, sub fine saec. VI; plura vero Carolingii iam a Carolo « Martello » qui Capitularia magistrorum palatii primum coadunavit. Reges Ecclesiae protectores et

⁽¹⁾ MAASSEN, *Über eine lex Romana canonice compta*, Wien, 1860; CONRAT, *Lex Romana canonice compta in Römisches Recht im frühmittelalterlichen Italien*, Amsterdam, 1904.

⁽²⁾ Plura Capitularia invenies in collectionibus conciliaribus Mansi, Harduin, Migne.

defensores videri optabant; et ex hoc eorum sollicitudo in praescriptionibus dandis de rebus ecclesiasticis. Practice illi heic sistebant, cum non esset sibi aequalis zelus pro observantia suorum Capitularium ecclesiasticorum, quae generatim nil aliud erant nisi iteratio antiquiorum canonum, et vim obligandi recipiebant non ex assensu auctoritatis saecularis, verum ex assensu ecclesiasticae potestatis. Initio disiuncta fuerunt haec Capitularia, sed dein ea componuntur in collectiones quarum sunt celebres quae sequuntur.

51. — *Capitula Ansegisi*. Ansegisus (S.), abbas loci Fontanelles in Normandia, (n. circa a. 770, m. 833 aut 834), doctissimus vir, primus composuit in unum corpus Capitularia seu leges regum Francorum, sc. Caroli Magni († 814), Ludovici Pii (814-840) et Lotharii (840-855), in quatuor libros distributa (a. 827). Ipse scribit in sua praefatione: « Illa scilicet, quae dominus Karolus imperator fecit ad ordinem pertinentia *ecclesiasticum*, in
« primo adunavi libello. Ea vero, quae dominus ac piissimus Hludovicus imperator et Hlutharius caesar, filius ipsius, ediderunt, in secundo descripsi. Illa autem,
« quae domnus Karolus in diversis fecit temporibus ad « *mundanam* pertinentia legem in tertio adunavi ⁽¹⁾.
« Ipsa vero, quae domnus Hludovicus praeclarus imperator et Hlutharius caesar, filius illius, fecerunt ad
« augmentum mundanae pertinentia legis in quarto con-
« gessi » ⁽²⁾.

(1) MUNDANA dicebantur Capitularia quae tantum de rebus civilibus pertractabant, ut ab *ecclesiasticis* distinguerentur in quibus Imperatores de rebus et negotiis sacris agebant.

(2) Iste ANSEGISUS scripsit etiam *Constitutionem pro monachis de victu et vestitu*.

Haec collectio tantum habet documenta genuina. Confirmata fuit a Ludovico Pio a. 829. In Gallia, Germania et Italia valde diffusa fuit, et in comitiis et in conciliis ad instar codicis authenticiei allegata ⁽¹⁾.

(Ut exempla de Capitularibus habeas, cfr. c. 34, D. LXIII, et c. 59, C. XVI, q. I, canones desumptos ex lib. I, Capitulorum Caroli et Ludovici Imperatorum).

52. — *Collectio Benedicti Levitae*. Benedictus Levita (i. e. diaconus) in praefatione dicit se esse clericum ecclesiae Moguntinae, et asserit se scribere iussu Otgarii, Archiep. Moguntini (825-847), atque documenta extrahere ex archivis huius ecclesiae, nempe Capitularia Archiep. Riculphi (m. 813). Habet haec collectio libros Capitularium Caroli M. et Ludovici Pii, et dicenda est continuatio collectionis Ansegisi. Magna ex parte ipsa documenta sunt spuria, cum non collecta, sed potius confecta fuerint ab ipso Benedicto ex S. Scriptura, SS. Patribus, Breviario Alarici, ex iure Visigothorum et Romanorum; et agunt de iuribus Rom. Ecclesiae, Metropolitaram, Synodorum. — *Scopus* falsificationis ex ipsis testibus falsificatis facile deducitur, praesertim tueri Ecclesiam contra usurpationes civilis potestatis; obstacula imponere causis iudicialibus contra clericos et Episcopos institutis; nonnulla reformare, uti institutum chorepiscoporum. Capitularia enim Benedicti agunt de rebus ecclesiasticis cum manifesto studio quasdam res inculcandi, easdem res, plus minusve, quae ab auctore decretalium Pseudo-Isidori et capitulorum Angilramni provehuntur: unde recte deducitur eundem illis fuisse finem intentum. Quinam autem inter haec spuria Ca-

(¹) Cfr. HEFELE, *Histoire des Conciles*, 1908. t. IV, pag. 72 sq., 290 sq., 572 sq.

pitularia et decretales Pseudo-Isidori nexus intercedat, disputatur: Pseudo-Isidorus adhibuit ne haec Capitularia; aut Capitularia extracta fuerunt ex decretalibus et compendiata?

Tempus compositionis fuit post mortem Ludovici Pii (a. 847) et ante comitia imperii Carisiacensia (Quercy) (a. 857) quae hanc collectionem citant. Generatim dicitur composita a. 845. — *Locus* communis reputatur Gallia occidentalis. — Primis temporibus haec collectio separatim fuit edita, dein unita Collectioni Ansegisi; fuit publicata a Baluze in « Capitularibus regum Francorum » (Venetiis, 1772), a Walter in « Corp. I. Germ. », demum a Pertz in « Monumentis Germaniae Historicis », t. IV, part. II, p. 39-158.

53. — *Capitula Angilramni*. Haec collectio primus nomocanon occidentalis dicendus est, cum habeat una cum Capitularibus canones Conciliorum, sententias Patrum et Decretales SS. Pontificum, et ex his rebus differt a praecedentibus collectionibus in hoc articulo recensitis. Prodiit eodem tempore ac Collectio Pseudo-Isidoriana, et ambae in plerisque codicibus simul habentur. Citatur prima vice (a. 870) ab Hincmaro Ep. Remensi, dicente quod sicut Collectio Isidoriana per Riculphum Ep. Moguntinum (m. a. 813) ab Hispania in Gallia est recepta, ita haec Capitula per Angilramnum, Ep. Metensem (m. 791), a Roma adducta sunt, occasione eius visitationis ad Hadrianum Papam, qui ei hoc documentum dedisset: unde et *Capitula Hadriani* dicuntur, et citantur a Gratiano c. 6, C. 6, q. 1; c. 11, C. 25, q. 1. — Protestantes his verbis Hincmari insistentes, affirmarunt hanc collectionem Romae confectam fuisse, et ex Isidoriana excerptam. Sed omnino nullum de hoc argu-

mentum habetur; et potius dicenda est composita ubi primum apparuit, sc. in Gallia, circa medium saec. IX. Neque opifex est notus. Angilramnus Ep. Metensis (Metz in Lotharingia) est persona historica, sed nil commune habuit cum his Capitulis, nunquam ab Hadriano Papa citatis. Quidam eam tribuerunt Benedicto Levitae; sed potius dicendum est auctorem collectione Benedicti usum esse ⁽¹⁾. Obiectiva similitudo intercedit inter haec Capitula et Capitularia Benedicti et Decretales Pseudo-Isidori; unde legitima fuit conclusio has collectiones eosdem habuisse auctores, aut saltem eidem auctorum intentioni illas adscribendas esse.

Capitula Angilramni, distributa in 71 aut, iuxta alios, 80 capita seu titulos, respiciunt principaliter *iudicia* et praesertim accusationes contra Episcopos et clericos laetas. Exemplum huius nomocanonis imitatores habuit, praevaletia tamen servata canonibus ecclesiasticis: ita « Collectio Anselmo dicata » nonnulla ex « Lege Romana » desumpsit.

54. — *Collectio Pseudo-Isidoriana.*

A. *Origo.* Haec collectio nihil aliud est nisi *Collectio Hispana posterior falsificata*.

Revera collectio Hispana (de qua dictum est sub N. 40) in Gallia fuit allata a Riculpho Episcopo Moguntino (m. 813), et statim ibi recepit additiones, inter quas famosae sunt falsificationes Pseudo-Isidori: et heic evasit « Collectio Ps. Isidoriana ».

B. *Praefatio et divisio in tres partes.* Praefatio pro maiori parte refert praefationem Collectionis Hispanicae. Ita exorditur: « Incipit praefatio S. Isidori Episcopi.

⁽¹⁾ Cfr. HINSCHIUS, *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni*, Lipsiae, 1863.

Isidorus Mercator servus Christi, lectori conservo suo et parenti in Domino fidei salutem ». Idem Mercatoris nomen legitur in antiquioribus codicibus Vaticano, Parisiensi, Modenensi. (In antiqua versione canonum graecorum videtur auctor nomen Mercatoris invenisse). Unde falsa censetur lectio a nonnullis proposita: *Isidorus peccator*, (nomen humilitatis, quo praesertim monachi utebantur). Item in praefatione habentur *tres epistolae apocriphae* Episcoporum Africae ad Damasum postulantium litteras praedecessorum, et Damasi favorabilis sen affirmativa responsio. Deinde sequitur ordo de celebrando concilio, ex Concilio IV Toletano desumptus.

I Pars: 50 Canones Apostolorum. — 60 Decretales spuriae a Clem. (a. 88?-97?) usque ad Melchiadem P. (a. 310-314) inclusive; et commenticium *Constitutum Domini Constantini* in favorem Rom. Ecclesiae ⁽¹⁾.

II Pars: Canones Conciliorum a Nic. I ad Hispanense II iuxta collectionem Hispanam cum spuriis additionibus. — 11 Conc. Orientalia. — 8 Africana. — 16 Gallica. — 36 Hispanica. (Haec canonum distributio indicat quod, praeter ordinem chronologicum in hac collectione servatum, habetur etiam quaedam divisio topographica).

III Pars: Decretales a Silvestro (a. 314) ad Gregorium M. (590-604) et una epistola Greg. II (715-731), quarum maior pars est genuina. Adduntur vero 45 Decretales spuriae et aliae germanae quae ibi tantum inveniuntur, desumptae vel a collectione Hispana, vel ex illa antiqua collectione Gallica quae ab inventore dicitur *Quesnelliana*. Omnia simul documenta huius tertiae partis sunt 120, quorum saltém 104 commenticia.

(¹) Refertur a GALANTE, *Fontes Iuris Can. selecti*, 1906, p. 89 sqq.

Falsitas ex sequentibus argumentis facile deprehenditur:

1. Ex silentio Conciliorum ante medium saec. IX; neque recensentur inter celeberrima opera S. Isidori Hispalensis (m. a. 636); — 2. ex citationibus Scripturae iuxta Vulgatam et quidem iuxta editiones Alcuini (735, anglo-saxonis, qui tamen in Gallia vixit post a. 781 sub Carolo Magno); — 3. ex pluribus verbis desumptis ex Patribus, Conciliis et Collect. posterioribus; — 4. ex uniformitate styli, quae non conveniret pluribus RR. Pontificibus; — 5. ex barbaritate linguae quae redolet saeculum IX et quidem modum in Gallica Ecclesia adhibitum; — 6. ex pluribus erroribus historicis et anacronismis.

Tamen haec deceptio non statim innotuit. Collectio recepta fuit ut Isidoriana; et sub auctoritate Riculphi Moguntini (m. a. 813) qui dicebatur eam ex Hispania recepissee a quibusdam monachis, e Gallia, sensim in Germaniam, Angliam, ipsamque Italiam meavit; et tandem in Decretum Gratiani transfusa, ubique praevaluit. Sed statim adnotandum est, etiamsi RR. Pontifices uti genuinam eam recepissee videantur, nunquam vero authenticam approbationem ei dederunt. Generatim dicitur quod usque ad saec. XV genuinitas recepta est. Attamen multo antea de falsitate suspensiones habitae sunt, ut ex sequentibus comprobatur.

Ipo saec. IX quidam Episcopi non omnia recipiunt, ex eo quod Decretales huius collectionis nimis favere videantur iuribus Summi Pontificis; et Nicolaus I (858-867) illos eo sensu redarguit, quod si recipiant quae sibi favent, recipere quidem tenentur quae favent R. Pontifici. — Saec. XII-XIII Petrus Comestor et Stephanus Tornacensis (m. 1203) quaedam dubia movent. Ita Marsilius Patavinus (m. 1324).

— Saec. XV pariter Card. Ioannes de Torquemada (m. 1468), et a. 1450 Card. Nicolaus Cusanus (m. 1461) in suo libro « de concordantia catholica » (libro III, c. 2). — Saec. XVI proelii mandatur, et tunc facilius contra eius authenticitatem docti loqui valuerunt. Erasmus dubitationes movet ⁽¹⁾. Auctores Protestantes Magdeburgi, qui *Centuriatores Magdeburgenses* dicuntur ⁽²⁾, easdem reiecerunt non tam ex eo quod spuriae essent, quam potius quod doctrinam catholicam ipsis invisam defenderent: ita tamen scientiam adiuvarunt.

A. 1572 Franc. Torres S. I. Centuriatores confutare conatus est, sed minime impedire potuit quominus uti dubias Isidorianas decretales habuerint doctissimi Cardinales Bellarminus, Baronius, Du Perron item Fronto Ducoeus et Iacobus Sirmondus S. I. (1559-1601) ⁽³⁾. Ant. Contius iurisconsultus pluribus argumentis demonstravit illas probabilius esse falsas; et Antonius Augustinus indicavit insuper quibus ex

⁽¹⁾ Erasmus, princeps humanistarum in tota Europa, eruditissimus in philologia, patristica ac S. Scriptura, libenter consensit ab initio reformationi Lutheri; sed quando vidit tot ac tantos abusos ac crimina, recessit. (1467-1536).

⁽²⁾ Mathias Flach. Flacius sive Flacus Illyricus nuncupatus (m. a. 1571), Lutheri et Melanthonis discipulus, variis collegis sibi adscitis, edidit Magdeburgi (a. 1559-1574) opus cui titulus « Ecclesiastica historia integram Ecclesiae christianae ideam quantum ad locum, propagationem etc., complectens, congesta per aliquos studiosos et pios viros in urbe Magdeburgi »; hoc opus, ex eo quod per saecula historiam dividit, *Centuriae Magdeburgenses* appellatur; deductum fuit usque ad a. 1290 in 13 tomis. Dein Centuriarum epitome, continuata usque ad XV saec. cura Lucae Osiandri, (Tubingae, a. 1592, 8 tomis). Centuriae magnum habuerunt momentum in evolutione ecclesiasticae historiographiae, ac primos praebuerunt conatus methodi criticae, quamvis illa divisio per saecula historiam digesserit modo musivo, Dein re historica princeps surrexit Card. Baronius.

⁽³⁾ P. IAC. SIRMOND, S. I. (1559-1651) vir doctissimus (unus ex magistris S. Francisci Salesii, amicus Card. Bellarmini et Baronii, ac Confessarius Ludovici XIII). Inter eius opera eminent: *Karoli Calvi et successorum aliquot Franciae regum Capitula*, Paris, 1623, et *Concilia antiqua Galliae*, Paris, 1629.

fontibus falsator quaedam suarum pseudo-epistolarum fragmenta arripuerit.

A. 1628 tandem David Blondellus, calvinista, vir eruditione et fama conspicuus, defensionem centuriatorum edidit sub titulo « Pseudo-Isidorus et Turrianus vapulantes ». Quo in opere ita patefecit quibus veterum monumentorum fragmentis falsator suas Decretales composuerit, ac tanta copia argumentorum atque acrimonia fraudem denudavit, ut ex tunc et pro semper apud eruditos in rem iudicatam quaestio abierit.

Opinionem tamen contrariam adhuc tueri nisi sunt Bonaventura Malvasia, franciscanus (a. 1635) Card. D'Aguirre, in sua collectione Conciliorum Hispaniae; sed oleum et operam perdiderunt: causa erat desperata.

Imposturam Isidorianae Collectionis luce clarius exhibere viri doctissimi, Petrus De Marca, Christianus Wolf, Stheph. Baluzius, Card. Noris, Card. Schelstrate, Labbé, Nicolaus Antonius, duo Pagi Antonius et Franciscus, Natalis Alexander, Coustant, Bartoli, fratres Ballerini, Zaccaria et alii.

Prorsus singularis fuit falsificatio Pseudo-Isidori; audacissima et valentissima prae omnibus fraus. Ut finem suum sagacius obtineret, iste falsarius suas suppositicias decretales commiscuit cum fragmentis authenticorum documentorum, simul ea coniungendo arte, ut ita dicamus, musiva, ac tanta dexteritate, ut per plura saecula in errorem totam Ecclesiam induceret.

Quomodo potuit hoc contingere?

Opinabatur communiter quamlibet pontificiam decisionem etiam per plura saecula ignoratam valorem universalem et immutabilem habere: et callidus profecto fuit falsus-Isidorus, qui, e. gr., auctoritate nisus « Libri Pontificalis », quum heic epistolae tribuebantur Pontificibus, quamvis nulla memoria harum litterarum extaret, has

litteras ipsemet excogitabat et fingebat. Deerat insuper completa legislatio, unde saepe quilibet compilator (non tantum iste versutus et revera faustissimus Pseudo-Isidorus), ut lacunas impleret, ad falsa recurrebat, quin in illorum caligine temporum ullus de fictione suspicaretur.

(Per « Decretum Gratiani » hoc redditur difficile; adhuc difficilior per « Decretales Greg. IX »: nunc vero per « Codicem » completam habemus legislationem, et vanum esset cogitare de falsificationibus in iure) (1).

D. *Tempus*. Prima citatio habetur a. 857, vel forte a. 852; et videtur quidem — sed certum non est — auctorem adhibuisse collectionem Benedicti Levitae anni 845. Intra hoc tempus videtur ergo collectio composita.

E. *Locus*: a) Non Hispania: nullus Codex huius collectionis in Hispania invenitur, nec ibi cognoscitur ante saec. XIII. b) Non Italia, et multo minus Roma: 1) *Leo IV*, qui coaevus fuit, versus a. 850 enumerans fontes iuris quae Romae adhibebantur, nil dicit de hac Collectione. 2) Hae falsae Decretales non inveniuntur in Collectionibus huius temporis, v. g. in supplemento Dionysianae, quae licet quaedam habeat spuria, non tamen spuria Isidori; 3) Fragmenta iuris civilis habentur ex Breviario Wisigothorum quod certe Romae non vigeat, cum ius iustinianaeum ibi obtineret. c) Potius solidis argumentis locus videtur fuisse Gallia, uti melius apparebit loquendo de auctore.

F. *De auctore*. Patet auctorem non fuisse S. Isido-

(1) Cfr. ad hoc FOURNIER, Professor in Facultate iuridica Gratianopolitana (Grenoble) *Etudes sur les fausses Décrétales* in « Nouvelle Revue historique de droit français étranger » 1867-1888; *Decrétales fausses*. In Dictionnaire Apologétique de la foi catholique A. D'ALÈS, S. Hinschius, p. 208 sqq.; TARDIF, *Histoire des sources du droit canonique*, Paris, 1887, p. 144 sq.

rum Hispalensem; (m. 636) ex dictis circa collectionem Hispanam posteriorem; et hoc magno nomine usum esse ut sua spuria inventa obtruderet. Aliqui putant eum fuisse Rothaldum Ep. Suessionensem; alii Benedictum Levitam; alii Riculphum Ep. Moguntinum. Nostris temporibus Fournier tenet auctorem fuisse quendam e dioecesi Cenomanensi (Le Mans); et illi adhaerent Duchesne et alii. Hoc pluribus non placet, praesertim ex eo quod Pseudo-Isidorus vehementer impugnavit Chorepiscopos, de quibus controversia tunc ardebat non in dioecesi Cenomanensi, neque in Moguntina, *sed in provincia Remensi* (Reims).

De patria certo non constat, probabilius tamen Rheimum (Reims) fuisse putatur. Modus loquendi est gallico-germanicus (ex. gr. *missus* pro legato; *senior* pro domino fundi) et proprius regni occidentalis Francorum. Verba sumuntur ex conciliis regni Francorum. (Aquisgranensi a. 816 ad 836. Meldensi a. 845, Parisiensi 829), et plura ex gallica editione antiquae Hispanae et ex collectione Hadriana.

Citatur haec Collectio primum in Gallia. Fine saec. VIII et initio saec. IX hae decretales erant prorsus ignotae Romae, et tunc incipit earum citatio, quando ex regno Francorum notitia ipsarum Romam affertur.

Obiicitur: Nicolaus I in epistola ad Hincmarum Rhemensem et ad Episcopos Galliae, hanc collectionem commendare videtur. Cfr. can. 1, D. XIX « Si Romanorum ».

R. De duobus redarguit Hincmarum ⁽¹⁾ et alios

(¹) Iste est celebris Hincmarus (806-882), Archiepiscopus Rhemensis, vir eruditione conspicuus — quod tamen non impedivit quominus deceptus fuisset a falsis-decretalibus. — Nimium defendit sua iura metropolitana (scripsit tractatum « *De iure metropolitanorum* »); et querelas habuit cum duobus suffraganeis, et quidem cum nepote

Episcopos Galliae; 1) quod codicem Isidorianum reciperent pro muniendis propriis privilegiis, reiicerent vero cum agebatur de privilegiis Sedis Rom.; — 2) Immerito ab ipsis reiici Decretales veterum Pontificum ex ea tantum ratione quod illas non contineret codex Hadrianus, cum multa authentica extarent alibi relata. Tantum ex hoc inferri potest quod Nicolaus I implicate hanc collectionem adhibuit.

Quidam, ex eo quod auctor adhibuit Pontificale Romanum, arguunt Romanum cum fuisse.

R. Constat hodie quod Liber Pontificalis, iam tunc, alibi quam Romae agnoscebatur et citatur quidem a scriptoribus coaevs regni Francorum.

H. *Scopus auctoris.* Auctor in praefatione testatur se voluisse iura colligere quae tunc existebant: « Compellor a multis tam Episcopis quam reliquis servis Dei canonum sententias colligere et uno in volumine redigere et de multis unum facere ». Iste scopus admittendus videtur, attenta etiam eruditione canonica auctoris, sed minime fuit solus et unus eius finis; cur enim confinxit Decretales?

Iuxta fratres Ballerini et Devoti, praecipue voluit omnes deterrere — nam in hoc instat — ab accusandis Episcopis, et violentiam metropolitaram cohibere. Plura tamen suadent nec hunc tantum fuisse scopum. Wernz et alii censent auctorem duplicem finem sibi proposuisse: 1). Reformationem disciplinae ecclesiasticae tantopere necessariam eo tempore in Gallia. 2) Vindicationem iurium Ecclesiae contra usurpatores laicos et

Hincmaro Episcopo Laudunensi (Laon). Vixerat etiam in aula regia Ludovici Pii. Hincmaro tribuuntur *Laudes* seu salutationes quae recitari solent in fine Conciliorum et in aliis solemnitatibus: « laudes ab Hincmaro dictae ».

invasores, quos inter impugnat acerrime chorepiscopos. Statuit quod nullus laicus potest accusare clericum in iudicio. Defendit Episcopos contra metropolitās, statuens sententiam contra Episcopum non posse ferri nisi in Conc. provinciali; ac sententiam definitivam ab ipso Papa.

Multum exaltat auctoritatem Romanae Ecclesiae, et declarat omnibus esse ius appellandi ad S. Pontificem; et concilia provincialia celebrari non posse sine licentia R. Pontificis. Multi tenent hanc exaltationem R. Pontificis in mente auctoris fuisse medium ad compescendas violentias metropolitārum.

Etiam in Theologia Dogmatica, quando theses de iurisdictione R. Pontificis probantur, mentio fit de objectionē desumpta ex hac collectione (¹).

K. *Influxus in evolutione iuris canonici*. Hec duo extrema sunt vitanda. Alii enim dicunt nullum fuisse influxum Pseudo-Isidori. Alii, sc. antiquiores protestantes ut Centuriatores Magdeburgenses, Gallicani, Iansenistae, Febroniani asserunt quod multa exinde innovata fuerint circa constitutionem Ecclesiae. Primi asserunt quod hae Decretales spuriae nil aliud fuerunt nisi exercitationes styli et asserunt quod Pseudo-Isidorus: « nullum ius novum non antea receptum constituit » (Devoti). Verum dicendum est, quod triplicem influxum habuerit haec collectio in evolutione iuris canonici:

1) *Quaedam habet omnino nova*: e. gr. licentiam R. Pontificis ad congreganda Concilia Provincialia quae de facto numquam vim iuridicā obtinuit; (salvo Decreto Xisti V de recognitione conciliorum provincialium, nunc praescripta per can. 291). Laicis nefas esse clericos in iudicio accusare; et hoc quidem non fuit receptum (cfr.

(¹) Cfr. TANQUEREY, *Synopsis Theol. Dogm.*, I, 203.

etiam can. 1934 et seq.). Sententiam definitivam in causis depositionis Episcoporum pendere a R. Pontifice: et hoc congruit cum can. 1557, § 1, n. 3. Spoliatos restituendos esse; et haec norma iam habebatur in iure romano, et videtur accepta fuisse in ipso foro ecclesiastico ante Pseudo-Isidorum. 2). *Consolidavit disciplinam labentem et corruptam*. 3. *Habuit influxum in Collectiones posteriores, quae per varia saecula inde materiam hauserunt; et finem imposuit collectionibus chronologicis*. Alii, protestantes, schismatici garriunt per falsas Decretales omnino immutatum fuisse regimen Ecclesiae, cum antea Episcopi essent aequales et R. Pontifex haberet tantum iurisdictionem honoris (!).

Falsa est ipsa assertio quod multa nova fuerint introducta. Quoad substantiam omnia existebant. Bene concludit (ad exemplum adducitur) Coviello: « È ormai assodato che questa collezione non introdusse un diritto nuovo, ma dette soltanto formulazione nuova a un diritto già esistente in pratica nella vita della Chiesa. In somma lo pseudo-Isidoro volle dare autorità di legge a quello che era già ammesso in fatto » ⁽¹⁾. Animadvertere sufficit, si novitates introductae fuissent, non potuisset sine mora haec collectio recipi; obiectiones essent exortae; et tunc fraus facile innotuisset. Argumentum maiorem vim accipit, ex eo quod quaedam antea non existentia non fuerunt observata; v. gr. consensus R. Pontificis ad congreganda Concilia Provincialia ⁽²⁾.

⁽¹⁾ PROF. NIC. COVIELLO, *Manuale di Diritto Ecclesiastico* a cura di V. Del Giudice, Roma, 1922, vol. I, pag. 34.

⁽²⁾ HINSCHIUS, critice curavit, *Decretales Pseudo-Isidorianas et Capitula Angibramni*, Lipsiae, 1863.

ARTICULUS II.

Collectiones saec. X-XI.

Plures sunt collectiones huius temporis, potissimum systematicae, quarum tamen paucae fuerunt typis impressae. Ex hisce praesertim, Gratianus materiam desumpsit ⁽¹⁾: unde nexus legislationis secundae epochae, quae a Gratiano incipit, cum legislatione primae epochae.

En celebriores collectiones:

55. — In Italia: I. *Collectio Anselmo dicata*. Hic vir fuit Anselmus II Episcopus Mediolanensis (883-897). Videtur igitur composita in Italia septentrionali ab ignoto auctore, quamvis aliqui cum Card. Pitra aliud senserint. Ista collectio sicut alias praecedat tempore (attinet enim ad finem saec. IX, sed cum collectionibus saec. X recensetur, ratione methodi systematicae et materiae), ita praeeminet ordine in disponendis rebus. Habet 12 libros (Coll. Ms. Ambr. A 46 infr.; et nondum edita).

Canones graeci et africani habentur ex Collectione Dionysiana. Canones Hispanici et Gallicani, ex collectione Hispana genuina. Plures Decretales genuinae habentur ex Dionysio, sed plures aliae sunt falsae, et desumptae videntur ex collectione Pseudo-Isidoriana.

*
* * *

Collectiones Gregoriana vocantur quae sequuntur, cum tempore Gregorii VII (1073-1085) aut paullo post

(¹) Semel adnotamus pro variis Collectionibus de quibus sumus dicturi, nonnulla de iisdem datum est perpendere in ipso *Decreto Gratiani*, ope indicationum seu tabularum quae in *prolegomenis* editionis Richter-Friedberg inveniuntur.

apparuerint, ac simul in defensionem iurium S. Pontificis et Ecclesiae, privilegiorum clericorum et in reformationem cleri et populi intendant. Scimus quomodo collapsa fuerit ecclesiastica disciplina saec. X ac dein: plurimi clerici incontinentes ac simoniaci, non pauci Episcopi indigni, laicorum usurpationes, ipsius Sedis Apostolicae ecclesiastici invasores (tempore Marotiae ac comitum Tusculi). Magnanimos reformatores suscitavit Deus in sua Ecclesia, inter quos praeeminet ac refulget Gregorius VII ⁽¹⁾. Ex eius reformatione novae syllogae disciplinariae legislationis prodeunt:

II. *Collectio Anselmi Lucani seu Luccensis* (n. circa a. 1036). Hic Anselmus, dictus etiam *Iunior*, natus Mantuae fuit Lucanus Episcopus, nepos Anselmi Senioris, qui dein fuit Alexander II. Fecit collectionem (adhuc ineditam) in 13 libros distributam. Materia 7 priorum librorum desumpta est a collectione Anselmo dicata. Reliqui libri ex collectione Burchardi, de qua infra. Iste Anselmus, quam Mantuani colunt uti patronum, partem habuit in celebri lucta de investituris inter Henricum IV, et Gregorium VII, et scripsit ad hoc « Contra Guibertum (antipapam) et seguaces eius »; fuit consiliarius Mathildis Tusciae Comitissae ⁽²⁾.

III. *Collectio Card. Deusdedit*, natus Tuderti, et mortuus circa finem saec. XI, Cardinalis tit. Apostolorum in Endoxia, creatus a Gregorio VII, cuius intimus amicus fuit ac defensor strenuus in religiosa reformatione. Scripsit ad hoc suam collectionem, cuius finis est *Apologeticus*, nempe ad tuenda iura Ecclesiae contra Hohen-

⁽¹⁾ Praeter citatos fontes iuris, uti Hefele, utiliter legitur ad hoc CAPECELATRO, *Storia di S. Pier Damiano e del suo tempo*, Desclée, 1887.

⁽²⁾ FRID. THAUER, *Anselmi Ep. Lucensis Collectio Canonum*, Oeniponte 1906-1915 (est tamen editio incompleta).

staufen reges Germaniae et praecipue contra Henricum IV.

Haec collectio habet IV libros seu partes, quas ipse auctor sic enumerat: « Quatuor itaque sunt de quibus Deo auctore, scribere proponimus. *Primum*, quod regi non liceat sacrosanctis ecclesiis episcopos constituere (327 capita). *Secundum* de simoniacis, schismaticis, et eorum sacerdotio et sacrificio, etc. (163 cap.). *Tertium* quod clerus a saecularibus pasci debet et honorari, non infamari, etc. (289 cap.). *Quartum* quod saeculari potestati non liceat in Ecclesiam clericos introducere vel expellere, nec res ecclesiasticas regere vel in sua iura transferre (437 cap.) »: erant quaestiones tunc flagrant inter S. Pontificem et Imperatorem. Compilationem suam dedicavit Victori III (a. 1086-1087). Sub Urbano II scripsit etiam « Libellum contra invasores et symoniacos et reliquos schismaticos » ⁽¹⁾.

IV. *Collectio Bonizonis*. Bonizo Ep. Sutrinus et postea Placentinus, alius defensor programmatis Gregorii VII, collectionem canonum scripsit circa a. 1089, dictam aliquando « Decretum » aut « De vita Christiana » opus canonicum et theologicum in decem libros divisum, quibus singulis praeficitur argumentum seu materiae tractandae indicatio. (Exceptis nonnullis partibus, huius compilationis editio typis impressa non existit; cfr. « Nova Bibliotheca Patrum » Mai, VII, 3, 1-76, Romae, 1854).

V. *Collectio Gregorii Cardinalis*, cui titulus « Polycarpus » videtur Romae composita (inter a. 1101-1118) sub

⁽¹⁾ Collectio Card. Deusdedit edita fuit a Pio Martinucci a. 1869; dein a von Glanvell, Paderbonae, 1905, *Die Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit*. Cfr. etiam STEVENSON, *Osservazioni sulla Collectio Canonum di Deusdedit* in *Archivio della società Romana di storia patria* (1885), 300-398.

Callisto II: Auctor dicit se eam composuisse iussu Didaci Ep. Compostellani, cui opus dedicavit. Constat octo libris, qui referunt tantum iura genuina. Quaedam desumpta videntur ex Collectione Bracarensi et ex Collectione Anselmo dicata. Multa etiam habet documenta puriora et integriora quoad Decretales, quae videntur deprompta ex Archivo Romano. Est collectio systematica exarata ordine satis perfecto. Wernz scribit quod recte haec collectio « Polycarpus » etiam dicitur. (In gr. πολύκαρπος valet « fructibus refertus et fructifer »).

Ipsa enim Gregorius Card. de suo libro dicit:

« ... Licet enim olim in Ecclesia et quotidie negotiis negotia varie succedunt, atque multarum causarum pro temporis eventu actiones succrescunt; sic sub titulis unicuique congruentia capitula auctorum tempore perfecta plurima connexui, et 8 librorum distinctionibus volumini compendiose finem imposui. Cum pro ratione compositionis, a vobis auctoritate sumpta, Polycarpi nomen convenienter indidi ⁽¹⁾.

56. — In Germania. I. *Collectio Reginonis Prumiensis*, (m. a. 915). Hanc collectionem Regino Abbas Monasterii Prumiensis ab a. 892, digessit, praecipiente Rathbodo, disciplinae ecclesiasticae reformatore, Archiep. Trevirensi, cuius in dioecesi erat monasterium Prumiense. Sepultus fuit in monasterio S. Maximini apud Augustam Trevirorum.

Collectio inscribitur « Libellus de ecclesiasticis disciplinis et religione christiana collectus », aut « Libri duo de synodalibus causis, et de disciplinis ecclesiasticis ». — Dividitur in duos libros: Primus de personis et

⁽¹⁾ MIGNE, t. 56, p. 347. P. L. Cfr. MAI, *Nova Bibliotheca Patrum*, VII, 3. 1-76. Romae, 1852-88, ubi fragmenta referuntur ex lib. IV.

de rebus ecclesiasticis. Secundus de laicis. — Voluit auctor efficere *manuale pro visitatione dioecesis et processu iudiciali Episcopi*. Ad hoc praemittuntur unicuique libro quaestiones faciendae circa visitationem. Dein in libris respondetur, allegando *auctoritates canonicas*, i. e. Canones et Decreta; et hae auctoritates desumuntur non tantum ex canonibus conciliorum, et RR. Pontificum decretis, sed interdum etiam ex codice Theodosiano, ex Capitularibus Regum Francorum et ex legibus Burgundionum et Ripuariorum (Francorum). Raro allegantur falsae Decretales. Deinde plura in hac collectione immutata fuerunt (¹).

II. *Collectio Burchardi* clerici (non monachi) Moguntini, et postea Episcopi Wormatiensis (Worms) (a. 1000-1025). Ipsemet, pietate et charitate insignis, fuit disciplinae instaurator, praesertim per institutionem iuvenum clericorum, per synodos et pastorales visitationes. *Collectio Burchardi* composita fuit circa a. 1021 vel 1022, hortante Brunicone, Praeposito Cathedralis Wormatiensis, ac adiuvante Walterio Ep. Spirensi, et collaborante magistro suo Alberto, monacho, Lobiensi, uti liber manualis iuvenum ecclesiasticorum et cleri in genere. Ampla collectio, divisa in 20 libros, cum praefatione.

Auctor dicit se materiam hausisse ex Corpore Canonum, sc. ex Canonibus Apostolorum, ex Canonibus Conc. Transmarinorum; ex Conc. Gallicis, Germanicis, Hispanicis, ex Decretalibus RR. Pontificum; ex S. Scrip.; ex PP. Gregorio, Hieronymo, Augustino, Basilio, Ambrosio, Isidoro, sed non directe ex ipsis fontibus, verum ex Collectionibus, praecipue ex illa Reginonis.

(¹) Primus collectionem Reginonis Parisiis edidit ac illustravit Stephanus Baluzius, a 1671; dein, a. 1840, Lipsiae, Wassersleben. Cfr. MIGNE, CXXXII, 175-484.

Haec Collectio magna gavisa est auctoritate. Aliquando nomen gessit *Decreti*, prima vice pro hac Collectione universaliter adhibitum; et dicta fuit etiam « Collectarium », « Liber Brocardus » seu « Brocardicus ».

Habet Burkhardus brevia dicta quae, ob concinnitatem fuerunt ab aliis scriptoribus adoptata et ab auctore Burkhardo, latino Brocardo, *dicta Brocardica*, seu *regulae brocardicae*.

Ex Collectione Burchardi plures aliae collectiones multa desumpserunt, uti ipsa Collectio Greg. IX (cfr. caput 2 « de sponsa duorum », IV, 4; c. I, » de frig., IV, 15; c. 8, « de accusationibus », V, 1).

Notandus est speciatim liber XIX qui agit de poenitentia; liber practicus pro confessariis fuit editus etiam separatim, appellari suetus « Corrector seu medicus Burchardi »; (cfr. Num. 45 in fine); atque liber XX de novissimis et nuncupatur « Liber speculationum » aut « Speculator » ⁽¹⁾.

III. *Collectio Algeri* magistri seu scholastici Cathedralis Leodiensis (Liège) in Belgica ditione, dein monachi Cluniacensis monasterii, ubi mortuus est ante a. 1135. Dividitur in tres partes fere eodem modo ac Decretum Gratiani; seu in 1^a agit de misericordia adhibenda cum lapsis; in 2^a de iustitia et de materia iudiciali; in 3^a de iis qui sunt extra Ecclesiam. Ab auctore haec collectio inscribitur: « Liber de misericordia et iustitia ». Circa res ibi digestas, Algerus pendet praesertim a Bruchardo, Anselmo Lucensi et a « Liber gratissimus » Petri Damiani. Optimum est commentarium quod Algerus ibi instituit; procedit more casuistico, ut dein fecit Gratianus ⁽²⁾.

⁽¹⁾ MIGNE, CXL.

⁽²⁾ MIGNE, CLXXX. 857-968. Cfr. etiam MARTÈNE, *Thesaurus Ane-*
cdotorum. Parisiis, 1717.

57. — In Gallia.

I. *Collectio Abbonis*, edita in Migne, t. 139, Abbo (S.) abbas Floriacensis (m. a. 1004) (Fleury) prope Aureliam (Orléans) exeunte saeculo X composuit collectionem 52 titulorum, quam dedicavit Hugoni (qui dicitur Hugo Capetius), regi Galliae (m. 996) et filio eius Roberto (m. 1031).

II. *Collectiones Yvonis Carnutensis*. Yvo in agro Bellovacensi (Beauvais) natus sub medio saec. XI; a. 1078 constitutus abbas monasterii Bellovacensis S. Quintini, Ordinis Canoniorum Regularium, demum Episcopus Carnutensis (Chartres) electus a. 1092, mortem appetiit a. 1115, vel, iuxta alios, 1117. Vir fuit non solum doctrina egregius, sed zelo, prudenti constantia, fide et sanctitate conspicuus; ac propterea Pius V, constitutione data a. 1570, Canonicis Congregationis Lateranensis concessit, ut die 20 Maii Yvonis memoriam celebrarent.

Nonnulli dubitarunt utrum illae tres collectiones ipsi inscriptae fuerint revera ab eo confectae. Hodie generatim ei tribuuntur. Decretum Gratiani ab operibus S. Yvonis non parum pendet, et ratione materiae adhibitae et ratione methodi.

A) *Collectio trium partium* sic vocata quia trifariam dispertita: I Pars habet *Decretales RR. Pontificum*, tum germanas, tum commenticias, ordine chronologico dispositas. — II Pars: *Canones Conciliorum*, ordine chronologico. — III Pars: Regulas desumptas ex SS. Patribus ex iure rom., ex capitularibus — ordine systematico; sub 20 titulis.

B) *Decretum Yvonis* quod ipse vocavit « Exercitationes ecclesiasticarum Regularum ». Constat 17 libris de universa materia iuris canonicis.

Fontes sunt Epistolae RR. Pontificum, Canones Concil., SS. Patres, Collectiones Imperatorum Catholicorum:

quae vero non desumuntur directe ex fontibus, sed ex Collectione Burchardi.

C) *Pannormia*: (hoc nomen ex radice latina *norma* et radice graeca πάν); aut *Pannomia*, iuxta alios (ex vocibus πάν et νόμος). Habet 8 libros meliori ordine digestos.

Non pauca *Yvo* habet propria: ita quae in parte secunda *Decreti* describuntur adversus Berengarii errores ⁽¹⁾.

Ex his antiquis Collectionibus, sequentibus saeculis, factae sunt variae abbreviationes, v. gr. ab Haimone Catalaunensi (m. a. 1153).

58. — In Hispania. I. « *Polycarpus* »: de hac collectione locuti sumus sub n. 55, verum huc quidem est referenda, cum etiam pro Hispania confecta fuerit, et dedicata Episcopo Compostellano.

II. *Duae Collectiones Antonini Augustini*, nondum typis impressae, quae nomantur ex locis ubi inventae fuerunt:

A) *Collectio Tarraconensis* seu *de Populeto* (Poblet), inventa in monasterio de Populeto, dioecesis Tarraconensis. Composita post mortem Gregorii VII (1073-1085), cuius quasdam Decretales refert, constat sex libris.

B) *Collectio Caesaraugustana*, inventa Caesaraugustae (Saragozza) in monasterio Cartusianorum, ab Antonio Augustino, qui eam evulgavit. Constat 15 libris, et videtur concinnata paulo post mortem Paschalis II (a. 1099-1118) cuius refert nonnullas Decretales.

⁽¹⁾ MIGNE, CLXI, 47-1344. Consulendus est FOURNIER, *Les collections canoniques attribuées à Yves de Chartres, etc.* in *Bibliothèque de l'Ecole des Chartres*. 1896 et 1897; et *Yves de Chartres et le Droit canonique* in *Revue des Questions Historiques*. 1898.

ARTICULUS III.

Collectionum saec. X-XII generales characteres.

59. — Generales characteres collectionum saec. X-XII animadvertere idem valet ac videre de evolutione iuris et de progressiva collectionum perfectione.

Haec est epocha Carolingia, quae eminet non solum unitate civilis regiminis et maiestate S. Romani Imperii, sed etiam studio litterarum, et cultu legislationis ecclesiastico-civilis, quin tamen habeatur ulla codificatio in initio huiusmodi activitatis legislativae.

En harum collectionum characteres communes, qui inserviunt ad nexum inter easdem et ad progressum legislationis ecclesiasticae videndum.

a) Sunt *mixtae*, sc. componuntur ex canonibus conciliorum, decretalibus SS. Pontificum, sententiis SS. Patrum et S. Scripturae et quidem legibus imperialibus.

(Paucae extant exceptiones, uti « Collectio Caesar-Augustana », ex solis Decretalibus).

b) Sunt *systematicae*. Ordo chronologicus aut chronologicus-topographicus, quando habetur, includitur in ipsis divisionibus ordinis systematici.

(Excipiuntur: « *Collectio tripartita* » Yvonis Carnutensis, sed ipsamet nihil aliud erat nisi primum germen, ex quo oriri debebant aliae duae syllogae Yvonianae, sc. Panormia » et « Decretum »; et coeteroquin ipsius trifaria divisio quoddam systema praebet. « *Breviarium Card. Attonis* », (circa a. 1080) sed ipse auctor, italicus, qui fuit propugnator reformationis Gregorii VII, declaravit hoc Breviarium esse sim-

plicem « deflorationem canonum » in usum sui cleri ⁽¹⁾; « *Collectio Abbonis Floriacensis* »; sed parvi momenti).

c) Sunt *perfectiores ratione compilationis*, seu *ordinis* externi. Utique nulla idea codificationis habebatur; nec procedere poterat tam magna immutatio a viris privatis qui leges colligebat, sed tantum a Suprema Romana Auctoritate. Attamen maior libertas adnotatur in externa legum divisione; et ita « Polycarpus » Card. Gregorii dividitur in libros, titulos et capita; imo tentamina habentur *definitionum* (quamvis adnotari debeat « omnem definitionem in iure esse periculosam »).

d) Sunt *numerosae*: nam plura concilia habita sunt; a saec. IX ad XII, 40 numerantur in Gallia Concilia particularia; 14 in Germania. Praeter Concilia, Episcopi coadunant *synodos*, et sua statuta synodalia condunt, atque iura in usum suae dioecesis colligunt: (« Capitula Episcoporum »).

Unde necessitas novas condendi Collectiones, et quidem systematicas, cum difficile devenerit canones horum conciliorum practice invenire, propter eorundem multitudinem.

e) Nondum distinguitur *Ius can.* a *Theologia*. Ita evenit ut propter grassantes tunc haereses, e. gr. Berengarii Turonensis, n. circa a. 999 et m. 1088 ⁽²⁾, res theologicae facile et saepe in collectionibus iuridicis inveniantur; et frequens in eis sit sermo de *escatologia*, praesertim de *poenitentia*, et de *primatu* ac de *privilegiis S. Sedis*. (Saec. XVI quaestiones circa S. Sedem a iure secernuntur et constituunt tractatum theologicum « De Ecclesia et Romano Pontifice »).

⁽¹⁾ Cfr. A. MAI, *Scriptorum veterum nova collectio* t. VI, d. II, 1832.

⁽²⁾ Cfr. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, num. 355.

f) Habentur collectiones cum *fine particulari*, seu monographicae: agitur saepenumero, et peculiariter de *S. Pontificis primatu*, de quaestione *validitatis Sacramentorum* a schismaticis et excommunicatis administratorum

Regino in praefatione suae Collectionis declarat mentem suae compilationis, nempe suppeditandi « manualement codicillum seu enkiridion » qui Attoni Moguntino inserviat in visitatione dioecesis. Ipse *Atto* dirigit « Breviarium canonum » suo clero. Prodierunt hoc tempore, uti vidimus, « Ordines liturgici », « Libri Poenitentiales » et « Formulae »; et quidem saec. IX apparuit illa parva collectio, in XXX cap. distributa iuris matrimonialis ⁽¹⁾.

CAPUT V.

Scientia iuris canonici in prima epocha.

ARTICULUS I.

Notio et divisio scientiae iuris canonici.

60. — *Scientia iuris canonici. Eiusdem scientiae divisio.* Ex historia iuris canonici haurire quidem debemus « expositionem originis, progressus, vicissitudinum » scientiae ss. canonum. Huiusmodi scientia comprehendit tum « cognitionem subiectivam », i. e. quam viri docti habebant de iure canonico; tum « cognitionem obiectivam » eorundem, quam sc. ipsi exhibebant sive viva voce in suis praelectionibus, sive scriptis.

Agendum est *de viris doctis* iure canonico et de eorum vita, cum quaedam conditiones non parum influere

(1) Cfr. WERNZ, I, pag. 335 (ed. a. 1905).

potuerint in progressum vel regressum scientiae quam illi professi sunt; *de libris* et de eorum valore, auctoritate, methodo, atque *de scholis* et de earum momento. (Cfr. quae innuimus sub num. 1).

Uti historiam *fontium*, ita historiam scientiae seu historiam litterariam iuris canonici dividimus in epochas; (cfr. num. 2, sub littera f.); et seponimus *divisionem scriptorum* nuncupatam, quae pariter tres, sed alias, epochas distinguit: sc. *Glossatorum* a Gratiano usque ad a. 1350, *Commentatorum* usque ad finem saec. XVIII, *Systematicorum* usque ad nostram aetatem. Item relinquimus alteram divisionem, sc. in *exegetas* (e praevalenti methodo *mere exegetica*), *scholasticos* et *criticos* seu *historicos*: cum enim hae divisiones non bene congruant chronologiae, confusionem facile ingerunt.

Nostra epocharum divisio etiam in studio scientiae iuris haec est:

I. A fundatione Ecclesiae usque ad Decretum Gratiani (a. 1139-1150).

II. A Decreto Gratiani usque ad Conc. Trid. (1545-1563).

III. A Conc. Trid. ad nostra tempora.

61. — Nota historica de scriptoribus scientiae i. can. — Patet specialem scientiam huiusmodi inveniri non potuisse, antequam ipsum ius uti peculiaris disciplina excoleretur: tentamina quaedam habentur ipso medio aevo, in *notitiis* de scriptoribus iuris can., quae passim inveniuntur.

a) *Ioannes Andreae* (n. circa a. 1270 in loco Rifredo prope Florentiam, m. 1348), laicus, uti *pater historiae litterariae iuris can.* habendus est. Ipse enim in prooemio suae « Novellae » in Decretales Gregorii IX

catalogum quendam praebet canonistarum, quem dein in suis « Additionibus » ad « Speculum iudiciale Guil. Durantis » (m. 1296) complevit; et in aliis operibus notitias exhibet de doctoribus et de libris iuris can.

b) *Baldus de Ubaldis* (m. 1400) Perusinus, laicus, qui in sex Universitatibus ius docuit maximo cum plausu: scripsit « De commemoratione famosissimorum doctorum in utroque iure ».

Thomas Diplovataccius (m. 1541): « De praestantia doctorum ».

Guido Panzirolus (m. 1599): « De claris legum interpretibus » opus magni momenti, ex quo multi scriptores notitias de canonistis hauserunt, uti *Dovatus* (m. 1688) in libro V suarum « Praenotionum canonicarum ».

c) Nonnulli illustrarunt doctores Universitatis Bononiensis; attamen eorum opera non sunt tantum particulares aut locales monographiae, praesertim ex hoc quod usque ad saec. XV Bononia habuit Universitatem principem pro studio iurisprudentiae sacrae et profanae:

Maurus Sarti, Abbas S. Gregorii in Urbe (m. a. 1760) scripsit, suadente Ben. XIV, « De claris Archigymnasi Bononiensis professoribus a saec. XI usque ad saec. XIV: quem librum complevit et edidit.

Maurus Fattorini, cum M. Sarti morte praeventus fuerit. Iterum foroliviensis *Caesar Albicinius* hoc opus publicavit a. 1888.

Fantuzzi: « Notizie degli scrittori Bolognesi 1781-1794 », inde a saec. XIV.

Saec. XIX et nostris diebus, praeter *Savigny* (1779-1861) qui per suam historiam iuris Romani tempore medii aevi, etiam historiam scientiae can. promovit, alii habentur:

Schulte suis « Institutionibus i. eccles. » inseruit bre-

vem et optimam historiam litterariam i. can.; sed propter suam a fide defectionem, errores divulgavit.

Maassen suscepit conscribendam historiam fontium et scriptorum i. can. in Occidente ab initio Ecclesiae usque ad finem medii aevi; attamen unum volumen publicavit sc. usque ad Pseudo-Isidorum.

Fournier eandem historiam continuavit a Pseudo-Isidoro usque ad Decretum Gratiani.

Et a Gratiano usque ad nostram aetatem praefatus *Schulte* scripsit, post suam defectionem, errores tamen non leves inserendo: « Die Geschichte der Quellen und Literatur der Canonischen Rechts von Gratian bis auf Gegenwart », Stuttgart, 1875.

Consuluntur utiliter: *Hurter* « Nomenclator litterarius Theol. cath. »; *Wernz* « Ius Decretalium » t. I; *Maroto* « Institutiones Iuris Can. ».

ARTICULUS II.

De scientia iuris canonici a fundatione Ecclesiae usque ad Gratianum (saec. I-XII).

62. — Primordia scientiae iuris canonici. Pauca rudimenta scientiae iuris canonici prodeunt tempore priorum collectionum. Initia tamen delineantur, cum incipiunt haberi collectiones systematicae. Prima epocha est periodus *praeformationis* huius scientiae, potissimum hoc triplici medio:

a) Per *Glossas*. Glossae (a gr. γλῶσσα seu γλῶττα = lingua, idioma) sunt breves explanationes verborum et sententiarum textui adiectae, alias *interlineares*, alias *marginales*. Glossae, e. gr., factae sunt saec. IX Collectioni Hadrianae.

b) Per *tractatus speciales*. SS. Patres et scriptores ecclesiastici composuerunt varios tractatus respicientes tantum hanc vel illam partem ecclesiasticae disciplinae; et isti tractatus prodromi fuerunt scientificae tractationis et commentationis universi iuris ordine systematico peractae.

Nonnulli *speciales tractatus* ecclesiasticae disciplinae non tantum normas super peculiaribus argumentis eiusdem disciplinae dederunt; sed etiam ad quoddam systema illa argumenta reduxere: digni idcirco, qui considerentur et habeantur uti illustratio litteraria et historica huius peculiaris disciplinae ecclesiasticae. Verum semper ratio temporis quo prodierunt rite perpendatur, quando disciplina ecclesiastica pars erat theologiae. Speciminis causa citantur:

1) « *De Catholicae Ecclesiae unitate* » S. Cypriani (m. 258), praeclarum et immortale opus de *unitate servanda ac de schismate vitando*. Occasionem nactus de schismate Felicissimi ac Novati et Novatiani, exorditur fortiter monendo, ut omnes a schismate caveant, quod est opus daemonis; dein de Ecclesiae unitate agit: una est, et unitatis fundamentum est Petri primatus et Episcopatus unio. Illud infert: « Habere non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem », et alterum « Nemini salus nisi in Ecclesia », quod plurimis argumentis illustrat. Schisma et haereses sunt daemonis arma. Explicit ferventi admonitione, ut Christum venturum expectemus in unione cum Ecclesia et cum Episcopo.

2) « *De officiis ministrorum* » S. Ambrosii (m. 395) Eminent prae omnibus operibus moralibus et asceticis huius Sancti. Concinnatum fuit consulto ad instar libri « *De officiis* » Ciceronis. Erat iste liber, stoica doctrina refertus, *manualis* latinae iuventae; et Ambrosius *manuale* christianum vult suppeditare. Uti Cicero direxit suum librum ad filium, candidatum ad munus magistratus, ita Ambrosius ad suos ele-

ricos, candidatos ad s. ministerium. Eadem servatur divisio in tres libros, de *honestate*, de *utili*, de *conflictu utilis*; sed in Ambrosio omnia ad vitam gratiae referuntur; et loco historiae romanae et doctrinae philosophorum, utitur factis A. Testamenti, doctrina prophetarum: ac tali modo *superioritatem moralis christianae* ethnicis moribus *luculenter et solide demonstrat*: *pedagogice* loquitur de prudentia, fortitudine, iustitia, temperantia; et liber dici potest prima systematica expositio huius argumenti.

3) « *Liber Regulae pastoralis* » S. Gregorii Magni (m. 604) vestigia tenet, quoad formam, libri « *De fuga* » Gregorii Nazianzeni (m. 390) (ubi rationes dantur de repulsa dignitate Episcopi Sasimae, et de dignitate sacerdotali et de oneribus sacerdotii, et de virtutibus necessariis; ac de damnis erratae vocationis ampla tractatio); atque libri « *De sacerdotio* » Io. Chrysostomi (m. 407) (qui quoad ideam directivam pendet ab alio « *De fuga* »). Vult nempe demonstrare non exaggeratam fuisse suam humilitatem in nisu declinandae supremae episcopalis dignitatis: agit in libro 1^o quo modo ad pastorale regimen opus sit ascendere; « ad culmen quisque regiminis qualiter veniat »; in 2^o quo modo pastor vitam ducere debeat; « ad hoc rite perveniens qualiter vivat »; in 3^o de modo docendi, « bene vivens qualiter doceat »; in fine de modo in humilitate bona sua servandis « recte docens infirmitatem suam quotidie quanta consideratione cognoscat ». Reges et Imperatores hunc aureum librum in propriam linguam voluerunt translatum, et plura concilia illum declaraverunt *codicem vitae sacerdotalis*.

Liber compositus fuerat a. 591, et dedicatus Ioanni Archiepiscopo Ravennae, qui Gregorium reprehenderat de ostensa adversione in acceptando Romano Episcopatu.

4) « *De ecclesiasticis officiis* » S. Isidori Hispalensis (m. 636). Sunt libri duo, quorum primus « de origine officiorum » agit de cultu divino; secundus « de origine ministrorum » tractat de clero.

5) « *De officiis ecclesiasticis* » Amalarici (Amalaire) chore-

piscopi (m. versus a. 837); dividitur in quatuor libros sapienter de s. liturgia tractantes. (Habentur tamen ibi multae mysticae explanationes de cultu, de coeremoniis, de vasis sacris ac de vestibus sacerdotalibus, audaces ac damnosae et phantasticae, unde damnatus fuit ab Episcopis Gallis, tum propter hanc cerebrosam ac nubilosam mysticam doctrinam, tum propter errores circa S. Eucharistiam) (1).

6) Item debent iterum heic recenseri collectiones: « De synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis » Reginonis Prumiensis (m. 915); (Manuale pro visitatione dioecesis); et « Decretum » Burchardi Wormatiensis (m. 1025), praesertim per librum XIX de poenitentia et per dicta Brochardica.

Et quidem omnes quas vidimus collectiones de iure particulari, uti Poenitentiales, Ordines, Sacramentalia, Formularia, etc.

c) Per *explanationem canonum in scholis theologicis*. In praefatione cuiusdam Summae saec. XII quam edidit Maassen (2) legitur: « Inter coeteras Theologiae disciplinas, SS. Patrum decreta et Conciliorum statuta non postremum occupant locum... ordine placitandi ex legibus translato »; talis enim fuit mos: in schola theologica occasio se praebebat adducendi canones ecclesiasticos; et commentaria quaedam de iis tradebantur, utique elementaria et valde imperfecta: schola iuris distincta minime habebatur, cum disciplina iuridica pars esset theologiae, illa pars quae *practica* seu *rectrix* dicebatur.

Sunt collectiones praesertim saec. XI et XII quae locum proprium iuri canonico praeparant inter coeteras scientias sacras; praecipue ex studio harmoniam seu concordiam textuum discordantium statuendi: et neces-

(1) Cfr. HEFELE, *Histoire des Conciles*, IV, p. 91 et 102.

(2) Cfr. SCHULTE, « *Lehrb.* », p. 37.

sitas huius studii valde urgebat, cum tot essent collectiones, et, ut ita dicatur, legislationes. Primae collectiones systematicae iam iuxtaposuerant snb unica rubrica omnes locos iuridicos qui de eadem re seu obiecto agebant; ast ex hac iuxtapositione discordantiae plures habebantur; unde, e. gr., querimonia circa synodicorum exemplarium diversitatem inconsonam » a pluribus significata, uti ab auctore Collectionis Hibernicae, ab Anselmo Lucensi, a Card. Deusdedit, a Bonizone, Yvone, Algero Leodiensi et sic porro.

Isidorus Hispalensis artis criticae canonem sequentem dedit, ut huic defectui provideretur: textus concordare per criterium seu regulam maioris antiquitatis et maioris auctoritatis ⁽¹⁾: criterium insufficiens.

Hincmarus Archiepiscopus Rhemensis (saec IX) perfectiores regulas dederat; item *Bernoldus Constantiensis* (saec. XI) ⁽²⁾; sed dignum plausum non habuerunt. *Yvo Carnutensis* has normas adhuc perfectiores reddidit in suo « De consonantia canonum » quod suo « Decreto » praemisit, sed theoriam tantum exposuit, applicationem relinquens suis lectoribus.

Iuxta memoratas normas exornatae dein fuerunt novae collectiones, *scholasticae* etiam dictae, ex eo quod in eis servatur methodus theologiae scholasticae. (E. gr. « Liber de misericordia et Iustitia » Algeri Leodiensis, m. ante a. 1135; « Decretum » Gratiani quod maximum gradum perfectionis tulit).

⁽¹⁾ Ep. IV, n. 13 in MIGNE, P. L., 83, 901.

⁽²⁾ Iste BERNOLDUS, historicus, theologus et canonista, sacerdos et dein benedictinus († a. 1100 in loco Schaffhausen) fuit alius fortis defensor reformationis Gregorii VII, in Germania; et scripsit: *De prohibenda sacerdotum incontinentia*, *De damnatione schismaticorum*, *Apologeticus super excommunicationem Gregorii VII*. Cfr. PEYRET, *Bernold de Constance*; *La Réforme de Saint Grégoire VII*, Saint Etienne, 1904; PERTZ in *Monum. Germ. Hist. Script.*, V; THANER, ib., II.

PARS II. — EPOCHA II.

(a saec. XII ad XVI)

CAPUT I.

Evolutio scientiae iuris can. in epocha secunda.

63. — Evolutio scientiae iuris canonici.

Causae: a) *Ecclesiae supereminentia saec. XII et XIII*, in dissidiis inter Imperatorem et Pontificem; *huius maior in dies auctoritas*: b) *Studiorum Universitates*: c) *Ius Romanum in schola Bononiae*.

a) *Ecclesiae supereminentia saec. XII et XIII*. Ut evolutionem iuris canonici sua luce conspiciamus iam ab initio II epochae seu periodi, sc. saec. XII, civiles et ecclesiasticas conditiones, facta rerum publicarum, breviter saltem, opus est revocare.

Saeculo praecedenti gravissima exarsit quaestio de *investituris* inter Gregorius VII (1073-1085) et Henricum IV regem Germaniae (1056-1106), in qua Gregorius VII uti vinctus visus est moriens in exilio, sed profecto germen servit Ecclesiae victoriae et independentiae a laica servitute; quod fastigium Ecclesia attigit saeculis immediate posterioribus. Controversia composita fuit per Concordatum Wormatiense (1122), adprobatum in C. Later. (1123).

Novi conflictus dein inter Alexandrum III (1159-1181) et Fridericum Barbarossa (1152-1190) contra invasionem huiusmodi in bona ac in provinciam ecclesiasticam, eiusdem *caesaropapismus*: imperator eo devenerat ut consideraret suam voluntatem uti « animatam le-

gem ». Post pugnam Legnani (29 Maii 1176) pacem rogare debuit Fridericus, qui Venetiis a Papa benigne et amice exceptus fuit.

Oecumenica Concilia Lateranensia tunc celebrantur: Lat. I (1123) Lat. II (1139) Lat. III (1179) Lat. IV (1215), postea duo Lugdunensia, I (1245), II (1274): et heic maximae quaestiones de fide et de moribus solvuntur, haereses damnantur, imperatores schismatici deponuntur, cruciatae adprobantur, ordines militares statuuntur, vita ecclesiastica reformatur, studia promoventur.

Dissidium maximum exoritur inter Innoc. III (1198-1216) et Fridericum II; sed in fine hic deponitur ab Innoc. IV in Conc. Lugdun. I (a. 1245).

Hac periodo perdurante Reges Galliae usque ad Philippum Pulchrum (1284-1314) auxilio fuerunt Sedi Apostolicae.

Epocha est ecclesiasticae et civilis prosperitatis: Municipia seu *Communia* efformantur et suum dominium corroborant, praesertim per industriam et commercia; floret stylus goticus et consurgunt ornatissimae cathedrales ecclesiae.

Haec dicenda est aurea periodus qua Ecclesia fastigium temporalis dominii atque auctoritatis in societate attigit, per strenuas pugnas tamen, dolores atque labores; per crucem ad lucem: haec certamina inter Imperatorem et Pontificem triumphalem victoriam Sedi Apostolicae genuerunt, eiusque auctoritatem in dies auxerunt.

Pontifices maximi nominis tunc Ecclesiam illustrarunt quos inter Alexander III (Bandinelli 1159-1181), Innocentius III (ex Comitibus Signinis 1198-1216, nepos ex sorore Clementis III), Gregor. IX (eiusdem gentis, 1227-1241), Innoc. IV (de Fliscis 1243-1254); Alex. IV

(pariter ex Comitibus Signinis), qui fuerunt strenui *canonistae*.

Ius canonicum hanc Ecclesiae historicam prosperitatem comitatur: in rebus iustitiae omnes ad S. Sedem respiciunt, illucque ut ad portum salutis libenter confugiunt: huc feruntur *contentiones inter reges*, inter civitates; *quaestiones de contractibus*, de *matrimoniiis*, de *patrimoniis*, de *privilegiis clericorum*, et sic porro. Leges ita augment; et de eis methodice colligendis necessitas semper magis urget: tempus *primaevae codificationis* a saec. XIII initium habet.

Ius ecclesiasticum suam lucem, vim et influxum in societatem ac in alia iura nunc magis irradiat: *In iure gentium* Ecclesia instat principiis universalis fraternitatis, quod suggerit ideam cuiusdam *foederationis populorum*: recognoscitur vinculum praecipuum quod populos obstringit est vinculum religiosum, est ipsa Religio; unde S. Pontifex vindex supremus iustitiae et arbiter merito habetur. Etsi foederatio populorum non perficitur, *ius internationale* tamen constituitur. Leges humanitatis praevalere debent et *de bello* quidem iustae normae et aequa datur legislatio, ut instituatur tantum pro iuris humani et divini (e. gr. cruciatae) defensione.

In iure publico interno Ecclesia oppugnat tum romanam autocratiam, tum germanicam libertatem, et sua aeterna doctrina et exemplo populis et regibus demonstrat quod etiam summa potestas subiici debet iuri divino et naturali. (cfr. cap. « Novit ille » 13, X. I, 1; et cap. « Venerabilem » 34, X. I, 6, quod agit de electione Imperatoris in Germania), ⁽¹⁾. Cum reges infensi et re-

⁽¹⁾ Cfr. SCALA, *Saggio Storico Critico sul Corpo del Dir. Can.* 1904, pag. 57.

belles fiebant, deponebantur a RR. Pontificibus, et populi solvebantur a iuramento fidelitatis.

Tali modo fovet iura populi contra frequentissimos dominorum abusus, illud monstruosum systema vult destruere quod quidam poëta ita expressit: « paucis humanum genus vivit »; *treguas* Dei imponit (1179) pro pace publica tuenda; *minuit vindictas per asyla*; *piratas* et *praedones* persequitur censuris et poenis, *scholas* et *studia* instituit, *agriculturae* favet, *hospitia* condit. (Cfr. c. « Treguas » 1, X. I, 34).

In iure privato servitutem, quam statim abolere non potuit, admodum mitigavit; aequitatem naturalem sartam tectamque vult ac tuetur in pactis et conventionibus, *usuras* oppugnat, *divortium* damnat, *iura mulierum* vindicat (cfr. can. « Interfectores » et « Inter haec vestra » 5 et 6, C. XXXIII, q. 2), ac sanctitatem matrimonii protegit; item de *voluntate testatorum*, de *iuramentis*, etc., regulas quas ex Theologia morali novimus praebet, et observandas curat.

In i. poenali completam evolutionem inducit; *poenas per se dare* devitat, et poenitentias praefert, quia ad reorum correctionem spectat; *sodalitates instituit* alias ad corrigendos, alias vero ad sublevandos delinquentes.

In i. processuali fortiter oppugnat superstitiones germanicas (duellum, illas quae dicebantur probationes ignis, aquae ebullientis, et abusus iuramentorum), simulque *duritiam* quae saepe in i. romano praevalebat; ita substituit operam tribunalium operae reorum et privatorum, et persuasionem iudicium rigori probationum.

Non tantum haec fausta Ecclesiae, sed multo magis civilis societatis necessitates illam supremam potestatem in Ecclesiam induxerunt etiam in civilibus negotiis. Omnibus patebat quod Ecclesia per semitas iusti-

tiae et viam salutis incedebat; non ita illi principes crudeles et adulteri, neque illi ecclesiastici, non pauci, simoniae atque inhonestatis labe maculati unde consensu populorum illa fausta gesta RR. Pontificum eveniebant.

b) *Universitates*. Saec. XII et XIII scholae seu studia iuris per nationes diffunduntur, et in Italia fere omnes principaliores civitates scholam iuridicam habuerunt. Ante saec. XI pauca sunt *studia iuris*: Romae, Ravennae, Papiæ.

Studia aut *ex consuetudine* nascuntur (ex veteri schola loci, ex schola alicuius monasterii, et sic porro), aut *ex privilegiis* (ex bulla pontificia, ex edictu Imperatoris, vel Principis...).

Scholae primum vocatae; dein *studia*; et saec. XIII *studia generalis* (forsan Vercellis prima vice, in prima medietate saec. XIII). Haec postrema denominatio data fuit non quasi omnes disciplinae traderentur, sed ex eo quod scholae omnibus cuiuscumque nationis patebant. Post saec. XIII haec studia generalia nuncupata sunt *Universitates*. *Universitas* idem erat tunc temporis ac *corpus* (adsociatio corporativa), et universitates seu ad-sociationes poterant haberi in ipsis scholis inferioribus. Imprimis sermo fuit de « Studio universitatis », de « Studio ac eius universitate », de « Corpore collegii sive universitatis »; dein de « Universitate studii », et « Universitate magistrorum et scholarium », quando professores et studentes in unum *corpus* sese univerunt. Postea vero, *Universitas* indicavit *universitatem facultatum*. Iam a saec. XI eminebant *Schola Salernitana* studio medicinae, *schola Parisiensis* praesertim theologia et philosophia, *schola Bononiensis* propter ius.

Iuridica disciplina ordinarie non deerat in Univer-

sitatibus ⁽¹⁾. Studia generalia antiquiora sunt studia Parisiorum, Bononiae et Oxonii (Oxford); etiam Camboriti (Cambridge).

In Patriarchio Lateranensi tantum temporibus Innoc. IV (1243-1254) coeptum est doceri; et a. 1303 Bon. VIII Universitatem Romanam fundavit.

Ut videamus quomodo studia generalia regebantur, sufficiat exemplum ordinationis quae habebatur Parisiis, Professores « collegium doctorum » constituebant; collegium in 4 facultates dividebatur, sc. *theologiae, iuris, medicinae, philosophiae* et *artium pulchrarum*. Omnibus facultatibus praeerat *Cancellarius*, qui summam inspectionem et iurisdictionem in schola exercebat, dum cuilibet facultati praesidebat *decanus*.

Prima medietate saec. XIII *scholares*, ut tecta servarent propria privilegia, statuerunt quandam foederationem, *scholarium* adsociationes; distinguebantur non ratione facultatum, sed nationum (Francorum, Anglorum, etc.); ipsae

(¹) Dantes miratus tanto ac tam impenso studio iuris, acres querimonias effatur in suis operibus: in *Divina Commedia* Fulcum Massiliensem sic loquentem inducit:

Per questo (=) l'Evangelio e i Dottori Magni (=) sc. pro amore pecuniae.

Son derelitti; e solo ai Decretali

Si studia, sì che pare ai lor vivagni, (margines paginarum, *glossis* referti).

A questo intende il Papa e i Cardinali. *Par.*, IX, 133.

In sua *Epistola ad Cardin. Ital.* scribit. « Iacet Gregorius tuus in telis araneorum; iacet Ambrosius in neglectis clericorum latibulis iacet Augustinus, abiectus Dionysius, Damascenus et Beda; et nescio quod speculum (loquitur de *speculo legatorum* et de *speculo iudiciali* Guil. Durante, m. 1296) Innocentium (Inn. IV canonistam) et Hostiensem (Card. Henricum m. 1271) declamant. Cur enim? Illi Deum quaerebant, ut finem et optimum; isti census et beneficia consequuntur ». Cfr. etiam *De Mon.*, III, 3.

Quibus tamen dictis nullimode extraneus erat aestus irae et politica motiva quae italicum Vatem agitarunt.

nationes bona administrabant et disciplinam tuebantur, per quendam *procuratorem* nationalem.

Omnibus vero hisce nationibus praeerat *rector*. *Rector* et *procurator* eligebantur a *magistris artium* qui adhuc membra erant adassociationis scholarium.

Decursu temporis *rector* super *cancellario* praevalet, illumque substituit in directione Universitatis, « *Rector magnificus* ».

Plurimis privilegiis ditata fuere *studia generalia*; imo hi erant eorum characteres proprii:

a) ut omnibus ex qualibet natione paterent; b) ut privilegiis gauderent.

Summi Pontifices, per frequentes Bullas, et quidem Imperatores, reges, principes, municipia, privilegia largiebantur; praesertim RR. Pontifices in hoc eminuerunt, et a doctoribus et a scholaribus pontificia privilegia exoptabantur. Initio haec privilegia fuerunt exemptio a vectigalibus (gabelle), exemptio a clarigationibus (rappresaglie), documentum publicae fidei (salvacondotto) ut totam regionem transire possent; specialis iurisdictio etc. ⁽¹⁾; dein, verum recentius, etiam tituli ac diplomata. B. Eugenius III (1145-1153) hoc privilegio studium Bononiense ditavit. Saec. XII exeunte circiter *licentia docendi*, quae valorem localem initio habuit tantummodo, fit ac convertitur in « *licentiam ubique docendi* ». Dein confertur titulus « *doctoris iuris* ».

Sub Inn. III (1198-1216) iam creantur « *doctores legum* »,

(1) Nimia privilegia et, magis, ipse concursus tot iuvenum in ipsam civitatem pericula moralia constituere poterant; ac magni aliquando irrepserunt abus. Idcirco de remediis cogitatum est: collegia constituta fuerunt ad iuvenes recipiendos, et bonis moribus ac doctrina instituendos; celeberrimum fuit collegium Roberti de Sorbon, cappellani aulici S. Ludovici IX (1226-1270) pro studentibus pauperibus theologiae: unde provenit actualis universitas « *La Sorbonne* ». Pro hisce collegiis constabilitae sunt foundationes pro alumniis, quae uti *piae* habebantur et dicebantur *borse di studio*. (Ante a. 1350 habebantur Parisiis undeviginti collegia cum 375 *borse*).

« decretorum » (seu i. can.), doctores medicinae, grammaticae, logicae, philosophiae, theologiae et sacrae paginae, Et *licentia* evasit primus gradus ad doctoratum ⁽¹⁾.

Postea primus gradus fuit *baccalaureatus*, qui initio non fuerat gradus academicus, sed titulus quo *scholaris* qui dabat et *recipiebat lectiones* designabatur ⁽²⁾.

c) *Ius romanum in schola Bononiae*. Prima origo scholae Bononiensis fuit simplex studium grammaticae et rethoricae, et iuxta nonnullos ascendit ad Theodosium II (circiter a. 423); haec schola famam dein obtinuit, iam a fine saec. X aut initio saec. XI. Titulus Universitatis datus videtur ab Inn. III (1193-1216). Nonnullis ex viris, qui Bononiae studuerant, tradere ius coeperunt, exemplum Papiæ imitantes. *Pepo* (Pepone) — non celebris — ex prioribus fuit; dein *Irnerius* qui, iuris princeps, prima medietate saec. XII, nova methodo introducta in expositione et explanatione iuris romani, maximam famam sibi et Bononiae acquisivit,

⁽¹⁾ Dicta est *prolytatus*, *prolyta*, quo nomine significabatur quinquennale iuris studium, vel de eo *litterae testimoniales*; a gr. *πρόλυτοι*, qua voce intelligebantur ii qui quintum annum iuris studio operam dederant.

Laurea significat coronam sc. coronam doctoralem.

⁽²⁾ Unde vox *baccalaureatus* prodeat non una est sententia. A *Bacca laurea* contendit Alciatus ad l. 57 de verbor. significat. Rhenanus a *bacillis*, quibus donantur academici, dum *baccalaureatus* gradum consequuntur.

Baccalarii nuncupabantur etiam nonnulli nobiles qui specialem ordinem militare ingressi erant. Et Watsius autumat eos sic appellari a *baculo*, quia illi iuvenes militares non gladiis, sed tantum baculo erant armati: ast non est putandum nobiles viros baculis in arena decertasse. Alii a *baculis* quibus investiebantur feudatarii.

Baccalaria erant quidem praedia rustica, aut feuda vassallorum inferiorum, et ideo *baccellarii* dicebantur nobiles gradus inferioris baronibus, qui illa praedia tenebant. Claudius Falcetus censet *baccellarios* valere *bas chevaliers*. (Cfr. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, DU CANGE, Caroli Dufresne Domini Du Cange).

et periodum glossatorum initiavit, quae periodus per 150 annos circiter gloria coruscavit.

Temporis et loci circumstantiae, praeter praeclarum magisterium Irnerii, Bononiae faverunt: Bononia urbs erat centralis, sita infra quatuor provincias, Lombardiam, Marcam Veronensem, Romaniam et Tusciam; centrum praestantissimi commercii; ditissima, adeo ut « Bononia *crassa* » (la grassa) appellaretur. Fridericus Barbarossa, ut auxilium sibi tanquam imperatori obveniret ex studio legum romanarum, praesertim pro suis dissidiis et luctis contra communia Lombardiae (« i Comuni »), amplis privilegiis scholam Bononiensem auxit. Item Summi Pontifices, quorum nonnulli Bononiae iuri studuerant, uti Alex. III, Inn. III, et Inn. IV. Certum est quod, docente Irnerio et successoribus, numerosissima iuventus undequaque gentium Bononiam se contulit, studia iuris appetens; dein in proprias regiones hi iuvenes cum reversi fuerint, ibi ius romanum ardenti animo docebant; ita ut ius romanum diffusum fuerit hoc tempore per omnes civiles nationes, ibique vim legis vigentis plus minusve obtinuerit.

Iuris romani glossatores celebriores fuerunt ⁽¹⁾:

Irnerius (n. circa 1055): « primus illuminator » iuris.

Bulgarus (Bononiensis m. circa 1166), cognominatus Crystostomus seu « Boccadoro » iurisprudentiae; *Martinus* Gosia (bononiensis, coaevus Bulgari), *Iacobus* (Iacopo, bononiensis, m. 1178) et *Hugo*, qui antonomastice dicti fuerunt « Quatuor doctores ». (Tribuitur Irnerio hoc distichon):

« Bulgarus os aureum, Martinus copia legum:

Mens legum est Hugo, Iacobus id quod ego ».

⁽¹⁾ Conferre potes relate ad hos glossatores iuris rom.: SERAFINI, *Istituzioni di Diritto romano*, I, p. 72 (VIII editio).

Albericus de Porta Ravennate (saec. XII) in palatio communalis docere debuit prae copia scholarium; *Burgundius Pisanus*, (saec. XII) transtulit ex graeco Pandectas; *Vacarius*, transmigravit in Angliam ubi scholam iuris rom. constituit; *Azzo* (Azzone, bononiensis, m. 1230 c.), cuius glossa maximi ubique habebatur; *Ugolinus* (del Prete, bononiensis, m. post 1233); ac demum celeberrimus *Accursius* (n. 1182 c. apud Florentiam, et m. 1260 c.). auctor « Glossae magnae » quae uti codex practicus diu habita fuit. (Eius filius, *Franciscus Accursii*, m. 1294, fuit pariter iurista, a Dante damnatus inter sodomitas in suo Inferno, XV, 110) (¹).

Bononia, *crassa, docta facta est, Mater studiorum et aedricium antiquissimum divini humanique iuris* (²) unde illud: « Bononia docet ». In hac urbe, in hisce circumstantiis, floruit Gratianus; gloriam quam Irnerius scholae bononiensi dederat studio iuris rom., Gratianus eandem, maximam, tribuit studio i. canonici. De eo in sequenti capite.

(¹) Circa Universitatum historiam cfr.: DENIFLE, *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*, tom. I (non expletus), Berolinii, 1885.

DENIFLE-CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*. 4 t., Parisiis 1889 sq.; *Chartularium Studii Bononiensis. Documenti per la storia dell'Università di Bologna dalle origini al sec. XV*. V. 1, Imola, 1907.

RASHDALL, *The Universities of Europe in the middle ages*. 2 vol. in 3 t., Oxford, 1895.

(²) GRAVINA, *Opere giuridica ed Opuscoli latini*, 1739.

CAPUT II.

Decretum Gratiani.

64. — Decretum Gratiani. A) *Origo*. Occasio compilationis haec fuit: Collectiones quae saec. XI vigeant, erant: 1) incompletae, 2) male compositae, 3) discordantes.

1) Erant *incompletae* eo quod non haberent novas Decretales RR. Pontificum et novos canones Conciliorum. Praeter concilia particularia, duo celebrata fuerunt Concilia Oecumenica, Later. I et II, quorum primum (1123), sub Calisto II celebratum, 22 canones confecerat, praesertim contra simoniacos et clericos concubenarios; et secundum habitum a. 1139 sub Inn. II (Papareschi), 30 canones praecipue contra persecutores clericorum; (famosus inter omnes « Si quis suadente diabulo », c. 29, C. XVII, q. 4).

2) Erant *male dispositae*, quamvis post saec. IX, essent systematicae.

3) Canones erant *discordantes*, unde iudex anceps haerebat in ferendis sentiis; et praecipue ad auferendam hanc discordantiam Gratianus collectionem suam confecit.

B) *Auctor: Gratianus*. « Male de hoc insigni viro meriti sunt antiquae historiae scriptores, qui vix eius nomen posteritati commendarunt ». Ita Sarti « De Claris Archigymnasii Bononiens. professoribus » (1).

« Debet (Gratianus) ipse sibi, quod tantopere celebretur, nam ad eius famam parum aut nihil historia con-

(1) Edit. Bon., 1889, tom. I, pag. 330.

tulit». Nazione italus, natus, generatim dicitur Clusii (Chiusi) in Tuscia. Aliquando dictus fuit frater Petri Lombardi Parisiensis Epi., auctoris « Librorum Sententiarum » (m. 1164), et Petri Comestoris, Universitatis Parisiensis Cancellarii auctoris « Historiae Scholasticae » (m. 1187): qui nati essent per adulterium, ex eadem matre; (ita legitur in praefatione quarundam editionum Corporis iuris can.): quae omnino sunt falsa, et nata ex illius aetatis tendentia uniendi, vinculo consanguinitatis, illos viros, qui habiti sunt respective patres iuris canonici, theologiae et historiae biblicae.

Non fuit Episcopus, sed tantum *monachus benedictinus* et quidem Camaldulensis (¹) monasterii SS. Felicis et Naboris Bononiae. In suo monasterio erat *magister Theologiae*, quae disciplina tunc temporis etiam ius canonicum comprehendebat.

Certum est illum fuisse mortuum ante a. 1179, quo anno celebratum est sub Alex. III, Bandinelli, Conc. Later. III, quod de eo loquitur ut de mortuo. Non constat ubi e vita emigraverit, quamvis Bononiae in ecclesia S. Petronii extet aliquod monumentum in eius memoriam erectum. Dantes de eo cecinit:

Quell'altro fiammeggiar esce del riso
Di Graziano, che l'uno e l'altro fôro
Aiutò sì, che piace in Paradiso.

Par., X, 103 (in IV coelo, quod est doctorum).

C. *Locus et tempus*. Ex omnibus coaevis glossatoribus constat quod Bononiae opus suum composuit, in suo monasterio. De anno compositionis duae datae ex-

(¹) Camaldulenses a S. Romualdo instituti, efformant unam ex Congreg. benedictinis quas nonnulli vocant Ordines, quae independentes et autonomae semper fuerunt: sunt aut coenobitae, aut eremitae loci « Camalduli »: (anno 1012).

tremae sunt certae: 1139-1159. Fuit compositum post 1139, eo quod habeat canones Conc. Later. II hoc anno celebrati; et ante 1159, a. electionis Alex. III qui antea fuerat professor Theologiae Bononiae et Decretum Gratiani explanaverat, uti refert Huguccio (m. 1210), discipulus Gratiani. Imo ipse Alex. III composuerat *summam Decreti*, probabilius antequam crearetur Cardinalis, i. e. ante a. 1150 « Stroma (στροφή = tappeto) *magistri Rolandi Bandinelli* ». Habetur annus 1150 in Summa Ioannis Teutonici discipuli Gratiani et etiam in aliis codicibus antiquis; et haec est data traditionalis (Hugo, Chronicon, Bolognetti, etc.), et pariter annus 1151.

In antiquissimo codice Bibl. Vaticanae legitur: « Decretum Gratiani, Monachi S. Felicis, Bononiensis, Ordinis S. Benedicti, compilatum in dicto Monasterio anno Domini 1151 tempore Eugenii Papae III »: et Eugenius III fuit Papa a. 1145-1153. Et in *chronicon*, cui nomen « *Pomoerium Ecclesiae Rhavennatensis* » in ipsa Bibliotheca Vaticana servato: « Anno Christi 1151 Gratianus monachus de Classe civitate Tusciae natus decretum composuit apud Bononiam in Monasterio S. Felicis ». Eundemque annum signat monumentum Bononiae erectum, sc. epigraphae quae anno 1499 Bononiae in ecclesia S. Petronii fuerat ei erecta, seu suscitata ⁽¹⁾.

Alii recentiores retinent opus antea fuisse compositum, (Schiappoli inter a. 1141 et 1150; Galante inter 1139 et 1150; Thaner ante 1142, eo quod autumat formulam « Salva semper Sedis Apostolicae auctoritate » quae prima vice apparet sub Coelestino II, 1143, fuisse e Decr. desumptam. Quod demonstrari nequit, cum potuerit haec formula ex aliis documentis nobis ignotis promanare ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Vide hanc epigraphem in ephemeride *Ius Pontificium*, An. I, 1921, pag. 12.

Cfr. WERNZ, I, pag. 345, not. 9.

Quare Gratianus circiter intra aa. 1139-1151 Decretum videtur publicasse.

D. *Titulus*. Incertum est quinam titulus a Gratiano fuerit datus; antiquitus enim plura conspiciuntur nomina: *Decreta*, *Liber Decretorum*, *Corpus Decretorum*, *Volumen Decretorum*, *Concordia*, seu *Concordantia discordantium Canonum*: postremus titulus tribuitur ipsi Gratiano a Rufino (in sua Summa scripta a 1160-1170) et ab aliis. Iam discipuli eius, Rolandus Bandinellus et Paucapalea librum vocant *Decretum*, et Alex. III (1159-1181) in quadam decretali anni 1180 (c. V. « de desponsat. imp. ») scribit « quod in decretis habetur expressum » et significare vult opus Gratiani.

Decursu temporis praevaluit appellatio: « Decretum Gratiani » uti dicebatur « Decr. Burchardi », « Decr. Yvonis ».

E. *Divisio et materia*. Decretum continet 3945 *canones* sive *capitula* ⁽¹⁾; et dispescitur in tres partes: *Prima pars* constat 101 *Distinctionibus*: *Secunda* dividitur in 36 *Causas*; causae vero in *Quaestiones*. Peculiariter notandum est, quaestionem tertiam causae 33 continere longum tractatum de *Poenitentia*, qui et ipse in 7 *Distinctiones* subdividitur. *Tertia pars* habet 5 *Distinctiones*. Postremae subdivisiones sunt *canones*.

Verum est quod Gratianus ordinatum systema divisionis non habuit; sed exaggerat Molinaeus (Dumoulin) affirmans quod « quaerere ordinem in Decreto idem est ac piscare delphinum in silva aut aprum venari in mari » (in Praefatione ad Yvonis Decretum).

Opus non est simplex collectio Canonum; sed verus

(1) Ita in editionibus typis exaratis iuxta « Correctionem » anni 1582. In manuscriptis vero canones sunt tantum 3458, quod debetur diversitati divisionis.

tractatus, significans et declarans opiniones, doctrinamque Gratiani. Hanc doctrinam Gratianus evolvit et confirmat tum *argumentis internis* deductis ex convenientia et ratione, tum *argumentis externis* quae sunt canones, sententiae Patrum, Decretales, etc.

Quia *scopus fuit componere inter se canones discrepantes*, nititur auctor discordantiam tollere aut saltem indicare quinam canon prae coeteris habendus sit.

Incipit, *in prima parte*, proponendo quaestionem seu doctrinam; ante Canonem indicatur fons unde canon desumptus fuit; et praeponitur *summarium* seu *rubrica*.

In secunda parte divisa per *Causas*, Gratianus proponit quandam speciem facti; deinde deducit nonnullas quaestiones particulares: ad quas definiendas Canones adducit. (Cfr. e. gr. Causam XI, quae tres quaestiones amplexatur).

In tertia parte ut in *prima* procedit.

Materia 20 priorum *Distinctionum Primae Partis* agit de fontibus Iuris Canonici. Has vocat Gratianus: « Initium vel principium in quo traduntur notiones generales de legibus ».

Reliquae 81 *Distinctiones* sunt *de Clericis*. a) *De Hierarchia Ordinis*, b) *De Hierarchia Iurisdictionis*.

Dici potest quod in *prima parte* agitur *de iure divinae et humanae constitutionis*, ac proinde de personis et de officiis ecclesiasticis. — In *secunda parte* de *materia iudiciali*; de *causis criminalibus* et de *causis civilibus*. Uti diximus, in quaestione 3^a causae 33 habentur 7 *distinctiones* de *Poenitentibus* et de *ministro poenitentiae*. — In *tertia parte* sermo est de nonnullis Sacramentis Bapt., Confirm., Poenit., et de Sacramentalibus. Cum haec pars exordietur a *Consecratione Ecclesiae*, aliquando vocata est: « Pars de Consecratione », aut « tractatus con-

secrationis », aut « Liber de Sacramentis », et cum citatur, additur in fine vox « de cons. ».

F) *Additamenta posteriora.* α) In Decreto inveniuntur quaedam quae in ipsis Codicibus, quasi nota censoria, insigniuntur voce *palea*. Certum est *Paleas* non esse ipsius Gratiani; sed de earum origine disputatum est. Aliqui dixerunt quod Gratianus, ut obtineret approbationem R. Pontificis, codicem suum commiserit cuidam *Card. Palea* nomine qui ad gloriam sibi in tanto opere adipiscendam, nonnulla adiecit, ab eius nomine dicta *Paleae*. Visis autem his insertionibus, Gratianus dixisse refertur: « Istae sunt paleae non de meo grano ». Est mera fabula; nullus enim Cardinalis huius temporis *Palea* nomine cognoscitur ex documentis.

Alii alias etymologias dederunt: *παλιν* = *iterum, recenter, serius*; *παλαιός* = *antiquus*; *post alia* (uti a verbis *post illa* venit vox *postilla*); *palea*, quasi parvi momenti: *palea* enim dicitur omne corpusculum extraneum quod alicuius metalli pretiosi puritatem vitiat, v. gr. *palea* auri: pari modo *Paleae* vitarent *granum* seu puritatem et integritatem Decreti. Sed non sunt tenendae hae etymologicae explanationes, nam certissima est origo quae infra proponitur.

Paleae ita vocantur a nomine *Paucapalea*, discipulo Gratiani, qui primus Decreto nonnulla additamenta subiunxit, ea adnotans secunda medietate sui nominis: *Palia* seu *Palea*. *Pocapaglia* appellabatur, et fuit clericus et magister iuris ecclesiastici Bononiae. Extat in bibliotheca Cassinensi Decreti exemplar pervetustum, in quo ad C. XX, q. 1, post can. 10 « Illud autem statuendum », haec adnotatio antiquis litteris reperitur adposita: « Et vocatur *Palea* a suo auctore, scilicet discipulo Gratiani, qui *Paucapalea* vocabatur iuxta Hu. Io. » (nempe iuxta

Huguccionem et Ioannem Teutonicum, qui fuit Inn. III [1198-1216] coaevus).

Deinde alii glossatores nonnulla etiam inseruerunt, ea ipsamet voce pariter indicantes.

b) Communiter affirmatur quod *Summaria* sint Gratiani deducitur ex testimonio commentariorum, et ex codicibus antiquis, ubi habentur atramento rubro.

c) Integra *Distinctio* 73 primae partis, *quomodo fiant litterae dimissoriae*, non fuit composita a Gratiano, sed inducta a Paucapalea, ut dicitur in Codice Parisiensi et aliis quibusdam. Deest in aliis codicibus.

d) *Tractatus de Poenitentia*, etiam Gratiano tributus, verisimiliter creditur ab ipso separatim confectus, ac deinde in Decretum inclusus, in II parte.

e) Insuper introductae sunt in ipso textu *nonnullae animadversiones* Correctorum Romanorum, quae prius extra textum inveniiebantur.

G) *De auctoribus rerum dispositionis in Decreto.*

a) Divisio generalis in tres partes est tribuenda Gratiano; et ex commentatoribus (Paucapalea, Rufino, Stephano Tornacensi) patet.

b) *Quoad vero distinctiones* habentur testimonia contraria. Arguendo ex interno examine, relate ad primam partem, cum Gratianus eam nunquam per distinctiones citet, recte creditur distinctiones primae partis fuisse a Paucapalea introductas; relate ad secundam partem, cum ipse Gratianus commemoret tum *causas*, tum *quaestiones*, videtur haec divisio ei esse tribuenda.

c) Divisio tractatus de Poenitentia in 7 Distinctiones velut genuina Gratiani non videtur, eo quod antiqui codices eam non indicent.

d) Divisio *distinctionum* et *quaestionum* in partes facta est a Guidone De Baysio (m. 1313) in « Rosario Decreti », et ipse Guido eam acceperat a Ioanne Faventino.

e) *Principia et paragraphi* quibus ordinantur seu dividuntur tum canones tum dicta Gratiani introducta sunt saec. XVI post. editionem a RR. Pontificibus curatam.

f) *Numeri* qui hodie habentur in editionibus, prima vice fuerunt iuxtapositi a *Carolo Molinaeo* a. 1554, qui tamen paleis numeros non adposuit.

Contius (Le Conte) qui editionem Lugdunensem curavit sub serie numerorum *paleas* quoque comprehendit (a. 1570).

H) Citatio Decreti. In prima parte Decreti citatur imprimis canon, dein distinctio, hoc modo *c* aut *can.*, *D*, aut *dist.*, cum adpositione respectivi numeri. Antiqui, praesertim, canonem citant per verba initialia et absque numero. (Ope *indicis alphabetici* canonum facile erat eos invenire). *In secunda parte*: canon, Causa et quaestio, sc. *q.* aut *qu.* Canones vero quaestionis tertiae Causae XXXIII citantur per distinctiones, ut fit in prima parte, addito « *de poen.* ». *In tertia parte*: canon et distinctio, cum addito « *de cons.* » vel « *de consecr.* ».

Numerus canonis est arabicus; numerus distinctionis vel causae plerumque romanus; numerus quaestionis pariter arabicus.

En exempla citationis nunc magis usitatae:

- c. 3, D. LXI. Ex dictis deducitur quod haec citatio indicat canonem « Non negamus » in prima parte Decreti (Ofr. etiam c. 5 et can. 7 eiusdem distinctionis).
- c. 1, C. XV, q. 6. Est canon « Si quandoque » seu « si sacerdotibus » in secunda parte (Ofr. etiam c. 22, C. XVI, q. 7; c. 8, C. XVII, q. 4).
- c. 42, D. III, de poen. Est canon « Sunt plures » secundae partis Decreti in tractatu de Poenitentia.
- c. 21, D. IV, de cons. Est canon « In necessitate » ter-

tiae partis Decreti. (Cfr. etiam c. 28, D. V, de cons., et c. 33 eiusdem distinctionis ⁽¹⁾).

Canones praestantiores et communiore solent interdum adnotari verbis: « multum notabilis », aut « solet quotidie citari ».

Interdum, quando Decretum, et in genere Corpus Iuris Can., citatur non litteraliter, praemittitur vox *arg.* (seu doctrina desumpta ex argumentatione).

I) *Fontes Decreti.* Sunt: 1) S. Script.; 2) Canones Apostolorum ex collect. Dionysiana; 3) Can. plurium Conc. et Synodorum tum graecorum tum latinorum, citati ex Collect. Dionysiana et Isidoriana; 4) Litterae RR. Pontificum; 5) Opera SS. Patrum, uti Hieronymi, August., Ambr., Isid.; 6) Opera scriptorum ecclesiasticorum: Rab. Mauri, Ven. Bedae, etc.; 7) Ordo Romanus et Liber Diurnus et libri quidam Poenitentiales; libri sententiarum Petri Lombardi; 8) Ius civile: Institutiones, Pandectae, Codex Iustinianus, Novellae Constitutiones, Codex Theodos., Codex Alarici, Capitularia Regum Francorum et Germanorum.

Nec admirationem movere debet quod Gratianus, occasione data, leges Ecclesiae et civiles simul composuisset, cum liber XVI Codicis Theodosiani (438) totus agat de dispositionibus ecclesiasticis, et similes leges inveniantur in lib. I Codicis Iustiniani (529) et in Novellis; et cum ceteroquin ipse S. Greg. Magnus (590-604), dixerit leges imperiales magno adiumento esse legibus sacris; et codex Iustiniani quandam confirma-

(¹) Aliae citationes ex Decreto GRATIANI:

c. 16, D. XLV	c. 41, C. XI, q. 1	c. 76, D. I, de poe-	c. 57, D. I, de cons.
c. 17, D. XLV	c. 7, C. XII, q. 1	nit.	c. 73, D. II, de cons.
c. 3, D. XLVII	c. 64, C. XVI, q. 1		c. 28, 29, 30, 35, 38,
c. 3, D. LXIII			D. V., de cons.

tionem a Papa¹ Ioanne II (532-535) receperit, saltem quoad leges haereticos concernentes spectat, unde hae leges *Sacratissimae* appellatae sunt (¹).

Gratianus suos canones non desumpsit directe ex fontibus sed ex *Regestis* RR. Pontificum et ex *aulicis* Collectionibus, quae non omnes cognoscuntur; unde interdum ipsa origo primaria alicuius canonis omnino ignoratur (²). Collectiones praecipue adhibitae sunt: Decr. Burchardi (a. 1012-1022), Collect. Anselmi Lucensis; Collect. Card. Deusdedit, Duae Collectiones Yvonis, sc. Decretum et Panormia; Polycarpus, Breviatio Fulgentii Ferrandi, Collect. Anselmo dicata.

L) *Praestantia Decreti*. Collectio Gratiani maximo plausu ac summis laudibus recepta fuit, et visa est ius viciens fieri ac esse. Praestabat enim:

1) *Ratione materiae*. Continebat fere omnia iura constituta, adeo ut pro tertia parte maior esset Collectionibus magis completis Burchardi et Yvonis.

2) *Ratione methodi*. Secutus est Gratianus divisionem Collectionis Algeri Leodiensis in tres partes distributae, et aliquatenus divisionem Institutionum Caii et Iustini: de Personis, de Rebus, de Actionibus seu de Iudiciis. Generatim loquendo tamen hoc dicatur, nam multae sunt permixtiones: in prima parte quaestio potius est de Personis, in secunda de Iudiciis, in tertia de Rebus.

3) *Ratione doctrinae* continet evolutionem historicam disciplinae ecclesiasticae.

(¹) Codex IUSTINIANEUS, Tit. 1, n. 7.

(²) WALTER-GERLACK (1871) studium speciale fecit de collectionibus quibus usus fuit Gratianus.

Cfr. ad hoc *Decretum Magistri Gratiani*, in editione Lipsiensi, auctoribus RICHTER-FRIEDBERG, 1922, *Prolegomena*, ubi fontes diligenter sub tabulis dispositi indicantur.

4) *Ob studium componendi canones discrepantes*, ratione significationis, temporis, loci, consilii, dispensationis.

5) *Ob influxum* quem Decretum in iure exercuit et in scholis, de quo infra.

Bononiae qui docebant Ius civile vocabantur *Legistae* aut *Domini*, et postea *Doctores legum*; qui vero ius can., antea dicebantur *Magistri*, quia Theologi ita vocabantur; sed post Decretum Gratiani *Doctores Decretorum* aut *Decretistae*, et eorum discipuli seu auditores *Canonistae*.

Quidam *Magistri* nuncupabantur *Lectores*; et lectio eorum *lectura*, ex eo quod textum legebant et commentabantur: unde exortae sunt *prae lectiones*, in quibus lectores scribebant epitomen suarum lectionum quas postea dicturi erant. (Lecturae per unum annum habebantur quotidie, et mane et vespere; et lector ire tenebatur; secus vero, aut si sero lecturam inchoabatur, pecunia multabatur) ⁽¹⁾.

Alii dicti sunt *Expositores* aut *Glossatores*, quia amplio-rem et magis scientificam tradebant lectionem, textum Decreti commentando; et *Glossa* seu *Glossarium* dictum fuit commentarium seu explanatio ⁽²⁾.

tiones alterius frequentabant. Hinc evenit quod antiqui Decretistae et Decretalistae fuerint iuris romani periti. Atamen cum nonnulli clerici inordinato fervore studium iuris

Scholares iuris can. imprimis fuerunt *clerici* sive theologi, sed promiscue auditores alterutrius iuris saepe lec-

⁽¹⁾ Penes ordines religiosos doctores iuris etc. *Lectores* appellari adhuc est in usu.

⁽²⁾ Adnotatio. Scholares *notulas* sumebant ex viva voce professoris in suis libellis (vulgo *quaderni*), quos saepe publicabant. Novimus quendam Nicolaum Furiosum consuevisse omnia adnotare in schola Ioannis de Bazianis († 1197); et quendam Alexandrum a S. Aegidio idem fecisse in schola Azonis. Et plura scripta legistarum (e. gr. Odofredi) tantum per hos libellos seu *quaderni* ad nos pervernerunt. Praesertim saeculis XIV et XV hoc obtinuit.

rom. prosecuti essent, Honorius III a. 1219 et dein Greg. IX (c. 28, X. V, 33; et c. 3 et 10, X. III, 50: legantur ut ratio et modalitas prohibitionis recte perpendantur), clericis et monachis expresse interdixerunt studium iuris rom. in studiis generalibus. (Spuria tamen est Const. Innocentio IV tributa « Dolentes » a. 1254, uti videre est apud Denifle (p. 696). Imo RR. Pontifices privilegia impertiti sunt studentibus clericis (cfr. 34, X. I, 6; 4 et 12, X. III, 4; 5, X. V, 5): plures proinde fuerunt canonici et parochi et etiam monachi qui studiis in universitatibus operam dederunt.

(Has prohibitiones perperam interpretatur, e. gr., Schupfer « Manuale di Storia del Diritto Italiano » 4^a ed., 1908, pag. 323-324, quasi Ecclesia ius romanum haberet tanquam obstaculum in propriam vitam socialem.

M) *Historia et influxus Decreti*. Per Decretum Gratiani Ius can. traditum fuit ut disciplina separata; et ita, seiunctum a Theologia, magis ad ius civile accessit; ipsi canonistae legistae potius quam theologi evaserunt.

Statim ac apparuit Decretum in *Praelectionibus publicis* explicatum est ut dicitur, ab ipso Gratiano in suo monasterio, et certe ab eius discipulo Paucapalea in eodem monasterio; et per varia saecula in Universitate Bononiensi, a doctis viris, inter quos eminent: Paucapalea, Rolandus Bandinelli (Alex. III, m. 1181); Ioannes Faventinus Ep. († 1190), Rufinus gallus, Stephanus Tornacensis (Ep. Tornacensis † 1203), Augustus Ferrariensis (Ep. Ferrar.), Tancredus Archidiaconus Bononiensis (m. circa a. 1235), Huguccio Pisanus, magister Inn. III, dein Ep. Ferrariensis († 1210), Omnibonus, dein Ep. Veronensis (1157-1185); Ioannes Teutonicus († 1246 vel 1247), Bazianus († 1197). De istis omnibus dein dicetur sub Num. 93.

Adeo celebrabantur istae praelectiones Bononienses,

ut discipuli ab omnibus Europae nationibus ad eas audiendas accederent, aliquando usque ad numerum 10.000.

N) *Methodus praelectionum*: 1) Proponebatur summa eorum quae erant in textu explicanda: 2) legebatur paulatim textus ipse, ita ut omnes illum scribere possent; 3) explanabantur singula verba textus; 4) deducebantur ex explicationibus Canonum principia generalia quae vocabantur *Brocarda* seu *Brocardica*; 5) adducebantur loci similes, a) vel ad confirmandam doctrinam; b) vel ad componendos canones discrepantes, c) vel ad eligendum unum canonum prae coeteris, cum eos componendi facultas non esset; 6) ad confirmandas regulas Brocardicas, proponebantur *casus*, aliquando ficticii, saepius vero desumpti ex Historia Sacra et tunc vocabantur *historiae*.

Paleae generatim non legebantur.

O) *Litteratura Decreti*. Ex his studiis prodierunt plura opera, variis nominibus insignita, iuxta scopum vel materiam:

Summae Decreti erant compendia illius seu succincti conspectus, quae dabantur ante quamcumque explicationem textus. Celebriores *Summae* exaratae fuerunt a Paucapalea, Rol. Bandinelli, Omnibono Ep. Veronensi Rufino, Ioanne Faventino, Huguccione, etc. ⁽¹⁾.

Distinctiones Decreti erant breves et systematicae exhibitiones conclusionum canonicarum cum allegatione ex explicatione tum Canonum, tum dictorum ipsius Gratiani ad eas spectantium, non quidem ad verbum sed per citationes. Afinitatem habent cum *Repetitionibus* scriptis. *Distinctionum*

(¹) Cfr. SCHULTE, *Die Summa des Paucapalea*, Giessen, 1890; THANER, *Die Summa Magistri Rolandi*, Innsbruck, 1874; SINGER, *Die Summa Decretorum des Magister Rufinus*, Paderborn, 1902; SCHULTE, *Die Summa des Stephanus Tornae*, Giessen, 1891.

opus adornavit Richardus Anglus, cognominatus *Pauper*, Ep. Cicastrensis (m. 1237).

Quaestiones Decreti vocabantur discussiones et solutiones controversiarum, praesertim earum quae in forum ecclesiasticum deducebantur. Adest collectio earum, ignoti auctoris, intra a. 1154 et 1179, ut videtur, adornata.

Brocarda quae continebant Regulas e canonibus deductas. Hoc opus exaravit quidam Damasus prof. iuris can. Bononiae ab a. 1210 ad 1215, quod dein « Bartholomaeus Brixienensis (di Brescia) pariter prof. iuris ean. Bononiae circa medium saec. XIII reformavit: unde dicuntur « Brocarda Bartholomaei Brixienensis ».

Notabilia, Apostillae, Reportationes: erant collectiones uberiorum conclusionum canonicarum secundum ordinem fontium et praeformationes commentariorum, quae systematice doctrinam canonicam explanabant.

Casus et Historiae Decreti. Casus exarati fuerunt a Benincasa Senensi, prof. i. can. Bonien († 1206); dein reformati ab ipso Bartholomaeo, unde hoc opus dicitur ordinarie « Casus Bartholomaei Brixienensis ». Historiae a Damaso et ab eodem Bartholomaeo.

Glossae, seu notulae interlineares vel marginales a magistris ad verba vel sententias. Complexus glossarum dicebatur *apparatus Glossarius* huius vel illius magistri.

Glossae ordinariae. Aliqui auctores has glossulas ex variis glossatoribus colligentes eo modo explicationem continuam effecerunt. Primus fuit Ioannes Teutonicus († circa a. 1246) professor Bononiensis; dein circa a. 1350 Bartholomaeus Brixienensis († 1258), cuius Glossa ordinaria, seu continua ab omnibus fuit recepta.

P) *Menda Decreti*. Ante artis typicae inventionem, iam per totam Europam evulgatum erat Decretum Grat., praecipue mediantibus discipulis.

Per circiter tria saecula Decretum Gratiani divulgatum est exemplaribus *manuscriptis*, quorum multa ser-

vantur in Bibliothecis. Arte typographica inventa (a Gutemberg, a. 1450), Decretum invenimus inter priora opera edita: editio anni 1471 cura Henrici *Eggestyn*, Argentorati (Strasburgo); editio Moguntiae a. 1473; editio a. 1476 Romae et Venetiarum. Exemplaria brevi et quam plurimum creverunt; et simul compertum fuit Decretum nonnulla *menda* continere, non tam auctori suo quam illius aetatis caligini ac ruditati tribuenda.

1. Quatenus recipi non poterant, v. gr. quod Episcoporum Concilia non valeant leges proprie dictas ferre, sed tantum fideles adunare et corrigere; item quae dicuntur initio tractatus de poenitentia, C. XXXIII, q. 3, sub rubrica: « An sola confessione cordis crimen possit deleri »; et circa alias erroneas assertiones, cfr. Richter « De emendationibus Gratiani » (Lips. 1835 p. 15, not. 3).

2. Inter iura: multa spuria, e Pseudo-Isidoro etc., et imperfecta; — plures canones dantur ut Conciliares qui revera nec sunt Conc., nec RR. PP., nec Patrum; — varia dicta Patrum in eorum scriptis nec reperiuntur; — nonnunquam adducuntur auctoritates corruptae; — plurimi errores historici, cum tribuatur RR. Pontificibus quae sunt Conciliorum et vice versa, veltribuendo cuidam R. Pontifici quae ab alio gesta sunt; — pariter plures confusiones personarum et locorum: Anastasius pro Athanasius, Iulius pro Virgilius; aliquando Canones adducuntur truncati, vel indeterminati sine fontis indicatione; etc.

Q) *Correctiones Decreti*. Viri eruditi de tot et tantis mendis dolebant, et praesertim saec. XVI, nonnulli huic correctioni sese mancipaverunt (I. Chappuis, I. Quintinus, A. de Mouchy, C. de Moulin, A. Le Conte, et praecipue Antonius Augustinus). Eorum tamen opera finem non attigerunt, ac fere in oblivionem relegatae, usque-

dum ipsi Summi Pontifices de correctione facienda cogitarunt.

Correctio Romana. Pius IV (1559-1565) commissioni Cardinalium et doctorum commisit opus corrigendi Decreti. Huic labori per 20 a. insudatum est, i. e. sub Pio IV, Pio V (1566-1572), et Greg. XIII, (1572-1585), quo regnante correctio expleta fuit.

Scopus RR. PP. in corrigendo Decreto, non fuit restituendi genuinum Decr. Grat., quia maior pars mendorum ab ipso Gratiano proveniebant; sed restituendi canones, prout possibile erat, iuxta priorem textum seu iuxta fontes originarios.

Editio correctionis Romanae a. 1582. A. 1580 correctio absoluta fuit. Mirabile fuit hoc opus, peractum sub praesidentia Card. Alciati, eoque impedito, sub praesidentia Card. Carafae. Utique non est obliviscendum quod plura opera tunc desiderabantur, ut accuratae editiones SS. Patrum, Conciliorum et Collectionum Decretalium, etc.

Textus Correctorum Romanorum approbatus fuit a Gregorio per Breve « Cum pro munere pastoralis », quo prohibitum fuit quominus in posterum alius textus adhiberetur (1 Iulii 1580). Dein ipsa editio textus fuit curata, et in lucem prodiit a. 1582, alio Brevi ornata, quod incipit: « Emendationem Decretorum »; in eo prohibetur quominus textus mutetur vel alius adhibeatur. (2 Iunii 1582).

« Leges constitutae et observatae in Correctione Decreti D. Gratiani », a Laurin hae indicantur:

Quae sunt Gratiani, adnotantur diversitate characterum et nota marginali « Grat. ». — Corrigunt textum quando certe est corrigendus. — Non immutant ordinem canonum, nec palearum. — Quando textus immutatus fuit a Glo

retinetur; sed in margine haec adnotantur: « Vera lectio » et datur vera seu verior lectio. — Notationes dantur de locis obscurioribus, praesertim de iis quae in sensum a veritate et fide catholica alienum fuerunt exhibita.

Animadvertitur in margine quoties Gratianus non ad litteram, sed ad sensum documenta refert.

Initia canonum, etsi emendatione indigeant, intacta relinquuntur, ad evitandam confusionem, ratione citationum quae factae erant vel faciendae a scriptoribus iuris; et vera lectio datur in notatione.

Idem observant Correctores ad illas voces textus, ad quas erat adornata *glossa*; ne, ea voce expuncta, ratio et fundamentum glossae subtraheretur.

Quando canon aliquis e pluribus locis eiusdem documenti seu operis refertur, indicatur quaenam pars delecta fuerit e documento ad canonem componendum, per verba *et infra, et supra*; et *paucis interiectis, et post. nonnulla; et post multa* etc.

Correctiones vocibus adnotantur « Corr. Rom. », vel signo §, vel utroque simul. — *Notationes* voce *Not.*

R) *Editiones Decreti*. Praeter editionem Romanam adprobatam a. 1582, de qua locuti sumus, aliae editiones criticae fuerunt: fratrum *Pithoeorum*, Petri et Francisci, (saec. XVI), qui tamen notas erroribus calvinisticis conspergunt (ipsi se in ad catholicam fidem transierunt. Cuiacius eorum magister dicere solebat: « Pithoei fratres clarissima lumina »).

Iusti Henning Böhmer, prof. iuris can. in Universitate Halensi (m. 1749): ipsemet fuit in protestantismum propensus, et saepe irrationabiliter recessit a textu romanae editionis authenticae a. 1582: eius editio est anni 1747.

Aemilii Ludovici Richter, prof. iuris can. in Universitate Berolinensi (m. 1864). Servat ipse accurate tex-

tum editionis Romanae authenticae, quem auget bonis notis historicis et criticis. Maxime proinde commendandus. *Aemilii Friedberg*, prof. iuris can. in Universitate Lipsiensi. Editio maxima cura critica exarata est; (1870) proinde usibus historico-criticis summopere laudanda; minus tamen pro usibus fori ecclesiastici nam notae protestantibus erroribus interdum scatent.

Ita inscribitur altera editio Lipsiensis Richter-Friedberg: « Decretum Magistri Gratiani. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg - 1922 ».

Facile est heic invenire ex quibus fontibus Gratianus hauserit canones, et quibus collectionibus usus sit; nam hoc plene exponitur in CII paginis *Prolegomenorum*, et *tabulis sedulo concinnatis* indicatur.

Ad calcem textus habentur *correctiones Editionis Romanae*; dein, in singulis paginis, *notationes correctorum*, et *notae criticae*. In fine Decreti sequuntur: a) Arbor consanguinitatis, cum tribus regulis de gradu inveniando; b) Declaratio affinitatis; c) Index canonum (pag. 1437-1464); d) et Index Conciliorum, SS. Pontificum, SS. Patrum, Scriptorum, quorum canones a Gratiano referuntur (pag. 1465-1468).

S) *Auctoritas Decreti*. De auctoritate *legali* sermo fit; et quoad auctoritatem *historicam* tantum animadvertendum est non paucos errores in Decreto adesse et permansisse etiam post [Correctionem Romanam. Ad eos expungendos adlaborarunt praesertim hispanus Antonius Augustinus (m. 1586), doctissimus vir, (Archiep. Tarraconensis), qui ad hoc scripsit opus « De emendatione Gratiani dialogorum libri duo », et Carolus Sebastianus Berardi (m. 1768), qui opus eiusdem generis composuit, cui titulus « Gratiani canones *genuini* ab apo-

cryptis discreti, *corrupti* ad emendationem codicum fidem exacti, *difficiliores* commoda interpretatione illustrati ».

Quaeritur ergo: Decretum fuit ne authentica collectio?

Responsio est negativa.

Gregorius XIII adprobavit *textum* et nil aliud; non proinde adprobationem legalem dedit iuribus in eo contentis, cum, si hoc voluisset, manifestare debuisset. Si Gregorius XIII sub verbis « Corpus Iuris Canonici » Decretum comprehendit, sub eodem titulo inclusit « Extravagantes Ioannis XXII », et « Extravagantes communes », quae certe non sunt authenticae quae collectiones: hoc titulo vero merito veniunt, cum pro maiori parte canones authenticos habeant.

RR. Pontifices et Concilia Oecum. citarunt nonnunquam canones Decreti; sed plerumque eos citarunt quatenus canones *conciliares* aut leges pontificiae cum relativa indicatione fontis. Quod si fons aliquando non citatur, et imo additur « ut habetur in canone Decreti Gratiani », tantum ex hoc concludere valemus illum peculiarem canonem per huiusmodi adprobationem vim universalem acquisivisse.

Sunt qui dicant ex usu scholarum et fori Decreto *vim consuetudinis* obvenisse. Sed facile animadvertitur: unquam scholas tantam auctoritatem ulli libro tribuere ne potuisse quidem. Forum, utique, vim interpretationis iuridicae dare valet; sed generatim usus forensis canones iuxta propriam peculiarem vim adhibuit, non iuxta valorem qui illis ex insertionem in Decreto profuit.

Rite Benedictus XIV in epistola « Reddite nobis » (1747) scribit: Decretum « utpote privata auctoritate confectum, tantam vim habet, quantum textus in eodem

adducti ex se ipsis habere noscuntur ». Et *dicta* Gratiani semper habita sunt ut eiusdem privatae opiniones ⁽¹⁾. Adnotat vero Wernz: « Si *universae* collectioni Gratiani ut collectioni vim authenticae collectionis iuris universalis omnino negamus, minime infitiamur *non paucos canones* (auctoritates) vel *textus* (etiam dicta) Gratiani successu temporis variis modis factos esse *authenticos* sive leges *universales* » ⁽²⁾.

Lombardi uti probabiliorem tenet sententiam quae Decretum Gratiani *opus privatum* retinet; nos uti certam habemus. Card. Gasparri in Praefatione ad Codicem: « Gratiani Decreto publica nullo tempore accessit auctoritas ».

(1) BENED. XIV, *De Synodo Dioec.*, l. VII, c. 15, n. 6.

(2) WERNZ, I, p. 349, in nota 39.

De Decreto Gratiani et methodo in eo servata cfr. potes: SCHULTE, *Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Kirchenrechts*, I, p. 46 ss.; LAURIN, *Introductio in Corpus Iuris Can.*, 1889; SCALA, *Saggio storico-critico sul Corpo del Diritto Canonico*, 1904; FLORENS, *Dissertatio de methodo atque auctoritate collectionis Gratiani* in « *Opera omnia* » 1756, t. 1^o; RIEGGER, *De Decreto Gratiani*, 1760; FOURNIER, *Deux controverses sur les origines du décret de Gratien* (Rev. d'hist. et de littér. religieuse 1898, t. III); POMETTI, *Il decretum di Graziano nei suoi precedenti storici e nelle sue conseguenze storico-ecclesiastiche*, Corigliano Calabro, 1918.

CAPUT III.

Collectiones Decretalium ante Gregorium IX.

ARTICULUS I.

Origo et generales characteres priorum collectionum Decretalium. — Primae Collectiones mentione dignae.

65. — Origo et characteres priorum collectionum decretalium. *Origo.* Post Decretum Gratiani RR. Pontifices, praesertim Alex. III, et Innoc. III, in re canonica eruditissimi, multas leges tulerunt. Insuper habita sunt duo Conc. Oecum., Later. III (a. 1179) et Later. IV (a. 1215): unde ius canonicum alacriter evolutum est.

Primis temporibus post Decretum, novae Constitutiones adiungebantur *ad calcem Decreti*, sed, succrescente numero, necesse fuit eas separatim colligere; ita prodierunt novae collectiones, **Collectiones Decretalium** dictae, quia magna ex parte SS. Pontificum *Decretalibus* constabant; hac voce designabantur leges RR. Pontificum ad petitionem alicuius latae, sed quae vim normae iuridicae habere censebantur in casibus similibus. Initio hae Collectiones vocatae sunt etiam *Extravagantes*, eo quod quasi vagabant extra Decretum, practice consideratum, ut Corpus Iuris Canonici.

Characteres. A) Dum in collect. antiquis materia desumitur praecipue ex decretis conciliorum, in hisce e contra, maxima ex parte e Decretalibus.

B) De his novis Collect., plus quam viginti, quae-

dam sunt *authenticae*, seu *legales*, dum antea omnes Collectiones, quas usque adhuc recensuimus, fuerunt *privatae*.

66. — Primae Collectiones Decretalium ante Gregorium IX. *Ante Conc. Lat. III* (1179): a) *Simon a Bisiniano* composuit quandam Summam Decr. Grat., addendo nonnullas Decretales RR. Pontificum. b) Altera collectio sub Alex. III, sed ante 1179, constat ex 92 titulis.

Post Conc. Later. III: c) « *Appendix Conc. Later. III* » (1179), cuius auctor reputatur fuisse *Gilbertus Anglicus*. In 1° titulo recensentur canones Conc. Later. III, in coeteris Decretales.

(*Prima editio* huius operis [composita post a. 1181] habet 44 titulos. Decretales referuntur ordine systematico, praecipue Alex. III, qui Conc. Lat. celebravit et Lucii III [1181-1185] eius successoris. Habentur etiam Decretales tum praedecessorum immediatorum Hadriani IV, Eugenii IV, tum etiam antiquiorum, Greg. I, Hormisdæ, Gelasii).

(*Secunda editio* [a. 1191, circa] habet sex novos titulos, sc. 50 titulis constat; et Decretales plurium successorum Alex. III, Lucii III, Urbani III, Greg. VIII. Clem. III, [1187-1191]. Hae autem Decretales aliquando insertae sunt in titulis iam existentibus primae editionis).

Cum Decretales habeantur veluti appendices ad Conc. Later. III, collectio dicta fuit *Appendix*.

b) *Collectio Bambergensis* (ita vocata a civitate Bambergae ubi inventa est a Frid. Schulte in quodam codice illius bibliothecae. Habet 40 titulos, praesertim Decretales Alexandri III et in ultimo titulo canones Conc. Later. Confecta est igitur sub Lucio III, cuius tamen non refert Decretales, post « *Appendicem C. Later.* »).

c) *Collectio Lipsiensis*. (Inventa ab Aem. Lud. Richter in quodam codice bibliothecae Universitatis Lipsiensis. Constat 65 titulis. In 1° habentur Canones Conc. Later., in aliis Decretales RR. Pontificum, praesertim Alex. III et Lu-

cii III. Confecta non multo post Bambergensem; forsan in Gallia).

d) *Collectio Casselana* aut *Hasso-Casselana*, (originis normannae aut anglicae, inventa a Henning-Böhmer, professore iuris in Universitate Halensi: eam invenit in bibliotheca Hasso-Casselana. Habet 65 titulos. Primi 12 tituli referunt Canones Conc. Later. Coeteri Decretales, praecipue Alex. III, Lucii III, Urb. III).

Dein venit epocha collectionum, quae nomine *Compilationum* audiunt.

ARTICULUS II.

De quinque Compilationibus antiquis. Decretalistae.

67. — De quinque Compilationibus antiquis in genere. Praecipuae inter primas Coll. Decretalium fuerunt: « *Quinque Compilationes antiquae* », quae iuxta seriem numerorum, nomantur 1^a, 2^a, 3^a, 4^a, 5^a.

Compilationes dicuntur, sed non hodierna significatione, quasi fuerint res ex alienis operibus desumptae et simpliciter in unum congestae; verum ipsa significatione *collectionum*: *compilare* idem erat ac *colligere*. *Antiquae*, quia *nova* compilatio Gregorii IX eas excepit.

Magis completae et melius ordinatae, fuerunt lectae et glossatae in Universitate Bononiensi; et ab istis lectionibus Bononiensibus, vocati sunt « Decretalistae » qui studio Decretalium vacabant, sicut dicti « Decretistae » qui Decreto studebant.

Sicut in Decretalium Collectionibus praecedentibus, Decretales dividuntur heic in diversa fragmenta, iuxta

ordinem materiae; et nec materia prout in fontibus exstabat refertur, cum quae non videbantur ad rem facere, omitterentur.

Saepeissime, v. gr. omittebatur expositio facti. Hae omissiones indicabantur per verba et *infra*, et *hic*, et *coetera*: mos retentus in Decretalibus Gregorii IX.

Novae Collectiones, ratione systematis et rei iuridicae, perfectiores « Decreto » Gratiani dici debent.

68. — Compilatio I, seu Breviarium Extravagantium (Decretalium). Haec compilatio *Breviarium* etiam dicta fuit, eo quod non habeat integras Decretales. Auctor fuit Bernardus, a scriptoribus Papiensibus et ab aliis vocatus Bernardus Balbi, ab aliis Bernardus Circa aut Cintra. Anno 1178 fuit magister iuris Bononiae; Canonicus Praepositus ecclesiae Papiensis, dein Episcopus Faventinus electus inter Martium 1191 et Iunium 1192; et ab a. 1198 Episcopus Papiensis (die 24 Iunii electus, et confirmatus die 8 Augusti 1198).

« Breviarium Extravagantium » composuit dum Praepositus erat Papiae. Iuxta Schulte antiquius exemplar *Breviarii* servatur in Archivo Capitulari Olomucensi. Faventiae vero scripsit « *Summam super decretales ab ipso compilatas* », quae ita exorditur: « Incipit Summa Bernardi episcopi Faventini, super decretalibus ab ipso compilatis. Gloria patris est filius sapiens etc. Qui decretales et extravagantia compilavi tunc praepositus papiensis, nunc Faventinus episcopus super eodem opusculo Summulam, Christo duce, aggredior eliminare ». Et « Summam » hisce versiculis claudit:

« Hoc ego Bernardus, genuit quem clara Papia,
mitto, sed emendent socii, rogo, veste sophia.
Qui Decretales ad opus commune redegi
sub titulis, Summam nunc, Christo dante, redegi ».

Composuit insuper, Papiae, « Vitam S. Lanfranchi » sui

praedecessoris in cathedra papiensi; « Summam de matrimonio », « Summam de electione », « Casus Decretalium », et commentarium in Ecclesiasticum et in Canticum Cantorum ⁽¹⁾.

Papiae cessit e vita d. 18 Sept. 1213; et sepultus in Ecclesia S. Sepulcri, uti ipse statuerat.

A nonnullis scriptoribus *beatus* fuit dictus ⁽²⁾; sed P. Papenbroech adnotat « nec corpus B. unquam elevatum fuisse, nec alio publicae venerationis cultu honorandum » ⁽³⁾.

Tempus quo Bernardus Compilationem I composuit: post a. mortis Alex. III, 1181, cuius habet Decretales et ante 1191-1192; nam hoc tempore auctor factus est Episcopus Faventinorum, et constat aliunde quod Collectionem exaraverat, dum erat Praepositus Papiensis.

Scopus: ad *supplendum Decretum Gratiani*. Noluit ipse Decretum supplantare, nam, etiamsi plura documenta praegratianea referat, non habet illa quae in Decreto iam habentur, nisi fragmentum quoddam epistolae Gregorii M.

Fontes. S. Scriptura, Patres, Concilia Oecum. et particularia, Constitutiones RR. Pontificum, praecipue post Gratianum, nonnulla fragmenta iuris civilis, romani, gallici, germanici.

Titulus et Divisio. Dictum fuit « Volumen primum », « Liber primus », « Compilatio Prima », eo quod prima lecta fuerit in Universitate Bononiensi a Tancredo (m. circa a. 1235).

⁽¹⁾ De Bernardi operibus cfr. SARTI, I, 305; SCHULTE, I, 78-82; HURTER, IV, coll. 191-192,

⁽²⁾ Cfr. FERRARI, *Cat. gen. sanctorum Italiae*; GUALLA, *Sanctuarium Papiae*, III, 6; UGHELLI, I, 1097.

⁽³⁾ PAPENBROECK, *Acta Sanctorum*, V, Sept. 758.

Celebritatem sibi comparavit haec Collectio propter ordinem quem exhibet. Auctor opus dividit in V libros, libros in titulos 150, titulos in capita 992.

In 1° libro: De Legibus Eccl. et Magistratibus ecclesiasticis, seu de praeparatoriis iudiciorum.

In 2°: de iudiciorum ordine.

In 3°: de clericis et rebus ecclesiasticis.

In 4°: de matrimonio.

In 5°: de delictis, de accusationibus, de poenis.

Unde illud: « Iudex — iudicium — clerus — conubia — crimen ». Quae partitio deinde ut *prototypus* a sequentibus collectoribus Decretalium habita est. « Pentateucus Canonicus » appellatur ab Hostiensi in prooemio ad suam « Summam auream »; et Bernardus merito dictus fuit « subtilissimus ordinator » (¹).

Hic ordo quodammodo ipse est, ac ordo servatus a Gratiano et etiam a Card. Gregorio in suo « Polycarpo », ab hisce tamen valde incomplete et obscure.

Quintus liber « Breviarii Extravagantium » Bernardi efformat quandam speciem libri Poenitentialis, similis « Summis Confessariorum » et « Summis casuum conscientiae », quae tunc oriri incipiebant.

In « Breviario » Bernardi eminet influxus legislationis et methodi Iustiniani, et scholarum iuris romani; dum Gratianus remanet praevalenter scholasticus.

Magnam et condignam auctoritatem obtinuit « Breviarium »; uti « supplementum Decreti » Gratiani habitum fuit.

(¹) Serius voluerunt nonnulli videre significationem mysticam in divisione in 5 libros, uti HOSTIENSIS qui in sua *Summa aurea* (in prooemio) dicit libros esse 5 sensus iudicis ecclesiastici. Sed Bernardus de hoc non cogitavit.

69. — Collectiones minores post Compilationem I.

Post I Compilationem nonnullae « intermediae » prodierunt, quae generatim divisionem eiusdem imitantur, et quae relationem habent et influxum exercent in III Compilationem, quae authentica fuit.

1) et 2) « Collectiones Decretalium *Halensis* et *Lucensis* ». Continent Decretales quae post « Compilationem I » emanaverunt, et illas quae etsi ante eam prodierunt, attamen in ipsa desiderantur. *Halensis* refertur ex parte in codice ms. bibliothecae Universitatis Halensis, unde nomen. Habet 88 capita, distributa per titulos.

Lucensis detecta fuit in codice ms. bibliothecae Capituli metropolitani Lucensis a Io. Dom. Mansi, qui fuit Archiep. Lucensis (m. 1769). Divisa est ad instar « Appendicis Conc. Lateran. » sc. in *partes*, subdivisas in *capita*.

3) « *Collectio Rainerii Pomposiani* ». Ita nuncupatur a Rainerio, diacono et monacho O. S. B., monasterii B. M. Virginis in oppido Pomposa (dioec. Comaclensis), qui eam adornavit anno 1201, uti videtur. Habet 119 Decretales Inn. III, qui eas edidit tribus primis annis sui Pontificatus (8 Ian. 1198-7 Ian. 1201).

Rubricae titulorum magna ex parte sunt ipsius Rainerii.

4) « *Collectiones Gilberti Abbatis* », natione Angli:

a) Prima eius collectio, ad instar Breviarii Extravagantium Bernardi Papiensis, sc. divisa in 5 libros et in titulos, continet Decretales SS. Pontificum, ab Alex. III (1159-1181) ad Inn. III (1198-1216) et 5 alias absque nomine.

b) Secunda collectio est quoddam additamentum prioris.

c) Tertia vero confecta fuit ab ipso Gilberto, a. 1204 vel 1205, e duabus prioribus additis aliis Decretalibus partim e collectione Rainerii, partim aliunde; quae Decretales omnes sunt eorundem RR. Pontificum, ab Alex. III ad Inn. III, et septem sine nomine.

Ipsamet in 5 libros et in titulos dividitur.

d) Demum Gilbertus conscripsit appendicem huic tertiae collectioni, sub inscriptione « Extra titulos » cuius fra-

gmentum servatur in codice ms. bibliothecae Fuldensis habens 31 Decretales Inn. III, quarum postrema attinet ad initium a. 1205.

5) *Collectiones Alani*, angli, professoris iuris can. in Universitate Bononiensi:

a) Circa a. 1208, collectionem decretalium adornavit, ad instar Breviarii Extravagantium Bernardi Papiensis, quae decretales attinent ad Pontificem Eug. III et successores usque ad Inn. III (sc. ab anno 1145 ad a. 1216).

b) Adiecit dein 56 Decretales nonnullorum ex iisdem Pontificibus, et ita novam composuit collectionem.

Decretales dividuntur *in partes* ab Alano, et inscriptiones praemittuntur.

c) Hoc additamentum Alanus serius 137 novis Decretalibus auxit, et ita auctum cum collectione principali in unum composuit.

d) Haec Collectio Alani fuit postea ab ignoto auctore simul coniuncta cum collectione Gilberti et nonnullis additamentis.

6) « *Collectio Bernardi Compostellani antiqui* ». Hic Bernardus *antiquus* cognominatur ut ab alio Bernardo Compostellano *iuniore* distinguatur; fuit professor iuris Bononiae. Cum in Romana Curia versaretur, decretales Inn. III collegit, quae primis 10 annis eius pontificatus prodierunt, et unam undecimo anno (1208), adhibita collectione Gilberti.

Scholares Bononienses eam appellaverunt aliquandiu « *Compilationem Romanam* » quia Romae compositam.

70. — *Compilatio III seu Collectio authentica Innocentii III* (1198-1216). Cum Inn. III deprehendisset in collectione Bernardi Compostellani aliquot Decretales perperam sibi inscriptas, Petrum Collivacinum (dictum etiam Petrum Beneventanum, a sua patria) notarium suum, dein Cardinalem, iussit suas decretales primis XII annis sui Pontificatus (8 Ian. 1198-7 Ian. 1210) editas

in novam collectionem colligere. Quod a Petro Beneventano factum est, adhibitis collectionibus Bernardi Compostellani, Gilberti et Alani.

Dicta est *tertia* in usu Universitatis Bonon., licet tempore illam antecedit quae *Secunda* inscribitur, quia materia quam exhibet est posterior materia quae habetur in secunda. Dividitur in V libros, in titulos, in capita, et rubricas titulorum habet. (Cfr. e. gr. cap. 3 ad titulum *de iudiciis* « Novit »).

Hanc Collectionem Decretalium Innocentius misit ad universos magistros et discipulos Bononiae commorantes, « ut eisdem absque quolibet dubitationis scrupulo uti possint, cum opus fuerit, tam in iudiciis, quam in scholis ».

Haec *tertia* coll. Decretalium prima est quae Pontificis oraculo et auctoritate promulgata ac comprobata fuit, et declarata authentica per Constit. « Devotioni vestrae » d. 28 Dec. 1210: primum exemplum collectionis *authenticae* pro *universa* ecclesia latina; et reapse proposita ut *Codex* in re nostra, non secus ac *Codex Iustini* in re civili. Ex hac adprobatione omnes leges, etsi ratione originis particulares, universales factae sunt. Mirum igitur non est, si recepta fuit magna cum reverentia, et glossata a Ioanne Galensi, a Lanfranco eo vel magis quod auctor huius legislationis erat Innocentius III, sapientissimus iurista et « Pater iuris » merito appellatus ⁽¹⁾. Iste apparatus glossarum a Tancredo fuit adornatus, et devenit *glossa ordinaria* usque ad publicationem Decretalium Gregorii IX.

71. Secunda compilatio. — Composita est a Ioanne Wallensi (ex Wales seu Galles). Videns plures Decreta-

⁽¹⁾ Praestat cfr. historiam Pontificatus Inn. III (3 vol.) exaratam a Fed. Em. Hurter a. 1838, translata in linguam gallicam a Cheront et Hiber, it in l. ital. a C. Rovida.

les inter Compilationem Bernardi Papiensis et illam Innocentii III editas, nondum rite digestas fuisse, novam Compilationem Decretalium confecit, in qua praecipuam partem habent Decretales Clementis III et Coelestini III 1187-1199. Referebat insuper nonnullas Decretales Alex. III, Lucii III, Urb. III et Greg. VIII. Quia igitur eius materia erat anterior materiae collectionis Inn. III, dicta est *secunda* ab Universitate Bononiensi.

Completa est post a. 1210, i. e. post Collectionem Inn. III, sed ante a. 1215 quo celebratum est Conc. Lat. IV cuius Canones non habet; et in eius compilatione adhibitae fuerunt Collectiones Gilberti et Alani, et more observato Bernardi Papiensis et Petri Beneventani et Alani, Decretales dividuntur in partes.

Etsi non obtinuit auctoritatem publicam, attamen magnam habuit celebritatem, eo quod Bononiae recepta fuerit, et plures eam glossaverunt, et *glossa ordinaria* instructa fuit a Tancredo.

72. -- Quarta Compilatio continet Decretales Inn. III datas sex posterioribus annis sui Pontificatus; inde a d. 8 Ian. 1210 usque ad d. 16 Iul. 1216; et canones Conc. Later. IV (1215).

De auctore non constat. Ex testimonio Ioannis Andreae, videretur ipse Pontifex; et uti authentica tenetur. Card. Gasparri dicit eam « probabiliter authenticam » in praefatione ad Codicem I. Can.

Adnotatione dignus est novus titulus « De fide catholica » (tit. primus libri I), ad instar primi tituli Codicis Iustiniani.

Decretales dividuntur in partes, ex more Alani.

Ioannes Teutonicus fecit ei glossam ordinariam in

Universitate Bononiensi, a qua recepta fuit ut *Quarta Compilatio*.

73. — *Compilatio Quinta*, seu *Collectio Decretalium Inn. III.* Continet Decretales Honorii III (1216-1227, Savelli) a quo transmissa est ad Tancredum, Bononiae docentem a. saltem 1226, nam vocat Tancredum « Archidiaconum Bononiensem », et illo anno hanc dignitatem suscepit Tancredus; et publicata cum Bulla « Novae causarum » d. 31 Ianuarii 1226.

Praeter Decretales Honorii III (ab a. 1216 ad a. 1226), continebat quandam *edictalem* Constitutionem Friderici II (1215-1250) « Hac edictali lege » in favorem Ecclesiae editam die 22 Nov. 1220, qua fuit solemniter coronatus Imperator in Basilica Vaticana. In illa *edictali lege* Fridericus II leges Ecclesiae noxias invalidat et leges favorabiles fert, ut « plena quiete Ecclesia Dei vigeat, et secura gaudeat libertate » ⁽¹⁾. Sed proh dolor! fidem dein non servavit, et Gregorius IX die 29 Sept. 1227 excommunicatione eum perculit.

Haec compilatio fuit authentica, nam Honorius III haec statuit, collectionem transmittens Tancredo: « Quocirca discretionis tuae per apostolica scripta mandamus quatenus eis solemniter publicatis absque ullo scrupulo dubitationis utaris et ab aliis recipi facias tam in iudiciis quam in scholis ». Sed non habuit nisi unum glossatorem, Ioannem de Albenga, prof. iuris Bononiae et dein Episcopum Faventinum (m. 1274); et ratio fuit quia statim post mortem Honorii III in sermone venit quod Gregorius IX vellet *novam* Collectionem conficere ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Refertur a GALANTE, *Fontes Iuris Can. selecti*, 1906, pag. 193 sqq.

⁽²⁾ Priores quatuor compilationes editae fuerunt ab ANTONIO AUGUSTINO cum titulo *Antiquae collectiones decretalium cum Antonii*

CAPUT IV.

Decretales Gregorii IX.

74. — Decretales Gregorii IX. (1227-1241), (Ugolini ex Comitibus Signinis). Gregorius IX, nepos Inn. III, successit Honorio III (Cencio Savelli) a. 1227, annos natus 82. Ius can. Bononiae iam docuerat, et necessitatem statim perspexit de componenda nova Collectione, ex omnibus praeexistentibus.

A) *Causa compilationis*: exponitur a Gregorio IX in Const. « Rex Pacificus » d. 5 Sept. 1234: 1) Decretales habebantur *dispersae* in pluribus voluminibus quorum maior pars commode ab omnibus haberi non poterat, propter dispendia. 2) Ex illa multiplicitate oriebatur *confusio*; aliquando Decretales erant aequales et ideo *superfluae*; aliquando nimis *prolixae*, unde multa inutilia; et quidem sibi invicem *contrariae*. 3) Nonnullae Decretales authenticae *non continebantur* in Compilationibus, et de earum valore a iudicibus dubitabatur; (ex Regestis Innocentii III constat quod saepe, supervenientibus dubiis circa authenticitatem textuum, recursus fiebat ad Papam, ut normam praticam statueret).

B) *Auctor et tempus*. Auctor praecipuus censendus est ipse Gregorius IX, qui hanc Collectionem voluit et componendam providit, eamque adprobavit. Qui vero eam tribus annis impensi studii concinnavit fuit S. Ray-

Episcopi Herdensis notis, Lerida, 1576. — *Quinta compilatio* typis primum transmissa est Tolosae, a. 1655, a Cironio. — Omnes, sed incomplete, editae sunt Lipsiae, a. 1882, a FRIEDBERG, *Quinque compilationes antiquae*.

mundus de Peñafort, natus c. a. 1180 Pennaforte prope Barcinonam in Hispania, et Barcinonae defunctus a. 1275.

Bononiae iuri studuerat, ibique munus magistri iuris obierat. In patriam reversus, per aliquod tempus inter canonicos Barcinonenses adscriptus; una cum S. Petro Nolasco fundavit Ordinem Mercedariorum et aliquot instituta pro studio orientalium idiomatum, ad conversionem Maurorum et Iudaeorum. S. Dominici Ordinem amplexus, fuit tertius Magister Generalis Ordinis. Ipso instante, S. Thomas Aquinas scripsit « Summam contra Gentes ». Demum Raymundus Romae munus suscepit Cappellani S. Pontificis. (Hi Cappellani fere idem ac Auditores Rotae; vivebant in aula Pontificia, et causas ad R. Pontificem deductas audiebant). Clemens VIII (1592-1605) eum canonizavit, (festum celebratur die 23 Ianuarii) ⁽¹⁾.

C) *Promulgatio*. Romae prodiit haec Collectio inter 1230-1234, a Gregorio IX adprobata ut authentica per Constitutionem « Rex Pacificus » datam Spoleti die 5 Sept. 1234. (Lege eam, e. gr. in editione Corporis Iuris Canonici Richter-Friedberg).

Textus Bullae, qui magis *criticus* seu *historicus* videtur, hanc habet directionem: « Doctoribus et scholaribus universis Bononiae commorantibus ». Sed Bouix (De p. i. c. p. III, c. XV) scribit se invenisse tantum *Parisiis* loco Bononiae in quodam manuscripto vaticano; et in alio « Bononiae et Parisiis ». Walter et Friedberg retinet quod Bulla « Rex Pacificus » directa fuerit ad ambas Universitates.

(1) PENIA, *Vita S. Raymundi*; BALME, *Raymundiana*, 1901; MORTIER, *Histoire des Maîtres Généraux*, 1903.

Generalis erat mos transmittendi collectiones legales ad Universitates, tunc temporis. Ita Erler in « Der Liber Cancellariae Apostolicae » refert edictalem Constitutionem seu Sanctionem Imp. Friderici (II) (22 Nov. 1220) favore Ecclesiae directam fuisse « universis sacram legum doctoribus et scholaribus Bononiae commorantibus ».

D) *Titulus*. « Collectio aut Decretales Gregorii IX » hoc solum significat, quod iussu Gregorii IX compilata fuit; revera maior pars documentorum provenit aliunde, non a Gregorio IX.

A Gregorio IX vocata fuit « Compilatio ». Deinde quia veniebat post quintam Compilationem, Bononiae dicta est interdum *Sexta*, vel *Nova* (per oppositionem ad compilationes antiquas). Etiam « Decretalium D. Gregorii PP. IX Compilatio »; « Liber Extra aut Liber Extravagantium », eo quod contineret Decretales quae in Decreto Gratiani non habebantur; « Collectio Decretalium Gregorii IX »; « Decretales Gregorii IX »; « Decretales Divi Greg. Papae IX »; et hi tituli postremi praevaluerunt.

E) *Divisio*. Dividitur in 5 libros, libri in 185 titulos, tituli in 2154 capita ⁽¹⁾. Tituli habent *Rubricas*; et capitulum *inscriptiones* seu superscriptiones quae indicant *fontem* unde materia desumpta est, sc. historicam notam auctoris, loci, temporis, etc. Hodie habentur etiam *Summaria* seu breves propositiones inductae a glossatoribus, quibus summatur dispositio contenta in canone. *Rubricae* et *Inscriptiones* sunt ipsius S. Raymundi.

Liber I: de personis quae obtinent munus aliquando

(¹) Capita tot sunt, iuxta computationem factam a PHILIPPS, *Le droit canonique dans ses sources* (tr. gallica, a. 1852, p. 199): et haec computatio melior est altera facta a Friedberg.

in Ecclesia. Liber II: de ordine iudiciorum civilium
Liber III: de clero tam saeculari quam regulari, eius
moribus, bonisque temporalibus. Liber IV: de iure ma-
trimonialii. Liber V: de criminibus et de poenis ac de
ratione poenas infligendi. Est ipsamet divisio Bernardi
Papiensis:

« Index, iudicium, clerus, connubia (alias sponsalia)
crimen ».

Speciales sunt duo postremi tituli libri V: alter « de
verborum significatione », sc. de sensu iuridico quorun-
dam verborum legalium; et alter « de regulis iuris »,
quae sunt 11, depromptae e SS. Patribus et e Summis
Pontificibus.

1. Titulus « De verborum significatione » habetur in
Decretalibus Gregorii IX, lib. V, tit. 40 (item in Sexto
Bonifacii VIII, lib. V, tit. 12; in Clementinis, lib. V,
tit. 11; in Extravagantibus Ioannis XXII, tit. 14; est
ad imitationem iuris romani, uti videre est in fine Di-
gesti lib. L, tit. 16 « de verborum significatione »). Si-
cut enim singulae scientiae habent artis vocabula, ita
ius romanum, et pariter ius canonicum; idcirco in hoc
titulo formae loquendi et scribendi explanantur quia a
communi usu sunt alienae, et solis iuris peritis cognitae.

2. Regulae iuris def.: « Regulae iuris seu sententiae
quaedam generales, legum vel canonum plurium sum-
mam paucis complectentes ». Sunt ad instar *axiomatum*
in philosophia et theologia, ad instar *aphorismorum* in
medicina.

Regula tamen semper admittit exceptionem, quae tri-
plicem effectum sortiri potest: 1) « Exceptio non ampliat
sed restringit regulam », limitando eius universalitatem sal-
tem respectu ad casum exceptum; 2) « Exceptio declarat

regulam », demonstrando eius naturam et vim; 3) « Exceptio firmat regulam », sc. ratione habita ad casus non exceptos.

De regularum auctoritate adnotat Reiffenstuel « De reg. iuris » prooem. n. 13: « Non obstante quod regulae patiantur fallentias, semper tamen censetur maxima utilitas earum; atque perutile regulas iuris legere et relegere, easque quantumvis fieri potest, memoriae mandare, atque pro decisione causarum et casuum allegare.... tum quia cunctae regulae pro adiutorio memoriae compendiosam notitiam iuris praebent; tum quia iuxta eas deciduntur casus emergentes, qui a iure speciatim et expresse non sunt decisi, cum tales casus decidendi sint per similia ».

Authenticae dicuntur si constitutae fuerint ipsa auctoritate legislatoris; ita Regulae iuris Gregorii IX et Bonifacii VIII. *Doctrinales* seu *brochardicae*, si a doctore et a scriptoribus desumuntur, et tunc ex sese vi iuridica carent.

F) *Materia seu fontes remoti* huius collectionis fuerunt S. Scriptura, Canones Apostolorum e quibus habetur unus tantum Canon; SS. Patres, praecipui Hieronymus, Augustinus, Isidorus, Beda; Concilia, praesertim Later. III et IV (Later. III vocatur simpliciter « Conc. Lateranense », Later. IV vocatur « Conc. generale »); Concilia quaedam particularia; Decretales SS. Pontificum, v. gr. Gregorii Magni (590-604) et Leonis IX (1049-1054); praesertim Alex. III (1159-81), Lucii III (1181-85), Urbani III (1185-87), Greg. VIII (1187), Clem. III (1187-1191), Coelestini III (1191-98), Inn. III (1198-1216), Honorii III (1216-27), Greg. IX (1227-1241); et fragmenta iuris Romani et Gallo-Germanici. Unde ex maxima parte continet haec Collectio Decretales RR. Pontificum inter quas nonnullas falsas ex Pseudo Isidoro.

Fontes proximi fuerunt quinque *Compilationes Antiquae*. Insuper nonnulla capita ex Decretalibus Inn. III

quae non habentur in istis; et decisiones datae ab ipso Greg. IX ad elucidanda iura dubia.

G) *Modus compilationis*. I. Ex praecedentibus fontibus generatim desumuntur *capita*, hisce adductis mutationibus :

a) Decretales quae de variis rebus agebant, sectae fuerunt et per sectiones dispositae sub pluribus titulis iuxta diversitatem materiae, ex more Alani: retento tamen initio priorum verborum (cfr. e. gr. c. 16, 17, 18, X. V, 31). b) Partes superfluae, inutiles, decisae fuerunt et earum omisio per sigla *et infra* indicatur: « partes decisae » vocantur. c) Varia antiqua statuta immutata fuerunt per correctionem, aut per interpolationem, ad maiorem iuris explanationem. Hoc egit Raymundus tum ex auctoritate R. Pontificis, tum ex more tunc facile vigenti in exarandis compilationibus; artem criticam enim compilatores non callebant tunc temporis, ac item Raymundus. Coeteroquin pariter se gesserat Tribonianus in opere Iustiniano digerendo; (unde querimonia et obiurgatio Antonii Contii in Praefatione ad suam editionem « Corporis J. Can. ». Parisiis, 1556).

II. Praeter capita ex antiquis fontibus, 196 capita noviter adiecta fuerunt, ex consultatione vel iussu Gregorii IX, quae generatim habentur in fine titulorum, sub inscriptione « Gregorius IX »; (cfr. e. gr. c. 19, X. V. 19; et c. 2, X. V, 26).

III. Etiam *rubricae* titulorum fuerunt desumptae ex antiquis collectionibus. Sex tantum novae rubricae adsunt: de officio iudicis (I, 32); de litis contestatione (II, 5); de calumniatoribus (V, 2), ex iure romano desumptae; duae prorsus novae: de custodia Eucharistiae, Chrismatis et aliorum Sacramentorum (III, 44); de infantibus et languidis expositis (V, 11); una ex duabus confecta: de reliquiis et veneratione Sanctorum (III, 45).

H) *Modus citandi*. Citatur numero arabico *caput*; dein ponitur sigla X (origine Extra, nempe « Extravagantium Liber » vel « Extravagantes », quia hae Decretales vagabantur *extra* Decretum Gratiani); postea in-

dicatur *liber* numero romano; et in fine titulus numero arabico.

In usu fuit, et adhuc est, citare per sola verba initialia *capitis*; quod ope indicis alphabetici facile invenitur. (Verba initialia *capitis* et rubrica *tituli* solent quidem citari, sc. addi modo descripto citationis). En exempla:

C. 1, X. III, 9. — Aut: Caput « Novit ille ». — Aut: cap. « Novit ille » X. III « Ne sede vacante aliquid innovetur ».

C. 6, X. III, 39. — Aut: caput « Cum Apostolus ». — Aut: cap. « Cum Apostolus » X. III, « De censuris, exactionibus et procurationibus ».

C. 26, X. V, 33. — Aut: caput « Quanto amplius ». — Aut: cap. « Quanto amplius », X. V, 33, « De privilegiis et excessibus privilegiatorum ».

I) *Auctoritas Legalis*. Collect. Greg. non habet omnimodam *auctoritatem scientificam*. Plura enim documenta iuris omisit, alia mutavit. Quaestio est igitur de auctoritate eius *legali*; et sub hoc respectu collectio dicenda est iuridice *authentica* quoad *omnes suas partes*, cum omnia quae continet, fuerint adprobata a R. Pontifice per Bullam « Rex Pacificus », d. 5 Sept. 1234.

Omnia eius capita componunt unam Constitutionem eodem tempore datam, ita ut etiamsi unum alteri contraret, non sibi derogarent ratione temporis. Adsunt revera quaedam *antinomiae* et ad eas solvendas recurritur ad principia interpretationis et concursus legum. Fuit *exclusiva* in ordine ad antiquas collectiones contrarias, etsi habentur in Collectionibus authenticis; verum non abrogavit Decretales in Gratiani decretum receptas. Patet ex intentione Gregorii IX efficiendi unam Collect. magis completam ex prioribus collectio-

nibus decretalium seu Compilationibus antiquis, quae non habuerunt scopum tollendi Decretum, sed sup-
plendi.

Insuper in Collect. Gregor. habentur determinationes legum quae tantum in Decreto inveniuntur, (e. gr. c. 15 Conc. Later. refertur in c. 29, C. XVII, q. 4 et in Decretalibus omittitur sed subauditur in c. 4, 7, 24, 26, X. V, 3) et explicitus etiam ad illud fit recursus « ut legitur in Decreto » (c. 6, X. IV, 2, citat., c. 3, C. XXXIII, q. 1). Etiam nonnullae paleae referuntur.

Quaesito utrum omnes aliae leges generales (particulares enim nullimode fuerunt sublatae) quae non recensentur nec in Collect. Greg. nec in Decreto, fuerint abrogatae; nonnulli respondent affirmative, dicentes Gregorium IX animo intendisse ponere suam Collectionem loco antiquarum et antiquata iura respuere; alii e contra negant, ita ratiocinantes: Qui composuerunt Collectiones antiquas, leges collegerunt quae sibi viderentur utiles; sed ex hoc minime putabatur leges non recensitas esse inutiles. Imo vidimus novos collectores iura ab aliis praetermissa recipere, (ita effecta fuit *secunda* Compilatio). Praeterea nunquam data fuit necessaria derogatio seu abrogatio.

Collectio Greg. IX habuit insuper *vim legis universalis* (et hoc dicendum est, e. gr., contra Febronium, qui in « Principiis iuris publici ecclesiastici » 1767, negat Decretales Gregorii IX promulgationem generalem habuisse, cum Bulla « Rex Pacificus » 5 Sept. 1234 directa fuerit tantummodo doctoribus Bononiae et scholaribus Bononiae: additque in Germania vim habere *Decretales* quae admissae sunt est observantur).

Omnes ergo illae leges factae sunt leges universales etiamsi antea particulares.

Cum vero maxima pars Collectionis desumpta fuerit ex Decretalibus, adhuc inveniuntur in capitibus pars *narrativa* (quae non habet vim legis), et pars *dispositiva*, quae est vera et proprie dicta lex.

Rubricae (ex rubro colore) sunt authenticae eo sensu quod revera auctorem habuerunt S. Raymundum; etiam eo sensu quod habent vim legis, quando:

a) continent *sensum completum* v. gr. « Ne clerici vel monachi negotiis saecularibus se immisceant »; vel b) quamvis non exprimant propositionem completam; attamen propositionibus *completis aequiparantur*, v. gr. « De bigamis non ordinandis »; c) in fine sunt, quae nihil affirmant vel negent, v. gr. « De rescriptis ». Huiusmodi Rubricae legem constituere nequeunt: attamen habent vim directivam, et ita v. gr. ad Rubricam recurritur si dubitatur utrum sermo sit de Rescripto vel de Constitutione.

Inscriptiones seu *superscriptiones* capitum, a S. Raymundo introductae, cum se referant ad partem narrativam, non faciunt ius, eo vel magis quod saepe sunt falsae.

Summaria seu *Summae* quae breviter tenorem nonnullorum capitum indicant, adiecta deinceps et desumpta a commentariis Glossatorum, tantum doctrinaliter inservire possunt ad melius agnoscendum quae in capite habentur.

Item *Glossae* non habent nisi valorem doctrinalem.

Partes decisae, scilicet partes documentorum quas S. Raymundus omisit, eas *superfluas* existimans et indicans hanc omissionem vocabulis *et infra* aut *et*, non habent *valorem legalem*, imo etiam nec historicum, nam in multis casibus inepte introductae. Partes decisas primus addidit Antonius Contius (ed. Antverpiae, 1570); dein idem fecerunt Iustus Henning-Böhmer, Aemilius Ludovicus Richter et Aemilius Friedberg.

L) *Vicissitudines Collectionis Gregorianae*. Collectio

Gregoriana, magno plausu recepta in Universitatibus, habuit publicas praelectiones ordinarias et commentaria; unde prodierunt *Summae, Glossae, Casus. Decretalists* dicti fuerunt qui studio huius collectionis vacabant. Et universa doctrina canonica ex illo tempore usque ad nos, fere semper in scholis et in libris, tradita fuit iuxta ordinem Decretalium Gregorii IX, qui dicitur *ordo legalis*.

Decretalists memoria digni: Vincentius Hispanus, Inn. IV (Sinib. Fliscus, m. 1254), Bernardus De Botone Parmensis (m. 1263) auctor *Glossae Ordinariae*, Card. Hostiensis (Henricus de Segusia, m. 1271), Guillelmus Durantis, Ioannes Andreae (m. 1348) « fons et tuba iuris », qui glossam ordinariam auxit, Abbas Siculus (seu Panormitanus, seu modernus, Nicolaus de Tudeschis, m. 1445 vel 1453).

Plura adhuc servantur exemplaria manuscripta Decretalium Greg. IX, et nonnulla paullo posteriora sunt ipsa prima publicatione. Schulte asserit plus quam mille exemplaria in variis Bibliothecis exstare. Prima editio typis exarata fuit Moguntina a. 1473.

M) *Additamenta, Summaria, glossae et partes decisa* uti additamenta facta « Decretalibus » habenda sunt; item dicatur de *indicibus alphabeticis* seu *tabulis* rubricarum, *titulorum et capitum*.

Alia additamenta tantum in editionibus glossatis occurrunt, et sunt: *divisiones* titulorum et capita, similes divisionibus distinctionum et quaestionum in *Decreto*; *loci paralleli*, hausti ex Decreto Gratiani; *casus*, uti facti sunt in *Decreto*; *parallila*, sc. succincti conspectus graviorum sectionum glossae, positi ad marginem ipsius glossae.

N) *Editiones criticae Decretalium*:

a) Editio authentica *Romana* a. 1582; Grego-

rius XIII Correctoribus Decreti etiam revisionem collectionis Decretalium demandavit, et publici iuris facta est collectio iussu et auctoritate ipsius Gregorii XIII a. 1581, uno tomo in fol., cum glossis.

b) Editio duorum iurisconsultorum Petri et Francisci, geminorum fratrum *Pithoeorum*, (Pithou), quam Michaël de Peletier, eorum pronepos e sorore, typis imprimendam curavit, Parisiis 1687. (Haec editio exhibet summaria capitum, partes decisas, non tamen textui insertas, sed subiunctas; notas editionis Romanae cum appositione « Corr. Rom. »; notas Pithoeorum cum appositione « Pith. », nec non alias).

c) Editio curata a Iusto *Henning-Böhmer*. Iste recessit e textu editionis Romanae a. 1582, et hunc textum castigandum « nonnunquam audacius quam feliciter », ut ait Friedberg, suscepit.

d) Editio *Richter-Friedberg*, valde accurata (ed. secunda, a. 1922). In eius prolegomenis exponitur ex quibus fontibus Raymundus hauserit canones, et quibus canonum collectionibus usus sit. Est ipse textus Correctionis Romanae « quem quoniam legis auctoritatem obtinet mutare non ausus sum » (scribit Friedberg, pag. XLII), et post textum adsunt tantum notae criticae. In fine habetur Index titulorum et canonum Decretalium ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ De manuscriptis Decreti Gratiani et Decretalium servatis in Bibliothecis Europae. nonnulla innuit SCALA, *Saggio Storico-Critico sul Corpo del Dir. Can.*, 1904.

CAPUT. V.

Collectiones Decretalium inter aa. 1234 et 1298.

75. — Primae post Gregorium IX Decretales in eiusdem Collectionem inseruntur. Non multo post Collectionem Greg. habita sunt duo Concilia Generalia: Lugdunense I sub Inn. IV, 1245, et Lugd. II sub B. Greg. X 1274, ex quibus prodire variae leges; insuper *plura Concilia particularia*, quae tamen nullum influxum habuere in formatione iuris eccl. generalis. Unde novae leges, sed duo tantum fuerunt fontes e quibus Collectiones novae efformantur: *Conc. oecumenica* et *Decretales RR. Pontificum*.

Primis temporibus hae Decretales opportune adiciebantur seu inserebantur Collectioni Gregorii IX. Deinceps cum in magnam molem crevissent (etenim omnes successores Gregorii IX, excepto Coelestino IV qui [1241] septemdecim dies Pontificatum tenuit, multas constitutiones tulerunt), necessarium visum est novas efformare Collectiones.

Character specificus harum Collectionum in hoc fuit quod generatim erant *Collectiones Constitutionum unius Pontificis*. Imo unius eiusdemque Pontificis aliquando habitae sunt plures Collectiones, et omnes in supplementum « Decretalium » Gregorii IX, quibus inseruntur. Eas saltem innuere praestat, non solum ne videamur ipsas sicco pede praeterire, sed quia nonnullae publicae auctoritatis fuerunt, et Librum Sextum Bon. VIII prae-pararunt.

76. — *Collectiones Innocentii IV.* — Inn. IV (Sinibaldus de Fliscis, a 1243-1254), magnus iurisconsultus, Summus Pontifex electus confecit Commentarium Collectionis Gregorii IX, tamen ut doctor privatus.

Tres collect. authenticas suarum Decretalium redegit: *I Collectio a. 1246*: collectiuncula, in qua habentur quaedam Decretales a Greg. IX. datae post factam Collectionem suam; quibus accedit Constitutio « Romana Ecclesia » ipsius Inn. IV. Innocentius eam misit ad Universitatem Parisiensem, et adprobavit per Constitutionem « Cum inter venerabiles » d. 21 Apr. 1246; in hac Constitutione non solum statuebatur, quod ea adhibenda erat in scholis et in foro, sed etiam quod capita huius Collectionis collocanda erant sub respectivis titulis in Collectione Gregoriana.

II. Collectio. a 1250. Confecta post Conc. Lugd. I. (1245) continet Constitutiones ab ipso Inn. IV datas in Conc. Lugd. I et plures alias ipsius Concilii. Eam misit per Const. « Cum in Concilio Lugdunensi a. 1251 » ad Universitates Bononien. et Parisien.; praecipiens ut capita insererentur sub respectivis Titulis in Collectionem Gregorianam.

III. Collectio a. 1253. Noverat Inn. IV quod plures Constitutiones ipsius quae non erant generales inserebantur a quibusdam in Collectionem Gregorianam. Quare quandam concinnavit Collectionem aut potius indiculum, in quo capita inserenda indicantur; (initium cuiusque capitis tantum indicatur); eamque direxit per Constitutionem « Ad expediendos » Philippo Archidiacono Bononiensi, 9 Sept. 1253, cum mandato ut ipse has Decretales et constitutiones, magistris et scholaribus Bononiae exponeret, et inseri curaret collectioni Gregoriana in titulis adnotatis.

Collectio privata quidem habetur Decretalium Innocentii IV, divisa in 33 titulos, ad imitationem Collectionis Gregoriana; sed parvi fuit momenti.

Tres collectiones authenticae habuerunt glossatores, qui fuerunt « Bernardus Compostellanus, Hostientis, Abbas an-

tiquus (sculus et ipse, m. circa a. 1288), Boatinus Mantuanus (m. 1300) et alii ».

77. — *Collectiones successorum Inn. IV usque ad Bonifacium VIII.* — Alex. IV, Urbanus IV, Clemens IV publicaverunt Decretales, et ex eis concinnatae fuerunt Collectiones. Saepe in illis indigitabatur tantum ad quos titulos Collectionis Greg. novae Decretales referebantur. Schulte mss. harum Decretalium ex variis bibliothecis sumpta publicavit.

B. Gregorius X (Visconti 1271-1276) confecit Collect. authenticam, quae habet Constitutiones a se latas in Concil. Lugd. II seu Canones huius Concilii (1274), et etiam Decretales suas extra Concilium datas; eamque misit per Const. « Cum nuper » 1 Nov. 1274, ad Univers. Bonon., Patav., Parisiensem, iubendo ut capita insererentur locis aptis in Collectionem Greg. IX. Dividitur in 15 titulos et 31 capita.

B. Inn. V, Hadrianus V, Ioannes XXI brevi tempore regnarunt, et nullae habentur ex eis collectiones.

Nicolaus III effecit Collect. *authenticam* suarum Decretalium, missam per Const. « Cum quasdam Constitutiones » 23 Mart. 1280, ad Universit. Paris., cum sueto mandato insertionis. Haec Collectio edita quidem fuit a Schulte, e ms. bibliothecae Universitatis Erlangensis.

Martinus V, Honorius IV, Nicolaus IV, S. Coelestinus V plures Constitutiones ediderunt; non fuerunt tamen collectae, sed tantum insertae locis respectivis Coll. Gregoriana.

Collectiones Decretalium plurium Pontificum sc. collectiones communes, variae fuerunt; verum memoria de una tantum, et quidem incompleta habetur, sub 92 capitibus.

CAPUT VI.

Liber Sextus Bonifacii VIII.

78. — Liber Sextus Bonifacii VIII. *A) Causa.* Causae huius novae Collectionis (quae 64 annis post Decretales Greg. IX prodiit) hae fuerunt; compilationes plures, nimiae. Multae Decretales SS. PP. similes, diffusae, contrariae. Quaedam iura in desuetudinem abierant. Et multa dubia extabant. Nova ergo completa Collectio desiderabatur. Bonif. VIII (1294-1303) motus fuit ad eam dandam instantibus precibus Universitatis Bononien.; ipse coeteroquin scientia iuridica eminebat.

B) Collectores. Opus perficiendum commisit tribus viris doctis: Guillelmo de Mandagotto Epis. Ebrodunensi (Embrun, quae dioecesis fuit unita dioec. Aquensi, Aix); Berengario de Fredol. Epis. Biterensi (Bèziers in Gallia merid.) et Richardo Petronio Senensi, vicecancellario Ecclesiae Romanae.

Insuper Dinus de Rossonibus seu Dinus Mugellanus, (m. a. 1303) professor Bonon., collegit 88 regulas iuris ex iure Romano, quae velut appendix adiunctae sunt huic Collectioni. (Etiam Cardinalis Longo partem habuit in hisce Regulis).

Per Bullam « Sacrosanctae » d. 3 Martii 1298 (legatur haec Bulla), Bonif. VIII transmisit novam Collectionem ad Universitatem Bononien. (In quodam manuscripto Bibliothecae Giessen habetur alia Bulla, qua Collectio dirigitur etiam Universitati Parisien. Cfr. glossam in Corp. I. C. Et dein quidem per aliam Bullam Universitati Salmanticensi).

C) *Titulus et divisio*. Ab ipso Bonifacio VIII vocata est haec compilatio « Liber Sextus », tum, ut ipse dicit, quia haec Collectio accedit ad 5 libros Greg. IX, tum quia numerus *sex* reputabatur perfectus.

(Nilles rationem dat, cur numerus senarius dicatur perfectus. Iuxta Euclidem perfectus dicitur numerus qui, divisus per *possibiles* divisiones, suis ipsius partibus est *aequalis*. Talis est numerus senarius, qui, divisus per 2, 3, 6 dat: 3, 2, 1; et additionem faciendo de hisce obtentis numeris, habetur semper numerus 6; sc. 3, 2, 1-6. [Non ita, e. g. 12, qui divisus per divisiones possibiles dat 6, 4, 3, 2, 1-16. Lusus eumetriæ, genio illius temporis respondentes]. Hoc nomen *Sextus* generatim retentum est).

Dividitur in V libros et libri in 74 titulos, quorum Rubricæ desumuntur etiam ex Collectione Gregoriana. Tituli dividuntur in 359 *capita*, quorum 229 ex Decretalibus et Constitutionibus ipsius Bonif. VIII proveniunt; reliqua 130 ex duobus Conciliis Lugd. et ex Decretalibus RR. Pontificum a Greg. IX usque ad Bonif. VIII.

Modus quo Decretales in Sexto habentur:

1. Plura omittuntur. 2. Verba saepe mutantur. 3. Fere omnes Decretales resecantur et citantur per fragmenta.

D) *Discrimina inter Sextum et Collectionem Gregorianam*.

1. Transformatio textus est *magis radicalis*, unde textus evadit perfectior et magis continuus.

2. *In inscriptionibus*, indicatur generatim tantum nomen Pontificis, non vero personae cui Decretalis dirigitur. Inter exceptiones cfr. amplissimam Constitutionem « Exiit » Nicolai III, (c. 3. Exiit, V, 12 in Sext., ubi fere cunctae haesitationes circa regulam S. Francisci declarantur).

Observatur tamen successio Pontificum. Neque generatim habetur sigla « et infra ».

E) Auctoritas. Fere eadem dicenda sunt ac de Coll. Gregoriana. Est Coll. *authentica*, proinde habet vim legis universalis. *Una*, seu omnia capita censentur data uno eodemque die; et proinde sibi invicem non derogant. Est *posterior* aliis Collect. Unde derogat omnibus Collectionibus editis post Greg. IX; et quidem Collectioni Gregoriana, quatenus leges contrarias Sexto contineat. Est *exclusiva* quoad Decretales universorum Pontificum Bonifacii VIII praedecessorum, nisi fuerint specialiter reservatae uti fuerunt: Constitutio Coelestini V in qua statuitur quod R. Pontifex potest papatui renunciare (c. 1, I, 7 in Sex.); alia Constitutio Alexandri IV de pedagio (tributo a transeuntibus per vias publicas et per pontes persolvendo) et guidagio (tributo a peregrinantibus solvendo pro praestito conducto militari per loca periculosa), c. 4, III, 20, in Sext. Non tamen est exclusiva quoad alias Decretales Bonif. VIII non insertas, cum ille abrogaverit tantum decretales praedecessorum suorum et non suas quas edidit a sua electione (1294) ad Sextum (1298). Nec est exclusiva quoad iura particularia, cum non habeatur in Sexto formula eorum derogatoria.

Rubricae Inscriptiones, Capita eundem valorem habent ac in Collect. Greg. In posterioribus editionibus additae sunt *partes decisae*.

Regulae iuris, 88, *sunt etiam authenticae*, quidquid alii senserint, existimantes eam vim legis non habere, eo quod specialiter non approbentur in Bulla « Sacrosanctae ».

Non enim videtur quare necessaria sit haec specialis mentio. (De Regulis Iuris scripsere tractatus Reiffenstuel et Pirhing).

F) Modus citandi. Citatur caput numero arabico, li-

ber numero romano, *titulus* numero arabico, cum addito « in Sexto » seu « in Sext. », aut « in VI ».

Interdum ad caput citantur verba initialia; e. gr. c. « Etsi Capitulum » 1, III, 6, in Sext. »; « Decet domum Domini » 2, III, 23 in VI; c. 3, III, 23 in VI^o quod inscribitur « Clericis laicos » et est celebris Bulla d. 25 Februarii 1296, ex qua exarserunt saevissimae luctae inter Philippum IV Pulchrum et Bonifacium VIII ⁽¹⁾.

G) *Vicissitudines*. « Sextus » receptus est in Universitatibus et proinde explanatus in praelectionibus. Attamen non habebatur ut liber *ordinarius*, sed *extraordinarius*.

Eius Glossatores praecipui: Ioannes Andreae (m. 1348), Ioannes Monachus gallus, dein Cardinalis (m. 1313), Guido de Baysio seu « Archidiaconus Bononiensis ».

Ioan. Andreae ex his variis glossis confecit glossam ordinariam. Tandem saec. XV Helias Regnier, prof. in Univ. Pictaviensi (Poitiers) ei addidit *casus* et *notabilia*.

Quo ad ecclesiasticam disciplinam attinet, maximi faciendum est hoc opus Bonifacii VIII; ac pariter dein Collectiones Clementis V et Ioannis XXII; plurimum enim hae leges dein contulerunt ad minuenda nefasta consecraria schismatis occidentalis.

H) *Editiones*. Correctores Romani Decreti curarunt etiam *Sextum*, illumque publicarunt, editione authentica, a. 1582, sub titulo « Liber Sextus Decretalium D. Bonifacii Papae VIII suae integritati una cum Clementinis et Extravagantibus, earumque Glossis restitutus ».

Aliae editiones criticae; fratrum Pithoeorum, Hen-

(¹) Cfr. etiam c. « Quoniam » seu cap. un. III, 17 in Clem., et, pro historia, HERGENRÖTHER, *Storia Universale della Chiesa*, vol. IV, p. 310 et sqq. ed. it., a 1905; ALBERS, *Storia Ecclesiastica*, 1913, vol. II, p. 45 et sqq.; TOSTI, *Vita di Bon. VIII e dei suoi tempi*, 1846.

ning-Böhmer, Richter-Friedberg (edit. secunda, anni 1922: eadem est ac illa Decretalium Gregorii IX cum indicibus seu tabulis).

CAPUT VII.

Clementis V Constitutiones et Extravagantes.

ARTICULUS I.

Clementinae.

79. — A) “Clementinarum”, promulgatio et revocatio ac nova promulgatio. Exacto Concilio Viennensi (1311), in quo plures editae fuerunt Constitutiones, Clemens V (Bertrandus de Got, 1305-1314) ad novam collectionem mentem intendit. Hanc edidit Collectionem in Consistorio habito Montiliis (Monteaux), prope civitatem Carpentoratem (Capentras in Gallia merid.; ipse primus fuit ex serie Pontificum Avenionensium), die 21 Martii 1314 (vel 1313 si *data* sumitur ab Incarnatione Domini); ac iussit ut ea ad Univ. Parisiensem et Aurelianensem transmitteretur.

Verum, paucis post diebus, detectis nonnullis mendis, voluit ut exemplaria iam evulgata ad Cameram Apostolicam redderentur, et emendatio fieret. Sed ipse d. 20 Apr. 1314, correctione non absoluta, decessit.

Opus a Clem. V inceptum Ioannes XXII (Iacobus Euse, 1316-1334), eius immediatus successor, prosecutus est, emendavit ac perfecit, atque promulgavit per Bullam « Quoniam nulla » d. 25 Oct. 1317 Avenione datam.

B) Titulus. Dicitur quod ab ipso Ioanne XXII haec collectio vocata fuerit *Liber Septimus* Decretalium; sed,

opera praesertim Ioannis Andreae, nuncupata fuit « Clementinae ». Etiam « Clementis Papae V Constitutiones » et « Liber Clementinarum ».

C) Divisio et materia. Ordo idem est ac in Collectione Bonifacii VIII et Gregorii IX. Habet quinque libros, et 52 titulos, divisos in 106 capita.

Adsunt *Decretales Clem. V*, et insuper: *Const. "Super Cathedram"*, Bonifacii VIII (quae fuerat abolita a Ben. XI per Const. « Inter cunctas » d. 17 Febr. 1304, ac dein reintegrata a Clem. V in Conc. Viennensi per Const. « Dudum »), c. 2 de sepulturis, III, 7 (ibi conceditur religiosis Praedicatoribus et Minoribus facultas praedicandi in suis ecclesiis et in plateis, exceptis horis quibus Praelati praedicare voluerint; eorum Superioribus iniungitur, ut petant a Praelato facultatem exponendi suos religiosos ad audiendas confessiones, denique statuitur eosdem in locis suis libere sepelire illos qui hoc sponte elegerint, relicta tamen quarta funeraria ecclesiae parochiali); et Const. Urbani IV (Pantaleon, 1261-1264) de institutione festi in honorem SS. Sacramenti, « Transiurus de mundo » d. 11 Aug. 1264, quae fuerat evacuata publicatione Libri Sexti (a. 1298), vigere coepit post C. Viennense; cap. unic., III, 16 in Clem.

Iuxta inscriptiones, cum fere singulis capitibus praeponantur verba « in Conc. Viennensi », aut « in eodem », aut « idem (sc. Clemens V) in eodem », inferendum videretur fere omnes constitutiones datas fuisse in C. Viennensi; sed ex exiguo valore historico inscriptionibus tribuendo, rectius hodie retinetur illas in Conc. Viennensi pro certo datas fuisse constitutiones, in quibus invenitur « sacro approbante Concilio »; eas vero ubi legitur « cum fratrum consensu » statutas fuisse extra Concilium.

D) Auctoritas. Est collectio authentica (subintelligitur semper « usque ad novum Codicem »), *una*, legum anteriorum contrariarum *abrogatrix*; non tamen exclusiva, uti fuerunt Collectio Gregoriana et Liber Sextus: ac ideo per ipsam valore non destituuntur aliae Decretales et Canones Bonifacii VIII, Clem. V, aut Concilii Viennensis.

De valore *Rubricarum, capitum*, etc. idem tenendum est ac de praecedentibus collectionibus.

Glossae in hanc Collectionem factae fuerunt, dein a Ioanne Andreae in *Glossam ordinariam* adunatae.

E) Modus citandi. Idem est ac in *Sexto*, et distinguitur per additum « in Clem. ». E. gr.: c. 1, V, 8 in Clem.; aut: c. « Si quis suadente diabolo » in Clem.; c. 1, I, 9 in Clem.; aut: c. « Ut clericorum » in Clem.; c. 1, V, 11 in Clem.; seu: c. « Exivi de Paradiso » in Clem.

F) Editiones. Editiones criticae proveniunt ex iisdem auctoribus: Correct. Rom. a. 1582; Pithoeis; Böhmer; Richter et Friedberg.

80. — Duae Collectiones privatae uti “ appendices „ interdum Clementinis adiectae. Aliae Decretales ipsius Clem. V extra « Clementinas » remanserunt, et aliae prodierunt ex eius successoribus.

a) Anno 1317 circiter, Guillelmus de Monte Lauduno (Montlezun), monachus pictaviensis (Poitiers), S. Benedicti et professor iuris in Univers. Tolosana, tres Constit. Ioannis XXII post Clementinas publicatas glossavit ac edidit.

A. 1325 Zenzelinus de Cassanis Montispessulani (Montpellier) 17 Decretales tum Ioannis XXII tum aliorum Pontificum collegit, et una cum illis tribus a Guillelmo de Monte Lauduno editis glossavit et publicavit.

Haec Collectio 20 Decretalium recepta fuit ad instar *Appendicis in Clementinas*.

b) Dein aliae 70 Decretales, veluti nova *Appendix*, adiectae fuerunt ad calcem Collectionis Clementinarum. Hinc factum est, ut, arte typographica inventa, hae duae Appendices uno volumine cum Clementinis editae fuerint.

ARTICULUS II.

Extravagantes tum viginti Ioannis XXII tum communes.

§1. — Extravagantes Ioannis XXII (Iacobi de Euse, 1316-1334). Saec. XVI Ioannes Chappuis, licentiatus iuris canonici in Univers. Paris. et in typographia Parisiensi corrector, primam Appendicem, de qua supra, ad ordinem systematicum digessit, per titulos et capita. Continet proinde haec Collectio 20 Decretales Ioannis XXII, quas ipse Chappuis inseruit in novam editionem « *Corporis Iuris Can.* » a se editam et a quodam Vitali de Thebes (1499-1502); quaeque inde comprehensae fuerunt in subsequentibus editionibus.

Non dividitur in libros, cum sufficienti materia careat; habet 14 titulos et 20 capita.

§2. — Extravagantes communes. Aliae 70 Decretales posteriorum Pontificum, a Bonif. VIII (1294-1303) ad Sixtum IV (1471-1484) eae nempe quae, post editionem Libri Sexti, « communiter » in codicibus et editionibus *Corporis Iuris Can.* iam occurrebant veluti *appendix*, in novum volumen collectae fuerunt ab eodem Ioanne Chappuis, cui nomen « Extravagantes communes »

tributum fuit. Dispositae in suetos quinque libros (sed liber IV *vacat* ex defectu materiae); et libri dividuntur in 35 titulos, et tituli in 74 capita.

83. — De valore Extravagantium, de modo citandi, etc.

a) Utraque collectio est *privata*: « Utrique certe Extravagantium sylloge, qua sylloge erat, Apostolicae Sedis nunquam adprobatio accessit; liquet tamen, Decretales in utramque collectas, cum authenticae essent et pro universa Ecclesia latae, vim legis in catholico orbe habuisse, nisi obrogatas eas esse constitisset »; ita Card. Gasparri in praefatione ad Codicem Iuris Can.

Quod attinet ad valorem scientificum, pluribus scantent imperfectionibus. Inscriptiones, e. gr., aliquando sunt falsae in secunda collectione; ita Extrav. « Viam ambitiosae » (c. 1, III, 8, Extr. com.) quae Martino IV etiam a correctoribus Romanis tribuitur, videtur potius accensenda Martino V (1417-1431); Extrav. « Sane » c. 1, De Simonia, V, 1, Extrav. com., tribuitur Urbano IV et est Urbani V. Item quaedam constitutiones uti Extravagantes referuntur, dum in authenticis collectionibus continentur.

b) *Modus citandi* Extravagantes Ioannis XXII ex hoc exemplo apparet: « Extrav. *Execrabilis*, De praebendis III (et hoc numero designatur *titulus*), Extrav. Ioan. XXII »; Extrav. « Sancta Romana » VII, Extrav. Ioan. XXII, quae damnat Fraticellos sive Beguinos; « Dierum crescente » XII, Extrav. Ioan. XXII. Extravagantes vero communes ita: « cap. *Ambitiosae*, De rebus eccles. III, 4, Extrav. comm. »; « c. un. III, 1 in Extr. com. », quod agit de musica sacra; « c. 1, III, 6 in Extr. com. » de crematione corporum; c. 1, Extrav.

« Unam Sanctam, De Maioritate et oboedientia, I, 8, Extrav. com. » ⁽¹⁾; c. 2, V, 9, Extrav. comm., seu Extrav. « Unigenitus » Clem. VI de anno iubilaeo. (Cfr. etiam c. 1, V, 9, Extr. comm., seu Extrav. « Antiquorum » Bonifacii VIII) ⁽²⁾; sc. secunda collectio Extravagantium citatur modo sueto per caput, librum et titulum, cum addito « Extrav. com. ».

c) *Editiones* criticae datae sunt a Correctoribus Romanis a. 1582, a fratribus Pithoeis, ab Henning Böhmer, et a Richter et Friedberg.

CAPUT VIII.

Corpus Iuris Canonici.

ARTICULUS I.

De significatione et valore tituli

“ Corpus Iuris Canonici „.

84. — *Variae acceptiones tituli “ Corpus Iuris Can. „.*
Ambitus, significatio et valor. « Corpus Iuris » in genere est quaedam collectio completa iurium. Ita inter Romanos Gregorius iurisconsultus (saec. III-IV) suam Collectionem vocavit « Corpus iuris ». Quatuor collectiones

⁽¹⁾ Conferantur haec momentosa capita; una cum Const. *Unam Sanctam*, vide c. *Meruit*, sc. c. 2, V, 7, in Extr. comm.; capita *Execrabilis* et *Ambitosae* citantur etiam ad can. 1439 Codicis; caput *Docta sanctorum*, ad can. 1264, § 1; caput *Detestandae*, ad can. 1203. Quae pertractantur in Extravagantibus ex ipsa lectura Rubricarum facile colligitur.

⁽²⁾ Pro notitiis historicis huius Bullae, cfr. PRINZIVALLI, *Gli Anni Santi*, 1899, pag. 16 et sqq.

Iustiniani (Pandectae, Codex, Institutiones, Novellae) dictae sunt efformare « Corpus Iuris Romani ».

Hac voce in J. Can. recepta, « Corpus canonum » appellata fuit vetus illa editio Anselmo dicata; item Decretum Gratiani dictum fuit « Corpus Decretorum » et « Corpus Iuris Can. »; pariter antiquae Compilationes et maxime Collectio Gregorii IX.

Postea Conciliabulum Basileense (sess. XXIII, cap. 6, a. 1436) distinguere voluit *Corpus Iuris Canonici* ab *Extravagantibus*, ut tantummodo recognosceret pontificias reservationes beneficiorum ecclesiasticorum quae posteriores non essent « Clementinis »; eas dixit *clausas*, i. e. contentas in *corpore iuris* (includuntur in cc. 2, 34; De Praebend. III, 4 in Sext.), easdem opponens reservationibus *Extravagantium* et *Regularum Cancellariae*: unde usus invaluit, post Concil. Basil., solas collectiones authenticas (Greg. IX, Bonif. VIII et Clem. V) dictione « Corpus Iuris Can. » designandi.

Verum dein Gregorius XIII in Const. « Cum pro munere » d. 1 Iul. 1580 prima vice appellavit « Corpus Iuris Can. » Decretum Gratiani, Decretales Greg. IX, Sextum, Clementinas et Extravagantes; et post memoratam Constitutionem nullum debet adesse dubium de significatione tituli « Corpus Iuris Canonici ». (Verum est quod post « Collectionem Clementinam » nulla alia Collectio authentica edita fuit usque ad Concil. Trident.; tantum *hoc sensu* Corpus iuris dici potest *clausum*, cum Clementinis).

Per Const. « Cum pro munere », « Corpus Iuris Can. » adeptum est *editionem* (non vero *promulgationem*) officialem, proinde indicatum fuit quale erat « Corpus Iuris » *practicum*, non vero officiale seu legale, seu authenticae auctoritatis. Nam « Corpus Iuris Can. » nunquam effor-

mavit *unam* collectionem, cuius partes essent eiusdem valoris: Decretales Greg. IX, Sextus et Clementinae, usque ad Codicem, erant authenticae, dum Decretum Gratiani, Extrav. Ioan. XXII et Extrav. Communes nunquam valorem publicarum collectionum attigerunt.

ARTICULUS II.

Appendices ad Corpus Iuris Canonici.

85. — *Varia additamenta* facta sunt Corporis I. Can., praeter plures *indices*, auctore e. gr. Guenois Bituricensi, quae tamen non habentur in editione Richter-Friedberg seu Lipsiensi. Appendices communiores sunt:

Ad calcem Decreti Gratiani:

a) *Canones Poenitentiales* 47 desumpti ex « Summa Aurea » Card. Hostiensis. — b) *Canones Apostolorum* 84, ex versione Gregorii Haloandri seu Hofmann, iurisconsulti germanici (m. 1531).

Ad calcem secundi voluminis, seu post Extravagantes:

c) *Septimus Decretalium Petri Matthaei*. Iste iurisconsultus lugdunensis collegit Decretales a Sixto IV (1471-1484) ad Sixtum V (1583-1590), adiectis quibusdam aliis praedecessorum Sisti IV, et pluribus dispositionibus Conc. Tridentini, suam collectionem dividendo in quinque libros, et libros in titulos et capita. Lugduni a. 1590 eam edidit; et dein collectio inserta fuit in Corpus Iuris Can. Citatur per caput, librum et titulum, cum addito « in VII Petri Matthaei ». Liber VII Decretalium Petri Matthaei, etsi multis editionibus Corporis Iuris Can. uti appendix appositus, nunquam ab Apostolica Sede approbationem nactus est; (imo in Indicem

librorum prohibitorum, decreto 3 Iul. 1623, relatus fuit tunc temporis).

(Nomine « Septimi Decretalium » venit, praeter « Clementinas » uti dictum est, alter liber seu collectio Decretalium Clementis VIII, quae non fuit adiecta uti appendix Corpori Iuris Can., et de qua videre est sub Num. 108).

d) Alia appendix Corpori I. Canonici fuerunt « Institutiones Iuris Canonici » Ioannis Pauli Lancelotti (1522-1590), de quibus dictum est in « Prolegomenis », (n. 3).

ARTICULUS III.

Editiones Corporis Iuris Canonici.

86. — De editionibus Corporis Iuris Can. quaedam diximus disserendo singillatim de eiusdem libris.

I. Cum glossa: 27 recensentur a Laurin ⁽¹⁾, quarum nonnullae indicantur:

a) Editio cura Ioan. Chappuis et Vital. de Thebes, Parisiis, a. 1499-1500; secunda ed. a. 1503.

b) Variae editiones prodire Parisiis, Lugduni, Basi-
leae prima medietate saec. XVI.

c) Cura Ant. Demochares, Parisiis, a. 1561.

d) Alia editio Antverpiae a. 1572 sq.

e) Romae, in aedibus Populi Romani 1582. cura Cor-
rectorum Romanorum (3 vol.).

II. Sine glossa: 26 recensentur a Laurin, (l. c., pag. 231) quarum nonnullae:

a) Cura Ant. Demochares, duae editiones, 1550 et 1553.

⁽¹⁾ LAURIN, *Introd. in Corp. I. Can.*, pag. 230. Vide etiam SCALA, *Saggio Storico Critico sul Corpo del Diritto Canonico* 1904, p. 187 et sgg. *delle edizioni del Corpus I. Can.*

b) Cura, adnotationibus et additionibus Ant. *Contii* duae editiones, Antverpiae, 1567 et 1569.

c) Opera *Petri Matthaei*, Francofurti, 1590 et 1596, duae editiones.

d) Cura Pauli *Lancelotti*, adauctae eiusdem Institutionibus, plures editiones, Lugduni, Parisiis et Coloniae.

e) Cura Petri et Francisci *Pithoeorum*, quatuor editionibus, 1686, 1685, etc.

f) Cura Christ. Henr. *Freiesleben*, Pragae et Coloniae 1728 etc., plures editiones.

g) Cura Iusti Henning *Boehmer*, Halae, 1747.

h) Cura Aemilii Ludovici *Richter*, Lips., 1839.

i) Cura Aemilii *Friedberg*, Lips., 1879-1881 (2 vol.); et secunda editio pertinet ad a. 1922. Editio *Friedberg* dicitur « editio Lipsiensis secunda », cum effecta sit super editione *Richter*, quae est Lipsiensis.

Nota. — Pro meliori enucleatione abbreviaturarum, quae occurrunt in codicibus mss. Corporis I. Can. et in antiquioribus editionibus, inserviunt haec opera, inter coetera:

1. Doujat « Praenotiones canonicae » liber V, cap. 18.

2. « Modus legendi abbreviaturas in utroque iure », Norimberg, 1482, et alibi dein editum.

2 Walther « Lexicon diplomaticum », Gotting, 1740.

Adsunt etiam *Lexica* iuris canonici, in quibus voces graviores enucleantur:

« Dictionarium iuris » Alberici de Rosate (m. 1354), Venet., 1573 et dein.

« Lexicon iuridicum » Iacobi Stoer, 1599.

« Lexicon iuridicum » Simonis Schardii, 1600.

« Vocabularium iuris utriusque » Philippi Vicat, 1760.

« Magnum Lexicon iuridicum » Ioannis Calvinii (*Kahl*), 1725.

CAPUT IX.

Regulae Cancellariae Apostolicae.

87. — Regulae Cancellariae in genere erant statuta RR. Pontificum pro bono regimine Romanae Curiae.

Proprie hoc nomine veniunt: « Statuta seu ordinationes Apostolicae quae a RR. Pontificibus ferri solebant initio et pro tempore sui Pontificatus, praesertim pro expeditione negotiorum, pro beneficiis et iudiciis ».

Earum proprius character hic erat, quod valorem haberent tantummodo pro tempore Pontificis promulgantis; et haec promulgatio generatim habebatur immediate post electionem, ante coronationem: quod ad ostendendum, R. Pontifex litera initiali sui nominis et non nomine assumpto, illas subsignabat, hoc modo: « Placet, publicentur et describantur. H. » (sc. Hannibal della Genga), aut « I. » (sc. Ioseph Sarto).

Divisio. Triplicis speciei sunt Regulae Cancellariae: directivae, iudiciales et beneficiales.

1. *Directivae* seu *expeditivae* respiciunt normam et modum expediendi Litteras Apostolicas ex Cancellaria.

2. *Iudiciales* normas suppeditant servandas in appellationibus et iudiciis.

3. *Beneficiales* seu *reservatoriae* spectant praecipue causas beneficiorum ecclesiasticorum et praesertim eorum reservationes.

Origo. Cum in Romana Curia semper extiterit Cancellaria, aliquo modo determinata forma negotia expediendi semper vigere debuit. Regularum vero Cancellariae, prout hodie noscuntur, non inveniuntur vestigia

ante saec. XII; et antea supponendum est quod hae normae viva voce aut consuetudine traderentur inter R. Curiae officiales.

Ioannes XXII (1316-1324) has normas uti postremis temporibus tunc extabant, ad formam reduxit, easque edidit per Petrum Le Tessier, qui fuit Cardinalis (1320-1325): ita habitae fuerunt 32 Regulae: agebant de formulis adhibendis in Litteris Ap. et de materia harum Litterarum.

Urbanus V (Grimoard, 1362-1370) regulas de reservatione beneficiorum introduxit, quae continebatur in decretali « Ad regimen » data a. 1335 a Bened. XII, (c. 13, III, 2 in Extrav. Comm.). Et Nicolaus V a. 1450 Regulas Cancellariae in formam stabilem constituit, quae dein substantialiter servata est; verum, cum singuli Pontifices eas reassumerent initio sui Pontificatus, plures introductae sunt mutationes. Hodie numerantur LXXII.

Possunt hae Regulae comparari *edictorio praetoris romani*, qui initio sui anni regulas quas secuturus esset proponebat; dein edictorium coeptum est servari, et demum transiit in *edictum perpetuum*; similiter contigit de Regulis Cancellariae.

Ex hoc quod hae Regulae non erant perpetuae (de eis scripsit Gonzalez: « ad instar phoenicis reviviscunt », per illam renovatam adprobationem initio cuiusque Pontificatus), quidam asseruerunt eas non esse veras leges: quod fundamento destituitur.

Primum Urbanus VIII (1623-1644) declaravit eas censendas esse denuo ligare a crastina die post electionem R. Pontificis, licet nondum essent solemniter publicatae. Quare ex tunc potius factae sunt *perpetuae*, quarum tamen obligatio suspendebatur tempore vacan-

tiae S. Sedis. Dein ab electione Pii VI (a. 1775) nec iam solemniter promulgabantur.

Forma specialis promulgationis, quam innuit Martinus V, est ipsa lectura Regularum facta in Cancellaria, coram Cardinali Cancellario et Praelatis et officialibus illius Dicasterii.

Momentum. Istae Regulae per se et directe non obligant nisi officiales Cancellariae, et pertinent ad *stylum* Cancellariae. Attamen plures ex voluntate Pontificum, vim generalem nactae sunt.

Praecipuae sunt: Reg. 9 de reservatione beneficiorum mensibus Apostolicis (Ian. et Febr.; Apr. et Maii.; Iul. et Aug.; Oct. et Nov.), et de alternativa pro Episcopis residentibus. Sed nunc tota res regitur can. 1432 et 1435. — Reg. 18 de iure quaesito non tollendo (cfr. can. 4). — Reg. 19 *de viginti*, cum quis in infirmitate constitutus beneficium resignaverit et intra XX dies decesserit, collatio beneficii est nulla. — Regula 20 de idiomate. — Regula 30 de verisimili notitia. — Regula 35 de annuali possessore, et 36 de triennali possessore, (cfr. can. 1447 et 1446). — Regula 70 de exemptione Cardinalium ab hisce regulis.

Per Concordata aut alias causas eis in nonnullis locis derogatum erat.

Postrema vice data fuerunt a Pio X.

Plures receptae fuerunt in Codicem, (cfr. can. 396 et 1435 de reservatione beneficiorum); pars potior, cum beneficia respiciat, pertinet ad Datariam, et non ad Cancellariam; proinde de eis, uti antea habebantur, actum est.

Regulae Cancellariae praebent antiquius exemplum legum ecclesiasticarum ita per articula digestarum, ut

quodlibet articulum dici debeat *Constitutio* abbreviata et in *synthesim* reducta.

Commentaria de eis scripserunt: *Ioannes Franciscus de Pavinis* Auditor Rotae (m. post a. 1484), *Sotus*, *Rebuffus*, *De Moulin*, *Gomez* (m. 1535 c.), *Reinffenstuel*, *Gonzalez* et praesertim *Riganti*. (Potes has regulas videre, e. gr., penes *Ferraris* « *Bibliotheca can. iur. etc.* », tom. I, ad verbum « *Beneficium* », art. 9).

CAPUT X.

De scientia iuris canonici in II epocha.

ARTICULUS I.

Quomodo efformetur scientia iuris canonici in secunda epocha.

88. — E quibus causis seu elementis efformatur scientia iuris in secunda epocha. Quae in primo capite exposuimus de *studiis* et *universitatibus*, praesertim Bono- niensi et Parisiensi, de *Irnerio* eiusque *discipulis* et *successoribus* sunt heic revocanda ⁽¹⁾. Item ea quae tradita fuerunt relate ad vicissitudines seu *historiam* *Decreti Gratiani*, *Decretalium Gregorii IX* et, generatim, librorum Corporis Iuris Can., nempe quod spectat ad *lecturas*, *repetitiones*, *disputationes*, *casus*, *brocharda*, *glossas*, *summas*.

Haec enim ad efformandam scientiam iuris canonici

(1) Cfr. celeberrimum opus SAVIGNY, *Geschichte des römischen Rechts in Mittelalter* (translatum in linguam italicam a Bollati. Torino, 1854-1857).

valde concurrunt, eiusdem elementa constituunt; per ea ipsa progreditur et auget.

Illud ideo caput connectatur iis quae nunc sumus dicturi.

89. — Gratianus eiusque discipulorum momentum in scientia iuris. De summis meritis Gratiani in scientia iuris fuso calamo diximus, praesertim cum animadvertimus eum non solum collectionem canonum composuisse, sed sua dicta seu principia et doctrinas exposuisse, discordantiam canonum adimere nisum esse, et praecipue scientiam iuridicam a theologia separasse. Unde « pater scientiae seu disciplinae canonicae » merito appellatur; et Decretum Gratiani textus classicus fuit in iure, uti in theologia erant « sententiae » Petri Lombardi.

Decretistae seu qui studio Decreti Gratiani vacabant, imitati sunt cultores iuris romani, tunc temporis per Irnerium restaurati, praesertim *quoad methodum*, quae fuit exegetica.

Ita studium iuris romani et studium iuris canonici pari laude exulta fuerunt, summopere in Universitate Bononiensi, quae antonomastice fuit nuncupata *Universitas Iuris*. Mos invaluit ut scholares bononienses gradus academicos consequerentur in iure civ. et in iure can.; unde appellati sunt « doctores utriusque iuris »: et iste mos observatur et colitur in nostro Athenaeo S. Apollinaris.

Ex illis praelectionibus seu *lecturis* originem habuerunt *glossae*, *summae*, *distinctiones*, *repetitiones*, *quaestiones*, *casus*, *brocharda*, etc., quae causa fuerunt ut summum gradum scientia iuris canonici attingeret.

ARTICULUS II.

**Schola glossatorum: laudes et vitia huius scholae.
Celebres glossatores.**

90. — Schola glossatorum. *Exponendum* nunc est, quinam fuerint praecipui glossatores, qui *Decretistae* dicuntur si glossam adponunt ad Decretum Gratiani; *Decretalistae*, si ad Decretales, sive ad quinque compilationes antiquas, sive ad Collectionem Gregorii IX.

Tunc temporis in iure romano epocha fuit glossatorum, qui ex Irnerio (n. circ. a. 1055) famam magnam sibi adipiscebantur per saeculum integrum et aliud medium, i. e. inter a. 1080 et 1260, quo anno Accursius mortuus est. In iure romano et in iure canonico communia fuerunt laudes et vitia.

Hae laudes sunt glossatoribus tribuendae: glossatores *fontibus romanis*, (sc. Digesto, Codici, Inst. et Novellis) accurate student; exegesim legum in textibus mirifice excolunt; glossas et *apparatus glossarum* seu *glossas ordinarias* efformant, ubi classica doctrina iuridica exponitur; leges earumdem vim et sensum plene noscunt, et quae discordantes videntur, affabre componunt; primi sunt qui *veram scientiam iuris* constituent; et ipsis debetur quod ius romanum per fere universam Europam diffusum fuerit, et unitas iuris, quae adhuc servatur, habita.

Sed *vitia* paullatim in scholam glossatorum irrepunt: verbosae fiunt glossae, et crebro vacuae; glossa non raro fit textus, et textus derelinquitur. In Italia et in Germania in fine illud obtinuit: « Quod non agnoscit glossa, non agnoscit Curia ».

Notiones historicae et philosophicae valde deficientes (et interdum Ulpianus (m. 228) et Iustinianus (m. 565) ante Christum ponuntur; graecum idioma fere non agnoscebatur; necessarium putabatur, e. gr. explicare quod *admodum* significat *valde*; *uti - ut*, etc.). In hoc utique ratio temporum habeatur, (quod non satis facit Schulte, defectus exaggerans): libri qui culturae et eruditionis dicuntur nulli habebantur, nec bibliothecae nec collectiones; et insuper saeculum praecedens XII barbariem potius quam vitam excultam sectatum est.

Eadem laudes, lacunae et defectus tribuenda sunt scholae glossatorum iuris canonici.

91. — I. Decretistae. Saec. XII. 1) *Gratianus*, omnibus praeficiendus, non tantum quia Decretum scripsit, sed etiam quia suis lectionibus methodum edocuit commentarii et glossae faciendae. (Cfr. Schulte, « Geschichte der Quellen und Literatur der canon. Rechts », Stuttgart, 1875-1880, II, n. 87); Sarti (m. 1760), « De claris Archigymnasii Bononiensis Professoribus a saec. XI usque ad saec. XVI » ⁽¹⁾; Hurter, « Nomenclator litterarius etc. t. II, n. 87).

2) *Paucapalea* seu *Pocapaglia*, clericus et magister iuris canonici Bononiae, discipulus Gratiani ac demum Cardinalis. Auctor fuit *divisionis* Decreti in distinctiones in prima et in tertia parte, et in tractatu de poenitentia secundae partis.

⁽¹⁾ Brevitatis causa, ex hisce tribus operibus Hurter, Schulte et Sarti, pagina dein non indicabitur, cum facile sit opere respectivorum indicum locos invenire ubi de canonistis est sermo. Cfr. etiam VERNZ. *Ius Decretalium*, t. I. Quo ad opera de glossatoribus Gratiani opus praecipuum est « Geschichte der Quellen und Literatur d. K. R. nach Gratian » Schulte (1875-1880); post hoc opus, nihil novi habuimus, quod saltem specialem mereatur mentionem.

Plures vero sunt *monographiae* de singulis decretistis, et plures editiones recentiores Summarum.

Adiecit Decreto distinctionem LXXIII et varios canones, qui, uti vidimus, ex medietate nominis dicuntur *paleae*. Insuper Glossas composuit et Summam Decreti. (Sarti; Massen; Schulte, qui scripsit etiam « D. Summa d. Paucapalea » Giessen, 1890).

3) *Rolandus Bandinelli*, Senensis, inter maximos Gratiani discipulos, Theologiam docuit Bononiae; dein Cardinalis (1150), et Summus Pontifex, Alex. III (1159-1181). Scripsit *Stroma Rolandi* quae est Summa quaedam Decreti Gratiani. (Hurter).

4) *Omnibonus* (Ognibene), discipulus Gratiani et collega Rolandi, magister Bononiae; dein Episcopus Veronensis (m. 1185). Illi tribuitur « Abbreviatio Decreti » publicata circiter a. 1156. (Hurter; Schulte).

5) *Rufinus*, francus, studuit Bononiae, et postea videtur fuisse magister iuris canonici Parisiis. Scripsit Glossas et *Summam* Decreti (circa a. 1165), qua valde usus est Ioannes Faventinus. (Schulte, Hurter).

6) *Stephanus Tornacensis*, natus in civitate Aurelianensi in Gallia, studuit Theologiae et philosophiae Parisiis, dein iuri can. Bononiae; Episcopus fuit Tornacensis (1191-1203). *Summam* Decreti scripsit in tres partes divisam. (Schulte).

7) *Ioannes Faventinus*, Episcopus Faventinus (m. 1190), maximus glossator, novam *Summam* compilavit (c. a. 1171), adhibitis Summis Rufini et Stephani Tornacensis; atque *Glossam* Decreti composuit. (Schulte, Hurter).

8) *Albertus Beneventanus de Morra*, qui per duos fere menses fuit Gregorius VIII (m. a. 1187); ipsemet glossavit Decretum. (Schulte, Hurter).

9) *Sicardus Cremonensis*, Bononiae studuit, et Episcopus fuit Cremonae suae patriae (m. 1215). *Summam* iuris canonici scripsit methodo systematica; relicta methodo mere exegetica singula capita Decreti explicandi. Primum idcirco dedit exemplum Institutionum Canoniarum; sed imitatores immediatos non habuit. (Sarti; Schulte; Phillips. « Du doit ecclesiastique dans ses sources ».

10) *Bazianus* seu *Bassianus*, bononiensis primum ius civile, dum laicus erat, docuit; dein clericus factus ius can. Fuit *primus* « Doctor utriusque iuris ». Voluminosum *Apparatum* in Decretum scripsit. Mortuus est a. 1197 Canonicus Cathedralis Bononiae. Post exemplum datum a Baziano, Lanfrancus Cremensis (m. 1129) *primus* docuit Bononiae *simul* ius can. et civ. (Gradus doctoris in utroque iure, cum comoda et privilegia non pauca afferret, a plurimis fuit expectitus, licet per 6 vel 7 annos perduraret studium ⁽¹⁾).

11) *Huguccio*, Pisanus, docuit ius can., donec Episcopus Ferrariensis nominatus fuit (1195-1210): princeps inter antiquos glossatores. *Summam* scripsit post a. 1185. Interdum vero Huguccio, non obstante sua fide catholica, egit doctorem nimis « resolutum » et « praecisum ». (Sarti, Schulte, Hurter).

12. *Ioannes Semeca* (Zemeke), dictus *Ioannes Teutonicus* ex patria Germanica, Bononiae studuit et *Apparatum* brevem et practicum ad Decretum composuit, qui receptus est uti *Glossa ordinaria*; et ex hoc specialem meretur mentionem. Eius Glossam ordinariam, denuo recensuit et reformavit Bartholomaeus Brixienensis circa a. 1245 (Sarti; Hurter; Schulte; Laurin, « Introd. in corpus iuris can. »).

13. *Simon de Bisiniano* *Summam* composuit inter a. 1174-1179 (Hurter, Schulte).

Saec. XIV et XV.

14. *Guido de Baysio*, bononiensis, Archidiaconus bononiensis, aliquando citatus simpliciter *Archidiaconus*, (m. 1313); *Apparatum* prolixum in Decretum scripsit, qui dicitur *Rosarium*, dein etiam Commentarium seu *Apparatum* in *Sextum*. (Schulte; Laurin).

15. *Ioannes de Turrecremata* (Card. Torquemada m. 1468), egregium commentarium in Decretum composuit; et ipsum Decretum accomodavit in ordinem Decretalium Gregorii IX, illud dividendo in quinque *libros*, in *partes* et *titulos* subdi-

(¹) Cfr. SCHULTE et SCHERER in *Handb. d. Kirchenrecht*.

visos. Verum adnotandum est quod nonnulli dubitant Card. de Turrecremata fuisse auctorem huius accomodationis Decretalium Greg. IX. (Cfr. Friedberg, « Prolegomena in Decretum », pag. CXI).

92. — II. *Decretalistae*. a) *Glossatores Quinque Compilationum*: Saec. XIII. — 1) *Bernardus Papiensis* (m. 1213) de quo dictum est sub. n° 68.

2, 3, 4, *Gilbertus, Alanus, Ioannes Walensis*, anglici, saec. XII et XIII, collectiones Decretalium a se vel ab aliis compositas suis *Glossis* illustrarunt. (Laurin).

5. *Tancredus* post Bernardum Papiensem omnibus eminet decretalistis. Natus Bononiae (circa a. 1185; m. inter a. 1234 et 1236), discipulus Ioannis Walensis et « Domini Azonis », « Decretorum magister » Bononiae; ibidem canonicus et Archidiaconus Cathedralis.

Praeter praeclarum opus « *Summam de Matrimonio* » ubi plura de historia iuris matrimonialis exponuntur, scripsit « *Ordinem iudiciorum* » qui praecedentes de hac materia libros longe superat, et basis fuit subsequentium ordinum iudicialium; « *Apparatum in compilationem primam et secundam* »; et « *Apparatum in Compilationem tertiam* ».

6. *Iacobus de Albenga*, natus sub fine saec. XII Bononiae docuit ius can., et discipulos habuit Inn. IV et Henricum de Segusia, qui dein fuit Card. Hostiensis. Fuit Praepositus Albinganensis; dein ad infulas faventinas evectus, Faventiam tamen nunquam adivit. Fuit glossator compilationis Quintae. (Sarti, Hurter, Schulte).

b) *Glossatores Decretalium Gregorii IX. Saec. XIII.*

1. *S. Raymundus de Pennaforte* (m. 1275) commentaria non scripsit in Decretales Greg. IX, sed, uti auctor huius collectionis optimum eiusdem interpretem se praebet in sua *Summa*, quam post a. 1234 publicavit. (Sarti, Schulte, Phillips, Hurter).

2, 3, 4, 5. Primi glossatores fuerunt:

Innocentius Hispanus;

Guillelmus Naso;

Philippus.

Ioannes Hispanus de Petesella primus fecit « *Summam* super titulis Decretalium ». Docuit Bononiae et Patavii, prima medietate saeculi XIII. (Schulte, Sarti).

6. *Goffredus de Trano*, discipulus Azonis, professor iuris canonici Bononiae. Subdiaconus et Capellanus Gregorii IX, dein Cardinalis (m. 1245); novam « *Summam* » super rubricis Decretalium composuit. (Sarti, Schulte).

7. *Sinibaldus Fieschi*, seu *Innoc. IV* (1243-1254) primum exemplum scriptoris iuris canonici in cathedra S. Petri, nam post suam electionem ad Pontificatum et post Conc. Lugd. I (1245), sed qua doctor privatus, insignem *Apparatum* composuit in quinque libros Decretalium Gregorii IX. (Hurter, Schulte, Bened. XIV « De Syn. Dioec. » in praefatione).

8. *Ioannes De Deo*, lusitanus, discipulus et dein professor iuris canonici Bononiae, medio saec. XIII. Plura scripsit: « *Summam* super certis casibus Decretalium ». « *Librum Pastoralem* », « *Librum dispensationum* », « *Librum Iudicum* », « *Notabilia* », « *Librum distinctionum* », « *Librum quaestionum* », « *Commentarium super novellis Decretalibus* (i. e. Innocentii IV), « *Cavillationes* », *Continuationes* », et « *Complementum Huguccionis* ». (Sarti, Schulte).

9. *Bernardus Parmensis de Botone* (m. 1266). Bononiae docuit. Scripsit *Apparatum* in Decretales Gregor. IX, receptum uti *Glossam ordinariam*; insuper « *Casus longos* » et « *Summam* » super titulis Decretalium. (Sarti, Schulte).

10. *Henricus de Segusia* seu *Susa Hostiensi*; studuit Bononiae, et docuit Parisiis ac fortasse etiam Bononiae; Episcopus fuit, et Cardinalis (m. 1271). Post Inn. IV, alios Decretalistas longe superat, et idcirco antonomastice dictus « *utriusque iuris fons et doctor* » et « *monarcha iuris* ». Scripsit « *Summam* » auream nuncupatam, super titulis Decretalium; « *Lecturam* » in ipsas Decretales Gregorii IX et « *Lecturam* » in Decretales Innocentii IV. (Sarti, Phillips, Schulte, Hurter, Doujat (m. 1688) « *Praenot. can.* » lib. V).

11. *Abbas antiquus*, (saec. XIII): *antiquus* dicitur, ut distinguatur ab *Abbate Siculo* sive *Panormitano* saec. XV. Ex Gallia videtur oriundus. Scripsit « *Lecturam* » sive apparatus ad Decretales Greg. IX, plurimum adhibitam a subsequentibus canonistis; « *Lecturam* » in « *Const. Innocentii IV* » et « *Distinctiones* ». (Sarti, Schulte, Laurin).

12. *Aegidius de Fuscarinis*, ex nobili familia Bononiensi, laicus, Bononiae ius can. docuit, primum exemplum viri uxorati ius can. docentis (m. 1289). Scripsit « *Ordinem iudiciarium* » (typis impressum a. 1572) et « *Lecturam* » in Decretales. Eique tribuuntur « *Quaestiones* » et « *Consilia* ». (Sarti, Schulte, Hurter).

13. *Guilelmus Durantis*, aut *Durantes*, gallus, ex nobili familia Puymisson (n. circ. a. 1237; m. 1296), Episcopus Mimatensis (Mende), cognominatus *Speculator* a celeberrimo suo opere « *Speculum iudiciale* ». Bononiae studuit, et plura munia ecclesiastica obiit in Curia R. Pontificis.

Opus « *Speculum iudiciale* » optimus tractatus extat de iudiciis et maximam habuit diffusionem, Aliud eius opus fuit « *Rationale divinorum officiorum* », quod spectat magis ad liturgiam. (Doujat, Sarti, Schulte, Hurter).

Saec. XV. 14. *Nicolaus de Tudeschis*, dictus etiam *Abbas Siculus* seu *Panormitanus*, scripsit « *Lecturam* » in Decretales. De illo inferius iterum dicemus.

c) *Glossatores* « *Libri VI* », « *Clementinarum* » et « *Extravagantium* ». Saec. XIII exeunte et XIV.

1. *Dinus Mugellanus* seu *Dinus de Rossonibus* (m. 1303) ius civile Bononiae docuit. Collegit 88 Regulas iuris, quae appendicem constituunt ad « *Sextum* » Bonifacii VIII. (Schulte).

2, 3, 4. *Berengarius de Frédol*, Episcopus Biterrensis, qui una cum *Guilermo de Mandagotto* Arch. Ebrudunensi et *Richardo Petroni de Senis* R. Ecclesiae Vicecancellario, atque *Dino Mugellano* *Sextum* praeparavit. (Schulte).

5. *Ioannes Andreae* natus c. a. 1270 Rifredo prope Florentiam, et m. a. 1348; studuit iuri Bononiae, doctor et

professor Decretalium ibidem creatus fuit et « fons canonum » dictus. Vir uxoratus. Civibus Bononiensibus et RR. Pontificibus, praesertim Ioanni XXII, acceptissimus. Eminuit scientia fontium iuris et scriptorum iuris can. et civ. Sepultus in ecclesia S. Dominici Bononiae: « Rabbi Doctorum, Lux, Censor, normaue morum ». Scripsit *Glossam* in Sextum, quae facta est *Glossa ordinaria*; *Apparatum* in Clementinas pariter effectum *Glossam Ordinariam*; insuper « Novellam in Sextum » et « Additiones » ad « Apparatum » Sexti; « Novellam » in Decretales Greg. IX, et « Additiones » ad Speculum iudiciale Guil. Durantis.

N) Placuit Ioanni Andreae et Ioanni de Deo, adhibere nomen *Novellae*, ad imitationem iuris romani, in quo *Novellae Constitutiones* habebantur; ipsi enim ius romanorum excoluerant et aliquando *doctores in utroque* erant uti Ioannes de Deo. (Sarti, Fantuzzi, Hurter, Scherer in *Kirchenlex*, Schulte qui haereticus factus contradicit quo ad scientiae can. valorem Ioannis Andr. Schulte catholico).

6. *Guidus de Baysio* (m. 1313), uti vidimus, scripsit *Apparatum* in Sextum.

7. *Guilelmus de Monte Lauduno* (Montlezun) (m. 1343) scripsit « *Lecturam* » in Sextum, « *Lecturas* » in Clementinas et *Glossam* ad tres Extravagantes Ioannis XXII (Schulte).

8. *Zenzelinus de Cassanis*, gallus, professor iuris canonici in Universitate Montispessulana (Montpellier), Canonicus, dein Auditor causarum s. Palatii (m. c. a. 1350): composuit *Apparatum* ad 20 Extravagantes Ioannis XXII (Doujat, Schulte).

Saec. XV. 9. *Nicolaus de Tudeschis*, O. S. B. seu Abbas Siculus, cum fuerit abbas S. Mariae Maniacis ad Aetnae radices, vel *Modernus*, vel simpliciter *Panormitanus*, quia Archiepiscopus Panormitanus a Martino V nominatus. Fuit quidem Cardinalis Pseudopapae Felicis V (Amidaei a Sabauda), nonobstante sua insigni scientia canonica et ardenti theorica professione iurium S. Pontificis. Sed moriens que-

stus, quod nepotum suasu concilii (Basileensis), ut ipse dicebat, veritatem reliquisset.

Docuit Catanae, Senis, Parmae et Bononiae, et « lucerna iuris clarissima » dictus fuit, ut alter Bartolus. Natus a. 1386; m. a. 1445 vel 1453. Scripsit « Lecturam in Decretales », « Lecturam in Sextum », « Lecturam in Clementinas »; *Concilia*, *Quaestiones*, *Repetitiones*. (Hurter; Schulte; Sabbadini « Storia documentata della Reale Università di Catania » Catania, 1898; Brandileone « Notizie su Graziano e su Nicolò de Tudeschis, tratte da una cronaca inedita. Studi e memorie per la storia dell'Università di Bologna » Bologna, 1909).

ARTICULUS III.

Schola commentatorum.

Vitia et laudes huius scholae.

Commentatores celebriores.

93. — Schola commentatorum: vitia et laudes. Nova oritur periodus fine saec. XIII et perdurat per saec. XIV et XV. Desunt glossatores classici, quia valor glossae nimis exaggeratur et *defectus* accumulatur; in fine huiusmodi exaggeratio « non discedendi a glossis etiam propter textum » reactionem producet, ad hoc ut mentes, independentes factae a glossa, quid cogitaverint, libere exponant: hoc fiet subsequenti periodo, quae *humanistarum* dicitur.

Glossa devenit apparatus; et postea *commentarium*.

Summa vero transmutatur in *tractatum*.

Tempus est cuiusdam occasus, praesertim initio huius periodi: textus fere non amplius consulitur; lingua barbariem sapit; plurimi habentur opiniones scriptorum tantum, qui, potius quam examinentur ac ponderentur,

numerantur: unde abusus auctoritatis, quia haec ex nominibus, et non ex textibus hauriebatur; opinio maioris partis scriptorum dicebatur *communis opinio*, et in praxi lex erat, cum recepta sententia lex fiat pro iudice. Uti antea Glossae, ita nunc quibusdam iuristis quaedam infallibilitas tribuitur, e. gr. Bartolo, et illud obtinuit; « Nemo bonus iurista nisi sit Bartolista ». Dialectica syllogistica provinciam iuridicam invadit et occupat, saepe cum abusu adhibita; Cuiacius de istis iuristis dicebat: « Verbosi in re facili, in difficili muti, in angusta diffusi »; et ipsi iuristae huius temporis *dialectici* dicuntur; alias *practici* ex ratione agendi, *scholastici* ex methodo, *postglossatores* ex tempore, *Bartolistae* et *Baldistae* ex praecipuis iuris magistris, et communiter *commentatores* ex suis operibus.

Non defuerunt tamen summi iuristae in utroque iure, ut mox dicetur.

Laudes tamen nonnullae denegandae non sunt scholae glossatorum: methodus dialectica perfectionem quandam attingit; tractatus de plurimis iuris argumentis componuntur; alia opera sunt exclusive pro praxi: scholastici fuerunt practici; characterem sc. habuerunt qui proprius fuerat scholae Romae et Ravennae: (e. gr. « Practica criminalis » Iacobi Belvisi, « Practica Iudiciaria » Baldi; et « Consilia » sc. iudicia data a iurisprudentibus in causis forensibus. Hisce vero *Consiliis* plurimum abusi sunt qui causas proprias defendebant, et Dacianus et Alciatus disputarunt inter se utrum huiusmodi opera mererentur « lucem flammaram » potius quam « lucem diei ».

94. — a) *Commentatores iuris romani:*

Bartolus a Saxoferrato princeps fuit commentatorum « lucerna iuris » appellatus, (1314-1357), discipulus Cini Pistoriensis (Cino da Pistoia) et Ranieri Foroliviensis, quibus

longe praestat. Summus iurista, adeo ut eius opiniones praevalentiam obtinerent ubicumque, in scholis, in tribunaliis, in commentariis, et interdum uti leges haberentur, e. gr. in Hispania et in Lusitania. Perusiae obiit, et monumentum ibi habuit cum inscriptione; « Ossa Bartoli ». (Monumentum seu statuam habet Romae ad palatium iustitiae).

Cinus a Pistoria (m. 1270, n. 1336) suavis poëta et insignis iurista, amicus Dantis et Petrarchae.

Baldus de Ubaldis Perusinus (1319 circa - 1400), inferior tantum Bartolo, quem tenacitate memoriae et vi acuminis et iuris canonici scientia superavit.

(De aliis commentatoribus cfr. Serafini « Istituzioni » I, p. 76, ed. 8.).

b) *Commentatores iuris canonici:*

1. *Ioannes Calderinus*, discipulus et filius adoptivus Ioannis Andreae, « doctor decretorum famosissimus » (m. 1365); laicus et uxoratus, ius canon. docuit Bononiae. Composuit tractatus speciales, uti « De appellationibus », « De interdicto », et scripsit « Super Clementinas » et alia opera. (Schulte, Hurter).

2. *Aegidius Bellamera*, Auditor Rotae et Episcopus variarum dioeceseon († circa a. 1392). Scripsit « Praelectiones in Decretalium libros », in « Clementinas » et tractatum « De permutatione beneficiorum ecclesiasticorum »; insuper collegit « Decisiones Rotae » ab a. 1374-1377. Eius *consilia* seu responsa habebantur pro delphicis oraculis. (Schulte, Hurter).

3. *Baldus de Ubaldis* († 1400) vir uxoratus, ius can. docuit magno cum plausu in sex Universitatibus, et discipulos habuit Greg. XI (Rogerium de Canillac), Petrum de Ancharrano, Card. Zabarella, et Ioannem de Imola. Eius opera iuris can.: « Lectura » super I, II, III Decretalium, « Additiones » ad *Speculum iudiciale* Durantis, « De schismate » seu duo tractatus singulares in favorem legitimae electio-

nis Urbani VI (Bartolomaei Prignani). (Savigny, Schulte, Hurter).

4. *Petrus de Ancharano*, ex nobili familia Farnesiorum n. circa a. 1330 in castello d'Ancharano in Etruria et m. 1416; uxorem duxit in sua propecta aetate; ius can. docuit Patavii, Bononiae et alibi. Tempore schismatis occidentalis causam sustinuit concilii Pisani contra Greg. XII. Celeberrimus canonista et iurisconsultus in tota Europa, *Consilia* et *Responsa* dedit in gravissimis controversiis. Scripsit « *Commentaria in Decretales* », « *Lecturam super Sexto* » et « *Lecturam super Clementinas* ». (Fantuzzi, Schulte Hurter).

5. *Antonius de Butrio*, bononiensis, n. circa a. 1338 et m. a. 1408 vel 1409. Doctor factus utriusque iuris Bononiae, ibidem ius can. docuit. Probus ac pientissimus vir. Scripsit « *Commentaria* » in 5 libros *Decretalium*, « *Commentaria* » in *Sextum*; insuper *Repetitiones*, *Tractatus*, *Consilia*. (Doujat, Fantuzzi, Schulte, Hurter).

6. *Franciscus Zabarella*, Patavinus, (m. 1417), Bononiae studuit, et ius can. docuit Patavii et Florentiae; dein Episcopus Florentinus et Cardinalis creatus a Ioanne XXIII.

Scripsit: « *Commentaria* » in 5 libros *Decretalium*, *Lecturam* « *super Clementinas*, insuper *Repetitiones*, *Tractatus*, *Consilia*, *Quaestiones*. (Doujat, Schulte, Hurter, Pintou « *Appunti biografici intorno al grande giurista ed umanista Card. Zabarella* » Potenza 1895).

7. *Ioannes a Turrecremata*. hispanus (n. 1388, m. 1468) Romae sepultus in ecclesia S. Mariae supra Minervam, cuius conventum adnexum aedificaverat. Dominicanus fuit, Magister S. Palatii, et Cardinalis. Theologus potius quam canonista; plura tamen opera et tractatus scripsit de iure canonico, uti « *Commentarium in Decretum Gratiani* » et alia praesertim de constitutione ecclesiae. (Nicolaus Antonius « *Bibl. hisp. etus II*, p. 286; Scheeben; Schulte; Hurter).

8. *Filippus Decius*, mediolanensis (n. 1453, m. 1535 circ.). scripsit « *Commentaria in Decretales*, *Consilia* et alia, non tamen magni momenti; sed in docendo sagacitate dispu-

tandi, facundia et eruditione omnes suos collegas, quamvis celebres, longe superavit, adeo ut invidiam professorum moveret et nonnulli recusarent docere in eadem Universitate. Inter discipulos Ioannem Mediceum habuit, qui fuit postea Leo X. In conciliabulo Pisano adversus Iulium II discussit et scripsit, unde excommunicatus fuit a S. Pontifice; dein absolutus a Leone X. Docuit Pisis, Senis, Papiae, etc. (Schulte, Hurter, Franciscus Beza « Vita Phil. Dec. » Lugd. 1550).

9. *Ioannes de Lignano*, laicus (m. 1383): « Commentarium » in Decretales Greg. IX, « Lectura super Clementinas, « Consilia », « Repetitiones » et alia.

10. *Dominicus de S. Geminiano* (in ditione Florentina); Bononiae docuit, et dein fuit auditor Camerae Ap. (In prima medietate saec. XV): « Commentaria in libros Decretalium » et « Commentarium in Sextum » « Summulae » et « Consilia ». (Hurter).

11. *Ioannes ab Imola*, (m. 1436): « Commentarium (incompletum) in Decretales Gregorii IX », « Commentarium in Sextum », « Commentarium in Clementinas », « Consilia », « Repetitiones », « Tractatus de appellationibus » etc. Ius can. docuit Patavii, Ferrariae, Bononiae.

De eo scribit Aeneas Silvius (Pius II), « De viris ill. ». n. 19: « Fuit sui temporis lumen iuris, sed in agibilibus mundi ignarus. Hunc Imolae vidi in domo sua, cum Patavium irem, nec vidisse voluissem, minuit enim praesentia famam. Nam homo is erat, qui in scriptis totus esset, atque is non mortuus est, cum libri eius manserint, extra quos nihil fuit ». (Hurter).

12. *Felinus Sandeus*. Ferrariensis, Episcopus Lucensis (m. 1503). Ius can. docuit Ferrariae. Vir admodum diligens, qui, apis instar sollicite ex libris quos lectitabat, quidquid sibi utile videretur, colligebat, et eximius fuit canonista. Scripsit » Commentaria » in Decretales, et alia. (Hurter).

13. *Ioannes Antonius de S. Georgio*, appellatus communiter *Praepositus*, sive *Praepositus Alexandrinus*; fuit Car-

dinalis, et obiit a. 1509: « *Commentaria super quartum Decretalium* », « *Commentaria super Decretum volumina* ». « *Tractatus super appellationibus* ».

14. *Augustinus Beroius*, (n. 1474 m. 1554), nobilis Bononiensis, laicus et uxoratus, doctor utriusque iuris et professor iuris can. Bononiae per XL annos, et inter discipulos habuit qui postea fuerunt Pius IV (Ioannes Mediceus Mediolanensis) et Greg. XIII (Boncompagni Bononiensis): « *Monarcha legum* » appellatus. Scripsit: « *Commentaria super Decretales* ». *Quaestiones et Consilia*. (Fantuzzi, Schulte, Hurter).

95. — Alii canonistae magni nominis ante Concil. Tridentinum, aut tempore eiusdem Concilii:

1. *Dominicus Iacobatius*, Card. (m. 1528 Romae), cuius celebris est tractatus « *De Concilio* » (Schulte).

2. *Ludovicus Gomez*, hispanus, qui Bononiae in collegio hispanico studuit, et Patavii ius can. et civ. docuit; Episcopus Sarnensis nominatus obiit a. 1553. Composuit « *Collectionem decisionum Rotae* », « *Commentaria in (13) Regulas Cancellariae Apost.* » « *De reservationibus papalibus* » et « *Legatorum* ». (Nicolaus Antonius, Schulte).

3. *Thomas Campegius*, natus Papiae a. 1481; mortuus Romae a. 1564. Doctor philosophiae et utriusque iuris, Nuntius Apostolicus, interfuit Concil. Tridentino. Scripsit « *De auctoritate et potestate R. Pontificis in Ecclesia Dei* », « *De auctoritate ss. Conciliorum* » « *De residentia Pastorum* », « *De pluralitate beneficiorum* » « *De beneficio, cum reservatione* », « *De pensionibus* », « *De coadiutore episcoporum* », etc. (Fantuzzi, Schulte, Hurter).

4. *Ioannes Franciscus de Pavinis*, Patavinus, m. post a. 1484. Collegit « *Decisiones Rotae* »; scripsit explicationes in « *Regulas Cancellariae Apostolicae* », et tractatus de visitatione Episcoporum, de officio et potestate Capituli sede vacante etc. (Schulte).

5. *Petrus Andreas Gambarus* sive *de Gambarinis*, n. prope Bononiam a. 1480 et mortuus a. 1528 dum itinerabatur Faventiam ad capiendam possessionem illius Episcopatus. Plura scripsit, inter quae « Commentarium in Extrav. Iulii II », « De electione simoniaca R. Pontificis » (Fantuzzi, Schulte).

6. *Alexander de Nevo*, vicentinus, canonicus Tarvisinus, prof. Patavii per a. 26 (saec. XV). Publicavit « Commentarium in Decretales ». (Schulte, Hurter).

7. *Ioannes de Breintembach*, Lipsiensis, studuit Perusii et Lipsiae docuit ius can. (m. c. a. 1507). Eius opera: *Repetitiones*, *Additiones*, *Consilia*, *Tractatus* de successionibus ab intestato. (Hurter).

PARS III.

EPOCHA III — IURIS CANONICI.

(sc. a Concilio Tridentino ad Codicem Pio - Benedictinum).

CAPUT I.

Characteres saec. XV exeuntis et saeculi XVI.

96. — *Lugendae conditiones societatis ecclesiasticae et civilis.* (Necessitas perpendendi characteres huius temporis ex hoc urget, quod huiusmodi characteres plus minusve causa fuerunt *iuris novissimi*, et alterius iuris anticanonici seu protestantici, quod extra Ecclesiam efformatur).

Saec. XIV exeunte et praesertim saec. XV *conditiones Ecclesiae* infaustae fuerant: a) Perlonga commotio SS. Pontificum Avenione (a. 1309-1375), a Clemente V ad Gregorium XI, libertatem et auctoritatem

Ecclesiae valde imminuit, et separationis populorum et principum ab ipsa Ecclesia causa fuit. *b)* Schisma occidentale (a. 1378-1417) detrimentum maximum attulit Pontificiae potestati, ita ut Ecclesia obnoxia fuerit arbitrio principum.

c) Haeresis Wiclefistarum (a. 1375) et Hussitarum (a. 1408); *d)* dein placita Concilii Basileensis; *e)* falsa doctrina supra Papam, valde enervarunt disciplinam ecclesiasticam, et iura S. Sedis detractarunt. Unde schismata et scissiones, et insana efformatio pseudo-iurium *nationalium*, praesertim opera principum.

f) Praeter haec, vitia cleri uti crimen concubitus, inobservantia residentiae pastorum, exclusio cleri non nobilis ab Episcopatu, cupida insectatio et cumulus beneficiorum, commendae et canonicatus quae fere reservabantur familiis magni nominis, deficiens efformatio ecclesiastica, lacrymae erant Ecclesiae: necessitas reformationis ecclesiasticae disciplinae admodum urgebat.

g) *Societas civilis* in eodem lugendo statu inveniebatur: immoralitas cum omnibus eius consequentiis, frequentes morbi, usura, agmina praedonum, turmae gras-satorum, publicae iniuriae quae inultae permanebant occisiones, superstitiones et fraudes astrologorum, alchimi-starum, ariolorum; derelicta sacramenta, inobservata festa et ieiunia, principes inertes.

97. — Tentamina reformationis in Ecclesia, non defuerunt;

a) in *Conciliis*, uti Viennensi (1311-1312) et Constantiensi (1414-1418); sed in praxi parum obtinuerunt;

b) ex parte plurium virorum sanctitate vitae et scientia praestantium, uti fuerunt: Gherardus Magnus

Hollandiae (1340-1383), Thomas a Kempis (m. 1471), Dionysius Carthusianus (m. 1471); S. Vincentius Ferreri, O. P., hispanus (m. 1419), S. Bernardinus Senensis, O. M. (m. 1444); Card. Nicolaus Cusanus (m. 1464) germanicus; Card. Franciscus Ximenes de Cisneros O. M. (m. 1517) hispanus, Bibliae polyglottae editor; Guillelmus Durandus gallus (m. 1328); Ioannes Gerson (1429), Cancellarius Universitatis Parisiensis; B. Bonaventura Tornielli (m. 1491), et ipse Savonarola, quidquid fuerit de eius aestu et violenti eloquentia. — Etiam bonus novator fuit, in arte, B. Angelicus (m. 1455) scholae mysticae magister.

c) *Zelantissimi Episcopi* quidem floruerunt, uti S. Laurentius Giustiniani, Patr. Venetiarum (m. 1455); Sancti aliquot institutorum religiosorum fundatores, ut S. Franciscus a Paula Minimorum fratrum fundator (1435-1507); S. Francisca Romana, oblatarum benedictinarum institutrix (m. 1440).

Isti conatus insufficientes fuerunt, merito appellati a Melchior Cano (m. 1560) « arundines longae ». Generalis Ecclesiae reformatio per saeculum et ultra protracta fuit; imo interdum oppugnata. Unde facilior via strata fuit diabolico excidio et Lutheri ac pseudo-reformatorum rebellionem, quae initio saec. XVI horride explosit.

98. — Unitas christiana a novatoribus dilacerata. Magna pars populorum Europae centralis et septentrionalis ab unitate Ecclesiae saec. XVI separantur.

Martinus Lutherus saxo, O. S. A. (1483-1546), superbia ac vitiis corruptus, « abusus » Ecclesiae denuntiat, haereticas theorias in S. Scripturam, in Ecclesiae constitutionem publicat ac diffundit, politicis contingentiis mirifice adiutus, atque immanes ruinas in Ecclesia cumulat. Papam et Cardinales uti « doctores corruptio-

nis » describit, « tyranniam Romae » declamat, uti iam antea Wycleffitica literatura de « romana bestia » locuta erat, odium in Papatum disseminans; liberum arbitrium denegat, novam de iustificatione doctrinam docet, vitia principum demulcet, eorum auctoritatem ad religionem extendit per illud regalisticum effatum « cuius regio, eius et religio »; bona ecclesiastica principibus tribuit, qui potentes ita effecti bonos sacerdotes, Episcopos et fideles vexant, affligunt, persequuntur, in exilium expellunt, in carceres detrudunt, poenis ac morte afficiunt: tali modo nova falsa dogmata violenter imponunt. Nil potuit summus Theologus illius temporis Thomas de Vio, dictus Card. Caietanus, a Pontifice Leone X missus uti legatus ad disciplinam componendam in Germania, agens cum ipso Luthero, cui favorem maximum dederunt iam ab initio Fridericus Princeps Elector Saxoniae et Universitas Wittembergensis. Apologetae saec. XVI applicuerunt Luthero verba psalmi 79: « Exterminavit eam (Ecclesiam) aper de silva, et singularis ferus depastus est eam » (¹).

Germanici principes occasionem avidè quaerebant belli independentiae ineundi contra Carolum V; ope novae doctrinae Lutheranae eam invenerunt, et « minis affecti illius qui Messici et Peruviae dominus erat, invenerunt suas Indias in bonorum ecclesiasticorum saecularizatione »: (ita argute Michelet in suo libro « Précis d'histoire moderne » VII).

Studia humanistica, proclivia in absolutam independentiam quoad philosophiam, litteras, et ius attinet, quodammodo favent rebellionì. Hoc dicendo absit ut huius-

(¹) Cfr. H. DENIFLE O. P, *Luther und Luthertum*, translatum ab A. Mercati in linguam italicam, a. 1905; IANSEN, *Geschichte des deutschen Volkes*, Freiburg, tr. in linguam anglicam a. 1896.

modi studia damnentur; nemo infitiri potest quod benemerentissima erga Renascentiae incrementum fuerit S. Sedes (sufficiat haec nomina recolere, Nicolaum V (Parentucelli (1447-1455), Iulium II (Della Rovere, 1503-1513), Leonem X (Medici 1513-1521). Attamen fatendum est ipsam Ecclesiasticam auctoritatem non semper satis curasse, ut emendaretur Renascentia ab invadente *paganesimo*.

Praesertim religiosae rebellioni faverunt principia philosophica illius temporis (idealismus neoplatonicus et averroismus), miserrimae conditiones oeconomicae Germaniae (oppressio parvae negotiationis, usura, crimina in commercio, ac simul amor intemperatus luxus; vel inter villicos) atque turpissima *vitia societatis*, quibus omnibus usi sunt rerum novarum praecones, ut odium in Romam late diffunderent. *Luctae* inter clerum et laicatum plures status civiles abalienaverunt ab Ecclesia. *Plurimorum Episcoporum inertia, corruptio et nequitia sacerdotum, ignorantia in re religiosa* adiumento fuere aviditati principum et protestanticae rebellionis.

Imminutiones antea habitae (Canossa, Legnanum, Hohenstaufica catastrophe Friderici II, Manfredi, Conradini) saepe a viris politicis germanicae nationis impersonificatae fuerunt in Romano Pontifice.

Item avenionense exilium causa fuit ut in Germania consideratus fuerit, immerito tamen, R. Pontifex cum regibus Galliae conspirans contra imperium, quod illic existimabatur romano-germanicum. Protestantismus formam ethnicam pangermanismi et antilatinismi assumpsit: et haec causa magna fuit eius facilis diffusionis.

Secessio nationum ab unitate Ecclesiae fuerunt « Nationalizationes » quaedam christianismi, qui cosmopoliticus et catholicus essentialiter esse debet.

Unitas Ecclesiae saec. XVI iterum passa est, per protestantesimum, iacturam quam passa erat per panbyzantinismum Photii et Michaëlis Cerularii.

Factae sunt protestantes: fere universa *Germania*; magna pars *Helvetiae*, praecone Zuinglio paracho helvetico (n. 1484, m. 1531) et Ioanne Chauvin (Calvino), canonico gallo (n. 1509, m. 1564), qui etiam in Gallia graves ruinas cumulavit (ibi calvinistae appellati fuerunt Hugonotti); (ex Eigenots = coniurati seu conspiratores? — Huguenot = phantasma nocturnum? — Duganau = noctua (civetta? in provenzale).

Anglia dein per libidinem Henrici VIII (1509-1547) ac multo magis propter perfidiam reginae Elisabethae (1558-1603); *Scotia*, quae pseudo-reformatorem habuit Ioannem Knox, amicum Calvinii (calvinismus scoticus dictus fuit puritanismus et presbyterianismus); regiones quae « *Paesi Bassi* » dicebantur, seu melius *Hollandia* tantum sub Guillelmo domus Nassau, principe de Orange. Dein *Dania* seu *Danimarca* sub Christiano II (1513-1525), Friderico I (1525-1533) et Christiano III (1533-1559), praedicante haeresim Ioanne Tausen; *Norvegia*, sub ipso Christiano III, *Suecia* sub rege Gustavo Vasa (1523-1560) et Gustavo Adulpho (1611-1632). Etiam *Hungaria* et *Transilvania* labe protestantica fuerunt maculatae.

Isti omnes nomen *protestantium* habuerunt, ex hoc quod principes lutherani et nonnullae civitates imperiales in comitiis Spirae a. 1529 die 19 Aprilis, *protestati sunt* de religioso-civili contentione, seu quando proclamatum fuit, observandum esse edictum Wormatiense usque ad futurum Concilium ab illis Statibus qui iam illud observaverant; et coeteros Status prohiberi ab introducendis novitatibus religiosis; die 25 Aprilis iidem appellarunt ab Imperatore ad futurum Concilium.

99. — Pontifices reformatores. Summi Pontifices tantae iacturae Ecclesiae et excidio animarum remedia suppeditare cogitarunt ⁽¹⁾.

Non potuit hoc facere *Hadrianus VI* (*Hadrianus Dedel Florent, Ultraiectensis, 1522-1523*) pientissimus vir, qui tantum per XX menses Summum Pontificatum tenuit. In eius tumulo ad S. Mariae « dell'Anima » Romae, haec leguntur: « Proh dolor quantum refert in quae tempora vel optimi cuiusque virtus incidat ».

Neque *Clemens VII* (*Iulius Mediceus, 1523-1534*), sub quo infelicissima fuit conditio rerum publicarum, praesertim propter direptionem Urbis (il sacco di Roma, mense Maio a. 1527).

Paulus III (*Alex. Farnese*) (1531-1549) reformationem ecclesiasticam energice inchoavit; Cardinales maximi nominis ad hoc selegit, uti Gasparem Contarini, Iacobum Sadoletto, Reginaldum Pole, Ioannem Carafa, Marcellum Cervini, Hieronymum Aleandrum, Scombergo, Bembo, Parisio, Simonetti, Ioannem Morone; et Concilium Tridentinum aperuit (13 Dec. 1545).

Paulus IV (*Io. Petrus Carafa, 1555-1559*) rem ardentem prosecutus est. *Pius IV* (*Io. Angelus Mediceus Mediolanensis, 1559-1565*) mitioris indolis, potuit Conc. Trident. terminare.

Reformatores praecipue fuerunt: *Pius V* (*Michaël Ghislieri, 1566-1572*) sanctus; *Gregorius XIII* (*Hugo Boncompagni, 1572-1585*) doctus iurisconsultus, sub cuius pontificatu plura ecclesiastica collegia instituta fuerunt, et alia dilata, uti Collegium Romanum, ex eius nomine Universitas Gregoriana appellatum; atque Corpus Iuris Can. revisum et correctum.

(¹) Cfr. PASTOR, *La Storia dei Papi*.

Demum *Sixtus V* (Felix Peretti, 1585-1590), sapiens administrator et Curiae Romanae felix innovator.

100. — Universitates. Universitates saec. XVI in sua parabola descendentali, uti dicunt, inveniuntur: momentum quod habuerunt perdurantibus luctis inter Papatum et Imperium et pro libertate municipiorum, amiserunt. Universitates, quae quadam independentia antea fruebantur, suam propriam autonomiam deperderunt, sub principibus, qui tamen mecenas volunt appellari et protectores artium et litterarum. Idcirco principes sua statuta ipsis Universitatibus praebent et imponunt. Numero hae scholae minuuntur, ac regionales fiunt, etiam ratione illius libraminis politici, quod principes servare nituntur. Doctores non amplius scientia praestantes; laurea persaepe instrumentum lucri facta erat.

Humanesimus exoritur extra universitates; et praesertim studia excolit historico-critica.

A cultoribus litterarum, potius quam iuris, praeparatur revocatio scientiae iuris: cultus rerum antiquarum, vetustorum documentorum floret; et iuristae antiquos codices examinant sedula cura, ac iugi studio publicant.

Inventio artis typicae, facta a. 1450 a Gutenberg, haec studia quam maxime fovet, quibus sternit novas vias.

Inter iuristas romani iuris Andreas Alciatus (di Alzate, prope Mediolanum) (1482-1550) princeps fuit huius novi temporis: sectatores tamen plures habuit in Gallia, quam in Italia, illicque schola humanistarum maiorem famam est assecuta.

CAPUT II.

Fontes iuris proprii sectarum protestantium.

101. — Fontes iuris penes protestantes. Quaestio nec fieri potest, de temporibus Luthero antecedentibus, nam nulla tunc extabat ecclesia protestantica. Neque dein, illa exorta, poterant protestantes reicere quod semper et ubique receptum erat. Attamen ex illa die 10 Dec. 1520, qua Lutherus ante portam Wittenbergensem Corpus Iuris Canonici combussit et damnavit ut haereticale, antichristianum et antinaturale, ius protestanticum effectum fuit extra antiquas collectiones.

Non obstante vero contemptu quo protestantes ius can. sunt persecuti, fons subsidiarius apud eos ipsum remansit ⁽¹⁾.

Libri symbolici ortum habuerunt, qui ius protestanticum continebant; et insuper *Ordinationes* seu *Statuta*, dicta *Kirchenordnungen*, seu *Regolamenti Ecclesiastici*; et leges civiles *Staatsgesetzgebung* seu « legislazione dello Stato », ita ut *ius ecclesiasticum* (tali modo illud appellarunt, in oppositionem ad *ius can.*) evaserit ramus seu pars civilis legislationis, iuxta illud: « Cuius regio, eius et religio » proclamatum in comitiis seu Dieta Spirae (a. 1526).

⁽¹⁾ De iure ecclesiastico evangelico egerunt: PLAFF, *Institutiones Iuris ecclesiastici*, 1727; PUCHTA, *Einleitung in das Recht der Kirche*. 1840; FRIEDBERG, *Das geltende Verfassungsrecht des evang. deutsch. Landeskirchen*, 1888. Cfr. etiam HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland* (4 vol., a. 1869 et sqq.); EICHORN, *Le Droit canon et son applications à l'Eglise protestante* (trad. in linguam gall. a Jonfroy, 1843).

A) *Pro Ecclesia Lutherana*: 1. *Confessio Augustana* (1530); (in Assia data eius editio latinae a. 1540).

Lecta fuit die 25 Iunii 1530 in Dieta d'Augsburg (Augusta Vindelicorum) quam Carolus V frustra convocavit, sperans fore ut principes protestantes in pacem se componerent, iterum fidem catholicam amplectentes.

Confessio Augustana (exarata a Melancthone, sub imperante influxu Lutheri) plena aequivocatione ac falsitate, constat 21 articulis quae *Credo* protestanticum constituunt, et 7 articulis circa «abusus emendatos».

Isti abusūs (1), seu, iuxta Melancthonem et protestantes, humanae institutiones Ecclesiae, fuerunt: communio sub una specie, lex coelibatus, praeceptum confessionis, lex abstinentiae et ieiunii, vota religionis et iurisdictio Episcopalis. Facile intelligitur quod horum eversio fere totam ecclesiasticam disciplinam funditus pervertere debuit.

2. *Apologia* (1531) *eiusdem confessionis*. Cum catholici Theologi, Imp. Carolo V expostulante, composuerint refutationem Confessionis Augustanae, quae lecta fuit in Dieta die 3 Augusti 1530, Melancthon reposuit per istam Apologiam, quae, uti Confessio Augustana, veritatem abscondebat, aequivoca, et ambiguitate referta.

3. *Articula Schmalkalde* (1527). Sunt 27; a Luthero exarata; in eis reiicitur primatus Rom. Pontificis; *Magnus et parvus Cathechismus Lutheri* (1528-1529) qui inservire debebant pro instructione paroeciarum. (In urbe Schmalkalde principes protestantes, Luthero et Melancthone inspirantibus, insidias et coniurationes moliebantur contra Imperatorem; et ibidem confoederationem iniverunt ut sese defenderent, si quid ausum fuisset «Verbi Dei» causa ab Imperatore).

Etiam Gallia et Anglia motivis politicis, protectione

suam huic foederationi pollicitae sunt propter « libertatem » Germaniae, uti dicebant, contra Imperatorem.

4. Pro ecclesiis quarundam regionum: *formula concordiae* (1580); cuius valor ubique pendet e status civilis sanctione.

B) *Symbola* ecclesiae reformatae germanicae sunt:

1. *Cathechismus Heidelbergensis* (1562): ita appellatus a duobus professoribus Heidelbergensibus qui illum composuerunt, sc. Zacharias Ursinus et Gaspardus Olevianus. Mediam tenet viam inter Lutherum et Calvinum, fine pacis religiosae obtinendae.

2. *Confessio Marchica* (della Marca) (1614): adscribenda Electori Brandenburgensi Ioanni Sigismundo, qui calvinismum amplexus est a. 1613, et anno sequenti Confessionem Marchicam publicavit.

3. *Confessio Gallicana*, edita in conventu protest. Parisiis habito a. 1559. Ibidem compositae fuerunt Regulae ecclesiae presbyterialis Helvetiae ⁽¹⁾.

C) *Scripta confessionalia* ecclesiae lutheranae multum inservierunt constitutioni ecclesiasticae protestantium; quin tamen praescripta specialia continerent.

D) « *Conclusa Corporis Evangelicorum* » existimanda sunt uti fontes tantum mediati ecclesiae evangelicae, nam viguerunt solummodo quatenus sanctionem statuum civilium receperint aut obtinuerint, per consuetudinem a statu civili recognitam.

E) Celebratae sunt *synodi* hic et illic, praesertim temporibus nostris; et ibi novae leges inductae de disciplina, aut antiquae modificatae.

⁽¹⁾ Cfr. PIDOUX, *La discipline ecclésiastique des églises réformées de France*, Losannae, 1901.

F) Ad instar harum priorum Confessionum protestantium, aliae habitae sunt ⁽¹⁾:

Prima Confessio helvetica (composita ab Ecolampadio ⁽²⁾ et Miconio annis 1532-1534), quam reformati helvetici, Basileae, opposuerunt « Concordiae Wittembergensi ».

Secunda Confessio helvetica, composita duobus post annis a morte Calvinii, sc. a 1536, sed eiusdem spiritu referta (a Bullinger, Miconio et Grignaeo). Continet 28 articulos.

Confessio Belgica (1562): protestantes Belgi et Hollandiae (seu Paesi Bassi), qui calvinistae fuerunt.

Confessio Havnica, redacta a Ioanne Tausen, et promulgata in Dieta Odensensi (1527), sub rege Fridrico I, in Dania.

In *Anglia* habuerunt: « Book of Common Prayer » (1548), revisum anno 1552, qui novam liturgiam, veteri deleta, continebat, (compositum, a protestanticis luther. et calvin., Bucero, Petro Martyre, Bernardino Ochino, Paulo Fagio); et « 42 articula fidei » (concinnata a Crammer et Ridley) (a. 1552), quae placita Lutheri et Calvinii simul componebant.

Sub Eduardo VI « 42 articula fidei » modificata fuerunt, et reducta ad « Trigintanovem articula symbolica » (a. 1562) a Parlamento adprobata (1571), cui supremum ius legum ferendarum de ecclesia anglica (Established Church of England) datum est.

⁽¹⁾ Cfr. NIEMEYER, *Collectio confessionum in eccl. reform. publicatarum*, Lipsiae, 1840; DANIEL, *Prayer Book. Its history, language and contents*, 20 Ed., Londini, 1902.

⁽²⁾ Ecolampadius est nomen graecizatum Ioannis Hauschein, *Lux domestica*; monachus eruditus et eximius orator; sed scriptis Lutheri corruptus monasterium reliquit, uxorem duxit, et lutheranae pestis factus est divulgator; m. a. 1531.

In Scotia: Confessio Scotica composita a Ioanne Knox (a. 1560) puritanismum proclamat; a. 1592 declarata fuit religio status.

CAPUT III.

Concilium Tridentinum.

(d. 13 Dec. 1545 — d. 4 Dec. 1563).

102. — Concilium Tridentinum - Bulla indictionis - Historiae Concilii. — Consideravimus Ecclesiam, initio saec. XV amarissime lugentem propter defectionem filiorum et nationum quae, ducibus Lutherō, Calvino, Zuinglio, et coeteris pseudo-reformatoribus, rebelles a fide deflexerant.

Opus erat ut fides catholica perspicue et alte sua dogmata et leges disciplinares proclamaret, et triticum a zizania secerneretur; necessitas Concilii Oecumenici strenue urgebat.

Non paucis superatis obstaculis, quae Paulus III in Bulla indictionis Concilii « Initio nostri » innuit ⁽¹⁾, ex parte protestantium qui antea concilium invocaverant et dein oppugnarunt, ex parte principum mala minitantium, et propter loci electionem (Concilium enim indictum fuerat primum Mantuae, dein Vicentiae, et demum a. 1542 Tridenti), tandem tribus post annis ab indictione, Concilium oecumenicum initium habuit Tridenti, die 13 Dec. 1545.

Historia huius Concilii statim conscripta fuit a *Paulo*

⁽¹⁾ Cfr. *Canones et Decreta C. Trid.*. Typ. de S. C. Prop. Fide, pag. V.

Sarpi (m. a. 1623), O. SS. M., (Londini, a. 1619), adhibito pseudonymo Pauli Soavis Polani: iste, qui plurium protestantium amicitia utebatur, odio aestuans in Romam (quae nunquam ipsum adprobaverat Episcopum, quamvis tribus vicibus a Republica Veneta praesentatum), sua malevolentia, putida invidia ac sectaria versutia unamquamque paginam suae historiae inquinavit; ita ut valor historicus omnino desit, uti recognoscit Ranke et alii protestantes.

Card. Sforza Pallavicino, S. I., (m. a. 1667) omnia documenta compulsans in archivis ac bibliothecis Romae, potuit optimam historiam exarare (1659), ac errores P. Sarpi refellere. Utitur stylo aliquantisper diffuso, ac saepe magis quam historicum, contradictorem et arguentem agit contra Soavem seu Sarpi. Sed haec contradictio erat tunc temporis opportuna, imo necessaria, eo vel magis quod liber Sarpi maximam habuit diffusionem et translatus fuit iam ab anno 1622, in linguam latinam, gallicam, et germanicam.

Coepta est publicatio omnium actorum Concilii Tridentini sub titulo: « Concilium Tridentinum: diariorum, actorum, epistolarum, tractatum Nova Collectio », edidit *societas Goerresiana* pro promovendis inter Germanos Catholicos litterarum studiis, Friburgi Brisgoviae, sumptibus Herder. (Sex magnae molis volumina iam prodire).

P. Le Plat S. I. a. 1854 edidit « Histoire du Concile de Trente », Bruxelles, tria vol.

Etiam duo opera *P. Generosi Calenzio*, Presbyteri Oratorii, praestat consulere; nempe: « Saggio di Storia del Concilio Generale di Trento sotto Paolo III »; et « Documenti inediti e nuovi lavori letterari sul Concilio di Trento, riguardanti la Storia e le Edizioni dei Ca-

noni e Decreti del medesimo, con un Catalogo dei posteriori Concilii Diocesani, Provinciali, ecc. ».

Schulte in suo opere « *Geschichte, etc.* » non historiam sed calumnias in Concilium Trid. cumulavit.

Perutile est conferre collectionem cui titulum: « *Canones et Decreta Concilii Tridentini* », (editam officialiter Romae 1564; dein a Le Plat 1779; Richter et Schulte 1853; Romae e Typ. Polyglotta 1904).

103. — Tres periodi Concilii Tridentini. Tribus periodis absolutum fuit Conc. Trid.:

13 Dec. 1545 — 11 Mart. 1547 — 15 mens.

1 Maii 1551 — 28 Apr. 1552 — 12 mens.

18 Ian. 1562 — 4 Dec. 1563 — 22 mens. cum dimidio.

Prima periodus (1545-1547). Pauci fuerunt ab initio Praelati, 33, sub praesidentia Cardinalium Del Monte (dein Pont. Max. Iul. III), Cervini (postea Marcell. II) et Reginaldi Pole: aderant legati et Card. Madruzzo, Episcopus Tridentinus, 4 Archiepiscopi, 20 Episcopi et 5 Generales Ordinum religiosorum. Sed in fine, circiter biscentum et quinquaginta quinque fuerunt Praelati, quorum duae partes erant italici.

Initio statutum fuit ut decisiones haberentur non per *nationes*, ut evenerat Constantiae et Basileae, sed per *capita*.

Iam a quarta sessione (8 April. 1546) graves quaestiones dogmaticae excuti coeptae sunt: de fontibus revelationis, de canone SS. Scripturarum, de versione authentica, seu de Vulgata, ut statim norma haberetur contra haereticos auctoritatem nonnullorum librorum S. Scripturae negantes. Dein actum est de peccato originali (in V sessione), quod est fundamentum Redemptionis, de iustificatione, (in VI sessione) seu de reme-

dio, contra theorias Lutheri. De Sacramentis, sc. de mediis ad acquirendam et ad corroborandam gratiam; de residentia Episcoporum, de beneficiis, etc.

Secunda periodus (1551-1552). Octava sessione exacta, 11 Martii 1547, ob timorem morbi qui serpere coepit Tridenti, et discessum aliquot Episcoporum, Paulus III, quem etiam taedebat Caroli V Imp., Concilium transtulit Bononiam. Sed illuc non perrexerunt praelati delegati Imperatoris. Ibi sessiones habitae sunt, ubi plura parata fuerunt de Sacramentis, sed nullus canon promulgatus, ob oppositionem Caroli V, qui Tridenti tantum volebat continuationem Concilii; et Paulus III, mense Septemb. a. 1549 Concilium suspensum declaravit.

Iulius III (1550-1555), iuxta promissionem in Conclavi factam, iterum Tridentum Patres arcessivit, per bullam « Cum ad tollenda »; et a 1^a die Maii 1551 ad 28 Apr. 1552 celebratae sunt sessiones XI-XVI, super Euch., Poenit. et Extr. Unctione. Dein, quum principes protestantes seditionem et arma moverent contra Imperatorem, et Mauritius de Saxonia in Tyrolum irruperit, Patres in discrimine se existimantes, discesserunt.

Haec interruptio duos tantum annos pergere debebat; e contra decem annos perduravit, praesertim ob discordias inter principes christianos, mediocrem influxum Concilii in Germaniam, et quidem timorem quo ipsos Catholicos afficiebant decreta reformationis.

Insuper Marcellus II (a. 1555) brevissime regnavit (22 dies) et Paulus IV (1555-1559), contra Imperatorem pugnans, non potuit absque Imperatoris auxilio Concilium iterum convocare ⁽¹⁾.

Tertia periodus (1562-1563). Pius IV, Carolo Borro-

(1) Cfr. PASTOR, tr. a MERCATI, Vol. VI, *La Storia dei Papi*.

maeo eiusdem nepote suadente, pro tertia vice aperuit per bullam « Ad Ecclesiae regimen » Concilium Tridentinum, praemissa publica processione poenitentiae, cui praeerat ipse S. Pontifex, ab ecclesia S. Petri usque ad S. Mariam supra Minervam. Aliae 9 sessiones celebratae fuere ⁽¹⁾. In primis sessionibus de quaestionibus praeliminaribus actum fuit, ac frustra ut antea, protestantes fuerunt rogati, ut Concilio interessent.

In sess. XX et XXI de S. Communione et S. Sacr. Missae locuti sunt. In XXIII sessione acriter discussum est de divina Episcoporum institutione et de falso placito superioritatis Concilii super Papam. Ibidem praescripta fuit Seminariorum erectio (XXIII, 18, de ref.).

In XXIV sessione (11 Nov. 1563): de Matrimonio, de electione Episcoporum et Cardinalium, de administratione dioeceseon, de celebratione Conciliorum provincialium quarto quoque anno, et synodorum dioecesarum singulis annis, de incompatibilitate plurium beneficiorum.

In XXV sessione (postrema, d. 3-4 Dec. 1563): de Purgatorio, de cultu Sanctorum, de imaginibus et reliquiis, indulgentiis; et plura acta sunt de disciplina.

Die 4 Dec. 1563 omnes viri Concilio praesentes, 255 ⁽²⁾, duobus Episcopis et procuratoribus quatuor Episcoporum exceptis, subscripserunt acta. Episcopi tamen Germaniae, metu protestantium, a Concilio abfuerunt. Pius IV die 30 Dec. 1563 acta Concilii solemniter in Consistorio confirmavit. Dein per Const. seu Bullam.

(¹) Cfr. L. PASTOR, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, Vol. VII, Pio IV (1559-1565), Roma, Desclée, 1923.

(²) Nempe 4 Legati Pontificis. 2 alii Cardinales, 3 Patriarchae, 25 Archiepiscopi, 168 Episcopi, 7 Abbates, 7 Generales Ordinum, 39 Procuratores absentium.

« Benedictus Deus » d. 26 Ian. 1564 ulteriorem dedit approbationem.

104. — **Collectio Canonum et decretorum Concilii Tridentini.** Gesta Patrum Tridentinorum collecta fuerunt in libro iam citato « Canones et Decreta Concilii Tridentini ». Dividitur per illas viginti quinque sessiones, quae celebratae fuerunt in ipso Concilio; dein habet varia documenta ad Concilium spectantia, et quaedam alia addita.

Sessiones quatuordecim sunt *historicae*, referunt sc. vicissitudines celebrationis ipsius Concilii; et undecim de rebus actis relate ad dogma et ad ecclesiasticam disciplinam. Priores sunt: 1^a, 2^a, 3^a (ne omittatur earum lectura), 8^a (de translatione Concilii tantum); — 9^a et 10^a (quae Bononiae habitae statuunt sessionem prorogare), 11^a (breve decretum de resumendo Concilio), 12^a (decretum prorogationis sessionis), 15^a (idem, insuper describitur « Salvusconductus » protestantibus datus), 16^a (decretum suspensionis Concilii, d. 28 Apr. 1552); 17^a (resumitur Concilium decem post annis), 18^a (omnes invitantur, et « Salvusconductus » conceditur Germanicae nationi et aliis; 19^a et 20^a (decreta prorogationis). Coeterae sessiones ita resumuntur: 4^a habet duo peculiariora decreta de canonicis scripturis et de editione et usu ss. librorum; 5^a, 6^a, 7^a, 13^a, 14^a, 21^a, 22^a, 23^a, 24^a, et 25^a duabus partibus constant, quarum prima est *doctrinalis*, et tradit *decretum doctrinale*, illud dividens in plura capita, dein subiungit canones idem decretum spectantes, sc. illa doctrina dogmatica sub forma canonum exponitur, seu *canonizatur*; altera pars est *disciplinaria*, et inscribitur *decretum de reformatione*, pariter in capita distributum (cfr. sess. 6^{am}).

Non semper tamen eadem ratio servatur: ita in sess. 7^a decretum tantum brevi prooemio efformatur, et statim dein sequuntur canones de Sacramentis; — sessio 22^a habet imprimis « doctrinam de sacrificio Missae » divisam in capita, ut de more, et dein *canones*; postea habet « Decretum de observandis et evitandis in celebratione Missae » (cfr. hoc decretum, quod saepe in Codice citatur, can. 802 et sqq.), in fine *decretum* de reformatione super pluribus.

Sessio 24^a duplex continet decretum disciplinare, unum « de reformatione matrimonii », et alterum generale, nempe de variis negotiis. Item sessio 25^a habet decretum speciale « de regularibus et monialibus », dein decretum generale de reformatione; (heic, e. gr., in cap. 1^o agitur de ratione vitae praelatorum; in 3^o de usu excommunicationis; in 13^o de quarta funeraria; in 19^o contra duellum) et sub titulo « Continuatio sessionis » plura minora decreta de indulgentiis, de delectu ciborum ieiuniis et diebus festis, de indice librorum, catechismo, Breviario et Missali, etc.; et in fine Patres statuerunt « de confirmatione petenda a SS. Domino » et sequuntur « Acclamations Patrum » (1).

In hac collectione ordo est *chronologicus*, sc. referuntur sessionum decisiones et decreta uti data fuerunt unum post aliud; ope vero copiosissimi indicis seu appendicis analyticae ordine alphabetico digestae, omnia ac singula facile est invenire (2).

(1) In ecclesia Cathedrali S. Vigili, Tridenti, colitur antiquus Crucifixus, ante quem facta fuit Decretorum lectura, postquam Concilium in Ecclesia S. Mariae Maioris ibidem celebratum fuerit. Illa lectura exacta, traditur Crucifixus capite annuisse.

(2) In descripta collectione nonnulla conferantur, ut liber *practicus* et *usualis* ipsa fiat.

105. — Adprobatio per Bullam « Benedictus Deus »; et caput « Tametsi ». Pius IV canones et decreta Concilii Tridentini in Consistorio d. 26 Ianuarii 1564 solemniter confirmavit; dein per Bullam « Benedictus Deus » eodem die inscriptam (cfr. hanc Bullam in « Canones et Decreta Concil. Trid. » p. 283 in ed. a. 1904): unde plenam vim legis ipsi canones et decreta, capite « Tametsi » excepto, obtinuerunt, pro universa Ecclesia a die 1 Maii 1564, cum haec dies ad hoc determinata fuerit. Idem Pontifex per aliam Bullam derogavit omnibus privilegiis, gratiis et immunitatibus quomodolibet concessis, quae contraria essent decretis Concilii.

Ad inducendam obligationem novae legislationis quae usque ad Codicem viguit (subauditur quod sermo noster est de parte disciplinari, et minime de parte dogmatica), promulgatio decretorum Tridentinorum Romae facta suffecit. Quare quamvis ex mandato C. Trid. (cap. 2, Sess. XXV, de ref.) ipsius decreta in prima Synodo provinciali, post ipsum Concilium celebranda, solemniter *recipienda* fuissent, — et reapse in non paucis regionibus expressa quaedam publicatio facta fuit, — haec tamen promulgatio in singulis provinciis ad valorem decretorum (capite « Tametsi » excepto) non fuit necessaria. (Errat in hoc Schmalzgrueber et alii aliud sentientes).

Vis obligandi tota et sola fuit in *parte dispositiva* minime in parte *expositiva* decretorum; eo vel minus in adiectionibus quae dein supervenerunt, uti allegationes S. Scripturae, Conciliorum, veterum legum, etc.

De capite « Tametsi » (quod est primum in sessione XIV) lex specialis data fuit. Hoc caput irritum et nullum declarat matrimonium eorum « qui aliter, quam *praesente* *paroch*o, vel alio sacerdote de ipsius parochi seu Ordi-

darii licentia, et *duobus vel tribus testibus* » illud contrahere attentarunt ⁽¹⁾.

In fine haec statuuntur: Decernit insuper (Sancta Synodus), ut huiusmodi decretum in unaquaque parochia suum robur post triginta dies habere incipiat a die primae publicationis, in eadem parochia factae, numerandos ». Hoc decretum nunquam publicatum fuit in Anglia, Scotia, antiqua Borussia (ut Pomerania), in Saxonia fere universa, in Suecia, Dania, Norvegia, in pluribus provinciis Helvetiae, in nonnullis locis Hiberniae; in Asia, et Africa fere ex toto, in aliquibus regionibus Americae.

Proinde in his locis nuptiae, etiam catholicorum, absque praesentia parochi et testium validae, non tamen licitae, fuerunt ⁽²⁾.

Hoc obtinuit usque ad decretum « Ne temere » promulgatum d. 2 Aug. 1907 a Pio X, et vicens a Paschate 1908 usque ad *Codicem*: generale erat pro omnibus locis, excepto casu quo S. Sedes aliud statuerit, ut fecit pro Germania per Const. *Provida* Pii X, d. 18 Ian. 1906. Nunc de forma celebrationis matrimonii agit Codex in can. 1094 et sqq.

106. — Pro interpretatione Concilii Tridentini. Pius IV in ipsa Const. « Benedictus Deus » prohibuit, gravibus comminatis poenis, quaecumque commentaria, glossas, adnotationes, scholia super Decretis Tridentinis, iubendo ut in obscuris et dubiis recursus fieret ad S. Sedem. Constituit ad hoc *Congregationem Cardinalium*, per Const.

⁽¹⁾ Cfr. *Canones et Decreta Concilii Tridentini*, pag. 172 et sqq. in ed. a. 1904. — Cfr. *Canones Codicis Iuris Can.*, 1094. 1095 et sqq.

⁽²⁾ Cfr. BERARDI, *Theologia Moralis*, Vol. V, pag. 514 et sqq., a. 1905.

« Alias nonnullas » d. 2 Aug. 1564, quibus munus esset curare observantiam decretorum, et dubia referre ipsi Pontifici. — Dein Sixtus V, Const. « Immensa » d. 22 Ian. 1587, memoratam Congregationem confirmavit, eidem tribuendo munus *interpretandi* decreta C. Tridentini disciplinam respicientia, *Pontifice tamen consulto*: haec Congregatio dicta fuit « Congregatio Cardinalium concilii Trid. interpretum », aut « *Concilium* ». — Quae facultas interpretandi, sub Pio X tributa fuit singulis SS. Congregationibus iuxta respectivam competentiam; (ita reposuit S. Congr. Consistorialis, d. 11 Febr. 1911, Acta A. S., 1911).

Prohibitio interpretationis a Pio IV data, initio, rigorosius servata fuit; et ex hoc illa insertio in « Indicem librorum prohibitorum » nonnullorum operum, uti « Remissiones doctorum qui varia loca C. Trid. incidenter tractarunt » auctore Barbosa et « Declarationes Cardinalium C. Trid. interpretum etc. » atque « S. C. Tridentini decisiones et declarationes Cardinalium etc. » auctore Gallemart; (haec opera dein, sub Leone XIII, ab Indice librorum prohibitorum expuncta). Nunc actum est de tali prohibitione, quae iam a saec. XVII non amplius urgebatur, et ita, e. gr., Card. De Luca (m. 1683) potuit rite edere suas « Adnotationes ad Concil. Trident ».

107. — Restitutio rei religiosae post Conc. Trid.

I. Decreta Tridentina fere statim recepta sunt in Italia, Lusitania et Polonia. Principes Germanici, iuxta vota in Bulla « Benedictus Deus » significata, ipsimet curarunt hanc acceptionem. Philippus II ea recepit in Hispania, Neapoli et Hollandia seu Paesi Bassi; voluit tamen adponere clausulam: « Salvis in omnibus iuribus Coronae ». Gallia, adhuc instans praesumptis privilegiis

gallicanis, decreta dogmatica tantum accepit. Verum quolibet pervenit Tridentina reformatio — quae *contro-reformatio* dicitur in ordinem ad protestanticas innovationes —, disciplina fuit instaurata, vita religiosa floruit in familiis, in civitatibus, *Seminaria* instituta fuerunt, iuxta praescriptum cap. 18, sess. XXIII, de ref., maximo cum fidei incremento.

II. Iuxta vota Concilii Tridentini — et en alii effectus legislationis et decretorum et canonum C. Trid., en consecraria disciplinae quam Conc. Trid. statuit, accommodavit promulgavitque — publicata fuerunt, non multum post ipsum Concilium exactum:

a) *Professio fidei Tridentina* (cfr. « Canones et Decreta Conc. Trid. », pag. 292, ed. 1904, vel Denzinger, num. 994): est ipsamet adhuc vigens in iuramentis praestandis pro muniis et officiis sacris, ac in Codice habetur et servatur immediate ante canones. (Cfr. can. 1406-1408). Ad unitatem servandam et fidelitatem fovendam plurimum intulit.

b) *Catechismus Tridentinus ad Parochos* (1566) editus iussu Pii V, qui nomine « Catechismi Romani » venit. Magistris potius inservit (parochis etc.); et Clemens VIII componendum tradidit Card. Roberto Bellarmino S. I. catechismum pro populo, et fuit « Dichiarazione più copiosa della Dottrina Cristiana », quae dein appellata fuit « Dottrina breve », et maximam diffusionem penes plurimos populos habuit, ac viguit usque ad Pium X in Italia. (Cfr. Conc. Trid., continuat. sess. XXV, de ref., « de Indice librorum, Catechismo, Breviario et Missali »).

c) *Index librorum prohibitorum* (1564) sub Pio IV, auctus inde sub Clem. VIII et successoribus, et revi-

sus ac iterum editus iussu Leonis XIII, et postremo iussu Pii XI.

d) *Breviarium Romanum*, « ex decr. SS. Concilii Tridentini restitutum » (1568) editum iussu Pii V, recognitum a Clemente VIII et Urbano VIII ac successoribus.

e) *Missale* (1570) pariter ac *Breviarium*.

f) et *Vulgata revisa* (1590-92).

g) Insuper correctum fuit « *Corpus Iuris can.* » a Correctoribus Romanis (1580); approbatus eorum textus a Greg. XIII per breve « Cum pro munere pastoralis », et editus a. 1582: ipsamet correctio librorum legislationis fuit magnum instrumentum disciplinae instaurandae.

III. *Episcopi et Sancti* qui numerosissimi tunc flourerunt, maxime adlaborarunt, ut in praxim statuta Tridentina deducerent. In hoc *digitus Dei* visus est: signum benedictionis divinae super Ecclesiam: « Fluctuat, sed nunquam mergitur ista navis ».

Specialissimam mentionem merentur: S. Carolus Borromaeus, S. Franciscus Salesius, S. Vincentius a Paulis, Felicianus Capitanus O. S. M. Archiepiscopus Avenionensis, B. Robertus Card. Bellarminus « malleus reformationis », S. Ignatius a Loyola, S. Philippus Nerius, S. Franciscus Xaverius, Cardin. Stephanus Bonucci O. S. M., Episc. Aretinus, S. Thomas a Villanova, S. Petrus Alcantarinus, S. Ioannes de Deo, S. Theresia, etc., praeter fulgentia sanctitatis exemplaria: S. Paschalis Baylon (m. 1592) magnus adsertor veritatis SS. Eucharistiae, S. Felix a Cantalicio in Sabinis virtutum evangelicarum exemplar, S. Aloysius Gonzaga, S. Io. Berchmans, S. Stanislaus Kostka: hisce nominibus aureae historiae Eccle-

siae paginae respondent summa gloria refertae, pro fidei incremento, et virtutum christianarum cultu.

IV. Insuper insigni fuerunt adiumento *Congregationes religiosas* tunc institutae:

Societas Iesu (a. 1534) quae pluries iam ab initio habuit Sanctos, Apostolos, viros scientiis sacris, theologicis et iuridicis praeclaros. (S. Ignatius, S. Franc. Xaverius, S. Petrus Canisius Ecclesiae Doctor, S. Franciscus Borgia... ⁽¹⁾).

Clerici regulares Theatini (1524) fundati a S. Caetano Tiene (1480-1547) et a Ioanne Petro Carafa, qui fuit Paulus IV, et ante Archiep. Theatinus, unde nomen istorum religiosorum.

Cappuccini (Matthaeus Bassi, 1525), sub Clem. VIII (1525-1528).

Oratoriani a. 1548 (S. Philippus N., m. 1595).

Clerici regulares S. Pauli seu Barnabitae, 1530, fundati a S. Antonio M. Zaccaria (1502-1539), una cum Bartholomaeo Ferrari, et Iacobo Morigia viris nobilibus.

Clerici regulares ministrantes infirmis seu Camillini (S. Camil. de Lellis a. 1584).

Somaschi (S. Hieronymus Emiliani, 1481-1537).

Pauperes a Matre Dei seu scholarum piarum (S. Ioseph Calasanctius a. 1597).

Patres Doctrinarii (Ven. Caesar de Bus, a. 1592).

Fatebenefratelli a. 1540 (S. Ioannes de Deo, 1495-1550).

Carmelitae a S. Theresia.

Sorores S. Ursulae (S. Angela Merici a. 1535).

(¹) Cfr. P. E. ROSA S. I., *I Gesuiti dalle origini ai nostri giorni*, Roma, 1914; P. P. TACCHI VENTURI, *Storia della Compagnia di Gesù in Italia*, Roma, 1909.

Plures insuper reformationes antiquorum Ordinum. Posteriores Congregationes opus salutiferae reformationis continuarunt, uti:

Sulpitiani (Ioannes Olier m. 1657).

Ordo Visitationis (S. Franciscus Salesius et S. Francisca de Chantal, 1612).

Presbyteri Missionis seu Lazaristae (a. 1632 S. Vincentius a Paulo).

Filiae Charitatis (S. Vinc. a Paulo, 1620).

CAPUT IV.

Decretales Clementis VIII.

108. — Decretales seu « Liber Septimus » Clementis VIII. Nulla post Clement. V (1305-1314) prodiit authentica collectio Decretalium; unde, eis succrescentibus, novae collectionis iam aderat necessitas.

Opus Decretalium colligendarum, quae prodierant post Clementem V, coeptum sub Gregorio XIII, continuatum sub Sixto V, absolutum fuit regnante Clemente VIII (Aldobrandini, 1592-1605); et typis editum, fuit traditum pro revisione doctis canonistis. Sexdecim post mensibus revisione peracta, S. Pontifex Clemens VIII noluit tamen hanc collectionem adprobare; eamque iterum revisendam dedit Card. Pinellio, qui eam edidit sub titulo « SS. Domini Nostri Clementis VIII Decretales » (et non « Libri Septimi »). Non obstante nova revisione, nec ipse Clemens, neque Paulus V voluerunt adprobationem concedere, forsitan ex eo quod, *a*) habebantur in illa plures definitiones dogmaticae, quae nempe ius non spectabant; *b*) et prohibitum fuerat do-

ctoribus privatis canones Tridentinos interpretari; et abusus interpretationis timebantur, si huiusmodi collectio adprobata fuisset, in qua plura statuta Tridentina citabantur; et quidem timor non deerat quominus haec collectio recepta non fuisset uti codex, cum contineret plura ex Conc. Trid. a Gubernio civili gallico non acceptata.

Sero « Decretales Clementis VIII » publicatae sunt, a. 1870, Friburgi a Sentis.

CAPUT V.

Collectiones Conciliorum.

109. — *A) Priores Conciliorum Collectiones.* Prima tentamina (ita enim sunt habenda) adornandi collectiones generales Conciliorum habentur saec. XVI et initio XVII.

1. *Iacobus Merlin*, a quodam manuscripto XII vel XIII saeculi extraxit Collectionem Conciliorum vetustiore, quae Parisiis prodiit a. 1524 (2 vol. in folio). Continebat acta 6 priorum Conciliorum Oecum., CC. Constantiensis et Basileensis, 47 Conciliorum particularium, et Decretales Isidori Mercatoris 69.

2. *Petrus Crabbe*. Tres anni nondum elapsi erant ex quo prodierat tertia Merlina editio, cum Coloniae Petrus Crabbe, Franciscanus Melchliniensis, Collectionem locupletiore edidit (a. 1538). Habet acta circiter 130 *Conciliorum*. Praecipua laus in eo est, quod auctor maximam curam adhibuit ut genuinum textum referret; et ut documenta disponeret secundum *seriem chronologicam* RR. Pontificum, addens de singulis *notitiam biographicam* e « Libro Ponticali » desumptam.

Variationes textus in margine leguntur; et *notae historicae* vel *criticae* in initio vel sub fine operis.

Hic ordo, non semper a suis successoribus adhibitus, servatus fuit a praecipuis collectoribus, uti Labbe, Coleti, Mansi.

3. *Laurentius Surius*. Hic celeberrimus Chartusianus a. 1567, Coloniae, novam Collectionem publicavit, in qua, praeter 30 Concilia inedita, reproduxit opus Petri Crabbe, sed haud fideliter, et illius menda in collectiones subsequentes transmearunt.

4. *Bolanus*. Collectio Surii basis fuit novae Collectioni a Domenicano Bolano a. 1585 editae. Hic plurium Conciliorum *chronologiam* emandare nisus est, et *nova documenta* edidit.

5. *Severus Binius*, initio saec. XVII, Surianae editioni addidit *Hispanica Concilia*, nonnullasque litteras RR. Pontificum. Opus suum *notis* illustravit sat longis, quae sunt haustae a fontibus Baronii et Bellarmini. (Editio Coloniae, 1618, est in 4 vol.; et Parisiensis a. 1636 in 10 vol.).

B) *Collectiones Conciliorum perfectiones*:

6. *Editio Romana*, — cui operam contulerunt Iacobus Sirmond S. I., Pierre Morin, Cardinales Carafa, Franciscus Toletus, Fridericus Borromaeus, — aliquid novi habet ex eo quod in lucem profert *multos textus graecos* antea ineditos. Valde tamen deplorandum est quod editores, ut antiquas versiones latinas textuum graecorum ad meliorem latinitatem redigerent, eas in multis mutilaverint.

7. *Collectio Regia* sumptuose edita Parisiis in officina Regia, 1644, habet 37 volumina in folio. Substantialiter est nova editio Collectionis Binianae splendidioribus typis concinnata, cui accedunt Concilia antiqua Galliae, Sirmond auctore; et Concilia Angliae. Continet acta 815 Conciliorum.

8. « *Sacrosancta Concilia a Philippo Labbeo et Gabriele Cossartio, S. I., cum duobus apparatus* ». Parisiis, 1671, 1672, in 17 (aut 18) vol. in folio.

Sequitur Binianam Collectionem, multis cum notis Sirmondi, d'Achery, Marca et aliorum. Praecedentibus valde praestat, sive ob *quantitatem textuum* et *fidelitatem* in transcriptione, sive ob commentaria historica, praesertim de

quibusdam episcoporum congressibus, quorum memoria passim ab historicis servabatur. Adsunt heic acta 1600 Conciliorum.

9. *Baluze et Hardouin*. Hucusque editores Collectionum, fere nil aliud agebant, nisi reassumere quae a praedecessoribus fuerant publicata, addendo *notas* et documenta. Sed post Collectionem Labbeam sibi proposuerunt opus proprium et personale efficiendum per modum *supplementi ad Collectionem Conciliorum Labbeam*.

Stephanus Baluze (1630-1718) primus *Supplementum* incoepit; quod 4 vel 5 volumina constare debebat; sed propter lites gallicanorum opus non potuit absolvere (ipse met acerrimus gallicanus fuit, et in Indicem fuerunt relata nonnulla eius opera): prodiit tantum unum volumen, a. 1683.

Collectio P. Harduini S. I. titulum gerens « Conciliorum Collectio Regia Maxima », per 30 annos in lucem prodire nequit, propter invidiam gallicanorum, qui male ferebant sui Baluzii infelicem exitum. Edita Parisiis ex officina Regia, a. 1715.

10. *Coletus*. Coletus Venetensis, ita vestigia Labbeana premere sibi proposuit, ut « nec errores auctorum mutandi essent », eos tamen in margine indicando. Adhibuit Baluzii volumen, notas Harduini, et addidit quaedam documenta e specilegiis extracta: « Sacrosancta Concilia ad Regiam editionem exacta, curante Nicolao Coleti », Venetiis, 1728-1734 (vol. 23 [25] in fol.).

11. *Ioannes Dominicus Mansi*. (Clericus Regul. Matris Dei, et Archiepiscopus Lucensis) publicavit primum *Supplementum ad Collectionem Conciliorum Coleti*, in 6 vol. in folio, referendo etiam Concilia Angliae et Hungariae (iam a Wilkins ac Peterffy publicata), et plura alia documenta. Non pauca menda in hoc supplemento, ex eo quod Mansi usus sit opera iuvenum et puerorum in transcriptione textuum, quin ipse transcriptiones sive ante sive post impressionem typographicam reviserit. *Notae chronologicae* praesertim erroribus scatent (1748-1752).

Deinde a. 1759-1798 edidit « SS. Conciliorum novam et amplissimam collectionem ». Concilia pergunt ibi usque ad

a. 1439 (C. Florent.). Haec collectio, praeter notas criticas ipsius Mansi, nihil aliud est nisi Collectio Coleti cum Supplemento et Synopsi Coleti.

Habet 31 vol. (quorum prima 13 edita Florentiae, coetera Venetiis): Mansi potuit edere usque ad XV tomum inclusive.

12. *Continuatio Mansianae Collectionis* nunc temporis publicatur Parisiis, apud Hubertum Welter editorem, cura *Louis Petit* Archiepiscopi Athenarum et Delegati Apostolici pro Graecia, ex Augustinianis ab Assumptione, Directoris Domus « de Hautes Etudes Orientales » in peninsula Chalcidonensi, et *Domini Martin* (abbé Martin) professoris in Universitate Catholica Lugdunensi. Opus completum constabit 78 circiter voluminibus in folio.

13. *Collectio Lacensis*. Ita dicitur communiter collectio cui titulus « Acta et Decreta Sacrorum Conciliorum recentiorum » composita a PP. Societatis Iesu Collegii S. Mariae ad Lacum (Maria-Laach in Badensi ditione), et edita Friburgi Brisg. a. 1870 sqq.

Constat 7 vol. in 4 et pergit ab a. 1682 usque ad Conc. Vaticanum.

C) *Collectiones Conc. topicorum*, seu quae tantum concilia alicuius nationis, seu gentis, colligunt; celebriores sunt:

Pro Gallia: Sirmond « Concilia antiqua Galliae », 1629; — Odespun « Concilia novissima Galliae », 1646; — *Collectio Benedictinorum* a S. Mauro (incoepta tantum).

Pro Germania, cura Hesselmann, 1790.

Pro Hispania, cur. Iosepho Saënz de Aguirre O. S. B., dein Card., Romae, 1693 (4 vol. in fol.).

Pro Anglia et Hibernia, cur. Wilkins, Londini, 1737.

Pro Hungaria, cur. Peterffy S. I., 1742 (in uno vol.).

Pro Ecclesia Mediolanensi, cur. A. Ratti, Mediol., 1892 et sqq. ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Cfr. *Conciliengeschichte*, auctore CAROLO IOSEPHO VON HEFELE (1809-1893), de quo dicitur ad Num. 124. — *Collectiones generales et particulares* supra relata invisere praestat in Bibliotheca Vaticana, ubi simul collectae servantur.

CAPUT VI.

Collectiones Actorum RR. Pontificum.

ARTICULUS I.

Collectiones epistolarum antiquorum Pontificum.

110. — Collectiones epistolarum antiquorum Pontificum hoc habent proprium, quod epistolas et acta RR. Pontificum colligunt, quae permanserunt extra Corpus Iuris Canonici. De *Regestis* RR. Pontificum aliquid dein dicetur.

Ut norma quaedam generalis tradatur, statuendum videtur: usque ad Leonem M. (440-461) conferre praestat collectiones *Antonii ab Aquino* (qui reapse pergit a Clem. I ad Greg. VII, 1073-1085), (3 vol., 1591); *Petri Coustant*, monachi benedictini ex Congr. S. Mauri ⁽¹⁾, 1721; *fratrum Ballerini* (saec. XVIII); et *Andreae Thiel* (1868), qui tamen magna ex parte haurit a Patribus Maurinis.

A Leone Magno usque ad Pium VIII (1829-1830) inclusive sunt conferenda *Bullaria*; a Gregorio XVI ad Pium X (usque ad a. 1908) *Acta*, quae distinctim de singulis Pontificibus habentur; a 1^a die Ianuarii a. 1909 ephemeris « *Acta Apostolicae Sedis* ».

⁽¹⁾ Congregatio Patrum S. Mauri, quaedam benedictina reformatio fundata in Gallia, a. 1618, plures viros sanctitate et doctrina, praesertim historica, conspicuos habuit. (Cfr. ALSTON, *The Congregation of St. Maur* in *Downside Review*, mens. Martio et Iulio, 1906; VABUTI, *Los Benedictinos de San Mauro*, Palma de Mallorca, a. 1899).

ARTICULUS II.

Bullaria.

111. — Bullaria sunt collectiones quae continent Constitutiones et Acta RR. Pontificum, sive Bullas (unde nomen), sive Brevia et alias epistolas, ordine chronologico; non includuntur in eis quae in Decreto Gratian et in collectionibus Decretalium habentur.

Post. Conc. Trid., cum usque ad Conc. Vatic., oecumenica Concilia celebrata non essent, unicus fons iuris scripti universalis fuerunt *Constitutiones RR. Pontificum*. Earum tamen collectiones, excepto I vol. Bullarii Ben. XIV, privatae industriae debentur.

Haec recensentur Bullaria:

a) *Bullarium Cherubini*, sc. collectio Laërtii Cherubini, a. 1586, qui uno volumine edidit Constitutiones Pontificias a Gregorio VII (1073-1085) ad Xystum V (1585-1590).

Anno 1617 secundam et ampliorem editionem sui Bullarii dedit, in tribus vol., a Leone I (440-461), ad Paulum V (1605-1621).

Tertia editio exarata fuit a. 1634 ab eius filio Angelo Maria Cherubini, monacho Casinensi, qui IV^{um} vol. addidit. Demum V^{um} vol. additum fuit a. 1669-1672 ab Angelo de Lantusca et Paulo de Roma, franciscanis.

b) *Magnum Bullarium Romanum*: est collectio Luxemburgi edita a. 1727, in 8 vol., a Leone M. ad Bened. XIII (1724-1730). *Romanum* voluerunt appellare hoc Bullarium; sed quia dein alia Bullaria dicta fuerunt Romana, ut ab hisce istud distingueretur, nuncupatum fuit « Bullarium Romanum Luxemburgense ».

Opus fuit postea continuatum usque ad Ben. XIV (a. 1740), aliis 11 voluminibus.

c) *Bullarium Romanum* curatum a Carolo Cocquelines (saec. XVIII), in 28 vol., a Leone I usque ad Clem. XII inclusive (1730-1740), seu usque ad Ben. XIV exclusive.

d) *Bullarium Benedicti XIV*, in 4 vol. iuxta primam editionem, continet Constitutiones huius Pontificis. Primum volumen habet Const. sex priorum annorum Pontificatus, et Ben. XIV illud adprobavit ut authenticam collectionem, nullimode tamen immutando valorem Constitutionum, quae non omnes erant universales. Iste Pontifex sibi proposuit etiam alia volumina confirmare, sed morte praeventus fuit, quando II vol. « sub typis adhuc desudabat ».

e) *Bullarii Romani Continuatio*, edita aa. 1835-1857 ab Andrea Barberi et Alex. Spetia: a Clem. XIII (1758-1769), qui fuit successor Ben. XIV, ad Pium VIII inclusive (m. 1830), in 18 vol.

f) *Novae editiones* datae fuerunt de Bullario Romano: editio *Taurinensis* (1857-1872) in 24 vol. curante Tomassetti: a Leone I ad Clem. XII; et editio *Pratensis* (1842-1856) a Ben. XIV ad Pium VIII, in 13 vol.

Animadvertimus plura extare *Bullaria particularia*, propria alicuius ordinis religiosi — quae compilationes nomine « Mare Magnum » veniebant —, uti Bullarium O. Predicatorum, ed. Ripoll et Bremond (1729-40); Franciscalium, ed. Sbaralea (1758-80) et Enbel (1897-1904); Cappuccinorum (a. 1740-52); Benedictinorum Montis Casini (1650); Bull. Monachorum Nigrorum S. Benedicti Congr. Anglicae, etc. aut alicuius loci (e. gr. Bullarium SS. Basilicae Vaticanae).

Mentionem specialem merentur « *Regesta* » RR.

Pontificum seu collectiones eorum epistolarum quae in Archivis servantur, (a *regerere* inscribere), et quae generatim non habentur in Bullariis. Nonnullae collectiones huius generis editae fuerunt ⁽¹⁾.

ARTICULUS III.

Acta RR. Pontificum : Gregorii XVI. Pii IX, Leonis XIII et Pii X.

112. — a) *Acta Gregorii XVI* selecta fuerunt (non ergo omnia) ab Antonio Bernasconi a. 1901, Romae in 4 vol.

b) *Acta Pii IX*, pariter selecta, a. 1854, Romae, in 9 vol., quorum priora septem habent acta ecclesiastica, alia duo acta civilia.

Inter celebriora documenta heic contenta eminent: leges de Regularibus, quae ad instar « Corporis Iuris Regularium » erant ante Codicem; Const. « Apost. Sedis » 12 Octobris 1869 de limitatione censurarum; encyclica « Quanta cura » (de naturalismo, communismo, socialismo) et « Syllabus » errorum 8 Dec. 1864 ⁽²⁾; plures *conventiones* cum guberniis, quarum fundamentales articuli partem praecipuam vigentis disciplinae constituunt.

⁽¹⁾ *Regesta Pont. Rom. a condita Ecclesia ad a. 1198*. IAFFÉ, 1851 ed. 2^a Löwenfeld Kaltenbrunner, Ewald, 1885; *Regesta Pont. RR. inde ab a. 1198 ad a. 1304*, POTTHAST, 1874 sqq.; dein opus continuavit *Ecole française de Rome*.

⁽²⁾ De theoretica controversia utrum haec duo documenta sint definitiones ex cathedra, cfr. WERNZ, I, pag. 385, in nota 58: certe utrique documento accessit consensus magisterii Ecclesiae; et utraque decisio proinde tenenda est norma certa et infallibilis. Cfr. DENZINGER a Numero 1688 ad Num. 1780.

c) *Acta Leonis XIII* sunt completa, et edita quasi officialiter in Typographia Vaticana, in 24 vol., quorum vigesimum tertium continet Indicem generalem, et postremum habet « Conventiones de rebus eccl. inter S. Sedem et civilem potestatem initas ».

Heic datum est legere omnes praeclaras encyclicas Leonis, ubi capita catholicae doctrinae *positiva* quidem ratione exponuntur et demonstrantur: dici potest errores a Pio IX proscriptos Leonem XIII directa demonstratione in suis encyclicis impugnasse.

d) *Acta Pii X*, in 5 vol., (aa. 1903-1908). Die 1 Ian. 1909 coeptum est publicari Commentarium Officiale S. Sedis, cui titulus « Acta Apostolicae Sedis », et primus fasciculus refert celebres Const., 1) de promulgatione legum et evulgatione actorum S. Sedis, 2) de Romana Curia, quae incipit verbis « Sapienti consilio »

CAPUT VII.

Collectiones Decretorum SS. Congregationum et S. Romanae Rotae.

113. — a) Nulla de S. Congregatione *S. Officii* extat collectio, nec privata, nec authentica, cum omnia ibi arctissimo secreto operiantur. Plures tamen prodierunt instructiones quae editae fuerunt, et identidem aliae prodeunt in Actis Ap. Sedis.

b) De *S. C. Concilii* celebris collectio habetur quae inscribitur « Thesaurus Resolutionum S. Congregationis Concilii », non authentica, sed *ex officio* curata a Secretario ipsius Congregationis.

Prosperus Lambertini eam incoepit a. 1718, cum

scilicet electus fuit Secretarius S. Congregationis Concilii, et opus, constans 167 vol., continuatum est usque ad a. 1908. Ad calcem vol. XI habentur etiam selectae resolutiones ab a. 1700, usque ad 1718.

Plures fuerunt privatae collectiones, auctoribus *Zamboni* (1812-1816); — *Pallottini*, ab a. 1564 ad a. 1860, ordine alphabetico, in 17 vol.; — *Muelbauer* « Thesaurus resolutionum S. C. Concilii ordine alphabetico », Monachii, 1872. — *Richter* et *Schulte*, qui editionem C. Trid. curarunt (a. 1853), ad singula capita plures resolutiones S. C. Concilii subposuerunt.

c) « *Collectanea in usum Secretariae S. C. Episcoporum et Regularium* », auctore *Andrea Bizzarri* Secretario eiusdem Congregationis, et dein Cardinali (prima editio a. 1863; secunda editio 1886), est privata et selecta decreta habet.

Cum usque ad a. 1908 negotia religiosorum pertractarentur in S. C. Episcoporum et Regularium, *Collectanea Bizzarri* non pertinet exclusive ad ius religiosorum. Adsunt nonnullae collectiones de solo iure regularium: « *Nova collectio et compilatio privilegiorum apostolicorum Regularium mendicantium et non mendicantium* », auctore *Roderico*; « *Privilegia Regularibus per Summos Pontifices concessa* », auctore *De Peyrinis*; et nostris temporibus, tomus alter *P. Vermeersch* « *De religiosis* » complectens « *Supplementa et Monumenta* », et immediate ante Codicem « *Raccolta di alcuni recenti decreti riguardanti gli Ordini religiosi* », curante *P. Muzitelli*, 1916.

d) *De S. C. de Propaganda Fide*: 1. « *Bullarium Pontificium S. Congreg. de Propaganda Fide* » (Romae, a. 1775, et iterum a. 1839), dein plurimum auctum cum

novo titulo « Ius Pontificium de Prop. Fide ». — 2. « Collectanea S. C. de Prop. Fide », edita ab ipsa S. Congr. in usum suorum Missionariorum; (1^a editio, a. 1893, in uno vol., ordine systematico; 2^a, a. 1907, in duobus vol., ordine chronologico, cum ditissimo indice). Authentia legali non gaudet; attamen maximam habet authentiam historicam, cum documenta accurate ex archivis S. Officii, Concilii, SS. Rituum, Indulgentiarum, etc., praeterquam ex archivio S. C. de Prop. Fide, extracta fuerint ⁽¹⁾.

e) *De S. C. Rituum*. Collectio Aloysii Gardellini eiusdem Congr. adsectoris et subpromotoris fidei, edita Romae initio saec. XIX, auctoritate ipsius S. Congr., et authentica renunciata, quamvis decreta primaevum valorem, sive generalem sive particularem, retineant. Sub fine saec. XIX retractata fuit ab eadem S. Congregatione, ad hoc ut immutationes inducerentur et additamenta; et denique a. 1898 iterum prodiit, a Leone XIII adprobata, in 5 vol., sub titulo « Decreta authentica Congr. SS. Rituum », et pergit usque ad a. 1889. A. 1912 sextum volumen additum fuit quod decreta authentica habet ab a. 1900 ad a. 1911 inclusive. Haec collectio adhuc in vigore legali remanet, ad sensum can. 2 Codicis I. C., excipiendo tamen decreta de rebus quae, non stricte liturgicae (uti applicatio Missae pro populo, praecedentia, etc.), ad aliarum Congregationum competentiam pertinent.

f) *De Indulgentiis* non amplius extat Congregatio propria; antea illa Congr. unita fuit S. C. Rituum, dein S. Officio, et tandem a Ben. XV per motu-proprio « Alloquentes » d. 25 Martii 1917, S. Poenitentiariae. Duae

(¹) Cfr. MELATA, in *Anal. eccl.*, t. V, p. 263 sq., not. 1.

collectiones: « Decreta authentica S. C. Indulgentiis sacrisque reliquiis praepositae ab a. 1668 ad a. 1882, edita iussu et auctoritate Leonis XIII », Ratisbonae, 1884; et « Rescripta authentica S. C. Indulgentiis sacrisque reliquiis praepositae, necnon summaria Indulgentiarum », Ratisbonae, 1885: haec postrema authentica non est qua collectio, cum a viro privato, Iosepho Schneider S. I., composita fuerit.

g) *De S. Romana Rota. Veteres seu antiquissimae collectiones* decisionum huius tribunalis ascendunt ad saec. XIV; et celebres collectores illius saeculi fuerunt: Horborch, Bonaguida Cremonensis, Ioannes de Molendino, Bernardus de Bisignetto, de Bellemera, et alii.

Saec. XVI et XVII collectiones rotales distinguuntur vocabulo *coram* cum nomine Auditoris seu Iudicis, qui praeses turni rotalis erat. E. gr.: « Decisiones coram Coccino », qui Decanus Rotae fuit et in ea sedit ab a. 1600 ad a. 1641, auctus eo anno dignitate Cardinalitia. Eduntur illis saeculis « Decisiones novissimae diversorum » et « Decisiones S. R. Rotae 327 criminum et testium probationes respicientes » a Prospero Farinaccio romano (1554-1616), qui fuit insignis criminalista, saepe vero diffusus et cerebrosus in suis interpretationibus; et aliae ab aliis, uti « Decisiones nuperrimae » in 11 vol. (selectae, inter aa. 1684-1706).

Saec. XVIII et XIX usque ad a. 1870 collectiones fiunt ex simplici unione foliorum quae pro tribunali pendente causa inserviebant, et dicuntur « Decisiones volantes ».

Ab instaurata Rota (a. 1908), singulis annis publicantur « S. R. Rotae Decisiones seu Sententiae »; verum

tantum priorum annorum volumina prodierunt; in *prae-fatione* ad I vol. Card. Lega collectiones decisionum rotalium diligenter enumerat ⁽¹⁾.

APPENDIX.

114. — a) De repertoriis et de lexicis iuris.

Barbosa († 1649) « Repertorium iuris civ. et canon. », Lugd., 1675.

Begnudelli-Basso († 1713) « Bibliotheca iuris canonico-civilis practica », Frising., 1712; Mutin., 1757-1758.

Lucius Ferraris O. M. († 1760?) « Prompta bibliotheca canonica iuridica, moralis, theologica », pluribus vicibus edita; postrema editio recognita fuit a Bucceroni, S. I.

Moroni († 1883) « Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica », Venezia, 1840-1879.

Müller « Lexikon des kirchenrechts », 1830 et sqq.

André Michael, Vic. Gen. Corisopitensis (Quimper), « Cours alphabétique et méthodique du droit canon. », Paris, 1852-53.

(*Card. Hergenroether*) *Kaulen* « Kirchenlexikon », Freiburg, 1882 sq.

Alberici de Rosate († 1354) « Dictionarium iuris tam civilis quam canonici », Venet., 1573.

Ioannes Calvini « Magnum lexicon iuridicum », Colon. Allobr., 1725.

Philippus Vicat († 1770) « Vocabularium iuris utriusque », Neap., 1760.

Barbosa († 1649) « De appellativa verborum utriusque iuris significatione », a. 1651.

⁽¹⁾ E. CERCHIARI edidit a. 1919-1921 opus (imperfectum, sed utile pro historia tribunalis S. R. Rotae) in quatuor vol., cui titulus: *Capellani Papae et Apostolicae Sedis. Auditores Causarum S. P. A. seu S. Romana Rota ab origine usque ad diem 20 Sept. 1870. Relatio historico-iuridica.*

Ojetti « Synopsis rerum moralium et iuris pontificii », Rom., 1904 et sqq.

A. Villien et E. Magnin « Dictionnaire de Droit canonique », Parisiis, Letourzey, 1924.

115. — b) De libris casuisticis et practicis.

Pichler S. I. « Ius canonicum practice explicatum », Ingolstadii, 1724 et sqq. annis aliae ed., inter quas ed. *Zaccaria*, Pisauri, 1758.

Holzmann O. M. († 1748) « Ius can.... casibus... illustratum », Campid., 1749 et dein.

Pignatelli († 1675?) « Consultationes canonicae », Romae, 1675. « Novissimae consultationes », 1711.

Pitonius († 1729) « De controversiis patronorum et disceptationes ecclesiasticae », Romae, 1716-1723.

Schmalzgrueber « Consilia seu responsa iuris », Ingolstadt., 1722.

Prosper Lambertini seu Ben. XIV († 1758) « De synodo dioecesana ».

Monacelli († 1714?) « Formularium legale practicum fori ecclesiastici », Venet., 1706-1715; Rom., 1844.

116. — c) De foliis periodicis.

« *Analecta Iuris Pontificii* », Romae, 1853; et Parisiis, 1869-1890.

« *Analecta Ecclesiastica* », Romae, 1893-1911, quae sunt uti continuatio praecedentis ephemeridis.

« *Acta S. Sedis* », Romae, 1865-1908: postremis annis facta sunt *officialia*. — Et « *Acta Pontificia* », Romae, 1903 et sqq.

« *Acta Apostolicae Sedis* » ab initio a. 1909; et haec constituunt commentarium officiale S. Sedis.

« *Il Monitore ecclesiastico* » fundatum a Card. Gennari, 1876...

« *Le canoniste contemporain* », Paris, 1881...

« *L'ami du clergé* », Langres, 1879...

« Journal du droit canon et de la jurisprudence canonique », Paris, 1881...

« Archiv für katolik », *Kirchenrecht*, Innsbrück, 1857...; et Mainz, 1861...

« Razón y Fe », Madrid, 1902...

« Ius Pontificium », curante Alberto Toso, Romae, ab a. 1921, cum commentario ad Codicem.

« Periodica de re canonica et morali, praesertim utilia religiosis et missionariis », curante P. Vermeersch S. I., Romae.

« Commentarium pro religiosis », ab a. 1920 editum a Missionariis Filiis Cordis Mariae Im., Romae; praeter ephemeridem « Ilustracion del Clero » ab iisdem editam Matriti.

CAPUT VIII.

De scientia iuris can. in III epocha, seu a Conc. Trid. ad Codicem.

ARTICULUS I.

Periodus classica (saec. XVI-XVIII).

117. — Tertia epocha *periodus classica* merito nuncupari debet, cum hoc tempore, sc. a Conc. Trid. ad totum saec. XVIII, maxime studia iuris canonici flourerint, et summopere scientia iuris exulta fuerit, praesertim ad historiam quod attinet.

Eminet haec epocha: propter *canonistas magni nominis*, de quibus singillatim dicemus, eos distribuendo iuxta varias nationes et diversum operum genus; ob *unicam scholam textus i. can.* secundum ordinem Decretalium Gregorii IX, dum antea fere singuli libri Corporis iuris can. distinctam et propriam scholam textus

obtinebant; et ob scholam *institutionum*, ubi elementa iuris studia iuris aggredientibus tradebantur; et inde *synopses* et *compendia*.

Generatim *ordo Decretalium* servabatur in docendo et in scribendo, e. gr., a Schmalzgrueber, Reiffenstuel, Pirhing, Fagnano, Barbosa, Gonzalez, de Angelis, Santi, etc.

In Institutionibus vero tradendis plures ordinem logicum seu systematicum servant, uti: Devoti, Soglia, Vecchiotti, de Camillis, Bargilliat et multi alii, praecipue inter moderniores.

Humanesimus, uti vidimus, textus originales excoluit; relictis verbosis commentariis, directe ad fontes iuris ascendit, et cultum rerum antiquarum diffudit ad omnia et quidem ad ius. Exemplum venit a iuristis *iuris romani*, qui publicarunt sedula cura antiquos codices, studendo praecipue manuscripto Pisano Pandectarum (quod est saeculi VII in bibliotheca Laurentina Florentiae asservatum, et dicitur « Littera Pisana »): huic studio, praeter artem typicam, favit expugnatio Constantinopolitana (1453), unde profugae ad Italiam et Galliam appetierunt plures fontes iuris romanos et byzantinos huc afferendo.

Ita studia historico-critica admodum exulta fuere. et merito schola iuris huius periodi *schola culta* nuncupatur, in Gallia praesertim florens.

Ius Canonicum similem habuit scholam tunc temporis.

ARTICULUS II.

Periodus classica in Gallia (saec. XVI et XVII).

118. — In Gallia. Studia historico-critica in Italia originem habuerunt opera *Andreae Alciati* (1492-1540) de quo iam nonnulla innumus. Docuit ipse ius romanum Avenione,

Biturice (Bourges), Papiæ, Bononiæ, Ferrariæ; sed plures habuit discipulos in Gallia quam in Italia; et illic hæc studia valde floruerunt ⁽¹⁾. Ex hoc Antonius Mureto de schola gallica (a. 1579) scribere potuit quæ iam dicta fuerant de schola Bononiæ: « Ius civile... neque usquam hodie nisi in Gallia, neque in Gallia nisi a Cujacio, recte ac vere disci posse ».

Catherina Medicea (1519-1589), Henrico II Galliarum Regi nupta, plura manuscripta ex Italia in Galliam transferenda curavit. Periodus classica in Gallia porrexit ad totum sæc. XVI et partem sæc. subsequentis. Postea vero occasus habetur: bella continuata numerum scholarium imminuerunt; lingua nationalis coepta est adhiberi in actis et documentis publicis, et tantum scholis relictum fuit idioma latinum; munus *Cancellarii* a statistis assumptum, qui non amplius iuristae fuerunt ut antea.

Ratione progressus studiorum et ratione methodi, intimus nexus habetur tunc temporis inter ius rom. et ius can. Idecirco saltem nonnulla de iure civ. innuere necesse est.

a) *In iure romano*. 1. *Cujacius Iacobus* (n. Tolosæ a. 1522, m. Biturice 1590). Docuit in pluribus Universitatibus Galliae et etiam Augustae Taurinorum: ac celeberrimos habuit discipulos undequaque gentium. Eminuit sensu historico, acumine iuridico, doctrina philologica. Edidit plures textus graeco-byzantinos optimo apparatu critico, scripsit 28 libros « *Observationum et emendationum* »: unde habuimus *profundas exegeses* super Papiniano, Paulo, Ulpiano, Africano, etc. Ad eius opera consulenda valde utile est « *Promptuarium universorum operum Iacobi Cujacii* » ab Albanesi exaratum.

2. *Donellus Hugo* (1527-1591): docens in pluribus Universitatibus, dereliquit methodum exegeticam Cujacii, quem semper oppugnavit, et adhibuit methodum dogmaticam, sy-

(¹) Cfr. A. TARDIF, *Histoire des sources du droit français. origines romaines*, 1890.

stematicam; optimas syntheses super iure civili concinnavit; scripsit « Commentarios iuris civilis ».

3. *Duarenus Franciscus* (Le Douaren), (1509-1559), discipulus Alciati, magister Donelli, adversarius glossarum et Cujacii, ratione methodi. Plura scripsit.

4. Alii celebres: *Gothofredus* (Godefroy) Dionysius pater (1549-1621), Parisiis natus et Iacobus filius (1587-1652) natus) Ginevrae, cuius editio « Corporis Iuris » praestantissima fuit, et insuper eius « Manuale iuris ».

b) *In iure canonico*. 1. *Quintinus*, (n. 1500, Augustoduni in Gallia, m. 1561), presbyter Ord. Hospitaliorum S. Ioannis; docuit in Universitate Paris. ius can. Plura traduxit ex graecis fontibus, ut Canones Apostolorum cum scholiis Zonarae, syntagma Blastares, etc.; scripsit « Speculum Sacerdotis » ubi nonnulla adnotavit quae ad emendandum Decretum Gratiani inserviunt. (Laurin, Schulte).

2. *Molinaeus Carolus* (Du Moulin), parisiensis (1500-1566). Iurisconsultus insignis, canonista, romanista et commentator iuris consuetudinarii gallici (droit coutumier). Plura scripsit; praecipue vero curavit editiones collectionum *Corporis I. Can.*, easque adnotavit, atque emendationem Decreti Gratiani. In suis vero *apostillis* apposis textui Decreti plura contra S. Sedem dixit, et eius opus relatum fuit in Indicem librorum prohibitorum.

3. *Balduinus Franciscus* (1520-1573): plura scripsit de legislatione canonica, eam coniungendo cum iurisprudentia civili, cum historia et humanioribus litteris; e. gr. « Leges et Edicta veterum Imperatorum de Christianis »; « Constantinus » seu de legibus eccl. et civil. editis a Constantino. Eius opera collecta fuere a Heineccio in 1^o vol. « Iurisprudentiae romanae et atticae », Leida 1738-41. (*Schaumkell* « Der Rechtsgelehrte F. Balduinus » 1894).

4. *Demochares Antonius* (de Mouchy), prof. Theologiae et Rector Univers. Paris, (1494-1574): fuit etiam canonicus poenitentiarius in dioecesi Novomensi, Noyon (nunc unita dioec. Bellovacensi), et inquisitor fidei praesertim in Calvinistas.

Triplicem editionem « Corporis Iuris Canonici » curavit, plura ibi adnotando ad emendationem textus Decreti Gratiani (Laurin, Schulte, Scherer in « Kirchenlex »).

5. *Contius Antonius* (Le Conte, n. 1517, m. 1586) curavit pariter novam editionem Corporis I. Can., et operam specialem dedit in emendatione Decreti Gratiani, adnotando falsas Decretales. (Laurin, Schulte).

6 et 7. *Petrus et Franciscus Pithoei* (Pithou), Petrus (1538, m. 1596), calvinista antea, dein Catholicus, sed gallicanus. Curavit una cum fratre Francisco (m. 1621) meliorem quandam « editionem Corporis I. Can. ». (Cfr. num. 64, sub litt. R).

Opusculum quod est quidam codex libertatum gallicanarum scripsit (in Indicem relatum a. 1640) « Les libertez de l'Eglise Gallicane, rédigés en 83 articles » Paris, 1594. (In editionibus Corporis I. Can. Pithou habetur brevis relatio vitae Petri Pithoei).

c) *Scriptores commentariorum*:

1. *Altaserra Antonius* (Antonius Dadin, 1602-1682): ius can. docuit in Univ. Tolosana. Optime novit scripta SS. Patrum et canones Conciliorum; et scripsit docta commentaria in Decretales Innoc. III et in Clementinas; insuper opus cui titulus: « Ecclesiasticae iurisdictionis vindiciae, adversus Caroli Fevreti et aliorum tractatus de abusu » (Parisii, 1703), opus contra librum Caroli Fevret (1583-1661) canonistae gallicani « Traité de l'Abus »: postremus hic liber, in Indicem relatus, auctoritatem obtinuerat apud Parlamenta Galliae in appellationibus tanquam ab abusu. (Schulte et Laurin).

Flavius Altaserra eius frater († 1670) ius docuit Pictavii et notas adposuit collectionibus Fulgentii, Ferrandi et Cresconii.

2. *Dartis Ioannes* (m. 1651). Conscripsit « Commentaria in Decretum Gratiani »; tres libros « de Suburbicariis regionibus et Ecclesiis », et plura opuscula.

d) *Scriptores tractatum*:

1. *Rebuffus Petrus* (Rebuf), Montis Pessulani 1487-1557. Docuit Ius Can. in pluribus Galliae Univer. et scripsit: « Praxis beneficiorum », « Tractatus Concordatorum » (inter Leonem X et Franciscum I regem Galliae), « De pacificis possessoribus », « Tractatus nominationum ». (Doujat, Schulte).

2. *Gregorius Tolosanus* (Pierre Grégoire, 1540-1617); inter eius plura opera eminent « Iuris Can. seu pontificii partitiones » in 5 libros digestae.

3. *Duval Andreas* (m. 1638), prof. Theolog. in Univ. Paris.; strenuus defensor iurium S. Sedis contra gallicanas et haereticas assertiones Edmundi Richerii (1560-1631) et Simonis Vigorii (1555-1624): scripsit ad hoc « Libelli de ecclesiastica et polytica potestate elenchus, pro suprema R. Pontificis in Eccl. potestate », « De suprema R. Pontificis in Eccles. potestate », « Tractatus de Summi Pont. auctoritate ».

4. *Hallier Franciscus*, Carnutensis (Chartres; n. 1595, m. 1659), Episcopus Cabellicensis electus. Strenue restitit Iansenianis, et Romam missus fuit, ut condemnationem propositionum Iansenii promoveret: inde irae Iansenistarum in illum. Scripsit: « De sacris electionibus et ordinationibus ex antiquo et novo Ecclesiae iure ». (Hurter).

e) *Scriptores Institutionum*:

1. *Bleynianus Antonius*, ex Delphinatu oriundus (1568-1628); ius can. docuit Valentiae. Scripsit: « Institutiones theoreticae et practicae seu rudimenta iuris canonici », compendium exigui valoris et alia (Schulte).

2. *Majoretus Ioannes* (Majoret) scripsit « Commentaria in libros quatuor Inst. iur. can. Ioan. Pauli Lancelotti ». Tolos. 1676.

3) *Mirbellus Coelestinus* (Mirbeau), cuius sunt « Institutionum iuris can. libri duo » Paris., 1668; « Institutionum canonicarum libri IV », Paris., 1686.

4. *Gibert Ioannes Petrus* (1660-1736), auctor libri « Institutions ecclésiastiques ». Paris, 1720; ius can. Parisiis docuit.

f) *Scriptores historico-canonistae*:

1 et 2, *Labbeus Philippus*, S. I. (1607-1667), eruditissimus et celebrer propter opus « Sacrosancta Concilia cum duobus apparatibus », Parisiis, 1671-74 (vol. 17 aut 18); opus continuatum a *Balutio Stephano* (1630-1718) per librum « Supplementum ad collectionem Conciliorum Labbei ». (Scripsit insuper iste Balutius « Notas ad Decretum Gratiani ». « Capitularia Regum Francorum », etc. (Hurter).

3. *Boetius Epo*, frigus (1529-1599) studuit litteris humanioribus, philosophiae, theologiae et iuri. Post multas divagationes Parisiis calvinisticam doctrinam abiuravit, et ius docuit in Universitate Duacensi.

Scripsit: « Antiquitatum ecclesiasticarum syntagma »; insuper « De iure sacro », vel principiorum iuris pontificii libros III. (Schulte, Hurter).

4. *Doujat seu Doviatus Ioannes* (1609-1688), tolosanus; ius can. docuit: vir eruditissimus, modestus, candidus; praecipuum eius opus est: « Praenotionum canonicarum libri quinque »; insuper scripsit: « Specimen iuris can. apud Gallos usu recepti », et « Notas ad Institutiones P. Lancelotti ». « Histoire du droit canonique ». (Schulte, Hurter).

5. *Thomassinus Ludovicus*, natus Aquis Sextiis (Aix-en-Provence), (1619-1695), e Congr. Oratorii, « vir stupendae plane eruditionis » de iure canonico optime meritis suis disquisitionibus quae continentur in libro « Vetus et nova Ecclesiae disciplina circa beneficia et Beneficiarios », opus ab ipso antea gallice scriptum, « Ancienne et nouvelle discipline de l'Eglise touchant les Benefices et les Bénéficiers », (tria vol. in fol.): historia disciplinae et iuris eccles. huc abundantissima habetur et etiam nostra aetate utilissime consulitur, non obstantibus lacunis et defectibus. De Philosophia et Theologia quas docuit Samurii et Parisiis, plura scripsit. (Hurter, Sculte, Ingold « Essai de bibliographie oratorienne » Parisiis, 1880).

6. *Cabassutius Ioannes*, natus Aquis Sextiis 1605, m. 1685; pariter e Congr. Oratorii, scientia et pietate conspicuus. Ius

Can. docuit, auctor libri « *Iuris canonici theoria et praxis* », et operis « *Notitia ecclesiastica historiarum, Conciliorum, canonum, veterumque Ecclesiae rituum* » (Hurter et Schulte).

7. *Morinus Ioannes* (1591-1659); ab haeresi calviniana conversus opera Card. Duperron, congregationem Oratorii ingressus, ibi permagnam eruditionem sibi comparavit. Eius opera canonica: « *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae XIII primis saeculis* », « *Commentarius historicus ac dogmaticus de sacris Ecclesiae ordinationibus* » praeter plura de S. Scriptura, praesertim de Pentateuco. (Hurter, Schulte, Ingold, Godin « *Notice sur Morin* » Blois, 1840).

8. *Martene Edmundus*, Congr. Benedict. S. Mauri, (1654-1739), vir eruditione praestantissimus:

« *De antiquis Ecclesiae ritibus libri IV* »; « *De antiqua Ecclesiae disciplina in divinis officiis celebrandis* »; « *De antiquis ritibus Monachorum libri V* »; « *Commentaria in regulam S. Benedicti* », praeter plurima de historia. (Hurter, Schulte; de Lama « *Bibliothèque des écrivains de la congrégation de Saint Maur* » 1882).

9. Addimus heic nomen *Christiani Lupi* (Wulf), belgae, O. S. A. (1612-1681), prof. Lovanii, eruditi ac pii viri, cuius praecipuum opus est « *Synodorum generalium et provinciarum statuta et canones cum notis et historicis dissertationibus* ». (Distinguatur hic auctor a *Mario Lupo* [Lupi] italo, m. 1789, qui ipsemet scripsit dissertationes de antiquitatibus, et contra iansenistas exaravit librum « *De parochis ante annum Chr. 1000* »).

g) *Gallicani*. Plures fuerunt gallicano furfure maculati canonistae Galliae, uti Petrus Pithou, etc. Celebriores sunt:

1. *Richer Edmundus* (m. 1631), antesignanus gallicanorum, cuius opera omnia in Indice inveniuntur: « *Vindiciae doctrinae maiorum scholae parisiensis contra defensores monarchiae et curiae romanae* »; « *De potestate ecclesiastica* »; « *De potestate ecclesiae in rebus temporalibus* »;

« Histoire des Conciles généraux »; « Traité des appellations comme d'abus ».

2. *Petrus de Marca* (1594-1662) antea vir uxoratus, dein viduatus factus est clericus, ac in fine nominatus Archiepiscopus Parisiensis, sed mortuus est tribus diebus postquam Bullae nominationis in Galliam pervenerunt. Uti fuit Gallicanus, ita strenuus impugnator Iansenistarum. Scripsit, instante Card. Richelieu, « De concordia sacerdotii et imperii et de libertatibus Ecclesiae gallicanae », opus in Indicem relatum; « De l'autorité ecclésiastique et séculière sur les mariages », « Dissertationes postumas ». (Hurter, Schulte; Baluze, qui fuerat eius secretarius, « Vita Petri de Marca » 1663; Dubarat « Notice biographique sur Pierre de Marca » 1896)

3. *Launoy Ioannes* (1603-1678) sacerdos eruditus, intemperantis tamen ingenii et hypercritici iudicii. Eius sunt haec opera: « Explicata Ecclesiae traditio circa canonem *omnis utriusque sexus* », « Regia in matrimonium potestas » et alia: fore omnia in Indice. (Hurter, Schulte).

4. *Dupin Ludovicus Ellies* (1657-1719) scripsit: « De antiqua Ecclesiae disciplina dissertationes historicae », « Histoire du Concile de Trente », « Essai historique sur la puissance des Papes », « Nouvelle bibliothèque ecclésiastique » in 58 vol.: opera prohibita.

Petit-Didier O. S. B. et Bossuet eius errores acriter impugnarunt.

(Habetur alius Dupin, sc.:

Dupin Andreas, recentior antecedenti, nam natus est a. 1783, et m. 1865, procurator generalis in tribunali cassationis Parisiensi. Scripsit: « Manuel du droit public ecclésiastique français », « Libertés de l'Eglise gallicane », opera in Indicem relata). (Schulte).

5. *Fleury Claudius* (1640-1723) sacerdos; scripsit: « Institution au droit ecclésiastique », latine « Institutiones iuris ecclésiastici », opus in Indicem relatum.

(Martin « Essai sur la vie et les ouvrages de Fleury » in « Œuvres » 1837).

ARTICULUS III.

**Periodus classica in Hispania et Italia
(saec. XVI ad medium saec. XVII).**

119. — In Hispania et Italia.

a) *Commentaria*: 1. *Passerini Petrus Maria de Sextula*, O. P. (1594-1677): « *Commentaria in V libros Sexti Decretalium* », et plura alia, uti « *De hominum statibus et officiis* », « *De electione canonica* », « *De indulgentiis* ».

2. *Fagnanus Prosper*, italicus (m. 1678), Perusiae iuri studuit, et doctor utriusque iuris renunciatus fuit viginti annos natus, et duobus post annis Secretarius S. C. Concilii, quo munere 15 annos functus est. Aetate 42 annorum, lumine oculorum amisso, nihilominus per 28 annos strenue laboravit in SS. Congregationibus, et « *Ius Canonicum* » sive commentaria absolutissima in V lib. Decretalium scripsit; unde « *Doctor Coecus Oculatissimus* » dictus fuit. Eius opus etiam in praesens utiliter consulitur, eruditione et iurisprudentia S. C. Concilii praestans. Nimis rigorosus tantum fuit in commentario ad caput « *Ne innitaris* » (5, X. I, 2), ubi probabilismum oppugnat; ac ideo S. Alphonsus eum appellavit « *Magnum Rigoristarum Principem* » ⁽¹⁾. (Schulte, Hurter, Scherer).

3. *Gonzalez Tellez Emmanuel* (m. circiter medio saec. XVII), doctor Salmanticensis et prof. iuris can. Scripsit opus eruditione, aliquando nimia, refertum « *Commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum Decretalium Gregorii IX* ». (Hurter, Schulte).

4. *Barbosa Augustinus*, lusitanus (1589-1649). Plurimum ac diligentissime studuit Romae in bibliothecis, tenacissima memoria praeditus. Rediit dein in Hispaniam; et a Phi-

⁽¹⁾ *Homo Apostolicus*. tract. I, n. 63; *Theol. Mor.*, IV, n. 669.

lippe IV, a. 1648 praesentatus fuit ut Episcopus Ugentinus, sed morte praeventus. Inter eius plura opera eminent:

« Iuris ecclesiastici universi libri III »; « Collectanea doctorum tam veterum quam recentiorum in ius pontificium universum »; « Collectanea eorum doctorum, qui in suis operibus Concilii Trid. loca referentes illorum materiam incidenter tractarunt ». Opera eruditione, doctrina canonica et fontium cognitione praestantia. (Hurter, Schulte).

b) *Tractatus*:

1. *Parisius Flaminius*, prof. iuris can. Romae, et dein Episcopus Bituntinus (m. 1603): « De confidentia beneficii prohibita », « De resignationibus beneficiorum », « De residentia beneficii ». (Hurter, Schulte).

2. *Navarrus* seu Martinus de Azpilcueta, *Navarrus* dictus a patria (1491-1586), canonicus regularis, ius can. docuit Tolosae, Salmanticae, Coimbricae; Romam dein accersitus, tribus RR. Pontificibus vir acceptissimus fuit ob doctrinam, humilitatem et charitatem. « Consilia », « Responsa », « Manuale seu Enchiridion Confessariorum et Poenitentium », liber classicus, et plura *specialia* Commentaria. Obiit aetate 95 a., et sepultus Romae in ecclesia S. Antonii « de' Portoghesi ». (Hurter, Schulte).

3. *Garcia Nicolaus*, Abulensis, prof. iuris can.; Canonicus abulensis (m. 1613). Scripsit classicum tractatum « De Beneficiis ecclesiasticis » qui iugiter consulitur. (Hurter).

4. *Sanchez Thomas, S. I.*, cordubensis (1550-1610), conspicuus virtute et innocentia, theologus perinsignis et quidem canonista celeberrimus propter opus egregium « De sancto matrimonii sacramento ». (Hurter, Schulte, Backer).

5. *Suarez Franciscus S. I.* (1548-1617) granatensis, « Eximius » doctor inter theologos, in pluribus Universitatibus Professor, cuius nonnulla opera maximo adiumento sunt canonistis: « De legibus », « De censuris », « De virtute et statu religionis ». « Defensio fidei catholicae ». (Hurter, Sommervogel « Bibliothèque » VII, 1661-87).

6. *Didacus de Covarrubias*, toletanus (1512-1577) discipu-

lus Navarri Salmanticae, et dein ibidem XXI annos natus professor iuris can.; Episcopus Civitatensis (Ciudad Rodrigo) interfuit ultimis sessionibus C. Trid., ubi una cum Hugone Buoncompagni (postea Greg. XIII) decreta de reformatione conceinnavit. Dein translatus ad sedem Segoviensem. Scripsit: « Epitome de sponsalibus et matrimoniis », librum singularem « Practicarum quaestionum », Libros VI resolutionum ex iure pontificio, regio et caesareo. (Hurter, Schulte).

c) *Institutiones*:

1. *Ioannes Paulus Lancelottus* (1522-1590) perusinus, celeberrimus auctor « Institutionum I. Can. » quae in « Corporis I. Can. » editionibus habentur. (Schulte, Hurter; et cfr. quae de eo heic dicuntur in parte I « Prologomen. » num. 3).

2. *Cucchus Marcus Antonius* (m. 1776) prof. iuris can. in Univers. Papiensi. Suas « Institutiones » S. Carolo Borromeo dicavit. Duo opera de hisce Institutionibus: « Iuris Can. Institutiones minores » et « maiores ». (Hurter, Schulte).

d) *Historia*:

Antonius Augustinus, hispanus caesaraugustanus (1517-1586), inter promotores historiae iuris can. facile princeps toto saec. XVI; studuit Salmanticae, Bononiae in collegio hispanico, et Patavii.

Fuit auditor R. Rotae, dein Episcopus Aliphanus (in Italia merid.), postea Ep. Ilerdensis, Archiep. Tarraconensis. Interfuit ultimis sessionibus C. Tridentini. Scripsit: « De emendatione Gratiani dialogorum libri duo », opus quod finierat cum accepit novam editionem Gregorii XIII; proinde apposuit « Additiones »; « Epitome iuris Pontificii »; « Antiquae collectiones Decretalium ». (Nicolaus Antonius, Maassen, Schulte).

ARTICULUS IV.

Periodus classica in Hollandia et Germania (a medio saeculo XVII ad XVIII).

120. — A) Hollandia, in iure Romano :

Saec. XVII et XVIII primatum iuris tenet. Hollandia seu regiones quae nomine « Paesi Bassi » veniebant. Ibi, independentia polytica obtenta, studia archeologica, historica, philosophica et dein iuridica, maxime floruerunt. Plures ibidem fuerunt Universitates: Leida, Utrecht, Groeningen, Franeker, Deventer, Nimegue. Multi textus iuris antiustinianaei illustrati fuerunt, exegetice perpensi; et insuper multa manualia dogmatica in iure et manographiae concinnata: historia litteraria iuris romani valde progressa est per haec studia, quae substantialiter continuatio dici poterant studiorum scholae gallicae immediate anterioris, sc. cultus iuris una cum historia et philologia. Iurisconsulti Hollandiae coeteris eminent abundantiori doctrina philologica et puriori latinitate, unde « Iurisconsulti elegantiores » dicti fuerunt:

1. *Hugo Grotius* (1583-1645), vir doctus in historia, theologia et philologia, scripsit « *Introductio ad ius Hollandiae* », « *Florum sparsio ad Ius Iustinianum* » et « *Tractatus de bello et de pace* », unde inter fundatores iuris internationalis modernioris adnumeratur: fundator moderni iuris internationalis ac Grotii praecursor fuerat Alberigus *Gentili* italus, (n. 1552, m. 1609 Oxfordii, ubi professor fuit); ipse celeberrimus propter suum opus « *De iure belli et pacis* ».

2. *Vinnius* (Vinnen) Arnuldus (1588-1657), qui scripsit « *Institutionum imperialium commentarium* », librum celebrem praesertim ob simplicitatem et claritatem styli, atque ob utilitatem quam praebet in studio iuris romani; « *Quaestiones iuris relectas* », et « *Partitiones* ».

3. *Voet Ioannes* (1647-1714), *Leidae* ius docuit. Vir eximius dicitur, varioque togae limatus in usu. Scripsit « *Commentaria ad Pandectas*, lib. L»: praestans ac elegans opus in quo fere omnes quaestiones illius temporis resolutionem obtinent, et quod influxum exercuit in *Codices modernos*, praesertim in *Austriacum*. Haec *Commentaria* diffusionem maximam proinde habuere, et etiam a. 1827 *Bassani* edita sunt in sex vol., quibus 7 accedit, in quo habentur tractatus « *De iure militari* » et « *De familiae hereditate* »: (hereditatem dividere, sc. de divisione bonorum, de hereditatis divisione).

4. *Noodt Gherardus* (1647-1725), forsitan celebritate alius praestans, cognominatus « *Cuiacius Hollandiae* ». Profunde, interdum audacter, textus iuris interpretatus est.

5. Alii summi iuristae huius scholae: *Graevius* Georgius (*Thesaurus antiquitatum Romanarum*), *Otto* Everardus (*Thesaurus iuris romani*), *Meerman* Gherardus (*Novus thesaurus iuris civilis*), *Grenovius* Iacobus (*Thesaurus antiquitatum graecarum*).

121. — B) Germania.

Ipsa saec. XVI (in 2^a medietate) et XVII Germania scholam cultam et classicam in iure canonico habuit: *Germaniam* dicimus ut plures canonistas complectamur; sed huiusmodi classicitatis constans traditio potius ac melius in Bavaria invenitur, in Universitatibus Ingolstadii, Dillingae (quae amplius non existunt) et Augustae Vindelicorum (Augsburg), inter Iesuitas, in illis scholis professores.

Universitas Dillingensis, fundata a Card. Ottone Truchsess von Waldburg Ep. Augustae Vind. (1543-1573), praesertim ad iuventutem virtute ac bonis studiis efformandam; a. 1563 concedita fuit Iesuitis, quorum Superior prov. erat tunc Petrus Canisius. Eminuit haec Universitas etiam propter studium iuris, quod docuerant Laymann, Schmalzgrueber, Biner, Pichler, Zallinger.

Universitas Ingolstadiensis, in dioecesi Eistettensi, fuit fundata a. 1472 a Ludovico, Duce Bavariae. Anno 1549 Pe-

trus Canisius, Salmeron et alii Iesuitae fuerunt nominati professores theologiae et philosophiae in hac Universitate, quam iuristae magni nominis illustrarunt: Gaspar Manz, Christophorus Berold, Schmalzgrueber, Pichler, Zech, Wiestner (Cfr. *Mederer* « *Annales Ingolstadiensis Academiae* » 1782...).

a) *Praecursores.*

1. *Canisius* Henricus, nepos S. Petri Canisii (1548-1610), studuit Lovanii, et ius can. docuit in Univ. Ingolstadiensi; laicus caelebs fuit, doctrinam canonicam ex fontibus didicit, eruditione historica insignis; scripsit « *Summam* » iuris can. in 4 libris, opus valde divulgatum, « *Comment. in lib. III Decretalium* », « *De sponsalibus et matrimonio* » (Hurter, Schulte).

2. *Strein* Ioannes, S. I. (1581-1662). Scripsit tres compendiaras disputationes de tribus primis libris Decretalium, in super *Summam* iuris canonici, ubi iuxta systema Institutionum universum ius pertractat.

(Schulte, Hurter, De Backer « *Bibliothèques des écrivains S. I.* » 1853).

3. *Laymann* Paulus, S. I. (natus a. 1575 prope Oenipontem (Innsbruck), et † Constantiae a. 1635). Philosophiam, theologiam, ius can. tradidit in variis Universitatibus. In suam *Theologiam moralem* non paucos tractatus canonicos transtulit; de eius opera « *Ius can.* » sive commentaria in libros Decretalium, extant tria volumina, et 4^{um} et 5^{um} dicuntur incendio destructa. Edidit etiam « *Conclusiones canonicas de iurisdictione et foro competenti* » et alia.

b) *Auctores classici:* —

Commentatores:

1. *Pirhing* Henricus, S. I. (1606-1679?), nobilis bavarus. Edidit « *Ius canonicum* » in quo universum ius Decretalium explicat, ordine systematico: eximium opus, quod ab alio Pirhing in compendium redactum fuit sub titulo « *Facilis et succincta ss. canonum doctrina* » citari solet breviori titulo « *Synopsis Pirhingiana* ».

(De Backer, Hurter, Schulte).

2. *Engel* Ludovicus O. S. B., austriacus († 1674), doctor utriusque iuris et prof. i. can. Publicavit « Collegium universi iuris canonici », (iuxta ordinem legalem), opus divulgatissimum, nam praestabat brevitatem (in tribus tomis), perspicuitate et solida practicitate. Scripsit insuper « Manuale Parochorum », « Fons competens », « Privilegia monachorum », (Hurter, Schulte).

3. *Reiffenstuel* Anacletus, O. S. M. (1611-1703), theologus moralista et canonista. Opus eius praeclarissimum, « Ius canonicum universum », (secundum ordinem legalem), quod adhuc in Romana Curia plurimi merito habetur, continet enodationem claram, solidam, scientificam fere omnium quaestionum iuris. « Compendiaria editio » a. 1850 prodiit Parisiis huius operis.

(Hurter, Schulte, Obermayr « Die Pfarrei Gmund und die Reiffenstuel » Innsbruck, 1868).

4. *Schmalzgrueber* Franciscus, S. I. bavarus (1663-1735). Docuit philosophiam, theologiam moralem et ius can. in Univ. Dilingana et Ingolstadiensi. Scripsit: « Ius ecclesiasticum universum », seu « Lucubrationes canon. in V Libro Decretalium », (iuxta ordinem legalem) quod adhuc maximi existimatur et « Compendium » meruit habere (a. 1747). Insuper: Consilia seu « responsa », « Clerus saecularis et regularis », Sponsalia et matrimonia », « Crimen fori ecclesiastici ». (De Backer, Hurter, Schulte, Sommervogel).

5. *Leurenus* Petrus, S. I., coloniensis (1646-1723). Docuit theologiam scholasticam et ius can. Eius opera: « Forma beneficialis » quod adhuc utiliter consulitur in materia beneficiali; « Vicarius episcopalis ». (De Backer, Hurter, Schulte).

6. *Pichler* Vitus, S. I., bavarus (1670-1736); docuit theologiam polemicam et ius can. Dilingae et Ingolstadii. Perspicuus et brevis in suis operibus: « Candidatus iurisprudentiae », « Candidatus abbreviatus iurisprudentiae sacrae », « Summa iurisprudentiae sacrae universae » iuxta ordinem

legalem, «Ius canonicum practice explicatum», «Decisiones casuum ad titulos Decret. Greg. IX,» Examen polemicum super Augustana Confessione», «Lutheranismus constanter errans». (Hurter, Schulte, Sommervogel «Bibliothèque de la Compagnie de Jésus» VI, 1895, De Backer Bibliothèque des écrivains S. J.» 1853-1876).

c) *Institutionum scriptores.*

1. *Zech* Franciscus Xaverius, S. I. (1692-1772). Philosophiam, theologiam et ius can. docuit in variis collegiis, postremo in Univers. Ingolstadiensi. Scripsit «Institutiones iuris ecclesiastici» in sex vol., nova methodo suis temporibus magis accomodata. Habetur uti ultimus praeclarus canonista universitatis Ingolstadiensis, et eius opera adhuc praestantia extant: «Praecognita iuris can.», «Hierarchia ecclesiastica», «De iure rerum eccl.», «De iudiciis eccl.», et alia plena eruditione. (Schulte, Hurter).

2. *Zallinger* zum Thurn Iacobus, S. I. (natus Bulsani in comitatu Tirolensi a. 1735-1813). Augustae Vindeliciorum (Augsburg) ius can. tradidit per XXX fere annos, sequens exemplum Zechii quo valde utitur in suis libris. Multum egit contra Febronianismum, Edidit «Institutiones iuris eccl. maxime privati ordine Decretalium», «Institutiones iuris naturalis et ecclesiastici publici libri V». (De Backer, Hurter, Schulte Sommervogel).

3. *Koenig* Robertus, O. S. B., austriacus (1658-1713). Doctor factus utriusque iuris in univers. Salisburgensi, ibi ius can. docuit et rector magnificus fuit huius universitatis. Opus undequaque laudandum, praesertim propter soliditatem, ordinem, perspicuitatem: «Principia iuris canonici», ad V libros Decretalium redacta. (Hurter, Schulte).

4. *Amort* Eusebius, bavarus, canonicus reg. Lateranensis (1692-1775); vir valde eruditus, iuventutis ecclesiasticae assiduus et sapientissimus moderator et dux, «litterarum maxime sacrarum per Bavariam instaurator eximius», philosophiam docuit et theologiam; iuri canonico et pluribus disciplinis studuit: haec fuit ratio, qua non semper accura-

tum se praebet in ratione disputandi. Scripsit: « *Elementa iuris can. veteris et moderni* », « *Vetus Disciplina canonorum et regularium*, (Hurter, Schulte).

5. *Maschat* Remigius, O. Sch. P., *bohemus*: (1692-1747) Docuit ius can. et theologiam. Auctor libri « *Cursus iuris canonici* »; quem librum sub titulo « *Institutiones canonicae* » iterum edidit *Ubaldo Giraldo* 1692-1775 a S. Caietano, O. Sch. Piarum, ipsemet eximius canonista. Inter meliores libros Institutionum hoc opus habetur, et propter elenchos utiles de imutationibus factis in iure Decretalium per subsequentes leges, et propter solidum modum disputandi. (Hurter, Schulte)

d) *Tractatum specialium scriptores*:

1. *Wiestner* Iacobus, S. I. (1640-1709) docuit philosophiam, theologiam, et dein, Ingolstadii, ius canonicum.

Praeter « *Institutiones canonicas* », — opus praeclarissimum, quidquid dicat Schulte — edidit: « *Ius asylo-
rum* », « *Alienatio canonica rerum Ecclesiae temporalium* », « *Disputationes de canonicis impedimentis coniugiorum* » (De Backer, Hurter, Schulte).

2. *Kugler* Ioannes, S. I., *bohemus* (1654-1721). Docuit philosophiam et theologiam in Univers. Olomucensi, et per 20 annos fuit Cancellarius Univ. Wratislaviensis. Scripsit: « *Tractatum theologico-canonicum de matrimonio* », in quo universum ius de matrimonio solide, ordinate et nitide traditur. (De Backer, Hurter).

122. — Appendix de pseudo-canonistis.

1. *Van Espen* Zeger Bernardus, belga, natus Lovanii (1646-1728); sacerdos et utriusque iuris doctor, ius can. diu docuit in collegio Hadriani VI Lovanii; sed Ecclesiae rebellis, gallicanis principiis imbibitus, in Hollandiam confugit inter haereticos iansenistas et schismaticos, ibidem mortuus est. Uti praecursor Febronii haberi potest.

Scripsit « Ius ecclesiasticum universum », « Tractatum de censuris » etc: omnia opera in Indicem relata. (Laurent. « Van Espen » Parisiis 1860; Verhoeven « Van Espen » in « Revue Catholique » Lovanii, 1846-47, IV, 497).

2. *Honthelin* Nicolaus, magis notus ficticio nomine Iustini Febronii, (1701-1790) suffraganeus Archiepiscopi Trevirensis, discipulus Bernardi Van Espen, cuius vestigia secutus est. Regalismus, gallicanismus ab ipso *Febronianismus* dicitur. Falsas theorias divulgavit de Ecclesiae constitutione, de iuribus S. Sedis, de potestate Status et de eius relatione cum Ecclesia; unde, secundum eius placita, Ecclesia non amplius societas perfecta ac independens esset; sed societas evaderet nationalis, subordinata fini status civilis et territorii in quo invenitur.

In Indicem relatum fuit eius opus « De statu Ecclesiae et legitima potestate R. Pontificis liber singularis ad reuniendos dissidentes in religione christiana compositus ». (Cfr. Denzinger ad Num. 1500). Contra has theorias scripserunt: *Zaccaria* « Antifebronio (a. 1767); *Ballerini* « De potestate ecclesiastica » (a. 1768) etc.

3. *Henning-Bohmer* Iustus (m. 1749), prof. in Universitate Halensi. Curavit novam editionem « Corporis I. Can. (a. 1747). Sed propensus in protestantesimum, saepe irrationabiliter recessit a textu romanae editionis anni 1882.

In Indicem fuerunt relata eius opera: « Animadversiones in Institutiones iuris ecclesiastici Claudii Fleury » ⁽¹⁾ (1729); « Institutiones iuris can. tum ecclesiastici, tum pontificii, ad methodum Decretalium, nec non ad fora catholicorum et protestantium compositae » (1745).

⁽¹⁾ CLAUDIUS FLEURY (1713) fuit canonista, gallicanismo addictus, qui scripsit *Institutions au droit canonique*, opus in Indicem relatum, ut aliud de *Catéchisme historique*.

ARTICULUS V.

Periodus classica in Italia (saec. XVII et dein).

123. — Adhuc in Italia, in secunda parte periodi classicae (a saec. XVII ac deinceps).

Italia non solum initio classicae periodi summos habuit canonistas (cfr. Num. 119), sed etiam, imo praesertim dein, medietate ac fine eiusdem periodi.

a) Tractatus generales :

1. *Devoti Ioannes*, romanus (1744-1820); XX a. natus, professor renuntiatus in Universitate Romana Sapientiae; dein Episcopus Anagninus, et in fine Archiepiscopus Carthaginensis, in Urbe versatus est, gravissima munia obiens. Sepultus fuit in ecclesia S. Eustachii, Romae. « Ius can. universum publicum et privatum »: hoc opus complectitur tantum prolegomena, lib. I et II Decretalium. « Institutionum canonicarum » libri IV, inter primarias Institutiones habentur, ratione eruditi et elegantis modi disserendi. (Moroni in suo « Dizionario » t. 53, p. 173, erronee putat *notas* « Institutionum can. » Devoti Pio VIII accendas esse: Devoti uti *suas* considerat *notas* [lib. II, tit. 10, p. 1, not. 1] et nisi in anachronismum incidere velimus, *suas* reputare debemus: cum enim doctissimae notae sint, eas bene potuit scribere Devoti, tunc 40 annorum, sed non facile Castiglione qui erat 23 a. natus). (Hurter, Schulte).

2. *Ponsius Iosephus*, S. I. (Pons), (Barcinone natus 1730, et mortuus Spoleti 1816). Quamvis hispanus, heic recensetur, quia, expulsis Iesuitis ex Hispania, in Italiam venit, ibique in pluribus collegiis et seminariis philosophiam, historiam eccles., theologiam et ius can. docuit. Feliciter promovit studia historica in iure canonico: « De ratione discendi ac docendi ius can. », « De antiquitatibus i. can. secundum titulos Decretalium », « De vita et honestate clericorum ex

canonibus et Corpore I. Can. », « De materia et forma ss. ordinationum et nominatim presbyteratus ».

(Alius fuit *Pontius*, Basilius Pontius, Ponse de Léon, O. S. A. [m. 1629], theologus, qui scripsit: « De sacramento matrimonii »). (De Backer, Hurter).

b) *Institutiones*:

1. *Bartoli Ioannes*, venetus (1695-1776); ius canonicum docuit in Univers. Patavina; dein Ep. Feltrensis, et in fine Archiepiscopus tit. Nazianzenus in R. Curia versatus est. Hortante Ben. XIV, « Institutiones I. Can. » edidit, eidemque Pontifici illas dicavit. (Hurter).

2. *Gagliardi Carolus* (m. 1778). Scripsit: « Institutiones I. Can. communis et neapolitani », « De beneficiis ecclesiasticis », « De iurepatronatus ».

3. De « Institutionibus » *Devoti* superius diximus, et ad num. 3 « Prolegom. ».

c) *Tractatus speciales*:

1. *De Luca Ioannes Baptista*, venosinus (1614-1683); vir doctrina, ingenio praeclarissimus. Studuit Neapoli, dein munus advocati per 30 annos Romae exercuit. Sero sacerdos factus, electus fuit Cardinalis ab Innocentio XI duobus annis ante mortem.

« Theatrum veritatis et iustitiae », ubi, in 16 libris, plures speciales quaestiones pertractantur; « Relatio Curiae Romanae » quo in opere praxim R. Curiae describit, « Doctor vulgaris » liber institutionis ad doctrinam forensem comparandam.

Monumentum habet Romae ad palatium Iustitiae, et aliud in Ecclesia S. Spiritus (via Giulia), ubi sepultus fuit. (Hurter, Sherer, Schulte).

2. *Riganti Ioannes Baptista*, melphictensis (1661-1735), Romae vixit; post eius mortem duo nepotes ediderunt: « Commentaria in Regulas, Constitutiones et Ordinationes Cancellariae Apostolicae » (a. 1744), opus a nullo commentario super hoc argumento superatum. (Hurter).

3. *Lambertini Prosper*, nobilis Bononiensis (1675-1758)

Romae in Collegio Clementino studuit rhetoricae, philosophiae, theologiae; in R. Curia variis officiis functus (adv. Consistorialis, promotoris fidei, consultoris Clem. XI, canonici S. Petri, consultoris in pluribus Congregationibus); a. 1718 Secretarius S. C. Concilii nominatus; a. 1727 ad sedem Anconitanam promotus, dein Cardinalis, et a. 1731 Archiepiscopus Bononiensis. Doctus, humilis, iucundus.

Nomine Benedicti XIV successit in Cathedra S. Petri Clementi XII (Corsini, m. 6 Februarii 1740) sex post mensibus, cum Cardinales, praesertim propter tricas Ludovici XV regis Galliae et Card. Teucin, in electionem statuendam non convenissent. Tandem ipse Card. Lambertini suis Emis conlegis comiter dixit: « Se volete un santo, eleggete Gotti; se volete un politico, nominate Aldovrandi; se volete un buon uomo, pigliate me ». Inter praeclariores, Pontifex gloriosus fuit in Ecclesia gubernanda.

Classica sunt eius opera:

« De servorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione », « De Synodo dioecesana », quod opus Bononiae inchoavit, ac R. Pontifex factus perfecit; « Institutiones canonicas »; De sacrificio Missae », « Quaestiones canonicae », et morales », etc. De eius *Bullario* diximus sub Num. 111; ac de « Thesauro resolutionum S. C. Concilii », sub. Num. 113. (Fantuzzi, Hurter, Schulte).

4. *Antonelli Ioannes Corolus*, veliternus (m. 1694) Ep. Ferentinus. Perspicuus et solidus canonista: « Tractatus de regimine Ecclesiae episcopalis », « De iuribus et muneribus clericorum », « Tractatus de loco legali », « Tractatus noviss. de tempore legali ». (Hurter, Ughelli « Italia, etc. », Schulte).

5. *Ursaya Dominicus*, italicus, publicavit circiter a. 1720: « Disceptationes ecclesiasticas una cum resolutionibus SS. Congregationum » et « Practicam criminalem »: in RR. Congregationibus magni existimantur « Disceptationes » Ursayae.

6. *Pitonius Franciscus*, italicus, auditor Bened. XIII et Ep. Imeriae (m. 1729). Edidit: « Disceptationes ecclesiasticas », (tom. 6), ubi agitur de controversiis patronorum, etc.

(Alius est *Pittonius Ioannes Baptista*, venetus, m. 1742, canonista et liturgista).

7. *Ferraris Lucius*, italus, O. F. M. (m. circa 1760). Scripsit opus notissimum (in 7 vol.) « *Prompta bibliotheca iuridica, canonica, moralis, etc.* ». Editio quarta (a. 1763), habuit « *additiones ex aliena manu* »; novissima editio fuit recognita a Ianuario Bucceroni S. I., et constat 9 vol. (Schulte, Scherer).

8. *Scarfantoni Ioannes Iacobus*, Vic. Gen. pistoriensis (1674-1748), auctor « *Animadversionum ad Lucubrationes canonicales Francisci Ceccoperii* ».

9. *Pignatelli Iacobus*, italus, (m. 1690 c.), auctor eximii operis cui titulus: « *Consultationes canonicae* » (12 vol. fol.). Ibi tractantur praecipuae controversiae de iis quae ad canonizationem, ritus, C. Trid., Ep. et Reg., iurisdictionem et libertatem Ecclesiae pertinent; non solum ex principiis utriusque iuris, sed etiam ex praxi SS. Congr., abundantissimae sunt, et eis valde usus est Benedictus XIV. Postea adiectae fuerunt « *Consultationes novissimae canonicae* », ubi errores in fide refelluntur.

d) *Historia.*

1. *Berardi Carolus Sebastianus* (1719-1868) natus in civitate Oneglia; sacerdos, prof. iuris can. in Universitate Taurinensi; criticam (interdum exaggeratam) scripsit de examinando Decreto Gratiani in libro « *Gratiani canones genuini ab apocriphis discreti etc.* »; insuper edidit « *Commentaria in ius eccles. universum* », et « *Institutiones iuris eccles.* »: opera caute legenda. (Schulte, Hurter).

(Alius fuit *Berardi Aemilius*, theologus moralista faventinus, m. 1916).

2. *Ballerini Petrus*, sacerdos veronensis (1698-1769). Scripsit optimam elucubrationem de antiquis canonum collecto-ribus et collectionibus; contra Febronium primatum R. Pontificis erudite et solide defendit. Instante Ben. XIV, edidit opera *S. Leonis Magni*, in oppositionem ad erroneam editionem datam a Quesnello; et addidit, tanquam parergon,

« De antiquis tum editis tum ineditis collectionibus et collectoribus canonum ad Gratianum usque tractatus in quatuor partes distributus ». (Hurter, Schulte).

3. *Ballerini Hieronymus*, frater Petri, pariter veronensis et sacerdos, fratrem adiuvit in edendis operibus (1702-1781). Petrus sibi ea selegit quae theologiam et ius can. spectabant; et Hieronymus quae historiam et criticam. Nihil tamen nisi omnibus accurate discussis et in quod uterque consentiret, consilio communi ediderunt.

4. *Mansi Ioannes Dominicus*, natus Lucae a. 1692 et m. 1769. Clericus fuit regularis Matris Dei et Archiepiscopus Lucensis. De continuis eius studiis historicis et theologicis eminet amplissima *Collectio Conciliorum* usque ad tom. XV, quae dein absoluta fuit a. 1798. (Cfr. Num. 109). (Hurter, Schulte, Quentin « I. D. Mansi et les grandes collections conciliaires » 1900).

5. *Zaccaria Franciscus*, S. I., venetus (1714-1795). Muratori successor in officio bibliothecarii Ducis Mutinensis, dein prof. in Universitate Romana. Vindex fuit, in suis operibus, genuinae constitutionis Ecclesiae; scripsit ad hoc « Antifribonio », ac ideo remotus fuit ab officio bibliothecarii Mutinensis; et optime meritus est de historia fontium et iuris can. Eius plura opera historica, litteraria, theologica, canonica, recensentur a *De Backer* in « Bibliothèque des écrivains S. I. ». (Hurter, Sommervogel).

6. *Sarti Maurus*, bononiensis, Ord. Camald. (1709-1766). Abbas S. Gregorii in Urbe. Scripsit « De claris archigymnasii Bononiensis professoribus a saec. XI ad saec. XIV », opus quod valde contulit ad progressum historiae litterariae iuris canonici, et absolutum fuit a *Mauro Fat-torini* (m. 1789 aut 1790), ac denuo editum a Card. *Albicino* Foroliviensi (m. 1891) et Carolo *Malagola* (cfr. Num. 61).

ARTICULUS VI.

Scientia Iuris Canonici saec. XIX.

Scientiam Iuris Canonici, saeculo XIX perdurante, sub uno articulo summatim perpendimus, distincte tamen iuxta nationes. . .

124. — A) Germania (saec. XIX).

a) *Schola historica. Laudes et defectus huius scholae.* Nova schola exurgit medio saec. XVIII, *schola historica*, in iure romano imprimis, quae dein suum influxum extendit ad ius can. Etiam heic proinde de iure romano dicere necesse est, nam nexus inveniuntur cum iure can.

Medio saec. XVIII Germania supereminentiam in iure acquisivit, ac illam tenuit usque ad medium saec. XIX. Studia philologica et historica eximio caractere signaverunt Germaniae scholam, quae *historica* dicitur. Iam antea non defuerunt insignes iuristae illius gentis, uti E. de Cocceii (m. 1719); G. T. Heineccius (1681-1741), (cfr. Num. 1), et alii.

Gustavus Hugo (1761-1844), professor Berolinii, tanquam *praecursor* habendus est, et scripsit « *historiam iuris romani* ».

Princeps vero huius scholae fuit *Fridericus Carolus de Savigny*.

De defectibus scholae historicae diximus loquendo de origine iuris. Addi potest quod interdum isti historico-iuristae, ut ipse Savigny, exaggerarunt methodum historicam in suis conclusionibus, pressius instando in usu

huius methodi; ac saepe idcirco opus fuit illas conclusiones reformare.

a) *In iure romano.*

Savigny Fridericus Carolus. Savigny natus Francofurti ad Menum a. 1779, et m. a. 1861, discipulus praedilectus Gustavi Hugo, ius docuit Bertolinii, et fuit minister Gubernii Borussici usque ad a. 1848. Edidit « Sistema del Diritto Romano », « Trattato del possesso », « Storia del Diritto Romano nel medio Evo », et anno 1814. « Von Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft », sc. « Della vocazione del nostro secolo per la legislazione e la giurisprudenza »; qui liber fuit ad instar statuti scholae historicae.

Savigny principium statuit « ius penes populos effectum historicum esse eorundem populorum; ac proinde ut studium de iure recte fiat, opus est omnem notitiam de moribus, historia, constitutione civili, religiosa, etc. de singulis populis plene habere.

Ex hoc venit illa accurata historica inquisitio, examen, exegesis textuum, scientia de fontibus et de manuscriptis. Plures textus noviter inventi fuerunt ex hac inquisitione a Savigny et sectatoribus. Ita, e. gr. inventae sunt « Institutiones Gaii, a. 1816 a Niebuhr in quodam manuscripto bibliothecae Capituli episcopalis Veronensis.

2. *Glück Christianus Fridericus* (1755).

Docuit in pluribus Universitatibus, praesertim Halle. Scripsit « Commentarium ad Pandectas », opus classicum. in quo habetur universa de iure Romano elaboratio scientifico-practica dein ab Accursio, opus ab aliis continuatum (et in linguam italicam translatum a Cogliolo-Serafini Philippo et Fadda).

3. *Puchta* (1798-1846), qui scripsit « Kursus der Institutionen » (1841-42).

4. Alii celebriores: *Ihering* (1818-1892); *Rudorff* 1803-1873), *Bethmann-Hollweg*, ac postea Theodorus *Mommsen* (1817-1903), *Studemund* et *Otto Karlowa* (1836-1904).

In iure canonico.

b) *Historia iuris*. Diximus notam characteristicam huius scholae foedus esse *iuris cum historia*: primo loco idcirco merito ponendi sunt historico-canonistae.

1. *Binterim Antonius Ioseph*, franciscanus et « flosculus » appellatus inter sodales: parochus fuit in loco Bilk per 50 annos (1779-1885). Plures libros edidit, in quibus principia catholica strenue defendit, et studia historica inter catholicos promovit. De conciliis scripsit, de disciplina Ecclesiae praesertim contra mixtas nuptias, et de liturgia (Hurter).

2. *Hefele Carolus Ioseph* (1809-1893). Prof. Tubingae, dein Episcopus Rottenburgensis. Historicus insignis plura edidit super Patribus Apostolicis, de Inn. III, et de Card. Ximenes. (In Concilio Vaticano opposuit suum « Non placet » definitioni dogmatis infallibilitatis, sed dein se subiecit et se defensum et iustificatum autumavit publicando, quasi in suam apologiam, opellam « Causa Honorii Papae » (Neapoli 1870). Opus eius praecipuum est « Conciliengeschichte » quod initium habuit a. 1855 et perrexit usque ad 1890. Duo posteriora volumina auctorem habent Card. Hergenroether; et publicatio, quae nunc constat 16 voluminibus, usque ad tempora Conc. Trid. adhuc perdurat. Hoc opus translatum fuit in linguam gallicam antea a *Delarc*, deinde a *Leclercq* O. S. B. « Histoire des Conciles »; et in linguam anglicam a *Guillemo Clark* (Edimburgi, 1871 et a. sqq., non integre tamen). Habetur heic historia dogmatum, iuris canonici, disciplinae ecclesiasticae et liturgiae. (Cfr. *Granderath-Kirsch*, « Geschichte des Vatikanischen Concils », III, 1906).

3. *Theiner Augustinus*, Wratislaviensis (n. a. 1804 et m. Centumcellis a. 1854), e Congr. Oratorii; fuit Praefectus Archivii Vaticani ab a. 1855 ad a. 1870, quo anno hoc munere a Pio IX privatus fuit. Postremis annis vitae suae asper fuit praesertim contra RR. Pontifices et Iesuitas, et in suis scriptis (« Acta genuina S. Oecum. Conc. Trid. ») non amplius fidelis. Favit perdurante C. Vaticano iis qui infallibilitatem pontificiam oppugnarunt.

In opere historico « *Disquisitiones criticae* » bene meritus est de historia fontium.

4. *Maassen Fridericus* (1823-1900). Conversus ad fidem catholicam a. 1851, Ius Can. docuit Oeniponte, Viennae, etc. Edidit « *Geschichte der Quellen und der Literatur des Kanonischen Recht in Abendlande bis um Ausgang des Mittelalters* », historia quae pergit usque ad pseudo-Isidorum (a. 1870), tom. 1 et unicus; « *Concilia aevi merovingii* » (1893), etc.

5. *Vering Fridericus* (1833-1896). Laicus versatissimus in iure can., quod docuit in pluribus Universitatibus. « *Lehrbuch des Katolic oriental und protestant Kirchenrechts* », opus gallice versum sub titulo « *Droit canon* ».

6. *Richter*, cuius mentionem fecimus propter editionem « *Corporis Iuris Canonici* » (cfr. Num. 64 R. et 86).

7. *Wasserschleben*: « *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche* » Halle, 1851. (Libri poenitentiales Ecclesiae occidentalis).

Quod opus reffectum fuit studiis *Schmitz*, qui edidit « *Die Bussbücher und das Kanonische Bussverfahren nach handschriftlichen Quellen* » Mainz, 1883, et Düsseldorf, 1898 (vol. 2).

8. *Laurin Franciscus*, prof. Vindebonensis. Scripsit: « *Introductio in Corpus Iuris Canonici* » (a. 1889), « *Der Zölibat* » (1880).

9. *Hergenroether Iosephus*, Wirceburgensis (1824- 1890) studuit in Universitate Wirceburgensi et in Collegio Germanico Romae; ius can. et historiam ecclesiasticam in eadem Universitate Wirceburgensi docuit; Praefectus Archivi Vaticani, et dein Card. creatus a Leone XIII.

De iure canonico scripsit: « *Katolik Kirche and christlicher Staat in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, etc. » (sc.: Ecclesia catholica et Status christianus, in suo progressu historico et in suo nexu cum praesenti aetate), « *Commentaria de iure Ecclesiae orientalis* » et plura de Photio.

10. *Schulte Fridericus*, vir eruditissimus, sed a. 1870 a fide defuit et errores diffudit in suis libris deinde compo-

sis. « Lehrbuch des Katholik Kirchenrechts » (1863), « Geschichte der Quellen und Literatur des canonik Rechts » in 3 vol. (1875-1880).

11. *Hinschius*: « Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni », Tanchnitz, Lipsiae, 1863.

12. *Friedberg*, de cuius editione « Corporis I. Can. » dictum est sub Num. 64 R. et 86.

c) *Tractatus*.

1. *Frey Franciscus Andreas*, sacerdos Bambergensis (1873-1820) ius can. docuit in Lyceo Bambergensi.

Acerrimus impugnator Iosephismi. Auctor libri « Kritischer Kommentar über das Kirchenrecht ».

2. *Walter Ferdinandus* (1794-1879) laicus, prof. iuris canon. et civ. in Universitate urbis Bonn, defensor iurium ecclesiasticorum contra oppressiones laicas. Edidit celeberrimas « Institutiones iuris ecclesiastici », « Lehrbuch der Kirchenrechts », opus pluries editum et versum in linguas gallicam, hispanicam, italicam. (Gerlach in « Der Katholik » LX, Mainz 1880, II, 511-15).

3. *Moy de Sons Carolus Ernestus*, natus Monachii ex familia gallica a. 1799, m. 1867. Ius docuit Monachii ubi cathedram amisit quia regis praetensionibus servilis non fuit; dein docuit Oeniponti, semper defendens strenue iura Ecclesiae. Scripsit: « Das Eherecht der Christen », « De impedimentis matrimonii ». Fundator fuit Ephemeridis « Archiv für Katholisches Kirchenrecht ».

4. *Phillips Georgius*, natus a. 1804 in civitate Regimontana (Königsberg) ex parentibus Anglicis. Discipulus von Savigny et Eichhorn, iuri germanico penitus studuit, idemque docuit in Universitate Berolinensi; dein, conversus ad catholicismum una cum uxore, ius can. Monachii. A. 1838 fundavit una cum Guidone Görres « Historischpolitische Blätter ». Expulsus e cathedra, quia adulator regis non fuerat, ius can. tradidit Oeniponti et Vindebonae; n. 1870.

Praestat soliditate principiorum et historica eruditione. Scripsit imprimis duo opera nota ex versione gallica a

Crouset facta: « Du droit ecclésiastique dans ses principes généraux » et « Du droit ecclésiastique dans ses sources »; « Kirchenrecht » in 7 vol., maximum opus, sed incompletum a Vering continuatum. Insuper: Lehrbuch des Kirchenrechts » latine redditum a Vering sub titulo « Compendium iuris ecclesiastici ».

5. Wernz *Franciscus Xaverius*, Generalis S. I. (1842-1914). Docuit per plures annos in Universitate Gregoriana; et scripsit « Ius Decretalium », quod praestat abundantia materiae, explicatione doctrinae et historica eruditione.

B) Italia (saec. XIX).

125. — Saec. XIX studia plurimum innovantur. Gallica rerum eversio non pauca instituta ecclesiastica destruxit.

Attamen dein studia iuris canonici instaurata fuerunt. *Leo XII* illa denuo ordinavit, una cum reliquis disciplinis, per Const. « Quod divina sapientia » d. 18 Aug. 1824. *Pius IX* per Const. « Cum Romani Pontifices » 28 Iun. 1853 et « Ad piam doctamque » 3 Oct. 1853 concessit Seminario Romano scholas institutionum et textus iuris canonici et civilis separatas ab Univer. Romana, iisdem tributis privilegiis, ac in qualibet alia Universitate obtinebantur.

Ipso saec. XIX scholis *institutionum* et *textus* nova schola addita est, sc. « Iuris publici ecclesiastici ».

Methodus docendi et scribendi fuit aliquando legalis Decretalium (De Angelis, Santi...), aliquando systematica, vel etiam iuxta divisionem in quatuor libros de *personis*, de *rebus*, de *iudiciis*, de *poenis*.

Opera de universo iure, uti Reiffenstuel, Schmalzgrueber, etc. scripserant, rara nunc fiunt; sed recte tractantur *argumenta specialia*, et *optima compendia* exarantur.

Studia iuridica *triennio*, et non amplius sex annis ut antea Lovanii, persolvuntur. Novae surgunt scholae, uti Universitas Catholica Washingtonensis in America Septentrionali; et *institutiones iuris* in cursu theologico penes plura seminaria traduntur.

Speciali mentione ac laude digna est sapiens reformatio studiorum iuris canonici ac civilis, anno 1921-1922, in Athenaeo Pont. Seminarii Romani ad S. Apollinaris complete introducta. Ex programme studiorum facile existimatur: praeter 1) *iuris canonici interpretationem* iuxta ordinem Codicis quae tribus annis pergit, atque 2) exegesis *Pandectarum*, habetur 3) *fusior expositio iuris publici ecclesiastici*, 4) *historia iuris can.*, 5) *sociologia*, 6) *ius internationale*, 7) *iuris can. comparatio cum edictis civilium legislationum*; insuper, ut olim, 8) *institutionis iuris romani*, 9) *institutiones iuris criminalis* et 10) *ius civile modernum cum iure romano comparatum*.

Ratione examinum subeundorum in hac Universitate, praesertim pro candidatis ad lauream in solo iure can., aut in solo iure civ., bonum est indicare, quod pertinent *ad ius canonicum* disciplinae memoratae ad num. 1, 3, 4, 5, 7; et *ad ius civile* coeterae, seu ad num. 2, 6, 8, 9 et 10.

Memoratu digni:

1. *Mercante Franciscus*, canonicus, natus Montispulciani, 1770-1834. Scripsit: « Compendio di diritto Canonico con illustrazioni storico-dogmatiche e dissertazioni » (1820): solida ratio disserendi et abundans historica eruditio, quamvis confusionem facile ingerat aliquando terminologia adhibita. (Hurter, Schulter).

2. *Latini Carolus* (m. 1841). « Iuris civilis, can. et criminalis elementa ad usum Reatini Seminarii ».

Eius nepos, *Latini Ioseph*, institutiones iuris criminalis

tradidit in nostro Athenaeo, easdem edidit a. 1924 sub titulo « Iuris criminalis philosophici summa lineamenta ».

3. *Soglia Ioannes*, Ep. Auximanus et Card., natus Casulae. Valsenii in dioecesi Imolensi a. 1779, m. 1855. Scripsit: « Institutiones iuris publici ecclesiastici », et « Institutiones iuris privati et publici ecclesiastici », opus in italicam linguam versum a. 1869 ab Abraham di S. Susanna « Istituzioni di dirit. eccl. pubblico e privato, antico, del medio evo e novissimo ».

(Tunc temporis nonnullae canonistae propendebant ad propria placita accomodanda iis scholae liberalioris italicae; et Soglia hisce est adnumerandus). (Hurter, Schulte).

4. *Tarquini Camillus*, S. I., natus prope lacum Volsinii in dioecesi Montis Falisci, 1810-1874, creatus Cardinalis vix duobus mensibus ante mortem. Scientia, praesertim archaeologica, insignis, de qua plura tractavit in ephemeride « La Civiltà Cattolica »; et iuris consultissimus, ius docuit in Collegio Romano, et scripsit: « Iuris ecclesiastici publici Institutiones », et modo peculiari de « Regio Placet » et « Exequatur ». (Sommervogel, De Backer).

5. *Ferrari Iosephus* (m. 1874), prof. Genuensis iuris canonici. Scripsit bona methodo et solida doctrina: « Summam institutionum canonicarum ». Theoriam et praxim regiminis dioecesani, praesertim sede vacante ».

6. *Lucidi Angelus*, cuius est celebratum opus:

« De visitatione sacrorum liminum », tertio editum a Iosepho Schneider S. I., a. 1883; et quarto a Laurentio Lugari S. I., a. 1889.

7. *Nardi Franciscus*, n. in dioecesi Cenedensis a. 1808, m. 1877. Ius can. docuit in Universitate Patavina; Auditor R. Rotae, et Secretarius S. C. Ep. et Regularium. Scripsit: « Elementi di diritto ecclesiastico » (a. 1854). (Nilles, Hurter).

8. *Zitelli-Natali Zephyrinus* (m. 1887): « Enchiridion ad ss. disciplinarum cultores accomodatum », in quo referuntur canones Conc. Oecum.; « De dispositionibus matrimonii »; « Apparatus seu compendium iuris ecclesiastici », opus ite-

rum editum, auctum et melius digestum a Francisco Sollieri, S. R. Rotae Auditore, a. 1907.

9. *Salzano Thomas*, O. P., neapolitanus, Archiepiscopus titularis Edissenus, 1807-1890. Scripsit: « Institutiones iuris canonici », « Lezioni di diritto canonico pubblico e privato ». Et plura de historia.

10. *Vecchiotti Septimius* (m. 1870), in pontificiis legationibus saepe adhibitus. Edidit « Institutiones » canonicas excerptas ex operibus Card. Soglia et ad usum seminariorum accomodatas: pariter tractatum « de matrimonio », ex Soglia excerptum.

11. *D'Annibale Iosephus*, Cardinalis (m. 1892), potius inter Moralistas ad censendum, scripsit *laudatissimum commentarium in Const. « Apostolicae Sedis » Pii IX* de censuris, vulgo *Reatinum* vocatum, quia primum editum iussu Aegidii Mauri O. P., Episc. Reatini, cuius D'Annibale erat tunc Provicarius generalis. Hoc legitur in prima nota huius commentarii. Eius « Summula Theologiae Moralis » valde utilis etiam canonistis.

12. *Sanguineti Sebastianus* S. I. (1829-1893), auctor brevis sed accuratissimi operis « Iuris Ecclesiastici Institutiones », ad decretalium enarrationes ordinatas; scripsit etiam commentarium historicum criticum « de sede romana B. Petri ».

13. *De Luca Marianus*, S. I. (m. 1904), prof. in Universitate Gregoriana.

« Praelectiones iuris can. quas habebat in schola Institutionum »; « Institutiones iuris publici ecclesiastici »; « De sponsalibus et matrimonio »; « De iudiciis ecclesiasticis civilibus ».

14. *Gennari Casimirus*, (1839-1914) Card. Praefectus S. Congr. Concilii. Fundavit et usque ad mortem edidit ephemeridem « Il Monitore Ecclesiastico ». Scripsit: « Consultazioni morali, canoniche e liturgiche ». « Sulla privazione del beneficio ecclesiastico e sul processo criminale dei chierici ».

15. *Gasparri Petrus* (natus Hussitae in dioecesi Nursina

a. 1852), *Cardinalis, Secretarius Status Benedicti XV et Pii XI*. Ipsi commissa fuit Codicis compilatio. Antea ediderat: « *Tractatus can. de Matrimonio* », « *Tractatus de S. Ordinatione* » et « *Tractatus de SS. Eucharistia* ».

Professores Athenaei Pontificii Seminarii Romani:

1. *De Camillis* (m. c. a. 1870):

« *Institutiones iuris canonici* », pluries editae.

2. *De Angelis Philippus* (m. 1881) n. prope Sublacum. Scripsit: « *Praelectiones iuris can. ad methodum Decretalium Greg. IX* » (1875), quod opus non potuit perficere morte interceptus, et *Nazarenus Gentilini* illud complevit (Vol. 9).

3. *Santi Franciscus* (m. 1885):

« *Praelectiones iuris canonici iuxta ordinem Decretalium Gregorii IX*, opus solidum, postea editum a Martino Leitner, Vicerectore Seminarii Ratisbonensis, a. 1886, in 5 vol.

4. *Cavagnis Felix* (1841-1906), *Cardinalis*: « *Institutiones Iuris publici ecclesiastici* », in tribus vol., « *Nozioni di diritto pubblico, naturale ed ecclesiastico* », « *Della natura di società giuridica e pubblica competente alla Chiesa* » et alia.

5. *Satolli Franciscus*, *Cardinalis*: « *De Iure Publico Ecclesiastico, disceptationes historico iuridicae* ».

6. *Lombardi Carolus*. Auditor S. R. Rotae (m. 1908), « *Iuris canonici privati Institutiones* », 1899-1901 (tria vol.).

7. *Lega Michaël*, *Cardinalis*, et antea primus Decanus S. R. Rotae post restorationem factam a Pio X: « *De iudiciis ecclesiasticis* » (1896 et sqq.) in 4 vol.; « *Compendium praelectionum de iudiciis ecclesiasticis* » (1906).

8. *Sebastianelli Guillelmus* (m. 1920), Decanus S. R. Rotae: « *Praelectiones iuris can. De Personis, de rebus, de iudiciis ecclesiasticis* », in 3 vol.

9. *Giobbio Adulphus*: « *Lezioni di Diplomazia Ecclesiastica* » 1899 (2 vol.); « *Opuscolo sui Concordati* » 1900.

10. *Sole Iacobus*, Auditor S. R. Rotae (m. 1921): « *De delictis et de poenis* », praelectiones in Lib. V Codicis (Romae, Pustet, 1920).

11. *Solieri Franciscus*, S. R. Rotae Auditor: « *Elementa Iuris Publici Ecclesiastici* » 1900; opus iterum editum a. 1921 sub titulo « *Institutiones Iuris Eccles.* » (Pars I « *De Iure publico eccles.* »).

12. *Maroto Philippus*, Proc. Gen. Miss. Fil. Cordis Imm. M.: « *Institutiones Iuris Canonici ad normam novi Codicis* » Lib. I (1921); Lib. II usque ad can. 264.

126. — C) Gallia (saec. XIX).

1. *Bouix Dominicus*, natus in dioecesi Tarbensi in Gallia a. 1808, et m. a. 1871. Ingressus Societatem Iesu, propter infirmam valetudinem debuit ab ea exire. Celeberrimus propter « *Institutiones iuris canonici* ». Hoc sibi proposuit in suis libris: eliminare principia Gallicanismi. Auctor tractatum: « *De principiis iuris canonici* », « *De iudiciis ecclesiasticis* », « *De Papa* », « *De Curia Romana* », « *De Concilio provinciali* », « *De Episcopo* », « *De Capitulis* », « *De Parocho* », « *De iure Regularium* », « *De iure liturgico* », « *De iudiciis* », etc. (Hurter, Schulte).

2. *Tardif Adolphus* (1824-1890) publicavit egregium opus de fontium historia: « *Histoire des sources du droit canonique* ».

3. *Gousset Thomas* (1792-1866), Archiepiscopus Rhemensis et Cardinalis:

« *Exposition des principes du droit canonique* », « *Théologie Morale à l'usage des curés et des confesseurs* », « *Du droit de l'Eglise touchant la possession des biens destinés au culte et la souveraineté temporelle du Pape* », « *Observations sur une mémoire adressée à l'Episcopat sur le titre: " Sur la situation présente de l'Eglise gallicane, relativement au droit coutumier "* ». (Fèvre « *Vie de S. E. le Card. Gousset* » 1884).

4. *Craisson* (m. 1881), solidus et practicus in suis operibus: « *Manuale totius iuris canonici* », « *Elementa iuris can.* », « *De la sépulture ecclésiastique* ».

5. *André Michaël*, Vicarius Generalis Corisopitensis (Quim-

per): « Cours alphabétique et méthodique de droit canonique ».

Alter fuit *André Ioannes Franciscus* (1809-1881), parochus, qui edidit: « Analyse du Corpus Iuris canonici, ou la somme théologique et pratique de tout le Droit canonique », opus laudatum.

6. *Icard Henricus Iosephus* (1805-1893), Superior Seminarii S. Sulpicii, pientissimus vir.

« Praelectiones iuris can. », opus simplex et solidum. Alia scripsit de religiosa institutione.

7. *Bargillat Michaël*:

« Praelectiones iuris canonici » in duobus vol., circiter 30 vicibus editae, et quidem nuperrime ad normam Codicis.

127. — D) **Belgium et Hollandia** (saec. XIX).

1. *Feije Henricus Ioannes* (m. 1894), optimus canonista, auctor celebratissimi operis « De impedimentis et dispensationibus », etc. « De matrimoniis mixtis », « De nuptiarum benedictione ». Professor fuit Lovanii, et Concilio Vaticano interfuit.

2. *De Herdt Ioannes Baptista*, canonicus Mechliniensis: « Praxis Capitularis », Lovanii 1881, et opera liturgica.

3. *De Becker Iulius*, Prof. Lovanii: « De sponsalibus et matrimonio praelectiones canonicae ».

4. *Piat Montensis* (Ioannes Iosephus Loiseaux, n. 1815, m. 1904), Can. Tornacensis, dein Cappuccinus. Scripsit solidum et classicum opus: « Praelectiones iuris regularis (1888-1891 et sqq.); insuper « Commentarium in Const. " Apostolicae Sedis „ ». De primo opere Victorius ab Appeltern, O. Capp., optimum « Compendium » composuit.

5. *Vermeersch Arthurus*, S. I., professor in Universitate Gregoriana: « De religiosis Institutis et Personis » (secunda editio 1907), opus praecipuum. « De prohibitione et censura librorum, de forma sponsalium et matrimonii post decr. " Ne temere „ »; « De vocatione religiosa et sacerdotali », « De casu Apostoli seu fidei privilegio », etc.

6. *De Smet Aloysius* scripsit optimum tractatum « De sponsalibus et matrimonio » (secunda editio 1910), gallice translatum « Les Fiançailles et le Mariage », et in tertia editione, a. 1920, ad normam Codicis recognitum.

De aliis canonistis, praesertim viventibus, cfr. Maroto, « Institutiones », vol. I, a num. 141 ad num. 151 inclusive.

SECTIO IV.

De Codice Iuris Canonici.

Postrema haec pars historiae iuris canonici, quae sub quatuor capitibus agit de *necessitate*, de *prodromis codificationis*, de *forma et ordine Codicis*, ac de eius *auctoritate et interpretatione*, haberi potest etiam ad instar *prooemii* seu *praenotionum* ad commentarium Codicis; eamque scire non solum interest, sed omnino opus est, ut natura et auctoritas tanti libri aequae nobis innotescant.

CAPUT I.

Necessitas Codicis.

128. — *Causae proximae codificationis.* Card. Gasparri in sua praefatione ad Codicem, — quam integre legere praestat, — causas eius innuit. Generice loquendo, ipsae propemodum sunt, quae Gratianum, Gregorium IX et Bonifacium VIII moverunt ad suas collectiones adornandas: non abs re tamen erit eas, saltem praecipuas, recensere.

1. *Ingens legum multitudo.* Quod dixerat Livius de iure romano tribui poterat canonicae legislationi: « immensum aliarum super alias acervatarum legum cumu-

lum » ⁽¹⁾. Iure meritoque Episcopi Galliae in Concilio Vaticano conclamarunt: « Obruimur legibus, cum vere legislatio canonica. ut lepida verba Eunapii adhibeantur » ⁽²⁾, « ingens camelorum onus evasisset! » Qui certior fieri volebat, nostra aetate, de legibus super negotio particulari, saltem 12 fontes adire debebat, praeter Decretum Gratiani (iter nimis salebrosum!), nempe:

1. Decretales Gregor. IX; 2. Sextum Bonif. VIII; 3. Clementinas; 4. Extravagantes Ioannis XXII; 5. Extravagantes communes; 6. Regulas Cancellariae Apost.; 7. Decisiones S. R. Rotae; 8. Concilia saec. XV (Constant. et Basileae); 9. Concil. Trid.; 10. Constitutiones RR. Pontificum post Trid., collectas, non autem omnes, in Bullariis (Bullarium Cherubini, B. Romanum, B. Benedic. XIV, B. Romanum Tomassetti; Continuationem Bullarii usque ad Greg. XIV), vel in *Actis* SS. Pontificum (Acta Pii IX, Leonis XIII et Pii X); 11. Instructiones, Decreta et Resolutiones, collectas vel secus, SS. Congr. Rom.; 12. Concordata ⁽³⁾.

« Quare iuri canonico perdiscendo dare operam, siquidem non e rivulis sed e fontibus plenam eius doctrinam haurire placuisset, pauci tantum a clero poterant, quibus videlicet et natura ad eiusmodi studia proclivis et otium et magna librorum copia esset » ⁽⁴⁾.

2. *Inordinatio legum*. In fontibus, et etiam recentioribus, leges non semper ordine systematico digestae extabant, sed saepe ordine chronologico, ut in Bullariis et in *Actis* Conciliorum. Indicem collectionum utique magno erant adiumento, sed non exiguum laborem importabat ipsa omnium indicum consultatio.

⁽¹⁾ *Hist.*, lib. III, c. 34.

⁽²⁾ *Vit. Aedesii*.

⁽³⁾ Cfr. NOVAL, *Recensio codificationis*, p. 13.

⁽⁴⁾ Card. GASPARRI, in Praefatione ad Codicem.

Plures insuper erant leges, quae vagabantur in decretis « volantibus » SS. Congregationum et Tribunalium et sparsae per innumerum librorum multitudinem.

3. *Haud pauca omni carebant utilitate*, utpote quae vel easdem crebro recinebant, vel legem proprii nominis nullam continebant.

4. *Plures leges erant inter se contrariae*; nec mirum, nam diversis necessitatibus. Cum legum correctio vel oppositio in iure sit odiosa, neque supponi debeat, nisi de ea certo constet, nesciebatur saepe num de vera correctione legum ageretur, necne.

5. *Plures leges non amplius vigeant*, quia abrogatae, vel obsoletae per desuetudinem, vel particulares effectae; e. gr. lex qua in Decretalibus statuebatur Episcopos eligendos esse a canonicis tantum in paucis dioecibus Germaniae et Helvetiae servabatur.

6. *Facilis evadebat ignorantia de existentia* aliquot legum, dum notum effatum adhuc praedicabatur: « Legem ignorare nemo censetur »; facile *dubium* de sensu quo accipiendae essent aliae leges; *difficile eas invenire*, cum dispendiosum et fere impossibile esset sibi omnes libros seu fontes legum comparare. Unde Card. Gasparri scribit: « Fatendum causam eiusmodi vel ignorantiae vel negligentiae magna ex parte fuisse statum quo... ius erat canonicum ».

7. *Variae leges erant confusae, noxiae et practice difficiles*, e. gr. forma iudiciorum solemnum, et modum pertractandi causas disciplinares et criminales clericorum; item lex de impedimentis consanguinitatis et affinitatis, quae, cum latius antea pateret, saepe parochos cogebat ad improbas et laboriosas investigationes super viginti et triginta personis, ut « arborem geneologicam », uti dicunt, constituerent, ad videndum de

impedimenti existentia; pariter lex abstinentiae et ieiunii conditionibus temporum erat accomodanda.

8. Super nonnullis *ius can. silebat* omnino, et ad alia iura opus erat recurrere, vel ad consuetudines, vel ad doctorum sententias.

9. *Forma legum* crebro diffusa, prolixa, ac involuta in partibus narrativis, expositivis, motivis et in vetustis formulis.

10. *Plura capita legum* respiciebant casus particulares in eorum externa forma, e. gr. in Decretalibus, in Bullariis, etc.; et lex generalis ex eis erat eruenda. Ipsae decisiones SS. Congregationum pro casibus particularibus dabantur et dantur (exceptis nonnullis decretis): *in casu* talis ergo fuerat responsio; sed in discrimen facile occurrebant qui eam responsionem ad casum similem extendere praesumerent, cum motiva decisionis plerumque ignorarentur; principia generalia aliquando deerant.

129. — Causae remotae codificationis. Causae hucusque adnumeratae proximae dici debent; aliae adfuerunt remotae, quarum principales indigitantur:

1. *Evolutio iuris canonici a Gregorio IX ad Codicem.* Auctoritas Decretalium, meritum, influxus, nobilitas tanta fuerunt, ut ius can. idem fastigium attigerit ac ius civile, eandem viam scientificam prosecutum sit et eandem methodum adhibuerit. Ab anno 1234, quo Decretales Greg. IX prodire, ad a. 1917 quo Codex promulgatus fuit, 783 anni decurrunt, fere octo saecula, qua periodo perdurante, maiori libertate ac antea studia iuris coluntur; antiquus ordo chronologicus fere derelinquitur; ordo legalis titulorum servatur; — saec. XIII apparent *Summae* (e. gr. « *Summa super rubricas Decretalium* » Gothofredi Tranensis, 1241-1245; « *Summa*

Aurea » Card. Henrici Segusiensis seu Hostiensis, m. 1245), et dein *Compendia*, (iam inde a saec. XV), ubi ius ordinatur iuxta genium auctorum, necessitatem scholae et studentium, commoditatem sacerdotum pro sacro ministerio et cultorum doctrinae canonicae; — schola *culta*, tempore humanesimi, historiam et artem criticam ad ius can. applicat; menda, quibus collectiones scatebant, delentur, corriguntur: novae editiones criticae « Corporis Iuris Can. » curantur (ed. Molinaei, Contii, Pithoeorum); Lancelottus *Institutiones* comparat ad instar Institutionum Iustiniani concinnatas; studia maxime excoluntur, in Gallia methodo Alciati (m. 1590), sc. independenter a fontibus (*mos gallicus*); et in Italia methodo Accursii (m. 1260), nempe iuxta ordinem legalem (*mos italicus*); — dein Conc. Trid., etsi vetera instaurare sibi proponit, novitates inducit in canonica legislatione; — novae leges feruntur, in Bullariis, per decisiones SS. Congregationum, per iurisprudentiam et stylum R. Curiae, per Acta RR. Pontificum, etc.; unde praeter diversitatem methodi leges digerendi, plures leges vagabantur *extra* titulos Decretalium, et huiusmodi leges et veteres novam reordinationem alte clamabant, ut ad unitatem legislatio reduceretur.

2. *Codificationes in civili legislatione.* Dum evolutio iuris insignem progressum attingebat, codificatio ipsius civilis iuris iam efformabatur. Tot et tantae creverant leges, insertiones novarum legum et decisionum in corpus iuris civ., atque *statuta* peculiaria civitatum, ut fere impossibile esset veram legem practice respicere. Ut norma quaedam haberetur, primum peculiaris auctoritas concessa fuerat « opinioni communi ». Sed, praesertim per cavillationes doctorum, cito difficile evasit eam invenire; unde penes plura tribunalia (e. gr. Nea-

poli a. 1774) prohibitum fuit in controversiis forensibus auctores iuris citare. Tunc demum de novo ordine legislationi dando cogitatum est.

Nec propositum omnino novum erat: iam Franciscus Bacone (1561-1626), baro Verulamii, londinensis in suo libro « De dignitate et augmentis scientiarum » (1623), 1, VIII, aph. 59-64, suggesserat « Digestum novum », i. e. novam legum reordinationem.

Alter philosophus, Leibniz (1646-1716), lipsiensis, in quadam sua epistola, a. 1716, haec scribere potuit: « Fa-teor optandum esse ut veterum legum corpus apud nos habeat vim non legis sed rationis, et ex illis aliisque patrii etiam iuris monumentis usque praesenti, sed in primis ex evidenti aequitate, novus quidam codex brevis, clarus, sufficiens, auctoritate publica concinnetur »).

Novae legum compilationes saec. XIII iam ap-parent:

Codex Pedemontanus (a. 1723) per Victorium Amidaeum II († 1732); Codex Bavaricus a. 1756 per Maximilianum III († 1777); Codex Prussiae a. 1780 per Fridericum Magnum († 1789); et alii. Audax vero et felix innovatur fuit Napoleo Bonaparte (n. 15 Aug. 1769, et m. 1821). Iste a. 1804 typum perfectionem Codicis dabat, nihili faciens antiquas legislationes: eversum enim tunc voluerunt « ancien régime ».

Novum Codicem victores exercitus Napoleonici attulerunt in Hispaniam, Belgium, Hollandiam, et in plures Italiae Status. Verum est, imperio Napoleonico extincto, generatim etiam codices illos cessasse; sed iactum semen produxit fructus suos.

Moderna civilis legislatio seu codificatio in Austria data fuit a 1811; in Lombardia et Veneta regione 1816; in Duabus Siciliis 1817, etc.; serius vero in Germania,

tantummodo a. 1896 (1900), et in Helvetia 1905 (1906).

Codificatio partialis habita est etiam in Statibus Pontificiis sub Pio VII, « Il Codice di procedura civile » 22 Nov. 1817, et « Il Regolamento di Commercio » a. 1821; et sub Gregorio XVI « Il Regolamento (seu Codex) sui delitti e sulle pene » a. 1832, et « Il Regolamento legislativo e giudiziario sugli affari » a. 1834.

In ambiguo non est has quidem civiles innovationes aliqualem influxum exercuisse in ideam novi ordinis dandi ecclesiasticae legislationi, et iuris can. codificationem facilius suasisse ac commendasse.

CAPUT II.

Prodromi codificationis et decretum eiusdem.

130. — *Prodromi codificationis* sequentes sunt habendi:

1. *Vota Praesulum*, tum ante, tum post Conc. Vaticanum: nonnulla referuntur a Card. Gasparri in secunda parte praefationis ad Codicem (²).

2. *Opera nonnullorum canonistarum*. Quidam canonistae conati sunt in articulos ius canonicum redigere et codices efformare, uti *Colomiatti* « Codex iuris Pontificii » in 9 vol. (Taurini, 1888...); *Pillet* « Ius can. generale distributum in articulos » (Parisiis, 1890); *Deshayes* « Memento iuris ecclesiastici publici et privati » in uno vol. (Parisiis, 1892); *Pezzani* « Codex S. Catholicae Rom. Ecclesiae » in 4 vol. (Romae, 1896); *Hollweck* « Die Kirchlichen Strafgesetze », sc. ius poenale ecclesiasticum (Moguntiae, 1899), eodem modo expositum.

3. *Quaedam Concilia provincialia et plenaria*. Exem-

(²) Cfr. *Coll. Lacensem*, vol. VI, col. 825, 840, 874-79-82-89, 1020.

plum redactionis iuris can. per articulos datum est quidem a nonnullis postremis conciliis topicis, praecipue post a. 1848 celebratis in Europa, America Septentrionali et Meridionali, Asia, Oceania.

4. Demum *aliquot Constitutiones Pontificiae* postremis temporibus materiam specialem pertractarunt per articulos seu sub quadam specie codificationis:

Const. « Apostolicae Sedis » Pii IX de censuris latae sententiae (12 Oct. 1869) ⁽¹⁾; « Officiorum et munerum » Leonis XIII de censura et prohibitione librorum (25 Ian. 1897); « Conditae a Christo » S. C. Episcoporum et Regularium de modo pertractandi oeconomice causas disciplinares et criminales clericorum (8 Dec. 1900).

Insuper legislativa documenta sub Pio X edita, Co-

(¹) Occasionem sumere heic datur memorandi aliud historicum et celebre documentum iuris canonici in quo collectae et breviter digestae fuerunt *excommunicationes Papae reservatae*, nempe « Bulla Coenae », quae singulis annis in feria V Maioris Hebdomadae seu in *Coena Domini* publice legebatur e *loggia* basilicae Vaticanae, coram S. Pontifice et Cardinalibus: quod obtinuit usque ad a. 1770, sub Clem. XIV. Eius origines ascendunt ad saec. XIV, et numerus censurarum non semper fuit idem, donec Urbanus VIII die 1^a Apr. a. 1627 formam stabilem praefatae Bullae dedit, viginti adnumerans censuras. (Refertur a GALANTE, pag. 232 sqq., op. c.). Instarunt SS. Pontifices ut publicatio renovaretur in singulis nationibus; ast reges et principes persaepe restiterunt, falsis dogmatibus febronianis nisi, aut expresse hanc publicationem vetarunt (uti in Gallia et Lusitania), quamvis Episcopi curarent notitiam huius Bullae, praesertim pro confessariis. (S. Carolus Borromaeus voluit eam affixam in omnibus confessionalibus). Excommunicatio Ferdinandi, Ducis Parmae, a Clem. XIII die 30 Ian. 1768 lata, ansam dedit principibus Europae insurgendi contra Bullam, etiam poenis comminatis. Demum Clemens XIV illius suetam promulgationem omisit, verum Bullam non abrogavit. Formaliter abrogata fuit a Pio IX per publicationem Cons. « Apostolicae Sedis » a. 1869: in hac Constitutione mutatis adiunctis, nihil amplius habetur contra piratas, cursarios, contra eos qui pedagia seu gabellas imponunt, aut qui ad Turcas et ad Saracenos mittunt arma, equos et alia media pugnandi, et sic porro.

dicem ac rationem in eo servandam praenunciarunt: Decretum « Ne temere » (2 Aug. 1907) de forma sponsalium et matrimonii; « Sapienti consilio » de Romana Curia (29 Iun. 1908); « A remotissima » (1909) de Visitatione ad Limina et Relatione diocesana; « Maxima cura » (20 Aug. 1910) de amotione administrativa parochorum.

131. — Decretum codificationis tandem datur a Pio X, qui necessitatum Ecclesiae, non solum cultorum iuris, sed praecipue curatorum animarum plene conscius, tantum opus ardentem voluit ac animose incoepit. Ineunte mense Martio 1904 Cardinales in Urbe degentes de suscipiendo negotio rogavit; et consilio favorabili habito motu-proprio « Arduum sane munus » die 19 Martii 1904 emanavit ⁽¹⁾ quo decrevit « ut universae Ecclesiae leges, lucido ordine digestae, in unum colligerentur »: hisce verbis finem Codicis indicavit; et *Commissionem Pontificiam* nominavit ex nonnullis Cardinalibus compositam, qui ex hoc ipso Cardinales *codificatores* fuerunt; eis adiecit *coetum consultorum*, delectum ex canonistis peritissimis (Praelatis R. Curiae, sodalibus cleri regularis, professoribus iuris in Pontificiis Universitatibus, fere ex omnibus nationibus), qui *ius constitutum* optime callebant, et necessitates orbis quoad *ius constituendum* plene noverant: Consultores, una cum Episcopis et Universitatibus *collaboratorum* munere functi sunt.

Secretarium dein nominavit Commissionis Cardinalium, Petrum Gasparri, tunc Secretarium S. O. Negotiorum Extraordinariorum, qui praesse coetui Consultorum simul debebat. Anno 1907 ad dignitatem Cardinalitiam evectus, *Ponens*, seu *Relator* Commissionis nominatus,

(¹) Cfr. *Acta S. Sedis*. vol. XXVI, pag. 549.

praesidentiam Consultorum retinuit, et laborem codificationis maxime sustinuit ac direxit, opus Triboniani et S. Raymundi imitatus.

132. — Cooperatio Episcoporum et Universitatum. Pius X, in motu proprio « Arduum sane munus » haec statuerat: « Volumus autem universum Episcopatum, iuxta normas opportune tradendas, in gravissimum hoc opus conspirare atque concurrere »; et litteris circularibus d. 25 Martii 1904 ad hoc omnes Archiepiscopos arcessivit, ut, auditis Suffraganeis, non ultra quatuor menses a receptis litteris, S. Sedi exponerent quas leges innovandas putarent, et quasnam modificationes inducere in canonica legislatione. Longe sane abest haec agendi ratio ab illo ethnicorum effato: « Quod Principi placuit, legis vigorem obtinet ». Ecclesia enim, quamvis monarchica societas, simul coniuratas semper voluit normas iustitiae ac prudentiae; et in Codice praeparando rite affirmare possumus quodammodo Concilium Oecumenicum intervenisse.

Aliis litteris datis d. 6 Aprilis 1904 et a Secretario Commissionis subsignatis, Universitates studiorum vocatae fuerunt ad hanc collaborationem, redigendi scilicet in articulos seu canones aliquam partem iuris canonici.

Hisce praestatutis, quomodo evenerit Codicis elaboratio dilucide exponitur in Praefatione ad Codicem; haec ibi legantur (finem versus, a verbis: « Nulla mora interposita » usque ad verba « novo Codici imponeretur »).

133. — Promulgatio Codicis. Codicem promulgare non potuit Pius X, qui die 20 Augusti 1915 ad superos migravit.

Tanta gloria insignitus fuit successor, Benedictus XV,

qui labores codificationis perficiendos curaverat et urserat. In allocutione Consistoriali 4 Decembris 1916 Codice quantocius edendum nunciavit; ac demum die 28 Iunii 1917, in Aula Throni, coram Cardinalibus, Consultoribus, Collaboratoribus et Praelatis Signaturae ac S. Rotae, aliisque R. Curiae, solemniter a Card. Gasparri exhibitus fuit liber novi Codicis Summo Pontifici, et arpesentibus distributa fuerunt exemplaria eiusdem. Promulgatio legalis evenerat per Const. « Providentissima », die festo Pentecostes (27 Maii) 1917 signatam; et in eadem Benedictus XV statuit ut vim obligandi Codex haberet a die Pentecostes anni subsequentis, nempe a die 19 Maii 1918, ad hoc ut *publicatio facti* in orbe expleri posset.

(Ipse S Pontifex d. 19 Augusti 1917 decrevit tamen, ut, nulla interposita mora, vigere inciperent haec praescripta: canonis 859, § 2, de anticipando vel prorogando tempore paschali; can. 1108, § 3, ubi facultas Ordinariis datur permittendi ex iusta causa solemnem benedictionem nuptiarum tempore alias vetito; can. 1247, § 1, in quo dies festi servandi in Universa Ecclesia determinantur; can. 1250, 1251, 1252, 1253, 1254, de disciplina circa abstinentiam et ieiunium. Insuper motu-proprio concessit ut Cardinales fruarentur omnibus privilegiis expressis in can. 239, § 1; 240; 600, n. 3; 1189; 1401).

Editio officialis Codicis data est in « Actis Ap. Sedis » (Vol. IX, pars II, 1917); et in ipso fasciculo, seu potius volumine (521 paginis constanti) promulgata fuit Bulla « Providentissima ». Ibi nec *Praefatio* Card. Gasparri nec *notae* habentur; et merito, cum ad partem authenticam haec non pertineant. Officialis haec editio complementum habuit fasciculo d. 31 Dec. 1917 « Actorum A. Sedis », in quo Appendix Codicis edita fuit, sc. *errata-*

corrigere mendorum primae editionis, motu-proprio « Cum iuris canonici » d. 15 Dec. 1917, et Index analytico-alphabeticus ⁽¹⁾, sed iste index ibi publicatus fuit, eo ipso modo quo in fine cuiusque anni eduntur varii indices non officiales, de rebus in *Actis A. S.* contentis, tantum ad commoditatem lectorum.

Promulgatio Codicis I. C. dictus fuit « eventus maximus ecclesiasticus saec. XX ». Numisma, quod quolibet anno procuditur et offertur S. Pontifici, anno 1917 huic eventui fuit accomodatum. In eo apparet Benedictus XV Codicem exhibens ac veluti distribuens et intimans omnis aetatis et socialis coetus fidelibus, summa reverentia adstantibus: repraesentantur in hoc numismate unus ex S. R. E. Cardinalibus, duo Praelati, praesbyter e clero saeculari, duo e clero regulari, cappuccinus alter et dominicanus alter; quaedam sanctimonialis, unus miles e cohorte Pontificia; mulier, et puer pubertati proximus, ad denotandum omnes spectare ecclesiasticam legem.

Ipsam funebre elogium, in pergamena conscriptum ad corpus defuncti Benedicti XV inclusa, haec inter alia habet: « Ad Ecclesiae disciplinam congruenter temporibus ordinandam Codicem iuris canonici, Pii X iussu compositum, promulgavit ».

CAPUT III.

De forma et ordine Codicis Iuris Canonici.

134. — Titulus et divisio Codicis. Ita inscribitur: « Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus ». Ac ideo dicitur « Codex Piano-Benedictinus ».

(¹) Cfr. DEL GIUDICE, *Saggio di bibliografia del Codex I. Can.*, Modena, 1921.

Codex in quinque *libros* dispescitur; primo libro excepto, coeteri distribuuntur in *partes*, et partes aliquando in *sectiones*; omnesque in *titulos*. Plures tituli subdividuntur in *capita*, et nonnulla capita in *articulos*.

Libris, partibus, sectionibus, titulis, capitibus, articulis praepositur propria *inscriptio* vel *rubrica*, quae in Codice unum sunt.

Tituli sunt 107; et canones, — postrema subdivisio, ab initio Codicis usque ad finem continuata — computantur 2414. Multi canones distribuuntur in paragraphos, et paragraphi in numeros (cfr. can. 14); interdum vero illico canones dividuntur in numeros seu comata, sc. absque paragraphis (cfr. can. 6, 105, 106).

Ante et post canones nonnulla documenta inseruntur; *ante canones*: a) *Praefatio*, subsignata P. C. G., sc. Petrus Card. Gasparri; b) Const. « Providentissima » (cfr. heic Num. 137); c) Motu-proprio « Cum iuris canonici » (Num. 138 ib.); d) Professio Catholicae Fidei (Num. 136).

Post canones: octo sequuntur documenta, quibus nomen a Pio XI additum est; tria priora normam dant pro vacatione Sedis Ap. et pro conclavi: 1. Const. Pii X « Vacante Sede Apostolica », 25 Dec. 1904; 2. Const. Pii X « Commissum Nobis », 20 Ian. 1904, ubi « Veto » proscribitur; 3. Const. Leonis XIII « Praedecessores Nostri » cum relativa « Instructione » de *observandis* a Cardinalibus in Conclavi; 4. Const. Ben. XIV « Cum illud » 14 Dec. 1742 de forma concursus ad paroecias; (adnotari potest quod haec insertio videtur transitoria, cum can. 459, § 4, dicat: *donec Sedis Ap. aliud decreverit*; et forsitan etiam hac de causa dicta Constitutio non fuit per canonem redacta); 5. Const. Ben. XIV « Sacramentum Poenitentiae » 1 Maii 1741, de sollicitatione ad tur-

pia in confessione (cfr. can. 904 et 2368) et absolutione complicitis (cfr. can. 884 et 2367); 6. Pars Constit. Pauli III « Altitudo » 1 Iun. 1537; 7. Const. S. Pii V « Romani Pontificis » 2 Aug. 1571; 8. Const. Gregorii XIII « Populis » 25 Ian. 1583: haec tria documenta matrimonia respiciunt in infidelitate contracta in Indiis Occidentibus, a neo-conversis, qui poligami fuerunt; verum, vigore can. 1125, ad quamlibet regionem extenduntur (intelligitur, pro neo-conversis qui in iisdem adiunctis versentur); 9. Motu-proprio Pii XI « Cum proxime » 1 Martii 1922, quo nonnulla innovantur relate ad Conclave.

Praefata documenta, forsitan ex eo quod minuta sunt aut naturam statutorum pro peculiari negotio induunt, non fuerunt sub forma canonum redacta. Eo modo quo ante Codicem, authentica sunt et legem faciunt.

In fine sequitur « Index analytico-alphabeticus », praeter alium « Indicem » qui aliquando habetur in ipso initio libri Codicis, quique nihil aliud est nisi collectio rubricarum.

Ad canones subponuntur *adnotationes* seu *notae* (cfr. Num. 137, in fine) hoc ordine dispositae: antea quae ex Corpore Iuris Can. depromptae sunt, dein quae ex Conciliis, ex Constitutionibus Pontificiis, ex SS. Congregationibus, et ex Libris Liturgicis.

Praetermitti non debet, in his notis fere 26.000 citationum ex veteri iure haberi: sc. adsunt citationes fere 8.400 ex Decreto Gratiani et ex Decretalibus RR. Pontificum; fere 1.200 ex Conciliis Oecum.; circa 4.000 ex Constitutionibus RR. Pontificum; circa 11.200 ex SS. Congregationibus; et fere 800 ex Libris Liturgicis.

Haec ipsa computatio eloquentissime respondet iis qui, post Codicem vetera statuta inutilia reputant ac

pariter fontium iuris historiam suum momentum amis-
sisse censent.

Nunc vero omnia documenta in *Notis* citata, iis ex-
ceptis quae in corpore Iuris Can. continentur publican-
tur sub titulo «Codicis Iuris Canonici Fontes» cura
Emi Petri Card. Gasparri, Romae, Typis Vaticanis. Tria
hucusque prodire volumina: Vol. I, *Concilia Generalia-
Romani Pontifices* usque ad a. 1745, continet 364 docu-
menta (ed. a. 1923); Vol. II, *Romani Pontifices* a. 1746-
1865, refert a 365^o documento usque ad 544^{um} (ed. a. 1924);
Vol. III, *Romani Pontifices* a. 1867-1917, a documento
545 ad 713^{um} (ed. a. 1925). In hoc opere referuntur leges
Conciliorum Generalium, quae in veteri Corpore Iuris
Can., in Actis RR. Pontificum, vel in C. Trid. non
inveniuntur.

**135. — Generalis conspectus materiae Codicis et cha-
racteres Codicis proprii.**

A — *Generalis conspectus totius Codicis.*

Lib. I. — Normae generales: in sex titulos: can. 1-86.

De legibus ecclesiasticis - De consuetudine - De tem-
poris supputatione - De rescriptis - De privilegiis - De
dispensationibus.

Lib. II. — De personis: can. 87-725.

Pars I, De clericis - Pars II, De religiosis - Pars III,
De laicis.

Liber III. — De rebus: can. 726-1551.

Pars I, De Sacramentis - Pars II, De locis et tem-
poribus sacris - Pars III, De cultu divino - Pars IV,
De magisterio ecclesiastico - Pars V, De beneficiis aliisque
institutis ecclesiasticis non collegialibus - Pars VI, De
bonis Ecclesiae temporalibus.

Liber IV. — De processibus: can. 1552-2194.

Pars I, De iudiciis - Pars II, De causis beatificationis servorum Dei et canonizatione Beatorum - Pars III, De modo procedendi in nonnullis expediendis negotiis vel sanctionibus applicandis.

Liber V. — De delictis et poenis: can. 1295-2414.

Pars I, De delictis - Pars II, De poenis: in genere, et in ispecie - Pars III, De poenis in singula delicta.

Hoc *systema distributionis* — logicum ac rationale, nam ordo materiae servatur atque nexus inter partes — non respondet systemati Decretalium Gregorii IX, quamvis initio codificationis hoc fuerit propositum; congruit systemati communiter adhibito in Institutionibus. Dum enim libri quinque Decretalium disponuntur iuxta illud « Iudex, iudicium, clerus, connubia, crimen », quinque libri Codicis aliter res disponunt: I « Normae generales », II « De personis », III « De rebus », IV « De processibus », V. « De delictis et poenis ». Novus proinde est liber I de normis gen., quae in Decretalibus simpliciter innuuntur in primis titulis libri I; « De iudiciis » translatum in lib. IV; « De clero » in lib. II; et « De connubiis » in III, cuius est pars.

Vetus et classica divisio *de personis* et *de rebus* retinetur, et minime adoptatur alia quae penes moderniores invaluit, sc. *iuris constitutivi* et *i. administrativi*: etsi substantialiter prior posteriori respondet, melior est divisio a Codice adhibita cum plures habeantur indeterminationes circa notionem iuris administrativi, quod non semper absolute et determinate a iure constitutivo distinguitur.

Ipsa *distributio per canones*, attendenda est. Verum est Concilia oecumenica et topica praestantissima exempla dedisse legislationis per canones seu articulos; nunquam tamen ante Codicem universa Ecclesiae legislatio hac

ratione expressa fuerat. Decretales — datae pro casibus particularibus, cum sua parte narrativa, motiva, dispositiva et clausulis — toto coelo differebant ab hac forma.

B) *Characteres proprii Codicis*, praeter eos qui ex nuper relatis iam apparent, sequentes sunt adnotandi:

a) Quoad formam est Codex *textus unicus* legislationis disciplinaris. Et quoad substantiam, etsi plura innovata et aptata, novam legislationem non praebet.

b) Criterium et norma praecipua videtur fuisse « *cura et salus animarum* »; inde sapiens accentratio ecclesiasticae potestatis; aucta iura et attributiones Episcoporum; recognita iura vicariorum parochialium, accuratior formatio pietatis et doctrinae pro clero; maior libertas pro Ecclesia, hinc, e. gr. innovationes de iure patronatus; mitigatio nonnullorum onerum: diminuta impedimenta matrimonialia; mitigata disciplina ieiunii et abstinentiae, temporis paschalis, circa solemnia nuptiarum, circa censuras, reservationes et alia.

c) *Novitas libri I* de normis generalibus Codicem nostrum a Codicibus post Napoleonem compilatis plurimum discriminat. Liber praenotionum revera paratus fuit a compilatoribus Cod. Napoleonici, non tamen editus. Dum enim hae optime aptantur nostro Codici, qui *forma et substantia ac nobilitate* praeeminet, non bene congruebant characteri democratico et vulgari illorum codicum civilium, qui ad universum populum dirigebantur, privilegia et consuetudines fere absolute negarunt; et populares, ac principiis in Gallia diffusis (vulgo dictis « dell'89 ») conformes, videri volebant. Quapropter omissa in eis fuerunt quae scholam sapiebant, aut quae doctrinis iuridicis peculiaribus favebant, insuper quaecumque definitionem et classificationem; (Codices

tamen recentiores, populares utique, meliori modo sunt redacti): quod Codex noster non est imitatus.

d) Idcirco Codex I. Can. noluit esse liber *casuum* (casisticus); nec decebat clerum, qui procul dubio generatim sumptus doctior est illa populi universalitate ad quam codices civiles diriguntur. Non desunt proinde canones mere doctrinales et quidem dogmatici (e. gr. 108, 218, 329, 737, 801, 1012, 1322, § 1).

Ibi lex canonica nititur doctrina *immutabili* et *aeterna* ratione sui fundamenti; dum lex civilis, iuxta placita communia legislatorum, est *positiva*, pendet a voluntate legislatoris, a moribus populorum, et sic porro.

e) Ex hisce minime profuit Codicem I. C. non esse *practicum*; talem illum revera voluit legislator, uti normam agendi Ecclesiae: et ad hanc practicicatem comparandam recurrit ad exempla (cfr. can. 34); iteratur eadem praescripta (can. 424 habetur in 423 et 426; can. 946 in 735, etc.); utitur verbis vulgaribus (can. 1772, § 2); et quamvis forma *praeceptiva* sit legum propria ac in Codice I. C., ut facile intelligitur, rite servetur, attamen quum christiana iustitia coniurare debeat cum christiana aequitate in casibus, rarissime tamen, habetur forma *exhortativa*, (cfr. primam partem can. 134 de vita communi inter clericos « laudanda et suadenda » ubi non viget; can. 862 « expedit ut feria V mai. hebdomadae... clerici... ss. Christi Corpore in Missa solenni seu conventuali reficiantur »; 2214, § 2, ubi citatur monitum Conc. Trid. pro Ordinariis, ut pastores misericordes sint in eos qui deliquerint).

f) Demum ipsa *latina lingua* multam addit nobilitatem.

136. — Professio Catholicae Fidei. Adnotavimus haberi in Codice, immediate ante canones, professionem

Catholicae Fidei: est ipsamet formula Pii IV, fere immediate post Concilium Tridentinum concinnata, et revisa in Concilio Vaticano.

Pius IV in Const. « Iniunctum » 13 Nov. 1564 statuit ut qui, iuxta S. Conc. Trid. dispositiones, ad publicam orthodoxae fidei professionem faciendam tenerentur, unicam formulam adhiberent; « unicaque et certa illius forma cunctis innotescat, et ubique gentium, per eos, ad quos ex decretis ipsius Concilii spectat recipi et observari, iuxta hanc et non aliam formam, professionem praedictam solemniter fieri, districtae praecepit ».

Formulae seu tesserae fidei nuncupantur etiam *symbola* seu *Credo*; in hac Piana formula veritates fidei distinctius recensentur.

a) *Hic mos antiquitus invaluit*: vetustae collectiones authenticae in initio ponebant titulum « De Sancta Trinitate et fide catholica ».

Ita, e. gr. invenimus in Decretalibus Gregorii IX, c. 1 et 2, X, 1. I, t. 1, « De Summa Trinitate et Fide Catholica » iuxta Decretalem Inn. III in Conc. Later. a. 1215 editam, in qua, finem versus, errores Abbatis Ioachimi et Amalarici damnantur; — in Sexto Bonifacii VIII primus titulus pariter inscribitur « De Summa Trinitate et de Fide Catholica »: et, paucis verbis, desumptis a quadam Decretali Greg. IX in C. Lugd. II a. 1274 prolata, declaratur quod Spiritus Sanctus aeternaliter a Patre et Filio, tamquam ab uno principio et unica inspiratione procedit; — eadem tituli inscriptio habetur in Clementinis; ubi statuitur, ex Decretali Clem. V in C. Viennensi a. 1312, unicum Dei Filium in essentia Dei aeternaliter subsistentem, verum corpus assumpsisse de Virgine, et in eo passum; atque haeresis reprobat quod substantia animae rationalis non sit forma humani corporis, et in fine dicitur de effectibus baptismi.

b) *In libro VII Decretalium*, sc. in privata Collectione Petri Matthaei idem titulus habetur; (et desumitur partim ex decretali Pauli IV, in qua professio fit de Trinitate et Dei Unitate, de Christi divinitate atque humanitate; partim ex alia Eugenii IV in C. Flor. de professione Sp. Sancti, de Eucharistia, de sacramento poenitentiae, de suffragiis et de Ecclesiae primatu); et explicit iste primus titulus cum formula professionis fidei Pii IV, seu formula Tridentina; et rubrica quarti seu postremi cap. IV ita inscribitur: « Promovendi ad beneficia et dignitates ecclesiasticas, cuiuscumque ordinis et instituti fidei professionem hac praescripta forma, cum solemni iuramento profiteri debent »: quod a Conc. Trid. statutum fuerat.

c) Eundem morem servatum vidimus in *Conciliis*, praesertim provincialibus et plenariis: ita Conc. Plenarium Baltimorese II diserte agit « de fide orthodoxa deque erroribus serpentibus »; C. Westmonasteriense pariter « de fide orthodoxa », etc.

d) *In ipso iure romano* Codex Iustiniani primum titulum dedicat professioni « Summae Trinitatis et Fidei Catholicae », et ad abiiciendos errores Nestorii, Eutychetis, Apollinaris, atque ad fidem quatuor Conciliorum Oecumenicorum declarandam.

e) Remotissimam originem de hoc in divino Decalogo a Moyse promulgato videre placet; antequam decem leges promulget, Deus ibi dicit: « Ego sum Dominus Deus tuus », sc. solemnem de divinitate professionem praestat, quasi ad significandam auctoritatis originem.

2. Ratio est, ut fundamentum legum praebeatur ac detur: « Omnis potestas a Deo, et qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit » (Ad Rom. XIII, 1); « Per

me reges regnant, et legum conditores iusta decernunt » (Prov. VIII, 15). Vis revera cuiuscumque legislationis altius repetenda est quam ab humana potestate, nimirum a Deo. Et si de quacumque legislatione hoc est tenendum, a fortiori de Codice nostro:

a) Codex enim de Ecclesiae hierarchia agit, de sacramentis, de divino cultu, de ecclesiastica disciplina, et ita porro: illa formula proinde, quae *immutabilem de hisce societatis ecclesiasticae constitutionem* praebet, uti basis inconcussa tenenda est.

b) Cum insuper in Ecclesia Catholica principium et fundamentum sit *fides*, tum Ecclesia docens, tum Ecclesia discens per fidem debet incipere, pergere, et omnia agere: per fidem imprimis placere Deo; et disciplina fide niti.

c) Eo vel magis qui habent officium instruendi, explicite credere tenentur veritates fidei ⁽¹⁾; et illuminata et roborata fide indigent, cum seipsos et alios in semitis iustitiae dirigere debeant. Ex hoc Ecclesia, veritatis magistra et iustitiae vindex, provide specialem formulam praebuit, quam iuramento voluit fulcitam ac vallatam, iis qui pro salute animarum operam volunt dare.

Qui teneantur professionem fidei emittere statuit can. 1406, et hic canon absque ulla dubitatione praefatam formulam spectat.

Quanti faciat Codex emissionem professionis fidei, facile infertur ex can. 1408, qui statuit: « Reprobatur quaelibet consuetudo contra canones huius tituli ».

Ex eo quod formulam Pii IV non sequitur alia quae « antimodernistica » dicitur — sc. « Iusiurandum contra errores modernismi », ex motu-proprio « Sacro-

(1) S. THOMAS, 2^a, 2^{ae}, q. 2, a. 6.

rum Antistitum » d. 1 Sept. 1910; (cfr. Denzinger « Enchiridion Symb. », num. 2145), — minime est inferendum eam cessasse; viget et vigebit usquedum suprema Auctoritas vult eam in suo robore permanere; — ita reposuit S. Officium d. 20 Marti 1918. — Hoc tantum adnotandum est, quod in *textu legis* natura sua *perpetuo*, legislator noluit inserere documentum confectum ad depellendum quoddam determinatum periculum, ac proinde *transitorium*.

CAPUT IV.

De auctoritate ac de interpretatione Codicis

137. — Auctoritas legalis universalis Codicis a lectura Const. Benedicti XV « Providentissima Mater Ecclesia » d. 27 Maii 1917 perspicue eruitur. Dirigitur haec Constitutio « Venerabilibus fratribus et dilectis filiis Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis, Episcopis, aliisque Ordinariis, ac praeterea catholicorum studiorum Universitatum ac Seminariorum doctoribus atque Auditoribus ».

Verba quibus Benedictus XV promulgationem peragit et vim legalem Codici tribuit haec sunt: « ... Itaque, invocato divinae gratiae auxilio, Beatorum Petri et Pauli Apostolorum auctoritate confisi, motu proprio, certa scientia atque Apostolicae, qua aucti sumus, potestatis plenitudine, Constitutione hac Nostra, quam volumus perpetuo valituram, *praesentem Codicem, sic ut digestus est, promulgamus, vim legis posthac habere pro Universa Ecclesia decernimus, iubemus, vestraeque tradimus custodiae ac vigilantiae servandum...* Non obstantibus quibuslibet ordinationibus, constitutionibus, privilegiis etiam speciali atque individua mentione dignis,

nec non consuetudinibus etiam immemorabilibus ceterisque contrariis quibusvis ».

Ex relata adprobatione Codex factus est: *autenticus* seu *legalis* seu *publicus* quoad omnes leges, nam dicitur: « sic ut digestus est », et omnes hae leges, legaliter loquendo, a Benedicto XV procedunt, ipsius et unius Benedicti XV sunt: ipse fuit legislator.

Universalis, seu vim habet pro universa Ecclesia.

Unus, sc. non habet alias leges priores et alias posteriores, quamvis origine hae leges processissent a diversis legislatoribus; ergo nec oppositio per se haberi potest inter leges Codicis, et si quae appareat, varios canones ad invicem concordare oportet.

Exclusivus, seu excludit et abolitas declarat omnes priores leges et consuetudines; praeter tamen illas in ipso Codice explicite vel implicite contentas, et iura, privilegia, leges, consuetudines in ipso Codice reservata (cfr. can. 6). Non ergo dicendus est « absolute exclusivus » omnium aliarum legum; nec dicere quis posset: « Quod non est in Codice, non est in mundo ». Remanent enim extra Codicem: ius eccles. orientale; ius vetus liturgicum; i. concordatarium; i. vetus scriptum, implicite saltem contentum in Codice; i. consuetudinarium immemorabile vel centenarium, Codici contrarium, non reprobatum et ab Ordinariis toleratum; i. consuetudinarium iuxta Codicem vel iuxta ius vetus in eo implicite saltem contentum; i. particulare non oppositum Codici; iura quaesita; privilegia et indulta apostolica non revocata et hucusque in usu; praeter i. suppletorium, ex can. 20. Hoc plene exponitur in Commentario ad sex priores canones Codicis.

Quoad auctoritatem singularum partium Codicis, haec sunt tenenda:

a) *Singulis et integris canonibus*, cum constant ex sola parte dispositiva, et destituti sint parte narrativa, expositiva, motiva, uti erat in veteri iure, absolutus valor legalis tribuendus est. Si vero in aliquo canone pars quaedam non esset stricte dispositiva, haec pars non esset vera lex, sed tantum ad interpretationem legis inserviret.

b) *Inscriptiones sive rubricae* librorum, partium, sectionum, titulorum, etc., sunt authenticae, eo quod a legislatore procedunt; sed cum sensum completum non habeant, leges non sunt, et solum inserviunt ad interpretationem sicut in iure Decretalium illud obtinuit: « A rubro (seu a rubrica tituli) ad nigrum (nempe ad textum legis) valet illatio ».

c) *Novem documenta* quae leguntur in fine Codicis vim legis habent, nam sunt pars Codicis et comprehenduntur in adprobatione eidem data: « sic ut digestus est ». Cum vero non constant tantummodo parte dispositiva, eorum authenticia existimanda est ut antea fiebat.

d) *Index*, qui est collectio rubricarum, eundem habet valorem, ac rubricae.

Non vero ita dicendum est de *praefatione*, de *notis*, ac de *indice analytico-alphabetico*. Et relate ad notas scribit Card. Gasparri in fine suae praefationis: « Accedunt ad canones, in extrema quaque pagina, *notae*, quae varios indicant fontes unde ii elicitum sunt: qua in re vix animadvertere attinet, canones haud semper cum suis fontibus omni ex parte in sententia congruere ».

Utique notae respondent materiae tractatae, sed aliquando *per contrarium* respondent. « Quod praecipue de canonibus poenalibus Libri V intelligatur dictum, ubi antiquae leges poenales allegantur, quamvis poenae

quas adnexas habent, a poenis in novis canonibus sancitis saepe discrepent ». In commentario ad canones, notae nunquam sunt negligendae, ne quod advertit Quintillianus contingat: « Fastigia spectantur, latent fundamenta ».

138. — Interpretatio Codicis. Pontificia Commissio Cardinalium per motu-proprio « Cum iuris canonici » d. 15 Sept. 1917 instituta fuit a Benedicto XV ad canonum Codicis *authenticam* dandam interpretationem. Quin dictum motu-proprio heic referamus, lectorem ad librum Codicis mittimus, ut ex ipsa lectura documenti videat *quomodo* et *a quo fonte* authentica interpretatio emanare queat.

Interpretatio data ab hac Commissione est *necessaria* et *obligatoria*, et *extendere* et *restringere* legem valet, cum haec Commissio plene munus legislatoris agat, et reapse possit « de albo nigrum » facere, servatis, subauditur, normis in eodem motu-proprio statutis. (Cfr. e. gr., interpretationem datam d. 16 Octobris 1919 ad can. 542, 1).

Huc connectuntur quae in *Prolegom.*, ad num. 44 et 45, tradita sunt de potestate SS. Congregationum iuxta motu-proprio « Cum iuris canonici ».

Per ipsum motu-proprio nullo modo prohibetur interpretatio *privata*, quae *doctrinalis* esse potest aut *usualis*: sed haec est ex se *directiva* et non *obligatoria*.

Pro recta Codicis interpretatione regulae generales inveniuntur in can. 17 et sqq.; praeter normas can. 5 et 6. Quodammodo vero omnes canones Lib. I dici possunt regulae generales interpretationis, ac merito inscribuntur etiam ex hoc capite « Normae generales ».

Adnotandum: Pontificia Commissio ad Codicis canones authentice interpretandos circa dubiorum solutionem, in plenario coetu die 9 Dec. 1917 habito statuit « respondendum esse tantum dubiis propositis ab Ordinariis, Superioribus maioribus Ordinum et Congregationum religiosarum etc., non vero iis quae proponantur a privatis personis, nisi mediante proprio Ordinario ».

Quinam sint Superiores maiores, determinat can. 488, n. 8, seu: « Abbas Primas, Abbas Superior Congregationis monasterii sui iuris, licet ad monasticam Congregationem pertinentis, supremus religionis Moderator, Superior provincialis, eorundem vicarii alique ad instar provincialium potestatem habentes ». Censemus heic comprehendendi etiam Superiorissas maiores, ad normam can. 490; cum enim versemur in causa favorabili, non videntur excludendae, et ipsae revera in regimine suarum subditarum ancipites circa sensum canonum haerere possunt. Expedit quidem ut hoc faciant per Ordinarium loci, aut Legatum Pontif., aut per Cardinalem Protectorem. Sed contingere potest quod non semper hoc sit possibile aut expediens.

Iisdem rationibus non sunt censendi prohibiti Superiores generales et provinciales Societatum, virorum vel mulierum, in communi viventium sine votis (can. 673-681). Procuratores Generales Religionum non sunt Superiores maiores, sed ad hoc videntur posse agere, ex sensu can. 517, § 1: « Quaevis virorum religio iuris pontificii procuratorem generalem habeat, qui, secundum constitutiones designatus, negotia propriae religionis apud Sanctam Sedem pertractet ».

Et eadem die, 9 Dec. 1917, ad dubium: « Utrum dubia quae minoris sint momenti aut non multum difficultatis

habeant, solvi possint ab Emo Praeside Commissionis », ipsa Commissio reposuit: « Affirmative », in hoc imitata SS. Congregationes, ubi negotia et dubia ordinariae administrationis, quaeque difficultatem specialem non praeferunt, nec gravis sunt momenti, a Cardinali Superiore resolvuntur *in congressu*, seu una cum officialibus Dicasterii, et non *in coetu plenario* Cardinalium.

Versiones seu translationes Codicis in linguas vulgares prohibentur. Patet ratio: ipsamet versio in aliam linguam est quaedam interpretatio, quae, etsi fidelissima, in omnibus idem non potest esse, ac genuinus textus; atque translatio ab alia translatione differt. Ut ergo liceat vertere Codicem in vernaculum, licentia S. Sedis opus est.

Experimentum — non undequaque felix — factum est relate ad legislationem quae Instituta sanctimonialium et religiosa instituta laicorum spectat: erat enim absolute necessaria translatio huiusmodi pro hisce religiosis, qui idioma latinum generatim non bene callent ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ *Legislazione canonica riguardante le religioni laiche*. Traduzione italiana autorizzata, Tipog. Vaticana, 1918. (Seconda edizione corretta, Roma). In alias linguas versa fuit.

INDEX RERUM

I.

PROLEGOMENA IURIS CANONICI.

	PAG.
CAP. I. — Ratio institutionis in iure	7
§ 1. Primus cursus annus ante et post Codicem Iuris Canonici	7
§ 2. Libri institutionum	9
§ 3. Ad imitationem Iustiniani	10
CAP. II. — De natura et divisione iuris in genere, iuris cano- nici in specie, ac de eius studio	13
ART. 1. De notione iuris:	
§ 1. Notio iuris ex etymologia	13
§ 2. Notio iuris in sua quidditate	15
§ 3. Iustitia et aequitas	17
§ 4. Epikeia	19
ART. 2. De natura iuris, de eiusque fonte seu origine:	
§ 1. Schola iuris positivi seu positivismi iuridici	21
§ 2. Schola iuris naturalis	25
§ 3. Ius naturale et Lex aeterna, qua fontes cuiuscumque ordinis iuridici	27
ART. 3. De divisione iuris in genere:	
§ 1. Ius naturale et ius positivum, eorumque subiectum	32
§ 2. Ius positivum, eiusque divisio	34
§ 3. Ius gentium	36

	PAG.
SCHOLION: Iuris civilis historicus generalis conspectus	40
ART. 4. De Iure Canonico:	
§ 1. Variæ appellationes	44
§ 2. Definitio.	47
§ 3. Praecipuae divisiones	47
ART. 5. De scientia iuris canonici et de ratione illud addi-	
scendi:	
§ 1. Quid sit scientia I. Canonici	50
§ 2. Quibus scientiis connectatur	51
§ 3. Quænam scientiæ subsidiariæ	52
§ 4. Nexus inter I. Can. et I. Rom.	54
§ 5. Nexus inter I. Can. et I. German.	59
§ 6. Praestantia scientiæ I. Can.	61
§ 7. Methodus docendæ et discendæ scientiæ Iuris Canonici	62
CAP. III. — De fontibus Iuris Canonici.	66
ART. 1. Notio fontis in iure. Generalis divisio fontium in	
Iure Can.	66
ART. 2. Fontes Iuris divini:	
§ 1. Ius naturale	70
§ 2. Vetus Testamentum	72
§ 3. Novum Testamentum	74
ART. 3. Fontes I. humano-ecclesiastici:	
§ 1. Ius Apostolicum	75
§ 2. Romanus Pontifex	78
§ 3. Sedes Apostolica	82
§ 4. De potestate Dicasteriorum Romanae Curiae	85
a) De genere actorum S. Sedis	89
b) De forma actorum S. Sedis	101
§ 5. Concilia: Oecumenica, plenaria, provincialia	107
ART. 4. Fontes iuris non scripti:	
§ 1. Ius naturale	113
§ 2. Traditio.	113

	PAG.
§ 3. Consuetudo	117
§ 4. Observantia	117
§ 5. Stylus Curiae	118
§ 6. Iurisprudentia	122
§ 7. SS. Patres	122
§ 8. Doctores	124
ART. 5. Fontes iuris particularis	125
Ius nationale	127
ART. 6. De iure civili in ordinem ad efformandum I. Can.	132

II.

HISTORIA IURIS CANONICI.

SECTIO I. — Praenotiones.

CAP. UNICUM. — De notione historiae I. Can. et collectionum .

ART. 1. Quid sit historia I. Can., interna et externa . .	145
ART. 2. Quid collectiones, et quotuplex earum divisio . .	146
ART. 3. Character specificus collectionum publicarum . .	148

SECTIO II. — Notae historicae de auctoritate

S. Pontificis prioribus saeculis, et de Conciliis.

CAP. I. — Historica demonstratio, ex <i>factis</i> et ex <i>modo</i> supremae R. Pontificis potestatis, prioribus Ecclesiae saeculis	151
CAP. II. — Concilia Oecumenica. (Numerus. De singulis historicus conspectus)	166
CAP. III. — Concilia particularia. (Momentum. Notitia de praecipuis CC. topicis in Occidente et in Oriente	185

SECTIO III. — **Historia collectionum et scientiae Iuris Canonici.**

PARS I. — EPOCHÆ I, sc. usque ad saec. XII.

CAP. I. — Collectiones pseudo-Apostolicae	194
CAP. II. — Collectiones orientales seu graecae	205
ART. 1. « Vetus Ecclesiae universae codex »	205
ART. 2. Divisio collectionum orientalium in quatuor epochas	208
ART. 3. Praecipuae graecae collectiones:	
§ 1. Collectiones graecae chronologicae	210
a) Prima vestigia coll. graecarum	210
b) Collectio Trullana et Coll. Nicaena	213
§ 2. Collectiones graecae systematicae	216
§ 3. Nomocanones.	217
§ 4. Collectio Photiana	220
ART. 4. Scientia Iuris Canonici in Ecclesia Graeca, prae- sertim post Photium	223
ART. 5. Collectiones I. Can. penes multiplices ecclesias orien- tales	224
CAP. III. — Collectiones Latinae veteres	226
ART. 1. Veterum collectionum latinarum generales chara- cteres et origo	226
ART. 2. Priores collectiones latinae:	
§ 1. Canones Nicaeni et Sardicensis.	230
§ 2. Versio Hispana seu Isidoriana	231
§ 3. Versio Italica seu prisca	232
ART. 3. Collectiones Africanæ:	
§ 1. « Codex canonum Ecclesiae Africanæ »	232
§ 2. « Statuta Ecclesiae antiqua »	233
§ 3. Breviatio Fulgentii Ferrandi	233
§ 4. Concordia canonum Cresconii	233

ART. 4. Collectiones Italicae:

§ 1. Collectiones Dionysii Exigni	234
§ 2. Collectio Dionysio-Hadriana	236
§ 3. Collectio Theodosii Diaconi et Avellana	237

ART. 5. Collectiones Hispaniae:

§ 1. Collectio Martini Bracarensis	237
§ 2. Collectio Hispana seu Isidoriana posterior	239

ART. 6. Collectiones Galliae, Britanniae et Hiberniae :

§ 1. Collectio Quesnelliana	241
§ 2. Collectio Dakeriana	243
§ 3. Collectio Quadripartita	243
§ 4. Collectio Theodori Cantuar. et Coll. Egberti Ebor.	244
§ 5. Collectio Hibernica	244

ART. 7. Collectiones iuris specialis:

§ 1. Libri poenitentiales	245
§ 2. Collectiones Liturgicae	250
§ 3. Formulae	252
§ 4. Primae collectiones iuris matrimonialis	253

CAP. IV. — Collectiones a saec. IX ad saec. XII 254

ART. 1. Collectiones spuriae saec. IX :

§ 1. Capitula et Capitularia	255
§ 2. Capitula Ansegisi	256
§ 3. Capitula Benedicti Levitae	257
§ 4. Capitula Angilramni	258
§ 5. Collectio pseudo-Isidoriana	259

ART. 2. Collectiones saec. X-XII :

§ 1. In Italia: Coll. Anselmo dicata; Coll. Anselmi La- censis; Coll. Card. Deusdedit; Coll. Bonizonis; Coll. « Polycarpus »	269
§ 2. In Germania: Coll. Reginonis Prumiensis; Coll. Bur- chardi; Coll. Algeri	272
§ 3. In Gallia: Coll. Abbonis; Collectiones Ivonis Car- nutensis	275

§ 4. In Hispania: Item « Polycarpus »; Coll. Tarraco- nensis; Coll. Caesaraugustana.	276
ART. 3. Collectionum saec. X-XII generales characteres	277
CAP. V. — Scientia iuris can. in prima epocha	279
ART. 1. Notio et divisio scientiae I. Can.	279
ART. 2. Scientia I. Can. a fundatione Ecclesiae ad Gra- tianum:	
§ 1. Glossae	282
§ 2. Tractatus SS. Patrum et scriptorum eccles. de re speciali	283
§ 3. Explanatio canonum in scholis theologicis	285

PARS II. — EPOCHA II. (A saec. XII ad XVI).

CAP. I. — Evolutio scientiae I. Can. eiusque causae:	
§ 1. Ecclesiae supereminentia saec. XII et XIII	287
§ 2. Studiorum Universitates	291
§ 3. Ius romanum in schola Bononiae	294
CAP. II. — Decretum Gratiani	297
CAP. III. — Primae Collectiones Decretalium ante Gregorium IX:	
ART. 1. Origo et characteres generales priorum collectionum	317
ART. 2. Quinque Compilationes antiquae	319
CAP. IV. — Decretales Gregorii IX	328
CAP. V. — Collectiones ab a. 1234 ad a. 1298, sc. inter Decre- tales Gregorii IX et Sextum Bonifacii VIII	339
CAP. VI. — Liber Sextus Bonifacii VIII	342
CAP. VII. — Clementis V Constitutiones et Extravagantes:	
ART. 1. Clementinae	346
ART. 2. Extrav. tum Ioan. XXII, tum communes	349

CAP. VIII. — Corpus Iuris Canonici:

ART. 1. De significatione et valore tituli « Corpus Iuris Canonici » 351

ART. 2. Appendices ad Corpus I. Can. 353

ART. 3. Editiones Corporis I. Can. 354

CAP. IX. — Regulae Cancellariae Apostolicae 356

CAP. X. — Scientia Iuris Canonici in II epocha:

ART. 1. Momentum operis Gratiani in efformatione scientiae I. Can. 359

ART. 2. § 1. Schola Glossatorum 361

§ 2. Decretistae saec. XII 362

§ 3. Decretalistae. 365

ART. 3. Schola commentatorum 369

PARS III. — EPOCHA III.

(A Conc. Trid. ad Codicem Pio - Benedictinum).

CAP. I. — Characteres saec. XV exeuntis et saec. XVI. 375

CAP. II. — Fontes iuris proprii sectarum protestantium. 383

CAP. III. — Concilium Tridentinum 387

CAP. IV. — Decretales Clementis VIII 400

CAP. V. — Collectiones Conciliorum 401

CAP. VI. — Collectiones Actorum RR. Pontificum 405

ART. 1. Epistolae antiquorum Pontificum 405

ART. 2. Bullaria 406

ART. 3. Acta Greg. XVI, Pii IX, Leonis XIII et Pii X 408

CAP. VII. — Collectiones Decretorum SS. Congregationum et S. R. Rotae 409

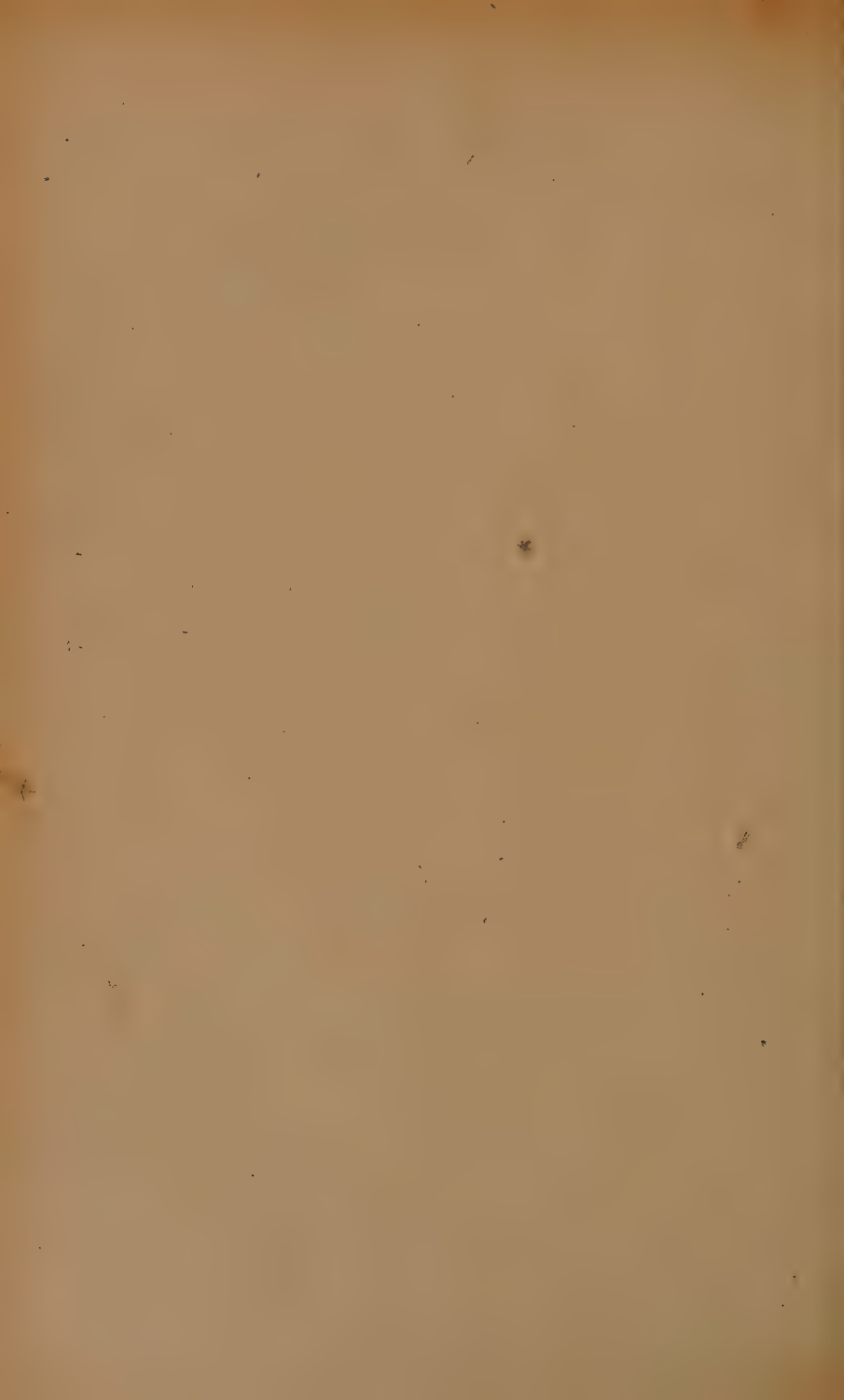
APPENDIX: De repertoriis et lexicis I. C.; de libris practicis et foliis periodicis I. Can. 413

CAP. VIII. — Scientia I. Can. in III. Epocha :

ART. 1. Periodus classica (saec. XVI-XIII)	415
ART. 2. Periodus classica in Gallia (saec. XVI-XVII)	416
ART. 3. Periodus classica in Hispania et Italia (saec. XVI ad medium saec. XVII)	424
ART. 4. Periodus classica in Hollandia et Germania (a medio saec. XVIII)	427
ART. 5. Periodus classica in Italia (saec. XVII et dein)	434
ART. 6. Scientia I. Can. saec. XIX	439

SECTIO IV. — **De Codice I. Canonici.**

CAP. I. — Necessitas Codicis	451
CAP. II. — Prodromi codificationis et eiusdem decretum	457
CAP. III. — Forma et ordo in Codice I. Can.	462
CAP. IV. — Auctoritas et interpretatio Codicis	472



ERRATA - CORRIGE

IN VOLUMINE II: Commentarium ad Librum I Codicis.

PAG.	LIN.		CORRIGE
8	19	particulare et personale	particulare
9	24	ergo opus est ut expresse nominati	quasi, ut
12	21-25	<i>Hae lineae, 21-25, ita mutantur:</i>	Alii favores seu facultates, uti habentur in can. 881 de confessione et in can. 849 de Communione privata domi, videntur applicari etiam Orientalibus.
15	11	<i>Post verbum Affirm., expungantur quae sequuntur in lineis 11, 12 et 13; et videatur Additio in pag. 338.</i>	
45	13 et 14	exceptionem statuit — Exceptio est et stricte	exceptionem quandam statuit — Exceptio est quodammodo, et ideo stricte
46	18	dicendae sunt <i>Deleantur haec verba, et post alia « can. 624 » addatur:</i>	a nonnullis considerantur, ab alii explicite.
87	31 et 32	<i>Expungantur verba: « praesertim can. 647 et 648 ».</i>	
101		<i>inter lineam 26 et 27 addantur verba:</i>	« ubi domicilium; advena in loco »
194	32	sumentur	sumantur
203	23	nsepr	super
212	10	can. 1135, § 3	1138, § 3
215	29	subiectiva	subiunctiva
253	19	aut	ut
268	18	contineat alicui	contineat potestatem alicui
279		<i>in adnotatione</i>	<i>Tenenda sententia contraria</i>
284	6 et 7	qua requiritur semper bonam fidem	pro qua requiritur semper bona fides
320	29	qui	cui

ATHENAEUM PONTIFICII SEMINARII ROMANI

AD S. APOLLINARIS

HAMLETUS J. CICOGNANI

COMMENTARIUM
ad Librum I. Codicis



ROMAE

EX SCHOLA TYPOGRAPHICA « PIO X »

VIA ETRUSCHI, 7-9

1925

IMPRIMATUR

Fr. ALBERTUS LEPIDI, O. P., S. P. A., Magister

IMPRIMATUR

† IOSEPH PALICA, Archiep. Philippen., Vicesger.

COMMENTARIUM AD LIBRUM I. CODICIS

Liber primus comprehendit et tradit « *Normas generales* ».

Normas nuncupare placuit canones libri I, ut eorum character in perspicuo poneretur, sc. regularum quae ab humano legislatore fuerunt datae.

Generales, tum respectu aliorum canonum, qui de singulis institutis iuridicis agunt, tum respectu ad Codicem qua talem. Idcirco heic habentur canones ratione materiae generaliores, veluti normae praeparatoriae ad intellectum coeterorum.

Prospectus generalis Libri I. Codicis J. Canonici:

<i>Normae generales</i> (ad instar in- troductionis ad ius can. universum)	ambitus seu extensio Codicis definitur (can. 1-7).	
	fontes generales	jus scriptum seu lex : tit. 1.
		jus non scriptum seu consuetudo : tit. 2.
		de temporis supputatione (ad juris interpretationem) : tit. 3.
	fontes speciales	(ad iuris executionem) de rescriptis : tit. 4.
		(de juris relaxatione) de privilegiis : tit. 5.
		de dispensationibus : tit. 6.

Commentaria in Librum I Codicis nonnulla prodire:

MAROTO, *Institutiones I. Can. ad normam Codicis*, 1919.

TOSO, *Ad Cod. J. Can. commentaria minora*, 1921.

BLAT O. P. *Commentarium textus Codicis I. C.*, 1921.

COCCHI C. Miss., *Commentarium in Cod. J. C.*, 1920, (ed 2., a. 1921).

* * *

CHELODI, *Jus de Personis*, (nonnulla tantum ibi exponit, antequam de Personis agat), 1922.

DE MEESTER, *Juris Can. et Juris Can. Civilis Compendium* in tribus vol. (in 1. vol., pag. 171-207 perstringit lib. I Cod.), 1923.

PRUEMMER, 1920; CREUSEN et VERMEERSCH, 1918; FERRERES, 1917; BADI, 1921; BARGILLIAT, 1921; in suis *Summis vel Compendiis* vel *Institutionibus* notiones generales de doctrina canonica Codicis tradunt.

COMMENTARIUM

Ad Can. 1.

1. *Ecclesia Orientalis*. — Hoc primo canone statuitur Codicem respicere *unam Latinam Ecclesiam*, sc. in cuius sacra liturgia lingua latina est in usu praeceptivo; atque simul Ecclesia Orientalis ab imperio Codicis excluditur.

Ecclesia Orientalis ex eo nomen habet, quod ad orientales Romani Imperii partes pertinebat, et illam evocat divisionem a Diocletiano (284-305) datam ejusdem provinciarum in 4 praefecturas seu partes (tetrarchiam) dein confirmatam a filiis Theodosii I (Arcadio in Oriente 395-408, et Honorio in Occ. 395-423), ac demum permanenter statutam cum Carolomagno a. 800: binae provinciae citra, et binae inveniebantur ultra lineam ficticiam, a finibus Sirmii in Pannonia, usque ad sinum majoris Syrtis (vulgo «golfo di Sidra», inter Tripolitaniam et Cirenaicam).

Initio omnes catholici Romam respiciebant uti ad unicum centrum; verum efformati sunt Patriarchatus, et jam in C. Nic. (325) tres nomantur Romae, Alexandriae, Antiochiae; dein alii duo Patriarchatus, per dismembrationem — ut ita dicatur — illius Antiochiae, sc. Patriarchatus Constantinopolitanus (a. 381 in C. Constant. et a. 451 in C. Chalced.) et Jerosolimitanus (451). Dein per saecula aliae obveniunt subdivisiones Ecclesiae

Orientalis. Schismaticae divisiones et subdivisiones habentur primum saec. V in Syria et Aegypto opera Nestorii et Monophysitarum; saec. IX et XI, schismate Michaelis Caerularii et Photii; et sequentibus saeculis generatim habentur juxta civilem independentiam: quum nempe nationes independentiam a Constantinopoli obtinent, pariter ecclesiam independentem constituunt. Sed non de hisce loquimur; verum de orientalibus *unitis* et *catholicis*, qui S. Pontificem recognoscunt tamquam Episcopum Romae, Vicarium Christi et supremum pastorem ac moderatorem, sed non uti proprium Patriarcham (1).

Hujus Orientalis Ecclesiae circiter 100 dioeceses magna ex parte Photiano schismati supersunt, diffusae in Jugoslavia, Russia, Polonia, Hungaria, Asia Minori, Syria, Armenia, Perside, Aegypto, Mesopotamia et Palaestina. Etiam in parte meridionali Italiae habentur fideles ritus graeci (dioecesis Lungrensis, a. 1919 erecta in Calabria, constans ex circiter 40.000 fidelium qui 18 pagos incolunt; et descendunt ex emigratis ab Albania saec. XV):

Utuntur variis ritibus, inter quos eminent ritus graecus, armenus, ruthenus, coptus, syriacus; et quamvis difficile sit definire quot sint Episcopi et Archiepiscopi, nam in praxi uti Archiepiscopos omnes se considerant, enumerare tamen possumus 6 Patriarchas, 24 Archiepiscopos, circa 50 Episcopos, 6 Vicarios Apostolicos (1).

Adnotandum est quod, causa emigrationis aut commercii, etc., orientales rutheni plures habentur in America Septentrionali cum propria dioecesi (dioec. nationali seu personali; adest quidam Episcopus Philadelpiae pro ruthenis Galitiae, et alter Neo-Eboraci pro ruthenis Podocarpatae); etiam in regione Canadensi, ubi Episcopus residet Winnipegiae.

(1) Cfr. *Oestersche Kerk en Patriarchaat (De Ecclesia orientali et Patriarchatu)*, auctore H. Mets, in ephemer. *Nederlandsche Kath. Stemmen*, a. 1924, m. Januario, p. 12.

Advertendum quidem est plures latinos haberi in antiquo imperio turco, qui proprium ritum latinum servant: in Turchia Europea, praesertim Constantinopoli; in Asia Minori (Smyrne); in Syria (Vic. Ap. Aleppi); in Palaestina (Patriarch. Hierosol.); in Arabia (Vic. Apost. Aden); et in insulis (Praefect. Apost. Rhodensis). Etiam in Albania habentur Catholici ritus latini distributi in sex dioeceses: Scodram (Scutari), Dyrrachium (Durazzo), Lissum (Alessio), Pulatum (Pulati), Sappam (Sappa), et S. Alexandrum de Oroschi (S. Alessandro d'Orochi).

2. *Jus Ecclesiae orientalis.* — Ecclesiae orientales suam propriam disciplinam, ex veteri praxi, habent ac retinent, a S. Sede indubie recognitam.

Huius disciplinae *praecipui fontes* sunt: a) Priora octo Concilia Oecumenica (in quibus tamen pauca de disciplina statuuntur); b) plures Constitutiones a S. C. de Propaganda Fide datae aut directe a RR. Pontificibus: cfr. Const. « Etsi pastoralis » Ben. XIV, 26 Maii 1742 quae est ad instar Codicis pro graecis in Italia domicilium habentibus; Const. « Allatae sunt » ipsius Ben. XIV, 26 Julii 1755, pariter maximi momenti, in Collectanea S. C. de Propaganda Fide, nn. 338 et 395: quae duo documenta in *nota* ad hunc canonem citantur; Const. « Orientalium dignitas » Leonis XIII, 30 Nov. 1894, (de disciplina orientalium conservanda et tuenda) in ipsa Collectanea, n. 1883; et Const. « Ea semper fuit » Pii X, d. 14 Aug. 1907, in Actis S. Sedis, vol. XLI, p. 3; etc.; quae omnia statuta ab hoc primo canone Codicis indirecte confirmantur; c) quaedam Synodi singulis ecclesiis propriae, quarum principales: 1) *Pro Ruthenis*: « Synodus Provincialis Ruthenorum » a. 1720, in forma specifica adprobata; et « Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum » a. 1891, Romae edita a. 1906. — 2) *Pro Maronitis*: « Synodus Maronitarum in monte Libano » a. 1836, adprobata in forma specifica

(quae dicenda est prae coeteris perfectior et adornatio). — 3) *Pro Melchitis*: « Acta et Decreta Synodi Provincialis Melchitarum » a. 1872 (1). — 4) *Pro Coptis*: « Synodus Alexandrina Coptorum » habita Cairi in Aegypto a. 1898. — 5) *Pro graecis Rumenis*: Concilium I Provinciale Alba-Julienne et Fogarasiense » a. 1872. — 6) *Pro Syris puris*: « Synodus Sciarfensis Syrorum » in Monte Libano celebrata a. 1888.

Omnes hae collectiones a Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide in linguam latinam translatae fuerunt (certe ad hoc, ut faciliior esset communicatio seu commercium inter S. Sedem et orientales).

Non pauci adnotantur defectus, lacunae et varietates de disciplina in hisce synodis et collectionibus; et ut eis provideretur, valde utile esset iterum novas synodos celebrari, aut communiores normas dari ad maiorem unitatem obtinendam (2).

Orientalis disciplina remanet proinde uti jus quoddam *particulare* et *personale*, (et orientales generatim sequitur quocumque se conferunt), quod comparari potest quodammodo juri religionum exemptarum: et sua habet leges et mores vetusta, pluries a S. Sede adprobata.

Est jus fere autonomum, *fere* dicimus, nam pendet a jure divino, et quidem ab auctoritate R. Pontificis.

(1) Cfr. « Histoire des Patriarcats Melkites (Alexandrie, Antioche, Jérusalem) », auctore P. Cyrillo Charon, 1911.

(2) Pro *bibliographia* et statu de jure orientali utiliter consuluntur: *Zhismann*, Kirchenrecht, Leipzig 1884; *Waisman*, Lehrbuch, Freiburg 1894; *Werner* « Orbis Terrarum Catholicus » Freiburg, 1890; *Giamil* « Genuinae relationes inter Sedem Apostolicam et Assyriorum Orientalium seu Chaldaeorum Ecclesiam » Romae, 1902; *Vernier* « Histoire du Patriarcat arménien catholique » Paris, 1891; *Debs* « Les Maronites du Liban » Paris, 1875; *Janin Raymond* « Les Eglises orientales et les rites orientaux » 1922; *Biernacki*, Jus orientalium, Posoniae, 1906; *Friedberg-Heggs*, Kirchenrecht, Freiburg 1910; *Joseph Simeon Assemani* « Bibliotheca Orientalis » Romae, 1719-1728; et *Papp-Szilagyi* « Enchiridion juris Eccl. Orientalis cath. » (exigui valoris), Cfr., etiam Mostaza S. J., « Las Iglesias Orientales y Benedicto XV » in « Sal terrae » 1917, p. 919-933, (studium historicum de ritibus Orientalibus et de S. Congregatione pro Ecclesia Orient.).

Dicamus ergo jus orientale esse potius jus *sui generis*. Quilibet ritus et provincia et eparchia seu dioecesis propriam habet disciplinam — non semper distinctam et claram — in Synodis statutam (1). Leges Apostolicae, praeter divinas, communes sunt in Ecclesia Occident. et Orient.; et ita deberet esse etiam de legibus disciplinariis priorum octo Conciliorum Occident.; sed plures innovationes inductae fuerunt.

Aliud ergo argumentum praebet Codex ad comprobandum quod « nihil unquam actum est a RR. Pontificibus, quod venerabili orientali ritui detrimentum inferret ». (Ben. XIV in Const. « Allatae sunt » 26 Jul. 1755), et quod « Sedi Ap. semper curae fuit graecum ritum custodire, illiusque abolitionem nunquam intendit, aut in animo habuit ». (Ben. XIV in Const. « Etsi Pastoralis » 26 Maii 1742). Ac congruenter nullam partem egerunt Episcopi orientales in praeparando Codice.

3. — Canon hisce verbis explicit: « *Nisi de iis agatur, quae ex ipsa rei natura etiam (Ecclesiam) Orientalem afficiunt* ». Pacificum erat ante Codicem Orientales non comprehendi in legibus et in concessione favorem, nisi fuerint *explicite nominati*. Videtur Codex eandem normam servare, eam interpretando potius restrictive, per verba « *ex ipsa rei natura* »: ergo opus est ut, expresse nominati, ex ipsa rei natura comprehensi appareant. Casus exponuntur, in quibus Codex obligat ipsos Orientales:

a) Cum agitur *de jure divino, tum naturali, tum*

(1) Ut aliquod specimen praebetur, e. gr., relate ad formam pro celebratione matrimonii: Maronitae legem Tridentinam acceperunt (a. 1736); item graeco-itali; ruthenis Premisliae, Leopoldis et Stanislapolis datum fuit, a. 1911, decr. « Ne temere », quod est personale et territoriale (*territoriale* intelligitur ratione domicilii, cum quasi-domicilium non vigeat): coeteri Rutheni servant « Tametsi », sed non sub poena validitatis; item Copto-Alexandrinⁱ et Siro-puri, non ad validitatem; pro Bulgaris, Rumenis, Melchitis et aliis praescribitur, pro licetate tantum, praesentia parochi: Ritus pro graecis in genere non consistit in exquisitione consensus, sed in quadam benedictione; neque constat hanc benedictionem esse de essentia.

positivo, (e. gr. de materia canonum 100; 107; 1068...) Hoc jus revera permansit extra Codicem — et ipse Codex in can. 6, 6^o abolitas declarat solas leges disciplinares in eo non comprehensas —; verum aliquando de eo ibi fit mentio).

b) Si agitur *de fide et doctrina catholica*, cum dogmata et materia doctrinalis nullam patiantur loci aut personarum exceptionem: fideles omnes idcirco subsunt canonibus dogmaticis Conciliorum oecumenicorum, vel utcumque ab Ecclesia definitis.

Ad doctrinam catholicam vero seu materiam doctrinalem pertinent: decreta RR. Pontificum, quibus *propositiones* damnantur, prohibitio *librorum et thesaurorum*; *plures instructiones* S. Officii, S. Congr. de Propaganda Fide, S. Poenitentiaria, etc.

Haec omnia, quamvis ad jus divinum striete non pertineant, ad illud tamen reducuntur sub aliqua ratione, tanquam declarationes, e. gr.; et de coetero *doctrinam* Ecclesiae, non proprie disciplinam, respiciunt. Ita, est declaratio juris divini lex de sumendo viatico in periculo mortis (can. 864 et 866, § 3); can. 222 et sqq. de Conc. Oecumenico; can. 228, § 2 de appellatione a sententia R. Pontificis ad C. Oecum.; can. 1257 de ordinatione liturgiae et adprobatione librorum liturgicorum tantum a S. Pontifice.

Huc connectuntur dispositiones nonnullae, in *nota citatae*: Ben. XIV in Const. « Etsi pastoralis » d. 26 Maii 1742, IX, n. 5, ait: « Singulae RR. Pontificum Constitutiones *contra sollicitantes*, praesertim in confessione, editae, in singulas nationes universim vires suas extendunt, ac Latinos aequae ac Graecos sua amplitudine comprehendunt ».

Item S. Officium (d. 13 Jun. 1710, Collect. S. C. de Prop. Fide, n. 179): « Le Costituzioni Pontificie emanate *contra sollicitantes* comprendono tutte le nazioni, ed in conseguenza così obbligano i greci come gli ar-

meni »). Et memoratae constitutiones continentur nunc in can. 904 et 2368.

S. Congreg. S. Officii (et hoc fuit evulgatum a S. Congr. de Prop. Fide, Litteris Encycl. d. 6 Aug. 1885: cfr. Collectaneam de ipsa S. Congr., n. 1640), ad dubium an orientales subiiciantur Const. *Apostolicae Sedis* Pii IX, d. 12 Oct. 1869, reposuit, adprobante S. Pontifice: « 1º Per Const. « Apostolicae Sedis » nihil esse innovatum circa censuras earumque reservationes pro fidelibus rituum orientalium. — 2º Eisdem fideles subiici omnibus censuris ab Ap. Sede latis in materia dogmatum et in Constitutionibus in quibus implicite de iis disponitur, nempe ubi materia ipsa demonstrat eos comprehendere, quatenus non de lege mere ecclesiastica agitur, sed jus naturale et divinum declaratur »).

Remanet haec lex; proinde etiam orientales subiiciuntur illis antiquis poenis, quae nunc in Codice exprimuntur per can. 2335 « Nomen dantes sectae massonicae.... », can. 2314 in apostatas; can. 2317 in pertinaciter docentes etc. Utique, orientales Codici non subiiciuntur — firmum hoc habeatur —, nec de Codice tanquam de propria legislatione, sive cum eis sive de eis, loquendum est, sed eadem pro iis super hisce remanet disciplina; innovationibus vero a Codice super iisdem inductis non tenentur, neque gaudent, usquedum hoc non decernatur; e. gr. impedimenta matrimonialia, de quibus sermo est in Const. « Etsi pastoralis » remanent eo modo quo ibi recensentur (gradus consanguinitas et affinitatis — qui in iure orientali computantur more romano —, cognatio spiritualis, etc.); item jejunium et abstinentia, quae a Codice, pro occidentalibus, mitigationem habuerunt.

c) Insuper quando aliquis canon *expresse dicit comprehendere etiam orientales*. Ita can. 98, qui moderatur transitum ab uno ad alium ritum; can. 257 de Congr. pro Ecclesia Orientali; can. 622, § 4 de stipe

quaeritanda; can. 782, § 5 de confirmationis prohibitionem pro infantibus ritus latini; can. 804 qui dat normas pro sacerdote postulante Missae celebrationem in aliqua ecclesia; can. 816 moderans panem adhibendum in Missa; can. 819 qui linguam in Missa adhibendam statuit; can. 1006, § 5 de tempore s. ordinationis cum Episcopus ritus lat. ordinat clericum ritus orientalis, aut vice versa, ex indulto; can. 1099, § 1, 3º de forma in matrimonio servanda, si orientales cum latinis contrahant. Addere est quod, *ex ipsa rei natura*, orientales in citatis canonibus expresse nominari, cum plus minusve eadem fuisset huiusmodi disciplina ante Codicem.

d) Item generatim cum agitur *de nonnullis favoribus*, uti est Jubilaeum, et indulgentiae; unde de indulgentiis declaravit S. Poenitentiaria, die 7 Julii 1917: « Cum quidam Episcopus ritus orientalis dubium proposuisset utrum fideles rituum orientalium lucrari possint omnes Indulgentias a S. Pontifice universali decreto concessas, S. Poenitentiaria respondendum censuit «Affirmative» ». (Acta S. Sedis, IX, 399) (1).

Alii vero favores seu facultates, uti habentur in can. 849 de confessione et in can. 881 de Communionem privata domi, certo applicantur Orientalibus *in proprio territorio* versantibus; (non ita si *extra Orientem*, in territorio latino commorentur).

Si vero favores, de quibus superius, aliquid habeant quod legibus liturgicis rituum orientalium repugnet, isti favores pro orientalibus non sunt: hinc privilegium trium Missarum in die commemorationis omnium defunctorum non est pro eis.

Et ad hoc S. C. de Prop. Fide haec edidit (cfr. Acta Ap. Sedis, VIII, pag. 104):

Nella plenaria adunanza della S. Congregazione di Propaganda Fide per gli affari di rito orientale, tenutasi il 13 mar-

(1) Cfr. Vermeersch S. J. « De indulgentiis quoad Orientales ». — « Annotationes » in « Periodico de re canonica et morali » 1920, p. 67-68.

zo 1916, fu presa in esame la proposta di estendere agli Orientali il privilegio di dire tre Messe nel giorno della commemorazione dei fedeli defunti, a norma della Cost. Apost. «Incruentum» del S. P. Benedetto XV, con i seguenti dubbi:

I. — Se il privilegio Benedettino di celebrare tre Messe nel giorno della solenne Commemorazione dei defunti si estenda agli Orientali. Et quatenus negative:

II. — Se convenga estendere agli Orientali il privilegio di cui è parola nel primo dubbio. Et quatenus affirmative:

III. — In qual giorno i sacerdoti dei diversi riti orientali possano godere del privilegio medesimo.

E gli Em.mi Signori Cardinali dopo maturo esame risposero:

Ad I. Negative.

» II. Prout proponitur non expedire.

» III. Provisum.

Quae omnia die 22 Martii 1916 adprobationem Pontificiam obtinuerunt (1).

e) Tenentur insuper orientales *legibus stricte territorialibus* v. gr. *legibus realibus*; e. gr. si quis orientalis inter occidentales commorans vult eligere sepulchrum in aliqua ecclesia latina, sequi tenetur quae a Codice de hoc statuuntur.

f) Pariter, *legibus obstringuntur quae respiciunt ordinem publicum*; tales sunt leges poenales, quarum transgressio damno (forum sortiuntur ratione delicti), vel scandalo publico esse possit, (ne contempta legum majestas inulta remaneat); item leges statuantes ordinem iudiciorum agendorum ab orientalibus in tribunali latino; etiam leges quae in determinato loco specialiter fuerint constitutae pro orientalibus; et quidem

(1) De hoc responso animadvertere praestat: Praeter motiva generalia quae ejusdem causa fuerunt, haec non sunt praetereunda: 1) Ecclesia orientalis non habet in suo Calendario diem specialem pro commemoratione omnium fidelium defunctorum; 2) ex antiqua consuetudine, omnis ecclesia ritus orientalis unum habet altare in quo semel in die tantum fit celebratio; et si plures Missae celebrandae sint, e. gr. legaticiae, suppletur per concelebrationem plurium sacerdotum in eadem Missa; nunc vero adstruuntur quidem parvae Cappellae secundariae circa ecclesiam principalem (parecclesiae).

leges quae determinant actuum solemnita : (« locus regit actum ») ; plura ergo heic sunt communia cum iis quae de peregrinis ad can. 14 statuuntur.

g) Demum quando disciplina Ecclesiae Orientalis in aliquo deficiat, Corpus Juris Canonici *practice* uti fons suppletorius ab orientalibus habebatur ; et plura praesertim post Conc. Trid. et a praescriptis ipsius Concilii illi desumpserunt. Nihil prohibet nunc, quominus ipsi ad Codicem spectent, et eundem Codicem antiquo juri Ecclesiae occidentalis sufficiant, ut defectibus propriae legislationis occurrant : sed et de hoc *ipsi videant*, praesertim si et quando novas synodos eis placuerit celebrare.

Unde concludendum : Hoc canone excluduntur a Codice leges quae *exclusive* Ecclesiam Orientalem respiciunt ; minime vero leges communes, neque leges respicientes relationes ecclesiarum orientalium cum administratione eccles. centrali, (e. gr. can. de competentia S. Off. 247 ; S. Congr. de Ecclesia Orientalis 267) ; aut cum ritibus latinis (can. 98, etc.).

Interpretatio et praxis. — (1)

Cum can. 866, § 2 edicat : « Suadendum est ut suo quisque ritu fideles praecepto communionis paschalis satisfaciant », quaesitum fuit a Delegato Ap. Aegypti, an per hunc canonem censenda esset abrogata etiam pro Orientalibus Const. d. 14 Septembr. 1912, « Tradita ab antiquis » Pii X, ubi statuebatur fideles non satisfacere praecepto paschali nisi communicando proprio ritu ; S. Congregatio pro Ecclesia Orientali, reposuit : « Negative ». Ita scriptum fuit die 31 Oct. 1922 praefato Delegato : « ... Il Codice di Dir. Can. non obbliga gli Orientali, che continuano a reggersi sulla base delle leggi e delle consuetudini proprie, date o concesse in diversi tempi agli Orientali dalla S. Sede. V. S. ben sa che le stesse disposizioni delle leggi generali non sono applicabili agli Orientali se non quando vi sono espressamente

(1) Pretium operis est nonnulla addere, data occasione, quae interpretationem canonum *authenticam* et *practicam* praebeant ; et ea haurimus praesertim e responsis Commissionis pro interpretando Codice et SS. Congregationum.

nominati... La Cost. Ap. «Tradita ab antiquis» è tuttora in vigore, *non essendo mai stata revocata*. Quae verba finalia exclusive se referunt ad Orientales. Dum ergo can. 866 est quidem pro Orientalibus quoad statuta in suis paragraphis 1. et 3, non pariter ita est quoad § 2, cum diversa sint super hoc Orientalium statuta, nec *ex natura rei* heic comprehendantur. Et in Congregatione plenaria d. 14 Aprilis 1924, ad dubium: «Si può insegnare impunemente che i fedeli dei riti orientali peccano mortalmente e non soddisfano affatto al precetto della Comunione pasquale, comunicandosi in rito latino»; ipsum S. Dicastrium respondit: «Affirm.». Quod interpretandum est de Orientalibus qui sunt in proprio territorio, et non de illis commorantibus inter latinos.

Ad Can. 2.

1. — *Alia exclusio* seu limitatio ambitus Codicis habetur in 2^o canone. In 1^o exclusa fuit ab imperio Codicis Ecclesia Orientalis, seu jus orientale: in 2^o excluditur liturgia, seu *jus liturgicum*. Codex enim « plerumque », i. e. pro maxima parte canonum, nihil decernit de *ritibus* et *coeremoniis* quas liturgici libri servandas esse praecipiunt, ex eo forsàn, quod: a) leges liturgicae induunt characterem peculiarem, sunt minutae, speciales pro ritu, domo Dei et sic porro; et differunt natura sua a coeteris legibus disciplinaribus; — b) sunt insuper *plurimae*, et Codicem gravi et inopportuna mole onerassent. In votis tamen est, ut prodeat quidem « Codex liturgicus ».

2. — *Plerumque*, dicitur in canone; nam hic et illic, obiter aliquid de ritibus statuitur: quaedam dubia solvuntur, aliquot defectibus occurritur, et nonnullae caeremoniae aliquatenus immutantur hoc praesertim contingit in parte 1^a libri III « De Sacramentis », in parte 2^a eiusdem libri « De locis et temporibus sacris », et in parte 3^a, ib. « De cultu divino »; conferantur, e. gr.: can. 98 de varietate rituum etc...; 733 de ritu in Sa-

cramentis conficiendis; 818 de sacerdote celebrante et de non addendis aliis caeremoniis et precibus in celebratione; 819 de lingua liturgica in Missa; etc. (1).

Idcirco « in celebratione sacrosancti Missae sacrificii, in administratione sacramentorum et sacramentalium aliisque sacris peragendis » omnia remanent ut antea, vi huius canonis, et quidem vi canonis 6, 6º, qui confirmat leges probatorum liturgicorum librorum adhuc vigere.

3. — Quare, concludit secundus canon: « *Omnes liturgicae leges vim suam retinent* »: ad hoc rite adnotetur quod quaestio esse debet de materia *stricte liturgica*, non de materia *late liturgica*, quae nempe, nexum habens cum liturgia, translata dein fuerit ad jus proprie disciplinare. Olim, e. gr., circa quaestiones de praecedentia iudicabat S. Congregatio Rituum (et plures habentur de ea resolutiones in collectione Gardellini, et in actis authenticis, etc.); nunc vero de eis videt S. Congregatio de disciplina cleri populiue christiani, nimirum Concilii (can. 250, § 3). Pariter de usu pileoli in Missa (can. 811), et de ministro pro Missa inservienda (can. 813) videt nunc S. C. de Sacramentis; et Codex normas tradit de gestione annuli (can. 812) et pileoli violacei pro Abbatibus et Praelatis *nullius* (can. 325 et 625).

Et quod dicitur de materia *late liturgica*, idem tenendum de *consuetudinibus late liturgicis*, quae normam veteris iuris disciplinaris sequi debent, sc. ad tramitem can. 5 et 27.

Quod vero attinet *ad consuetudines stricte liturgicas*, si contrariae sint canonibus liturgicis Codicis, imperio reguntur can. 5, qui absque distinctione se refert ad *omnes consuetudines contra canones Codicis*. Re-

(1) Cfr. Barin « Commentarium ad canones Codicis Juris Canonici *Jus liturgicum* quocumque modo spectantes. (De Sacramentis et Sacramentalibus). Rhodigii, 1922.

late ad celebrationem Missae *expresse* hoc dicitur in can. 818.

Si vero non sint « contra statuta Canonum Codicis », dicendum est Codicem de hisce consuetudinibus nihil cavere: extraneum eis esse; et ipsae idcirco ut antea reguntur.

4. — In fine clausula additur: « Nisi earum (legum liturg.) aliqua in Codice *expresse* corrigatur ». Ita est e. gr. de ritu extremae unctionis, quoad lumborum et pedum unctionem, et standum est proinde can. 947, §§ 2 et 3. Quaedam correctiones habentur quidem in can. 765 et sqq. de patrinis; in can. 1240 de negatione sepulturae ecclesiasticae, etc.

5. — « *Libri liturgici*, ab Ecclesia latina probati », de quibus in hoc canone, sunt, ex decr. S. C. Rituum 17 Maii 1911 « Pluries a Sacra »:

a) Breviarium Romanum:

b) Missale Romanum;

Editio de eis tenenda quae a Pio V, Const. « Quod a nobis » d. 9 Jul. 1568 et « Quo primum » d. 14 Jul. 1570, promulgata fuit; dein correctae ab aliis Pontificibus usque ad Leonem XIII, Pium X et Ben. XV. — Breviarium vero immutationes habuit per Const. « Divino afflatu » Pii X, 1 Novem. 1911.

c) Rituale Romanum: publicatum fuit a Paulo V per Const. « Apostolicae Sedis » d. 20 Junii 1614.

d) Pontificale Romanum, juxta promulgationem factam a Clem. VIII per Const. « Ex quo » d. 10 Februarii 1597.

e) Martyrologium Romanum, ad normam Const. « Emendato » Greg. XIII d. 14 Jan. 1584, a. 1749 Ben. XIV opera et studio emendatum et auctum.

f) Coeremoniale Episcoporum, publicatum a Clemente VIII per Const. « Cum novissime » d. 14 Jul. 1600, et postea authentice correctum ab aliis Pontificibus.

g) Adest insuper *Memoriale Rituum* seu *Parvum Rituale* quod dicitur « Benedicti XIII » (Orsini), quia ab eo promulgatum a. 1725: ibi ordinantur quaedam functiones liturgicae, v. gr. hebdomadae sanctae in parvis ecclesiis parochialibus et conventualibus quae ministris carent.

h) *Propria* tum Officiorum, tum Missarum alicuius dioecesis, Ordinis, seu Congregationis religiosae.

i) Instructio Clementina pro expositione SS. Sacramenti.

Praeterquam in hisce « libris liturgicis » res liturgica continetur: a) in illis *sex voluminibus*, quae veniunt sub titulo « Decreta authentica S. C. Sacrorum Rituum » (quorum 5 publicata a. 1898, et 6.^{um} a. 1912); — b) et in *Decretis* quae a S. Congregatione Rituum promulgantur, quaeque generatim superinscribuntur « *Urbi et Orbi* ».

De hac universa legislatione liturgica Codex duo statuit huc connectenda et religiose servanda; *in canone 1275*: « Unius Apostolicae Sedis est tum sacram ordinare liturgiam, tum liturgicos adprobare libros »; proinde Praelati, Episcopi, etc. iudices non sunt ad declaranda dubia super Ritibus et caeremoniis exorta (1); — et *in canone 1261, § 1*: « Locorum Ordinarii advigilent ut ss. canonum praescripta de divino cultu sedulo observentur, et praesertim ne in cultum divinum sive publicum sive privatum aut in quotidianam fidelium vitam superstitiosa ulla praxis inducatur, aut quidquam admittatur a fide alienum vel ab ecclesiastica traditione absonum vel turpis quaestus speciem praeseferens ».

Interpretatio et praxis. — a) S. C. Rituum, d. 8 Mart. 1919 de nomine *Episcopi*. in canone Missae, haec edidit: « Ex can. 294 Codicis J. C., legitur « Vicarii et Praefecti Apostolici iisdem iuribus et facultatibus in suo territorio gaudent, quae in pro-

(1) Ita S. C. Rituum reposuit die 11 Nov. 1605, n. 179 in c. Visensi, et aliis vicibus.

priis dioecesibus competunt Episcopis residentialibus, nisi quid Ap. Sedes reservaverit», exortum est et S. RR. Congregationi propositum, pro opportuna declaratione, sequens dubium:

«An Vicariis et Praefectis Ap. de novo jure competat, in proprio territorio, ut nominentur in canone Missae».

Et S. Congregatio, audito specialis Commissionis voto, attempto etiam can. 2 et altero 308 Codicis, respondendum censuit: «Negative, juxta rubricas et decreta: quia de jure adhuc vigente, in Canone Missae, post verba «Antistite Nostro» exprimendum est tantum nomen Patriarchae, Archiepiscopi et Episcopi, qui sint Ordinarii loci, et in propria dioecesi».

Patet ratio: Antiqua lex a Codice non fuit expresse correctae.

b). Can. 462, 7. statuit: «Functiones parochi reservatae sunt:... 7. Fontem baptismalem in Sabbato Sancto benedicere...» et nihil dicit de eadem benedictione, quae, juxta praescripta S. C. R. 2436 I, 3331, 4005 IV, iteranda est in Sabbato Pentecostes: est ne dicendum Codicem hanc secundam benedictionem abrogasse? Minime: secus hanc «degem liturgicam *expresse* corrigere» debuisset (can. 2).

(Imo censemus, et hanc renovationem seu iterationem reservatam esse eidem parochi, cum agatur de renovatione eiusdem actus, qui proinde eadem ratione praescripta a Codice in can. 462, 7., valet quidem pro simili casu, (can. 20), imo aequali casu Sabbati Pentecostes).

c) S. Congregatio Rituum «Sanctissimus Dominus noster Pius Papa XI, per Decretum Sacrae Rituum Congregationis diei 25 octobris 1922, Festum S. Eusebii Ep. et Mart., quod Kalendario Universali affixum est, sub die 16 decembris, semiduplex, in cunctis Italiae huiusque Insularum ecclesiis sub ritu duplici minori in posterum celebrari mandavit.

Nunc quaeritur: «Utrum in illo Decreto includantur etiam ecclesiae «Religiosorum exemptae»?

Et Sacra eadem Congregatio, audito specialis Commissionis suffragio, omnibus perpensis rescribendum censuit: «Affirmative».

Atque ita rescripsit ac declaravit. Die 1. februarii 1924». (Acta A. S. XVI, p. 103).

Agitur revera de re liturgica, et cum in decreto dicatur «in cunctis Italiae huiusque Insularum ecclesiis», res eandem nunc exigit solutionem ac ante Codicem, sc. absque exceptione.

Ad Can. 3.

1. — *Alia habetur exclusio* per hunc canonem : *jus concordatarium* omissum fuit a Codice, et dici potest quod omissum fuit *jus publicum Ecclesiae*. Nec unquam *jus publicum* fuit codificatum; et tantum nonnulla et particularia tentamina de eo codificationis data sunt d. 8 Dec. 1864 a Pio IX per « Syllabum » (Cfr. Denzinger, 1700-1780).

Adsunt vero in Codice quaedam principia juris publici ecclesiastici, e. gr. in can. 87, 108, 218, 1495, etc.; sed isti canones ibi statuuntur ut fundamentum praebeant canonibus subsequenter qui juris privati sunt.

Can. 3 ergo *jus concordatarium* excludit, quia :

a) et hoc *jus* est omnino particulare, naturam induens specialem, nec subjacens, in ordinem ad Codicem, iis limitationibus ac alia jura particularia;

b) Codex non vult, nec potest abolere quae cum auctoritate civili simul statuta et pacta fuerunt.

Etiam praescindendo a quaestione naturae concordatorum, utrum nempe sint *privilegia*, saltem relate ad illam partem quae laicis quoddam exercitium ecclesiasticae jurisdictionis tribuitur (e. gr. in designatione Episcoporum) (Tarquini, Satolli et alii); an potius *contractus proprie dicti*, nimirum bilaterales, sinallagmatici *συν ἀλλαγμα* — tractatus, pactum), aut absque restrictione (Soglia, Turinaz); aut cum restrictione, (De Angelis, Cavagnis), eis sc. recognoscendo paritatem juridicam *in vinculo*, sed non *in contrahentibus*, et ita ea habendo *contractus quoad formam*, privilegia vero *quoad materiam* : — certum est quod S. Sedes pluribus authenticis documentis, praesertim recentioribus, aperte declaravit « fidem horum vinculorum solemnem esse et omnino servandam »; et pactiones huiusmodi « dissolvi

ab alterutro dumtaxat, eorum qui pepigerant, nequaquam posse » (Encycl. «Vehementer nos» 11 Febr. 1906, Pii X, directa gallico Episcopatu, in qua lex separationis damnatur: eam cfr. potes penes Bargilliat I, Num. 170; b) Indicant juristae quibus modis concordata dissolvi possint: (cfr. e. gr., Cavagnis I, cap. VI, in fine; et Ottaviani « Institutiones Juris Publici Eccles. », art. 6, etiam art. 7). Nostrum tantum est quae de concordatis iste canon statuit interpretari, et ipse haec habet: « Codicis canones initas ab Apostolica Sede cum variis Nationibus conventiones nullatenus abrogant aut iis aliquid obrogant »).

Canon loquitur de « conventionibus initis ab Ap. Sede » cum variis Nationibus; nam tantum ab ipsa hae conventiones seu concordata, cum sint *causae majores*, iniri queunt. Verum est anteactis temporibus exempla habentur de conventionibus ab Episcopis initis (« concordiae », et quidem vera « concordata »); sed nunc res S. Sedi omnino reservatur; et coeteroquin istiusmodi conventiones non plene respondent conceptui scientifico concordatorum.

Quid valeant verba quae dein in canone sequuntur, exponit Ulpianus (in fragm. I, 3): « Lex aut *rogatur*, id est *fertur*; aut *abrogatur* id est prior lex tollitur; aut *derogatur*, id est pars primae legis tollitur; aut *subrogatur*, id est adiicitur aliquid primae legi; aut *obrogatur*, id est mutatur aliquid ex prima lege » (1). Haec verba satis explanant nil Codicem immutare de praefatis conventionibus.

2. — Typographia Vaticana a. 1919 edidit librum cui titulus: « Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la S. Sede e le autorità civili (1098-1914) ».

(1) Hic modus loquendi originem ducit ex more condendi leges apud Romanos: populus aut plebs romana leges et plebiscita ferebat, tributis suis suffragiis, in comitiis curiatis, centuriatis, magistratu *rogante*, per responsiones: *Uti rogas*, aut: *Antiqua probo*.

Aliae anteriores collectiones auctorem habent : *Nussi*, « Quinquaginta Conventiones de Rebus ecclesiasticis inter S. Sedem et Civilem Potestatem » (a. 1869); *Sentis* « Die Concordate des römischen Stuhles mit den Republiken Centralamerikas ». In hac nova collectione 133 numerantur, et respiciunt 73 Pontifices et fere omnes nationes Europae et Americae Meridionalis. Primum ibi relatum concordatum est concessio quae dicitur facta a B. Urbano II Ruggero Comiti Siciliae (5 Jul. 1098); sed de existentia ipsius Bullae dubitatur; dein sequitur Concordatum Wormatiense (seu « Pactum Callixtinum » d. 23 Sept. 1122 inter Callixtum II et Imp. Henricum V, quod finem dedit quaestioni de investituris et confirmatum fuit in Conc. Lat. I); et postremum est concordatum inter S. Sedem et Serbiam (24 Jun. 1914) quod tamen, statu rei politicae immutato, exitum non habuit.

Collectio haec non est *officialis*, quippe quae adscribenda est suo auctori, sc. Sac. Dri Angelo Mercati; apparet tamen eam non esse simplex documentum historicum, sed potius *practicum*, et, quodammodo datam esse quasi ad Codicem integrationem. (Cfr., e. gr. *Indice delle materie* « compilato, tenendo in vista principalmente il diritto canonico »).

Iterum dicimus, hoc opus est *privatum*; sed omnino consulendum quoad istam materiam.

Animadvertendum est ex illis 133 concordatis ibi collectis, pauca nunc vigere. Sed quae vigeant ante Codicem, per Codicem nullam mutationem passa sunt, et ab ipso Codice, per hunc 3 can. considerantur uti *particulares locorum leges ecclesiasticae*.

Dum e contrario, quando agitur de concordatis *denunciatis ex parte Ecclesiae*, vel de concordatis *violatis ex parte Status*, etc., eorum dispositiones quatenus contrariae sint praescriptis Codicis, non amplius obtinent; aliquando tamen evenire et comprobari potest ut effec-

tae sint *consuetudines* aut *jura quaesita*: et tunc reguntur normis pro consuetudinibus et juribus quaesitis datis.

3. — Tandem sensus formulae derogatoriae quae explicit iste canon « contrariis huius Codicis praescriptis minime obstantibus », hic est: non officit, nec obest si quae in concordatis habeantur contraria praescriptionibus canonum: nonobstante hac contrarietate seu oppositione, integra ipsa manent, donec concordata vigent.

Exemplum de hoc sumere possumus ex can. 403, qui ait: « Exceptis dignitatibus, ad Episcopum pertinet, audito Capitulo, conferre omnia beneficia ac canonicatus in ecclesiis tum cathedralibus tum collegialibus, reprobata quavis contraria consuetudine et revocato quolibet contrario privilegio, sed firma contraria foundationis lege et praescripto can. 1435 ». In perspicuo est omnia beneficia per hunc canonem — servatis restrictionibus ipsius canonis — facta esse liberae collationis Episcopi. Attamen, minime obstantibus reprobatione ac revocatione in hoc canone expressis, quando in aliqua conventionem seu concordato aliud statutum fuerit, ut in Hispania, hoc *aliud* integrum manet (1).

ADNOTATIO. — Praestat legere in «Civiltà Cattolica» articula «I diritti e privilegi tollerati o concessi dalla S. Sede ai Governi civili», tom. 279, 280 et 281, in quibus duplex proponitur hypothesis nationum post recens immane bellum: «Il passaggio o la trasmissione dei diritti o privilegi concessi dalla S. Sede si ha anche quando un determinato territorio passa dal dominio di un principe a quello di un altro»? Super duplici casu responsio *negativa*, est dummodo alia S. Sedis ob benignam concessionem non existat declaratio. Benedictus XV hoc dilucide

(1) *Bibliographia de Concordatis*: Tarquini «Institutiones Juris Can.», Appendix de Concordatis; Azevedo «Della natura e carattere essenziale dei Concordati», 1872; Satolli «Prima principia... de Concordatis» 1888; Cavignis «Institutiones Juris publici Eccles.»; Baldi «De nativa et peculiari indole Concordatorum», 1883; Giobbio «I Concordati» 1900; Ottaviani «Institutiones Juris Publici Ecclesiastici» lib. II, pars II, tit. IV. 1925.

exposuit in Allocutione: «In hac quidem» Consistorii d. 21 Novembris 1921.

«... Nemo est qui ignoret, post recens immane bellum, vel novas natas esse Respublicas, vel Respublicas veteres, provinciis sibi adiunctis, crevisse. Tam vero, ut alia omittamus quae huc possumus afferre, patet quae privilegia pridem haec Apostolica Sedes, per pactiones solemnes conventionesque, aliis concesserat, eadem nullo jure posse hasce Respublicas sibi vindicare, cum res inter alios acta neque emolumentum neque praejudicium ceteris afferat. Item Civitates nonnullas videmus ex hac tanta conversione rerum funditus novatas extitisse, adeo ut quae nunc est, non illa ipsa possit haberi moralis, ut aiunt, persona, quacum Ap. Sedes olim convenerat. Ex quo illud natura consequitur, ut etiam pacta et conventa, quae inter Ap. Sedem et eas Civitates antehac intercesserant, vim jam suam omnem amiserint». («Acta Ap. Sedis» XIII, 1921, p. 251).

Primum Concordatum post Codicem, initum inter S. Sedem et Lettoniam die 30 Maii 1922 nonnullis specialibus notis differt a coeteris, praecipue ob reverentiam erga ss. canones, et praestat illud legere in «Actis A. Sedis» diei 15 Nov. 1922, pag. 577, aut in «Monitore Ecclesiastico» mensis Februarii 1923, pag. 60.

Item dicatur de «Sollemni Conventione inter S. Sedem et Bavariae Rempubicam» inita d. 29 Mart. 1924, ed. in «Actis A. Sed.» d. 24 Ian. 1925; aut in «Monitore Ecclesiastico» m. Februarii 1925, p. 57.

Ad Can. 4.

Alia seu quarta, es *specialis exclusio*, sc. jurium privatorum, continetur in can. 4: aliis verbis, nova Codicis circumscriptio.

Tria, per hunc canonem, Codici extranea, integra manent in ecclesiastica legislatione, sub clausulis tamen nunc exponendis:

1º). « Jura aliis quaesita ». De more hoc semper fuit in Ecclesia jura quaesita non tollere: ita regula 18 Cancellariae Apostolicae inscribitur « de non tollendo jus quaesitum ».

Haec Codicis dispositio fundamentum in eo habet quod lex, per se, non agit retrorsum, seu vim retroactivam non habet; respicit futura et non praeterita: in can. 10 hoc statuitur. In iuribus quaesitis agitur enim de rebus jam peractis, quae « facta », « negotia praeterita » appellantur; et quod peractum est « tamquam semel terminatum, ait Justinianus, veteribus relinquitur legibus » (Nov. 98, 1); nempe judicandum est juxta leges *tunc* vigentes, *tunc* imperantes. Si secus eveniret, ipse timor contrariae seu diversae legis supervenientis observantiam legum enervaret: lex per se postulat hanc necessariam securitatem ac stabilitatem; et « quid enim antiquitas peccavit, quae praesentis legis inscia pristinam secuta est observationem? » (c. 29 C. VI, 23).

Utique lex nova potest tollere et suppressere pro futuro jus quod quis habet, dum illa promulgatur, independenter a facto legitime posito, sc. a facto praeterito; sed jus canonicum semper magna reverentia jura quaesita prosecutum est; et quaelibet lex generatim non tollit jus quod quis habet dependenter a praeterito facto huius generis, (*generatim*, nam aliud evenire potest si publica utilitas hoc postulet).

Omissis quaestionibus quae de natura iurium quaesitorum nonnulli heic instituunt, num sc. aptanda sit seu tenenda, theoria *expectativarum* (1), theoria « del fatto compiuto », an potius theoria *finis legum novarum* (2), aut alia, (satis enim pro praxi canonica conceptus juris quaesiti ex dictis a jure romano apparet), censemus normam ab ipso legislatore perspicuo statutam omnino tenendam, quae tota in hoc est: « jura aliis quaesita manent, nisi Codicis canonibus expresse revocentur »; nimirum, si deest haec expressa revocatio, si

(1) Nempe, quando sumus in via usucapiendi, et nondum ullum jus nobis advenit, quod jus expectamus vi antiquae legis.

(2) Scilicet, quum finis novae legis attingi valet, quin ejus efficacia seu imperium extendatur ad ea, quae antea legitima acta fuerunt.

legislator eam expresse non emisit, jura sub imperio antiquae legis quaesita, manent, et quidem integre.

Ita jus concessum ecclesiae alicuius nosocomii peragendi funera. Pariter, *diaconus* qui ante Codicem parociam obtinuit, ipsam retinere nunc potest, nonobstante nova lege data per can. 453 qui exigit sacerdotium ad officium parochiale. Juvenis vero, qui XIV annorum in vigilia Pentecostes anni 1918, poterat juxta legem Ecclesiae matrimonium contrahere, inhabilis factus fuit die insequenti, cum. can. 1067 Codicis ex tunc vigentis annum XVI exigit: hoc enim in casu agitur de jure supprimendo in futurum, de jure nullimode dependenti a facto praeterito.

Et cum sermo sit *de jurebus quaesitis*, sc. de iis jurebus quae factis juridicis acquiruntur, nempe ex legis voluntate, tale jus nullo modo habetur, e. gr. per promissionem officii ecclesiastici de jure non vacantis (can. 150, § 2); aut per optionem — quae nunc prohibetur, reprobata quidem contraria consuetudine, — quoad successionem in opimiorum proximam praebendam, can. 396, § 2: jus enim non acquisitum tunc habetur.

2^o et 3^o). « Itemque *privilegia* atque *indulta* ab Apostolica Sede... concessa ».

Dum jura quaesita, de quibus supra, *a jure* proveniunt, privilegia et indulta *a favore principis* procedunt, et conceduntur *contra* vel *praeter jus*. Quamvis differens sit origo, attamen, uti habet Regula 16 R. Juris in VI^o « decet concessum a Principe beneficium esse mansurum ». Ita Codex agnoscit et confirmat jura consilii fabricae (vulgo *fabbriceria*), si quae habeantur relate ad nominationem ejus sodalium, can. 1183, § 2.

De *privilegiis* fiet sermo in can. 63-79.

Indulta sunt « quasi-privilegia », cum ab eis discrepent ex eo, quod *per se perpetua* non sunt: facultates sunt et gratiae *ad tempus* concessae *praeter* vel *contra* jus ex indulgentia legislatoris.

Conditiones vero exigit canon, nimirum :

a) Privilegia et indulta huiusmodi necesse est ut *a S. Sede fuerint concessa*, et minime ab Ordinariis R. Pontifice inferioribus, cum haec ad normam can. 71 et 60, § 2 perpendenda sint.

b) « *In usu adhuc sint* », idcirco opus est, ut non cessaverint de facto, aut renunciatione, aut non usu (cfr. can. 72-79).

c) « *Nec revocata* », nempe non revocata *ante* Codicis promulgationem. Sed revocari possunt *post* Codicem : ita S. Congr. de Propaganda Fide, die 16 Jan. 1924, revocavit privilegium praecedentiae jam concessum iis qui titulo Missionarii Apostolici sunt insigniti. (*Acta Ap. Sedis*, 1924, pag. 243). Ac pariter *per* Codicem queunt revocari, et de hac postrema revocatione agit clausula finalis huius canonis, sc. :

d) « *Nisi huius Codicis canonibus expresse revocentur* » : excipiuntur ergo indulta ac privilegia quae *expresse* a Codice revocantur : et revera revocantur quando in canone expressa clausula habetur *derogatoria*, *revocatoria* aut *reprobatoria* privilegii aut indulti. Nec sufficit quod haec jura quaesita, privilegia et indulta Apostolica, sint contra praescripta Codicis ; necesse quidem est, ad eorum cessationem, ut Codex adhibeat aliquam clausulam revocatoriam e. gr. : « privilegiis quibuscumque non obstantibus, aut cessantibus ».

Animadvertendum demum est non semper facile statui posse utrum quaedam specialis concessio huic vel illi regioni facta, naturam *privilegii* aut potius verae *legis* induat : hoc maximi est ad rem solvendam, cum leges oppositae statutis Codicis abrogentur in can. 6.

Exempla privilegiorum et indultorum revocationis in hisce canonibus dantur : can. 343, § 2 de duobus clericis ab Episcopo ad arbitrium seligendis in episcopali visitatione ; can. 396, et 403 de abrogatione cuiusvis juris optionis et electionis quod praeservatum non fue-

rit in tabulis foundationis; can. 460, § 2 de uno parochio pro cura actuali animarum; can. 519 de validitate ac liceitate confessionis cuiuslibet religiosi penes quemlibet sacerdotem adprobatum, si hoc faciat « ad suae conscientiae quietem »; can. 522 item de mulieribus religiosis in ecclesia vel in oratorio semi-publico, aut in loco pro mulieribus legitime destinato; can. 544, § 2 de non admittendis in religionem absque litteris testimonialibus Ordinarii originis ac cuiusque loci in quo, post expletum XIV a., morati sint ultra annum moraliter continuum; can. 654 de non dimittendo viro professso a votis solemnibus aut a votis simplicibus perpetuis in religione clericali exempta, nisi processu instituto; can. 774, § 1 de fonte baptismali habendo in quacumque ecclesia parochiali; can. 876, § 1 de invalida confessione religiosarum, si a sacerdotibus accipiatur sine speciali mandato Ordinarii loci ubi sita est illa religiosarum domus; can. 964, n. 1 et 2 de finibus seu de conditionibus servandis in ss. ordinationibus religiosorum quando ab Abbate regulari peraguntur; (adnotari potest quod in hoc can. 964, ad num. 4, revocatio se refert ad *indultum*, dum in coeteris generatim ad *privilegia*: sed profecto fere semper promiscue sumuntur haec vocabula). Can. 1157 de non consecrando vel non benedicendo loco sacro sine Ordinarii consensu; can. 1267 de SS. Eucharistia asservanda in religiosorum ecclesia vel in principali oratorio tantum; can. 1356, § 1 de iis obnoxiiis tributo pro Seminario, a quo non datur exemptio; can. 1576, § 1 de quibusdam causis a tribunali collegiali judicandis, quae sc. sunt causae matrimoniales, ss. ordinationum, iurium cathedralis ecclesiae, causae criminales clericorum, causae excommunicationis.

Insuper tollitur seu aboletur quaelibet communicatio privilegiorum inter religiones (can. 613, § 1).

Interpretatio et praxis. — *Commissio pro interpretatione Codicis* in plenariis coetibus 2 et 3 Junii 1918 (cfr. Acta A. Sedis 1918, p. 346) ita reposuit ad duo dubia subsequencia:

1. «Vis novi Codicis estne retroactiva in his, quae modificantur circa sponsalia et impedimenta tum impediencia quam dirimentia matrimonium, ita ut *quodlibet jus acquisitum vigore sponsalium validorum* nullimode possit reclamari, nisi in quantum novus Codex concedit, et contracta impedimenta modificata a novo Codice, nulla dispensatione indigeant?» (Cann. 4, 10).

Resp.: «Codicis, etiam quoad sponsalia et impedimenta, non esse vim retroactivam; sponsalia autem et matrimonia regi jure vigenti quando contracta sunt vel contrahentur, salvo tamen, quoad actionem ex sponsalibus, canone 1017, § 3».

Hic canon vero adimit jus actionis ex sponsalibus ad petendam celebrationem matrimonii et quod attinet ad hanc actionem, datur huius canonis interpretatio extensiva, negando jus antea quaesitum ad ipsam actionem; concedit vero ipse can. 1017, § 3 actionem ad reparationem damnorum, si quae debeatur.

2. «Quid dicendum de matrimoniis, si quae nulla sint ex capite impedimentorum a novo Codice abrogatorum: fiuntne matrimonia illa valida ipsa promulgatione novi Codicis, vel etiam post dictam promulgationem indigent dispensatione, sanatione, etc.?» (Cann. 4, 10).

Resp. «Negative ad primam partem, affirmative ad secundam».

Et ratio est quia haec matrimonia judicanda sunt juxta tempus quo celebrata fuerunt: tunc contractus matrimonialis initus est; et si invalidus iste contractus, remanet talis, et idcirco indiget dispensatione aut sanatione: «Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere». (Paulus, Reg. Iuris, 29, D, L, 17).

b). Relate ad can. 396, § 2: «Prohibetur optio, reprobata contraria consuetudine, sed salva foundationis lege», hoc dubium Commissioni pro interpretatione cononum fuit propositum: «An optio, de qua in can. 396, § 2, censeatur prohibita, etiam ubi viget ex speciali indulto apostolico». Et responsio, data d. 16 Oct. 1919, fuit: «Affirmative». (Acta Ap. Sedis, p. 476). Item S. C. Concilii in una Nicosien. «Optionis et electionis» d. 9 Iunii 1923 sententiam dedit contra privilegium optionis quamvis in casu de eo constaret per bullam «Superaddita» d. 17 Martii 1816. (Acta A. S., XVI, 432).

Per indultum apostolicum optio servari deberet; sed contraria responsio data est, tum ex eo quod can. 396, § 2, reprobans

contrariam consuetudinem, *unam* facit exceptionem, nempe: «salva foundationis lege»; tum praesertim ex intimo nexu quem habet hic canon cum can. 403, ubi relate ad liberam beneficiorum collationem, «revocatur quodlibet contrarium privilegium».

Revocato ergo contrario privilegio apostolico, optio omnino prohibita remanet, sive quoad dignitates, sive quoad omnes canonicatus: (ita respondit ipsa Commissio, d. 24 Nov. 1920); in proposito dubio adhibetur verbum *indultum*, sed ex ipsa materia et ex sensu intelligendum est *privilegium*, cum, jam diximus, saepe unum pro altero accipiatur.

c). Plures, Abbates regulares, privilegium habebant vi cuius censebantur benedicti eo ipso quod eligebantur. Remanet ne hoc privilegium post Codicem, qui can. 322, § 2 et 625 benedictionem accipiendam esse intra tres menses ab electione statuit?

Remanet; (et errat Bondini O.M. Conv. «De privilegio exemptionis» 1919, p. 72, contrarium asserens); remanet vi can. 4 et 613, § 1. (Attamen non amplius isti possunt primam tonsuram et ordines minores conferre, quia can. 964, § 1, expressam habet de hoc revocationem).

d). Can. 1267 statuit: «Revocato quolibet contrario privilegio, in ipsa religiosa vel pia domo sanctissima Eucharistia custodiri nequit, nisi vel in ecclesia vel in principali oratorio; nec apud moniales intra chorum vel septa monasterii».

Remanet ne temporaneum et particulare privilegium forte obtento asservandi SS. Sacramentum, praeterquam in ecclesia publica, in oratorio, e. gr., novitiorum, professorii, etc., in juvenum studentium vel novitiorum commodum?

Censemus *affirmative* respondendum esse. Nam superallatus canon 1267 loquitur tantum de *privilegiis*, quae per se sunt perpetua (can. 70), dum privilegia temporanea proprius dicenda sunt *indulta* aut *faultas* (cfr. can. 821, § 3), aut *licentia* (can. 1265, §2), et communiter *indulta apostolica*. Cum ergo in can. 4 distinguatur inter privilegia et indulta, non videntur comprehensa nomine privilegiorum etiam indulta, nisi forte in favorabilibus, quia «favores convenit ampliari» (Reg. J. 15 in VI): et hoc praecipue tenendum est in legibus derogatoriis, quae strictae interpretationi sunt obnoxiae. Eo vel magis quod haec temporanea privilegia cadent de se (can. 77); et tunc erit principis negare eorum renovationem.

e). Cum can. 930 statuatur: «Nemo indulgentias acquirens potest eas aliis in vita degentibus applicare», quaesitum fuit a S. Congr. S. Officii: «Utrum post can. 930 novi Codicis adhuc perseveret existentia altaris privilegiati pro agonizantibus», et

S. Congregatio, die 9 Nov. 1922, respondit: «Affirmative» (et declaravit hanc indulgentiam esse intelligendam «tamquam pro vivis, per modum absolutionis»). Agitur de privilegio concesso a S. Sede, et concessio manet ad tramitem canonis 4.

f). Quaesitum fuit: «An decretum quod incipit «Spirituali consolationi» a S. Congr. de Religiosis editum sub die 10 Sept. 1912 adhuc vigeat». S. C. de Religiosis die 30 Dec. 1922, reposuit: «Affirmative». (Cfr. «Acta A. Sedis» XV, p. 156), ubi de hac decisione nonnulla statuuntur). Per hoc decretum (quod invenies in «Raccolta etc». P. Muzzitelli, p. 100) privilegium conceditur novitio emittendi professionem religiosam in periculo mortis, quamvis nondum statutum tempus elapsum sit. Nonobstante can. 6, 6^o heic non aptando; neque obstante can. 567, § 1, qui videtur illud privilegium inutile reddere; permanet privilegium vi huius can. 4; quod inutile minime est, nam praeter effectus *iuridicos*, effectus *theologicos* habet completae oblationis factae: a novitio profitente, et effectum illius spiritualis consolationis, propter quam datum fuit.

g). Quoad indulta Ordinariis concessa per formulas facultatum typis impressas et ad decennium, ad quinquennium, ad triennium valituras: vi huius canonis integra remanserunt. Cum vero opus esset ea innovare, quippe quae in pluribus a Codice discrepant, necessarium fuit speciale decretum ad ea abolenda et datum fuit die 25 Aprilis 1918 «Proxima sacra» a Congrèg. Consistoriali. (Cfr. «Acta Apost. Sedis» 1918, p. 190). (In hoc ipso decreto plures determinatae facultates concessae fuerunt, quae vigere debebant durante immani bello; dein alio modo S. Sedes necessitatibus Episcoporum et dioeceseon providit). Diximus illa indulta, vi can. 4, permanserunt; et revera ipsa S. Congr. Consistorialis die 1 Iul. 1918 hanc declarationem edidit, quoad indultum Missas applicandi favore Seminariorum:

Quaesitum est a nonnullis Episcopis utrum decretum S. Congreg. Consistorialis diei 25 aprilis huius anni, quo statuebatur facultates a S. Sede Ordinariis per communia indulta concessas finem esse habituras, die quo Codex Canonici Iuris vigere coepisset, comprehenderet etiam indulta quaedam circa missas in favorem Seminarii applicandas nonnullis dioeceseibus concessa.

Huic dubio, de mandato SS.mi D. N., S. Congregatio respondit: memorata indulta non fuisse comprehensa, ideoque in suo robore manere». («Acta A. S.» 1918, p. 325).

Responsio sensui canonis 4 plene congruit.

Ad. Can. 5.

In prioribus quatuor canonibus actum est de iis legibus scriptis quae a Codice excipiuntur, quae nempe *extra Codicem* manent. Sed « *Jus* », ait Gratianus, « generale nomen est. *Lex* autem juris species... Omne *jus Legibus* et *Moribus* constat ». — *Lex* est consuetudo scripta ». — « *Mos* est longa consuetudo de *Moribus* tantummodo tracta ». (Cap. 2, 3 et 4, D. 1).

Et in hoc 5^o canone de consuetudine seu de lege non scripta agitur; sed non de omnibus consuetudinibus, verum tantum de consuetudinibus *contrariis* novo Codici; et inquirimus, utrum et quomodo eae, sive fuerint universales, sive particulares, et adhuc vigentes d. 19 Maii 1918, remaneant extra Codicem.

(De *natura* et *divisionibus* consuetudinis dicitur ad tit. II huius libri, can. 25-30).

Hae *contrariae* consuetudines sub triplici ordine a Codice in hoc canone disponuntur :

1) Aut « *expresse* ipsis canonibus reprobantur ». Relate ad has consuetudines, « licet sint immemorabiles », praecipit Legislatur ut « tanquam juris corruptelae corrigantur, neve in posterum reviviscere sinantur ». — *Omnes*, et praesertim *Ordinarii* et *Praelati* in genere, debent has juris corruptelas corrigere. Ne verbum quidem est in canone de eis tollendis per legem abrogatoriam; cum sint *facti* et non *juris*; neque juris esse poterant ante Codicem, nam « *jus* est dictum quia *justum* est » (Gratianus in cap. 2, Dist. II): itemque S. Isidorus in Lib. V Etymol., c. 3, et Celsus « *Jus* est ars boni et aequi »: atqui huiusmodi *justa* non sunt, nec *bona*, nec *aequa*; proinde cum vim legis non habeant, neque opus est per legem abrogatoriam ipsas auferre, sed e contra per *correctionem* morum et fidelium.

Auferantur ergo corruptelae a sanctitate juris, cum ad injuriam pertineant et non ad jus.

Qua correctione peracta, inferiores legislatores, Ordinarii, Praelati, Superiores, quin imo et ipsi fideles, ne unquam sinant ut hae facti consuetudines in posterum reviviscant.

Expresse in Codice quaedam consuetudines *reprobantur*:

Receptio munerum pro pastoralis visitatione (can. 346); Insignia capitularia extra dioecesim (can. 409, §2); Vacationes chorales ultra tres menses (can. 418, § 1); Jus instituendi parochos aliis praeterquam quod Ordinariis locorum (can. 455, § 1); Mutatio quaelibet in Missae caeremoniis (c. 818); Collatio minorum Ordinum, cum subdiaconatu, aut duorum sacrorum Ordinum eadem die (can. 978, § 3); Ordinatio in sacris extra tempora in aliis diebus qui festi non sint (can. 1006, § 5); Inducere nova impedimenta matrimonialia, aut existentia abrogare (can. 1041); Emolumenta in concessione dispensationum matrimonialium (can. 1056); Taxa pro ingressu in ecclesia (can. 1181); Omissio requisitae fidei professionis (can. 1408). Cfr. etiam cann. 343, § 2; 396, § 2; 403; 433, § 1; 460; 774; 1356; 1525, § 1; 1576.

2). Aut « aliae » sunt, « quae centenariae (seu a 100 annis observatae) sint, et immemorabiles » (sc. quarum initium memoriam viventium hominum excedit): hae prudentiae Ordinarii remittuntur; minime vero ejus arbitrio, cum canon edicat, quod « tolerari poterunt si Ordinarii *pro locorum ac personarum adjunctis existiment eas prudenter submovent non posse* ».

Quinam sint Ordinarii in genere dicitur in can. 198, § 1 (1).

(1) A. Larraona in Ephem. « Commentarium pro Religiosis » (Romae, april. 1923) quaestionem agit: « An Superiores majores religionum clericorum non exemptarum aliquando veniant in jure nomine « Ordinarii »; et ita concludit: Religiones clericales juris pontificii quoad plura jure

Si Ordinarius relate ad huiusmodi consuetudines nihil dicit, indicium sufficiens habetur suae quod spectat ad ipsas consuetudines tolerantiae.

Quoad coeteras consuetudines, — utique *juris*, quibus nimirum inest vis obligandi —, Codex in hoc canone ita statuit :

3º). « Coeterae suppressae habeantur, nisi expresse Codex aliud caveat » : hae consuetudines sunt coeterae legitime praescriptae, et ante Codicem sufficebant ad hoc decem anni. Earum existentia non remittitur Ordinariorum prudentiae, ne quidem cum cautela cuiuscumque clausulae, sed prorsus destruitur in praesens. In futurum vero non cavetur ne denuo per legitimam praescriptionem huiusmodi consuetudines obtinere valeant.

Explicit canon clausula « nisi expresse Codex aliud caveat ».

Si hoc evenit, tunc illa consuetudo, etiamsi fuerit antea contra jus, fit secundum jus et vigere pergit : hoc contingit quando Codex adhibet clausulas : « nisi consuetudo aliter ferat », « salva contraria consuetudine » : tunc huiusmodi consuetudines servantur et confirmantur a Codice, et Ordinarius non debet illas abolere, quamvis non sint centenariae et ne quadragenariae quidem, nam per ipsas memoratas clausulas consensum legislatoris nactae sunt.

SCHOLION. — Can. 5 loquitur, uti vidimus, de consuetudinibus contra jus. Quid vero de consuetudine *praeter novum jus*, et *juxta novum jus*? Ex eo quod

communi, quamvis nuncupent vota simplicia tantum, a jurisdictione Ordinariorum localium sunt exemptae. Revera nequeunt hi se ingerere in regimen internum et disciplinam, exceptis casibus expressis in jure, aut in bonorum administrationem, juxta can. 618, § 2. Cum ergo de his negotiis agitur, huiusmodi Superiores veniunt in jure nomine « Ordinarii », utique *indirecte* et *ex limitata aequiparatione*, quoties nempe Codex, de materiis agens in quibus praefatae religiones Ordinariis locorum non

de hisce mentio specialis non habeatur in Codice, gratuito ac quasi irreverenter inferunt nonnulli legislatorem illas non animadvertisse. Scitum enim est quanta et quam sedula cura Codex digestus fuerit.

Haec videtur responsio danda: In propatulo est consuetudines *juxta* novum jus in vigore permanere, imo a Codice novam vim accipere. *Ceterae*, si particulares, servantur uti jus particulare cuius sunt pars: uti de legibus particularibus Codici non oppositis statuitur in can. 6: de eis Codex non cavet; si universales, quatenus efformabant jus commune et pars erant veteris legislationis, et *poenales* sint subsunt can. 6, n. 5, cuius praescriptum non limitatur ad leges scriptas, sed ad universum jus, ex modo generali adhibito, extenditur; sc. huiusmodi consuetudines omnem vim amittunt et abrogantur. Si vero istae universales consuetudines praeter Codicem sint mere *disciplinares*, (centenariae, aut quocumque modo legitime praescriptae), sunt qui teneant eas cadere sub statuto can. 6, n. 1 et 6^o, nempe abrogari; dum alii, solidiori fundamento, censent illas regi can. 30, ac idcirco vigere, nisi expresse aliud in Codice caveatur: in hoc enim canone decernitur: « Firmo praescripto can. 5, consuetudo contra legem vel praeter legem per contrariam consuetudinem aut legem revocatur... ». Dum can. 6, n. 6 agit tantum de legibus disciplinaribus, seu de legibus scriptis, uti ex sensu verborum et ex contextu Codicis elucet. Et insuper, dum legislator tolerat, servatis servandis, consuetudines immemorales vel centenarias *contra* Codicem (vi can. 5), curnam tam severe egisset in illas *praeter*?

subsunt, Ordinarium nominat. Exempla affert ex can. 5 de consuetudinibus, can. 47 et 51 de rescriptis, can. 66 de facultatibus habitualibus, can. 78 de privilegiis; et ex aliis, uti 139 § 4, 841, 968 § 1, 968, 883 n. 4, 1001 § 1 et 2, 1338, 1515, 1516, 1538: heic enim agitur de rebus *quae ad jurisdictionem non pertinent*. Non enim gaudent isti Superiores ulla jurisdictione ordinaria in subditos, nulla publica potestate; sed tantum illa potestate dominativa privata, quae provenit ex votis, quasi ex contractu bilaterali.

Videtur hoc confirmari per responsionem datam a S. C. Concilii die 10 Jan. 1920 in «Wratislaviens. et aliarum», circa licentiam gestandi barbam. Ad dubium: «An Codice J. C. data sit quibuscumque clericis saecularibus libertas gestandi barbam, et, respective, an Episcopis competat prohibitionem hucusque vigentem in suo robore sustinere pro dioecibus suis». Resp. «Negative ad primam partem, affirmative ad alteram». (Acta Ap. Sedis, 1922, p. 41).

Codex non loquitur de barba, et male citatur ad hoc can. 136, qui solum statuit ut «clerici capillorum simplicem cultum adhibeant».

Agitur de re, pro qua antea nulla data fuerat lex generalis, neque de ipsa una consuetudo pro universali Ecclesia habebatur, etsi in Ecclesia latina «firmatus mos» est barbam non gestare.

SCHOLION 2. — Cl. Maroto in suis Institutionibus, ad Num. 170, sub littera d), quaerit «quid juris de antiquis traditionibus, praesertim Apostolorum, de quibus nec in Codice aliquid statuatur, neque in libris liturgicis»? Et respondet servandas esse, nam cum illa legislatione apostolica quae in S. Scriptura continetur, connectuntur. Nullum vero dubium de affirmativa responsione oriri potest, post sententiam nunc traditam de subsistentia consuetudinum, sive generalium sive particularium, praeter Codicem, quamvis in casu quaestio admodum practica non videatur.

Interpretatio et praxis. — *Commissio Codicis:*

a). Cum canon 422, § 2 statuatur: «Jubilatus, etiamsi in loco beneficii non resideat, percipit tum fructus praebendae tum distributiones etiam inter praesentes, nisi obstant expressa fundatorum vel oblatores voluntas, ecclesiae statuta aut consuetudo»; Commissioni hoc dubium fuit propositum: «Utrum Canonici jubilati sint exempti a servitio altaris pro sua vice praestando, non obstante contraria consuetudine». Responso fuit: «Affirmative» (Cfr. Acta A. Sedis 1919, pag. 476).

Censemus consideratam fuisse hanc consuetudinem ad instar consuetudinum immemorabilium, quae ab Ordinario adprobari vel reprobari possunt; et heic reprobatio authentice data est.

b). Ipsa Commissio Codicis, super (can. 1265), ad dubium: «Utrum Ordinarius, attenta immemorabili consuetudine, possit licentiam dare asservandi Sanctissimam Eucharistiam in curatis ecclesiis, quamvis non stricte paroecialibus, sed subsidiariis».

Resp.: *Affirmative*. (Die 20 Maji 1923; «Acta Ap. Sed.» a. 1924, pag. 115).

c) *S. Congregatio Concilii*, relate ad can. 476, § 3 et can. 5: Archiepiscopus Zagabriensis consuetudinem ultra centenariam adduxit nominandi vicarios-cooperatores, inaudito parocho, postulans an haec consuetudo sustineri possit post Codicem, qui praescriptum contrarium continet in can. 476, § 3. Responsio fuit data d. 13 Nov. 1920: «Standum esse dispositioni Codicis can. 476, § 3». (Cfr. Acta Ap. Sedis, XIII, 43).

Ad intelligentiam huius responsionis sequentia adnotentur: Jam Conc. Trid. nominationem vicariorum-cooperatorum (vulgo vice-curati) ipsi parocho reservavit (sess. XXI, 4 de ref.); et hoc pacifice obtinuit usque ad saec. XVIII. Sed perdurante gallica rei polyticae eversione, mutatis adiunctis, ac dein, jus huiusmodi reservari coeptum est Episcopo, et quidem exclusive; (ita etiam in C. Plen. Baltimorensi, n. 112).

Stante hac opposita dispositione, S. C. Concilii sanxit jus electionis ad parochum spectare, adprobante Episcopo, servatis tamen contrariis consuetudinibus. Codex has consuetudines ad legem elevat per can. 426, § 3. Hisce praemissis, concludendum esset: theoretica vi can. 4 jus quaesitum pro Episcopo vindicari seu sustineri posset; imo vi can. 5 Episcopo hanc centenariam consuetudinem adprobandi vel minus facultas esset; ast practice, attentis praemissis, Episcopus judicare debet hoc non expedire, et e contra prudens esse dictam consuetudinem submoveri.

d) *S. Congregatio de Religiosis* super can. 552, § 2 et can. 5. — Ordinarius dioecesis N. exposuit S. Congregationi de Religiosis quod «consuetudo forsan immemorabilis huius dioecesis N., et supra 400 annorum memoriam comprobata, tenuit semper taxationes aliquas pro canonica voluntatis religiosarum exploratione ab earumdem exigere communitatibus».

Attulit rationes propter quas talis consuetudo ipsi videbatur confirmanda, non obstante praescripto can. 552, § 2 qui gratuitam vult hanc explorationem: Ordinarius in pluribus occupatus personaliter eam explorare saepe nequit, et alium sacerdotem delegare cogitur: «ad haec tamen Episcopus non habet unde arduum laborem, dignissimum mercede, istius sacerdotis, remunerare possit», eo vel magis quod haec voluntatis exploratio

ter praestanda est, ante novitiatum, professionem temporaneam et professionem perpetuam.

S. Congregatio ad subsequens dubium: «An consuetudo exigendi taxam pro exploratione voluntatis Religiosarum sustineatur in casu», die 18 Martii 1922 reposuit: «Negative» (Cfr. Acta Ap. Sedis 8 Jun. 1922, pag. 352).

(Adnotandum ante omnia, explorationem canonicam voluntatis praecipui a Conc. Trid., sess. XXV, c. 17; et hoc ipso nondum ascendere ultra 400 annos, sed ad tempus non antèrius a. 1563).

Ratio responsi haec videtur: Agitur de facto non solum Codici contrario, nam sensus can. 552, § 2 patet, sed quidem non tali, quod nomen consuetudinis mereatur: supponi enim rationabiliter non potest sanctimoniales omnes illius dioecesis per liberales oblationes voluisse sibi noxiam legem imponere, dum ipsum Conc. Tridentinum legem eis favorabilem concedebat, gratuitatis nempe illius explorationis. Minime supponenda in eis intentio hoc vinculum inducendi: et si hoc elementum desit, legitima consuetudo seu jus non habetur. Illud profecto obtinet: «Gratuitum quotquot iteratum numquam fit debitum». (Cfr. adnotationes ad hanc responsionem in «Monitore Ecclesiastico», 1922, pag. 227).

e). Potest ne sustineri consuetudo quae in quadam dioecesi invaluit adprobandi ad confessiones recipiendas tres religiosos tantum ex conventibus illic existentibus, dum Codex ad can. 874 § 2 statuit: «Locorum Ordinarii jurisdictionem ad audiendas confessiones habitualiter ne concedant religiosis qui a proprio Superiore non praesentantur; *iis vero qui a proprio Superiore praesentantur, sine gravi causa eam ne denegent*, firmiter tamen praescripto can. 877?»

R. Nullo modo sustinetur, cum sit consuetudo contra ministerium sacerdotale, noceat religioni, et per se sit contra jus. (Vide quae super hoc traduntur penes «Monitore Ecclesiastico» m. Martii 1925, pag. 82-85).

Ad Can. 6.

Nunc vere legislator loquitur de jure in Codice contento. Sublatis per can. 5, modo tamen ibi statuto, consuetudinibus Codici contrariis, cum codificatio per se repraesentet transitum a veteri jure ad novum jus, com-

parationem quandam heic instituitur inter jus scriptum vetus et novum, et *principium generale* in hac comparatione facienda statuitur, quod est : « Codex vigentem huc usque disciplinam plerumque retinet, licet opportunas immutationes afferat ».

Non est Codex nova legislatio, uti fuit illa Napoleonica, sed nova legislationis *systematio*, seu *codificatio* : ut « universae Ecclesiae leges, ad haec usque tempora editae, lucido ordine digestae, in unum colligerentur ». (Motu-proprio Pii X « Arduum sane munus », d. 19 Martii 1904).

In Codice proinde collecta fuere antiqua documenta, uti Constitutiones, Decreta Conciliorum et SS. Congregationum, Decretalia, Acta RR. Pontificum, etc., (cfr. « Codicis Juris Can. Fontes ») ; minime vero illa documenta data pro aliqua religione, uti Cappuccinorum, Jesuitarum... ; aut pro aliqua dioecesi ; aut pro morali persona ; aut etiam illa documenta quae quamvis praecipitiva, non sunt tamen leges, utpote ordinationes transitoriae.

Codex illa omnia documenta colligit, ipseque eis *quoad formam*, non *quoad substantiam*, plerumque sufficitur ; unde Codex locum praecipuum obtinet in jure vigenti Ecclesiae, post jus divinum ; Codex fit fons legislationis universae, ita ut antiqua disciplina seu jus non amplius sit directus *fons auctoritatis legalis* et evaserit *fons interpretationis*.

Hoc tamen non prohibuit quominus mutationes plurimae factae sint : necesse enim erat « obsoletas leges » amovere, aliasque « nostrorum temporum conditioni proprius aptare » : ita Pius X in ipso Motu-proprio « Arduum sane munus » : quare huic generali principio additur « licet opportunas immutationes afferat ».

(Cfr. quae traduntur in « Sectione IV » Historiae fontium Juris Canonici).

Quo principio in basim et fundamentum posito, singulos sex numeros, in quos hic canon dispescitur, perpendamus :

1º). « Leges quaelibet, sive universales, sive particulares, praescriptis huius Codicis oppositae, abrogantur, nisi de particularibus legibus aliud expresse caveatur »).

En strenua amputatio a Codice peraeta : leges abrogantur quae Codici opponuntur. Minime est dicendum quod leges particulares in genere per Codicem sint abrogatae : tantum abrogantur, una cum legibus generalibus, si oppositae sint Codici, sed non ultra : remanent ergo legislationes peculiares quas Synodi, Concilia provincialia, etc. in aliquam dioecesim, aut provinciam, aut regionem induxerunt. Et valent Episcopi, *praeter* jus statutum, condere leges pro suis dioecesibus. Hic sistit, uti censemus, ratio responsionis *affirmativae* datae a *Signatura Apostolica*, in causa *Romana-Jurium*, die 23 Jun. 1923, ad dubium : « An advocati ecclesiastici et laici, adprobati ad causas ecclesiasticas defendendas apud Curiam Romanam, non exclusis advocatis Consistorialibus, indigeant approbatione Ordinarii loci, ut in Curiis dioecesanis easdem causas suscipiant »).

Et relate ad religiosas congregationes, explicite hoc decernit can. 489 : « Regulae et particulares constitutiones singularum religionum, canonibus huius Codicis non contrariae, vim suam servant ; quae vero eisdem opponuntur, abrogatae sunt ». Quo spectat ad hanc abrogationem, seu ad emendationem instituendam textus Constitutionum, singularum religionum juris Pontificii, S. C. de Religiosis per decretum « Ad normam » d. 26 Jun. 1918 praescripsit ut has emendationes examini ipsius S. Congregationis subiicerentur.

Nihil refert utrum sint *universales* seu ubique vigeant, an vero *particulares* seu pro hoc vel illo loco (aut dioecesi, provincia, natione, aut etiam pro hisce vel illis

personis); nihil refert, utrum a suprema potestate processerint vel confirmatae fuerint, an vero ab inferiore legislatore seu superiore.

Ex jure Decretalium ad hanc abrogationem habendam de legibus aperticularibus necesse erat explicitam facere mentionem; nam super hoc statuerat Bonifacius VIII: «Licet Romanus Pontifex qui jura omnia in scrinio pectoris sui censetur habere, constitutionem condendo posteriorem, priorem, quamvis de ipsa mentionem non faciat, revocare noscatur; quia tamen locorum specialium et personarum singularium consuetudines et statuta, (cum sint facti, et in facto consistent), potest probabiliter ignorare, ipsis, dum tamen sint rationabilia, per constitutionem a se noviter editam (nisi expresse caveatur in ipsa) non intelligitur in aliquo derogare» (1).

Haec lex servatur, uti videre est in can. 22, sed nullam vim habet relate ad legislationem in Codice contentam, ratione huius commatis can. 6.

Non omnia tamen, quae Codici opponuntur, abrogantur, sed tantum leges, sc. illud statutum, illud commune praeceptum, illa «rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam habet communitatis, promulgata». (De natura legis ante commentarium ad can. 8 dicitur). Tantum adnotandum nunc est, quod haec comprehenduntur leges rite promulgatae, et quidem leges, quae indirecte tales evaserunt per adprobationem legislatoris.

Statuta Capitularia, e. gr., induere debent naturam legis, ad normam can. 410, § 2 et § 3; ac proinde haec comprehenduntur. (Cfr. «Monitore Ecclesiastico» 1919, p. 155). Statuta alicuius Confraternitatis, tabulae piaee foundationis, ad ipsam naturam evehi valent (cfr. can. 715, § 1, etc.).

Huic praescripto restrictio seu exceptio datur: «Nisi de particularibus legibus aliud expresse caveatur». Exceptio generalis fit in can. 3 de conventionibus S. Sedis cum nationibus: quae ergo illic habentur, etiamsi con-

(1) Cap. 1 de constitutionibus, I, 2, in Sext.

traria praescriptis Codicis, non abrogantur. Exceptiones speciales nominatim fiunt, suo quaeque loco.

2º). « Canones, qui jus vetus ex integro referunt, ex veteris juris auctoritate, atque ideo ex receptis apud probatos auctores interpretationibus sunt aestimandi ».

Codex illis verbis « jus vetus » se refert ad universam praecedentem legislationem; et statuit canones veterem legislationem referentes interpretationem ut antea sortiri debere: hoc in casu auctoritas veteris juris non tantum pergit vigere, nec cessat, et ad illam recurrendum est; sed etiam canones eam referentes explicandi sunt ex receptis interpretationibus apud probatos auctores, nempe ex veteri *doctrina* et *jurisprudencia*. Attamen firmum semper habeatur quod leges Codicis, sive veteres, sive novae, vim obligandi *immediate et proprie a Codice accipiunt*.

Imprimis ergo videndum est num canones vetus jus contineant; expendenda sunt verba canonum; hoc purificato, ad eorum interpretationem libri probatorum auctorum consuli possunt et debent, illorum scilicet canonistarum qui tanquam jurisconsulti apud SS. Congregationes et tribunalia R. Curiae habentur. Et en aliud argumentum necessitatis veteres auctores ac libros juris, seu historiam fontium Juris Can., agnoscendi.

Sed evenire potest quod canones tantum ex parte jus vetus referant. Tunc Num. subsequens huius canonis attendendus est.

3º). « Canones qui ex parte tantum cum veteri jure congruunt, qua congruunt, ex jure antiquo aestimandi sunt; qua discrepant, sunt ex sua ipsorum sententia dijudicandi ».

Quatenus canones ab antiquo jure discrepant, dijudicandi sunt ex sua ipsorum sententia, ad normam sc. can. 18 et 19: juvat vero, subordinate tamen, recurrere ad auctores, praesertim ad eos qui post Codices scripserunt.

Vérum ne in errores impingamus, certo constare debet *de discrepantia* ab antiquo jure; quae indubia esse debet. Quod si dubium maneat de huiusmodi discrepantia, quid faciendum? Est ne vetus an novum jus servandum? Ipse canon normam servandam tradit:

4º). « In dubio num aliquod canonum praescriptum cum veteri jure discrepet, a veteri jure non est recedendum ».

Agi debet de dubio *positivo*. *Negativum* dicitur dubium cum anceps mens haeret, quia nullam habet rationem affirmandi nec negandi: practice hoc dubium in ignorantiam recidit, et negligendum est.

Positivum dicitur, cum ratio adest positiva seu fundata hinc affirmandi, illinc negandi, sed rationes plus minusve mutuo sese elidunt: hoc dubium in *opinionem* recidit. *Opinio* revera habetur cum mentis iudicium in unam partem inclinatur; sed cum motiva hinc inde sint fere aequalia, ambo mentis iudicia *opiniones* dici possunt.

Cum dubium positivum habetur de discrepantia novi juris cum veteri disciplina, minime ab ista disciplina seu jure est recedendum; proinde nec a veteri doctrina atque *jurisprudencia*.

Ex jure romano. — Romana sapientia jam adverterat: «In rebus novis constituendis (sc. ad novum jus constituendum) evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo jure, quod diu aequum visum est» (1).

Odiosa in se est *juris correctio*: quod pariter elucet e sensu can. 23. Nisi ergo appareat correctio, a jure antiquo abesse non licet.

Addit canon: 5º). « Quod ad poenas attinet, quarum in Codice nulla fit mentio, spirituales sint vel temporales, medicinales vel, ut vocant, vindicativae, latae vel ferendae sententiae, eae tanquam abrogatae habeantur ».

(1) Ulpianus in Digesto, sc. fr. 2, D. I 4.

Nova hic habetur amputatio, imo, ut ita dicatur, fortior detruncatio, quam in Num. 1^o huius canonis: abrogantur enim omnes poenae, cuiuscumque generis, spirituales vel temporales, medicinales seu censurae (can. 2241 et sqq.), vel vindicativae (can. 2286 et sqq.) « *Censura* est poena qua homo baptizatus, delinquens et contumax, quibusdam bonis spiritualibus vel spiritualibus adnexis privatur, donec, a contumacia recedens, absolvatur » (can. 2241). — « Poenae vindicativae illae sunt, quae directe ad delicti expiationem tendunt ita ut earum remissio e cessatione contumaciae delinquentis non pendeat » (can. 2286). Poenae vindicativae respective pro fidelibus in genere et pro clericis quatenus sint, exponitur in can. 2291 et 2298. — Non solum illae poenae abrogantur quae sint Codici contrariae, uti de legibus factum est can. 6, 1^o, sed omnes illae, quarum Codex non meminit. Silentium ergo Codicis de aliqua poena argumentum est eius abrogationis; et quidem pro abrogatione standum est, etiamsi poena videatur implicite in aliquo canone contenta.

Innovatio heic datur: legislator edicit abrogationem omnium legum poenalium a se non memoratarum. Applicationem magnam habet hoc comma in Lib. V Codicis, praesertim in parte III « de poenis in singula delicta » (1).

Ut rite vero dimetiamur extensionem huiusmodi abrogationis, prae oculis mentis teneamus Codicem agere non de qualibet possibili disciplina, sed *de communi disciplina*, seu de illo complexu legum a Sede Apostolica dato ac promulgato ad regimen Ecclesiae universalis.

Quae proinde *in jure veteri*, Pius IX declaravit quando poenas canonicas latae sententiae collegit in Const. « Apostolicae Sedis » d. 12 Oct. 1869, huc faciunt; nempe poenas decretas etiam a suprema Ec-

(1) Cfr. Pistocchi « I canoni penali del Codice eccles. esposti e commentati », 1925.

clesiae auctoritate « sive pro interno regimine quorumcumque ordinum et institutorum regularium, necnon quorumcumque collegiorum, congregationum, coetuum, locorumque piorum cuiuscumque nominis aut generis sint, eas omnes *firmas esse, et in suo robore permanere.*

Ex sensu huius Num 5º concludere datur Codicem recepisse illud effatum: « Nullum crimen, nulla poena sine lege ». Animadvertendum vero est quod nullo modo repugnat, ut princeps ecclesiasticus possit punire actionem ordinem publicum perturbantem, quamvis nulla praehabita sit relativa sanctio. Ex integra potestate qua pollet, omnino potest, et aliquando debet. Et ad hoc Codex principio illi generali veluti exceptionem statuit in can. 2222, § 1. (Exceptio est, et stricte usurpari debet): « Licet lex nullam sanctionem appositam habeat, legitimus tamen Superior potest illius transgressionem, etiam sine praevia comminatione, aliqua iusta poena punire, *si scandalum forte datum aut specialis transgressionis gravitas id ferat*; secus reus puniri nequit, nisi prius monitus fuerit cum comminatione poenae latae vel ferendae sententiae in casu transgressionis, et nihilominus legem violaverit ».

Tandem Num 6º huius canonis 6 statuit: « Si qua ex ceteris disciplinaribus legibus, quae usque adhuc viguerunt, nec explicite nec implicite in Codice contineatur, ea vim omnem amisisse dicenda est, nisi in probatis liturgicis libris reperiatur, aut lex sit juris divini sive positivi sive naturalis ».

En ulterior caesura seu abrogatio veteris disciplinae, seu juris disciplinaris ante Codicem vigentis. Non tantum *leges*, sive universales, sive particulares, quae *contra* jus in Codicem receptum, abrogantur, non tantum poenales leges heic non memoratae; sed etiam leges universales quae sint *praeter* jus in Codice promulgatum, quae nempe in illo non inveniantur nec explicite, nec implicite; leges *universales*: minime ergo leges parti-

culares, cum hoc in numero non nominentur; *leges* appellantur « quae usque adhuc viguerunt »; *leges* idcirco scripto datae ab Ecclesia, et a suprema potestate vim accipientes.

Implicite dicuntur contineri, quando deducuntur ex praescripto alicuius vel plurium canonum, uti necessaria conclusio, aut sine quibus vis canonum explicari nequit.

Leges implicite in Codice contentas non putamus eas quae in can. 20 designantur; ipsae enim sunt *subsidiaria*, non *leges formales* et *expressae*; sed potius, ut Noval animadvertit (1), « eas solummodo quae ex Codice deducuntur directe quia in lege ibidem expressa includuntur, tanquam conclusio in principio, vel species in genere, vel pars in toto, vel id quod minus in eo quod maius est, etc. ».

Ex. gr.: Instructiones S. S. datae quoad modum servandum a religiosis quaestuantibus in quaeritanda stipe dicendae sunt implicite contentae in praescripto can. 624 (2).

Huiusmodi *leges* uti voluntarie exclusae, consulto neglectae censendae sunt: idcirco omnem suam vim per Codicem amiserunt, *duabus salvis exceptionibus*:

1º « Nisi in probatis liturgicis libris reperiantur »: quae clausula ad normam can. 2 et relativi commentarii explicanda est;

2º « aut lex sit juris divini sive positivi sive naturalis »: nempe agatur de jure a Deo supernaturaliter promulgato; (cfr. can. 1323); *positivo*, seu libera Dei voluntate condito; *naturali*, seu proveniente ex hominis natura ac ratione cognito, nam « lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura » (3).

(1) « Codificationis J. C. recensio », p. 47.

(2) Cfr. Vermeersch « Summa juris », 5.

(3) S. Thom. 1.a 2.ae, q. 91, a. 2. c.

Interpretatio et praxis.

a) *Commissio Codicis*, d. 16 Oct. 1919: 1. «Utrum praescripta decreti S. C. C. diei 30 Nov. 1910 «Decorem domus Dei» *de hori disciplina in urbe servanda*. I-VIII, adhuc vigeant».

Resp.: «Affirmative».

Responsio nititur principio generali affirmato in initio can. 6 et in ipso can. 6, 1. Est enim lex particularis dioecesana, quae in suis octo articulis quibus coalescit non est opposita praescriptis Codicis.

b) *Commissio Codicis* (cfr. «Acta Ap. Sedis», 1919, pag. 75) ad dubium: «Utrum dispositiones particulares Concilii Plenarii Baltimorensis, quoad jus nominandi Administratorem dioecesis, sede vacante, adhuc vigeant; an per novum Codicem abrogatae sint». Et quatenus negative ad primam partem: — 2. «An servandum sit praescriptum can. 427».

Resp.: «Ad 1. negative ad primam partem, affirm. ad secundam». — «Ad 2. affirmative et ad mentem. Mens autem haec est: Quatenus speciales circumstantiae *hic et nunc* impediunt quominus in illa regione applicetur canon 427, S. C. Consistorialis instructiones opportunas, *ad tempus* servandas, praebeat, dempto omnino Episcopis jure nominandi Administratorem dioecesis, mortis causa».

Concilium Plen. Baltim. II (can. 96) statuerat: «Unusquisque Episcopus acceptas a S. Sede facultates idoneis sacerdotibus... communicare potest; et praesertim tempore sui obitus, ut sede vacante sit qui possit Episcopi defuncti vices supplere, donec Ap. Sedes certior facta... alio modo provideat. Quod si (can. 97) Archiepiscopo aut Episcopo obeunte, nemo adsit qui praedictarum facultatum communicationem rite obtinuerit seu aliter quam per Antistitis obitum dioecesim vacare contigerit, Metropolitanus Antistes, vel in ipsius defectu aut si de ipsa Metropolitana ecclesia agatur, senior ex suffraganeis, idoneum virum ecclesiasticum designet, qui dioecesis regimen gerat... donec Ap. Sedes... secus de re non disposuerit».

Dubium exoriebatur ex adprobatione data a S. Sede Concilio Baltimorensi, et ex exceptione contenta in can. 431 § 1; verum hisce non obstantibus, *Commissio Codicis* respondit has particulares dispositiones praefati Concilii abrogatas esse, utpote Codici contrarias, oppositas nempe can. 427, cum can. 6, 1 omnes leges particulares contrarias complectatur.

c) Ipsa *Commissio Codicis* ad dubium: «Utrum festa quae non enumerantur in can. 1247 § 1, ipso facto, ipsaque lege nullibi sint amplius de praecepto, etiamsi in aliqua natione, dioecesi

aut loco antea fuerint de praecepto ex particulari lege vel consuetudine etiam centenaria loci, aut ex speciali concessione S. Sedis».

Resp. Affirmative, ita ut in iis diebus non amplius fideles urgeat duplex obligatio audiendi Missam et abstinendi ab operibus servilibus. (D. 17 Febr. 1918; «Acta Ap. Sed.», 1918, pag. 170).

Vult legislator ut stetur novae legi. Non vice versa, scilicet remanet reductio festorum si qua habebatur aliquo loco ante Codicem. Ita e. gr. in Statibus Foederatis Americae ex Conc. Baltimorensi sex tantum dies festi habentur praeter dies dominicos, ex illis decem enumeratis in can. 1247. Sed, bene advertatur, haec localis lex non est opposita Codici, cum ipse can. 1247, § 3 statuatur: «Sicubi aliquod festum ex enumeratis legitime sit abolitum vel translatum, nihil inconsulta Sede Apostolica innovetur».

d) Em.mus Praeses Commissionis Codicis, ad dubium: «Utrum per can. 824, § 2 Codicis abrogata censi debeant ea, quae S. C. Concilii statuerat sub die 15 octobris 1915 in responsione ad III, de retributione non recipienda ne ratione quidem extrinseci incommodi in secunda et tertia Missa in die Commemorationis omnium Fidelium Defunctorum: an vero ea adhuc in suo vigore permaneant».

Resp.: *Affirmative* ad 1. partem; *negative* ad. 2.

(Die 13 decembris 1923; «Acta Ap. Sed.», 1924, p. 116).

e) Expostulatum fuit a *S. C. S. Officii*: «An praescriptiones spectantes «Consilia a vigilantia et iuramentum antimodernisticum post diem festum Pentecostes anni 1918 in vigore manere pergant, an non»; de hisce enim Consiliis nil dicitur in Codice. E.mi Patres reposuerunt (d. 20 Martii 1918): «Praescriptiones praedictas, ob serpentes in praesenti modernisticos errores latas, natura quidem sua, temporarias esse ac transitorias, ideoque in Codicem J. C. referri non potuisse; aliunde tamen, cum virus modernismi diffundi minime cessaverit, eas in pleno suo robore manere debere, usquedum hac super re Apostolica sedes aliter statuerit». (Hae praescriptiones inveniuntur in Motu-proprio «Sacrorum Antistitum» Pii X d. 1 Septemb. 1910). («Acta Ap. Sedis» 1918, p. 136).

f) *S. Congregatio Concilii* in causa dioecesis N. «Translationis Missarum, d. 19 Febr. 1921, circa can. 838 in conflictu cum lege conciliari ecclesiasticae provinciae, quae Missas dare extra dioecesim absque Ordinarii permissione prohibebat, ad dubium: «An et quomodo dispositio Concilii Provincialis N. sustineatur

in casu; respondit: «Quoad Missas fundatas, vel ad instar manualium, vel manuales datas intuitu causae piae, affirmative, (sc. servandam esse legem conciliarem); in reliquis servetur can. 838 Codicis J. Can.». (Acta Ap. Sedis, XIII, p. 228).

Can. 826 quatenus sint Missae fundatae, manuales et ad instar manualium exponit.

g). Quid de peculiaribus praescriptionibus dioecesanis aut synodalibus circa admittendum, aut minus, sacerdotem extraneum ad Missam celebrandam, in ordinem ad can. 6 ?

Si sint contrariae can. 804, § 1 et § 2, seu restrictivae licentiae concessae ab hoc canone, abrogatae habendae sunt vi can. 6, 1. Verum est quod ipse canon 804, § 3 statuit: «Peculiares de hac re normae, ab Ordinario loci datae, servandae sunt ab omnibus, etiam religiosis exemptis, nisi agatur de admittendis ad celebrandum religiosi in ecclesia suae religionis»; sed ipsa § 3 huius canonis habet haec verba: «Salvis huius canonis praescriptis». Praevaluit in hoc can. (qui congruit c. 3, X, I, 22) principium «Nemo malus nisi probetur», quod sane decet sacerdotem, ratione suae vocationis et ministerii, et boni spiritus quod consequitur ex Missae celebratione.

Non sunt vero oppositae huic canonis praescriptiones quae sacerdoti extraneo jubeant ut certiore faciat Curiam de sua commoratione, aut ut praesentet ipsi Curiae suas litteras testimoniales, intra aliquod temporis spatium, pro vidimatione: praescriptiones omnino servandae.

Adnotetur tamen quod adiuncta omnino peculiaria inducere potuisse legislatorem ad legem dioecesanam statuendam contrariam memorato can. 804, § 1 et § 2: sed in casu opus est explicita derogatione, auctoritate S. Sedis. Ita habetur Romae, per *Notificationem* datam ab E. mo Card. Urbis Vicario die 17 Dec. 1924, in qua haec leguntur: «In nome pertanto e con l'autorità del S. Padre, derogando anche se fosse necessario alle generali canoniche disposizioni in proposito, ordiniamo etc.».

h) *S. C. Concilii*, ad dubium ab Ordinario Ratisbonensi propositum: «An resolutio S. C. Concilii data in Wratislaviæ, *Irregularitatis*, diei 9 Aug. 1890 hodie viget, *in casu*», die 10 Febr. 1923 respondit: «Affirmative» (Cfr. «Acta Ap. Sedis» XV, 1923, p. 154).

S. C. Concilii die 9 Aug. 1890 declaraverat irregularitatem *ex infamia juris* incurrere eos qui duella «Mensurae» nuncupata perpetrabant more usitato a pluribus studentibus in Universitatibus Germaniae, nimirum parvis cultris, quibus coniciunt faciem tantum vulnerare, secluso periculo mortis et mutilationis;

patrinos pariter in eandem irregularitatem impingere. Cum post Codicem nonnulli dubitaverint, — ex hoc quod stricta legibus poenalibus datur interpretatio, — utrum in casu ageretur de veris duellis contemplatis in can. 2351, qui excommunicationem Ap. Sedis simpliciter reservatam infert et infamiam declarat; iidemque dubium saltem moverent de reservatione censurae, stante can. 2245 § 4; Ordinarius Ratisbonensis, quia de re practica praesertim in sacra ordinatione memoratorum studentium quaestio erat, praefatum dubium proposuit. Et S. Congregatio responsionem dedit affirmativam, ex can. 6, 2; nam can. 2351 jus vetus ex integro refert, et proinde «ex veteris juris auctoritate» sc. a resolutione data a Concilio d. 9 Aug. 1890 (quae quidem in *adnotationem* ad ipsum canonem citatur), aestimandus est.

* * *

Ad instar coronidis ad can. 6, comparisonem instituendo inter jus scriptum antea vigens et Codicem, ad sequentes duodecim classes omnes antiquae leges reduci possunt (1):

Ante Codicem:

Post Codicem:

- | | |
|---|---|
| 1) Leges jus divinum, nat. seu pos., manifestantes aut declarantes: | Vigent et intactae permanent (can. 6, 6°). |
| 2) Leges concordatae: | Item (can. 3). |
| 3) Leges de jure quaesito non tollendo: | (Can. 4). |
| 4) Leges liturgicae: | (Can. 2) Remanent, quoties Codex aliter non caveat. |
| 5) Leges quibus privilegia aut indulta a S. Sede quibusdam personis fuerunt concessa: | (Can. 4). |

(1) Cfr. Noval «Codificationis J. C. recensio», p. 44.

- | | |
|--|---|
| 6) Leges poenales : | Abrogatae sunt quando de eis non fit mentio in Codice (can. 6, 5°). |
| 7) Leges communes (non est hic sermo de legibus consideratis in sex praedictis classibus) generales, certe per Codicem immutatae : | Abrogatae absolute (can. 6, 1°). |
| 8) Leges communes (eodem sensu), dubie per Codicem immutatae : | Vigentes permanent (can. 6, 4°). |
| 9) Leges ex integro vel ex parte a Codice relatae : | Vigentes permanent (can. 6, 2°, 3°). |
| 10) Leges in Codice contentae implicite : | Item (can. 6, 6°). |
| 11) Leges in Codice non contentae nec implicite : | Abrogatae absolute (can. 6, 6°). |
| 12) Leges communes (sensu supra dicto) particulares : | Abrogatae quoties sint praescriptis Codicis oppositae (can. 6, 1°). |

Ad Can. 7.

Crebro in Codice sermo est de « Apostolica Sede », de « Sancta Sede »; unde in ipso limine Codicis datur authentica huius vocis interpretatio. Commentarium vero huius canonis in iis quae exposuimus de *Sede Apostolica* et de *Dicasteriis R. Curiae* totum continetur: idcirco recolenda sunt « Prolegomena », ad Num. 43 et 44.

Insuper « de Curia Romana » et singillatim « de Sacris Congregationibus », de « Tribunalibus Curiae Romanae », ac « de Officiis Curiae Romanae » agitur in cap. IV libri 2ⁱ Codicis (can. 242-264).

Addimus, quod, dum nomine « Sedis Apostolicae » vel « Sanctae Sedis » venit quidem « Romanus » vel « Summus Pontifex », non solet ipse comprehendi — neque in antiquo jure comprehendebatur — vocabulo « Curiae Romanae » quod designat Congregationes, Tribunalia et Officia quibus utitur S. Pontifex in regimine universalis Ecclesiae (can. 242), et inde effatum : « Ubi Papa ibi Curia ».

Hoc recte animadvertendum nunc est quod can. 7 statuit sub « nomine S. Sedis » in Codice venire « Congregationes, Tribunalia et Officia ; non vero alios coetus virorum, doctorum aut institutorum quae attributo « Pontificio » condecorantur ; neque illas Commissiones prorsus extraordinarias, ad aliquod negotium pertractandum constitutas : per eas enim *non solet* R. Pontifex *negotia Ecclesiae universae expedire*, sed tantum agere *negotia commissa*.

Duo nomina principaliora condignum est heic memorare : *Xystum V* et *Pium X*. Ille 15 Congregationes instituit per Const. « Immensa » d. 22 Jan. 1587 ; et Pius X optimam reordinationem de R. Curia dedit per Const. « Sapienti Consilio » d. 29 Jun. 1908. Praestat harum litterarum prima verba referre :

« Sapienti consilio s. m. Pontifex Xystus V, Decessorum vestigiis inhaerens eorumque coepta perficiens, sacros Cardinalium coetus, seu RR. Congregationes, quarum aliquot jam erant ad certa negotia institutae, augeri numero voluit, ac suis quacumque finibus contineri. Quare Apostolicis Litteris, die 22 Jan. 1587, quibus initium « Immensa », eiusmodi Congregationes constituit quindecim, ut « partita inter eas aliosque R. Curiae magistratus ingenti curarum negotiorumque mole » quae

solet ad S. Sedem deferri, jam necesse non esset tam multa in Consistorio agi ac deliberari, simulque possent controversiae diligentius expendi, et celerius faciliusque eorum expediri negotia, qui undique... ad S. Pontificem confugerent ».

Hisce postremis verbis *finis institutionis* significatur: Congregationes, Tribunalia et Officia R. Curiae instituta fuerunt, ut nomine R. Pontificis agant, tamquam eius « longa manus »; et quid illa agunt, recte retinendum sit a R. Pontifice peractum, juxta sensum doctrinae expositae in « Prolegomenis », sub Num. 45.

Quod in hoc can. 7 authentice statuitur, sc. « nomine Sedis A., vel S. Sedis, venire non solum R. Pontificem, sed etiam Congregationes, etc., iam antea, sc. *in jure veteri* in nota citato, fuerat per S. Congreg. S. Offici declaratum d. 13 Ian. 1892: « Utrum per acta a S. Sede profecta designentur tantum acta quae immediate a Summo Pontifice proficiscuntur, an etiam quae mediate a SS. RR. Congregationibus proveniunt? » Resp.: « Negative ad primam partem; affirmative ad secundam ». (Cfr. Collectaneam S. Congregationis de Propaganda Fide, n. 1777).

« *Nisi ex rei natura vel sermonis contextu aliud appareat* ». Aliquando enim propter rei gravitatem, aut propter negotia quae *ex jure* (e. gr. in can. 100, § 1) vel *ex se* unice R. Pontifici sunt reservata, nomine « Apostolicae vel Sanctae Sedis » tantum R. Pontifex intelligendus est; itemque quando sermonis contextus aliud declaret aut suadeat.

TITULUS I.

DE LEGIBUS ECCLESIASTICIS

(Can. 8-24)

PRAENOTANDA

Notio, imò tractatus de legibus, uti a canonistis, a philosophis et a moralistis traditur huic primo titulo Codicis praeponendus esset. Huiusmodi tractatus has fundamentales quaestiones pertractat :

1) De natura legis; (nempe: de definitione legis eiusque elementis: — de auctore; — et de promulgatione).

2) De subjecto legis.

3) De obligatione legis.

4) De interpretatione legis.

5) De cessatione legis.

Verum, cum *de promulgatione legis* peragatur in can. 8 et 9; *de subjecto* in can. 12, 13, 14 et 15; *de interpretatione* in can. 17, 18, 19 et 20; et *de cessatione legis* in can. 21, 22, 23; de coeteris quae remanent heic agere sufficiet, totam doctrinam distribuendo in duo capita: I. De natura legis; — II. De obligatione legis.

CAPUT I.

De natura legis.

ART. 1. — *Definitio et elementa legis.*

1. *Etymologice* non una proponitur legis definitio: quidam a *legendo*, uti vult Isidorus, lib. 2 *Etymolog.* cap. 10, eo quod leges apud Veteres in publicis tabulis aut in columnis solebant scribi, apud Graecos, pari-

terque apud Romanos, et populo legendae ita proponi, ut in iis tabulis subditi legerent quid sibi agendum et a quibus abstinendum esset. — Alii ab *eligendo*: ita Cicero, lib. 1 de legib., et Augustinus quaest. 15 Novi Testamenti: « Lex ab electione dicta est, ut e multis quod eligas sumas », i. e. e multis actis, seu inter bonum et malum. — Alii a *ligando*, ex eo quod homines legibus ligantur, seu *obligantur* ad aliquid faciendum vel omittendum, uti demonstrat D. Thomas, in 1^a 2^{ae} quaest. 90, art. 1.

2. — *Juridice* definitio Doctoris Angelici praeferenda videtur, cum melius praebeat intimam naturam et elementa legis: « *Quaedam rationis ordinatio ad bonum commune ab eo qui curam communitatis habet promulgata* » (1).

Definitiones traditae a Suarez et a D'Annibale legem potius describunt; prior scribit: « Lex est commune praeceptum, justum, ac stabile, sufficienter promulgatum » (2); et alter: « Jussum legitimi principis propter bonum subditorum, commune, perpetuum, sufficienter promulgatum » (3).

Cum de lege ecclesiastica agamus, ita ex dictis definitur: « Ordinatio rationis, ad bonum commune Ecclesiae, ab eo qui curam habet communitatis ecclesiasticae promulgata ».

3. — *Elementa legis* ex definitione colliguntur:

a) Debet esse « ordinatio » seu praeceptum quod jubeatur, et minime quod simpliciter suadeatur, adeo ut, qui ita jussus fuerit, parere teneatur: *vinculum morale*, quo subditi ligantur. — Lex ergo differt a con-

(1) S. Th. 1.a 2.ae, q. 90, a. 4. — « De conceptu legis » juxta Aquinatis doctrinam cfr. A. Toso in ephem. Jus Pontificium, Romae, 1924, fasc. I, pag. 31-36.

(2) Suarez, De legibus, c. 12, n. 2.

(3) D'Annibale, Summula Theol. Mor., part. 1, n. 160.

silio, quod « aliquid faciendum vel omittendum tantum suadet » et procedere potest, praeter quam a Superiore, ab amicis quidem et a quolibet. Verum est quod consilium in nonnullis casibus obligationem inducit :

1º) Quando accedit votum de servando consilio, ut in religiosis circa tria consilia evangelica. Sed tunc proprius dicendum est, vim legis procedere non ex consilio, sed ex voto emisso.

2º) Consilium ad hoc obligat, ne contemnatur : « Quis autem Leges Principum, aut regulas Patrum aut admonitiones paternas dicat debere contemni, nisi quis impunitum sibi tantum aestimet transire commissum »? (c. 11, D. 10).

3º) Quando materia consilii est *ex se necessitativa* et tantum *ex reverentia* verba adhortatoria adhibentur. Sed revera hoc in casu verba hortatoria impropriantur, cum subjecta materia sit de praecepto : ita quando Conc. Trid. *admonet* Episcopos ne in quibusdam festis et sacris periodis (sess. 23, c. 1 de ref.) absint ab Ecclesia cathedrali, antiquam et veram legem tradit (c. 39, C. VII, quaest. 1, etc.), quam Codex confirmat, can. 338, § 1 et § 3.

Pariter quando a SS. Congregationibus et a Superioribus *instructiones, adhortationes pastorales, regulae et normae* traduntur, et ex subjecta materia satis constat de eorum intentione nempe veram legem ferendi, aut pristina praecepta et leges in mentem revocandi, non est nimium instandum verbis, nedum ad can. 18 confugiendum, ut vis obligationis denegetur, nam de vera lege agitur.

b) « Ordinatio rationis » seu lex debet esse « rationabilis, honesta et justa », secus non est rationis ordinatio, sed deordinatio ; neque ex ratione procedit, sed ex ipsius abusu, et ideo irrationabilis.

Hinc nequeunt legibus praescribi inhonesta, iniqua, vel quae non sint rationi consecutanea, vel juris cor-

ruptelae (can. 5): « Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt » (Prov. VIII); et « obedire oportet Deo magis quam hominibus » (Act. IV). Unde dicitur obiectum legis esse *bonum*: quod verum est, etsi rite hoc est intelligendum; jamvero *in lege prohibente* directe aliquod malum vetatur, *in lege tolerante* directe quaedam mala permittuntur, et in aliis quae per se essent indifferentia prohibentur vel praecipiuntur, semper tamen ut *bonum* uti finis attingatur.

Praeter iniquitatem ex parte materiae, lex injusta esse potest *ex iniquitate proportionis*, quando scilicet privatum commodum intenditur, aut agens deficit, et legislator plus praecipit quam possit, aut injuste distribuit; unde triplex justitia, quam lex induere debet: *justitia legalis* (seu generalis), quae est bona legum constitutio ex parte legislatoris, et bona earum observantia ex parte subditorum: ordo civium ad communitatem, seu partium ad totum; — *justitia commutativa* « quae unicuique quod suum est tribuit ». (S. Ambr. *De officiis*, I. 24) et per ipsam legislator non plus praecipit quam possit: ordo civis ad civem, seu partis ad partem; — *justitia distributiva*, quae sistit in recta distributione officiorum et beneficiorum, atque tributorum et onerum: ordo communitatis ad cives, seu totius ad partes (1).

c) « Possibilis » observatu debet quidem esse lex, non tantum *physice*, sed etiam *moraliter*: praecipiat nempe quae ordinariis viribus hominum accomodantur, non vero quae sunt nimium ardua; « ad impossibile nemo tenetur ».

Hinc sequitur, *actus heroicos*, qui sc. extraordinariam difficultatem superandam praebent, non esse obiectum legum humanarum; nonnullis casibus exceptis:

1) quando bonum commune actum heroicum requirat: e. gr. periculosa statio militi; pariter praecipit

(1) Cfr. S. Th. 1.a 2.ae, q. 96, a. 4; et Suarez, *De leg.*, l. I, c. 9, n. 8.

Ecclesia ut parochus sacramenta administret lue infectis etiam cum gravi mortis periculo; et in civili societate miles tempore belli jubetur sese exponere imminenti mortis periculo pro patria tuenda; — 2) cum quis libere statum amplexus sit, qui tales actus exigit; ita missionarii tenentur ad suscipiendas missiones vel maxime periculosas; — 3) quando Superior judicet aliquid moraliter necessarium ad status alicuius conservationem: nam quendam statum assumendo, virtualiter nobis imponimus obligationem ad ea agenda quae in tali statu sunt moraliter necessaria; ita Bonifacius VIII, peculiaribus adjunctis instantibus, clausuram perpetuo imposuit etiam illis monialibus quae ex regula ad eam non tenebantur (c. un. III, 16, in VI; et hoc caput citatur in nota ad can. 603; quod imitatum est Conc. Trid., sess. 25 de ref., c. 5).

d) « Ad bonum commune »: Papinianus in lib. I definitionum: « Lex est commune praeceptum..., communis reipublicae sponsio » (cfr. 1, D. I, 3); et Ulpianus in Lib. II ad Sabinum: « Jura non in singulas personas sed *generaliter* constituuntur » (cfr. 8, D. I, 3). Hoc elementum duo importat: 1) quod subjectum immediatum legis sit communitas seu hominum multitudo, quae capax sit gubernii seu regiminis politici (πολύς-plus, plures), uti Ecclesia universa, natio, provincia ecclesiastica, dioecesis, religio, etc., non vero familia, domus quaedam religiosa; — 2) quod finis legis sit bonum commune, et non bonum privatum alicuius, cum potestas leges ferendi principi data fuerit non propter bonum ipsius aut privatorum, sed propter bonum communitatis.

Bonum adest, si lex *necessaria* sit, vel saltem *utilis* pro fine societatis obtinendo; secus si reapse inutilis evadat, per se cessat; in dubio tamen, iusta et utilis praesumitur, quia « delictum et defectus non praesumuntur, sed demonstrari debent ».

e) Debet esse *jussum firmum et stabile*, et non temporaneum; imo juxta plures *perpetuum* (nullo tamen modo sumatur haec perpetuitas uti aeternitas, cum lex revocari possit, et etiam ab intrinseco cessare).

Adnotandum vero quod non pauci, praesertim inter recentiores, usum juris civilis spectantes, in quo verbo legis comprehenduntur omnes ordinationes a suprema potestate solemniter latae sive in perpetuum, sive ad tempus, inferunt perpetuitatem non stricte requiri ad naturam legis, sed sufficere quandam firmitatem. Haec doctrina admitti potest, dummodo distinguantur leges ab ordinationibus transeuntibus, uti sunt statuta, edicta, et quidem plura decreta, quamvis « statuta synodalia » et decreta SS. Congregationum per se et generatim in perpetuum dentur: potius quam nomen, natura et conditiones dispositionis sunt semper attendenda.

f) « Ab eo qui curam habet communitatis » seu auctor legis sit legitimus superior publica potestate praeditus, nempe potestate respondente perfectae communitati, ad quam lex dirigitur; potestate plena seu *sublimi*; non ergo sufficeret potestas privata seu oeconomica (οἶκος - domus; νόμος - lex); neque dominativa, quam pater habet in filios, maritus in uxorem, dominus in servos. (Cfr. commentarium ad can. 24 et 83). Mox videbimus quinam sint auctores legis ecclesiasticae.

g) « Promulgata »: de promulgatione legis cfr. quae traduntur in commentario ad can. 8, § 1.

SCHOLION. — *Num actus interni lege humana praecipi possint.* — (Non loquimur de actibus externis occultis, qui sub lege humana certissime cadunt; revera natura sua cognosci et judicari possunt, quamvis per accidens: et idcirco censurae latae sententiae incurruntur etiam ob delictum occultum; cfr. quidem can. 2242, § 1. Plures canonistae antea hoc denegabant, potius confundentes *ignotum cum indeterminato*. Valet ergo, e. gr..

suspensio in sacerdotem (ignotum), qui libellum diffamatorium scripsit; iste enim sacerdos, etsi ignotus, determinatur a facto posito. Sed de actibus internis nunc agimus).

Actus interni aut sunt *mere interni*, qui sc. nullo modo coniunguntur cum actibus externis, uti cogitationes; — aut sunt *mixti*, seu actus interni cum externis conjuncti, vel *per accidens seu non necessario*, sed extrinsece per voluntatem operantis (ex. gr. intentio audiendi Missam pro felici exitu alicuius negotii); vel *per se seu necessario*, hisce modis: sive essentialiter, uti sunt omnes actus intellectus et voluntatis qui actum externum reddunt humanum (e. gr. voluntas jejunandi in observantia legis jejunii); sive moraliter, quatenus sunt forma ad esse morale actus externi (e. gr. intentio in juramento emittendo), aut necessaria conditio (e. gr. attentio necessaria ad audiendam Missam).

Quid lex possit circa hujusmodi actus, breviter heic colligimus:

a) *Lex humana* in genere, sive civilis sive ecclesiastica attingere valet actus internos conjunctos *per se* cum externis; nam hi actus veluti actus *humani* praeciuntur aut prohibentur, prout sc. omnia habent quae moraliter aut physice necessaria sunt ad eorum integritatem; nempe qui ab homine, ut homo est, procedunt: a deliberata hominis voluntate. Ex hoc Ecclesia statuit: « Praecepto communionis recipiendae non satisfit per sacrilegam communionem », can. 861, et ab Innocentio XI d. 2 Martii 1679 damnata fuit contraria propositio (cfr. Denzinger N. 1205, propositio 55); pariter: « praecepto confitendi peccata non satisfacit qui confessionem facit sacrilegam vel voluntarie nullam », can. 907; item auctoritas civilis intentionem exigit in juramento.

b). *Lex civilis* non potest praecipere actus *mere internos*, cum hi actus non conferant ad finem societatis civilis.

c) *Ecclesia* actus mere internos attingit: 1º) in foro interno, in quo imponi possunt, e. gr., piae meditationes; — 2º) quando actus mere internos praecipit uti conditionem ad gratiam obtinendam, e. gr. meditationem ad lucrandas quasdam Indulgentias, uti in Rosario, in pio exercitio Viae Crucis; — 3º) quando interpretatur jus divinum circa tales actus, e. gr. quoties eliciendi sint actus virtutum theologalium; — 4º) ratione voti oboedientiae, in religione. (Cfr. ad hoc can. 595).

d) Utrum vero Ecclesia, extra casus nunc numeratos, actus mere internos praecipere aut prohibere valeat, quaestio disputata hucusque fuit; nec nunc desunt qui hanc potestatem negent, admittentes tamen et ipsi exceptiones ac distinctiones, ita ut, si theoria discordat, practice plus minusve, conveniant cum illis qui sententiam affirmantem tenent.

Affirmantis sententiae praeterea haec sunt pretiosa ac valida argumenta:

1º) Ecclesia, societas visibilis, et simul spiritualis et supernaturalis, finem habet spirituales et supernaturales; cum ad hunc finem assequendum aliquando plurimum conferant actus mere interni, ipsi actus ab imperio eius legis excludi non possunt. Quae ratio merito est attendenda: quando Codex prodiit, censuerunt nonnulli non undequaque congruere legislationi societatis visibilis externae, uti est Ecclesia, determinatos canones de pia meditatione, de examine conscientiae (can. 125) etc. Immerito sane, nam peculiaris natura finis ecclesiasticae societatis minime est obliteranda; *sanctificatio animarum*, et finis ultimus *salus aeterna*; illuc tendit Ecclesia militans, suos cives dirigendo ad Ecclesiam triumphantem: et in sua ipsa natura, ac proinde in sua legislatione has *spirituales necessitates* supremas essentialiter secumfert quae non sunt propriae coeterarum societatum.

2º) Potestas Petro collata nullis limitibus circumscribitur : « quodcumque ligaveris » (Mth. XVI, 19), et finem et bona assequenda prosequitur legibus de festis, de jejuniis, censuris et aliis quae forum internum directe attingunt; pariter dispensat super votis (can. 1313), Missam pro populo *applicandam* jubet determinatis diebus (can. 339), eandem praecipit celebrandam « pluries per annum » (can. 805).

3º) Si societati civili impossibile est actus mere internos potestate judiciali et coactiva prosequi, non ita Ecclesiae, quae poenis latae sententiae transgressores punire valet. Etiam in veteri jure exempla de hoc habentur, uti in Clem. I, § 4, V, 3; ipsae conditiones nonnullarum censurarum quae irrogantur in agentes *scienter*, et *ausu temerario*.

4º) Novum argumentum procul dubio hauriendum est ex statutis can. 125, 126, 1001 etc., in quibus actus mere interni praecipiuntur.

5º) SS. Congregationes (Consistorialis, Concilii, de Religiosis) actus internos, uti exercitia spiritualia aliquoties imponunt; et nefas ageret qui, ita jussus, ab oboedientia et ab hac *praxi* eximi praesumeret, asserens Superiores actus mere internos praecipere non posse (1). Exercitia spiritualia nunc vero inter poenitentias in foro externo imponendas expresse recensentur in Codice, ad can. 2313, § 1, 5.

Frustra in contrarium nonnulla adducuntur, e. gr. « Bibliam actus internos Deo reservare », nam Biblia hoc tantum significare vult, solum Deum corda et renes scrutare valere, et cogitationes hominum scire; aut verba Innocentii III : « Nobis datum est de manifestis tantum judicare » (c. 34, X, V, 3), sive illud : « Ecclesia de internis non judicat; aliud enim est judicare, aliud prae-

(1) Cfr. decretum « Redeuntibus » S. C. Consistorialis d. 25 Oct. 1918, in quo exercitia spiritualia praecipiebantur (cap. III, n. 5, 6 et 7) saltem per octo dies et amplius, pro Ordinarii conscientia, attentis circumstantiis.

cipere. Coeteroquin dum verum est Ecclesiam in jure dicendo penes tribunalia, de internis non judicare, pariter verum est in censuris latae sententiae factum, jam judicasse et damnasse (1).

ART. 2. — *De divisione legis.*

1. — Prima legis divisio illa est quae *ratione status* habetur, in *aeternam* et *temporalem*: prima « ab aeterno est et in Deo legislatore », quod vidimus in « Prolegomenis » loquendo de origine juris; secunda « in tempore habetur etiam extra Deum in creaturis ». Et iterum recolatur legem aeternam esse « rationem divinae Sapientiae secundum quod est directiva omnium actuum et motionum creaturarum in suos fines » (2).

2. — *Ratione auctoris: divina et humana;*

divina « immediate a Deo procedit », et est aut *naturalis*, « a Deo necessario emanans et lumine rationis promulgata », aliis verbis: « ordinatio rationis per Sapientiam divinam facta et per lumen rationis a Deo omnibus manifestata » (3); aut *positiva* « a Deo libere lata » et diversis modis externis promulgata; haec iterum subdivisa in *Mosaicam* et *Evangelicam*, aut *Veteris Testamenti*, et *Novi Testamenti*.

Humana, « procedens immediate ab humano legislatore », aut ecclesiastico aut civili, unde *lex ecclesiastica* et *lex civilis*.

(1) Cfr. de hoc « Elucubrationem canonicam » Aloysii Trombetta (a. 1920). Inter negantes recensentur S. Thomas, 1.a 2.ae, q. 91, a. 4; Suarez, De legibus 1. IV, cc. 12, 13; Ben. XIV. De Syn. Dioec. L. IX, c. 4, n. 4; S. Alphonsus, Theol. Mor. 1. L, n. 100, et bene plures moralistae.

Inter affirmantes, recentiores magis abundant, uti Sebastianelli, De personis, n. 50; Noldin, De principiis, n. 138; Lehmkuhl, Theol. Mor. I, n. 221; Bouquillon, Theol. Mor. fund. n. 114 et alii.

(2) S. Th. 1.a 2.ae, q. 93, a. 1.

(3) Schmalzgrueber, in Prooem. n. 54.

3. — *Ratione objecti* lex est *affirmativa* seu *praeci-
piens*, vel *negativa* seu *prohibens*, prout aliquem actum
poni jubet vel omitti praecipit. Si actus imperatus omit-
titur, peccatum *omissionis* habetur; si ponitur actus pro-
hibitus, peccatum *commissionis*.

Addunt heic aliam speciem legis, sc. *permittentis*,
quae nempe actum aliquem, nec praeceptum nec pro-
hibitum, permittit. Lex ergo permittens per se non esset
lex, cum nullam per se obligationem inducat relate ad
objectum proprium. Verum haec reducitur ad negativam
seu prohibentem; quia aliam obligationem non imponit,
nisi prohibitionem coeteris datam non impediendi usum
eorum quae permittuntur. Ita, e. gr. lex civilis permit-
tens omnes cultus, jus dat omnibus cultibus, ac proinde
prohibet quominus molestiis afficiantur qui diverso cultu
utuntur.

Lex negativa subdividitur *ratione effectus* in:

simpliciter prohibentem, quae reddit actum sim-
pliciter malum et illicitum;

et *irritantem* aut *inhabilitantem* prouti ad actum
vel ad personam refertur: *irritans* « actum non solum
illicitum reddit, sed etiam invalidum seu nullius valoris »
(uti in genere impedimenta matrimonialia dirimentia;
relate ad vota cfr. can. 1312).

Inhabilitans « incapacem reddit personam ad quos-
dam actus efficiendos ». (Relate ad effectum idem est, tan-
tum hoc discrimine, quod ipsa dirigitur non in actum
directe, sed in personam: e. gr. can. 2294 de inhabili-
tate ad beneficia, etc.: 2390, § 2; 2394, n. 1; 2395, etc.).

4. — *Ratione obligationis* dividitur in:

moralem seu *praeceptivam*, « quae obligat ad sui
observationem sub sola culpa »; (obligat *ad culpam vi-
tandam*), uti lex de Missa audienda diebus praeceptis;

Poenalem aut melius *pure poenalem* « quae ad sui
observantiam obligat, sed disjunctive, sc. vel ad facien-
dum aliquid, vel ad poenam luendam si hoc non fiat »;

(obligat *ad poenam*: eaque in conscientia tenemur si omisimus quae lex sub poena simpliciter praecipiebat); e. gr. citatur ut lex poenalis illa de mulctis vel punctaturis solvendis a canonicis, can. 395, sine tamen praejudicio moralis officii (1);

Mixtam, « quae ad utrumque obligat ».

5. — *Ratione modi obligandi*, lex est aut

territorialis seu *localis*, « quae dependenter a territorio vel loco obligat », unde — quamvis lex sit semper pro personis et non pro loco materiali — censetur immediate territorium, eoque mediante personas;

aut *personalis* aut *extraterritorialis*, « quae directe et immediate afficit personas independentem a quocumque territorio » seu praescindendo a territorio; unde personis haeret quocumque se conferant; (et dicitur « ossibus haerere » aut subditis haerere uti « lepra cuti »; eosque sequi « uti umbra corpus »).

ART. 3. — *De auctore legis ecclesiasticae.*

In jure publico ecclesiastico fuse exponitur potestatem legis ferendae residere in sola societate perfecta, sc. « in societate quae, in se completa, media ad finem suum assequendum sufficientia possidet » (2).

Duae tantum habentur societates perfectae, « altera *civilis*, cuius proximus finis est humano generi bonum comparare temporale et mundanum; altera *religiosa*, cuius est homines ad veram illam felicitatem perducere, ad quam facti sumus, coelestem ac sempiternam ». (Cfr. Enc. Leonis XIII « Nobilissima Gallorum gens », d. 8 Febr. 1884 (3).

(1) Cfr. Maroto, o. c., num. 220, 221.

(2) Cfr. Ottaviani, P. I, tit. II, n. 42 sqq.

(3) Ottaviani, P. I, itt. I, n. 26 sqq.

Nullus potest esse legislator, nisi qui in alterutra societate potestatem regiminis obtineat, (vulgo sovranità, souveraineté), quae triplex est: *legislativa*, *judiciaria*, *executiva*; et esse potest aut *suprema* et plena, aut *subordinata* et circumscripta.

A jure divino potestas dimanat: « Non est potestas nisi a Deo », (Ad Rom. XIII, 1). Ab aliquo vero exerceri debet, qui aut praefinitus et determinatus est ipso jure divino, aut minus.

In societate civili praefinitus non est neque jure naturali, neque jure divino positivo: potestas enim concedita fuit societati civili, aut per seipsam exercenda, aut alicui subiecto tribuenda (1): multitudini proinde relictum fuit formam regiminis seligere. — In societate vero ecclesiastica, jure divino aliter statutum fuit: omnia subesse debent hierarchiae clericorum, praesertim R. Pontifici, qui fundamentum, caput, monarcha est: « Tu es Petrus etc. » (Mth. XVI, 18, 19; Joan. XXI, 15-17 etc.), et nihil relinquitur suffragio populi. In Ecclesia ergo ad Principem omnis et tota potestas pertinet; et *Principes* seu legislatores in Ecclesia sunt:

a) *Summus Pontifex*, qui supremam et plenam potestatem in universam Ecclesiam a Divino Fundatore obtinuit. (Can. 218).

b) *Concilium oecumenicum*, quod, legitime convocatum, suprema pollet in universam Ecclesiam potestate. (Can. 222, 227, 228).

c) *RR. Congregationes et alia Officia S. Sedis* participant aequaliter legiferam potestatem. (Cfr. « Prolegomena Juris Can. » NN. 44 et 45).

d) *Concilia topica*, sive Plenaria, sive Provincialia pro respectivo territorio. (Can. 290, 291).

(1) Cfr. S. Th. 1.a 2.ae, q. 90, a. 3; et Encycl. « Immortale Dei » Leonis XIII, d. 1 Nov. 1885, quae est reapse *magna charta scientiae juris publici ecclesiastici*.

e) Episcopi in propria dioecesi pro omnibus dioecesanis non exemptis, sive in synodo, sive extra synodum (can. 329); servatis vero limitationibus a jure communi statutis, e. gr. de impedimentis matrimonialibus sive impredientibus, sive dirimentibus (can. 1038, 1039, § 2, 1040) de ordinanda liturgia (can. 1257).

Episcopis hac in re aequiparantur *Praelati nullius* cum territorio separato, *Vicarii Apostolici*, *Praefecti Apostolici*, *Administratores Apostolici* permanentemente constituti.

f) *Capitula Cathedralia* sede vacante et Vicario Capitulari nondum electo; deinde *Vicarii Capitulares*. Quid tamen agere valeant a jure praefinitur. (Codex Juris Can., lib. II, c. VII).

g) *Religiones exemptae* virorum relate ad proprios subditos. — Generatim vero nulla persona singularis, neque Moderator Generalis, proprias leges condere valet, quae in Capitulis generalibus ferri solent.

Coeteri Superiores ecclesiastici, qui potestatem dominativam tantum callent, leges ferre nequeunt, sed solummodo dare *praecepta*: exemplum sume a parochorum auctoritate. (Cfr. commentarium ad can. 24 et 83).

CAPUT II.

De obligatione legis.

Modestinus ait: « Legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire » (cfr. 7, D. I, 3). Verbo *virtutis* intelliguntur effectus seu vires (1); et ex hisce effectibus praecipuus et fundamentalis est *obligatio*, sc. « *Necessitas quaedam moralis* ab ipsa lege exorta, ita vel aliter operandi ut quis agat honeste, h. e., citra culpam et poenam incurrendam » (2): Effectus *proximus*,

(1) Cfr. S. Th. 1.a 2.ae, q. 92, a. 2.

(2) Cfr. Suarez, c. XIV, 3.

nam immediate per legem oritur; *essentialis*, quia lex sui natura ad aliquid in conscientia obligat, saltem ad poenam, quidquid asseruerint Lutherus, Calvinus et ipse Gerson (1363-1529), « doctor christianissimus » appellatus (1); *adaequatus*, cum lex sit vinculum seu morale ligamen.

A. Obligatio legis *praeceptivae* seu *affirmativae* sistit in actu ponendo. Haec lex obligat *semper sed non pro semper*, sc. quandiu perdurat, at non quolibet momento, verum temporibus determinatis; et qui talem actum non ponit, peccat *omissione*. (E. gr. lex honoris et reverentiae erga parentes; lex Missam audiendi; Eucharistiam recipiendi, etc.).

B. Obligatio legis *prohibitivae* seu *negativae* sistit in alicuius actus omissione. Lex huiusmodi obligat *semper et pro semper*, nempe quolibet momento; et qui prohibitum actum ponit, peccat *commissione*. (E. gr.: « Non occides »; « non furtum facies ») (2). De conflictu vero legum dein aliquid innuetur.

C. Utrum *dubia* lex obliget, traditur in can. 15.

D. Quando de lege certa non constat sed praesumitur, quaenam exurgat obligatio huius *legis in praesumptione fundatae*, exponitur in commentario ad can. 21.

E. Aliquando, cum lex non existit, *jure fingitur* tamen existens: eadem ne tunc derivat obligatio, ac si lex revera existeret? *Affirmative* respondendum est; quamvis non omnimode jus aequiparet casum fictum casui vero; (exemplum datur in can. 420, § 2, ubi canonici

(1) Gerson, « Tract. de vita spirit. animae » lect. 4 coroll. 4.

(2) Ad rem non pertinent quaedam exempla quae in contrarium aliquando obiciuntur, cum alibi suam habeant explanationem, uti illud Abrahæ qui pergit ad immolandum filium. (Hoc exemplum obicitur non tantum relate ad legem negativam, sed etiam relate ad legem naturalem a qua pacificum est non dari dispensationem). In casu non agitur de exceptione, neque de dispensatione a Deo data, sed de concessione juris quod Deus habet super vitam hominum Abrahæ ab ipso Deo facta: unde Abraham non fuisset verus occisor, sed potius jussus divini executor.

absentes habentur uti praesentes quoad ipsas distributiones inter praesentes, sed « nisi obstet fundatorum expressa voluntas »).

Ut vis huius affirmationis rite aestimetur, praeter notionem fictionis juris, regulas quae eam moderantur, exponere oportet.

« *Fictio juris* est legis adversum veritatem, in re possibili, ex justa causa, dispositio » (Alciatus): origo ultima huius justae causae ex aequitate naturali procedit, quae motivum invenit aliquem effectum juridicum producendi, fingendo legis existentiam: en momentum et efficacia et alius effectus justitiae naturalis seu *aequitatis*. Exempla fictionum juris: conceptus *fingitur* natus et capax jurium, si de eius commodis agitur; filius legitimatus per subsequens matrimonium aequiparatur filiis legitimis (can. 117); per sanationem in radice matrimonium nulliter contractum fingitur validum ab initio (*nunc* validatur pro *tunc*), (can. 1138).

Fictio juris admittenda est tantum in casibus a jure expressis, nec trahenda ad casus similes (e. gr. dum « ratihabitio mandato aequiparatur » ex fictione juris in negotiis civilibus, non potest extendi ad poenalia); — nec valet ultra id quod est in lege expressum (ita heres fingitur unam induere personam cum defuncto quoad jura et obligationes, sed non quoad alia, et nequit idcirco legata a defuncto instituta revocare). Recipit ergo strictam interpretationem. Nec debet plus operari fictio quam veritas: ita nasciturus non habetur pro nato si vivus non nascitur. — Non trahitur ad ea quae impossibilia sunt secundum naturam: quod tamen non semper est rigide applicandum (1).

SCHOLION I. — Quomodo satisfat obligationi legis?

I. *Quod spectat ad actum internum*. — a) Ad legis adimpletionem actus debet esse *humanus*, sc. « a delibe-

(1) Cfr. Ferrini « Pandette », n. 275, e; Bonfante « Istituzioni », § 48.

rata voluntate procedens ». Ita qui dormiens vel nolens et unice quia coactus assistit Missae, non satisfacit praecepto.

b) Non requiritur ut opus praescriptum *in statu gratiae* compleatur, nisi status gratiae requisitus sit ad substantiam ipsius operis, uti in confessione annua et in comunione paschali. Satisfacit ergo legi jejunii qui illud adimplet in peccato mortali. Unde Pius V prop. 16^{am} Baii damnavit: « Non est vera legis oboedientia quae fit sine caritate ». Distinguendam sane est legis impletio a merito, quod tantum habetur caritate comitante, seu Dei gratia.

c) Neque requiritur quod fiat *ex fine a legislatore intento aut ex habitu virtutis*: « finis praecepti non cadit sub praecepto » (1). Ita praecepto jejunii satisfacit qui abstinet a cibo ob avaritiam, aut qui delicatissimis piscibus vescitur.

d) Item non requiritur *intentio satisfaciendi* nisi obligatio ex sola voluntate agentis oriatur, ut evenit in voto, dummodo actus sit humanus, nempe scienter et voluntarie positus; imo si quis cum expressa voluntate non satisfaciendi, ponat, sponte tamen et scienter, actum imperatum e. gr. Missae assistat die festo, obligationi satisfacit.

II. *Quoad actum externum.* — *Obligationi negativae* satis fit omittendo actum vetitum et non fovendo contrariam voluntatem; *obligationi positivae* deliberate ponendo actum praeceptum.

Obligationi operis personalis satis fit per personalem adimpletionem, (e. gr. Missae pro populo a paroco celebranda, can. 466); *obligationi operis realis* etiam per alium: « Potest quis per alium, quod potest facere per seipsum ». Reg. J. 68 in Sexto, (e. gr. praestatio pecuniae).

(1) S. Th. 1.a 2.ae, q. 100, a. 9.

III. Qui non valet *integre* legem adimplere, si materia sit indivisibilis (uti jejunium, quod consistit in unica comestione), ad nihil tenetur; secus, tenetur ad partem, si tamen in parte quam valet observare ratio solvatur ob quam praeceptum datum est, (e. gr. recitatio Breviarii, cuius quis meminerit media hora ante mediam noctem; item qui non valet jejunare in quadragesima, tenetur, si hoc valeat ferre, abstinere a carnibus).

IV. *Eodem actu* satisfacere possumus pluribus praeceptis *materialiter* diversis, *non vero formaliter*, quae sc. versentur circa idem opus, (una recitatione satisfacit, qui Breviario tenetur non solum quia ordinatus in sacris, sed etiam quia beneficiatus). Ex mente legislatoris, ex interpretatione et praxi eruendum est an praecepta unum sint formaliter (ita si confessarius poenitentiam audiendae Missae imposuerit, non satisficit assistendo uni Missae die festo, nisi hoc significaverit ipse Confessarius).

V. *Eodem tempore* pluribus praeceptis satisfieri potest diversis operibus, si opera sint inter se compatiblea seu compossibilia et legislator id non prohibuerit (e. gr. auditio Missae die festo et adimpletio poenitentiae per pias preces).

VI. Quoad tempus legi satisfaciendi, si quis, *lege jam urgente*, praevideat dein praepeditum iri, tenetur dum potest legem adimplere, nisi noverit, adhuc perdurante tempore obligationis, a lege se exemptum (exemptus erit a praecepto Missae, e. gr. Hibernus qui die S. Patricii — die festo ex indulto S. C. Concilii post Codicem dato — e patria discedat hora 10 vel 11). — Si tempus statutum fuerit pro adimplitione legis *ad finiendam obligationem*, eo transacto, lex non amplius obligat, (uti pro Missae auditione, pro jejunio, pro Breviarii recitatione diei externae); si *ad urgendam obligationem*, manet obligatio, (uti pro paschali communione).

SCHOLION II. De causis eximentibus et excusantibus à legis impletione.

I. *Eximunt* a legis obligatione, seu subditum a dominio seu imperio legis omnino liberant :

a) *Egressus* a territorio : (vide commentarium ad can. 13 et 14).

b) *Lapsus temporis* statuti ad finiendam obligationem.

c) *Exemptio* proprie dicta seu per privilegium obtenta, et fere dispensatio, relate ad eos qui per se comprehenduntur in lege.

II. *Excusant*, seu hominem sub dominio legis remanentem ab eius impletione liberant :

a) *Dubium, ignorantia* et *error* : quod non absolute dicendum est, sed iis sub limitibus expositis in commentario ad can. 15 et 16.

b) *Impotentia*, tum physica, quae excusat ab obligatione legis et a poena, sed non ab irritatione, nisi haec sit primario poenalis; tum moralis, quae sistit in gravi damno per accidens conjuncto cum observatione legis. Impotentia moralis vero nunquam excusat a lege naturali negativa; excusat a lege naturali affirmativa et a positiva divina vel humana, dummodo : incommodum sit grave ac proportionatum gravitati legis violandae, unde effatum : « Lex non obligat cum gravi incommodo »; et violatio non cedat in contemptum religionis, in damnum commune, in extremum damnum spirituale alicuius, etc.; excusat a poena et etiam ab irritatione si haec sit primario poenalis; — ab irritatione quae non sit primario poenalis excusat impotentia moralis communis; an privata excuset disputatur, et probabilius non excusat, nisi irritatio statuta fuerit directe in commodum privatorum.

c) *Conflictus legum*, seu concursus duarum legum, quarum alterutra tantum servari potest, (ad speciem impotentiae proinde reducitur). Praevalet tunc lex quae

est majoris momenti. Si vero utraque sit aequalis gravitatis, lex naturalis praeferenda est legi positivo-divinae; haec legi humanae; lex ecclesiastica legi civili, semper illud recolatur S. Thomae: Finis autem humanae vitae et societatis est Deus (1); inter leges ecclesiasticas praeferendae sunt quae bonum spirituale commune spectant, dein quae bonum singulorum; et quae ad justitiam se referunt, postea quae ad charitatem.

Quaeritur: An liceat ponere causas quae excusent a legis observantia.

R. *Directe* non licet, sive hae causae proxime sive remote observantiam legis impendant: ita enim quis explicite vellet legis violationem. Etiam jus Romanum prohibet ne quid in fraudem legis fiat.

Indirecte non licet ponere causas proxime impediennes sine causa proportionate gravi; nam qui ad legem tenetur, debet etiam cavere ab impedimentis proxime impredientibus. (Ita non licet sabato iter suscipere vel die dominico venatum ire summo mane, si praevideatur Missam audiri non posse). Aliud est, si causa urgeat proportionate gravis. Non semper facile est determinare quandonam haec causa sit proportionate gravis; normae generales ad hoc traduntur: spectanda est vis praeceptorum, et item necessitas vel utilitas impediementi (2).

Licet ponere causas remote legis observantiam impediennes.

Ad Can. 8.

1. « *Leges instituuntur, cum promulgantur* ».

Haec verba litteraliter ex Gratiano, in nota citato, desumuntur, c. 3, D. IV.

(1) Summa Th., 1.a 2.ae, q. 100, a. 1.

(2) Sanchez, in Dec. 1. 1, c. 15, n. 4.

Instituere — « in loco statuere, collocare » et accipitur pro *decernere, creare*.

Promulgare — « Promulgari leges dicuntur, cum primum in vulgus eduntur, quasi provulgari », ita Festus (*de verb. significatione*), seu divulgari.

Sed haec *provulgatio* fieri debet *auctoritative*, non vero per simplicem notitiam aut divulgationem.

Promulgatio proinde definitur: « Intimatio seu denunciatio legis a legislatore communitati facta », i. e. publicatio, externa manifestatio per auctoritatem, et cum aliqua solemnitate.

Ratio promulgationis. — Quod necessaria sit, facile evincitur, nam: a) Lex est *regula et mensura* pro actibus subditorum; et mensura efficax esse nequit, nisi a subditis cognoscatur tanquam obligatoria.

b) Nec lex potest obligare, *nisi fuerit intimata*, ad instar citationis judicialis, quae non obligat nisi intimetur.

c) Lex est *commune praeceptum*, datum pro communitate: oportet ergo ut intimetur modo communitati proportionato, sc. modo publico et solemnī, qui modus promulgatio audit.

d) Lex est praeceptum principis, prout ipse est *persona publica*; est voluntas publica legislatoris; — debet ergo ipsemet legem modo publico proponere.

Lex, utique, etiam ante promulgationem, perfecta in se haberi potest; et theorice reprobandum non videtur quod a pluribus dicitur, promulgationem esse externum legis elementum, non omnino essenziale; sed practice haberi debet ut *conditio sine qua non*, nam si non pertinet ad essentiam, pertinet vero *ad existentiam*. In hoc canone res clare statuitur: leges habentur et sunt, cum a Principe promulgantur. Ante promulgationem confecta lex non est lex: vis legis et lex tota pendet a manifestata voluntate legislatoris, quae reapse per promulgationem manifestatur.

Quod **ex jure veteri** in nota citato confirmatur.

Innocentius III in c. 1. X. de *postulatione Praelatorum* I, 5, dicit requiri promulgationem: «Neque est necessarium, cum constitutio solemniter editur... ipsius notitia singulorum auri-bus per speciale mandatum vel litteras inculcare; sed id solum sufficit, ut ad eius observantiam teneatur, qui noverit eam... publice promulgatam».

Gratianus ait quidem (c. 3. D. IV): «(Leges) firman- tur, cum moribus utentium approbantur».

Ex hoc effatu regalistae docuerunt — et protestantes et gal-licani concecinerunt — requiri consensum populi ad hoc, ut lex statuatur et revera habeatur. Sed aequivocatione et falso nituntur.

Nam aliud est *firmari*, aliud *institui*: utique leges moribus seu consuetudine et praxi firman- tur; sed leges tales fuerunt inde a sua promulgatione (1). Huc facit illud S. Augustini: «Praeceptum non est ab illo cui praecipitur, sed ab illo qui praecipit» (2).

Contingere potest in aliqua communitate ut prin- ceps consuetudini consentiat legem non acceptandi nisi post promulgationem specialem pro illa communitate: ageretur tunc de modo exceptionalis promulgationis (3), legitimo, quidem, cum a legislatoris voluntate semper dependeat.

Et etiamsi hoc in consuetudinem transierit, cum sta- tutum sit quod quaevis «consuetudo in Ecclesia vim le- gis a consensu competentis Superioris unice obtineat» (can. 25), huiusmodi consuetudo reincidit in voluntatem legislatoris: ab eo ergo omnino promanat quidquid ra- tionem legis induit. Est vero juris divini ut nulla ec- clesiastica jurisdictio ad populum pertineat.

Etiam ex benignitate Principis, et non ex defectu potestatis, pendet, si aliquando legislator intendit obli- gare subditos tantum si a majori parte populi lex ac- ceptata fuerit.

(1) Potes cfr. S. Th. 1.a 2.ae, q. 90, a. 4. c.

(2) «De lib. arb.» l. III, c. 24.

(3) Cfr. Suarez 1. III De legibus, c. 19, n. 4.

Possunt ne subditi aliquam legem respuere, et executionem suspendere?

Respuere, quasi legem despicere et contemnere, minime: cum nec consilia sperni possint (c. 11, D. 10), a fortiori lex et praeceptum. Attamen non est subditis interdictum si agatur de lege quae nimis rigida videatur, supplicationem porrigere vel remonstrationem contra legem latam Praelatis facere, debita tamen reverentia servata, et interim, ex praesumpto consensu legislatoris, executionem suspendere, dummodo parati sint stare eorum sententiae.

Hoc facile contingere potest in legibus universalibus, quae alicubi minus sint aptae. Tunc non simplices fideles, sed Episcopi possent sibi tribuere suspensionem legum, statim recurrendo ad S. Sedem.

Item **in jure veteri** hoc obtinebat, uti apparet ex c. 5, X, I, 3, ubi Alex. III Archiepisc. Ravenn., a. 1186, rectam normam ad hoc tradit, (utiliter legitur hoc caput).

Quod si qua lex reapse non deducatur in executionem a plebe christiana, et ita per aliquod tempus contigerit, lex cessare potest: ast non quia a populo *acceptata* non fuit, sed vi *desuetudinis*. Tantum hoc duplici sensu sustinetur communis canonistarum sententia: « lex non recepta non obligat », nempe quando per legitimam consuetudinem est abrogata, et quando non fuit recepta ob nimiam difficultatem.

2. « *Lex non praesumitur personalis, sed territorialis, nisi aliud constet* ».

1. — a) *Exempla legum territorialium seu localium* (quae « dependenter a territorio vel loco obligant » seu explicant suam vim et efficaciam, unde censentur immediate afficere territorium eoque mediante personas):

leges *reales*, respicientes nempe res et negotia consistentia in determinato loco, uti de praescriptione visitationis Basilicarum Romae tempore Jubilaei, de se-

pulturis, de piis foundationibus, de praestandis vel obtinendis a patrono in ecclesia patronata; — leges *ordinem publicum respicientes*, unde etiam alienigena subest Ordinario loci non sui in iis quae ad ordinem publicum attinent; — legem *munia pastoralia* spectantem, uti Parochorum, Episcoporum; — leges determinantes *obligationem explendam in loco determinato*, uti obligatio choro assistendi; — leges *respicientes solemnitates actuum, formam iudiciorum*, competentiam tribunalium; — leges, quae, etsi universales, vim suam tamen explicant *in determinato territorio*, e. gr. parochus matrimoniis valide assistit in suo territorio, et non extra, etiam si agatur de propriis subditis; (non ita tamen in aliis negotiis: cfr. can. 1245, § 1, et 881, § 2 collatum cum can. 873); — leges pariter universales, quae tamen fuerint dispensatae in certis territoriis, quodammodo fiunt territoriales.

b) *Exempla legum personalium seu extraterritorialium*, (quae « directe et immediate afficiunt personas independentes a quocumque territorio », sc. praescindendo a territorio; unde personis haerent quocumque se conferant):

leges datae a S. Sede pro subditis alicuius loci, ita tamen ut eos obligent etiam extra proprium territorium, uti lex obligans Episcopos, canonicos et alios choro adstrictos ad servandum Kalendarium suae dioecesis a S. Sede adprobatum pro dioecesi eadem; — leges quaedam respicientes statum et qualitates personarum, ut si quis Episcopus aliquam conditionem servandam praescribat pro s. Ordinatione; — item leges imponentes obligationem personalem, et leges quibus Episcopus deciaraverit ligari subditos etiam extra propriam dioecesim, uti prohibitio theatra adeundi, determinatum librum legendi...

c) Habebantur antea etiam nonnullae leges, quae simul personales et territoriales erant: lex capitis « Ta-

metsi », territorialis in se sed etiam personalis, cum eos obligaret qui domicilium aut quasi domicilium habebant; leges particulares de reservatione peccatorum, qui non solum intra territorium vim exercebant, sed per Const. « Superna » Clementis X (21 Julii 1670) urgebant etiam subditum qui in fraudem reservationis in alienam dioecesim pro absolutione obtinenda transmigrabat; (verum nunc haec res aliter regitur per can. 900, § 3). Nunc quidem nonnullae ex hisce legibus haberi possunt, sed potius mixtae censendae sunt hoc sensu, quod territoriales sint quoad observantiam, et quoad obligationem personales, e. gr. Missa pro populo dici debet a Parocho in paroecia et ratione paroeciae; sed si extra illam inveniat, adhuc tenetur. (Cfr. can. 466, § 5).

2. — *Ratio huiusmodi paragraphi.* — Per se leges semper dantur personis, nec natura sua debent esse territoriales: territorialitas non est qualitas legum essentialis; leges enim sunt pro communitate quae possibilis est etiam absque territorio, ut penes populos vel tribus nomades, et saepe penes fideles ritus orientalis; etiam in Ecclesia habentur paroeciae personales et dioeceses personales, ut in America Septentrionali dioecesis Ruthena.

Attamen ex causis potius extrinsecis, leges hunc characterem territorialem generaliter nactae sunt:

a) territorium exercet suum influxum in actus humanos, et proinde in leges (absit vero ut hoc dicatur sensu propugnato a *deterministis*);

b) communitates generaliter concluduntur territorio certo, definito;

c) plura orirentur incommoda si intra idem territorium homines diversis regerentur legibus;

d) penes populos hoc facile obtinuit, ut leges censerentur territoriales: hoc est factum historicum — praesertim ex veteri jure germanico diffusum — quod denegari nequit.

Verum est quod leges universales Ecclesiae obligant in universo orbe, ac proinde dici possunt *personales*. Sed attendendum est quod heic sermo est de legibus in genere, igitur de particularibus quoque; et insuper ipsae leges universales applicationem saepe obtinent per illam divisionem Ecclesiae in territoria, quibus distinguuntur *dioeceses* et *paroeciae*, quibus territoriis adstringimur *per domicilium* et *per quasi-domicilium*.

Hisce motivis attentis, optime legislator, quando de eius natura dubitatur, statuit legem praesumendam esse territorialem, sc. territorio coarctari, et extra illud non existere:

quod statutum **a jure veteri** declarationem accipit; ait enim Bonif. VIII: «Extra territorium jus dicenti non paretur impune». Et factispecies haec erat: «Statuta Episcopi, quo in omnes qui furtum commiserint, excommunicationis sententia promulgatur: subditi eius furtum extra ipsius dioecesim committentes, minime ligari noscuntur: Cum extra territorium jus dicenti non pareatur impune» (1).

3. — Ex hoc loco Bonifacii tamen minime inferatur quod legislator inferior legem obligantem etiam extra territorium ferre non valeat.

Ita communiter opinabantur Doctores ante Codicem, sensum statuti bonifaciani, quod revera «leges poenales directe spectat, ad omnes alias leges extendendo», quamvis rem temperarent multis exceptionibus (2).

Sed nunc post Codicem, nullum dubium manere debet.

Ipsa lex bonifaciana desumpta fuerat **ex jure rom.** (cfr. 20, D. II, 1) quod in hoc fragmento non spectat potestatem legislativam, sed potestatem magistratuum judicialem et administrativam, et quidem non de sub-

(1) Bon. VIII, c. 2, I, 2, in Sext.

(2) Cfr. Pacelli «La personalità e territorialità delle leggi, specialmente nel diritto canonico», p. 8 et sqq.

ditis sermo in eo est, sed de magistratibus qui versantur extra proprium territorium. Etiam ab hac notitia historica praescindendo, et rem in se examinando, in perspicuo est potestatem legislativam ad jurisdictionem voluntariam pertinere, cui non repugnat exercitium in subditum extra territorium :

a) *non ex natura rei*, cum territorialitas qualitas essentialis legis non sit ;

b) *non ex jure expresso* quia nulla lex in Codice de hoc invenitur ;

c) imo contrarium innititur in can. 14, § 1, 1º, et manifesto exponitur in can. 201, § 3 ;

d) coeteroquin subditus etiam extra territorium semper manet Episcopi subditus ;

e) et cum ante Codicem pacificum esset posse Ordinarium praeceptum personale et quidem generale dare ubicumque servandum, nulla pretiosa ratio apparet cur ipse Ordinarius, necessitate hoc ferente, nequeat perpetuum declarare tale praeceptum, sc. ad legem illud evehere.

Potest ergo legislator inferior legem ferre etiam extra territorium obligantem, et si hoc manifestaverit, nempe si de hac intentione constet, lex personalis est.

Concludendo leges semper censentur territoriales, nisi aliud constet ; *praesumuntur*, sc. praesumptio « quae est rei incertae probabilis conjectura » (can. 1825) favet territorialitati legis ; in dubio proinde hoc tenendum est ut certum, ex statuto huiusmodi canonis, quod congruit cum Regula 15 in Sexto : « Odia restringi et favores convenit ampliari ». Unde in dubio, si sumus extra territorium, lege non tenemur ; si sumus e contra in territorio, pro lege standum est.

Ad Can. 9.

In can. 9 statuitur modus *promulgationis* legum quae a S. Sede promanant.

1. — Generice loquendo, dicendum est nullum modum *promulgationis* ex natura rei determinatum esse, cum quilibet modus etiam simplicissimus sufficiat, ex quo « publica voluntas » principis appareat, et unde notitia pedetentim saltem et gradatim queat ad totam pervenire communitatem. Valida proinde semper fuit legum promulgatio, e. gr. quando Romae tantum facta est; ut de Conc. Trid., excepto capite « Tametsi », evenit; pariter de Constitutionibus « Apostolicae Sedis » (12 Oct. 1869) et « Officiorum ac munerum » (25 Jan. 1897); nec requirebatur (nisi aliud in casibus particularibus statutum fuisset) ut etiam in provinciis fieret: ita autumarunt non ignobiles auctores, arguendo ex jure romano, juxta quod leges novas non solum in Urbe principe, sed etiam in provinciis promulgabantur. Verum haec juris romani dispositio non fuit recepta, ex declaratione RR. Pontificum. Unde illud tenendum est: « publicatio Urbi facta, Orbi facta ».

Utique promulgatio actus *solemnis* esse debet; sed haec solemnitas non implicat pompam aut strepitum sibi coniunctum; verum significat quod a legislatore, quatenus persona publica, authentice promanare debet. Ad praecavenda vero dubia, expedit ut modus promulgationis secumferat aliquam notoriam solemnitatem.

Et Pius X in Const. «Promulgandi» die 29 Sept. 1908, in nota citata, relate ad modum promulgationis antea in usu merito dicit.. «Huic tamen promulgandi rationi etsi plena vis esset, solemnitas illa deerat quam par est supremæ auctoritatis actis accedere».

2. — Quinam fuerit modus promulgationis **in jure veteri**, brevi notitia historica innuitur: — a) Vetusta aetate RR. Pontifices ad Episcopos (generatim ad illum Episcopum qui facilius

dein posset certiores reddere viciniore Praesules) mittebant, opera presbyterorum, diaconorum, acolythorum, authentica exemplaria suorum Decretorum et Constitutionum, quae exemplaria dicebantur «litterae a pari» vel «a paribus», seu documento originali conformia quod in archivo servabatur; et tunc in singulis dioecesis vel saltem in provinciis promulgatio fiebat.

b). Dein cautum fuit, ut promulgatio quarundam legum Pontificiarum in Conciliis provincialibus aut nationalibus ad id coadunatis eveniret.

c). Pro authenticis Collectionibus Decretalium, uti traditur in historia juris, promulgatio habebatur per earum transmissionem ad Universitates.

d). Saec. XIII coeptum est leges affigere in frequentioribus Urbis locis: primi hunc modum adhibuerunt Martinus IV (1281-1285), cum anathemate die 18 Nov. 1281 Michaëlem Paleologum affecit, et Bonifacius VIII (1294-1303) contra Philippum Pulchrum.

Frequentiores hi loci, saltem postremis temporibus, et usque ad a. 1870. fuerunt acies campi Florae, Cancellaria Apostolica, Curia Innocentiana et valvae Basilicae Lateranensis et Basilicae Vaticanae.

e). Ab a. 1870 promulgatio facta est per ipsam editionem authenticam actorum S. Sedis et evulgationem in Officiis R. Curiae.

f). Demum Pius X per Const. «Promulgandi», — quo documento initium habuerunt «Acta Ap. Sedis» primum edita die 1 Januarii 1909 —, statuit ut ab hac ipsa die ratio promulgationis legum S. Sedis haberetur per insertionem in Commentarium Officiale, cui titulus «Acta Apostolicae Sedis». Et Secretaria Status d. 26 Dec. 1913 addidit — et hic fuit alius modus promulgationis —: «Omnes ac singulas Constitutiones ac leges in quatuor... actorum Pii PP. X voluminibus contentas, plenissime promulgatas... habendas esse, perinde ac si in commentario officiali «Acta Ap. Sedis» insertae verbo ad verbum fuissent».

3. — Hodie, dicit can. 9, «leges ab Ap. Sede latae promulgantur per editionem in «Actorum Apostolicae Sedis commentario officiali», nisi in casibus particulare aliis promulgandi modus fuerit praescriptus».

Canon loquitur tantum de legibus ab Ap. Sede latis, non de coeteris; et edicit promulgationem haberi non

per simplicem insertionem legis in memorato Commentario, *sed per eiusdem editionem*, sc. per quandam in vulgus promulgationem. Et haec pars canonis substantialiter resumit citatam Const. Pii X « Promulgandi », in qua statuebatur « Constitutiones Pontificias, leges, decreta, etc., in eo Commentario... inserta et in vulgus edita, hac una, eaque unica, ratione legitime promulgata haberi, quoties promulgatione sit opus, nec aliter fuerit a Sancta Sede provisum » (1).

Si diversa ratione fieret, absque speciali et expressa cautione, nulla esset promulgatio, et lex non obligaret.

4. — Secunda pars canonis statuit: leges ita promulgatae « vim suam exserunt expletis tribus mensibus a die qui Actorum numero appositus est »: non attenditur dies singularum legum in supputatione horum trium mensium, sed dies apposita tegumento fasciculi « Actorum Ap. Sedis », et tres menses computantur prout sunt in Calendario, ad normam can. 34, § 3, 2º, ita ut, si lex promulgata fuerit die 17 Martii, vigere incipiat die 17 Junii.

Huiusmodi lex valet sive pro foro externo, sive pro foro interno, sive agatur de legibus praecipientibus, sive de poenalibus, etc., factis tantummodo duabus exceptionibus, quae in ipso canone referuntur:

1: « Nisi ex natura rei illico ligent »: ex natura rei illico et immediate ligant declarationes juris divini, leges dogmaticae de fide et moribus; pariter interpretationes declarativae legis, uti dicitur in can. 17, § 2.

2: « Aut in ipsa lege brevior vel longior vacatio specialiter et expresse statuta fuerit »: in casibus enim

(1) Ut exemplum de hoc videamus in civili legislatione, meminimus Codicis Civilis Italici, qui in « Disposizioni generali » 12 articulis contentis, ad art. 1 decernit: « Le leggi promulgate dal Re divengono obbligatorie in tutto il regno nel 15.º giorno dopo quello della loro pubblicazione, salvo che nella legge promulgata sia altrimenti disposto.

La pubblicazione consiste nella inserzione della legge nella raccolta ufficiale delle leggi e decreti, e nell'annunzio di tale inserzione nella gazetta ufficiale del regno.

specialibus legislator aliud decernere valet, quod tamen in casu expresse perficere debet.

NOTA. — a) Pro legibus Episcoporum dispositio Codicis haec est: « Leges episcopales statim a promulgatione obligare incipiunt; nisi aliud in ipsis caveatur; modus autem promulgationis ab ipsomet Episcopo determinatur » (can. 335, § 2).

b) Pro legibus conciliorum plenariorum et provincialium: « Absoluto concilio plenario aut provinciali, praeses acta et decreta omnia ad Sanctam Sedem transmittat, nec eadem antea promulgentur, quam a S. Congregatione Concilii expensa et recognita fuerint; ipsimet autem Concilii Patres designent et modum promulgationis decretorum et tempus quo decreta promulgata obligare incipiant », (can. 291, § 1).

5. — *Vacatio legis*, de qua in ipso canone 9 fit mentio, est « spatium temporis inter diem promulgationis et diem quo lex suum effectum incipit producere, concessum a legislatore, ut subditi possint interim legem cognoscere ». Ante Codicem disputabatur an admittenda esset, et quamdiu perduraret huiusmodi vacatio; et vexatae agitabantur hae quaestiones, utrum leges obligarent statim ac promulgatae, aut statim ac cognitae, aut quando praesumebantur ab omnibus cognosci. Generatim tenebatur cum S. Alphonso leges obligationem inducere elapso bimestri ab ipsarum promulgatione (1), uti erat in jure romano. Codex nunc rem dirimit per statuta huius Codicis, relate ad leges Pontificias.

Ad. Can. 10.

Canon 10 agit de *extensione legum relate ad tempus*. Nexum habet cum can. 4; sed iste pertractat de iuribus quaesitis, de privilegiis et indultis ante Codicem

(1) S. Alphonsus, n. 96, q. 2.

concessis, dum can. 10 ad omnes leges praesentes et futuras, generales et particulares se refert.

1. — **In jure romano** hoc quidem vigeat; et sueta forma legum reipublicae relate ad earundem effectum haec erat: «post hanc legem rogatam»: «Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari; nisi nominatim et de praeterito tempore, et adhuc pendentibus negotiis cautum sit». Ita Theodosius et Valentinianus in l. 7, C. 1, 14; «Quum conveniat leges futuris regulis imponere, non praeteritis calumnias excitare» (l. 65, C. 10, 31).

2. — **Jus Decretalium**, in nota citatum, pariter: «Quoties novum quid statuit ita solet futuris formam imponere, ut dispendiis praeterita non commendet: ne detrimentum (*haec est ratio dispositionis*) ante prohibitionem possint ignorantes incurrere, quod eos postmodum dignum est vetitos sustinere». S. Gregorius a. 598, 2. X. I. 2.

Item Gregorius IX: «... Cum leges et constitutiones futuris certum sit dare formam negotiis, non ad praeterita facta trahi, nisi nominatim in eis de praeteritis caveatur», (13,X,I,2). Quibus ex locis origo huius legis ostenditur: noster Codex ex Decretalibus Greg. IX eam desumpsit; et Greg. IX e Codice Justiniano (1).

3. — Exhibet hic canon aliam legis qualitatem, quod nempe lex *generatim* ad praeterita negotia non se extendat, neque ad illa quae adhuc pendent, sed tantum ad futura se referat.

Proprium enim legum et regularum est regulare actum, dirigere et *informare* facta; sed effectus qui olim acciderunt, jam facti sunt, jam informati sunt; et hac norma non amplius indigent. Unde effatum: «Lex non habet oculos retro», aut: «Lex non respicit retro».

Aliud dicendum esset si ageretur de legibus *declaratoriis*, nam hae leges nihil aliud faciunt quam jus conditum clarius exponere, nil novi constituentes. (Cfr. can. 17, § 2). Ex documentis apparebit si de talibus

(1) Etiam in Codice Italico, art. 2 delle «Disposizioni Generali» statuitur: «La legge non dispone che per l'avvenire: essa non ha effetto retroattivo».

legibus sermo sit, si, e. gr. in iis adhibeatur vox «declaramus»; si vero dicitur: «Declaramus et statuimus», tunc tantum quoad partem qua nova lex additur, lex ad futurum extenditur.

4. — Explicit can. 10 verbis: «*Nisi nominatim in eis de praeteritis caveatur*». Requirit enim aliquando publica utilitas ut legislator extendat, coarctet vim legum veterum aut eas immutet et corrigat; tunc necessitate mutationes praestolante, princeps suam jurisdictionem ad praeteritum extendere minime coarctatur: et si princeps hoc peragat, debet *nominatim* declarare.

Idem fuit **in jure veteri**, in nota citato: Bon. VIII legem ferens de potestate Legatorum S. Sedis praecepit ut extendetur «non solum ad futura, sed etiam ad praeterita et adhuc pendentia negotia» (c. 4. I, 15 in VI). — b). Clem. V legem statuit circa modum procedendi in causis beneficialibus, matrimonialibus, decimarum et usurarum: «volentes non solum ad futura negotia, sed ad praeterita et adhuc, etiam per appellationem, pendentia hoc extendi» (c. 2. II in Clem.). — c). Ex eodem Pontifice lege c. un. de probation. II, 7 in Clem.; et c. 1 de sentent. excomm. V, 10 in Clem.; quo in loco Clemens V, postquam reprobaverit religiosos data interdicta saepe violasse futilibus motivis nisos, (cfr. haec verba), praecipit eos interdicta servare debere, et addit: «Porro hanc sanctionem ad pendentia trahimus». — d) S. C. de Indulgentiis (21 Jun. 1893): «Habet vim retroactivam decretum ab hac S. Congregatione editum sub die 31 Jan. huius decurrentis anni, quoad dubium IX, in quo quaerebatur: An fideles qui inter Tertiarios unius Ordinis fuerint cooptati, cooptari etiam valeant inter Tertiarios alterius Ordinis — et cui responsum est: Negative». Responsio fuit affirmativa, sc. hoc decretum habet vim retroactivam; et concessa fuit libertas praefatis christifidelibus seligendi unum prae altero ex Tertiis Ordinibus.

Firmum ergo ex una parte illud habendo: «lex praeterita respiciens nunquam tollit jus quaesitum»; legislator valet alia cavere nominatim de praeteritis, non quasi possit actum jam positum tangere, sed solum *effectus adhuc perseverantes* eiusdem actus. Ita agit:

a) *Quoad effectus poenales*, poenis plectendo praeteritas transgressionem contra jus, sive per legem generalem, sive per sententiam in casibus particularibus (can. 2222).

b) *Quoad effectus irritantes*; potest enim legislator actus valide positos irritare per legem, uti potest hoc peragere per sententiam judicalem; dummodo actus sint irritabiles ex humana auctoritate; et certo constet de intentione legis seu de voluntate rescindendi in principe. Hoc agit legislator praesertim quando innovationes (vulgo *riforme*) vult inducere.

c) *Quoad effectus inhabilitantes*: nam uti iudex per sententiam aliquam declarare potest inhabilem etiam absque ulla culpa, ita princeps pro praeterito actu statuere potest aliquam inhabilitatem, tempus futurum spectans; e. gr. relate ad promovendum ad SS. Ordines. Et in casu, non agitur de poena peccati, sed de privatione alicuius juris ob defectum requisitae conditionis, *in ordinem ad bonum commune*.

Interpretatio et praxis. — a). Pontificia Commissio pro interpretatione Codicis, die 16 Octobris 1919, ad dubium: «Utrum vota religiosa simplicia perpetua ex parte voventis, emissa ante promulgationem Codicis in Religionibus votorum solemnium, sive virorum, sive mulierum, sint moderanda quoad modum dimissionis religiosorum et quoad effectus dimissionis a jure antiquo vigente ante Codicem. Resp.: «Affirmative».

Patet ratio decidendi: votum est *vinculum* quo religiosus religioni devincitur; et cum hoc vinculum emissum fuerit ante Codicem, quale tunc erat, tale remanet etiam post Codicem, qui non habet vim retroactivam. (Conferre praestat canones de dimissione religiosorum in Cod., lib. II, tit. XVI, praesertim can. 647 et 648, qui mutant aliquatenus veterem disciplinam).

b). Commissio Codicis, die 24 Nov. 1920 (Acta Ap. Sedis, XII, 573), ad dubium: «Utrum prohibitiones, de quibus in can. 642, obstant quominus religiosi officia vel beneficia adipiscantur, tantum si ad saeculum post promulgationem Codicis sint regressi; an etiam eos complectantur qui jam ante promulgationem Codicis extra religionem, venia pontificia, versabantur, non obstante canone 10».

Resp.: «Negative ad primam partem, affirmative ad secundam».

Non est inferendum hanc responsionem non congruere can. 10; agitur enim in can. 642 de lege quae etiam ante Codicem extabat, per decr. «Quum minoris» d. 15 Jun. 1909 et declarationem additam d. 5 Apr. 1910 (Cfr. Raccolta Muzzitelli, pag. 107).

c). Alia adducuntur (1): Si, e. gr., agitur de delegatione jurisdictionis data ante Codicem (cum hoc sit factum juridicum quod in instanti substantialiter perficitur), regitur veteri jure; si postea, canonibus Codicis.

Si agitur de incoepta sed nondum expleta praescriptione (factum juridicum quod temporis intervallo perficitur), sequi possumus vetus aut novum jus, attamen si praescriptio tempus coarctet de rebus eccles. uti evenit per can. 1511, § 2 (antea enim 40 anni requirebantur), Codicem sequi conceditur, sed salva ac tecta debent esse jura Ecclesiae, unde illa temporis periodus ante Codicem concessa ad haec jura vindicanda quae adhuc erat juxta jus vetus in legali expectatione minime minuenda est, cum obtineat in casu Regula *de jure quaesitio* non tollendo, et *jus tutelae* quod competit Ecclesiis. Pariter si quaedam privilegia hac de re concessa fuerant, ipsamet manent ad tramitem can. 4: ita concessum fuit Ordini S. Benedicti ut ejusdem bona non praescriberentur nisi spatio 60 annorum; bona Cistercensium et aliquot Ordinum mendicantium non nisi spatio 100 annorum.

Si facta juridica constant pluribus actibus, iisque essentialibus, et unus tantum positus fuerit, juri antiquo standum est: ita si clericus ad beneficium electus fuerit, sed nondum acceptaverit; aut si acceptaverit, sed nondum confirmatus fuerit; electione enim, seu acceptatione jura quaesita illi obveniunt; proinde fruitur statutis in can. 4.

d). Cfr. quidem potes quae ad can. 4 exposita fuerunt.

Ad Can. 11.

Statuit hic canon *quaenam sint leges irritantes et quaenam inhabilitantes*.

Leges irritantes vel inhabilitantes recurrunt potissimum in contractibus, testamentis, matrimonio, colla-

(1) Cfr. Toso «Comm. ad Lib. I Cod.» (ed. 1921, pag. 25).

tione beneficiorum, adoptione, votis professione religiosa et juramentis. De earum valore et extensione plures agitantur quaestiones apud canonistas, et hanc materiam « implexam, difficilem, salebrosam » appellat D' Annibale in sua « Summula » I, 211.

1. — *Lex irritans* ea est quae invalidos reddit seu nullius valoris actus qui aliter ex jure naturae, et ex principiis generalibus juris positivi vel humani, validi essent. Isti actus dici deberent actus *infecti* vel ex se *nulli*. *Irrito* enim perinde valet ac *irritum reddo* seu nullius momenti, (*in-ratus* — non ratus, effectu carens: a *reor* — statuo, constituo).

Ita si matrimonium celebratur absque Parocho, etc., contractus non sustinetur, et matrimonium est nullum: can. enim 1094 de forma celebrationis matrimonii, irritationem statuit, illa forma non observata. — Aliud exemplum habes in can. 1312, § 1 de irritatione votorum.

Lex inhabilitans « illa est quae incapacem reddit personam ad quosdam actus efficiendos »; unde est species legis irritantis relate ad effectum, quae tamen non attingit directe actum, sed personam.

Ita si clericus in sacris nuptias attentat, contractus est nullus: can. enim 1072 hanc inhabilitationem decernit pro clericis in sacris ordinibus constitutis. (Cfr. etiam can. 1073).

Cum hae leges ferantur pro bono communi, in commodum societatis, ut nempe arceantur fraudes, pericula et noxia a societate, non sunt considerandae, nec sunt *per se* poenales; ex eo vero quod irritatio cedit in gravamen agentis, imponi potest — et aliquando fit — in poenam delicti.

Leges irritantes aut inhabilitantes absque dubio obligant in conscientia: lex irritans obligat ad habendum eum actum ut invalidum; lex inhabilitans ad habendam illam personam ut incapacem: et exigit haec obligatio ut actus non sustineantur tanquam validi, neque ha-

beantur tanquam fons jurium et emolumentorum. Attamen advertatur: Si hae leges actum *prohibent et simul irritant* (uti sunt impedimenta matr.) obligant in conscientia ad omittendum actum: ita non licet matrimonium attentare cum impedimento dirimenti; si vero solum *irritant quin prohibeant* (uti sunt solemnitates testamentorum) obligant ad subeundos effectus irritationis, aut ante, aut saltem post sententiam judicis: ita si testamentum factum fuerit absque forma legali.

Animadvertunt theologi et canonistae legem irritantem cessare in casu impossibilitatis communis vel gravissimi incommodi communis; sed non constare eam desinere in casu impossibilitatis privatae vel gravissimi incommodi privati.

2. **In jure romano** perfecta censebatur lex, quae et vetabat aliquid fieri, et si factum fuisset *rescindebat*. Dein per authenticam interpretationem Theodosii et Valentiniani cautum fuit, ut ea, quae prohibebantur, si fuissent facta, *pro infectis* haberentur, licet legislator fieri prohibuisset tantum (1).

3. **Jus canonicum** hanc legem recepit, eam sanciendo inter Regulas Juris in Sexto: «Quae contra jus fiunt debent utique pro infectis haberi» (Reg. 64).

In praxi tamen haec lex strictissimae interpretationi subiiciebatur; quin imò practice potius illa regula obtinebat: «Multa fieri prohibentur, quae, si facta fuerint, obtinent roboris firmitatem» (2). (Cfr. D'Annibale, Summula, I, 211 - 212, quia in praxi, ante judicis sententiam, favendum est possessori, juxta illud: «Potior est in re pari causa possessoris» (3). Aliis verbis huiusmodi legibus plurimum in praxi dabatur tantum vis praecepti aut prohibitionis. Exemplum datur a citato loco Decretalium (c. 16, X, III, 31), in quo statuitur: «Professio nec fieri nec recipi debet intra tempus probationis; sed et facta et recepta tenet». (Legatur hic locus). Dein vero a Conc. Trid. aliud statutum fuit (sess. XXV, de regularibus, c. 15), et in Codice, can. 572 et 555, 2. (Conferantur hi loci).

(1) L. 5, C, I, 14.

(2) c. 16, X, de regularibus, III, 31.

(3) fr. 36, D. XXIX, 1.

4. Ad auferendam quācumque dubietatem, legislator perspicuam de hoc authenticam normam in Codice decernere voluit, et statuit: « *Irritantes aut inhabilitantes eae tantum leges habendae sunt, quibus aut actum esse nullum, aut inhabilem esse personam expresse vel aequivalenter statuitur* ». Non omnes ergo leges aliquid prohibentes aut vetantes irritant aut inhabilitant; — nec est locus praesumptioni; — non sufficit ut lex aliquid prohibeat; (si prohibet, facies actum peccaminosum, inutilem); sed debet insuper statui actum esse *nullum*, personam esse *inhabilem*; et statui *expresse* aut *aequivalenter*: agitur de irritatione et inhabilitatione *explicita*, cum clavis et expressis verbis significatur; de *implicita*, si per verba aequipollentia. E. gr. can. 1067 expresse declarat invalidum matrimonium contractum a viro ante 16 annum completum, et a muliere ante 14 annum completum. — Can. 2294, § 1, 2390 § 2, 2394 n. 1, 2395 decernunt quinam ipso facto incurrant inhabilitatem ad beneficia. — Can. 2368 § 1 circa inhabilitatem confessoriorum sollicitantium, pro confessionibus excipiendis. — Vide etiam can. 2413, 2345, 2346.

Ad Can. 12.

Iste canon et duo sequentes *de subjecto* legum ecclesiasticarum agunt; et praesens canon inquit: *Quis est legum ecclesiasticarum capax?*

1. — Non est sermo de jure divino naturali, neque de jure divino positivo: *Juri divino naturali* omnes homines subiiciuntur; si adhuc infantes aut habitualiter amentes, *actu primo*; unde induci nequeunt ad actiones contra illud jus, e. gr. ad blasphemiam, ad impudicitiam, ad occisiones, ad furta; sed *non actu secundo*, unde nonnisi materialiter, et non formaliter, cum usum rationis nondum habeant, hoc jus trasgredi valent.

Juri divino positivo pariter omnes tenentur, sed non ligantur illis legibus divinis positivis, quae baptismum supponunt, si nondum baptismum susceperint. Tenentur ergo infideles lege divino-positiva amplectendi fidem et baptismum recipiendi: quo suscepto, omnibus legibus div. positivis ligantur. Satis hoc demonstratur ex illis verbis Mth. XXVIII, 19 et 20: «Euntes ergo, docete omnes gentes, baptizantes eos... docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis». Neque sermo est de illis legibus ecclesiasticis, quae sint potius interpretationes vel determinationes juris divini, cum hae leges sint accensendae ipsi juri divino.

2. Agitur heic *de legibus mere ecclesiasticis*, de illis sc. quas Ecclesia condidit praeter jus div. posit., et secundum jus naturae.

Et quaeritur: quinam subsunt legibus Ecclesiae?

Canon respondet *per restrictiones*, seu *per exclusionem*, eos indicando qui ab observantia harum legum subtrahuntur: aut ab *ipso jure divino*, aut a *jure naturali*, aut a *jure positivo ecclesiastico*:

a) *Ex jure divino* legibus ecclesiasticis non tenentur qui baptismum non receperunt.

In jure Decretalium, in nota citato. habemus quod Inn. III scripserat: «(Pagani) constitutionibus canonicis non arctantur: quid enim ad nos, secundum Apostolum (1) de his, quae foris sunt, judicare»? (c. Gaudemus 8, X. IV, 19).

Codex hoc principium canonizat in can. 87: «Baptismate enim constituitur homo in Ecclesia Christi *persona*». Baptisma vero validum debet esse; nec sufficit *putativum*.

Nam ut quis sit de corpore Ecclesiae; per actum validum sc. *per reale ligamen*, uniri debet ecclesiasticae societati: nullibi enim Deus statuit ut baptismus puta-

(1) 1.a ad Cor. V. 12.

tivus eundem effectum ac validus produceret. Nec Ecclesia hoc supplere potest, cum agatur de re juris divini. (Ita, merito, Lehmkuhl, Billot, Wernz, etc., dum Palmieri et Pesch aliter opinari videntur).

Neque in contrarium adduci potest c. 2 de presbytero non baptizato, X, III, 43, nam ibi Inn. II non dicit hunc ad corpus Ecclesiae pertinuisse; sed solum solutum fuisse a peccato originali propter baptismum flaminis. (Cfr. hunc locum).

Baptista triplex distinguitur: *aquae* (seu *fluminis*), *desiderii* (seu *flaminis*), et *sanguinis*. Primum tantum est sacramentum, ipsum characterem militiae in Ecclesia imprimit, ipsum solum civitatem confert in Ecclesia (can. 87). Nec cathecumeni tenentur, simpliciter ex hoc quod nondum baptisma receperunt, et ideo non sunt personae in Ecclesia.

Ex adverso subsunt legibus ecclesiasticis omnes qui subditi Ecclesiae facti sunt, quamvis defecerint in apostasiam, in haeresim, in schisma, nisi intercesserit expressa aut tacita dispensatio vel consuetudo legitime inducta (dispensatio, e. gr. datur in can. 1099, § 2, citato in *nota*).

b) *Ex jure naturali* non subsunt Ecclesiae legibus qui, quamvis baptizati «sufficienti rationis usu non gaudent».

Non subsunt hisce legibus, qui rationis usu non gaudent, uti infantes, quia nondum illum usum assecuti sunt, neque amentes, neque qui sufficienti rationis usu non fruuntur; ii nempe qui habitualiter insaniunt, et proinde stabili regula dirigi nequeunt ad finem communem societatis.

Isti enim non percipiunt praeceptum positivum, nec eis insitum est a natura. Impune ergo hisce omnibus, diebus esurialibus, carnes apponuntur.

Sunt vero subjecti legum ecclesiasticarum, *licet actu* ipsis non teneantur: ebrii, dormientes, amentes tempo-

rales qui lucida habent intervalla, monomaniaci, quatenus monomania in eis non impediatur ipsam observantiam (1). Aliis verbis isti *radicaliter* subiiciuntur legibus ecclesiasticis; *sed actualiter* non tenentur. Legis enim est « actus humanos ordinare », et isti in sua actuali conditione actus *humanos* (« qui a deliberata voluntate procedunt ») elicere non valent.

c) *Ex jure positivo ecclesiastico*: « Nec qui, licet rationis usum assecuti, septimum aetatis annum nondum expleverunt ». *Communis* semper fuit inter auctores haec doctrina, desumpta a *communiter contingentibus*, et fundata in praesumptione facti: communiter post septennium, homines usum rationis sunt satis assecuti.

Septennium debet esse expletum; juxta supputationem definitam in can. 34, § 3, 1º, 3º.

In dubio, usus rationis praesumitur, juxta sensum can. 88, quem praestat heic referre: « § 1. Persona quae 21 aetatis annum explevit, major est; infra hanc aetatem, minor. — § 2. Minor, si masculus, censetur pubes anno 14º, si femina anno 12º completo. — § 3. Impubes, ante plenum septennium, dicitur infans seu puer vel parvulus, et censetur non sui compos; expleto autem septennio, usum rationis habere praesumitur. Infanti assimilantur quotquot usu rationis sunt habitu destituti ».

Pueri ergo, expleto septennio, omnibus legibus ecclesiasticis tenentur quae eorum aetati conveniunt, ut abstinencia a carnibus, praecepto Missae, annua confessione, etc.; non vero jejuniis etc., (can. 1254, § 2), ac pariter « impuberes excusantur a poenis latae sententiae, et potius punishmentibus educativis, quam censuris aliisve poenis gravioribus vindicativis corrigantur » (can. 2230).

3. — Explicit canon: « Nisi aliud jure expresse caveatur ». Aliud cavetur can. 906, de praecepto annuae

(1) Cfr. D'Annibale, *Summula*, I, n. 204.

confessionis; — can. 859, § 1, 860, de communione paschali; — can. 854, § 2, 940... de sacramentis in periculo mortis recipiendis.

4. — *Peculiaris quaestio* est heic expendenda de *excommunicatis, haereticis et schismaticis*.

Excommunicati, haeretici, schismatici plene subsunt auctoritati Ecclesiae, nam per baptismum facti sunt subditi Ecclesiae; et non debent, ut ita dicatur, commodum reportare ex proprio delicto: omnibus ergo legibus Ecclesiae *per se tenentur*. Attamen *per accidens* a nonnullis legibus excusantur; aut quia expresse ab eis dispensantur (cfr. can. 1099, § 2), aut quia prohibentur ponere nonnullos actus (ut Missam audire, cfr. can. 2259), aut quia Ecclesia ad quaedam non intendit eos obligare, ne peccata multiplicentur.

Ecclesia intendit illos obligare legibus quae spectant bonum commune, et ordinem publicum tumentur, sc. legibus proinde irritantibus, (e. gr. de impedimentis matrimonialibus); inhabilitantibus, generalibus de delictis et poenis, etc. Si nati et educati fuerint in Ecclesia, vel ad eam conversi et postea defecerint, tenentur pariter legibus *quae respiciunt propriam sanctificationem*; quod si nati et educati fuerint in haeresi vel in schismate, non videntur teneri hisce legibus, e. gr. de festis, de abstinentia et jejuniis: (*probabile* hoc dicitur a nonnullis auctoribus; ergo in praxi teneri potest ut certum; — ab aliis negatur, sed et isti habent hos haereticos et schismaticos a peccato excusatos propter eorum ignorantiam).

Nunquam tamen catholicus posset eis violationem harum legum suadere, cum Ecclesia non permittat ut a catholicis ad agendum contra legem inducantur.

Interpretatio et praxis. a) *Pontificia Commissio* pro Codicis interpretatione die 3 Januarii 1918, ad dubium (ab Ordinario Campivallensi propositum et a Card. Farley, Archiepisc. Neo-Eboracensi transmissum): «Utrum pueri, qui etsi septimum ae-

tatis annum nondum expleverunt, tamen ob aetatem discretionis, ad primam Communionem admissi iam fuerint, teneantur duplici praecepto Confessionis saltem semel in anno, et Communionis semel in anno, saltem in Paschate?».

Resp. «Affirmative».

Et ratio in aperto est. Nam quamvis can. 12 statuatur: «Legibus mere ecclesiasticis non tenentur... qui licet rationis usum assecuti, septimum aetatis annum expleverunt», subdit tamen «nisi aliud in jure *expresse* caveatur». Iamvero in can. 859 § 1 et 906 *expresse* cavetur: «Omnis utriusque sexus fidelis *postquam ad annos discretionis*, idest ad usum rationis, pervenerit, etc.», sc. tenetur ad confessionem saltem semel in anno, et «debet semel in anno, saltem in Paschate, Eucharistiae sacramentum recipere».

In hoc duplici praecepto duo sunt considerata: praecepti substantia et impletionis tempus: primum pertinet ad jus divinum positivum; idcirco quaelibet persona physica ecclesiastica statim eo tenetur, ac usum rationis adepta; alterum ad jus ecclesiasticum spectat et pendet a legislatore.

Quare dubium huic quaesito aequivalet: Postquam auctoritas ecclesiastica per admissionem ad primam Communionem recognoverit puerum adeptum esse usum rationis ac proinde utroque praecepto jure divino teneri, tenetur ne statim etiam praecepto ecclesiastico de tempore, sc. semel in anno, saltem in Paschate? Et affirmativa debet esse responsio.

b). Alii practici casus indicantur a quibusdam locis *juris veteris* in nota citati:

1) c. 4. X, de consanguinitate et affinitate, IV, 14: «Matrimonium ante conversionem contractum non est post baptismi lavacrum separandum... quamvis infideles conjuncti sint in gradu prohibito a lege canonica».

2). Conc. Trid., sess. XIV de poenitentia, c. 2: «Constat baptismi ministrum judicem esse non oportere, cum Ecclesia in neminem judicium exerceat, qui non prius in ipsam per baptismi juanuam fuerit ingressus».

3). S. Officium, 19 Apr. 1837: Matrimonium ratum non consummatum paganorum non producit honestatem publicam, neque proinde censetur impedimentum dirimens post eorum conversionem».

Ante Codicem impedimentum dirimens publicae honestatis erat «illa propinquitas orta (non per conjunctionem corporum, sed animorum) ex sponsalibus validis usque ad primum gradum post Conc. Trid.; et ex matrimonio rato non consummato

— etiam invalido, non tamen ex defectu consensus — usque ad quartum gradum; prohibens ne matrimonium contraheretur inter sponsum aut virum et consanguineos sponsae aut uxoris, et vice versa». Aliud est nunc, post Codicem, impedimentum publicae honestatis; can. 1078).

4). S. Officium, die 26 Augusti 1891 respondit «affinitatem, quae in infidelitate naturaliter contrahitur ex copula tum licita tum illicita, non esse impedimentum pro matrimoniis, quae in infidelitate ineuntur; evadere tamen impedimentum pro matrimoniis quae ineuntur post baptismum, quo suscepto infideles fiunt subditi Ecclesiae, ejusque proinde legibus subjecti.

5). Prop. Fide, 23 Aug. 1852, ad dubium: «Vir infidelis, qui ante baptismum copulam habuit cum infideli uxore alterius, cui, annuente muliere fidem de futuro matrimonio acceptante, mortem intulit, potestne post utriusque baptismum matrimonium inire cum dicta muliere?» respondit: «Affirmative». Et ad aliud dubium: «Possuntne hoc matrimonium contrahere, si quando patrarunt ista crimina, una pars fuerit christiana?» respondit: «Negative». (1)

Ad Can. 13.

Agit hic canon de *subjecto* legis ecclesiasticae, ratione loci. In canone praecedenti modo generali hoc dictum fuit; et declaratum fuit modo negativo, sc. «qui non tenetur» legibus ecclesiasticis: nunc subjectum determinatur, sub respectu extensionis legis. Hac ratione perpensa, leges aut sunt generales, aut particulares, et in duabus partibus tota res statuitur.

1. «*Legibus generalibus tenentur ubique terrarum omnes...*»

Ratio est quod: Ecclesia *catholica* est; non coarctata ullis limitibus, extenditur in fines orbis terrarum. Et S. Pontifex sive directe, sive in CC. Oecumenicis, sive per SS. Congregationes RR., leges, decreta, normas fert

(1) Cfr. Collectaneam S. Congregationis de Propaganda Fide, Vol. I. num. 1079; et Gasparri «De matrimonio», Vol. I, num. 741, (editio III. a. 1904).

pro omnibus. Neque dicendum est quod leges generales praecluduntur in Codice, cum in futurum aliae condi possint, uti expresse dicitur in Motu-proprio « Cum juris canonici » Ben. XV, 15 Sept. 1917. Et hae leges, cum non restringantur finibus territorii, comparari possunt *legibus personalibus*, quae semper et ubicumque vigent ac valent.

Codex hanc generalem legislationem praebet, eiusque plures canones has leges statuunt. Procul dubio sunt leges generales, quando lex utitur verbis « omnes fideles » (can. 119), « cuivis fidei » (can. 905), « nemini » (can. 857), « omnis utriusque sexus fidelis » (can. 859, § 1 et 906) : ex significatione verborum patet.

Insuper sunt leges generales illae, quibus tenentur omnes non in genere, sed, ut statuit hic canon, « omnes pro quibus latae sunt ». En, e. gr. canones cap. IX, tit. VIII, lib. II (cann. 451 et seqq.) statuentes munia parochorum : hae leges sunt generales pro omnibus parochis juxta sensum et praescripta data; et sic porro.

Congruunt illae regulae brochardicae seu doctrinales : « Verba generalia generaliter i. e. sine distinctione sunt intelligenda, nisi propter aliam legem distinguantur ». Ratio datur in cap. « Quia circa » de privilegiis : « (legislator) cum nihil exceperit et potuerit exceperisse » (c. 22. X. V, 33). — « Indefinita loquutio aequipollet universali » : practice enim, non vi vocis, quam potius ex rationabili interpretatione, indefinita loquutio est universalis.

Ex jure veteri, in nota citato, res firmatur:

a). C. 1 de constitutionibus, X. I, 2: «Canonum statuta custodiantur ab omnibus. Et nemo in actionibus vel judiciis ecclesiasticis suo sensu, sed eorum auctoritate ducatur». (Ex Conc. Meldensi in Gallia, a. 845).

b). Conc. Trid., sess. XXV de ref. cap. 18: «Sciunt universi, sacratissimos canones ab omnibus, et quoad eius fieri potest, indistincte observandos».

2. Ut « *legibus conditis pro peculiari territorio* » quique subiiciantur, oportet ¹⁶⁾ ut agatur de iis *pro quibus latae sunt*; nam plures leges peculiares, uti etiam vidimus de generalibus, feruntur pro coetu quodam personarum, e. gr. pro Capitulis, parochis, confraternitatibus, etc.: hoc ex contextu apparet. Et dari possunt hae leges a R. Pontifice et ab inferiori legislatore, seu a Praelato huius vel illius territorii.

2^o) De iisdem « *qui ibidem domicilium vel quasi-domicilium habeant* ». Nam lex est ad bonum subditorum, et pro particularibus locis quis fit subditus per domicilium vel quasi-domicilium, minime vero per simplicem actuale commorationem in aliquo loco.

Ex jure veteri, in adnotatione citato: celebre est illud Bonifacii VIII, c. 2 de constitutionibus, I, 2 in VI: «Extra territorium jus dicenti impune non paretur». Nam non potest quis «supra jurisdictionem suam jus dicere» (fr. 20, D. II, 1). Vera tamen remanent quae exposuimus in commentario ad can. 8, super hoc loco Bon. VIII.

Quomodo vero domicilium aut quasi-domicilium acquiratur statuit can. 92: « § 1. Domicilium acquiritur commoratione in aliqua paroecia aut quasi-paroecia, aut saltem in dioecesi, vicariatu apostolico, praefectura apostolica; quae commoratio vel coniuncta sit cum animo ibi perpetuo manendi, si nihil inde avocet, vel sit protracta ad decennium completum.

§ 2. Quasi-domicilium acquiritur commoratione ut supra, quae vel coniuncta sit cum animo ibi manendi saltem ad maiorem anni partem, si nihil inde avocet, vel sit reapse protracta ad maiorem anni partem ».

§ 3. Domicilium vel quasi-domicilium in paroecia vel quasi paroecia dicitur *paroeciale*; in dioecesi, vicariatu, praefectura, non autem in paroecia, vel quasi-paroecia, *dioecesanum* ».

Aut agatur de domicilio *necessario*, quod competit uxori a viro legitime non separatae, et insuper competit amenti, et minori, juxta statuta can. 93 (1).

Nec amissum sit, et utrumque amittitur discessione a loco cum animo non revertendi, salvo praescripto can. 93 » (Can. 95).

3º) Demum requiritur ut « simul actu commorentur »; i. e. de facto, tempore urgentis legis inveniantur in loco domicilij aut quasi-domicilii, etiamsi brevi tempore. Unde contingit, ut obligatio legis suspendatur statim et illico pro discedentibus e territorio.

Concludendó: ut quis legibus particularibus teneatur debet esse « de territorio et in territorio ».

« *Firmo praescripto can. 14* » qui statuit de iis qui quamvis domicilium vel quasi-domicilium habeant, tamen *peregrini* facti sunt, et de *vagis*: de quibus in subsequenti canone.

Quaeri potest sub hoc canone: « *Utrum legislatores ecclesiastici subiiciantur legibus a se latis et quomodo* ».

R. — Si potestas quae leges condidit ad *collegium* pertineat (uti contingit in Concilio provinciali, vel plenario, vel oecumenico), singuli legislatores tenentur illis legibus collegialiter conditis: ita Episcopi tenentur legibus in Conciliis sive oecumenicis sive topicis latis (cfr. can. 291, § 2); pariter superiores religiosi ligantur legibus Capitulorum (cfr. Can. 501-502). R. Pontifex excipitur, cum, nedum membrum, caput sit Concilii oecumenici.

Legislator particularis suis legibus non tenetur *quoad vim coactivam*, sub poena, quia « neque imperare sibi, neque se prohibere quisquam potest » (fr. 51, D. IV, 8); unde Ulpianus dicebat: « Princeps solutus est a legibus », cum nemo proprie cogatur a seipso.

(1) Adnotetur vero quod: « Minor infantia egressus (*seu post expletum septennium*) potest quasi-domicilium proprium obtinere; item uxor a viro legitime non separata, legitime autem separata etiam domicilium », c. 93, § 2.

Neque tenetur eius successor, cum legislator et successor sint eadem persona juridica : « par in parem non habet imperium » (c. 20 de Elect.); *quoad vim directivam* (non dicerem *praeceptivam*) sub culpa, teneri potest non directe vi suae legis, sed indirecte ex honestate, quatenus cum communitatem eiusve membra sibi proponat in determinatum finem per illas leges dirigere, abso-
num apparet quod ipse aliter et contrarie agat et se non conformet communitati. Ex hoc S. Alphonsus censet illum sub levi culpa teneri (I, 154) et S. Thomas ait « teneri ex levi saltem obligatione ad servandas suas leges, etiam leges latas a praedecessoribus » (1). Quoad vim directivam legislator singularis propria voluntate subditur : « Quod quisque juris in alterum statuit, ipse eodem jure uti debet ». (c. 6, X, I, 2). Et Sapiens : « Patere legem, quam tu ipse tuleris ». Etiam Theodosius et Valentinianus : « Digna vox est majestate regnantis, legibus alligatum se principem profiteri : adeo de auctoritate juris nostra pendet auctoritas. Et revera majus imperio est subiicere legibus principatum ». (C. de legibus et constit., Lib. IV). Et in Mtth. XIII, 4, im-
properantur « qui dicunt, et non faciunt », et qui « aliis onera gravia imponunt et ipsi nec digito volunt ea mo-
vere ». (Cfr. c. 1, C. XXV, q. 1).

Ad Can. 14.

Statuit Can. 91 : « Persona dicitur *incola*, in loco ubi quasi-domicilium habet » : et in duobus can. praecedentibus de incolis et advenis fuit sermo, quatenus sunt subjectum legis.

Nunc de *peregrinis* et *vagis*.

Peregrinus (per agros transiens) dicitur « qui versatur extra domicilium et quasi-domicilium quod adhuc

retinet » (can. 91). *Vagus* « qui nullibi domicilium habet vel quasi domicilium ». (ib. in can. 91).

1^o. *Peregrini non adstringuntur legibus particularibus sui territorii quamdiu ab eo absunt*. Ratio est quod illae leges sunt pro territorio latae, et necessitatibus illius territorii consulunt.

De motivo quo peregrini absunt non est inquirendum; etiamsi ad eludendam legem absint, eximuntur, « nec videtur vim facere, qui jure suo utitur », uti legitur in fr. 155, D. L, 17. Excipiendus esset casus legis superioris universalis, quae vetaret transitum ab uno territorio ad aliud in fraudem alicuius legis particularis. Antiquitus haec lex habebatur praecipue in matrimonii celebratione, (lex tridentina erat territorialis, sed simul personalis), et in casibus reservatis; sed can. 900 aliud habet: « Quaevis reservatio omni vi caret...

3^o *Extra territorium reservantis, etiamsi dumtaxat ad absolutionem obtinendam poenitens ex eo discesserit*. Antiquitus ratio urgebatur doli, seu dolosi egressus ad defraudandam legem; hodie, e contra, consideratur quod « nullus videtur dolo facere, qui suo jure utitur ».

Imo ex hoc ipso quod in alieno territorio versantur, legibus favorabilibus loci frui possunt, juxta Reg. J. 15 in VI « favores convenit ampliari ». Nec illud opponi potest: « Qui sentit commodum, et onus sentire debet » (e. Reg. J. 55 in VI), nam hoc dictum fuit de rebus *stricte et intime connexis*, (e. gr. de oneribus et honoribus illius qui munere parochi fungitur); et non est ad alia extendendum.

Nisi aut earum transgressio in proprio territorio noceat, aut leges sint personales. In primo enim casu, potest quis dici adhuc praesens in territorio, *ratione effectus*; ut si quis, extra territorium degens, divulgaret diaria, libros vetita per legem dioecesanam: effectus

(1) S. Th. 1.a 2.ae, q. 96, art. 5 ad 3.um

huius transgressionis territorium afficit. Unde illae leges dici possunt *territoriales* quoad observantiam, sed *personales* quoad obligationem: ita leges residentiae, assistendi Synodo vel Concilio, revertendi ad propria intra determinatum tempus: hae leges sequuntur subditos velut umbra corpus.

In secundo casu idem repetendum, ac in comm. ad can. 8, § 2: hae enim leges personis adhaerent « prout lepra cuti ».

2^o. *Neque legibus territorii in quo versantur*; huiusmodi leges sunt revera territoriales; et peregrini cum illic non habeant domicilium, aut quasi-domicilium, neque eis tenentur, etiamsi latae fuerint a R. Pontifice pro illo territorio; (cfr. can. 13, § 2).

Contra hanc opinionem, quae facta est lex, obiciebantur verba S. Ambrosii ad Augustinum, c. 11, D. 12 in Decreto Gratiani relata: «Mater mea Mediolanum me consecuta, invenit Ecclesiam Sabato non jejunantem: coeperat fluctuare quid ageret. Tunc ego consului de hac re beatissimae memoriae virum Ambrosium. At ille ait: Cum Roman venio, jejuno Sabbato: cum Mediolani sum, non jejuno. Sic, etiam tu, ad quam forte Ecclesiam veneris, eius morem serva; si cuiquam non vis esse scandalo, nec quemquam tibi». Sed hoc responsum habitum semper fuit uti consilium, et non uti praeceptum: quod eadem verba innuunt; nam sic loquitur Ambrosius, «Ne cuiquam sis scandalo».

Iis exceptis quae ordini publico consulunt, vel actuum sollemnia determinant. Ratio est quia illae latae fuerunt ad praecavendum a delictis, eaque poenis prosequenda. *Ratione enim delicti* subditi fiunt, forum loci sortiuntur, juxta can. 1566: «§ 1 Ratione delicti reus forum sortitur in loco patrati delicti. § 2 Licet post delictum reus e loco discesserit, iudex loci jus habet illum citandi ad comparendum, et sententiam in eum ferendi ». Secus delicta impunita manerent, ordo publicus, qui legibus poenalibus tuetur, inulte perturbaretur; et contempta legum majestas invindicata esset.

Ita tenentur legibus, *quarum transgressio afferret damnum, par vel simile, ac si ab incola violatae fuissent*, e. gr., quae regulant importationem vel exportationem mercium, usum armorum, etc.; quarum violatio scandalum gignit, e. gr. si aliquis Ordinarius prohibeat suos clericos a theatris frequentandis; quae versantur circa res in territorio sitas; quae latae sunt expresse pro peregrinis: ita si Ordinarius condiciones constituat servandas in sua dioecesi a sacerdotibus extra-dioecesanis qui velint celebrare (juxta can. 804). Haec enim omnia ordini publico consulunt.

Relate vero ad leges quae actuum sollemnia determinant, uti contractus (cfr. can. 1529), testamenta, (can. 1301, § 2), judicia, illud obtinet: «Locus regit actum». Et can. 1565, § 1 decernit: «Ratione contractus pars conveniri potest coram Ordinario loci in quo contractus initus est vel adimpleri debet».

Advertatur vero responsio data die 14 Julii 1922 a Commissione Codicis, ad dubium *de foro competenti* can. 156: «Utrum, ad normam can. 1565, § 1, pars ratione contractus conveniri possit coram Ordinario loci, in quo contractus initus est vel adimpleri debet, etiamsi e loco discesserit».

Resp. Negative, salvo praescripto § 2 citati canonis. Et in hac 2 § excipitur casus quo praevia intercesserit declaratio obligationis relate ad locum.

3º. *At legibus generalibus tenentur, etiamsi hae suo territorio non vigeant.*

Agitur de legibus generalibus: idcirco omnes eis ligantur et ubique locorum (juxta can. 13, § 1); etiamsi hae leges in suo territorio non vigeant, aut per indultum (e. gr. si obtenta fuerit dispensatio ab abstinencia et jejuniis in feriis quatuor temporum), aut privilegium, aut per concordatum, aut legitimam consuetudinem: quae omnia *territorialia* censentur; unde extra illud territorium non prosunt.

Aliud est si huiusmodi *privilegia, indulta, dispensationes* sint personalia : hoc enim in casu ubique vigent et personam sequuntur. Cavendum tamen, ne occasio detur scandali.

Si vero hae leges generales « in loco in quo versantur non obligent », tunc *ex benignitate juris*, etiam ad peregrinos favor extenditur, nam « favores convenit ampliari » (Reg. J. 15 in VI); ita tenemur eis ubique, ex eo quod ubique vigent; sed si quo in loco non vigent, ratio obligationis deest.

2. *Vagi obligantur legibus tam generalibus quam particularibus quae vigent in loco ubi versantur.*

Antea disputabatur de extensione subiectionis vagorum. Nunc vero Codex in can. 94, § 2 explicite decernit : « Proprius vagi parochus vel Ordinarius est parochus vel Ordinarius loci in quo vagus actu commoratur ». Et merito, nam nulli permittitur sine lege vagare. Idcirco vagi tenentur legibus particularibus loci; necnon generalibus quae in loco vigent.

Interpretatio et praxis.

a) *Commissio pro Codicis interpretatione*, die 24 Nov. 1920, ad dubium de reservationibus: «Utrum ad normam can. 893, § 1 et 2, peregrinus teneatur reservationibus loci, in quo degit»; Resp. «Affirmative». (Agit citatus canon de reservatione peccatorum).

b) *S. Congregatio Concilii*, in «Namurcen.» die 15 Februarii 1924, ad dubium: «An et qua die, tempore Quadragesimae, peregrini teneantur servare abstinentiam sabbati in locis ubi ex speciali dispositione S. Sedis eadem abstinentia debet servari feria quarta»; respondit: «Teneri alterutra die ad libitum, remoto tamen scandalo».

Hac responsione, firmo quod peregrini tenentur ad leges universales Ecclesiae, ubique, permittitur eis optio seligendi inter jus commune et jus particulare ubi hoc vigeat.

Addere juvat quod, cum nulla adsit obligatio praeceptum bis adimplendi, prono fluit alveo legem in uno loco adimpletam non amplius urgere, etsi agitur de lege communi quae in territorio ad quod quis pergit tunc incipiat obligare. Attamen alia obligatio oriri potest, ut scandalum nempe devitetur.

c) Cum lex jejunii, juxta can. 1251, § 1, «non vetet aliquid cibi mane et vespere sumere, servata tamen circa ciborum quantitate et qualitate probata locorum consuetudine», quaesitum fuit an peregrini qui, e. gr. Romam veniunt ratione Jubilaei, servare debeant consuetudinem Romanam quae prohibet lacticinia mane et vespere dierum jejunii, aut possint morem locorum originis servare qui lacticinia permittat.

Juxta quae dicta sunt de can. 14 § 2 videtur peregrinos servare posse consuetudinem locorum originis. Sed S. C. Concilii die 15 Nov. 1924 ita reposuit Praesidi Comitatus centralis peregrinationum Jubilaei. «Nell'udienza del 4 corr. mese, fu riferita al S. Padre la domanda della S. V. R.ma relativa alla dispensa dal digiuno e dall'astinenza per i pellegrini che verranno a Roma nell'occasione dell'Anno Santo. Sua Santità si è degnata concedere la dispensa dalle dette leggi *durante itinere*. Quanto poi a *permettere* che i pellegrini, in Roma, in quanto a cibi e digiuni possano ugualmente seguire gli usi e le consuetudini dei rispettivi loro paesi, la stessa Santità Sua ha dichiarato che è disposta a concedere tale indulto qualora i singoli direttori dei pellegrinaggi ne facciano domanda scritta». Hisce verbis significatum est legem generalem exigere abstinentiam ab illis cibis, quamvis singulis regionibus concedatur in can. 1251 § 1 sequi consuetudinem loci; et cessare idcirco pro omnibus hanc concessionem ubi non habetur, nam ibi necesse est super hoc *indultum* obtinere.

Ad Can. 15.

Canones 15 et 16 agunt *de obligatione legis*; et quaestio quae in canone 15 ponitur haec est: «*Quaenam obligatio in dubio juris et in dubio facti?*»

1. Prae primis *de significatione verborum*: *Dubium* (ex radice *du*, - duo) est «suspensio mentis assensus inter duas propositiones contradictorias». In hoc statu, quo mens certitudine caret, ipsa haeret anceps; neutri propositioni assentitur, a neutra dissentit, cum firmum judicium non possideat. Agendum tamen est practice,

nisi in illam ridiculam incertitudinem et damnosam inertiam incidere velimus asino philosophi Buridani (m. post a. 1350) tributam, qui coram duobus acervis fœni ejusdem qualitatis, quantitatis ac coloris, fame moriebatur, cum motiva praelationis non invenisset pro alterutro præsumendo: dubium omnino tollendum per principium reflexum.

Sed ad hoc videndum est de *quali* dubio agatur.

Est: a) *negativum*, si mens neque negandi neque affirmandi motivum habet: (in *ignorantiam* recidit); — *positivum*, si mens motiva utrinque habeat affirmandi et negandi, sed iudicium nequit dare, quia illa motiva plus minusve mutuo se elidunt. Hoc dubium est *strictum* si mens, quasi aequa lance haerens, revera assensum suspendit; est *latum* si in unam partem inclinatur cum formidine oppositi.

b) Est *juris* et *facti*: *juris* si certo non constat de existentia, de vi et comprehensione aut de cessatione legis; ita si dubitem me agere debere in hisce adiunctis hoc vel illo modo; si dubitem legem id vetare; legem abrogatam fuisse necne, aut ei derogatum fuisse per privilegium, per consuetudinem, vel se extendere hucusque, aut dispensationem adesse in casu, e. gr., num in talibus adiunctis teneamur recitatione Breviarii.

Facti, si, dum lex agnoscitur, non constat de existentia vel circumstantiis alicuius facti particularis. Ita si dubitem num in cibo adsit jusculum.

c) Est *objectivum* et *subjectivum*: *objectivum* quando profecto ei respondit dubium factum aut dubium jus.

Subjectivum, cum in rerum natura nullum dubium factum aut dubium jus ei respondet, sed absque fundamento illud menti inhaeret.

In hoc canone sermo est de *dubio positivo* et *objectivo*, sive *juris*, sive *facti* (minime de dubio negativo et de subjectivo, quae extra mentem nihil sunt); de dubio

negativo et de dubio subjectivo potius dicendum erit in can. 16, cum in *ignorantiam* recidant.

Nec opus est adnotare, heic non agi de dubiis *circa legem divinam*, aut *circa materiam et formam in Sacramentis*, de qua in Theol. Mor., praesertim ubi *Probabilismus* exponitur, ac teneri posse docetur; cauto tamen de nonnullis casibus qui potius extranei sunt materiae probabilismi, sc.: 1) ubi agitur de medio ad salutem necessario; 2) de valore sacramenti; 3) de certo jure alterius (de jure e. gr. ad vitam; ita non licet medicinam dubie mortiferam experiri cum infirmo, quasi *in corpore vili*): inscriptio huius *tituli* Codicis est «De legibus ecclesiasticis», ac proinde de eis tantum loquimur.

In jure veteri caput «Ne innitaris» (5, X, I, 2) ansam pluribus dederat, e. gr. Fagnano, defendendi probabiliorismum: «Ne innitaris prudentiae tuae. Prudentiae suae innititur, qui ea, quae sibi agenda vel dicenda videntur, Patrum decretis praeponit». Sed alius profecto est sensus huius canonis 15.

2. *Ratio huiusmodi 15 canonis haec est*: scimus quod lex est *vinculum morale*, eiusque primarius, immediatus, essentialis effectus est *obligatio*: inquirimus ergo: hoc imperium legis quiescit ne, cum dubia lex est? Lex dubia est ne vera lex? Et responsio in illud resolvitur: «Dubia lex, nulla lex», sensu tamen intento in hoc can. 15.

I. «*Leges, etiam irritantes et inhabilitantes, in dubio juris non urgent*».

Leges ecclesiasticae *omnes*, etiam irritantes et inhabilitantes (de quibus in can. 11) *in dubio juris* — e. gr. de significatione verborum, conditionum vel clausularum, de extensione ad quosdam actus, etc. —, non urgent, sc. vim obligandi suspendunt.

Jam *Regula Juris* 57 in VI implicite hoc statuerat: «Contra eum, qui legem dicere potuit apertius, est interpretatio facienda», ad hoc ut vitentur incommoda ex

incertitudine provenientia : et can. 15 explicite et simpliciter hanc interpretationem facit, statuendo : « non urgent ».

II. « *In dubio autem facti potest Ordinarius in eis dispensare, dummodo agatur de legibus in quibus Romanus Pontifex dispensare solet* ».

Quis sit Ordinarius statuit can. 198, § 1 : « In jure nomine *Ordinarii* intelliguntur, nisi quis expresse excipiatur, praeter R. Pontificem, pro suo quisque territorio Episcopus residentialis, Abbas vel Praelatus *nullius* eorumque Vicarius Generalis, Administrator, Vicarius et Praefectus Apostolicus, itemque iis qui praedictis deficientibus interim ex juris praescripto aut ex praefatis constitutionibus succedunt in regimine, pro suis vero subditis Superiores majores in religionibus clericalibus exemptis ». Et quinam sint « Superiores majores in religionibus clericalibus exemptis », indicat can. 488, n. 8° : « Abbas Primas, Abbas Superior Congregationis monasticae, Abbas monasterii sui juris, licet ad monasticam Congregationem pertinentis, supremus Religionis moderator, Superior provincialis, eorundem Vicarii alique ad instar provincialium potestatem habentes ».

In huiusmodi dubio *Ordinarius dispensare potest*, sc. Ordinarius semper dispensare valet, saltem *ad cautelam*, quamvis non semper requiratur dispensatio.

Ad hoc ait Maroto : « Dispensatio, in foro externo saltem requiritur pro casu in quo Theologi non conveniunt an lex obliget ; si enim Moralistae communiter dicant legem in dubio facti non obligare, non est cur dispensatio petatur » (1). In foro interno sequi possumus probabiles Moralistarum sententias ; melius tamen est in rebus maioris momenti dispensationem « ad cautelam » petere.

Ratio multiplex est, nimirum : anxietates, quae de lege dubia oriuntur, auferri debent ; — tranquillitas conscientiae non est perturbanda propter dubium fac-

tum; — et humana libertas non est coarctanda, nisi de ligamine, hoc est de obligatione, certo constet.

Addit tamen canon:

III. « *Dummodo agatur de legibus in quibus R. Pontifex dispensare solet* ».

Quoad nonnulla R. Pontifex *non solet* dispensare, cum dispensatio contra bonum commune obveniret, quamvis possit: ita est de sacro presbyteratus ordine et de affinitate in linea recta; (cfr. can. 1043, ubi sermo est de affinitate in linea recta, et de sacro presbyteratus ordine; non ergo de diaconatu et subdiaconatu). Relate ad haec nec Ordinarii, in dubio facti dispensabunt; relate ad coetera, amplissimam habent potestatem dispensandi; ita si dubitatur utrum nupturientes consanguinei sint in tertio gradu lineae collateralis, ac desint necessaria documenta ad dubium amovendum, tuto Ordinarius valet dispensare.

Vidimus in *legibus juris divini*, sive *naturalis* sive *positivi*, nihil posse R. Pontificem; illae tamen leges juris naturalis excipiuntur, quarum obligatio non oritur nisi praevio libero consensu humanae voluntatis (vota, iuramenta, matrimonia rata non consummata); in hisce S. Pontifex dispensare valet, et dispensat quoad factum voluntatis humanae, potius quam quoad jus, relaxando, ex justa causa, liberam promissionem factam, vi potestatis sibi divinitus delegatae. In hisce, ubi dubium facti habeatur, Ordinarius dispensare valet.

Interpretatio et praxis. — Can. 209 quendam nexum habet cum hoc canone; «In errore communi aut in dubio positivo et probabili sive juris, sive facti, jurisdictionem supplet Ecclesia pro foro tum externo, tum interno». Ita, e. gr. relate ad facultatem confessiones audiendi. Ratio scaturit ex illo principio fundamentalis, quod Ecclesia, mater benignissima, vult salutem animarum et nec cogi quidem potest quod ipsa ad hunc finem supremum non concurrat, quatenus est in sua potestate.

Item in dubio sive *juris*, sive *facti*, cadit quaelibet censura.

(1) Maroto, Inst. J. C., 1918, pag. 198.

Ad Can. 16.

Canon agit de *ignorantia* atque *errore*; et exquirunt et qua ratione utrumque sit causa *exscusans* ab observatione legis ecclesiasticae.

Ignorantia est « carentia scientiae debitae »; denotat ergo mentis statum habitualement. Carentia scientiae quam quis non tenetur habere, dicitur potius *inscientia*: est ignorantia negativa aut improprie dicta, dum alia est positiva; *insciens* est canonista qui musicam non calleat, *ignorans* vero ille mathematicus qui tabulam pythagoricam nesciat. Inconsideratio vel oblitio scientiae est illa brevis seu non habitualis ignorantia, quae *inadvertentia* vocatur. Falsum iudicium de aliqua re *error* dicitur.

Ignorantia a) *ratione subiecti* est *invincibilis* et *vincibilis*: *invincibilis*, si adhibita morali diligentia, depelli non potuit; inculpabilis haec est. (Agitur plus minusve de illa morali diligentia quam paterfamilias, vel solers vir adhibet in suis rebus, attenta quidem diversa qualitate personarum, rerum et circumstantiarum); — *vincibilis*, si ope moralis diligentiae, tolli potest; culpabilis haec est, et saltem indirecte, est voluntaria.

Juxta majorem aut minorem culpabilitatem seu negligentiam in ea depellenda, ignorantia vincibilis subdividitur in *crassam* seu *supinam*, quae ex incuria et pigritia provenit; sc. quando nullus vel fere nullus conatus adhibetur ad eam auferendam: supina dicitur, quia cadit in supinum, i. e. torpidum hominem (fr. 15 D. XVIII, 1); et in *simpliciter vincibilem*, quando nempe aliqua diligentia seu conatus ponitur ad eam deponendam, sed insufficiens.

Affectata vero nuncupatur, cum directe est intenta et in sua causa praevisa ac volita; juxta illud: « No-

luerunt intelligere ut bene agérent » (Ps. 35). Idcirco *dolo* aequiparatur in jure, adeo ut non excuset ab ulla poena, etiam latae sententiae. Conferatur totus can. 2229, ubi normae statuuntur de ignorantia legum poenaliū.

b) *Ratione obiecti* est *juris* et *facti*: ignorantia *juris*, si lex ignoratur, aut ignoratur illum casum sub lege esse comprehensum;

facti, si res ignoratur vel quoad substantiam, vel quoad aliquam circumstantiam (ut si quis ignorat hodie esse pervigilium, aut illum librum esse haereticum).

§ 1. Prima paragraphus considerat ignorantiam tantum relate ad leges *irritantes* et *inhabilitantes*. Quid huiusmodi sint vidimus in comm. ad can. 11. *Ratio*, qua de eis habetur heic specialis dispositio haec est: leges huiusmodi feruntur propter publicam utilitatem, aut ad validitatem actuum, uti « conditio sine qua non »; independenter proinde a voluntate subditorum. Sunt leges quae *propter bonum publicum* adimunt actibus validitatem, vel personis capacitatem: idcirco haec validitas et capacitas nonnisi per legem potest restitui, minime vero per voluntatem agentis.

Nec datur epicheia in legibus irritantibus, cum bonum commune exigit certitudinem circa validitatem actus. (Excipitur casus in quo observantia legis cedat in damnum commune; si vergat in damnum privatum tantum, non ita tenendum est, quamvis Sanchez probabilem dicat opinionem affirmantium et in hoc casu (1).

Idcirco actus positus quidem ex *ignorantia* aut *errore* contra praescriptum legis irritantis aut inhabilitantis (nisi haec lata sit in poenam delicti) irritus est, perinde ac si scienter positus. Ex hoc legislator statuit:

« *Nulla ignorantia legum irritantium aut inhabilitantium ab eisdem excusat* »; nimirum: nulla ignorantia memoratarum legum efficere valet ut actus qui ab eisdem

(1) Cfr. Maroto « Institutiones » num. 243; et commentarium ad can. 11.

irritatur, validi sint, et personae quae per eas inhabilitantur, habiles sint seu capaces evadant.

Nec heic locus est *excusationi*, quia res minime pendet a voluntate agentis, sed, e contra, et unice a voluntate legislatoris, qui ita decrevit ob necessitatem boni communis.

Vetus jus in nota citatum: a) «Ignorantia facti, non juris excusat» (Reg. J. 13 in VI), quod sane per se verum est hoc sensu: Ignorantia juris irritantis aut inhabilitantis non excusat.

b) Conferatur Instructio (quae est decretoria) «Inter ea» relate ad debita contrahenda a Moderatoribus domuum religiosarum, data d. 10 Junii 1909, a S. C. de Religiosis; ad I (V. in «Raccolta Muzzitelli», p. 29; et confer hanc instructionem cum can. 536).

Addit tamen canon: «*Nisi aliud expresse caveatur*»; nisi, sc. expressis verbis ipsius legis a legislatore hoc dicatur: tunc enim legislator vult illam legem inhabilitantem vel irritantem esse, sed non pro ignaro.

2. Alia res est, quando agitur de coeteris legibus. Tunc *ignorantia* et *error*, quatenus actum involuntarium reddunt, *veram* violationem legis impediunt: hae leges respiciunt directe non valorem actus, sed personas subditorum; idcirco non violantur nisi per voluntatem. Et relate ad possibilitatem huius violationis, distinguit canon an agatur de ignorantia *juris* vel *facti*; et si facti, an de *facto proprio* vel *alieno*; et si de alieno, an de *notorio* vel *minus*. *Error* seu iudicium erroneum, quatenus tale, ex ignorantia procedit; proinde ei aptantur quae de ignorantia dicta sunt. — *Substantialis* est, si versatur circa substantiam rei, actus, legis (e. gr. si quis verberans clericum putet eum laicum esse); — *accidentalis*, si in accessoriis versatur. In accessoriis vero error ita versari potest, ut actui juridico «det causam».

Statuit ergo hic canon: ignorantia vel error circa *legem* (i. e. *juris*), aut circa *poenam* (i. e. *juris*, si quis

ignorat in quo poena consistat; aut *facti*, si quis ignorat poenam adjectam fuisse legi); aut *circa factum proprium* (i. e. *facti*, quod quis posuit); aut *circa factum alienum notorium* (i. e. *facti*, quod alius manifeste posuit), non praesumitur generatim.

Adnotetur: aliquid haberi potest notorium *notorietate* facti aut *notorietate juris* juxta normam datam a loco parallelo in can. 2197 pro delicto:

« Delictum est: 1^o *Publicum*, si jam divulgatum est aut talibus contigit seu versatur in adjunctis ut prudenter judicari possit et debeat facile divulgatum iri; — 2^o *Notorium notorietate juris*, post sententiam judicis competentis quae in rem judicatam transierit aut post confessionem delinquentis in judicio factam ad normam can. 1750, qui statuit quid sit confessio judicialis; — 3^o *Notorium notorietate facti*, si publice notum sit et in talibus adjunctis commissum, ut nulla tergiversatione celari possit nulloque juris suffragio excusari possit; — 4^o *Occultum*, quod non est publicum: occultum materialiter, si lateat delictum ipsum; occultum formaliter, si eiusdem inculpabilitas » (Can. 2197).

Generatim; nam ut indicabat Reg. J. 45 in VI^o: « Inspicimus in obscuris quod est verisimilius, vel quod plerumque fieri consuevit », et plerumque in his casibus ob adducta motiva *non praesumitur* ignorantia aut error, non habetur nempe istius ignorantiae aut erroris illa « probabilis coniectura », de qua in can. 1825, § 1. « Praesumptio est rei incertae probabilis coniectura ». *Generatim*; nam e. gr. pro minoribus illa ignorantia et error non raro praesumuntur: minores praesumuntur ignorare et errare, et si graviter fuerint laesi, jus habent ad restitutionem in integrum (can. 1687, § 1), etiam ex officio (can. 1688, § 2).

Non praesumitur, sed si reapse adest? Oportet tunc illam *probare* apud judicem ecclesiasticum; et ad hoc

directa et indirecta probatio admittitur, cum de *praesumptione juris simpliciter* agatur.

Recolendus ad hoc can. 2202 : § 1. Violatio legis ignoratae nullatenus imputatur, si ignorantia fuerit inculpabilis; secus imputabilitas minuitur plus minusve pro ignorantiae ipsius culpabilitate. — § 2 Ignorantia solius poenae imputabilitatem delicti non tollit, sed aliquantulum minuit. — § 3 Quae de ignorantia statuuntur, valent quoque de inadvertentia et errore.

Et heic adnotandum: Jus canonicum, per has praesumptiones, **jus civile antiquum et modernum** aut non sequitur aut mitigat.

Dum enim, data ignorantia praesumpta vel utcumque inculpabili, — exceptione facta de legibus irritantibus vel inhabilitantibus —, ignorans habetur ut impeditus a lege observanda; **in jure romano** e contra hae erant normae: «Regula est, juris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere» (fr. 9. D. XXII. 6), concessis tamen quibusdam exceptionibus, ut pro minoribus, quibus «jus ignorare permissum est. Quod et in foeminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur» (ib.).

Item moderniores Codices fere omnes ex principio *necessitatis socialis* statuunt ignorantiam legis non eximere a lege servanda. In Supr. Trib. Cass. Roma. e. gr., die 7 Octobris 1882 proclamatum fuit legum cognitionem elapso tempore post quod obligare incipiunt, praesumi praesumptione «juris et de jure»; dum e contra praesumptio de qua in hoc can. 16, § 2 est simplex praesumptio juris. Sed huiusmodi legis civilis praesumptio quid nimii apparet, praesertim propter numerum ingentem legum et difficultatem eas cognoscendi. Unde auctores juris civilis in praxi hoc principium ita mitigant, ut videantur naturalem justitiam seu aequitatem non parvi facere.

«*Circa vero factum alienum non notorium praesumitur, donec contrarium probetur*». Hoc ratione oppositorum; unde illud «Nil volitum, quin praecognitum». Ita praesumitur ignorantia *in tertio* de rebus inter alios gestas; pariter *in absente* super iis quae a partibus acta fuerunt in ejus praeiudicium.

Donec contrarium probetur; nam, uti dicit Reg. J. 47 in nota citata: « Praesumitur ignorantia, ubi scientia non probatur »; ast hac probata, praesumptio cedere debet veritati.

Interpretatio et praxis. — a) *Can. 988*, in nota citatus: « Ignorantia irregularitatum sive ex delicto sive ex defectu atque impedimentorum ab eisdem non excusat ». In jure respicienti SS. Ordinationes, et in jure matrimoniali hic canon maximam habet practicitatem; ibi actus sunt ipso jure nulli, non servata forma a lege praescripta, etiamsi hoc contigerit ex ignorantia omnino inculpabili.

b). Ipse canon 2229 praxim et interpretationem suppeditat huic can. 16.

Ad Can. 17.

In hoc canone et in tribus sequentibus Codex agit *de interpretatione legis*. Heic generali modo, et quaeritur: quatenus est origo (a quo promanet); quae natura (an habeat vim legis); et insuper quatenus divisio interpretationis legum?

Legimus in Decreto Gratiani (c. 2, D. IV) quod lex debet esse « manifesta, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat » (verba desumpta a S. Isidoro, lib. *Etymologiarum*); ne occasionem praebeat erroris, tergiversationis, etc. Attamen impossibile est, undequaque hoc obtinere; et ne efficacia legis practice frustretur, opus est eam interpretari.

Interpretatio definitur « genuini sensus legis declaratio », (seu explicatio, explanatio, manifestatio). Nam *interpretari* idem est ac interpretem agere, i. e. rem obscuram exponere.

Est: a) *ratione fontis seu auctoris*: *authentica*, quae fit a superiore auctoritate publica pollente, (au-

thenticus a gr. αὐθεντής *dominus*, qui proinde suo arbitrio agere potest; et etiam *auctor*, qui mentem suam modo proprio et absoluto valet aperire); et dicitur *generalis* si datur per modum legis; *particularis*, si per modum sententiae judicialis, vel rescripti particularis; — *doctrinalis*, si datur a personis in jure canonico peritis; — *usualis*, si ex consuetudine infertur; de hac in can. 29.

b) *ratione effectus* est: *mere declaratoria*, quae verba legis in se certa tantum declarat; — *proprie declaratoria*, quae verba legis vere dubia et obscura declarat; — *extensiva*, quae progreditur ad casus in verbis legis non contentos (e. gr. can. 614 decernit omnes « religiosos, etiam laicos et novitios » habendos esse uti clericos quoad privilegia); — *restrictiva*, quae legem coarctat, casus intra verba legis contentos subtrahendo (cfr. can. 2227, § 2, per quem « nisi expresse nominentur, S. R. E. Cardinales sub lege poenali non comprehenduntur, nec Episcopi sub poenis latae sententiae suspensionis et interdicti »: ex hoc canone desumi potest norma ad faciendam interpretationem restrictivam in legibus poenalibus).

N. — Interpretatio *extensiva* et *restrictiva* revera non bene aptatur datae definitioni interpretationis; nam utraque est aliquid amplius: practice tamen uti species ejusdem consideratur.

c) *Ratione modi vel subsidii* est: *grammaticalis*, quae declarat sensum verborum; — *logica*, quae potius quam e verbis, e textu et contextu et ex aliis principiis juris sensum arguit; sc. e verbis legis egreditur, vel per *ampliationem*, vel per *restrictionem* verborum; — *systematica*, quae fit ex comparatione et connexionem totius systematis juridici, seu totius legislationis ecclesiasticae, (comparando locos parallelos, conferendo leges datas in casibus similibus vel contrariis, generalia juris principia, jurisprudentiam, stylum Curiae, etc.; unde dicitur etiam *analogica*: de hac in can. 18 et 20).

In 1^a paragrapho decernitur *leges* absque determinatione, latas proinde sive a R. Pontifice, sive a coeteris legislatoribus, *authentice* — sensu antea expresso — interpretari posse eos qui sequuntur: 1) *legislator*, nempe R. Pontifex et inferior legislator: « Unde jus prodiit, interpretatio quoque procedat » (c. 31, X, V, 39): « unde legislatio, inde interpretatio ».

Attamen relate ad interpretationem datam a legislatore inferiore, quamvis authentica sit, datur appellatio, uti appellatio permittitur a legibus ab Ordinariis editis.

Hoc clare dicitur in Const. «Romanos Pontifices» Leonis XIII, d. 8 Maii 1881, in nota citata: «Authentica interpretatio quae manat ab Episcopis, qui Synodorum auctores sunt», (sed hoc valet etiam pro legibus extra synodos datis) «tanti profecto est, quanti sunt ipsa decreta». Ab his decretis licet appellare, ergo etiam ab authentica interpretatione. «Fas est Regularibus — dicit ipsa Constitutio, quae de Regularibus curam animarum habentibus in Anglia et Scotia agit — fas est appellare *in devoluto* tantum, quoad interpretationem decretorum quae de jure communi (sc. pro tota dioecesi) sive ordinario sive delegato, Regulares etiam afficiunt; quo vero ad interpretationem aliorum decretorum (quae sc. videantur vulnerare jura personarum exemptarum) etiam *in suspensivo*...; donec Pontificis Maximi auctoritate judicetur jure ne an secus cum iis actum sit».

Quid valeant huiusmodi appellationes explicat can. 1889. Inferri potest ex hoc quod Superior interpretari valet leges a legislatore inferiore datas.

2^o. *Ejusve successor*, nempe successor in officio, juxta Reg. J. 46, in nota citatam: « Qui in jus succedit alterius, eo jure, quo ille, uti debebit ».

3^o. *Et is cui potestas interpretandi fuerit ab eisdem commissa*, sive commissa fuerit *a jure*, sive *ab homine*.

Vidimus Benedictum XV specialem constituisse Pontificiam Commissionem pro interpretatione authentica canonum Codicis, per motu-proprio « Cum juris can. » d. 15 Septembris 1917.

Ex jure veteri, in adnotatione citato, haec comprobantia documenta habemus:

— In c. 31 de sententia excommunicationis, X, V. 39, Inn. III scribebat Doctoribus Decretorum Bononiensibus: «Unde jus prodiit, interpretatio quoque procedat»: de authentica interpretatione loquitur.

— Item Bon. VIII in c. 8 de concessione prebendae, III, 7 in VI; «Unde constitutionis revocatoriae processit editio, interpretatio eius quoque procedat».

— S. C. Consistorialis. d. 11 Februarii 1911, ad dubium: «An facultas authentice interpretandi C. Trid. decreta aliasque leges ecclesiasticas vi Const. «Sapienti Consilio» sit singulis SS. Congregationibus commissa secundum propriam cuiusque competentiam, salva R. Pontificis adprobatione», respondit: «Affirmative». Congregationibus enim potestas interpretandi a Supremo legislatore commissa fuit.

— S. C. Rituum, in una «Ordinis Praedicatorum» d. 23 Maii 1846 sanxit «decreta et responsiones ab ipsa emanata, dummodo scripto formiter edita fuerint, eandem auctoritatem habere ac si immediate ab ipso S. Pontifice promanarent».

— Ipsa S. C. Rituum in «Romana» d. 8 Aprilis 1854 (n. 3023) ad dubia: 1. An per verba «dummodo formiter scripto edita fuerint» (de quibus in responsione d. 23 Maii 1846 superallata), sufficiat quod sint subscripta a S. RR. C. Praefecto et Secretario, ac ejusdem sigillo munita; vel potius requiratur, ut sint vel Romae vel ab Episcopis in suis Dioecesibus promulgata? 2. Et quatenus affirmative ad primam partem, negative ad secundam: An tanquam formiter edita habenda sint Decreta et Responsiones in authentica Collectione insertae — S. C. Rituum resp.: «Ad primum affirmative ad primam partem; Negative ad secundam; Ad secundum: Affirmative».

Eadem dari debet ratio huiusmodi responsionum, ac supra.

2^a § — «*Interpretatio authentica, per modum legis exhibita, eandem vim habet ac ipsa lex*».

Interpretatio quae datur ratione in parte 1^a statuta, *authentica* est, et dari potest per modum *legis, rescripti, et sententiae judicialis*. — Valet pro omnibus subditis, si data fuerit per modum *legis*, aut *rescripti generalis* (quod substantialiter idem est; non ergo si *rescriptum fuerit particulare*): nempe haberi debet ut *lex generalis omnes obligans*.

« *Et si verba legis in se certa declaret tantum, promulgatione non eget et valet retrorsum* ».

Sunt *certa* verba legis, quando de eis rationabile dubium objectivum haberi nequit; (solent tunc respondere: « Consulat probatos auctores »). Dari tamen potest dubium subjectivum; *subjectivum*, nam omnia dubia subiectiva sunt possibilia; potest, e. gr. quis dubitare ob motiva ad rem non facientia, aut ob inadvertentiam alicuius circumstantiae, clausulae, etc., ob scrupulum, ob inconsiderationem alterius canonis connexi, paralleli, contrarii, etc.; verum huiusmodi sunt dubia subjectiva, quae *incertam* legem minime reddunt, sed *ignoratam*. Tunc ergo non necesse est interpretationem dare explicativam; sed mere declarativa sufficit. *Declarare* est enim proponere certum tali ratione, ut qui antea non intelligebant, intelligant.

Haec declaratio, cum nihil novi inferat in legem, habet vim retroactivam; nam eius valor ab ipsa lege pendet: haec antea valebat, et ita declaratio, « tanquam si lex ab initio cum tali interpretatione promulgata fuisset » (Justinianus, Nov. 143): *apparens* exceptio, et ideo nullum opus habetur promulgatione.

« *Si legem coarctet vel extendat aut dubiam explicet, non retrahitur et debet promulgari* ».

Juxta datam definitionem de interpretatione *restrictiva* et *extensiva*, *coarctare* est restringere, et heic est restringere numerum casuum pro ambitu legis; *extendere* est hunc numerum augere. Legem vero dubiam *explicare* idem est ac eam aperire et evolvere (*ex-plico*), in lucem proferre quod antea obscuritate operiebatur.

Haec interpretatio non se extendit ad tempus promulgationis, sed ad instar novae legis habetur, et promulgari debet, ad normam can. 9 si de legibus Apostolicae Sedis agitur.

De interpretatione quae legem dubiam *explicat*, antea dubitabatur utrum promulgatione indigeret, plerique

hoc negabant, cum illam haberent tanquam declarativam simpliciter (Cfr. Reinffenstuel «Jus canon. univers.» n. 376): nunc non amplius licet dubitare.

In jure veteri in adnotatione citato: a) Bon. VIII exemplum praebet interpretationis *restrictivae*, statuendo ut clerici conjugati privilegio fori non gaudeant, nisi «tonsuram et vestes clericales deferrent»: c. 1 de clericis conjugatis III, 2 in VI (Cfr. can. 120 et 123).

b) Inn. III scribens Archiepiscopo Bracarensi, interpretatus est extensive can. 15 C. Lâter. II, in quo privilegium «canonis» continetur, statuendo quod excommunicatus est ipse clericus, qui in clericum etiam volentem manus injecerit violentas, etiamsi hoc faciat in satisfactionem praecedentis injuriae. (Legatur hoc caput Corporis J. C.); c. 36 X, V, 39). Cfr. Can. 2343; «Qui violentas manus etc.».

c) Item Honorius II extendit edictum, promulgatum a Marciano Aug. de clericis Constantinopolitanis in quo clerici jurare prohibentur, ad omnes clericos, praecipiens ut aliis idoneis defensoribus... huiusmodi officium (sc. praestandi *iuramentum calumniae* in causa ecclesiae suae) liceat delegare» (c. 1, X de iuramento calumniae, II, 7).

3^a Par. dein statuit: «*Data autem per modum sententiae judicialis aut rescripti in re peculiari, vim legis non habet et ligat tantum personas atque afficit res pro quibus data est*».

Quid sit sententia can. 1868, § 1 declarat: «Legitima pronuntiatio qua iudex causam a litigantibus propositam et judiciali modo pertractatam definit, *sententia* est: eaque *interlocutoria* dicitur, si dirimat incidentem causam; *definitiva*, si principalem».

Interpretatio ergo hoc modo data *authentica* est, et si transierit in rem judicatam, gaudet praesumptione «juris et de jure». «Nunquam, vero, transeunt in rem judicatam causae de statu personarum...» (can. 1903).

Rescriptum est «responsio scripto data a principe ecclesiastico», (sive a R. Pontifice, sive a SS. Congregationibus et Tribunalibus ecclesiasticis, sive ab Ordi-

nariis; cfr. *praenotanda* in hoc commentario ad tit. IV « De rescriptis »).

Est *generale* aut *speciale*: non de generali heic est sermo, cum generale legi aequiparetur.

Hisce modis, interpretatio ligat tantum *personas*, quae sunt in causa, rogantes, litigantes, etc., et afficit tantum *res*, de quibus rogatus est legislator.

Et si inseratur haec interpretatio per rescriptum peculiare vel per sententiam data in *Acta Ap. Sedis*, nanciscitur ne vim legis?

Huiusmodi insertio necessario hoc non secumfert. Sed contingere potest ut agatur de quaestionibus generalibus, et tunc declaratio data ad instantiam personae, considerata est aequipollenter generalis, et obligat (1).

Interpretatio et praxis. a) *Commissio pro Codice*, die 16 Oct. 1919, ad dubium: «Utrum verba *qui sectae acatholicae adhaeserunt* canonis 542 sint intelligenda de iis, qui Dei gratia moti ex haeresi vel schismate, in quibus nati sunt, ad Ecclesiam pervenerint; an potius de iis qui a fide defecerunt et sectae acatholicae adhaeserunt».

Resp.: «Negative ad primam partem, affirmative ad secundam». Interpretatio data est restrictiva.

b) Eadem *Commissio* Codici interpretando praeposita (cfr. *Acta Ap. Sedis* 1924, p. 114) ad dubia: «Utrum adverbium *obiter* can. 883 § 2, ita intelligendum sit, ut sacerdos rite praeditus facultate, juxta § 1 ejusdem canonis, audiendi confessiones, possit, quoties navis in portu maneat, terram adire ibique in ecclesia vel sacello confessiones excipere eorum, qui confiteri petant, eosque valide ac licite absolvere, etiam a casibus Ordinario loci reservatis per integrum diem vel per integros duos vel tres dies, si tandiu navis in portu maneat».

2. «Utrum id possit per integrum diem vel per integros duos vel tres dies dictus sacerdos, quoties ad idem iter proseguendum unam navem relinquere debeat ut alteram conscendat, si in portu hanc navem tandiu expectare debeat».

3. «Utrum in utroque casu idem possit dictus sacerdos etiam ultra triduum».

(1) Cfr. Maroto *Institutiones*, Num. 334, C. c.

Respondit: «Ad I et II *affirm.*; ad III *neg.* si loci Ordinarius facile adiri possit». Die 20 Maii 1923.

Ita data est authentica interpretatio verbis *obiter appellentibus*: qui ad terram appellit, sive in portu sive extra, quacumque de causa, excepta suspensione itineris, intra triduum, obiter appellit.

c) Commissio pro Codice, d. 2-3 Junii 1918, a dubia de irregularitatibus aliisque impedimentis:

1. «Utrum ad sensum canonis 987, n. 5, impediti sint qui ad militiam forsitan vocabuntur, sed de facto nondum sunt vocati, vel quia aetate impares sunt, vel quia, examine recte peracto, ad tempus inhabiles sunt declarati (Can. 987, n. 5)».

Et quatenus negative:

2. «Utrum praedicti non solum ad primam tonsuram et minores Ordines, sed etiam ad majores licite promoveri possint, servato tamen, quoadusque hoc bellum perduraverit. Decreto «*Ut jus certum*» (1).

Resp.: «Ad primum Affirmative.

Ad secundum provisum in primo».

d). Eadem Commissio, d. 16 Oct. 1919, ad dubium: «Utrum ad normam can. 987, impeditis adnumerandus sit is, cuius pater vel mater tantum est acatholicus. Et, quatenus affirmative, an etiam eo in casu, quo matrimonium mixtum datis cautionibus cum dispensatione in hoc vetito contractum fuit».

Resp.: «Affirmative in omnibus».

In hisce, finis legis et mens legislatoris sunt spectanda. In casu hic finis et haec mens ex can. 1060 satis apparent. Experientia docet non semel contingere ut filii parentum errores sequantur aut aliquid in eis maneat pristinae religiosae institutionis. Ad hoc S. Officium, die 4 Dec. 1890, declaravit impedimentum perdurare, parentibus «in haeresi mortuis»: quod nunc pariter tenendum censemus, juxta can. 6, 2. et 4.).

e). Eadem Commissio, die 14 Julii 1922, super eodem can. 987. ad dubium: «Utrum nomine *filiorum* de quibus in can. 987, n. 1, intelligendi sint tantum descendentes in linea paterna usque ad primum gradum».

Resp.: «Affirmative».

Adnotetur quod ante Codicem filii seu descendentes in linea paterna erant impediti usque ad secundum gradum, et in linea materna usque ad primum. S. Officium, d. 4 Dec. 1890:

(1) Decr. «*Ut jus certum*» de ordinatione clericorum militare servitium obeuntium prodiit d. 2 Jan. 1917 a S. C. Consistoriali.

«Haereticos ad fidem catholicam conversos, ac filios haereticorum qui in haeresi persistunt vel mortui sunt, ad primum et secundum gradum per lineam paternam, per maternam vero ad primum duntaxat, esse irregulares, etiam in Germania, et in aliis locis de quibus petitur; ideoque dispensatione indigere ut ad tonsuram et ordines promoveantur».

Nunc remanet antiquum jus relate ad lineam maternam; et quod attinet ad lineam paternam impedimentum restringitur ad eundem gradum. Paucis verbis nunc, *in utraque linea* filii impediuntur usque ad primum gradum.

f) Pariter Commissio Codicis ad dubium:

«Utrum particula *et* can. 1391, quo praescribitur «Versiones sacrarum Scripturarum in linguam vernaculam typis imprimi nequeunt, nisi sint a S. Sede Apostolica probatae, aut nisi edantur sub vigilantia Episcoporum *et* cum adnotationibus», etc. interpretanda sit copulative an disiunctive?».

Resp.: *Affirmative* ad 1. partem; *negative* ad 2. (20 Maii 1923; *Acta A. Sed.* Mart. 1924, p. 115). Ordinarii ergo necessaria est revisio et adprobatio, *ac simul notae* requiruntur.

g). Ipsa Commissio, d. 1 Julii 1922, ad dubium: «Utrum ad normam can. 396, § 1 Sedi Apostolicae reservetur collatio dignitatum, quae nullam praebendam, nulla emolumenta, aut valde exigua adnexa habent»;

Resp.: «*Affirmative*».

Responsio, uti videtur, nititur in fine legis et in illo: «Ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus».

h). Commissio Codicis, die 22 Julii 1922, ad dubium: «Utrum Ordinarius, ad normam can. 1517 et 1551, ob imminutos redditus, onera Missarum reducere valeat, si id in tabulis fundationum expresse caveatur»; resp.: «*Affirmative*». Sufficit conferre can. 1517, ut appareat opportunitas huius authenticae interpretationis.

i). S. Congr. Concilii (die 23 Jan. 1923) ad dubium: «An Episcopus, vi can. 1542, § 1, permittere possit redemptionem canonum titulis publicis juxta horum valorem nominalem» respondit: «*Negative*, si valor nominalis sit superior valore reali». (*Acta A. Sedis*, 1923, p. 513 «*Romana et aliarum*»). Alia interpretatio detrimento esset Ecclesiae, cui Episcopus, uti personae minori sub propria tutela, consulere debet. Eademque legis interpretatio tenenda est pro redemptione censuum et aliarum praestationum in favorem Ecclesiae et pro legatorum liberatione.

Ad Can. 18.

In hoc canone, et in duobus sequentibus, normae traduntur, quibus a quolibet interprete leges interpretandae sint.

1. **Jus vetus**, in nota citatum, hoc admonet:

a) «Humanae aures verba nostra talia judicant, qualia foris sonant. Divina vero judicia talia ea audiunt, qualia ex intimis proferuntur... Non debet intentio verbis deservire, sed verba intentioni». (c. 11, C. XXII, q. 5). Necesse ergo est *intima* seu mentem legislatoris perscrutari.

b) S. C. de Propaganda Fide hoc confirmat scribens pro Sin-Conchinchin d. 2 Julii 1827: «Lex humana non obligat, nec operatur ultra intentionem legislatoris verbis expressam».

c) Et Eug. IV in epistola: «Fide digna» 8 Julii 1440: «Dicimus expresse, non intentionis legislatoris fuisse, animas illaqueare fidelium sub culpa mortali ad communicandum... Mens enim magis quam verborum sonus est attendenda discrete».

2. In locis relatis ex jure veteri *ratio dispositionis* huius canonis habetur, qui ita sonat:

«*Leges ecclesiasticae intelligendae sunt secundum propriam verborum significationem in textu et contextu consideratam*».

Frustraneum videretur adnotare quod *de legibus ecclesiasticis* agitur: novimus; attamen legislator utile et fere necessarium censuit heic exprimere quod praescindit a systemate servato in quacumque alia legislatione.

Propria verborum significatio non semper *ab etymologia* datur; imo vero praesertim *ab usu*:

«Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque — quae nunc sunt in honore, vocabula, si volet usus, — quem penes arbitrium, jus est et norma loquendi» (1).

(1) Horatius «De arte poetica» seu epistola ad Pisones, § 5.

Adnotat revera D. Thomas, « consuetum est quod nomina a sui prima impositione detorqueantur ad alia significanda » (2).

Ita ex theatro desumptum est nomen ad denotandum subjectum individuum, sc. persona (*πρόσωπον*); dein hoc nomen characterem repraesentavit sub illa persona actum; postea ipsum individuum agens; et in jure « subjectum capax juris », et in jure canonico « homo baptizatus » (can. 87). — Lex, e. gr. quae de suffragiis in electionibus politicis in Italia post a. 1870 dicebatur « Non expedit », absolutam prohibitionem continebat uti authentice S. Officium declaravit d. 30 Julii 1886, dum verba grammaticalia aliter sonabant. Conferri possunt et applicari, e. gr., canones 490 et 2229 § 2.

Opus est ergo latinam linguam in Codice adhibitam rite interpretari juxta significationem *propriam* et *usualcm* verborum. Interdum legislator determinat juridicam seu canonicam significationem pro nonnullis verbis: tunc ergo non *vulgaris* significatio est attendenda, sed *juridica*. Olim de significatione juridica plurimorum verborum et locutionum in collectionibus juris, normae et explanationes tradebantur sub titulo « de verborum significatione ».

Exempla juridicae significationis dantur in can. 198 de nomine *Ordinarii*; can. 215, § 2, « In jure nomine *dioecesis venit...* »; can. 488, de nomine *Religionis, Ordinis...*; can. 1409 de *beneficio ecclesiastico*, etc.

Quaelibet vero significatio *vulgaris* vel *juridica* spectanda est tempore, quo lex lata fuit; nam decursu temporis novum minime est quod verba aliud significant, ad alia nempe extendantur.

3. *In textu et contextu*. *Textus* idem est ac *textura* (a *texo*) = ratio texendi, heic ratio scribendi.

Quando de textu dubitatur num genuinus sit vel in-

(2) S. Th. 1.a 2.ae, q. 57, a. 1 ad 1.um.

teger, aut corruptus, textus *restituendus est*, artis criticae normis et mediis adhibitis.

Contextus, sc. colligatio: verba nempe non tantum sunt considerata singillatim et juxta graphicam texturam, sed etiam conjunctim, uti juxtaposita fuere in illa propositione seu sententia. Ita, cum in can. 901 dicatur materiam confessionis esse peccata post baptismum commissam, concludere valemus peccata commissam in ipsa susceptione baptismi non esse materiam confessionis (1).

Huc ergo faciunt quae **ex jure veteri** in nota citantur:

a) Ait Hilarius: «Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus». (c. 6, X, V, 40).

b) Gregorius M. c. a. 600 scribit cuidam Aristobolo: «Propterea, si prolixam epistolam meam ad interpretandum accipere te fortasse contigerit; rogo non verbum ex verbo, sed sensum ex sensu transferri: quia plerumque dum proprietas verborum attenditur, sensus veritatis amittitur» (c. 8 De verborum significatione X, V, 40).

Quod clare Romani significarunt: «Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula eius proposita judicare vel respondere» (fr. 24, D., I, III).

Hisce primis verbis possumus conjungere illa effata seu assiommata quae utiliter in jure citantur:

« Verba clara non admittunt interpretationem nec voluntatis conjecturam »; « Verba generalia generaliter sunt intelligenda »; « Ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus »; « Indefinita locutio aequivalet universali ». « Valet argumentum de *rubro* ad *nigrum*, dummodo rubrum non contradicat nigro » (Glossa): quae regula tenenda est in collectione authentica, ubi rubricae a legislatore promanant.

Verba, e. gr., *si quis* tam mares quam foeminas complectitur.

(1) Cfr. Piscetta «Theol. Mor. Elem.» p. 151.

« Ubi verba non sunt ambigua, non est locus interpretationi, sed ubi sunt dubia, necessaria est interpretatio ».

4. *Dubia et obscura* in se est tenenda verborum significatio, quoad vim obligandi, aut quia videtur ducere *ad injustum*; aut *ad absurdum*; *ad imprudens*; *ad inutile*, quod pariter vitandum est, nam « verba aliquid operari debent » (cap. « Si Papa » V, 7, in VI).

Si ergo dubia et obscura manserit, recurrendum est : « *ad locos Codicis parallellos, si qui sint, ad legis finem ac circumstantias, et ad mentem legislatoris* ».

a) *Parallela* sunt quae invicem comparantur (παρά ἀλλήλων = ad invicem): et heic sunt canones, leges, locutiones etc., quae agunt de eadem vel de simili re. Nam praesumitur quod una ac semper eadem fuerit mens legislatoris. Et canon nequit repugnare canoni (Cfr. Can. 6, nn. 2-4). Quod valet etiam si de legislatore inferiore agatur, qui praesumitur agere juxta jus statutum, juxta systema juridicum generale. Ita utiliter ad rectam interpretationem comparantur can. 136 et 2379; pariter can. 120 et 2341.

b) *Finis legis* est ratio qua legislator motus fuerit ad legem conficiendam. « Ratio legis est anima legis ». « Verum est quod finis legis non est lex »; caute idcirco ex ratione legis interpretatio est petenda; attamen, ratione legis perspecta, eadem adesse legis dispositio aestimanda est, cum agitur *de correlativis* (e. gr. talia sunt existimanda vir et uxor, et si lex concedit imperfectum divortium, sc. a thoro et cohabitatione, ob adulterium uxoris, etiam uxor eo gaudet ob adulterium viri; emptor et venditor, unde quae vendi prohibentur, vetantur et emi, cfr. can. 1530); *de aequiparatis* (uti sunt postulatio clerici ad beneficium, eiusque confirmatio: ova et lactinia in abstinencia generatim aequiparantur (ita in Italia et alibi), e. gr. applicare potes can. 1251, § 1); et *de connexis*: (qui causam instruere debet, potest par-

tes cogere ad comparendum); et *de contentis* (qui potest facere testamentum, legata condere potest; qui valet dispensare in votis, in jejunio, valet illa commutare). Ita can. 66, § 3 statuit quod « concessa facultas secumfert alias quoque potestates quae ad illius usum sunt necessariae ». Attamen semper attendatur quod nonnulla sunt *odiosa*, aut *exorbitant a jure*; proinde non semper correlatio aut connexio etc. ad hoc valet: utile est quidem videre quomodo auctores se gerant. Poena, e. gr., non est trahenda ad alium casum a jure non expressum; sed intelligitur quod poenae statutae pro bigamis valent et pro trigamis, (revera in jure et trigami dicuntur bigami, can. 984, n. 4^o).

Ratio est: « ubi (enim) eadem est ratio, eadem esse debet juris dispositio » (fr. 32, D. IX, 2) Practice vero non semper facile putetur finem legis cognosci.

c) *Circumstantiae* (a *circum stare*) dicuntur ea quae circa rem stant, quae nempe rei adjunguntur, unde *adjuncta*. Sunt *historicae* quae in vita mundi obveniunt.

Sunt *juridicae*, quae juri obveniunt. Circumstantiae saepe mutantur: nosse circumstantias historicas in quibus lex condita fuit, practice idem est ac cognoscere causam legis.

d) *Mens legislatoris*: legislator est qui condidit legem, non successor; et proinde explorandum est: Quid voluit legislator?

Mens legislatoris est praecipuum elementum in ratione legis, ita ut lex dicatur « quod legislator voluit ». Unde Regula J. 88 in VI: « Certum est quod is committat in legem, qui legis verba complectens contra legis nititur voluntatem ». Cum lex sit « ars boni et aequi », hoc bonum et aequum sibi proposuit legislator in lege condenda: quodnam reapse sit, ex subjecta materia, ex aliis indiciis eruendum est. *Mens* aliquando expresse significatur in pluribus responsionibus datis a SS. Con-

gregationibus, quae interdum respondent *aff.* aut *neg.* et *ad mentem*, ac dein explanant quae sit haec mens.

Si quod legislator voluit in nonnullis casibus non obtinetur, quin imo contrarium et oppositum oritur, tunc quidem mens legislatoris servanda est: ille enim in lege disposuit « quae plerumque accidunt, non quae praeter expectationem » (fr. 3, D. I, 3); et quoniam « scire leges non hoc est, verba eorum tenere, sed vim ac potestatem » (fr. 17, D. I, 3); huiusmodi mens, vis ac potestas est servanda, « haud verborum cortici adhaerendo », sed menti legislatoris, ad hoc etiam adhibendo, quatenus opus sit, *epikeiam*, de qua nonnulla nunc revocantur.

SCHOLION. — *Epikeia* (ἐπιείκεια = aequitas), uti vidimus sub Num. 8 in « Prolegomenis Juris Canonici », est benigna legis applicatio secundum aequum et bonum, seu *mentis legislatoris* interpretatio, qui praesumitur legem latam in aliquo casu particulari extraordinario suspendi (1). Potest quis, e. gr., arma gestare, quamvis lex hoc prohibeat, si praevideat se ab inimico quaeri ad necem.

Aequitas, ab *aequo*, aequalitatem significat et *justitiam naturalem*, qua lenitur aliquando rigor *justitiae juridicae*. Per hanc aequitatem, jure romano imperante, introductum est in Urbe *jus honorarium*, *jus praetorium*, « adjuvandi vel supplendi vel corrigendi juris civilis gratia » (fr. 7, D. I, 1). Nam « non omne quod licet honestum est » (fr. 144, D. L, 17). Et Cicero « pro Caecina », 13, pulchre ait: « Ex aequo et bono, non ex callido versutoque jure rem judicare oportere ».

Innuimus sub Num. 9 in « Prolegom. J. C. » quanti fiat in Ecclesia aequitas.

Usus *epikeiae* occurrit, cum ratio legis *contrarie* cessat; vel quia in eo casu observantia *evaderet mala*

(1) S. Th. 2. 2. a. 2. q. 120, a. 1. um.

(derelinquere graviter infirmum pro Missa audienda), vel quia evadit *moraliter impossibilis* (jejunium pro aegrotato); vel etiam si ex circumstantiis judicari merito potest legislatorem, etsi potuerit, *noluisse* in determinato casu obligare (1): ita David, epikeia utens, panes propositionis manducavit (1 Reg. XXI, 6).

Quando facile adiri possit Superior pro dispensatione, ordinarie non adhibenda est epikeia, quippe quae obnoxia est periculis, et in causa propria quisque in mitiorem partem inclinare solet.

Interpretatio et praxis. — S. Congregatio de Sacramentis, d. 26 Jul. 1924, ad dubium: «Quomodo gerere se debeant Ordinarii Italiae, cum ab ipsis facultas petitur celebrandi sub dio»; respondit: «Ad normam can. 822, cuius verba *justa ac rationabili causa* intelligenda sunt de causa, quae ad cultum divinum atque spirituale fidelium bonum pertineat».

Finis legis in casu, sen finis huius facultatis Ordinarii concessae, ex toto systemate in Codice adhibito eruitur: voluit legislator bono animarum consulere, non causis profanis favere, aut rei politicae aut superstitiosae indulgere.

Ad Can. 19.

Adhuc de interpretatione; heic de interpretatione pro quibusdam legibus specialibus. Canon trifariam dividi potest, hoc modo: « Strictae subsunt interpretationi » sc. non sunt extendenda ad alios casus; sed admissim interpretanda juxta propriam verborum significationem:

1). « *Leges quae poenam statuunt* »; omnes leges poenales, cuiuscumque generis sint, sive censurae, sive poenae vindicativae, sive poenitentiae. Sermo est de aliqua excommunicatione? Extendi minime potest ad casus

(1) Cfr. *Ottaviani*, P. I, tit. II, n. 42 sqq.

et personas non expressas a legislatore. Poena relinquitur determinanda superiori vel judici? Etiam in hoc casu superior et iudex potius benigne debent pronuntiare, ne modum excedant, prae oculis habendo leges potius emolliendas esse quam exasperandas. Agitur de poena ferendae sententiae? Cum hae non obligent nisi post sententiam iudicis, si quid patraveris quod jus statuit puniendum suspensione, ante sententiam iudicis lice poteris Missam celebrare.

Reg. J. 49 in VI iterum hoc confirmat: « In poenis benignior est interpretatio facienda ». Et haec Regula recepta fuit in Codicem; sane can. 2219 statuit: § 1 In poenis benignior est interpretatio facienda. § 2 At si dubitetur utrum poena, a Superiore competente inflicta, sit iusta, necne, poena servanda est in utroque foro, excepto casu appellationis in suspensivo. § 3 Non licet poenam de persona ad personam, vel de casu ad casum producere, quamvis par adsit ratio, imo gravior, salvo tamen praescripto can. 2231 ». Recole etiam can. 6, n. 5, et can. 11.

Ius vetus concordat; ita enim Bon. VIII in c. 22, I, 6 in VI: « Statutum fel. rec. Gregorii PP. X praedecessoris Nostri de his, qui ad parochialium ecclesiarum regimen assumuntur, promovendis ad sacerdotium infra annum, alioquin eisdem ecclesiis sint privati, quod, quum sit poenale, restringi potius convenit quam laxari, declaramus ad collegiatas ecclesias, etiamsi alias parochiales extiterint, et assumptos ad earum regimen non extendi, sed antiqua jura servari debere potius in eisdem ».

2). « *Aut liberum jurium exercitium coarctant* »: huiusmodi sunt leges irritantes, leges inhabilitantes, et leges quae utcumque prohibent exercitium alicuius juris, e. gr. visitationem exemptorum non peragendam ab Ordinario, (cfr. can. 344, 512, 513); aut quae coarctant jura parochialia; aut quae prohibent lecturam librorum.

3). « *Aut exceptionem a lege continent* »: exceptio fit per derogationem juri communi. Exceptio fieri potest:

a) *contra legem* per dispensationem. E. gr., c. 1, § 1, I, 11, in VI^o dicit: « Ille cum quo per (S.) Sedem dispensatur ut non obstante defectu (natalium) valeat ad beneficium, etiamsi curam animarum habeat, promoveri: nequit praetextu dispensationis huiusmodi (quam exorbitantem a jure oportet veluti odiosam restringi) nisi unicum beneficium retinere ». (Tunc temporis etiam plura beneficia haberi poterant).

b) *Secundum legem* « exorbitando a lege generali »: « Quae a jure communi exorbitant, nequaquam ad consequentiam sunt trahenda » (Reg. J. 28 in VI).

c) *Praeter legem* per gratiosam concessionem: « Quod alicui gratiose conceditur, trahi non debet ab aliis in exemplum » (Reg. J. 78 in VI).

Etiam exceptiones a jure sunt odiosae — uti sunt leges de quibus sub 1) et 2) —, nam quidquid contra jus commune alicui conceditur odiosum est: etiamsi exceptio, indultum, etc. a jure statuatur. Cfr. tamen can. 67, 68 et 50. .

Non *finis legislatoris* in exceptione danda, qui est semper favorabilis, sed *materia* seu subjectum est inspicendum, ut videatur an de huiusmodi legibus agatur.

Quando vero agitur de legibus *in favorem religionis*, tunc etiamsi exceptiones sint et uti tales habendae, non tamen odiosae existimandae sunt, sed favorabiles: proinde strictae interpretationi minime subsunt. Hae leges « in favorem religionis favorabiles censendae sunt, adeoque latioris interpretationis »: ita S. C. de Propaganda Fide, 2 Jul. 1827, in documento in nota citato. Haec exceptio cedit in publicam utilitatem, in favorem animarum, in tutelam ordinis publici: et proinde sunt leges favorabiles. Item *late* interpretandae sunt leges quae in genere tuentur bonum publicum, bonos mores; beneficia, favores; aut concedunt honorificas distinctiones absque tertii incommodo. Unde Inn. III scripsit: « In contractibus plena, in testamentis plenior, in be-

neficia plenissima est interpretatio adhibenda » (c. 6., X, III, 24).

Item dicendum si quid absurdi promaneret aut vitandi, ubi alia militat ratio.

Interpretatio et praxis. — Commissio Codicis d. 16 Octobris 1919 ad dubium:

«Utrum facultas celebrandi Missam in domo privata sit ab Ordinario, ad normam can. 822, § 4, interpretanda restrictive»; Resp.: «Affirmative».

S. Congregatio Sacramentorum, d. 23 Dec. 1912, ad dubium: «An et quibus de causis Ordinarii permittere possint per modum actus, ut sacrosancta Missa extra locum sacrum, privatis in domibus celebratur», responderat: «Aff., ex justis et rationabilibus causis, ad modum actus, non tamen in cubiculo, sed in loco decenti servatisque aliis de jure servandis et gratis omnino quocumque titulo». Et ad dubium: «An Ordinarii Missae domi celebrationem permittere possint quocumque die, ac insuper in eorum quoque favore, qui domestici oratorii indulto gaudent, etiam iis diebus qui in obento indulto excepti sunt»; eadem S. Congregatio, d. 22 Mart. 1915, responderat: «Ad primum aff.; ad alterum aff. quidem, sed dummodo justae et rationabiles causae aliae sint ab eis, ob quas concessum fuit indultum oratorii domestici». (Citantur hae duae responsiones in nota ad can. 822, § 4). Paullo latius revera in praxi accepta fuerat huiusmodi facultas Ordinariis concessa, quasi ordinaria, cum *quocumque die* ea uti possent *ex justis et rationabilibus causis*. Codex vero rem restringit statuens ut concedatur tantum «in aliquo extraordinario casu»: est enim exceptio a lege. Unde responsio illa data ab ipsa S. C. Sacramentorum d. 26 Julii 1924, relata in commentario ad can. 18.

Ad Can. 20.

Practice impossibile est legislatorem omnes casus praevidisse (fr. 10, D. I, 3); in qualibet etiam perfectiori legislatione defectus seu lacunae inveniri possunt, et super nonnullis leges interdum silent. Quid faciendum? Leges supplendae sunt. Legislator suum generale systema iudicium habuit, ex quo sunt normae desumendae ut

defectus suppleantur; et in hoc canone *authentica via* sternitur, seu modus legalis suppeditatur.

« *Si certa de re desit expressum praescriptum legis sive generalis, sive particularis* », etc.

Sensus est: si nec explicitè nec implicitè (juxta can. 6, 6^o) praescriptum seu lex de certa re habeatur, nec praescriptum *generale* seu Codicis; nec *particulare*, seu datum pro aliquo territorio vel persona a suprema aut ab inferiore potestate: (exemplum, ex can. 61, relate ad vacationem Vicariatus vel Praefecturae Apostolicae; cfr. commentarium huius canonis); norma de hac re, nisi agatur de poenis applicandis, nam in poenis dandis seu applicandis *analogia* non datur, cum poenae strictae subsint interpretationi (can. 19), ita poena statuta in procurantes abortum (can. 2350, § 1) non est extendenda ad occisorem foeminae praegnantis; imo nec existunt poenae si de iis nulla fiat mentio in Codice (can. 6, 5^o), « neque licet poenam de persona ad personam vel de casu ad casum producere, quamvis par adsit ratio, imo gravior, salvo tamen praescripto can. 2231 » (can. 2219, § 3), qui poena percellit *omnes* qui ad delictum perpetrandum concurrerunt; hoc casu ergo excepto, norma sumenda est:

a) *a legibus latis in similibus*: quando lex adest propria, hoc fieri non debet, juxta sensum can. 18; sed si desit, permittitur ut ratio habeatur *de similibus*, intelligitur: in jure, seu in legislatione canonica; conceditur nempe usus interpretationis *analogicae*; ita in correlativis, in aequiparatis, in connexis.

« De similibus (enim) idem iudicium habendum est » *jus vetus* statuebat (c. 2, X, I, 7); et: « Ubi eadem est ratio, eadem debet esse juris dispositio » (Glossa, ad c. 3 X, I, 2).

b) « *A generalibus juris principiis cum aequitate canonica serrata* ». Verbum *jus* videtur heic indeterminatum; sed revera ex rei complexu satis definitum ap-

paret. a) Ex hoc ipso quod in nostro Codice agitur de jure canonico tantum, sermo esse debet de « generalibus juris canonici principiis ». Cum enim de jure civili agitur, semper expresse significatur: ita in can. 33, § 2, de tempore urgendi obligationes contractuum; 1059, de adoptione quatenus est impedimentum impediens matrimonium; 1080, de adoptione imped. dir.; 1513, § 2, de testamento in bonum ecclesiae; 1529, de jure civili quoad contractus, etc.

b) Vidimus (sub Num. 60 in Prolegomenis J. C.) jus civile non esse fontem suppletorium juris canonici codificati; idecirco congruenter non videtur admittendum principia generalia juris civilis comprehendere in verbis huius canonis.

c) Demum principia juris civilis crebro differunt a principiis juris canonici: sane saepe aliud sentiunt juris civilis ac juris canonici principia de indissolubilitate matrimonii, de bonis temporalibus ecclesiae, etc.: haec proinde videntur excludenda, imo excludendae sunt regulae generales *juri civili peculiares*, quippe quae sunt partes juris civilis.

Si cui tamen placuerit per haec « generalia juris principia » intelligere ea principia *generalissima*, utrique juri communia, reprobandus non videtur, cum ipsa met accensere possimus regulis generalibus juris canonici, quatenus nempe communia sint, eandem remotam originem habeant, a jure sc. naturae; et potius ad jus naturale attineant, quam ad jus civile quodcumque: sunt nempe commune patrimonium juridicum omnium gentium.

Concrete enim dicendum est quod *generalia juris principia* dantur a lumine rationis: ex eis desumptae fuerunt regulae juris, sive authenticae, sive *doctrinales* seu brochardicae a doctoribus confectae (caute tamen adhibendae); praeter illas 211 Regulas Juris Pandectarum (lib. I).

Utique verba sequentia « *cum aequitate canonica servatis* » videntur primo visu jus canonicum juri civili contraponere; sed hoc necessario non fluit; nam ne ipsum quidem jus canonicum est applicandum, nisi omnes perpendantur circumstantiae et servetur illa aequitas quae rei congruit: semper enim illa « *justitia dulcore misericordiae temperata* » servanda est, juxta verba S. Cypriani, seu aequitas.

c) Alius ergo fons heic indicatur, nimirum *aequitas*: de ea diximus sub num. 8 et 9 in « *Prolegomenis* », et in commentario ad can. 18.

d) « *A stylo et praxi Curiae Romanae* », a modo sc. quo negotia ecclesiastica tractantur in Curia Romana, sive in judicio, sive extra judicium: recolenda heic quae de stylo Curiae dicta sunt (in « *Prolegomenis J. C.* » Num. 54), adnotando quod de solo stylo et de sola praxi R. Curiae can. 20 loquitur.

e) « *A communi constantique sententia doctorum* », i. e. a privata jurisprudentia; *communis*, ratione numeri: communis sententia dicitur « *quam tenent sex graves auctores rem ex professo tractantes* » ita D'Annibale (Summula Theol. Mor. I, n. 129) et alii: quod indicativo modo dicitur, non taxativo; *constans*, ratione temporis.

« *Peritis in arte credendum est* », « *Experto crede Ruperto* ». Sed ne obliviscamur quod heic agitur de privata opinione, utique, virorum prudentium jurisprudentium, jurisperitorum, jurisconsultorum: verum, qua privata, per se jus non facit, ac tantum valet quantum probat; doctores enim fontes sunt interpretationis, non legislationis (cfr. Num. 57 in « *Prolegomenis J. C.* »); et non tam ad numerum doctorum est respiciendum, quam ad rationes.

Quae omnia — subauditur — suppeditantur uti normae, regulae juris supplendi: proinde artem boni et aequi recte cognoscere opus est, ut rite applicentur.

Modus procedendi indicatus et statutus ab hoc canone, utique, *authenticus* est; exitus vero est semper privatus, quamvis excellere queat doctrina et praestantia: authentica interpretatio tantum a legislatore permanere potest.

Ad Can. 21.

Can. 21 et duo sequentes agunt *de cessatione legis ecclesiasticae*.

Heic postulatur: Quomodo presumitur legislatorem legem revocare? ac proinde legem cessare?

1. Quomodo *stabilitas* legis congruat ac sit propria, vidimus, de elementis legis disserentes. Attamen elementum caducitatis non deest: causae enim et ratio quae illam legem induxerunt, mutari possunt; et tunc ex hoc ipso quod lex est: « ordinatio rationis », si *inutilis* evaserit aut *damnosa*, aut *irrationalis*, revocari debet; et, si reapse non revocata, uti revocata rationabiliter *est praesumenda*. Ratio enim legis est anima legis; et lex sine anima corrui, cessat, moritur. Ast super hoc principio exceptio, potius apparens quam propria, in hoc canone statuitur. Quando hoc contingit?

Res cum doctrina *de praesumptione* intime nectitur.

Est *praesumptio* « rei incertae probabilis coniectura » (can. 1825, § 1). (Codex de ea agit in lib. V, sub tit. de probationibus, ad can. 1825, 1826 et 1827).

a) *Ex origine est juris* « quae ab ipsa lege statuitur », (cfr. e. gr. can. 1015, § 2, 1086, § 1, 1814; « nemo praesumitur malus nisi probetur »; « semel malus semper malus (in eodem delicto) », Reg. 8 Juris in Sexto; « qui contra jura mercatur; bonam fidem praesumitur non habere », Reg. 82 in Sexto); — est *hominis*, « quae a iudice » vel a viro prudenti « coniiicitur » (can. 1825, § 1); (e. gr. si quis noctu reperiatur coram suo inimico occiso, ipse praesumitur illum occidisse).

b) *Ex firmitate* quam obtinet est *juris simpliciter* et contra eam admittitur probatio tum directa tum indirecta; — aut *juris et de jure*, contra quam admittitur tantum probatio indirecta, hoc est contra factum quod est praesumptionis fundamentum (can. 1826).

Haec posterior praesumptio in foro judiciali tantum operatur quantum veritas; (cfr. e. gr. can. 1904, § 1; item contra Litteras S. Pontificis de proprio attestantis non admittitur probatio in contrarium).

e) *Ex gradu certitudinis*, est *levis*, *gravis*, *gravissima* seu *vehemens*, seu *violenta*, prout indicia sunt levia, gravia vel gravissima.

d) *Ex objecto* praesumptio dicitur *periculi communis*, quando lex praesumit in certis adjunctis communiter existere periculum peccati vel fraudis, deceptionis vel perversionis vel judicii immaturi, in summa aliquod periculum. Ex hoc, e. gr., statutae fuerunt leges de quibus in can. 573 de aetate pro professione religiosa; can. 975 de aetate pro ss. Ordinationibus; can. 1060 de prohibitione mixtarum nuptiarum; can. 137 de prohibitione clericis facta fidejubendi, inconsulto loci Ordinario.

Hisce praemissis, jam intelligitur sensus can. 21 statuentis: « Leges latae ad praecavendum periculum generale, urgent, etiamsi in casu peculiari periculum non adsit ». Inferre statim debemus non amplius sustineri posse opinamentum nonnullorum adserentium, si in aliquo peculiari casu certissime periculum deesset, legem non urgere.

2. Verum, *deficiente periculo*, nonne deberet cessare ratio legis, et proinde ipsa lex?

Respondemus tradendo de cessatione legis principia generalia.

Cessat lex: 1) *ab intrinseco*, si finis cessat: lex ex se ipsa desinit: ita lex de abstinencia a suffocatu et a sanguine ab Apostolis lata in Concilio Hierosolimitano,

ne praepediret Judaeorum conversionem, cum ipsi abhorrent ab istis cibis, cessavit ab intrinseco, quando haec aversio desinivit; — 2) *ab extrinseco*, si revocatur a Superiore; tunc Superior facit eam cessare; de hoc in can. 22; — 3) *per contrariam consuetudinem* seu per desuetudinem: populus facit eam cessare, ad normam tamen can. 25.

Relate ad primum modum: Finis (vel ratio vel causa) legis cessat: 1) *adaequate*, si quoad omnes fines legis; vel *inadaequate*, si quoad aliquem finem tantum; e. gr., si jussum fuerit jejunium ad morbum depellendum et ad petendam pluviam; et densissimus ruat imber, sed morbus adhuc saeviat; — 2) *contrarie seu privative*, si lex noxia, vel injusta, vel impossibilis fiat; vel *negative*, si lex inutilis evadat; — 3) *universaliter*, si quoad omnes subditos aut majorem eorum partem finis cessat; vel *particulariter*, si pro aliquo individuo.

Tres fieri possunt hypotheses:

a) Cessante fine legis *inadaequate tantum*, lex non cessat, nec pro communitate, nec pro individuis; ratio enim seu anima legis adhuc subsistit.

b) Cessante pro communitate *adaequate et contrarie*, lex cessat pro universa communitate. Cessante pro ipsa communitate *adaequate sed negative*, retinere practice possumus ipsam cessare, ut censet major pars canonistarum (1).

c) Cessante fine legis *adaequate et contrarie* pro aliquo subdito tantum, lex per se non cessat; sed legis obligatio non amplius urget pro illo individuo si ejus observantia grave incommodum secumferat. Hoc enim in casu illud obtinet: «leges non obligare cum gravi incommodo».

Cessante fine legis *adaequate sed negative* tantum in casu particulari, sc. pro uno vel aliquot subditis,

(1) S. Th. 1.a 2.ae, q. 109, a. 4, ad 3.um.

tunc lex non cessat. Leges enim immediate respiciunt communitatem, non singulos; et cum non cessent in hoc casu pro communitate, a singulis sunt servandae.

Doctrina de cessatione finis legis *adaequata in casu peculiari* nectitur cum can. 21: « Leges latae ad praecavendum periculum generale, urgent, etiamsi in casu peculiari periculum non adsit ».

Cum enim hisce in casibus finis legis sit commune periculum devitare, *efficaciter* et *certo* illud periculum non devitamus, nisi lex omnes urgeat et obliget. Facilis insuper allucinatio oriri posset de cessatione finis, et ita lex frustraretur.

Exempla desumi possunt ex lege prohibitionis librorum ad normam can. 1396 et 1398, § 1; proinde necessaria est semper dispensatio, etiam pro viris doctis et bona intentione praeditis. (In nonnullis casibus a jure datur (can. 1400); in aliis ab Ordinariis (can. 1402); generali modo a S. Sede).

Etiam ex lege banna ante matrimonium praecipienti (can. 1022), aut sufficienda ab alia lege publicationis per affixionem, juxta can. 1025. (Si qua tamen est ratio banna non faciendi, facultas fit Ordinariis per can. 1028) (1).

Ad Can. 22.

Agit iste canon de cessatione legis ab extrinseco, seu *de revocatione*.

1. — A. *Revocatio* fit *per abrogationem*, si lex totaliter revocatur; *per derogationem*, si partialiter; *per subrogationem*, si quid additur legi existenti; *per obrogationem*, si lex mutatur per legem contrariam.

(1) Cfr. Suarez, l. III, c. XXIII, n. 5; Reiffenstuel, l. I, tit. II, nn. 168-173.

B. *Revocare leges possunt*: a) *Legislator*, nam « omnis res per quas causas nascitur, per easdem dissolvitur », (Reg. J. I in Decret. Greg. IX).

Legislator tamen inferior non potest suas leges revocare, si a R. Pontifice fuerint confirmatae *in forma specifica*, nam tali modo pontificiae evaserunt.

b) *Eius successor*, cum eadem sit potestas (cfr. c. 20, X de elect. I, 6).

c) *Eius superior*, quia universalior potestatem habet, et heic valet Reg. 80^a Juris in VI: « In toto partem, non est dubium contineri ».

C. *Revocatio expressa* est, si facta per verba manifesta, e. gr. « abrogamus », « derogamus », uti in can. 6, 1^o; vel per clausulas abrogatorias vel derogatorias, uti quae communiter in decretis, rescriptis et aliis actis Pontificiis adhibentur: « Contrariis quibuscumque non obstantibus », « contrariis quibusbet, etiam speciali mentione dignis, minime obstantibus », « contrariis quibusvis, etiam specialissima mentione dignis, minime obfuturis ».

Tacita vero, si nova lex priori directe contraria fertur, vel quando lex posterior totam de integro ordinat legis prioris materiam.

Quibus positis, sensum canonis 22 expendamus.

2. **Jus vetus**, in nota citatum, sc.: a) c. 1 de constitutionibus I. 2 in VI statuebat: « Licet R. Pontifex qui jura omnia in scrinio pectoris sui censetur habere, constitutionem condendo posteriorem, priorem, quamvis de ipsa mentionem non faciat, revocare noscatur » — en ergo lex generalis posterior legem generalem anteriorem tollit; — « quia tamen locorum specialium et personarum singularium consuetudines et statuta, cum sint facti et in facto consistent potest probabiliter ignorare: ipsis, dum tamen sint rationabilia, per consuetudinem a se noviter editam (nisi expresse caveatur in ipsa) non intelligitur in aliquo derogare »; — quibus verbis statuitur legem generalem posteriorem non auferre particulare statutum.

Jus vetus in citato loco, agit de legibus *Pontificiis*, sed generalis est eius applicatio in can. 22, cum satis hoc indicetur

a generali inscriptione tituli «De legibus ecclesiasticis».

b) Alius qui citatur locus, c. 1, X de rescript. I. 3, idem habet: «Speciale mandatum derogat generali»: Alexander III Senonensi Archiepiscopo (Sens).

3. Super hac basi, can. 22 statuit: «*Lex posterior, a competenti auctoritate lata*», sc. a persona auctoritatem habente, sive sit S. Pontifex, sive Concilium, sive Episcopus et Ordinarius in genere; *competens* dicitur auctoritas cuius est legem ferre, relate ad illud obiectum; — *obrogat priori*, nempe *eam immutat*, sive eam abrogando, sive ei derogando, quando unum ex hisce tribus verificatur:

a) «*Si id expresse edicat*», nominatim aut per generalem clausulam «contrariis quibuscumque non obstantibus» aut aliam aequivalentem. Huiusmodi clausulae important derogationem constitutionum seu legum in contrarium. Est tamen semper accipienda stricte juris derogatio, et ideo strictam interpretationem recipit.

b) «*Aut sit illi directe contraria*»: quod idem est ac tacita revocatio: quando enim utraque lex stare nequit sive ex toto, sive ex parte, nimirum quando nova lex super uno eodemque obiecto *diversum* statutum dēcernit, intelligitur legem posteriorem priorem abrogare aut ei derogare. De hac tamen contrarietate seu *incompatibilitate* debet constare, nam odiosa est correctio juris; et uti habetur in c. «Cum expediat» 29 de electione I, 6 in VI: «Expediit concordare jura juribus, et eorum correctiones, si sustineri valeant, evitare»; de hoc in canone sequenti.

c) «*Aut totam de integro ordinet legis prioris materiam*», sc. si legislator novo ordine aliquod juris institutum, negotium, argumentum, aliquam juridicam materiam proponat, uti egit Pius IX per Const. «Ap. Sedis» de censuris, et Leo XIII per Const. «Officiorum et munerum» de prohibitionē librorum. Tunc enim, etiamsi legislator nihil expressis verbis significet, *ex*

facto tamen eius intentio satis apparet, novum rerum ordinem seu integram reordinationem dandi illi negotio sive instituto juridico. Ita leges de praecedentia novam reordinationem per Codicem nactae sunt; e. gr., quod spectat ad Vicarium Generalem.

4. — Addit canon: « *Sed, firmo praescripto can. 6, 1^o, lex generalis nullatenus derogat locorum specialium et personarum singularium statutis, nisi aliud in ipsa expresse caveatur* ».

In can. 6, 1^o praescribitur: « *Leges quaelibet sive universales sive etiam particulares praescriptis Codicis oppositae, abrogantur, nisi de particularibus legibus aliud expresse caveatur* »: quae verba ad legislationem usque ad Codicem vigentem referuntur.

Hoc in mentem revocato, decernitur quod lex *generalis*, quae proinde a S. Sede tantum fieri potest (et procul dubio necesse erit novas leges condere, cfr. Motu proprio: « Cum juris can. » Ben. XV, 15 Sept. 1917, II et III); huiusmodi lex generalis quae dein obveniat, (de lege generali solummodo est sermo in hac secunda parte canonis 22), non derogat *statutis*: hoc verbum idem est in casu ac lex particularis: statutis « *locorum specialium* », sc. dioecesium, etc.; — « *et personarum singularium* » sive *singulae* personae, sive personae *moralis*, uti Capitulum, et alius coetus qui sit capax legis particularis.

Nisi aliud in ipsa expresse caveatur: necesse est proinde expressam derogationem facere de lege peculiari anteriori, ut lex generalis posterior illam abrogare valeat, salvo iis quae dicta sunt de legislatione *praeter* jus.

Ad Can. 23.

Iste canon statuit quid juris *cum dubitatur de revocatione legis praeexistentis*.

Quae *de dubio* diximus ad can. 15 sunt huc revocanda. Dubio existente, obiectivo sive positivo, « revocatio legis praeexistentis (sive revocatio generalis, sive particularis) non praesumitur ». (Vide quae de praesumptione exposita sunt ad can. 21). Aliquid simile jam dictum fuit in can. 6, 4^o: « In dubio num aliquod canonum praescriptum cum veteri jure discrepet, a veteri jure non est recedendum ».

Stante ergo hoc dubio, lex servetur quae **a veteri jure**, in nota citato, jam dabatur in c. 29 de electione et electi potestate, I, 6, in VI: « Expediit concordare jura juribus, et eorum correctiones, si sustineri valeant, evitare »: « Leges posteriores ad priores trahendae sunt et his... conciliandae ».

Vigilanti verbo usus est legislator: *Trahere* (a radice sanscrita *dragh* = extendo; in lingua anglica *to drag* = *tirare per forza, trascinare*, i. e. adducere, quasi quadam cum compulsione. Paulus, *in jure romano*, idem dicebat ad legem Juliani: « Posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint » (fr. 18, D. I, 3). *Trahendae*, quasi illa norma utendo « compelle intrare »; sed simul vero *conciliandae*, sc. simul conjungere, unire; « quantum fieri potest », sc. devitando contradictiones, nam quae sibi contradicunt, *opponuntur* et minime *componuntur*.

Consequitur ex hoc quod « correctio juris odiosa est et omnino vitanda quantum fieri potest ». Et si facienda, strictae subest interpretationi. Lex enim gaudet favore juris. « Subtili, ergo, animo diversitatis rationes excutiendae sunt », ut Justinianus docuit in Const. « Tanta » (15); et quamvis leges prima fronte inter se pugnantes

videantur, investigari oportet num motiva specialia adsint huiusmodi apparentis contrarietatis, e. gr. *diversitas temporis*: « Distingue tempora et concordabis jura »; — *diversitas loci*, qui ob diversas circumstantias aptationem specialem requirere potuit; — *diversitas data per dispensationem, privilegium, indultum*.

Gratianus de hoc magister fuit in suo *Decreto* conficiendo, quod, uti refert Rufinus in sua « Summa », appellare voluit « Concordia seu Concordantia discordantium canonum », et normam in hoc canone collectam jugiter ac religiose servavit, ut vidimus in *historia fontium juris can.*, de ipso Decreto disserentes.

Ad Can. 24.

1. Lex est « commune praeceptum », ait Papinianus (fr. 1, D. I, 3), et lex ecclesiastica est « principis ecclesiastici commune praeceptum, justum ac stabile, ad bonum subditorum promulgatum ». Sed *praeceptum* (a *prae, capio* = *prevenire, prendere innanzi*) datur etiam singulis; et tunc reapse dicitur *praeceptum*, cuius haec est propria definitio: « *Jussum datum singulis, vel communitati in casu particulari, a competente Superiori* ».

Jussum, non ergo simplex hortatio, sive consilium, sive monitum. Et ex definitione jam apparet eius divisio in *particulare* et *generale*.

De vi huiusmodi praeceptorum, quae singulis dantur, inquit hic canon. Sunt ad instar « legum privatorum »: proinde sub hoc I titulo « de legibus ecclesiasticis ».

2. Ecclesia, — *ex concessione Christi fundatoris*: « Quodcumque ligaveritis super terram, erit ligatum et in coelis » (Mt. XVIII, 18); et *ex fine Ecclesiae*, quae non solum curat bonum societatis, sed etiam bonum privatorum, — praecepta dare potest.

In re canonica quilibet legislator ecclesiasticus praecepta dare valet: qui enim habet plus, habet et minus. Omnes idcirco qui habent in foro externo potestatem jurisdictionis tum ordinariae, ut Episcopus; tum etiam delegatae, ut Ordinarii delegati; ac vel solum administrativam (gubernativam), uti Vicarius Generalis; insuper qui potestatem dominativam simpliciter habent, uti pater in liberos, Superiores religiosorum in subditos; vel solam judicalem uti iudex; qui potestatem habent pro foro interno (et in hoc casu pro foro interno tantum praecepta dare valent); qui potestatem habent in foro externo non stricte publicam nec omnino privatam, ut parochus, habens externam potestatem oeconomicam; qui callent potestatem dominativam quasi socialem (Superiores collegiorum, rectores seminariorum, etc.); qui potestatem consecuti sunt in alios, ex voto istorum, juramento, promissione, pacto. Paucis, praecepta dare possunt qui potestate *saltem dominativa* sunt praediti.

3. *Quo modo praecepta imponuntur.* — Praecepta dantur; et — sit venia verbo — datio praecepti correspondet promulgationi, seu praeceptum promulgatur quando datur. Dari vero potest *cum conditione suspensiva*, et tunc suspensum manet donec conditio purificetur; vel *ex die*, et tunc statuta die urgere incipiet; *ad praefinitum tempus* et sine temporis limitatione; *cum poena* aut *sine poena*.

Heic sermo est de praeceptis quae « *singulis dantur* »; et sensus canonis hic est: ut lex est propter bonum commune, ita praeceptum est propter privatum bonum; idcirco, nisi clausulae limitatoriae adpositae fuerint, personam privatam sequuntur quocumque se conferat, « velut umbra corpus », « ossibus haerent » eisdem, uti canonistae dicunt; *ubique urgent*: sunt nempe extraterritoriales; dum leges praesumuntur territoriales (can. 8, § 2); et *ipsa poena* praeceptum, cui est adnexa,

sequitur, quidquid olim super hoc puncto canonistae lucubrati sint: huc illud facit: « Accessorium sequitur principale » (1).

Uti cadunt praecepta cum ipsa persona imperata e vita exiit, item cum *persona praecipiens* e suo jure cessat; nam cum agatur de re privata, quae a voluntate personae praecipientis pendet; et cum proinde solum persona praecipiens valeat praeceptum urgere, (et quidem tantum extrajudicialiter, sc. non servata forma processus ecclesiastici: extra ergo dispositum can. 1552); censuit legislator praecepta fore utiliora, si, resoluta jure praecipientis, et ipsa cessarent: in summa, praecepta voluntatem superioris erga illam personam significant, et idcirco de eis actum est cum per mortem cesset illa voluntas urgere.

Hinc specificè differt praeceptum a lege, quod dum lex est pro multitudine et datur stabiliter, praeceptum est pro singulis vel pro multitudine in casu particulari et datur ad tempus, ad mensem, etc., ac quidem ad vitam praecipientis.

Excipitur solum casus quo Praelatus praecipiens expresse vel tacite sua praecepta praefiniverit ad territorium: tunc enim extra illud non valent. Sed, patet, hoc contingit non ex defectu potestatis, sed voluntatis. Potest ideoque Episcopus suo sacerdoti iter arripienti praecipere sub poena suspensionis ne spectaculis intersit.

In dubio standum est *pro personalitate* praecepti, et minime *pro territorialitate*, quia possidet indoles praecepti quod est personale.

Jus praecipientis resolvitur *morte, renunciatione, translatione, privatione*.

— Ita Codex quaestionem authentice resolvit, « de

(1) Cfr. D'Annibale, « Summula Theol. Mor. » I, n. 249; Suarez, « De censuris », disp. V, sect. 5, n. 18; Lega, « De judiciis ecclesiast. » tom. III, p. 101.

cessatione scilicet praecepti, resoluto jure praecipientis » (1). Non amplius idcirco videtur inquirendum relate ad durationem *praeceptorum singulis datorum*, ut plures doctores docebant, de diversa qualitate superiorum praecipientium, aut de diversa specie praeceptorum: resoluto jure praecipientis (cuiuslibet), praecepta singulis data (quaelibet) cessant; itemque *adnexa poena* cessat. (Si tamen quis in eam jam inciderit, eam luere debet).

— Quid vero si praeceptum datum fuerit ad tempus, et antequam hoc tempus expiraverit, cesset jus praecipientis?

Ante Codicem communis erat opinio, ut non cessaret vis praecepti; nam, dicebatur, si Superior ecclesiasticus potest praeceptum commune ac stabile, sc. legem, dare, curiam non posset dare praeceptum stabile singulis? Sed ipsa verba can. 24 videntur nos auctores facere, ut contrarium teneamus; ita censemus, salva futura contraria declaratione et meliori iudicio.

5. Sunt utique praecepta, etiam singulis data quibus stabilitas et perennitas quaedam ex rei natura videtur tribuenda; ita illa quae dantur non intuitu personae, sed intuitu muneris vel officii a persona exerciti: e. gr. si Episcopus in visitatione pastorali nonnulla parochia praescripserit in bonum fidelium et parochiae; haec praecepta, cum sint evidenter ordinata ad rectum regimen in foro externo, ad scandala vitanda, ad bonum promovendum, censenda sunt permanere etiam resoluto jure praecipientis, et imo ad successores transire. Sed, hoc in casu, bene advertatur: non agitur stricte de praeceptis singulis datis; ratio praecepti in bonum non solius personae praeceptae resolvitur, et obligatio ea servandi quodammodo aliunde exurgit. Legem aut statutum sapit huiusmodi praeceptum. Sed cum res ita sit, forma qui-

(1) Cfr. Suarez « De legibus » I, c. 10, n. 10; D'Annibale, I, 249; Wernz t. I, n. 135.

dem legum et statutorum propria adhibenda est a superiore, ut illam stabilitatem tutam reddat; secus sufficiens fundamentum stabilitatis non praebent. In praxi forma servanda est quae in hoc canone statuitur.

6. Duae ab hoc canone statuuntur exceptiones in quibus praecepta remanent, etiam resolutio iure praecipientis :

1) Si « *per legitimum documentum... imposita fuerint* », *legitimum*, nempe ad normam juris factum; et tunc standum est terminis seu tenori documenti.

2) « *Aut coram duobus testibus* », qui sc. rem valeant in iudicio comprobare: proinde unus testis non sufficit.

De testibus vero recolatur can. 1757: «1 *Ut non idonei* repelluntur a testimonio ferendo impuberes et mente debiles. — § 2 *Ut suspecti*: 1. Excommunicati, periurii, infames, post sententiam declaratoriam vel condemnatoriam; 2. Qui ita abiectis sunt moribus ut fide digni non habeantur; 3. Publici gravesque partis inimici. — § 3 *Ut incapaces*: 1. Qui partes sunt in causa, aut partium vice funguntur, veluti tutor in causa pupilli, Superior aut administrator in causa suae communitalis aut piaae causae, cuius nomine in iudicio consistit, iudex ejusve assistentes, advocatus aliique qui partibus in eadem causa assistunt vel astiterunt; 2. Sacerdotes, quod attinet ad ea omnia quae ipsis ex confessione sacramentali innotuerunt, etsi a vinculo sigilli soluti sint; imo audita a quovis et quoquo modo occasione confessionis ne ut indicium quidem veritatis recipi possunt; 3. Coniux in causa sui coniugis, consanguineus et affinis in causa consanguinei vel affinis, in quolibet gradu lineae rectae et in primo gradu lineae collateralis, nisi agatur de causis quae ad statum civilem aut religiosum personae spectant, cuius notitia aliunde haberi nequeat, et bonum publicum exigit ut habeatur».

Addit vero can. 1758: «Non idonei et suspecti audiri poterunt ex decreto iudicis, quo id expedire declaretur; sed eorum testimonium valebit tantummodo ut indicium et probationis adminiculum, et generatim iniurati audiantur».

Non est tamen dicendum quod praecepta privatim data exerceant vim suam in foro interno tantum; pos-

sunt vero pertinere ad forum externum extrajudiciale, et in hoc foro puniri. ‘

7. Canon, uti vidimus, agit tantum de praeceptis quae singulis dantur, et non de iis communitati datis. Attamen et ad haec praecepta extendi rationabiliter potest ipsa lex, sc. et ipsamet ubique urgent, nisi clausulae limitationis adsint. Nam haec quidem praecepta sunt in bonum privatorum, et non directe in bonum publicum. Pergunt vero vigere ad normam vitae communitatis; proinde *perpetua* censentur; nec documentum requirunt, si communitati publicata, nam quilibet de communitate uti *testis* horum praeceptorum considerari potest.

TITULUS II.

DE CONSUETUDINE

PRAENOTANDA

De consuetudine in hoc titulo, qui sex canonibus constat, pertractantes, summis lineis videamus quodnam fuerit ac sit penes populos eius momentum.

I. In jure antiquo. — *Initio vitae humanitatis* nulla humana lex adfuit; et homines *moribus* ac *consuetudinibus* regebantur, quae praesertim diversitate ingenii cuiusque populi, vitae excultae et religionis distinguiebantur. Ex consuetudine et moribus, sacra, connubia, contractus, successiones initio recta fuerunt; ex quibus moribus *jus consuetudinarium* ortum habuit: hoc sensu uti vera accipienda sunt verba Modestini (fr. 40, D. I, 3): « Omne jus (humanum) necessitate constitui, consensu fieri, consuetudine firmari », rite tamen admittendo quod e *jure naturae* et a *lege aeterna*, per lumen rationis revelata, plura obvenerunt in mores ac consuetudines populorum.

Multa ideo quae ab initio consuetudines *facti* fuerant, evaserunt dein consuetudines *juris*.

II. In jure romano. Consuetudo (*mos, mores maiorum, usus, usus longaevis* in historia juridica populi romani est, absque dubio, *primus* fons juris constitutivus *chronologice*. Imo, tempore regum,, e. gr. initio evolutionis juridicae, non solum primus, sed et *unicus* fons; habetur sane tarda et incerta traditio de *legibus regis* et *jure papiriano* (a quodam ficticio Papirio) (1), quae contradictionibus scatet et nullatenus tempori respondet cui ius in illis collectionibus contentum adscribitur, non potest antiquio-

(1) Cfr. M. Massimi « Introductio in Gai et Justiniani Institutiones » 1910, I, p. 42-43.

rem traditionem infirmare, juxta quam primus jus scriptum est *lex XII tabularum*, quarum prisca tempora ascendunt ante direptionem gallicam (circa a. 390 a. Chr. n.).

Consuetudo est primus fons *logice*, in epochis etiam sequentibus, ex hoc historico primatu et ex indole populi romani traditionum receptorumque morum tenacissimi.

Tempore post legem XII tab. — Remanet consuetudo, admissio jure scripto. Julianus in fr. 32, D. I, 3, ait: «Inveterata consuetudo *pro lege* non immerito custoditur, et hoc est jus quod dicitur «moribus constitutum». Nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes: nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an *rebus ipsis et factis?*».

Imo consuetudo tam momentosa apparet theoretice et practice, ut jus scriptum characterem habeat suppletorium; paulatim tamen, pondere ipso rerum, partes invertuntur, et jus non scriptum practice suppletorium evadit.

Jus consuetudinarium arctam habet relationem in Jure Romano cum *Edicto Praetoris* (jure honorario), cum *jurisprudentia*, cum jure quod nunc *scientificum* appellant, et cum *jure gentium*.

Jurisperiti classici antiquam ideam romanam consuetudinis retinent, et inde in ipsa vim constitutivam, abrogatoriam, derogatoriam, interpretativam plane agnoscunt; insuper doctrinam consuetudinis quoad elementum materiale (*mores*) et personale (*consensus populi*) satis accurate definiunt ac expoliunt.

Ceterum in jurisprudentia *classica* (seu ab Augusto ad Hadrianum † a. 138), et praecipue in jurisprudentia *culta* (seu ab Hadriano ad Alexandrum Severum † 235), momentum practicum juris consuetudinarii evidenter valde coarctatur, et ipsius ambitus circumscribitur.

Tempore juris romani orientalis et justiniani doctrina romana consuetudinis *theoretice* servatur in fontibus. Enimvero, abusibus supervenientibus, Principes totam potestatem in se unos redegerant. Celebris est Constantiniana Constitutio (a. 319) ad Proculum Africae Proconsulem directa (c. 2 Cod. «quae sit longa consuetudo» lib. VIII, tit. 52, 53), in qua negatur «consuetudinem usque adeo sui esse valituram momento ut legem vinceret». En verba huius fragmenti: «Consuetudinis ususque longaevis non vilis auctoritas est; verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat, aut legem». Valor huiusmodi verborum a saeculis controvertitur — vera crux interpretum —; hic vide-

tur (ut interpretatur Ferrini «Pandette» n. 17): consuetudines anteriores utique valent, sed tamen juxta quod Principi placuerit: et si ei placuerit per legem vim adimere illis consuetudinibus, haec lex est servanda; quod in hoc recidit: omnem vim legalem consuetudinis a consensu Principis derivare.

III. In jure canonico. — Institutum juridicum consuetudinis e jure romano translatum est ad jus canonicum. Praxis vero et usus consuetudinis aderat jam ab initio Ecclesiae; et, ex. gr. in controversia de Paschatis celebratione et de baptismo haereticorum, utraque pars appellabat ad traditiones et consuetudines; ita plura instituta juridica introducta fuerunt, uti coelibatus, nonnulla impedimenta matrimonialia, jus patronatus, etc.

Gratianus (c. 5, D. I) qui obscure tamen de traditione loquitur, hanc praebet definitionem: « Consuetudo est jus quoddam moribus diuturne servatis institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex ». Quae verba agnoscere et tribuere videntur consuetudini vim juris suppletorii tantum, seu aptantur tantum consuetudini *praeter jus*; et *Gratianus* anceps videtur de consuetudine *contra jus*.

Verum *Gregorius IX* clarius in Decretalibus et authenticis omnem vim abrogatoriam legum ecclesiasticarum, sive generalium, sive particularium, consuetudini recognovit; addita attamen clausula quae ex citata Constitutione Constantiniana eruitur: « Licet etiam longevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adeo valitura, ut vel juri positivo debeat praejudicium generare, nisi fuerit rationabilis et sit legitime praescripta ». (c. 11, X, I, 2): verba desumpta ex Codice Justiniano, et aptata praescriptis Codicis J. Canonici.

Adfuerunt vero semper plures disputationes circa consuetudinem: de conditionibus, de tempore necessario, de possibilitate eiusdem contra decreta Concil. Trid. Nunc vero Codex verbis explicitis de consuetudine agit.

IV. Ad Jus civile modernum quod attinet, exceptione facta de *jure internationali*, quod fere ex integro constat consuetudinibus; ac de *jure publico* nationum quod ex parte item regitur; atque de *jure civili commerciali*; codices juris civilis consuetudinem non multi faciunt, cum ei non recognoscant omnem vim legibus in posterum derogandi; et generatim tantum ei concedant, ut valeat explicare vel supplere legem.

Codex Italicus (in « Disposizioni sulle pubblicazioni » ecc., art. 5) statuit: « Le leggi non sono abrogate che da leggi posteriori per dichiarazione espressa del legislatore, o per incompatibilità delle nuove disposizioni con le precedenti, o perchè la nuova legge regola l'intera materia già regolata dalla legge anteriore ». (Cfr. Can. 22 Codicis J. Canonici).

Quaeritur proinde: Quid juris a Statibus modernis recognosci poterit ecclesiasticis consuetudinibus, cum ipsi de consuetudine aliter sentiant?

Jus consuetudinarium ecclesiasticum aut recognoscitur a nationibus per *concordata*, aut per *legem specialem*, aut per *chartam constitutionalem*. Sin vero, ipsa Ecclesia ad tuenda sua jura, appellare potest *ad legem internationalem*, cum profecto persona sit internationalis quae ignorari non potest.

Apud vero illos status, (Angliam eiusque colonias, Hungariam, etc.) qui consuetudinibus potius quam legibus reguntur, et alios qui aliqualem vim consuetudini concedunt (Germanici), facile est etiam in jure civili adducere ac tueri ecclesiasticam consuetudinem.

Titulus II in can. 25 agit de elemento necessario et fundamentali consuetudinis; in can. 26 de subjecto consuetudinis; in can. 27 et 28 de conditionibus quas adesse oportet ut legislator consensum suum praebeat variis consuetudinibus; in can. 29 de vi consuetudinis relate ad interpretationem legum; in 30 de modis quibus consuetudo vi legali destituitur.

Ad Can. 25.

Can. 25 est de elemento fundamentalis consuetudinis legalis ecclesiasticae.

Legislator loquitur heic de consuetudine modo indeterminato, proinde de illo facto qui a *consuescere* vel a *consuefacere* nomen accipit, et est « *frequentia actuum similium communitatis* ».

1. De *divisione* et *definitione* quae necessaria sunt praemittimus.

Consuetudo est, a) *ratione naturae* : *facti* seu *materialis* et *juris* seu *formalis* : haec ex illa procedit, quando sc. ex facto frequentiae actuum similium jus efformatur. *Facti* dicitur cum in nudo facto consistit et proinde nullam parit obligationem ; *juris*, cum omnibus jam praedicta conditionibus a legislatore praerequisitis, ex eiusdem legislatoris consensu vim legis obtinet et ideo vim obligandi.

b) *Ratione ambitus* : *universalis*, vigens sc. pro tota Ecclesia ; *specialis*, in aliquo territorio.

c) *Relate ad legem scriptam* : *juxta*, *contra* et *praeter legem*, prout hanc illa confirmat, infirmat vel supplet : nam consuetudo juxta legem, potius quam consuetudo, est activa oboedientia legibus ; (ad eam refertur can. 29). Consuetudo contra legem, legem existentem abrogat vel derogat ; consuetudo praeter legem, novam legem inducit.

d) *Ratione modi quo inducitur* : *judicialis* si in tribunalibus obtinet ; et est *stylus Curiae*, quatenus est modus procedendi in Curia ; aut *jurisprudentia*, quatenus est « auctoritas rerum similiter judicatarum » ; — et *extrajudicialis*, si simpliciter in moribus populi consistit.

e) *Ratione temporis* : *ordinaria*, si a 40 annis viget, (ita Codex nunc statuit) ; *centenaria* si a centum ; *im-*

memorialis, si eius initii memoria ab hominibus nunc viventibus non habetur, et cum vita hominum 90 annos circiter generatim non excedat, retinere possumus hanc periodum uti tempus immemoriale.

Definitio communis ante Codicem haec erat: « *Jus non scriptum diuturnis populi moribus cum aliquo legislatoris consensu introductum seu firmatum* ».

Definitio servari potest; attamen pressius et clarius, juxta sensum can. 25, determinatur in sua natura, immutando verba finalia in sequentia: « cum consensu competentis auctoritatis ».

2. Comprehenditur in hoc canone quaevis « consuetudo », universalis aut particularis; contra aut praeter jus; judicialis seu fori judicialis, aut extrajudicialis; ordinaria aut centenaria sive immemorialis: quaelibet.

Legislator vero hanc addit determinationem « *in Ecclesia* », nam quidquid sit extra Ecclesiam, quidquid sentiant civiles legislationes de consuetudine, in Ecclesia hoc decernitur.

« Vim legis obtinet », nempe efficaciam, effectus legis acquirit: effectus, seu « legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire » (Modestinus fr. 7, D. I, 3).

3. « A consensu competentis superioris ecclesiastici ». *Competens* est superior qui potestate legifera pollet in eos qui consuetudinem introducunt. Consensus est *expressus*, si superior explicitis verbis aut litteris aut nuntius suam voluntatem manifestat; est *tacitus*, si implicite *per aliquod factum* demonstratur; est *praesumptivus* si superior sciens suo silentio nihil opponit quominus factum, quod publicum esse debet, perficiatur; deum *interpretativus*, cum superior consensurus esset, si factum sciret.

In jure aequiparantur consensus *expressus* et *tacitus*, juxta Reg. J. 43 in VI, « Qui tacet, consentire videtur ».

Huiusmodi consensus sunt omnes ad rem nostram sufficientes, excepto consensu *interpretativo*, nam hic consensus in re non existit, nihil est reapse, nullum ergo effectum producit.

Praesumptus vero sufficit quoties superior, liber a coactione vel metu, et factum sciens, *suo silentio* libere non se opponit, non reclamatur. Dicitur proinde etiam *legalis* seu *juridicus*, quasi datus per ipsam legem, per ipsum jus, (c. 11, X, I, 4). Aliquando — animadvertatur — nec praesumptus nec tacitus habetur consensus, si Princeps taceret silentio mere *oeconomico*, sc. ex prudentia, ne mala maiora obveniant.) Cfr. c. 18, X, III, 5; et alloc. Consist. Pii VI, 29 Martii 1790).

« Unice obtinet »: haec verba speciali modo adnotentur; vult enim legislator expresse significare nullam aliam viam adesse ad constituendam consuetudinem legalem, nisi per consensum Superioris. Scimus ex jure divino ubi resideat in Ecclesia, societate monarchica, omnis potestas. Hinc propositio quae statuit « potestatem a Deo datam Ecclesiae, ut communicaretur pastoribus, qui sunt eius ministri pro salute animarum », sic intellecta, ut a communitate fidelium in pastores derivetur ecclesiastici ministerii ac regiminis potestas, est haeretica » (cfr. Bullam « Auctorem Fidei » Pii VI, 28 Aug. 1794; n. 2; Denzinger, N. 1501).

In jure romano etiam justiniano, ratio juridica ex qua vim obtinebat consuetudo erat consensus populi, (fr. 32, § 1 D. I, 3; et fr. 35 ib.): in hoc jus romanum a jure canonico differt, in quo ratio consuetudinis est consensus legalis legislatoris.

Consensus populi nec requiritur ad leges constituendas, uti tradidimus in comm. ad can. 8, § 1; populus enim in Ecclesia caret potestate. Consuetudo vero *a populo utique introducitur*, ratio et materia eiusdem a subditis quidem determinatur; sed nihili est in jure

usquedum consensum a Superiore obtineat. Cfr. can. 107, 109, 118.

Hoc strenue asserendum est, et authentice nunc fit per hunc canonem, contra placita scholae historicae, (Savigny, Schulte, etc.,) quae hunc consensum censet minime necessarium, et putat sufficere *usum populi*.

Jus vetus in nota citatum, hoc plene confirmat:

a) In can. 3, D. XII, Leo IX Michaëli, Episcopo Constantinopolitano, scribebat non esse resistendum consuetudini, cui canonica non obstat auctoritas: «Scit S. R. Ecclesia quod nihil obsunt saluti credentium diversae pro loco et tempore consuetudines; *si illis canonica non obsistat auctoritas*, pro quae eis obviare debeamus: unde nil judicamus eis debere, vel posse resistere».

b) In cap. 9, X, I, 4, Honorius III Parisiensi Capitulo: «Cum consuetudinis ususque longaevi non sit legis auctoritas, et plerumque discordiam pariant novitates: auctoritate vobis praesentium inhibemus, *ne absque Episcopi vestri consensus* immutetis Ecclesiae vestrae constitutiones et consuetudines approbatas, vel novas etiam inducat; si quas forte fecistis, irritas decernentes».

4. Huiusmodi consensu habito, tunc consuetudini recte competunt nomina seu definitiones quae de ea dicuntur: «lex tacita» (Cujacius) sc. vicens absque promulgatione; «jus non scriptum» (jurisconsulti romani et aliorum temporum) in contrapositionem ad *jus scriptum* seu *leges*; «instituta majorum»; «lex moribus populi constituta» (De Luca «Praelect. jur. can.», Introd. gener. n. 85), hoc sensu quod sine moribus populi non introducitur nec habetur; et nova lex requiritur ut abrogetur a Superiore.

Ex eo vero quod consuetudo est factum subditorum, *nisi sit universalis, aut (si particularis) notoria, minime praesumitur*, imo habet contra se juris praesumptionem et debet proinde probari.

Ad Can. 26.

In hoc canone *de subjecto capaci consuetudinem* introducendi.

1. Agitur de introducenda consuetudine : quis valet hoc agere? « *Communitas quae legis ecclesiasticae saltem recipiendae capax est* ».

Cum legalis consuetudo sit revera lex, — illa quae dicitur et est lex non scripta, — communitas idonea ad eam introducendam debet esse talis, ut capax sit legis recipiendae.

Communitas est nomen genericum (a *cum* = *unire*) : definiri potest « pluralitas hominum quovis vinculo colligatorum ».

Communitas est collegium, dioecesis, paroecia, confraternitas, familia, schola, societas commercialis, literaria, etc., officium uti Curia Episcopalis, religio, etc. : communitas, — nunquam ergo persona physica (1) — potest consuetudinem introducere. Sed non quaelibet communitas ; verum ea solum « quae legis ecclesiasticae capax est », cui nempe dari possit *vera lex*, sc. praeceptum commune, natura sua perpetuum : talis non est, e. gr. familia, cum natura sua perpetuitatem non habeat, et non sit capax nisi simplicis praecepti ; *persona moralis* natura sua perpetua est, juxta can. 102 ; attamen non quaelibet personae morales consuetudinem introducere possunt ; sed eae solummodo quae leges ecclesiasticas recipere valent. Statuit scilicet legislator — et hoc adnotandum voluit — non requiri ut huiusmodi communitas possit legem ferre, uti e. gr. religio exempta ; sed tantum *legem recipere* ; et recipere leges possunt : provincia ecclesiastica, dioecesis, collegium clericorum, pro-

(1) *Persona physica* vero ex frequentia actuum similium *praescriptionem* introducere potest (can. 1508 et sqq.).

vincia Ordinis religiosi, monasterium sui juris etiam monialium. De *capitulo* disputatur; et sunt qui negent (uti Augustine « Canon Law »); sed pro affirmativa sententia stare possumus (cfr. can. 410).

2. Ad inducendam vero consuetudinem requiritur ut actus quibus ea formatur, (efficitur enim « frequentia actuum » seu « diuturnis moribus »),

a) procedant *a tota communitate*, vel saltem *a maiori eius parte*; — regula generalis est ut in universitatibus praevaleat id quod fit a maiori parte: « Refertur ad universos, quod publice fit per maiorem partem » (fr. 160, D. L, 17).

Huc facere videtur principium statutum a c. 1, X. III, 11, quo decernitur in universitatibus ecclesiasticis praevalere debere regulariter, quod fit a maiori parte, nisi minor pars rationabiliter contradicat; a populo enim procedere debet; cum consuetudo legalis, uti lex, sit pro populo;

b) ponantur a personis, quae *habiles et capaces sint legis*; nihil ergo in hoc possent infantes, amentes, cum isti legibus non teneantur (can. 12);

c) actus sint *saepe iterati seu frequentes*. Frequentia actuum dijudicanda est ex facilitate, qua casus a quibus actuum frequentia pendet, contingere possunt.

Quandoque etiam duo vel tres actus uniformes sufficient, dummodo per hunc exiguum numerum satis sint significativi;

d) *uniformes*, actus enim diffformes aut aequivoci consuetudinem non inducunt;

e) *publici*, nempe a communitate qua tali positi;

f) *liberi et spontanei*, sc. non procedant ex vi aut metu gravi, aut ex errore et ignorantia: consentire enim debet multitudo per huiusmodi actus; imo

g) exercitati *cum animo se obligandi*, si agitur de consuetudine introducenda, *aut sese liberandi*, si de consuetudine contra jus: voluntas requiritur, et non

simplex velleitas. Non ita contingit, si actus quidam exerceatur ex mera devotione, uti praxis dicendi « Angelus » vel « De profundis » ad sonum campanae. Pariter evenit, etiamsi populus agat cum falsa opinione obligationis non existentis, e. gr. si fidelis alicuius dioecesis aliquo die jejument, putantes erronee, illud jejunium esse praeceptum.

Ad Can. 27.

Statuitur quando admitti possit consuetudo *contra jus*.

(Hunc canonem connectere possumus cum duobus praecedentibus et pariter cum subsequenti, 28^o, sub generico titulo « de requisitis ad consuetudinem ». Quae enim requiruntur *ex parte Superioris*, sc. consensus, exponuntur in can. 25; *ex parte subjecti*, seu communitatis, in can. 26 dicuntur; *ex parte objecti*, seu materiae consuetudinis, et *ex parte temporis*, in can. 27 et 28. Plura *jus vetus*, in nota citatum, prae-buit substantiae rerum huius canonis; de eo tamen, postquam sensum canonis perpenderit, videbimus).

1. In initio primae paragraphi dicitur quod « juri divino sive naturali sive positivo nulla consuetudo potest aliquatenus derogare ». (Ut in can. 6, 6^o, mentio fit de jure divino).

Patet: uti nihil potest humana lex, ita consuetudo, contra jus divinum; et neque quoad minimam partem, *non aliquatenus*. Ratio datur a S. Thoma: « Lex naturalis et divina procedit a voluntate divina, unde non potest mutari per consuetudinem procedentem a voluntate hominis; sed solum per auctoritatem divinam mutari posset » (1). Ita jus Novi Testamenti multa mutavit et addidit juri positivo Veteris Legis.

(1) « Summa Theol. », 1.a 2.ae, q. 97, a. 3, ad 1.um.

2. Consuetudo vero potest contra jus ecclesiasticum, ad normam can. 25 et etiam 26, sc. servatis illis conditionibus, quas legislator vult observatas ad hoc ut consuetudo evadat legalis.

Attamen « *neque juri ecclesiastico praejudicium affert* (consuetudo), *nisi fuerit rationabilis et legitime per annos quadraginta continuos et completos praescripta* ».

Nomine *juris ecclesiastici* intelliguntur leges Codicis, omne genus juris in Ecclesia constituti, et consuetudines legales. *Praejudicium juri affertur*, si lex promulgata non recipitur, aut si recepta non servatur. Ut quid possit consuetudo contra jus ecclesiasticum, vi huius canonis, opus est: a) *Ut sit rationabilis*. Rationabilis, quando condita fuit lex, contra quam adit consuetudo; sed, mutatis circumstantiis, inutilis et noxia evadere potuit; non amplius ergo « *ordinatio rationis* », non amplius obtinens essenziale elementum rationabilitatis; et, ex adverso, contraria consuetudo fieri potest rationabilis.

Generali modo dicere debemus consuetudinem esse rationabilem *si praejudicium non afferat*, sc. non officiat legi Ecclesiae, potestati S. Pontificis et Episcoporum; *si non sit causa gravaminis* eidem juri et potestati, sc. si non det locum incommodis intolerandis, ut esset consuetudo « *placiti regii* », si non adversatur cultui Deo tribuendo, aut bono publico; et tandem *si non disrum- pat*, uti communiter dicitur, *nervum ecclesiasticae disciplinae*.

b) *Legitime praescripta*. *Praescriptio* est modus acquirendi jura et modus se liberandi, ut dicitur in can. 1508. Habet suum specificum requisitum, sc. exigit bonam fidem (can. 1512); sed hoc requisitum et alia non sunt communia ipsi et consuetudini, excepto tamen tempore, et hoc quidem sub diversa ratione.

Can. 1511 indicat temporis spatium requisitum pro praescriptione: 100 anni, aut 30, juxta diversitatem bonorum. Consuetudo ipsa debet esse lapsu temporis ro-

borata ad instar praescriptionis; et legitime est praescripta per 40 annos, et dicitur tunc *ordinaria*; quando est *centenaria* aut *immemorabilis* est « melior titulus de mundo », acquirit praesumptionem « juris et de jure » pro possessore; praesumit privilegium, aut indultum, aut iudicium definitivum seu « rei judicatae », et uti praescriptio habetur: ita passim in documentis juridicis et in jurisprudentia. Sed heic non est sermo de centenaria aut immemorabili consuetudine, verum *de ordinaria*: haec ut legitima sit, oportet ut omnes de ea servatae fuerint conditiones quae a lege jubentur, et de quibus diximus in canone praecedenti, neque peccet contra can. 1509 qui statuit quatenus non sint obnoxia praescriptioni.

c) « *Per annos quadraginta continuos et completos praescripta* ». Codex solvit heic quaestionem diutissime agitatam.

Ius romanum loquebatur de consuetudine inveterata, (Julianus 32 1 D, I. 3), diuturna, (Ulpianus, 33, ib.) longa (Hermogen, 35, C. VIII, 52), per annos plurimos observata (35, ib.), antiquitus probata C., l. c. 3); et Cicero definiebat ius consuetudinarium « id quod voluntate omnium sine lege *vetustas* comprobavit ».

Attamen in jure romano non est tempus definitum quod ad consuetudinem efformandam necessarium sit. Tantum in jure imperiali aliqua relatio statuitur, in documentis ceterum non juridicis, inter consuetudinem et praescriptionem.

Fuerunt Glossatores qui quoad tempus consuetudini applicuerunt leges de *praescriptione inter praesentes*, ac proinde decem annos exigebant ut consuetudo vim obtineret. Haec opinio fuit recepta in jure canonico (c. 11, X, I, 4; c. 50, X, I, 6; et in Sexto 3, I, 4; et 9, I, 16). Et quia tempus in jure definitum non erat, in dubiis iudici relinquebatur decernere an constaret de consuetudine; quandoque vero erat ad Principem recurrendum (11. C. I, 14).

Demum notatu dignum est, in jure romano hunc characterem essentialem non esse, ut est in jure canonico, in quo si tempus praescriptum adimpletum non sit, legislator non praestat suum legalem consensum, qui est ratio juridica consuetudinis.

Est character tantum *normalis*, hoc sensu quod alioquin non manifestatur vera voluntas juridica populi generatim, requiritur ad probationem; ac proinde non excluditur in jure romano posse populum suam voluntatem juridicam etiam uno suo actu manifestare, ex quo consuetudo vim obtineat; et pariter non idem tempus requiritur pro omnibus consuetudinibus, sed pro natura rei brevius aut longius.

In jure canonico plurimum disputatum est de tempore determinando, (Cfr. Bened. XIV « De Synodo dioecessana » 1. XIII, cap. 5, n. 4): et etiam inter recentiores non defuerunt qui contenderent consuetudinem posse decennio roborari: eorumque opinio practice admittebatur. Nunc quaestio fit liquida: firmo tamen quod legislator potest etiam ante 40 annos consensum suum praebere; sed si hoc faciat, tunc vi eius consensus, consuetudo fit *lex*.

Continuos, in successione nempe 40 anni non sint interrupti, neque per unum actum contrarium; tempus enim est continuum « quod nullam patitur interruptionem » (can. 35).

Et completos, sc. in duratione ne particula quidem deesse debet (can. 32).

3. Statuit in fine parag. 1: « *Contra legem vero ecclesiasticam quae clausulam contineat futuras consuetudines prohibentem, sola praescribere potest rationalis consuetudo centenaria aut immemorialis* ».

Si demum *lex* quae clausulam habeat (*lex* dicitur et non *jus uti* antea; nam est legis clausulas habere), clausulam prohibentem futuras consuetudines, uti est, e. gr. « exclusa in futurum qualibet consuetudine contraria », videretur per se nullam contrariam consuetudinem introduci posse. Ita multi putarunt; ita plures contenderunt de decretis Conc. Trid., cum in Bulla « Benedictus Deus » Pii IV, d. 26 Jan. 1564, huiusmodi clausula haberetur. Attamen non est censendum memoratas clausulas tantam vim induere, etiamsi « effrenatis

verbis conceptas » (uti nonnulli ajunt), ut nullo modo sinant contrariam introduci consuetudinem.

Habebantur revera contrariae consuetudines quod attinet ad synodum dioecesanam, ad judices synodales, etc., et recognoscebantur ab ipsa S. C. Concilii.

Nunc legislator authentice dicit in hoc casu admitendas esse contrarias consuetudines, dummodo centenarias aut immemorabiles. (Subauditur: non agi debet de consuetudinibus, quae ipsis canonibus expresse reprobantur: aliud est reprobatio, aliud vero clausula contraria; reprobatio eis datur, quia sunt juris corruptelae; can. 5; aliud *reprobatio*, aliud *prohibitio*: in hoc canone sermo est de « clausula futuras consuetudines prohibente »).

De vi huiusmodi consuetudinum centenariarum aut immemorabilium, quae practice idem valent, jam dictum est. Si sint anteriores Codici, ipsique contrariae, Ordinarii poterunt eas tolerare ad sensum canonis 5; aliis quae dein efformabuntur maxima vis agnoscenda est, sive sint contra, sive praeter jus: sunt melior titulus pro possessore, derogant cuique legi etiam prohibenti, imo irritanti, supplēt defectum cuiuscumque tituli, vincunt omnem juris repugnantiam, si tamen praescribens capax sit juris.

4. In 2^a parag. haec dicuntur: « *Consuetudo, quae in jure expresse reprobatur, non est rationalis* ».

Jus indeterminato modo ponitur, proinde comprehendit jus generale et particulare, praesens et futurum. In Codice reprobantur consuetudines, de quibus in can. : 343, § 2; 346; 396, § 2; 403; 409, § 2; 418, § 1; 433, § 1; 455, § 1; 460, § 2; 774, § 1; 818; 978, § 3; 1006, § 5; 1041; 1056; 1181; 1356, § 1; 1408; 1492, § 1; 1525, § 1; 1576, § 1. Hae consuetudines sunt ergo irrationales; et nunquam praescribere queunt, nam jus corrumpunt.

Notandum vero in fine, quod non facile haberi possunt rationales consuetudines contra jus commune Ecclesiae: quod ex ipso sensu can. 5 satis eruitur.

5. **Jus vetus**, in nota citatum, plura exempla affert de diversitate consuetudinum: praesertim de iis consuetudinibus quae non sunt admittendae:

A. *Nonnullae sunt contra jus divinum* sive naturale, sive positivum et statuitur quamlibet consuetudinem revelatae veritati cedere debere.

a) C. 6, D. VIII (ex S. Augustino): «... In Evangelio Dominus, Ego sum, inquit, veritas: non dicit Ego sum consuetudo. Itaque veritate manifestata, cedat consuetudo veritati. Revelatione facta veritatis, cedat consuetudo veritati: quia et Petrus, qui prius circumcidebat, cessit Paulo veritatem praedicanti...».

b) In c. 4, D. XII dicitur observandas esse consuetudines a Majoribus traditas, «si fidei non officiant».

c) C. 10, X, I. 4 Hom. 4 declarat non valere consuetudines, per quas quis inducitur ad peccandum, vel ad bona propria dissipanda: «Ex parte vestra fuit propositum, quod, cum in patria vestra servatae sint hactenus duae consuetudines abusive: una, quod si indigena vel extraneus prodigalitatis vitio vel incuria... dissipaverit vel amiserit bona sua; bona uxoris suae... pro suae voluntatis libito alienat... Declaramus vos non teneri ad huiusmodi consuetudines observandas».

d) Celebre est caput «Cum tanto» Gregorii IX: c. 11. X, 1, 4: «Cum tanto sint graviora peccata, quanto diutius infelicem animam detinent alligatam: nemo sane mentis intelligit naturali juri (cuius transgressio periculum salutis inducit) quacumque consuetudine (quae dicenda verius in hac parte corruptela) posse aliquatenus derogari. Licet etiam longaevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adhuc valitura, ut vel juri positivo debeat praejudicium generare, nisi fuerit rationabilis et legitime sit praescripta». (Haec postrema verba sunt ipsamet quae in can. 27 leguntur).

B. Aliae consuetudines «*juri ecclesiastico praejudicium afferunt*»:

a) C. 1. X, I, 4 Greg. I: «Consuetudines quae Ecclesiis gravamen inducere dignoscuntur, nostra non decet consideratione remittere».

b) In C. 3. X, I, 4 Inn. III dicit non valere consuetudinem ut in causis ecclesiasticis dictum populi pro sententia teneatur.

c) In c. 4, X, I, 4 idem Pontifex declarat consuetudinem non posse operari ut clericus possit exercere ea quae sunt reservata ordini Episcopali.

d) C. 14, X, 1, 6 ubi Coelestinus III proclamat electionem debere esse in libertate eligentium: et etsi «in electionibus pravae consuetudinis morbus irrepsit» «quia hoc redundat in gravamen ecclesiasticae libertatis, praescriptam consuetudinis pravitatem sancimus penitus abolendam».

e) C. «clerici» 8, X, II, 1, Lucius III «Cum imperator dicat quod leges non dedignantur ss. canones imitari, in quibus generaliter traditur, ut de omni crimine clericus debeat coram ecclesiastico iudice conveniri: Non debet in hac parte canonibus ex aliqua consuetudine praejudicium generari».

f) In c. 49, X, V, 39, Hon. III excommunicat haeticos et quoscunque «qui de coetero servari fecerint statuta edita et consuetudines introductas, contra Ecclesiae libertatem...».

g) In eleganti cap. «Super gentes» c. un. I, 1 Extr. Comm., Joannes XXII declarat non valere consuetudinem impediendam quominus Legati Sedis Apostolicae recipiantur: «Nos huiusmodi consuetudinem non tam irrationabilem, quam nonnunquam animarum saluti contrariam, detrahentemque Apostolicae potestati, auctoritate Apostolica penitus reprobantes, etc...».

C. Aliae sunt irrationabiles; dirumpunt nervum ecclesiasticae disciplinae; sunt corruptelae juris.

a) In c. 5, X, I, 4. Inn. III reprobatur consuetudinem qua Canonici S. Petri in dioecesi Cenomanensi generalia interdicta non observant: «... Procurator ipsorum (Canonicorum) proposuit quod ipsa ecclesia S. Petri a prima fundatione libera extitit et exempta: et de consuetudine antedicta, in generali etiam interdicto, licitum erat eis, pulsatis campanis, alta voce, interdictis et excommunicatis exclusis, divina officia celebrare. Nos igitur cognito, quod ex tali consuetudine si qua foret, dirumperetur nervus ecclesiasticae disciplinae, ipsam de consensu fratrum nostrorum diximus irritandam».

b) In c. 7, X, I, 4. Inn. III refert Legatum suum in partibus Alemanniae invenisse Abbatem qui, nulla petita licentia a Sede Apostolica, monasterium suum dereliquit et ad aliud migravit: «... postmodum autem nuntii eius, ad defensionem ipsius, generalem illius terrae consuetudinem allegarunt. Cum igitur haec non tam consuetudo quam corruptela merito sit censenda, quae profecto sacris est canonibus inimica, ipsam mandamus de cetero non servari».

c) In c. 12, X, 11, 26. Inn. III declarat subditum non praescribere in oboedientia contra Praelatum. (Cfr. Can. 1509, 7).

d) In cap. 1, X, III, 11, statuitur quod in universitatibus ecclesiasticis regulariter praevallet quod fit a majori parte, nisi minor pars rationabiliter contradicat. «... Nec constitutionem nostram impediat, si forte aliquis ad conservandam Ecclesiae suae consuetudinem se iuramento dicat adstrictum; nec enim iuramenta, sed potius perjuria sunt dicenda, quae contra utilitatem ecclesiae, et SS. Patrum veniunt instituta...».

e) In c. 1, I, 4 in VI, Bon. VIII dicit: «Consuetudinem quam in vestra ecclesia servatam asseritis tanto tempore, quod in contrarium memoria non existit, videlicet quod ipsius ecclesiae canonici duos personatus, aut duas dignitates, vel praeposuras seu administrationes, aut duo officia, vel eorum alterum cum reliquo insimul et praebendam possint in ea licite absque dispensatione Sedis Apostolicae obtinere; corruptelam (cum sacris sit inimica canonibus, et de ambitionis radice processerit) merito reputantes, eam auctoritate Apostolica reprobamus: eosque ad observantiam, etiamsi iuramento firmata extiterit, (cum iuramentum iniquitatis vinculum non existat), decernimus non teneri...».

f) In c. 39, X, V, 3. Inn. III in Conc. Later., a. 1216, dicit simoniacum esse aliquid exigere pro consecratione Episcoporum et benedictionibus Abbatum, et ordinationibus clericorum. «Sicut pro certo didicimus..... et ad cumulum damnationis majoris, quidam cupiditatem et pravitatem huiusmodi nituntur defendere per consuetudinem longo tempore observatam. Tantum igitur abolere volentes abusum, consuetudinem huiusmodi, quae magis dicenda est corruptela, penitus reprobamus, etc.». (Legatur integre hoc caput).

g) In cap. un. III, 3, in VI, Bon. VIII declarat distributiones quotidianas solum praesentibus qui intersunt dari debere, non obstante contraria consuetudine, quae non est rationalis.

h) Conc. Trid., sess. XXIII, de ref. cap. 1, coërcet negligentiam rectorum ecclesiarum in residendo, sive sint Episcopi, etc., sive sint parochi, etc.

Statuit ad hoc varias poenas infligendas, a quibus non excusaret quaecumque licentia, exemptio, statutum, iuramentum, etc., «nec consuetudo, etiam immemorabilis, quae potius corruptela dicenda est».

Interpretatio et praxis. — a) Conferatur in *Actis Ap. Sedis* (XIV, p. 40) causa *Ploentina* d. 11 Dec. 1920 «Juris praesidendi», in qua S. Congregatio Concilii ad dubium: «An canonicus coa-

diutor jus habeat praesidendi coetibus capitularibus in casu», responsum fuit: «Negative», non obstante centenaria consuetudine qua nitebatur canonicus recurrens, qui coadiutor erat canonici Praepositi. Illa consuetudo irrationabilis erat, juridica basi destituebatur, et solum pendebat a lubitu Capituli: ast in facultativis non datur praescriptio. Ceteroquin can. 397 manifeste statuit eum qui praeest debere esse «dignitatem de gremio Capituli»; quod dici nequit de coadiutore, cum beneficium nondum possideat.

b) Can. 1509 indicat quae praescribi non possunt; et cum praescriptio elementum essentielle consuetudinis sit, neque in eis obtinere potest consuetudo.

Ad Can. 28.

Uti in canone praecedenti de consuetudine contra jus dictum est, in praesenti de consuetudine *praeter jus*: quando nempe ipsa legem inducat.

1. *In jure romano* fontes frequentissime de hac consuetudine loquuntur, quae novam regulam juridicam introducit. Haec ratio legiferandi quidem in Ecclesia admittitur: exemplum modi seu rationis regiminis in Ecclesia, quae, etsi societas monarchica in qua omnis potestas in Principe residet, attamen populum, plebem christianam minime negligit: eique concedit ut ad condendas leges adlaboret: consuetudines enim praeter legem novas leges inducunt. Et hoc bene convenit Ecclesiae, quae «regitur magno aequitatis moderamine», et cui necessarium est, ut «singularum regionum ingenio se aliquatenus accomodet».

In fine commentarii ad can. 26 diximus de requisitis quod attinet ad *actus*, quibus consuetudo in genere introducitur. Plura ex illis sunt heic repetenda, juxta verba huius canonis. Illud vero animadvertatur «promptiora esse jura ad solvendum quam ad ligandum», et consuetudo praeter jus nova ligamina inducit, novum jus statuit.

Proprium est consuetudinis praeter legem jus deficiens supplere; et ita ei congruit definitio data a Gratiano de consuetudine in genere: « Jus quoddam moribus constitutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex » (c. 5, D, I).

2. Ad hanc consuetudinem admittendam requiritur:

a) *Scienter a communitate servata sit*. « Scienter » excludit errorem et ignorantiam, sc. opus est ut servetur plena cognitione.

Item **in jure romano**: « Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est: in aliis similibus non obtinet ». (Fr. 39, D. I, 3).

Proponitur tamen hic casus: « Quid dicendum de consuetudine quae ex hoc servatur quod putatum est legem adfuisse, dum lex non adest; itemque tamen servaretur, si sciretur legem latam non fuisse? Censemus quod et haec legem inducat; nam habetur utique *error*, sed simul *scientia* habetur de eius materia, et explicita voluntas eam servandi: proinde satis scienter introducta dicenda est, quamvis errore comitante de legis existentia. (Cfr. Wernz, Jus Decretalium, I, n. 190, 71).

b) *Cum animo se obligandi*, cum intentione sc. introducendi rem obligatoriam, et minime usum quemlibet, uti esset devotionis exercitium aut res facultativa.

c) « *Si pariter rationabilis* ». Uti in praecedenti canone.

d) « *Et legitime per annos 40 continuos et completos praescripta* ». Iterum habetur heic solutio quaeestionis de tempore; et solutio authentica, dum antea disputabatur utrum 10, aut 20, sufficerent, aut 40 requirerentur (1).

Exemplum quod communiter citatur de consuetudine praeter legem est impedimentum disparitatis cultus:

(1) Cfr. Sebastianelli « Praelect. », I, n. 64; Wernz I, n. 190, IV.

ex jure consuetudinario procedit, et tantam vim adeptum fuit, ut matrimonium dirimeret: nunc vero ad legem scriptam attinet.

Ad Can. 29.

De consuetudine *juxta legem* heic est sermo, quae reapse est ipsa *legis interpretativa observantia*.

1. Can. 29 plene quadrat cum jure romano, et jure veteri Decretalium: et ideo altas origines instituti juridici consuetudinis iterum heic inspicimus.

In jure romano famosus est textus Pauli: «Si de interpretatione legis quaeratur, imprimis inspiciendum est quo jure civitas retro in eiusmodi casibus usa fuerit: optima enim est legum interpretis consuetudo» (fr. 37, D, I, 3): ipsamet verba in can. 29 adhibentur.

Et si quaedam obscura erant, addit Callistratus: «Imperator noster Severus rescriptis in ambiguitatibus quae ex legibus profiscuntur, consuetudinem, aut rerum perpetuo similiter judicatarum auctoritatem [sc. jurisprudentiam] vim legis obtinere debere». (Fr. 38, D, I, 3).

In jure canonico veteri, in nota citato, idem decernitur de consuetudine, et de occurrente obscuritate.

a) C. 8, X, de consuetudine, I, 4: declarat quod consuetudo legem ecclesiasticam praesupponens cui non adversatur «optima est legum interpretis».

b) Reg. 45 J. in VI: «Inspicimus in obscuris quod est verisimilius, vel quod plerumque fieri consuevit».

c) Citantur quidem Litterae Apostolicae *Apostolicae curae* Leonis XIII d. 13 Sept. 1896, in quibus motu proprio, certa scientia — ait S. Pontifex — pronunciamus et declaramus, Ordinationes ritu anglicano actas, irritas prorsus fuisse et esse, omninoque nullas».

Haec Constitutio «de ordinationibus anglicanis», argumenta praebens de hac nullitate, arguit modo speciali ex vi consuetudinis: exponit quid RR. Pontifices egerint et scripserint antea-ctis temporibus de hisce ordinationibus; quomodo ritus Eduardianus, sub rege Eduardo VI introductus (a. 1552) ad conferendos ordines non servaverit formam Ecclesiae *consuetam*; quid

de hoc firmum *semper* ratumque in Ecclesia manserit; quatenus necessitudo habeatur inter fidem et *praxim liturgiae et cultus*, (seu in casu, rationem ordinandi), sc. inter «legem credendi et legem supplicandi» (liturgia enim supplicationes et preces spectat); et addit quod *tribus saeculis* posterioribus ordinationes ritu eduardiano semper habitae sunt infectae et nullae; «cui disciplinae amplissime suffragantur testimonia multa earumdem ordinationum, quae, in hac etiam Urbe, saepius absoluteque iteratae sunt ritu catholico. — In huius igitur disciplinae observantia vis inest opportuna proposito. Nam si cui forte quidquam dubitationis resideat in quamnam verè sententiam ea Pontificum diplomata sint accipienda, recte illud valet: «Consuetudo optima legum interpret». «Et consuetudinem ordinationes iterandi S. Sedes tacita non passa esset, neque tolerasset; hoc fecit quia nullas putavit et iudicavit illas ordinationes.

2. Nunc sensum huius canonis perpendentes, dicimus sermonem in eo esse de consuetudine quae est *interpretatio usualis*, quae sc. continetur *intra sensum et limites legis*, ac proinde est secundum legem; et si lex sit ambigua, eam interpretatur. Hoc vero in casu, non fit obligatoria nisi cum sit legitime praescripta; et antea habenda est uti consuetudo *facti* aut probabilis interpretatio.

De hac statuit legislator: «Est optima legum interpret».

Est ergo praeferenda qualibet interpretatione, *grammaticali, exegetica, doctrinali*, etc. Audivimus Gratianum dicentem: «Leges firmanur, cum moribus utentium approbantur. Sicut enim moribus utentium in contrarium nonnullae leges hodie abrogatae sunt, ita moribus utentium ipsae leges confirmantur» (Can. 3, post D. IV). Huiusmodi *approbatio* seu *confirmatio* est ipsa *legis observatio*: nihil ergo indiget ex parte Superioris, nec alia requisita postulat; imo sibi vindicat maximam vim interpretativam, quippe quae non in verbis, sed *in factis* seu in moribus consistit: et rite ad eam confugitur, ad optime interpretandum sensum et extensionem et efficientiam legis, et ad dubia de ea depellenda.

Ad Can. 30.

De *cessatione* consuetudinis agit hic canon, qui affinitatem habet cum can. 22, et quidem cum can. 27, tractante de modo quo consuetudo potest contra legem.

1. « *Firmo praescripto can. 5* »: agit can. 5 de consuetudinibus contra statuta canonum vigentibus cum Codex vim legis adeptus est; illud praescriptum in can. 30 confirmatur; et hoc prae mente revocato, statuitur: « *Consuetudo contra legem vel praeter legem per contrariam consuetudinem aut legem revocatur* ».

Principium generale statuitur de cessatione consuetudinum. Nihil dicitur de consuetudine *secundum legem*, nam haec in legem recidit, et fata legis sequitur.

Consuetudo, uti lex, cessare potest: a) *ex causis internis*, si finis cessat, si materia mutatur, etc.; et b) *ex causis externis*, si abrogatur, vel ei derogatur aut *per contrariam consuetudinem* seu per desuetudinem, ex parte subditorum et legislatoris simul; huc facit illa 1^a Reg. J. in nota citata: « Omnis res, per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvitur » (c. 1, X, V, 41); aut *per legem*, sc. per contrariam legem, ex parte legislatoris tantum. S. Pontifex consuetudinem generalem non praesumitur ignorare; imo eam, uti omnia jura, in scrinio sui pectoris censetur habere. Si proinde legem contrariam ferat, dicendus est illam consuetudinem voluisse abrogare. Hoc principium valet etiam pro quocumque alio legislatore. Recolantur eadem quae dicta fuerunt ad Scholion I in commentario ad can. 5 de consuetudinibus *praeter jus* ante Codicem.

2. Statuto hoc generali principio, duae feruntur exceptiones: « *Nisi expressam de iisdem mentionem fecerit, lex non revocat consuetudines centenarias aut immemorabiles, nec lex generalis consuetudines particulares* ».

Non habetur expressa mentio, si tantum fertur lex contraria; habetur, e contra, si clausula quae hoc significet adiicitur.

Quando nulla clausula adiecta fuit, lex generalis revocat universalem consuetudinem contrariam; et lex particularis revocat contrarias consuetudines particulares ordinarias.

Quando adiecta fuit clausula generalis, e. gr., « quacumque consuetudine contraria non obstante », lex generalis revocat consuetudines ordinarias, etiam particulares locorum, quibus contradicit; at non omnes, cum centenaria consuetudo habeatur ut optimus titulus, cuius proinde specialis mentio est facienda. Si vero adiecta fuerit clausula « quacumque consuetudine contraria non obstante, etiam centenaria aut immemorabili », tunc lex generalis omnes revocat contrarias consuetudines, centenarias quidem aut immemorabiles.

Hae clausulae praeteritum respiciunt, et per se non reprobant futurum, nisi ex tenore documenti aliud appareat; scilicet non impediunt quominus in futuro alia possit efformari et obtinere consuetudo.

Adnotant tamen nonnulli quod, juxta modernam disciplinam formulae derogatoriae novis legibus subnexae solent habere majorem efficaciam quam antiquis temporibus: quae hodie vix ulla consuetudo contraria sustinetur, si lex posterior *manifesto et certe* contrarium statuerit.

Quod ex tenore verborum, ex contextu, ex argumenti seu subjecti ratione argui potest.

3. **Jus vetus** hoc sufficienter indicabat per celebre caput 1. de constitutionibus, I, 2 in VI in nota cit.: «Quia tamen locorum specialium et personarum moralium collegialium consuetudines et statuta, cum sint facti et in facto consistent, potest R. Pontifex probabiliter ignorare: ipsis dum tamen sint rationabilia, per constitutionem a se noviter editam, nisi expresse caveatur in ipsa, non intelligitur in aliquo derogare». En ergo declarata

necessitas mentionis peculiaris ad revocandas peculiare consuetudines.

Interpretatio et praxis. — Commissio pro interpretatione Codicis, mense Decembri 1923, ad dubium: «Utrum Ordinarius, attenta immemorabili consuetudine, possit licentiam dare asservandi SS. Eucharistiam in curatis ecclesiis, quamvis non stricte paroecialibus, sed subsidiariis»; respondit: «Affirmative». («Acta Ap. Sedis» diei 1 Martii 1924, pag. 115). Dubium se refert ad can. 1265, qui requirit indultum apostolicum ut Eucharistia servari possit in ecclesiis seu oratoriis, quae non sint illa determinata in paragrapho prima eiusdem canonis. Stante autem contraria consuetudine immemorabili, lex eam non abrogat, vi huius can. 30 et quidem can. 5, necnon can. 63.

TITULUS III

DE TEMPORIS SUPPUTATIONE.

(Can. 31-35)

PRAENOTANDA

Uti pervadit tempus vitam hominis, ita per jus diffunditur. Leges, privilegia, rescripta, sententiae, praecepta, valorem habent *a statuto tempore et per determinatas periodos*, quibus transactis nihil amplius sunt: « Quando? », « usquequo? », « quandiu? ».

Idcirco legislator, statim ac de lege et de consuetudine, sc. de jure scripto et non scripto, normas generales dederit, de temporis supputatione consulto agere voluit. Titulus est novus in collectionibus canonicis: recte tamen positus, ad imitationem etiam nonnullorum Codicum recentium, uti Codicis Germanici (lib. I, s. IV).

Tempus definitur ab Aristotile (IV Physicor., c. 3): « Numerus seu mensura motus secundum prius ac posterius », (Χρόνος = ἀριθμός κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον); seu actus successivus et continuus, absque mora, sine ulla (1) morula.

Ex hoc ipso quod tempus est motus continuus, necesse erat habere quod dicunt: « unità di misura ». Et natura hanc dedit per illum motum uniformem quem

(1) Motus successivus, adeo ut tempus sit reapse aut praeteritum aut futurum, et nec detur praesens, quod in successione nil aliud est nisi *limes*, seu *terminus* seu *vinculum* inter praeteritum et futurum: est praesens ad instar puncti in linea, in quantitate successiva. — Attamen aliquam mensuram adhibendo, sc. diei, aut anni, etc. « tempus praesens » vocamus currentem durationem illius statutae mensurae: e. gr. haec dies, tota dies, est *praesens*.

Totum aliud *aeternitas*, quae definitur: « Interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio ». (Boëtius).

praebet in rotatione telluris ab occidente ad orientem, circa seipsam et circa solem (uniformis undequaque non est, sed ab hominibus ita fingitur); ex hac uniformitate statuti sunt *dies* et *anni*, quae sunt partes temporis seu *specificae mensurae*, quibus utimur ad alios motus metiendos. Et quoniam nostris sensibus non terra sed sol rotare ac circumire videtur et annos, dies et horas, ex suo apparenti motu componere, « dispensator temporum » sol fuit appellatus.

Sed ipsos dies, hebdomadas, menses, annos et horas in jure canonico supputare seu metiri oportet, cum discrimina in eis habeantur: et quomodo supputentur in hoc III titulo Lib. I Codicis decernitur.

Supputatio temporis aut est *astronomica*, aut *civilis*, aut *juridica*.

1) *Supputatio astronomica* fundamentum habet in circumvolutionibus siderum, praesertim telluris et lunae (1).

Ita: A. — *Dies* est temporis spatium quo sol totam terram illuminat, ex hoc quod tellus super seipsam girans, omnia puncta suae circumferentiae soli exhibet: aliis verbis, est spatium quo circulus quidam meridianus telluris bis sistit ante solem. Omnia heic colligimus quae ad modum diei supputandi spectant:

a) Dicitur *verus seu solaris*, si spatium temporis consideretur quo meridianus cuiusdam loci iterum redit ante solem: « tempus locale verum » (can. 33).

b) Sed cum tellus non uniformiter circumferatur per suum orbem; (varia enim est celeritas terrae circa solem, juxta suam majorem aut minorem propinquitatem ipsi soli, et secundum legem attractionis), dies *veri* non sunt eiusdem durationis, ita ut unus dies eiusdem

(1) Illud Genesis revocetur (I, 14-15), ubi die quarto creationis dixit Deus: « Fiant luminaria in firmamento coeli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos: ut luceant in firmamento coeli, et illuminent terram. Et factum est ita ».

mensis ab alio differre queat etiam 15 et 16 minutis: quam differentiam experimur horologium comparando per aliquot dies cum gnomone tabulae meridiana. Hinc, praesertim in commercio, oriebantur incommoda; unde ut dies aequalis haberentur durationis, excogitata fuit (et in Gallia a. 1820 recepta; dein ubique diffusa) supputatio per *dies solares medios*.

Dies solaris medius est dies ficticius, obtentus ex divisione unius anni per numerum omnium dierum *pari cum mensura*; aliis verbis, est dies cuius mensura est ficticius uniformis motus terrae.

c) Sed, sive per diem verum, sive per diem medium, quilibet locus seu quaelibet civitas, etiam eiusdem nationis, illis locis exceptis qui in meridiano selecto ad computationem inveniuntur, horam propriam habent, differentem ab hora aliorum locorum, etiam propinquorum, ratione diversi meridiani; hinc pariter gravia incommoda, praesertim in contractibus, in successionibus, et in genere pro itinerantibus. Tunc cogitatum est de norma seu mensura ipsi diei danda *per legem*: « tempus legale » (can. 33).

Juvat hoc fusius explanare: uti dies divisus fuerat a Romanis in 24 horas, quarum arbitrarie 12 luci tributae et 12 tenebris; ita arbitrarie circuitus seu circumferentia terrae supponitur divisa in 360 gradus. Cum vero terra rotet circa solem illis 24 horis, perdurante *una hora* transeunt ante solem 15 ex illis 360 gradibus: unde cuilibet gradui respondent 4 minuta (nam 60 minuta, seu una hora, divisa per 15 dant 4).

Fluit ex hoc quod locus seu regio ab alio loco seu regione 15 gradus distans orientem versus, sole fruatur in suo meridiano, sc. meridiem attinget, unam ante horam. Ita quando Romae est meridiem, Augustis Taurinorum, quae urbs sita est ad gr. 5 in occidente Romae, est hora 11 cum 40 minutis. Ex hoc illa incommoda; ad quae devitanda *hora legalis*, seu *tempus le-*

gale inventum fuit, quae hora datur ab unico meridiano alicuius regionis: « tempus legale regionale » (33).

Antea plures nationes, e. gr. Gallia Parisiis, Italia Romae, habebant singillatim proprium tempus *legale seu officiale*. Sed nec id suffecit ad consulendum necessitatibus negotiorum, ob strictiorem commercii nexum inter nationes, et statutum fuit tempus *legale internationale*.

Nunc revera tempus seu dies supputatur *per regiones seu zonas*, i. e., regiones quae intra duos circulos meridianos 15 gradus longitudinis (1 hora) inter se distantes inveniuntur, tempus dimetiuntur juxta circulum meridianum medium. Cum ergo circulus meridianus medius signat seu habet horam 12^{am} seu medium diem (*mezzogiorno*) astronomicum, tota illa regio seu zona eandem supponitur habere horam: tempus legale medium. *Fusum horarium* (vulgo *fuso*) dicitur illa terrae superficies inter duos *statutos* meridianos comprehensa. Ita Europa supponitur divisa in tres zonas seu *fusa horaria*, et tempus supputatur juxta tres meridianos: *Europa occidentalis* (Britannia, Belgium, Gallia, Hispania, Lusitania, Hollandia) (1), juxta meridianum Greenwich prope Londinum. *Europa centralis* (Italia, Helvetia, Austria, Germania, Dania, Svetia, Norvegia) juxta meridianum Aetnae, qui invenitur ad gradum 15^{um} longitudinis ad orientem Greenwich. *Europa orientalis* (Russia et Status Balcanici) juxta alium meridianum ad gradum 30^{um} ad orientem Greenwich.

Ita in Europa statutum fuit, quamvis incolae partis orientalis ipsius Europae hanc normam ante non sint secuti. Communiter ergo recognoscitur supputationis initium a longitudine meridiani Greenwich, quae per signum seu numerum 0 indicatur, et dein proceditur ad enumerationem illorum 360 graduum.

(1) Hollandia tamen et Lusitania nondum adoptarunt hoc fusum horarium.

(Opus non est adnotare *longitudinem* appellari distantiam alicuius puncti seu loci a primo statuto meridiano, per gradus mensuratam super parallelo meridiano illius loci.

Latitudo vero est distantia alicuius puncti seu loci ab aequatore, mensurata per gradus super arcum seu lineam curvam meridiani ipsius loci).

Pariter Status Foederati Americae idem temporis systema adoptarunt a. 1883, quod dicitur *Standard Time*, et totum territorium divisum supponit in quatuor sectiones, quarum unaquaeque 15 gr. longitudinis (unam horam) comprehendit: *Eastern Time* (75^{us} gr. long.), (Washington, Detroit, Buffalo, Pittsburg, Charleston); *Central Time* (90^{us} gr. long., seu unam post horam), (West Buffalo, Cleveland etc.); *Mountain Time* (105^{us} gr. long.), (Denver Colorado, Utah, Arizona); *Pacific Time* (120^{us} gr. long.), (S. Francisco, California).

B. — *Annus* — intervallum quo sol zodiacum lustrat; seu spatium temporis quo tellus suam circa solem translationem seu revolutionem explet, sectando lineam curvam vocatam ellipticam, in qua inveniuntur 12 costellaciones seu 12 signa zodiaci.

Constat 365 diebus mediis, horis 6, detractis circiter 12 minutis.

C. — *Mensis* — lunae, quae est terrae satelles, circumvolutio circa terram: constat 29 diebus mediis et 6 horis circiter: haec periodus dicitur *lunatio*, et juxta lunationes divisus fuit annus in 12 menses a Numa Pompilio. Unde discrimen inter annum solare et annum lunarem; et *Epacta* dicitur numerus dierum quibus annus solaris communis dierum 365 superat annum communem lunarem dierum 354.

Alia subdivisio habetur per quatuor phases lunae quae singulis mensibus verificantur: quaelibet phasis perficitur plus quam 7 diebus et minus quam 8, (nova luna, primum quartum, plenilunium, ultimum quartum): unde apud antiquos Romanos periodus 8 dierum medio-

rum habebatur, quarum postrema erat *nundinalis*; apud nos periodus 7 dierum, i. e. *hebdomada*. (Menses ergo et hebdomadae motui lunae sunt tribuenda).

2) *Supputatio civilis*. Necessitates vitae dies absolute perfectos expostulabant; unde *supputatio civilis*, et *Kalendaria*: ad hanc civilem supputationem pertinet etiam tempus legale de quo nuper diximus.

Apud Romanos prima civilis supputatio Numaе tribuitur; deinde independenter a lunatione, alia data fuit a Julio Caesare, opera Sosigenis Alexandrini, et aliud kalendarium a. 45 ante Chr., sc. a. 709 ab Urb. cond., seu Kalendarium Julianum. (Tres in mense dies principales habiti sunt: Kalendae (1^{us} dies); Nonae (5^{us} aut 7^{us}) Idus (13^{us} aut 15^{us}); Nonae et Idus habentur respective die 7^o et 15^o in quatuor mensibus: *Mar. Ma. Lu. Ot.*).

Annus constat 365 diebus et 6 horis; (verum 6 horae non sunt perfectae, cum desint circiter 12 minuta); ex illis 6 horis, quinto quoque anno, « dies complementarius seu intercalaris » introductus fuit et insertus post VI Kalendas Martias, (sc. inter diem 23 et 24 Februarii); unde dies ille dictus fuit *bis-sexto-Kalendas*, et annus *bissextilis*.

Verum Caesar non computavit illa circiter 12 minuta quae singulis annis desunt residuis 6 horis; idcirco evenit quod tempore Gregorii XIII (1572-1585) Kalendarii supputatio distabat ab astronomica circiter 10 dies; quod causam dedit ut aequinoctium vernum sedem suam mutaverit. Ob id ille S. Pontifex decrevit ut post quartam diem Octobris a. 1582, sequens dies non esset quinta, sed 15^a Octobris; et insuper statuit ut singulis quadringentis annis obtruncarentur *tres dies* qui superflui per renovationem huius periodi semper occurrebant, hoc modo, circa 4 annos saeculares, qui bissextiles esse debebant juxta reformationem Julii Caesaris, unus tantum esset bissextilis. Idcirco annus saecularis qui primo

successit a. 1582, sc. a. 1600 fuit bissextilis; non ita a. 1700, nec 1800, neque 1900. Erit vero bissextilis a. 2000; et sic deinceps (1).

Kalendarium fuit exinde dictum *Gregorianum*, et statim receptum fuit a nationibus catholicis, serius a Germania et ab Anglia, et nostris temporibus, post immane bellum, a Rumania, Bulgaria, Russia, Serbia et ab ipsis Turcis; et tandem die 2 Martii 1923 etiam a Graecis.

Hac duplici reformatione, Juliana et Gregoriana, factum est ut *annus civilis* cum *anno solari* concordaret, qui ergo constat 365 diebus aut 366.

3) *Supputatio juridica* eadem est ac civilis, accommodata tamen ad praxim juridicam.

Dies fundamentum supputationis fuit, sc. dies *naturalis*, et in jure civili romano, aliarum gentium et in jure canonico.

Dies naturalis comprehendit illud temporis spatium quod pergit ab ortu solis ad occasum, et ab occasu ad ortum: prima pars *lux* a romanis appellabatur, aut *dies* communiter; secunda pars *nox*. Apud romanos lux erat huiusmodi fundamentum supputationis, dum apud germanos fundamentum supputationis erat nox.

Olim in Italia supputatio habita est ab uno occasu ad alium; dein obtinuit a media nocte ad mediam noctem, uti nunc communiter inter christianas gentes.

Dies in jure romano est spatium 24 horarum, quae a media nocte supputantur. Dies «a quo» ut integer supputatur (fr. 5, D, XXVIII, 1; fr. 1, D, XL, 1). Dies «ad quem» interdum habetur pro perfecto, quamvis tantum incoeptus: hoc obtinuit si de re favorabili agebatur; interdum requiritur ut revera omnino sit elapsus, si de re odiosa (cfr. fr. 6, D. XLIV, 7). Et hoc generatim in jus canonicum ante Codicem fuerat recep-

(1) Cfr. Missale Romanum, aut Breviarium Romanum, (in initio), «De anno et ejus partibus».

tum (cfr. D'Annibale I, n. 39); unde effatum: « Dies incoepta habetur pro completa », subintelligendo « in favorabilibus ».

Mensis in jure romano spatium erat 30 dierum (cfr. fr. 12, D. XLVIII, 5; Nov. 115, c. 2).

Annus in jure romano est spatium 365 dierum (cfr. fr. 51, D, IX, 2; fr. 45, § 5, D, XL, 7; fr. 51, § 1 ad legem Aquiliam, D, IX, 2); nunquam dierum 366; et illud biduum VI Kalendas Martias pro uno die habebatur (cfr. fr. 3, D, IV, 4; fr. 98, D, L, 16).

Item in jure canonico (c. 14, X, V, 40). Hoc tamen non servatum fuit aetate nostra, in qua annus bissextilis computatur per suos 366 dies, et mensis februario bissextilis pariter per suos 29 (1).

Quinque sunt canones de temporis supputatione.

Ad Can. 31.

Introductorius est hic canon, cum simpliciter determinet materiam tituli.

« *Salvis legibus liturgicis* ». De re liturgica Codex non pertractat (can. 2); et ipsa temporis supputatio pro hac re speciales regulas aliquando habet, de quibus nihil in hoc titulo. Plura traduntur in *Missali Romano* et in *Breviario Romano*, de anno et ejus partibus, quod attinet ad liturgiam. Ita in determinatione Kalendarii liturgici Ecclesia servat annum lunarem, sc. ecclesiasticum kalendarium a luna pendet pro determinatione Paschatis et festorum mobilium: et Pascha habetur in prima dominica post plenilunium, quod locum habet post aequinoctium vernum (die 21 Martii occurrens); et ipse

(1) Cfr. Ojetti « Synopsis », n. 3923. — P. Lacan S. C. J. « De tempore », Dissertatio philosophico-scientifico-juridica, 1921.

dies computatur in liturgia a primis vesperis diei usque ad integrum crepusculum vespertinum diei insequentis.

« *Tempus, nisi aliud expresse caveatur* ». Caveri potest ab homine si legislator in casibus specialibus aliud statuatur: ita Pius XI in Const. *Infinita Dei misericordia* de indictione Jubilaei statuit visitationes basilicarum Urbis peragendas esse sive diebus naturalibus, sive diebus ecclesiasticis, i. e. a primis vesperis unius diei ad integrum subsequentis diei vespertinum crepusculum, (hoc ipsum exemplum potius ad rem liturgicam spectat); et a jure, et hoc fit, e. gr. in materia indulgentiarum, ad can. 921, § 3; 922; 923; 931.

« *Supputatur ad normam canonum qui sequuntur* ». Canon, exceptione facta de clausula circa liturgiam, est simpliciter praeliminaris; per eum enim significatur ad quos canones sit recurrendum pro temporis supputatione.

Ad Can. 32.

Quid sint *dies, hebdomada*; et quid *mensis et annus in jure canonico*.

— In paragr. 1^a: « *Dies constat 24 horis continuo supputandis* », sc. sine interruptione, prouti tempus jugiter currit, et est continuum; nam « *mensura* » est, « *sen numerus motus secundum prius et posterius* », juxta Aristotilem (IV Physicor., c. 3); est ideo huiusmodi motus « *actus successivus* ».

« *A media nocte* ».

Ita erat in jure **Decretalium**, in nota citato c. 24, X, I, 29. Inn. III Archiepiscopo Toletano: «... Ne vero iudicium ecclesiasticum exerceatur in tenebris, quia juxta testimonium Veritatis: «Qui male agit, odit lucem»; licet secundum consuetudinem et constitutiones legitimas, more Romano dies a medietate noctis incipiat et in medio noctis desinat subsequentis, (unde quod in duabus dimidiatis noctibus agitur, perinde sanxit habendum

legalis auctoritas, ac si qualibet parte lucis agatur). Nos tamen eam procedendi horam congruam intelligimus, ex qua possis ante noctis tenebras perficere, quod incumbit».

Media nox computanda est ad normam can. 33, § 1; proinde *juxta usum loci*, admissa tamen licentia concessa in prima parte canonis 33: unde vera et ficticia esse poterit, *juxta usum loci*, dummodo reapse in unoquoque loco vera media nox.

Adaequata norma datur mediam noctem supputandi ab illis viarum ferratarum kalendariis seu tabulis (vulgo *orario ferroviario, indicateur des chemins de fer, time-table*), quibus ultimum momentum diei dicitur hora 24: et initium — ut ita dicatur — primi momenti hora 0: haec ora 0 est media nox.

Recolendus est can. 1246: « Supputatio diei festi, itemque abstinentiae et jejunii, facienda est a media nocte usque ad mediam noctem... »: hic canon nihil aliud est nisi confirmatio can. 32 § 1, ita ut videretur super-vacaneus, nisi de re liturgica (can. 31) ageret.

« Hebdomada (constat) 7 diebus » (ἑβδομάς — septimus dies; ἑπτὰ — septem); ut nomen dicit, constat 7 diebus, et ita est penes omnes populos. Dies vero diversimode appellantur. (Generatim a 7 sideribus: Luna, Marte, Mercurio, Jove, Venere, Saturno et Sole — Sunday anglice, Sonntag germanice; *Dominica* a resurrectione D. N. Jesu Christi).

Est kalendarii Gregoriani supputatio.

— *In pagr. 2* relate ad mensem et ad annum, accipitur non kalendarii supputatio, sed *juridica supputatio*: unde « *nomine mensis venit spatium 30, anni vero spatium 365 dierum* ».

Quae lex universalis est, prouti e nota erui potest, ubi citatur dispositio a S. Officio, d. 7 Maji 1890 data pro Sinensibus, qui menses computant ex cyclo lunari, et non utuntur anno solari, sc. ex giro solis per 12 signa zodiaci. Declaravit nempe S. Officium: « Annos

aetatis ad matrimonii validitatem requisitos solares esse debere: quod si supputatio huiusmodi fieri non possit, aetas supputatur juxta annum lunarem, sed mense adjecto », ...

Hoc « *in jure* » servandum est, « *nisi mensis et annus dicantur sumendi prout sunt in kalendario* ». A jure et ab homine hoc contingere potest; et tunc mensis potest esse 31, 30, 29, 28 dierum, et annus 365 et 366.

Si quis ergo per mensem *suspendatur*, per 30 dies poenae subesse debet; sin vero per mensem Augustum, 31 dies sunt computandi.

Ad Can. 33.

Quomodo sint *horae* supputandae (1).

Paragraphus 1^a. — Dies, uti vidimus, a media nocte ad mediam noctem dimetitur. In hac mensura seu numero 24 horarum « *standum est communi loci usui* », sc. usui quem tenent incolae illius civitatis, illius territorii: generatim a publicis horologiis indicatur nunc huiusmodi tempus, quod dicitur *usuale* (sed potuit olim alio modo indicari, e. gr. a *gallicinio*). Fere semper hoc tempus coincidit cum tempore locali vel legali, sed differre potest.

Usus loci communiter apud populos civiles computat horas a media nocte (hora 1^a), ad mediam noctem (horam 24^{am}). (Olim aliquando ab aurora ab ortu solis, quod adhuc viget relate ad normam datam *de celebratione Missae*, una hora ante auroram, can. 821. Quondam Romae, et nunc quidem in pluribus institutis et universitatibus, *horae vespertinae* mensurantur a sonitu campanae pro salutatione « Angelus Domini »; cfr. « *Tabella pel suono dell'Ave Maria* »).

(1) Nomen *horae* derivat a vocabulo *Horum* quo Aegyptii solem appellant.

Haec generalis norma exceptiones habet, nam pergit canon :

a) « *Sed in privata Missae celebratione* » : *privata* dicitur etiamsi fiat coram populo in publica ecclesia ; *privata* significat : non solemnis, nec conventualis vel capitularis.

De tempore quo Missam celebrare licet, can. 821, § 1 ita statuit : « Missae celebrandae initium ne fiat citius quam una hora ante auroram vel serius quam una hora post meridiem ». Et aurora serius vel citius habetur juxta anni tempora, ita ut mensibus Decembr. et Jan. habeatur in Italia e. gr., hora 5,3/4 et mense Junio 2,1/4.

b) « *In privata horarum canonicarum recitatione* ». (Cfr. can. 135).

Ius vetus, in nota citatum, dicit : « In publica seu choralis recitatione neque matutinum pro insequenti die hora secunda pomeridiana incipi potest, nisi habeatur indultum » : ita S. C. Rituum in Placentina in Hispania, d. 12 Maji 1905.

De officio horas canonicas integre et quotidie recitandi pro clericis in majoribus ordinibus constitutis agit can. 135. Et tempus ad hoc pergit a media nocte ad mediam noctem.

c) « *In sacra communione recipienda* » quae exigit jejunium naturale a media nocte, (can. 858 § 1 et 867 § 4). S. Communio recipi potest « iis tantum horis, quibus datur Missae sacrificium offerre, nisi aliud rationabilis causa suadeat » (can. 867 § 4) ; et jejunium naturale ad hoc servandum « a media nocte » est computandum (can. 858 § 1). (Cfr. etiam can. 869 de loco distributionis communionis).

d) « *In jejunii vel abstinentiae lege servanda* » : sunt leges diebus affixae, juxta can. 1251 de jejunio, et 1250 de abstinentia ; et tempus pergit a media nocte ad mediam noctem, uti expresse confirmatur in can. 1246.

Utile ducimus ad hoc desumere ex ORDINE *pro*
Clero saeculari Romano sequens:

HORARIUM ASTRONOMICUM

AD DIVINUM OFFICIUM PRIVATIM RECITANDUM

SACRUM PERAGENDUM ET JEJUNIUM ADIMPLENDUM

Littera H. significat horam, M. minutum (1).

MENS.	DIES	AURORA	MENS.	DIES	ORT. SOL.	MENS.	DIES	OCCAS. SOL.	ANTIC. MATUT.	AVE MARIA SEROT.
		H. M.			H. M.			H. M.	H. M.	H. M.
Jan.	1	5 45	Jan.	1	7 30	Jan.	1	16 45	14 30	17 15
Feb.	2	5 30	»	19	7 15	»	14	17 —	14 30	17 30
»	16	5 15	Feb.	7	7 —	»	27	17 15	14 45	17 45
»	27	5 —	»	18	6 45	Feb.	9	17 30	14 45	18 —
Mart.	8	4 45	»	28	6 30	»	22	17 45	15 —	18 15
»	17	4 30	Mart.	10	6 15	Mart.	7	18 —	15 —	18 30
»	24	4 15	»	18	6 —	»	20	18 15	15 15	18 45
Apr.	2	4 —	»	27	5 45	Apr.	2	18 30	15 15	19 —
»	9	3 45	Apr.	4	5 30	»	15	18 45	15 30	19 15
»	16	3 30	»	13	5 15	»	28	19 —	15 30	19 30
»	25	3 15	»	24	5 —	Maj.	11	19 15	15 45	19 45
Maj.	2	3 —	Maj.	4	4 45	»	24	19 30	15 45	20 —
»	10	2 45	»	18	4 30	Jun.	11	19 45	16 —	20 15
»	19	2 30	Jul.	17	4 45	Jul.	15	19 30	15 45	20 —
»	27	2 15	Aug.	1	5 —	Aug.	1	19 15	15 45	19 45
Jul.	7	2 30	»	16	5 15	»	11	19 —	15 30	19 30
»	19	2 45	»	31	5 30	»	21	18 45	15 30	19 15
»	29	3 —	Sept.	14	5 45	»	31	18 30	15 15	19 —
Aug.	7	3 15	»	29	6 —	Sept.	8	18 15	15 15	18 45
»	16	3 30	Oct.	12	6 15	»	16	18 —	15 —	18 30
»	27	3 45	»	25	6 30	»	24	17 45	15 —	18 15
Sept.	6	4 —	Nov.	6	6 45	Oct.	4	17 30	14 45	18 —
»	17	4 15	»	18	7 —	»	13	17 15	14 45	17 45
Oct.	1	4 30	Dec.	1	7 15	»	22	17 —	14 30	17 30
»	14	4 45	»	19	7 30	Nov.	4	16 45	14 30	17 15
»	28	5 —				»	20	16 30	14 15	17 —
Nov.	10	5 15				Dec.	28	16 45	14 30	17 15
»	24	5 30								
Dec.	13	5 45								

CREPUSCULA SEROTINA

13 Jan.	18 30	1 Maj.	20 45	26 Aug.	20 30
12 Febr.	19 —	12 Jun.	21 45	27 Sept.	19 30
9 Mart.	20 15	11 Jul.	21 30	1 Nov.	18 30

(1) Meridies semper hora 12 et media nox 24.

In memoratis casibus, — qui videntur *taxative* indicati —, « *licet alia sit usualis loci supputatio* », quamvis nempe diversa sit supputatio initii, medietatis, et finis diei; « *potest quis sequi loci tempus aut locale sive verum, sive medium, aut legale sive regionale sive aliud extraordinarium* ».

Tempus *locale*, seu quod computatur in singulis locis juxta proprium meridianum. Aut *verum* — ad normam meridiani illius loci (astronomici); — aut *medium* — juxta aequalem distributionem 24 horarum perfectarum pro unoquoque die anni.

Tempus *legale*, seu quod ab auctoritate publica locorum statuitur; etiam hoc tempus est *medium*, et in praxi desumitur ex mensura alicuius determinati meridiani pluribus locis communis. Est *regionale* si valet, conventionem facta, pro locis huius vel illius regionis, (aut fusi horarii seu zonae comprehensae intra 15 gradus longitudinis); *extraordinarium*, si data causa extraordinaria a publica auctoritate per aliquam periodum determinatur extra consuetudinem, ut factum est tempore aestivo durante bello mundiali, per anticipationem unius horae tempori ordinario. Liber est quilibet quodcumque tempus voluerit, verum aut medium, sequi.

Ita **in veteri jure**, in nota citato, declaratum fuit: «Juxta proprium placitum stare potest (quilibet) publicis horologiis, ita ut aliquando uni, aliquando vero alteri adhaereat», (S. C. Rituum in Clodien, 7 Aug. 1875, ad 9), hoc sensu, quod illa adnotent tempus sive verum, sive medium.

Agitur de re privata ac simul de materia mere ecclesiastica, et legislator liberos nos esse voluit, cum coeteroquin discrimina temporis in hisce rebus privatis multi non sint facienda. Possumus ergo diversum tempus seligere, imo modo unum, modo aliud pro diversa lege, e. gr. aliud pro recitatione breviarii, et aliud pro jejuniis.

Hoc tamen eousque non pergit, ut duplex supputatio licitos reddere possit actus qui simul tales non sunt unica supputatione; sc. actus qui diversum tempus exigant et ad observantiam illorum actuum teneamur.

Item moralistae docent non licere simul uti duplici probabilitate non existentiae duplicis praecepti, cum certa est alterutrius transgressio.

Ita ad s. Synaxim accedere non licet si cum juxta tempus medium, e. gr. nondum incoeperit novus dies, et juxta aliud tempus jam coeperit et tu in illo novo die comedisti (1). Ait ad hoc Lugo: « Sicut praeceptum obligat certo ad opus injunctum, sic obligat ad non mutandam sententiam, cuius mutandae libera facultas impediret praecepti observantiam » (2).

Paragraphus 2^a. — « *Quod attinet ad tempus urgendi contractuum obligationes, servetur, nisi aliter expressa pactione conventum fuerit, praescriptum juris civilis in territorio vigentis* ».

In hac paragrapho alia exceptio habetur, pro qua lex civilis de supputatione temporis *canonizatur*: ad exigendas obligationes contractuum, juris civilis supputatio legalis habeatur. Congruit hic canon canoni 1529: « Quae jus civile in territorio statuit de contractibus tam in genere, quam in specie, sive nominatis sive innominatis, et de solutionibus, eadem jure canonico in materia ecclesiastica iisdem cum effectibus servantur, nisi juri divino contraria sint aut aliud jure canonico caveatur ».

« *Nisi aliter etc.* », nam « contractus ex conventionem legem accipere dignoscuntur » (Reg. J. 85 in VI).

« *Juris civilis* » nomine heic venit illud jus civile quod ad rem facit, generatim jus commerciale, i. e. Codex juris commercialis si adest, ut plerumque habetur in civilibus nationibus. In Anglia et in Hungaria,

(1) Cfr. D'Annibale, I, 39; S. Alph. VI, 282 et 800.

consuetudo, praxis et jurisprudentia tribunalium plurimi ad hoc attendenda sunt.

Interpretatio et praxis, seu practicae normae, etiam cum can. 32 et 34 connexae:

Dum in supputatione temporis standum est dispositionibus horum canonum, rite est animadvertendum tempus computari *physice*, et *non moraliter*; unde nullus est locus normae «minimum pro nihilo reputatur». Quae enim natura aut jure aut hominis voluntate *definita* sunt non admittunt moralem aestimationem (1).

«Cedit hora» et «venit hora»: cedit hora, et de eis quae intra illam horam fieri debebant, omnino actum est. Contingit heic pariter ac de legibus quae vigent *intra statutos fines*. Etiam duos passus aut unum pedem ultra fines determinati territorii, leges non amplius urgent.

Ita in jejunio naturali a media nocte ante communionem (can. 808, 858 § 1), in abstinencia a carnibus pro tota die abstinenciae, in obligatione jejunii ab a. 21 expleto, in impedimento aetatis ad Ordines, ad matrimonium, ad professionem religiosam, etc. (Cfr. can. 555, 573, 1067 § 1).

Olim legi Tridentinae (sess. 23, cap. 12 de Ref.) relate ad aetatem pro SS. Ordinibus, lata et *moralis* interpretatio dabatur; — haec sunt verba Concilii Tridentini: «Nullus in posterum ad subdiaconatus Ordinem ante vigesimum secundum, ad diaconatus ante vigesimum tertium, ad presbyteratus ante vigesimum quintum aetatis suae annum promoveatur» —; nunc vero *physica* et stricta, juxta can. 975; ita ut necessaria sit dispensatio etiamsi paucae deessent horae.

Item in recitatione Breviarii et in jejunio, etc. aderant qui retinerent posse aliquem pergere usque ad unum quadrantem post mediam noctem. Nunc vero minime sane: dies et horae supputantur «a media nocte» usque «ad mediam noctem».

Attamen pro loci diversitate, possumus illo quadrante, vel semihora, vel dodrante et plus frui, si dum tempus legale mediam noctem signat, tempus locale sive verum sive medium illud quadrans etc. adhuc sinat. Ita, e. gr., Romae post mediam noctem legalem quam publica horologia signant, adhuc frui valemus 10 minutis et 4 s.; Mediolani, adhuc 23 minut. et 16 s.; Augustae Taurinorum adhuc 29 m. et 16 s. (1).

(1) Genicot, I. n. 81.

(1) Cfr. «Annuario astro-meteorologico dell'Osservatorio patriarcale di Venezia», 1884.

Intelligitur proinde horam praeteriisse, cum primus horologii ictus sequentem horam denunciât.

Physice et non moraliter diximus; et addimus *physice*, non *vero mathematicè* ita ut sufficiat momentum sumere ex horologiis bene regulatis; et si duo vel plura horologia dissonent, possumus sequi quodlibet eorum, dummodo hoc horologium non sit de illis quae plurimum errant, vel alias constet de errore.

Ad Can. 34.

In hoc Canone *normae traduntur ad tempus supputandum*, praesertim relate ad terminum, sive *a quo*, sive *ad quem*. Constat tribus paragraphis, et tertia paragraphus 5 numeris.

In 1 paragr. — quaestio est de *mense et anno*; et non de *hebdomada* et de *die*, quae eandem habent durationem.

Quando mensis vel annus designantur *determinate*, e. gr. mensis Aprilis, annus 1925; aut etiam aequivalenter, e. gr. quartus anni mensis, aut pr. annus jubilaei, sumuntur ut sunt in kalendario, juxta suam numerationem. Plus minusve hoc jam statutum fuit in can. 32, § 2.

In 2 paragr. — relate ad terminum a quo, sc. ad initium cuiuscumque spatii temporis (horae, diei, hebdomadae, mensis, anni), si non assignatur ullo modo, *nec explicitè* (veluti esset: ab illa die, ab illa hora, ab illo momento); *nec implicitè* (veluti esset decendium pro appellatione, quod noscitur et decernitur incipere « a notitia publicationis sententiae » (can. 1881); tempus supputandum est *a momento ad momentum*; debet nempe esse perfecte absolutum; momentum enim « pro atomo plerumque accipiunt jurisconsulti » animadvertit Cuiacius (« de diversis temporum praescriptionibus et terminis » C. I), sc. pro illa temporis particula quae fere indivisibilis habetur: (*atomus* ex graeco idiomate α et τέμνω seu τομός εἶμι — *caedo, reseco, divido*).

Legislator exempla praebebat. Casuisticam naturam non induit noster Codex, ad instar moderniorum Codicum civilium, ut adnotatum fuit; attamen non se abstinere ab illis practicis explanationibus quae rei clariori reddendae inserviunt.

« *Et si tempus sit continuum* »: continuum tempus est illud « quod nullam patitur interruptionem », uti in sequenti canone exponitur. Ita est « in allato primo exemplo » dicit iste canon, sc. in suspensione a Missa; canon enim 2248, § 1 haec habet: « Quaelibet censura, semel contracta, tollitur tantum legitima absolutione ». Tunc menses et anni sumuntur prout sunt in calendario.

« *Si intermissum* », si nempe liceat divisum illud supputare: tale tempus permittitur in vacationibus Episcoporum (dummodo detrimentum dioecesi non obveniat ex absentia) « non ultra duos vel ad summum tres menses intra annum, sive continuos sive intermissos » (can. 338, § 2); canonicorum per « tres tantum menses in anno, sive continuos sive intermissos » (can. 418 § 1); parochorum, « per duos ad summum intra annum menses sive continuos sive intermissos » (can. 465, § 2). Tunc « *hebdomada intelligitur 7 dierum, mensis 30, annus 365* », prouti jam statutum est in can. 32.

In paragr. 3. — « *Si tempus constet uno vel pluribus mensibus aut annis, una vel pluribus hebdomadibus aut tandem pluribus diebus, et terminus a quo explicite vel implicate assignetur* »; — heic ergo terminus a quo est assignatus; et temporis spatium quodcumque potest esse, die, numero singulari, excepto. In enunciata hypothesi, quinque normae dantur;

1). Norma generalis datur pro mense et anno: « sumuntur prout sunt in calendario »: determinato enim temporis initio, etiam eiusdem continuatio determinata resultat.

2). « *Si terminus a quo coincidat cum initio diei* », sc. a media nocte, « e. gr. duo vacationum menses a die

15 Augusti, primus dies ad explendam numerationem computetur », i. e. dies 15 Augusti; « *et tempus finiat* » *incipiente ultimo die eiusdem numeri* », i. e. terminus ad quem erit media nox qua incipit dies 15 Octobris.

3). « *Si terminus a quo non coincidat cum initio diei* », et ab ipso legislatore exempla praebentur ex quibus sensus legis et mens legislatoris apparet: « *decimus quartus aetatis annus*, (qui ex can. 88 § 2 requiritur ad pubertatem in masculis), *annus novitiatus* (cfr. can. 555, § 1, n. 2), *octiduum a vacatione sedis episcopalis*, (cfr. can. 432, § 1), *decendium ad appellandum* (cfr. can. 1881), etc. ». In hisce exemplis fere nunquam evenit ut initium novitiatus, sententia judicialis, etc. media nocte habeatur, et difficile est ut aetatis annus, notitia vacationis sedis, etc. ab ipsa media nocte incipiat: ex communiter contingentibus datur haec norma.

Tunc ergo: « *primus dies ne computetur, et tempus finiatur expleto ultimo die eiusdem numeri* ». Heic applicatur illud: « *Dies termini (a quo) non computatur in termino* »: quod antea uti principium generale habebatur, cui tamen plures fiebant exceptiones.

Dies sententiae datae, dies initii novitiatus, dies nativitatis etc. non computatur; et tempus finitur expleto ultimo die eiusdem numeri: ita si natus es die 24 Februarii a. 1883 quacumque hora etiam summo mane, quadragesimum annum habuisti ad mediam noctem inter diei 24 Februarii anni 1923, (ad mediam noctem inter diem 24 et diem 25). Ficticia est aliquo modo haec computatio, sed ad removenda dubia et tricas et incertitudinem, valde sapiens.

Advertendum: — Ex numeris 2^o et 3^o huius tertiae paragr. can. 34, ubi sermo est de *die*, manifesta norma desumi potest, quod nempe tempora debent esse semper absolute completa et integra, nisi aliter cautum sit. Quod attinet ad completionem mensis et anni, qui requirantur, idem tenendum est: imo Codex, ubi ali-

quod dubium subesse poterat, voluit explicite indicare requisitos menses et annos integros et completos esse debere, uti in can. 12, 27, 28, 88, 399 § 1, 504, 555 § 1, 1^o, 2^o, 975, 1067. Circa materiam canonis 1067, § 1, in antiquo jure, dum requirebantur 14 anni pro viris et 12 pro foeminis ad valorem matrimonii; admittebatur tamen clausula: « Nisi malitia suppleat aetatem », unde dubia et disputationes inter canonistas et moralistas super hoc et de valore huius malitiae. Nunc autem non amplius licet ad hanc clausulam recurrere, et can. 1067, § 1 adamussim servandus est.

Si legislator aliter voluit, pariter hoc explicite dixit, ut in can. 1254, § 2 de lege jejunii non amplius urgente ab *incoepto* 60^o anno: et quidem, uti videtur ex verbo adhibito « attigerit » de aetate patrini pro baptismo (ac proinde pro confirmatione), in can. 766, 1^o; attingere annum 14^{um} est eum inchoare. Et si aliquando nihil dicatur, ut in can. 331, § 1, 2^o; 367, 524 § 1, etc., ubi tantum anni requisiti numerus indigitatur, etiam huiusmodi annum uti *completum* accipere debemus: quod coeteroquin rationi magis consentaneum, nam annus non est, nisi completus.

Ex ipso canone eruitur non amplius tenendum esse illam vulgarem normam: « Dies incoepta habetur pro completa in favorabilibus, non autem in odiosis »; norma ex jure romano desumpta (fr. 5, D. XXVIII, 1; fr. 134 D, L, 16; fr. 1, D. II, 11; fr. 3, § 3, D. IV, 4, etc.).

Graviores doctores profecto inclinabant ad statuta tempora completa considerata, quando revera erant absoluta; uti ex jure Tridentino de anno novitiatus statutum fuerat, de momento ad momentum; imo in matrimonio illa relata norma non admittebatur (Gasparri, De Matrim., n. 549, etc.; Wernz, IV, nn. 314, 321). Haec tendentia praevaluit in codificatione, et statutum est supputationem faciendam esse de momento ad momentum. Actum est ergo de duobus axiomatibus: « Parum pro nihilo reputatur », et « Dies incoepta habetur pro completa », uti vidimus sub can. 33.

4). « *Quod si mensis die eiusdem numeri careat, e. gr. unus mensis a die 30 Ianuarii, tunc pro diverso casu tempus finiatur incipiente vel expleto ultimo die mensis* ». *Diversus casus*, i. e. duplex, in numero 2° et 3° perpensus, si nempe « *terminus a quo coincidat cum initio diei* » vel minus: in 1° casu tempus terminat ad mediam noctem initii ultimæ diei Februarii (in exemplo a legislatore allato); in 2°, ad mediam noctem finis eiusdem diei: si Faustulus, e. gr., natus fuerit die 29 Februarii a. 1916, unum vitæ annum complevit media nocte inter d. 28 Februarii et primam Martii anni sequentis. Tempus ita sumitur prout est in calendario, et tali modo integrum et completum pariter habetur.

5). Tandem: « *Si agatur de actibus eiusdem generis statis temporibus renovandis, e. gr. triennium ad professionem perpetuam post temporariam* (cfr. can. 574, § 1), *triennium aliudve temporis spatium ad electionem renovandam* (cfr. can. 505), etc., *tempus finitur eodem recurrente die quo incepit* ».

Idem habetur *genus*, uti in exemplo allato professionis temporariae et perpetuae. *Tempora* quibus renovandi sunt huiusmodi actus a jure sive communi sive particulari debent determinari; et ad validitatem determinantur, uti elementum essenziale. Hic est peculiaris casus in quo quamvis terminus a quo non coincidat cum initio diei, et ideo primus dies non esset computandus, (can. 34, § 3, 3°), computatur tamen.

Si professio temporaria ad triennium facta fuerit d. 20 Jan. 1920, ab incipiente die 21 Jan. 1923 expleta computanda esset. Attamen « *recurrente die quo incepit, tempus finire reputatur* », et permittitur ut emittatur per eundem integrum diem 20 Jan. 1923, sive ante sive post illam horam qua emissæ fuit prima vice. Casus peculiaris est; sed, bene adnotetur, heic agitur de eodem actu, de « *professione religiosa* », quæ per renovationem

prorogationem accipit, et idcirco agitur de tempore non intermisso sed continuo, quod extenditur.

Interpretatio et praxis. — *Ius vetus* in nota citatum, revocat decretum S. Congregationis Religiosorum d. 3 Maii 1914, n. 1 (cfr. Acta Ap. Sedis VI, 229, aut Raccolta Muzzitelli, p. 88), de supputatione anni novitiatus. Declarabat hoc decretum, ad n. 1: «Annus integer novitiatus, qui solus ad validitatem professionis requiritur, in posterum non stricte *de hora ad horam*, sed *de die in diem* intelligi debet. Idem dicendum de tribus integris annis votorum simplicium, qui emissionem votorum solemnium praecedere debent».

Relate ad secundam partem huius dispositionis dicere debemus quod vera est ad sensum huius can. 34 § 3, 5, tantum scilicet si agitur de renovanda professione triennali. Sed prima pars non respondet can. 34, § 3, n. 3, qui exigit tempus prorsus completum, ita ut si, e. gr. novitiatus fuerit incoeptus die 3 Ianuarii hora 8, finiatur expleto die 3 Ianuarii anni subsequentis.

Ex hoc *Commissio Codicis* (cfr. Acta Ap. Sedis XIV, pag. 661), die 12 Nov. 1922, ad dubia: I Utrum annus integer novitiatus, praescriptus in can. 555, § 1, 2, computandus sit juxta normam statutam in can. 34, § 3, 3».

Et quatenus affirmative: II «Utrum eiusmodi norma computandi annum in ordine ad novitiatum servanda sit ad validitatem, an tantum ad liceitatem».

Resp.: «Ad primum *affirmative*, seu servandum esse praescriptum can. 34, § 3, 3». — «Ad secundum *affirmative* ad primam partem, *negative* ad secundam, seu canonem servandum esse ad validitatem novitiatus».

Ad Can. 35.

De tempore *utili et continuo* in hoc canone.

1. — Tempus natura sua, physice et objective consideratum, est continuum, cum sit «numerus seu mensura motus secundum prius ac posterius», quae *prius* et *posterius nunc* non habent, seu nullo separantur interstitio. Aliquando tamen evenit ut quis currenti tempore uti non valeat, quia nescit quid sibi sit agendum

eo determinato tempore; aut quia, sciens non potest quovis de causa agere, (non tamen quia ex dolo non vult agere). In hisce casibus, ex aequitate ductus, legislator censuit tempus pati quandam interruptionem, — non amplius ergo *continuum* — et ita non currere pro impedito; atque opportuna concessit temporis spatia quibus tempus veluti prorogetur, et quibus utendum sit ad experienda propria jura: unde tempus *utile*.

Hoc institutum **ex jure romano** accepimus: «... Utile tempus est, ut singuli dies in eo utiles sint, sc., ut per singulos dies et scierit et potuerit admittere (bonorum possessionem): ceterum, quacumque die nescierit aut non potuerit, nulla dubitatio est, quin dies ei non cedat...» (fr. 2, D. XXXVIII, 15. Cfr. etiam fr. 1, D. XLIV, 3).

2. — « *Tempus utile illud intelligitur, quod pro exercitio aut prosecutione sui juris ita alicui competit* », sc. a jure vel ab homine illi datur ad utendum suo jure, aut ad prosequendum proprium jus actionibus, etc., contra perturbatores; « *ut ignorantibus aut agere non valentibus non currat* ».

Agitur de illa *ignorantia*, quae in virum prudentem cadere dicitur, non de coeteris speciebus ignorantiae quae culpabilis negligentiae est effectus, nam « vigilantibus jura succurrunt », et non dormientibus seu negligentibus. « Mora sua cuilibet est nociva » (Reg. 25 R. J. in VI). Quando quis nescit hoc vel illud jus ad se spectare, tempus pro eo non currit; ita in praejudicialibus tempus incipit decurrere a die scientiae. Item obtinet pro illo qui « agere non valeat », agere sensu generico, non solum in judicio, juxta can. 1667 et sqq. « de actionibus et exceptionibus », sed quocumque modo impeditus sit quominus faciat.

D'Annibale (III, 35) dicit: « ...Ideo tempus non currit ignorantibus vel impeditis, quamvis sua culpa impeditis, v. gr. in exilium ejecto, suspenso ». Duo ergo

sunt elementa temporis utilis: 1) scientia juris vel facti; 2) facultas et possibilitas agendi.

3. — Tempus utile non praesumitur, sed debet concessum apparere *expresse* ex lege, conventione, etc.; aut saltem *tacite* et *implicite*; sua natura enim est continuum et item a lege tale habetur; ideoque ratio specialis adesse debet ad concessionem temporis utilis; unde leges illud indicant; e. gr.: in can. 155, 161, 1432 § 3, 1457, 1635, 1881, 1884 § 2, 1885... Et in dubio tempus praesumitur continuum. « *Fatalia legis* dicuntur termini perimendis iuribus a lege constituti » (can. 1634).

Electio, juxta citatum can. 161, non est differenda ultra trimestre utile ab habita notitia vacationis. Sed si expleto trimestre electores sint impediti per unum mensem, tempus per hunc mensem non currit.

4. — « *Continuum* (tempus, illud intelligitur), quod nullam patitur interruptionem »: hoc est « non intermissum », « non seiunctum »: ita Romani coniunctas domus dicebant *continuas*, montes *continuos*, dentes *continuos*, etc., a *cum*, *tenere*. Exemplum temporis utilis ratione initii (can. 432 § 1) sed continui ratione cursus datur a can. 432 § 2, in quo praescribitur devolutio ad metropolitam, si capitulum *quavis de causa* intra octiduum ab accepta notitia mortis Episcopi Vicarium Capitularem non elegerit; etiamsi idcirco impeditum fuerit.

Interpretatio et praxis. — a) *Commissio pro interpretatione Codicis*, die 24 Nov. 1920, ad dubium: «Utrum ad normam can. 1432, § 3 devolvatur ad S. Sedem collatio beneficii, si Ordinarius intra semestre ab habita certa vacationis notitia beneficium non contulerit, non ex negligentia, sed ob absolutum defectum subjectorum»;

Resp.: «Negative».

b) *S. Congregatio Concilii*, d. 12 Ian. 1924, in «Romana et aliarum» ad dubium de fatalibus ad recurrendum: «Quale temporis spatium concedatur ad recursum interponendum a definitivo decreto remotionis, ad effectum can. 2146, § 3 Codicis J. C., in casu»; respondit: «Tempus utile ad recursum interpo-

nendum a definitivo decreto remotionis, ad effectum § 3 can. 2146 Codicis, esse decendum ab intimatione ejusdem decreti, supputandum ad normam can. 34 § 3, 3, et can. 35: certiore facto Ordinario loci ab ipso recurrente de legitime interposito recursu ad Apostolicam Sedem». Quam resolutionem adprobavit die 14 Ian. 1924 SS. mus Dominus Pius XI.

Casus hic erat, quod, cum cautum non fuerit in jure utrum facultas recurrendi ad S. Sedem intra aliquod spatium concessa in can. 2146 § 1, concluderetur ad modum fatalium appellationis sive proponendae sive prosequendae, vel intra aliquos alios utiles terminos, quidam parochi amoti abusi sunt hac circústantia, differendo per menses et annos recursum, postquam tamen Ordinario formiter voluntatem recurrendi ad normam can. 2146 significassent. Et quum ipse canon ad § 3 statuatur «pendente recursu, Ordinarius paroeciam vel beneficium quo clericus privatus sit, alii *stabiliter* conferre valide nequeat, facile intelligitur quantum detrimentum haec agendi ratio facesseret bono animarum et auctoritati ecclesiasticae, attentata praxi SS. Congregationum recipiendi recursus quocumque tempore. (Non enim agitur de *appellatione* a sententiis tribunalium, sed de recursu «qui nunquam censetur interdictus», uti animadvertit S. R. Rota). (Cfr. «Acta Ap. Sedis» 1 Apr. 1924, pag. 162-165).

TITULUS IV.

DE RESCRIPTIS

PRAENOTANDA

Rescriptum est « responsum scripto datum ».

Opponitur ergo *oraculo*, quod viva voce datur. Differt in jure canonico a *constitutione*, qua lex generalis conditur; et a *decreto*, quod fit motu-proprio.

A jure romano procedit institutum rescriptorum. Princeps jus saepe constituebat rescribendo rogantibus: quod perficiebat apponendo *adnotationem* supplici libello, aut *subscriptionem*, adeo ut responsio non sejungeretur a petitione, (ita generatim princeps respondebat privatorum petitionibus); aut respondendo *per epistolam* (quem modum communiter adhibebat in responsionibus ad petitionem judicum); aut serius, per *pragmaticam sanctionem*. Et *pragmaticae sanctiones* (Pragmatica sanctio, jussio, lex, generalitas, pragmaticum) a saeculo V appellantur constitutiones quae erant quid medii inter *rescripta* et *leges generales*; et, ut ex verbo jam apparet, erant ordinationes seu praescripta quae *πράγμα*, negotium aliquod respiciebant. Est ergo *Pragmatica* non ordinatio specialis, dispositio administrativa vel judicialis, sed ordinatio quae respicit negotium aliquod, publicum bonum tangens.

Limes non est accurate definitus quo Pragmatica a rescriptis et legibus generalibus separetur. Praescripta Pragmaticarum sanctionum sunt partim *generalis*, partim *specialis* naturae: sed etiam cum specialem dispositionem respiciunt, ut advocatio processus criminalis a iudice ordinario, manifeste resultat ibi publicum bonum adesse. Ex alia parte ordinationes generales Prag-

maticarum sanctionum ferebantur occasione speciali alicuius relationis Magistratum vel alicuius petitionis, praesertim ex parte corporationum.

Hi modi juris dandi attinent ad genus constitutionum imperialium, quibus imperatores ipsi jus constituere et fontem juris esse coeperunt; *legibus datis, orationibus* in senatu, *edictis, decretis, mandatis*, praesertim *rescriptis*; et a Diocletiano (284-305) etiam *legibus generalibus* et *pragmaticis sanctionibus* potestatem legiferam in se paullatim redegerunt, relicta ratione legum ferendarum quae viguit sub republica, sc. rogatione, senatusconsultis, jure honorario, jure scientifico.

Hisce subscriptionibus, epistolis, et pragmaticis sanctionibus vis legis tribuebatur.

Nam: «Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum *Lege regia* quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.

§ 1. Quandocumque igitur Imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat, Haec sunt quae vulgo Constitutiones appellamus». Ulpianus fr. 1, D. I, 4.

«..... Pragmaticas praeterea sanctiones non ad singulorum preces usepr privatis negotiis proferri: sed si quando corpus, aut schola, aut officium, vel curia, vel civitas, vel provincia, vel quaedam universitas hominum ob causam publicam fuderit preces, manare decernimus: ut in his etiam veritatis quaestio reservetur»; sc. sub conditione: «Si preces veritate nitantur»; ut paulo ante in hac ipsa lege statuitur ab Imperatore Zenone. (l. 7. Cod. I, 23).

Erant rescripta in jure romano per se *personalia*, et tunc «nec ad exemplum trahuntur» (Ulpianus fr. 1 § 3, D. I, 4); aliquando erant *generalia*; et, quamvis personalia, reddi poterant generalia, si natura rei hoc ferebat, ex voluntate Principis, ex insertione in collectiones, ex doctrina, etc.

In jure canonico jam a primordiis Ecclesiae rescripta in usu fuerunt; memoria rescriptorum habetur sub Siricio Papa (a. 384-399). Legi possunt in Enchiridion *Denzinger*, sub num. 87 de primatu R. Pontificis; — num. 88 de baptismo haereticorum; — num. 89 de coelibatu clericorum; — num. 90 de ordinationibus monachorum; et in Enchiridion *Kirch*, sub num. 657 de relapsis, ante mortem demum per communionem sublevandis.

Referre praestat illud de primatu, directum ad Himerium Episcopum Tarraconensem, 10 Febr. 385: «... Consultationi tuae responsum competens non negamus, quia officii nostri consideratione non est nobis dissimulare, non est tacere libertas, quibus major cunctis christianae religionis zelus incumbit. Portamus onera omnium qui gravantur; quin imo haec portat in nobis beatus Apostolus Petrus, qui nos in omnibus, ut confidimus, administrationis suae protegit et tuetur haeredes».

A tempore Gratiani rescripta in usum frequentiora devenerunt; et Bernardus Papiensis (a. 1189-91) in sua prima collectione scripsit peculiarem titulum «de rescriptis» qui titulus in posterioribus collectionibus constanter et expolitiori modo retinetur.

Ab Alexandro III, saec. XII et inde, frequentissimus fit usus rescriptorum, praesertim ad solvendas lites et causas judiciales.

In *jure civili moderno* non amplius sunt in usu; nam chartae constitutionales decreverunt nullum valorem esse actui Principis sine Ministri subsignatione.

— *Definitur* in jure canonico rescriptum: «Principis ecclesiastici responsio scripto data».

Dividuntur rescripta :

a) *Ratione rescribentis* in *Pontificia* et *Ordinaria*, prout a Summo Pontifice aut ab Ordinario dantur.

b) *Ratione materiae*: in *r. gratiae*, si simplicem favorem cum contentione judiciali non connexum concedunt; *r. justitiae*, si provisionem ad lites seu ad administrationem justitiae; *r. mixta* utrumque habent.

c) *Ratione formae* respectu ad concessionem: *in forma gratiosa*, si gratia datur nullo interjecto exequutore; *in forma commissoria*, si e contra. Quando agitur de rescriptis in forma commissoria, tunc certo exequutione opus est. Attamen distinguendum est, num commissio sit necessaria vel libera: *necessaria* est quando continent gratiam quodammodo jam factam, sc. ex parte principis, et exequutor constituitur verbis imperativis vel cum nudo ministerio; nec tunc denegari potest concessio gratiae contentae in rescripto; *libera*, quando gratia est omnino facienda, et concedenda committitur arbitrio et voluntati exequutoris.

Ex ipsis verbis eruitur quomodo sit commissio. Dici debet *necessaria*, quando legimus: « Absolvas », « dispenses », etsi quidem addita fuerit clausula: « pro tuo arbitrio et conscientia », cum haec verba saepe addantur urbanitatis et reverentiae gratia. E contra dici debet *libera*, quando nihil jussum fuit, et res fuit remissa simpliciter « arbitrio et voluntati » exequutoris; aut preces ad istum remittuntur « cum facultatibus necessariis et opportunis »; aut ei scribitur: « dispenses, etc., si expedire judicaveris ».

d) *Ratione modi* quo conceduntur: *motu-proprio*, in quibus apponitur ipsa clausula « motu-proprio »; *ad instantiam* seu *ad preces*, cum deest dicta clausula.

Rescripta per se sunt semper ad instantiam alicuius; sed Princeps aliquando vult significare se motum fuisse ad rescribendum non ex porrectis precibus, sed ex sua liberalitate, benevolentia, sponte; et tunc clausulam « motu-proprio » apponit.

e) *Ratione effectus*: 1) *generalia* et *specialia*, prout respiciunt omnes personas alicuius loci vel casus ali-

cuius generis; aut determinatas et particulares personas vel casus; — 2) *secundum, contra, praeter jus*, prout sunt ad urgendam observantiam juris, aut ad concedendum aliquid contra jus commune, aut ad statuendum aliquid a jure non definitum.

f) *Ratione formae externae* seu actus: in *forma Bullae*, aut *Brevis*, aut *simplicis responsionis*. De hisce postremis communiter est sermo. (Cfr. quae in « Prolegomenis J. Can. dicta sunt ad Num. 48, de primis duabus formis).

— Forma autem *interna*, seu *tenor rescripti*, est complexus solemnitatum quae ex juris praescriptione vel ex stylo Curiae adhiberi solent in exarandis rescriptis. Haec forma resultat ex triplici parte: *narrativa* in qua referuntur summatim preces supplicis libelli; *motiva seu doctrinalis*, quae responsionis motiva exhibet; *dispositiva*, in qua jus declaratur aut gratia conceditur cum appositis clausulis.

Hodie brevius quidem exarantur saepe rescripta, restringendo partem narrativam ad nomina oratoris et dioecesis aut Ordinis religiosi eiusdem, omittendo, ex integro aut fere, partem motivam, et saepe reducendo partem dispositivam ad formulam « juxta petita » cum additione clausularum seu conditionum.

Necesse est ergo ut supplex libellus, seu preces, rite correlative exaretur: ipsemet constat ex parte *narrativa, motiva* seu causarum allegatione, et *supplicatione*: quae triplex pars *brevissime* exprimenda est, utique claris verbis, sed compendiosa imo succosa dictione.

Stylus Curiae exigit ut *preces ab Ordinario commendentur*, et haec commendatio ordinarie fit ad calcem precum cum adpositione sigilli et subsignatione.

Adnotandum. — Nullo «regio placito», — et ex natura potestatis Ecclesiae luculenter patet (1) —, indigent rescripta ut

(1) Cfr. Num. 42 in « Prolegomenis ».

executioni mandentur: Plures Bullae RR. Pontificum hoc «regium placitum» reprobarunt (cfr. Cavagnis, vol. II, lib. 3, cap. 1, n. 25, et Ottaviani, l. c., pars II, tit. IV, art. I); et contraria opinio damnata fuit in Syllabo (cfr. Denzinger Num. 1828, 1829 et 1847).

Tempore schismatis Occidentalis *placitum* Praelatorum et Principum in usum venit, uti remedium ad distinguenda acta genuina a falsis, in illa varietate Curiarum et Pontificum; et ne populi deciperentur ipse Urbanus VI (1378-89) adsestuit huic temporaneo remedio. Sed nonnulli Principes laici pedetentim illud stabile voluerunt, erroribus nisi Valdensium, I. Hussii, Marsilii Patavini, Lutheri, Calvini, Van Espen, Grotii, Febronii, Gallicanorum, qui contendebant totam Ecclesiae auctoritatem positam esse in suadendo et in dirigendo tantum, ei denegantes veram jurisdictionem.

Bonis Ecclesiae a nonnullis guberniis usurpatis, in usu est — certe abusive — penes aliquot nationes quoddam «regium placet» relate ad rescripta pro collatione beneficiorum. Ita in legislatione civili Italica adhuc de facto subjacent «regio exequatur» acta S. Sedis et provisiones respicientes collationem beneficiorum majorum et minorum, exceptis beneficiis urbis Romae et sedium suburbicariarum; subjacent vero «regio placito» provisiones et acta procedentia ab Ordinariis dioecesanis. (Cfr. regium decr. 25 Junii 1871 n. 320; et art. 16 et 18 legis 13 Maii 1871, n. 214, quae lex dicitur «delle guarentigie»).

Quaestiones pertractatae in titulo IV huc reducuntur:

a) De iis qui valent rescripta impetrare (can. 36 et 37).

b) De tempore quo rescripta proprium effectum sortiuntur (can. 38).

c) De modis quibus rescripta vitiantur (can. 39-48).

d) De interpretatione rescriptorum (can. 49-50).

e) De modo exequendi rescripta (can. 51-59).

f) De cessatione rescriptorum (can. 60-61).

Ad Can. 36.

Can. 36 generale principium tradit *de subjecto* seu de iis qui *capacitatem* habent rescripta impetrandi.

Paragr. 1. — *Libere impetrare*, sc. preces porrigere ad gratiam obtinendam, per rescripta *Pontificia* et *Ordinaria* juxta distinctionem datam in generali rescriptorum divisione, possunt *omnes*, sc. fideles baptizati absque distinctione sexus, status, dignitatis, qui tamen sint subditi superioris rescribentis; « *qui expresse non prohibentur* »: heic illud valet: « Concessum intelligitur, quod expresse non prohibetur »,

dum **in jure romano** aliud effatum invenitur (in cap. « Corporalia » I, 7): « Prohibitum intelligitur, quod non reperitur concessum »

Paragr. 2. — « *Gratiae et dispensationes omne genus a Sede Apostolica concessae etiam censura irretitis validae sunt, salvo praescripto can. 2265 § 2, 2275 n. 3, 2283* ».

Jus vetus. — *Ex jure Decretalium* prohibebantur ab obtinendis rescriptis sub poena nullitatis, qui *majori excommunicatione* erant irretiti, (apostatae a fide, haeretici, schismatici, etc.) nisi in causa excommunicationis.

« *Ordo servandus* » — quem nota citat — in SS. Congregationibus, Tribunalibus, Officiis R. Curiae, datus d. 29 Sept. 1908, (et in vigore a die 3 Nov. 1908), in part. II, Normae peculiares, Cap. III, art. 1, n. 6 aliud statuebat: « Gratiae ac dispensationes omne genus a S. Sede concessae etiam censura irretitis ratae sunt ac legitimae, nisi de iis agatur, qui *nominatim excommunicati* sint, aut, a S. Sede nominatim pariter poena *suspensione* a divinis multati ». Iste « *Ordo servandus* » de *interdictis* non loquitur.

Codex hanc disciplinam aliquatenus immutat.

Paragr. 2 huius canonis non agit de rescriptis datis ab Ordinariis, qui valent concedere rescripta, censuratis, etiam sine mentione censurae, quoties possunt ab hac censura absolvere. Censentur enim Ordinarii censuram a se datam non ignorare; et, si gratiam concesserint, praesumuntur id fecisse scienter, cum intentione absolvendi a censura, aut saltem ad effectum gratiae concedendae, seu effectum censurae suspendendi in casu.

Recolatur can. 2296, § 1: « Si agatur de rebus ad quas assequendas capacitas jure communi statuitur, inhabilitatis poenam infligere una Sedes Apostolica potest ».

Gratiae (juxta aut praeter jus), et *dispensationes* (contra jus), absque restrictione, valide conceduntur a S. Sede etiam censura irretitis.

Quoad rescripta *justitiae* censurati regi videntur can. 1654: § 1 « Excommunicatis vitandis aut toleratis post sententiam declaratoriam vel condemnatoriam permittitur ut per se ipsi agant tantummodo ad impugnandam justitiam aut legitimitatem ipsius excommunicationis; per procuratorem, ad aliud quodvis animae suae praejudicium avertendum; in reliquis ab agendo repelluntur.

§ 2 Alii excommunicati generatim stare in judicio queunt».

Quaenam sint censurae tradit can. 2255 § 1: « Censurae sunt: 1° excommunicatio; 2° interdictum; 3° suspensio ».

« *Salvo praescripto* can. 2265, § 2; 2275, n. 3; 2283 ». et in his locis decernitur invalidum esse rescriptum gratiae ab Apostolica Sede concessum *excommunicatis*, *suspensis*, *interdictis*, post sententiam declaratoriam aut condemnatoriam, nisi in rescripto de censura expressa mentio fiat; per hanc enim mentionem legislator significat se censuram novisse, eiusque effectum suspendisse, saltem ad gratiam obtinendam.

Can. 2265 § 2 ita loquitur:

« § 1. Quilibet excommunicatus :

1^o Prohibetur jure eligendi, praesentandi, nominandi ;

2^o Nequit consequi dignitates, officia, beneficia, pensiones ecclesiasticas aliudve munus in Ecclesia ;

3^o Promoveri nequit ad Ordines.

§ 2. Actus tamen positus contra praescriptum § 1, nn. 1, 2, non est nullus, nisi positus fuerit ab excommunicato vitando, vel ab alio excommunicato post sententiam declaratoriam vel condemnatoriam ; quod si haec sententia lata fuerit, excommunicatus nequit praeterea gratiam ullam pontificiam valide consequi, nisi in pontificio rescripto mentio de excommunicatione fiat ».

Can. 2275, 3^o : « *Personaliter interdicti....* » praescripto can. 2265 etiam isti adstringuntur : advertatur illud « personaliter ».

Can. 2283 : Quae de excommunicatione can. 2265 statuuntur, *etiam suspensioni* sunt applicanda ».

Quaelibet poena aut est *ferendae* aut *latae sententiae* ; poenae ferendae sententiae nihil sunt ante sententiam. Relate ad poenam latae sententiae, can. 2232, § 1 decernit : « Poena latae sententiae, sive medicinalis sive vindicativa, delinquentem, qui delicti sibi sit conscius, ipso facto in utroque foro tenet ; ante sententiam tamen declaratoriam a poena servanda delinquens excusatur quoties eam servare sine infamia nequit, et in foro externo ab eo eiusdem poenae observantiam exigere nemo potest, nisi delictum sit notorium, firmo praescripto can. 2223 § 4 » ; et hoc significat quod delictum *propter notorietatem* habendum sit tanquam sententia declaratoria definitum.

De sententia vero declaratoria advertatur citatus can. 2223, § 4 et can. 2232, § 2 :

Can. 2223, § 4 : « Poenam latae sententiae declarare generatim committitur prudentiae Superioris ; sed

sive ad instantiam partis cuius interest, sive bono communi ita exigente, sententia declaratoria dari debet ».

Can. 2232, § 2: « Sententia declaratoria poenam ad momentum commissi delicti retrahit ».

Ex dictis plano alveo fluit censuram juridice occultam nullatenus officere rescriptis gratiae et dispensationibus S. Sedis.

Adnotat Chelodi (1): « Cum omnes *haeretici* et *schismatici* sint excommunicati, antiquo jure assequendi rescripta incapaces erant. Nunc quoque qui sectae acatholicae nomen dederint vel publice adhaeserint, utpote infames, inhabiles sunt ad impetranda rescripta quibus beneficia, pensiones, officia et dignitates vel facultas, jus aut munus in Ecclesia exercendum conferantur: (can. 2314, § 1 n. 3 et can. 2294, § 1). Sed quaestio esse potest quoad *alias gratias*, praesertim si de iis agatur qui in haeresi nati et educati, forte bona fide in errore versantur. Cum in foro externo omnes rei praesumantur, in can. 2232, § 1 vero notorietas delicti aequiparetur sententiae declaratoriae, sequi videretur eos *nullum* rescriptum valide accipere posse. Attamen, quia sumus in odiosis, haec conclusio non caret difficultate, nec certa apparet. Praxis Curiae est ut v. c. dispensatio matrimonialis, si alter nupturientium acatholicus sit, soli parti catholicae detur ».

Ad Can. 37.

Can. 37 statuit rescripta obtineri posse *etiam pro aliis*.

Quodlibet rescriptum, *gratiae* vel *justitiae* (2) pro quolibet alio, non tamen prohibito juxta canonem prae-

(1) « Jus de personis » pag. 125; Tridenti, 1922.

(2) Obsoleta idcirco sunt quae leguntur in cc. 28 et 33, X, I, 3.

cedentem, impetrare quilibet potest, e. gr. dispensationem matrimonialem; (nam « Christifideli cuique patet aditus ad S. Sedis officia, servata rite forma quae decet », uti dicitur in « Ordo servandus » 29 Sept. 1908) « *etiam praeter eius assensum* », ergo et procuratorio nomine, et illo non requisito, aut etiam illo nolente; exemplum datur ipso modo matrimonia sanandi in radice, nam: « Dispensatio a lege de renovando consensu concedi etiam potest vel una tantum vel utraque parte inscia (can. 1135 § 3). (Subauditur, gratias et beneficia non esse pro invito facile et absque motivo impetranda, ne vilescant).

Attamen quoniam « invito beneficium non datur » (Reg. Juris 69 in Pandectis, sc. D. L. 17); ille, utique potest « *gratia per rescriptum concessa non uti* »: « Quod (enim) ob gratiam alicuius conceditur, non est in eius dispendium retorquendum » (Reg. J. 61 in VI).

Ait ad hoc D'Annibale (Summula, I, 223): « Quotiescumque alicui gratia conceditur, totum negotium agitur inter dantem et accipientem, proinde perfici, nisi utriusque voluntate, non potest. Itaque opus est et pollicitatione (oblatione) dantis, quod planum est, et acceptatione eius cui datur, quia nihil acquiritur nisi volenti..., ne donum quidem ».

In dispensatione vero tota res pendet a dispensante: dispensatione data, lex subfertur, et quilibet, etiam si invitus, non amplius ad eam tenetur (e. gr. si data fuerit dispensatio ab aliquo impedimento, aut a lege jejunii, etc.: et quidem in his casibus dispensatus potest non uti dispensatione; sed illa lex pro eo non amplius urget).

Dicit proinde canon: « ...et licet ipse possit gratia per rescriptum concessa non uti »; et addit « rescriptum tamen valet ante ejus acceptationem, nisi aliud ex apposis clausulis appareat ». Tota ergo res pro valore rescripti a potestate Principis pendet et non a consensu subditi, ut *de lege* contingit.

Jus vetus, in nota citatum, hoc plene confirmat: C. 17 de praebendis et dignitatibus, III, 4 in VI: «Si tibi absenti, per tuum Episcopum conferatur beneficium, licet per collationem huiusmodi (donec eam ratam habueris) *jus in ipso beneficio* ut tuum dici valeat, non acquiras: ipse tamen Episcopus, vel quicumque alio de ipso beneficio, *nisi consentire recuses, in personam alterius ordinare nequibit*. Quod si fecerit, eius ordinatio facta de beneficio non libero, viribus non subsistet. Sed si Episcopus, notificata tibi collatione, ad consentiendum terminum competentem assignet, nisi consenseris, poterit eo lapso beneficium libere, cui viderit expedire, conferre. *Antequam tamen ipsum contulerit, tuum poteris* (non obstante quod lapsus sit terminus) *praestare consensum, et ex tunc de ipso non poterit aliter ordinari*.

Interpretatio et praxis. — Quaesitum fuit a *S. Congregatione de Religiosis*: «An religiosus qui saecularizationis indultum aut simplicium votorum dispensationem impetravit, possit primum aut alteram recusare cum a locali Superiore eiusdem notitiam accipit, quamvis Superior Generalis in scriptis jam executoriale decretum rescripti emiseric ad normam can. 56 Codicis J. Can.». Et S. Congregatio, praerequisito Consultorum voto, respondit: «*Affirmative*, dummodo Superiores graves rationes in contrarium non habeant, quo in casu ad S. Congregationem referant». Et SS.mus Dominus resolutionem adprobavit. (Die 1 Aug. 1922; Acta Ap. Sedis XIV, p. 501).

Exemplum heic praebetur de religioso qui gratiam impetravit et quidem obtinuit per rescriptum in forma commissoria; attamen consensum revocavit ante executoriale decretum: rescriptum est validum (invalidum, e contra, si revocati consensus notitiam antea jam receperit Superior); sed cum iste religiosus gratia concessa uti renuat, rescriptum nullum producit effectum.

Hinc *affirmativa* responsio proposito dubio data fuit.

Quod si Superiores gravia motiva habeant in contrarium, rem deferant S. Congregationi, quae sua Pontificia auctoritate uti valebit, ad hoc ut religiosum obliget ad acceptandum rescriptum, vel ut eum a religione dimittat.

Ad Can. 38.

Quandonam rescripta suum effectum sortiantur.

1. Appellant canonistae *tempus datae* (sc. *datae litterae*) sive *expeditae* diem qua a Principe data sunt rescripta: (generatim rescripta e SS. Congregationibus expediuntur die crastina a subsignatione; attamen dies expeditionis juridice non attenditur, sed dies datae); *tempus praesentatae* (sc. *litterae*) momentum quo rescripta executori praesentantur, *tempus executionis* tempus quo executor gratiam perficit, generatim subsignando.

2. Quando « *gratia conceditur sine interiecto ex-
cutore* », de gratia idcirco debet agi absolute et directe a Principe concessa, de gratia complete facta, tunc « rescripta effectum habent a momento quo datae sunt litterae », non solum ergo a tempore seu a die datae, sed a *momento*: favor e. gr. in rescripto concessus ad triennium, perdurat tres annos computandos a die in rescripto signata. Ita tenendum; et quae in canone antecedenti dicta fuerunt, sunt huc revocanda; agi potest de rescriptis gratiosis in quibus apposita fuerit aut subintelligatur aliqua conditio, e. gr. conditio *acceptationis*: tunc huiusmodi conditio hoc producit, in ipsis rescriptis in quibus gratia concessa fuit sine interiecto executore, ut practicum effectum habeant non a momento quo datae sunt litterae, sed a momento eventus illius conditionis; e. gr., a momento *acceptationis*.

3. « *Coetera rescripta a tempore executionis* »: non ergo a tempore datae, neque a tempore praesentatae, ut antea communiter dicebatur. Coetera rescripta esse possunt rescripta *justitiae*, quae requirunt executorem; iudicem sc. ad quem pertinet litem dirimere; aut rescripta *gratiae data in forma commissoria*, etiamsi ne-

cessarius sit executor; (antea de hoc disputabatur; sed perspicuus est sensus huius canonis qui non distinguit ullimode).

Ius vetus in nota citatum:

a) In c. 7, III, 4 in VI Bon. VIII: «Eum cui canonicatus alicuius ecclesiae a Sede Apostolica est collatus, licet nondum sit in ea receptus: decernimus in assecutione prae bendae, juxta suae provisionis ordinem, omnibus praeferendum, quibus postmodum in ipsa ecclesia similis gratia est concessa. Licet isti primo suas litteras praesentaverit, et primo recepti fuerint in eadem».

b) S. Congregatio Episc. et Regul. in Amalpitana, 15 Julii 1740 exponit gratiam factam statim dare jus quaesitum oratori, quo iste non privatur, neque morte rescribentis, nisi iste in rescripto adnotaverit «ad beneplacitum nostrum».

Ad Can. 39.

Per decem canones agit Codex *de requisitis ad validitatem* rescriptorum: in hoc primo *de conditionibus* appositis.

Ad intelligentiam huius canonis distinguantur conditiones essentialiales et accidentales.

Conditio *essentialis* est, si, ea deficiente vel non servata, corruiat valor rescripti; *accidentalis*, si, ea deficiente vel omissa, rescriptum adhuc sustinetur, licet actus inde positus illicitus evadat; e. gr. «remoto scandalo», «iniuncta salutari poenitentia», praemissis denunciationibus», etc. Hae accidentales conditiones *praecepta*, *monita*, *instructiones*, etc., continere censenda sunt; et exprimuntur in forma *indicativa*, *subjectiva*, *imperativa*; sunt sc. *conditiones instructivae*, et continent *de jure injungenda*, aut describunt formalitatem executionis.

Statuit canon: in rescriptis, sive gratiae sive iustitiae, *essentialiales tantum*, nempe *exclusive* pro eorum-

dem valore habendae sunt illae conditiones, quae expressae fuerunt per particulas *si*, *dummodo*, vel per alias particulas eiusdem significationis. Antea vero dicebantur ab auctoribus essentiales omnes clausulae seu conditiones expresse *per ablativum absolutum*.

Adhuc sane evenire potest, ut aliquid essentiale alio modo exprimatur, etiam per ablativum absolutum, uti dici potest de clausulis *salvo jure alterius*, aut *sine praejudicio alieno* (can. 46). Pariter censentur essentiales clausulae restringentes usum facultatum, e. gr., *in foro conscientiae tantum*, *in ipso actu confessionis*: ex textu et tenore tunc apparebit an de conditionibus ad validitatem servandis agatur, quando praecipitur «adamussim et omnino absolute, etc. servandis...». Legislator normam tenendam tradere voluit in conditionibus apponendis.

Hic canon, subauditur, ut omnes alii, futurum respiciunt, quidquid fuerit de rescriptis datis ante d. 18 Maii 1918 (1).

Interpretatio et praxis. — In pagellis facultatum benedicendi quaedam objecta, Indulgentias eis apponendo, sive a S. Sede sive ab Instituto aliquo religioso obtentarum, additur aliquando clausula: «De approbatione Ordinarii loci praerequisita».

Petitur: haec approbatio est ne ad validitatem vel tantum ad liceitatem?

R. Huiusmodi approbatio seu consensus — respondent nonnulli — est *ad liceitatem*. Videtur tamen melius dicendum esse quod praesumitur consensus Ordinarii et sufficit hic praesumptus consensus, nisi aliud expresse dicatur.

Hoc revera congruit doctrinae traditae a S. Congregatione de Indulgentiis, die 14 Junii 1901, in una «Clericorum Regularium infirmis ministrantium»:

«Cum in rescriptis S. C. Indulg. vel in Brevibus Apostolicis etc., quibus tribuitur facultas benedicendi Coronas, Rosaria, Cruces, Crucifixos, parvas Statuas ac Numismata, eisdemque indulgentias Apostolicas et S. Birgittae adnectendi, clausula ap-

(1) Cfr. *Barbosa*, Tractatus de clausulis usu frequentioribus in opere *Tractatus varii*; *Ferraris*, *Prompta Bibliotheca canonica* etc., ad v. *clausula*

ponatur «de consensu Ordinarii loci»; circa sensus huius clausulae intelligentiam sequentia dubia huic S. Congreg. solvenda proponuntur:

I. «Utrum huiusmodi consensus ita necessarius retineri debeat, ut, si desit, Indulgentiae sint omnino invalidae?».

Et quatenus affirmative:

II. «A quonam Ordinario huiusmodi consensus dari debeat?».

III. «Et si utens hac facultate Romae commoretur, ubi facultas benedicendi exerceri nequit, sufficeretne consensus Emi Urbis Vicarii aut Vicesgerentis ad benedicendum, an ab alio extra Urbem Ordinario, et a quonam fore exquirendus?».

Emi Patres responderunt: «Detur instructio».

Et *Instructio* haec fuit:

1. Convenit ut qui facultatem benedicendi Coronas, Cruces, Rosaria, Numismata etc. cum applicatione Indulgentiarum Apost. et S. Birgittae obtinere cupit, si sit e clero saeculari litteris commendatitiis proprii Ordinarii munitus supplicem libellum exhibeat, si vero sit regularis, Superioris sui Ordinis vel Instituti a S. Sede adprobati.

2. Ut valide praefata facultas exerceatur opus erit, ut sacerdos ad excipiendas sacramentales confessiones, saltem viro-
rum, sit approbatus.

3. Ad eam facultatem licite exercendam requiritur consensus Ordinarii loci in quo quis ea uti velit, firmo manente, quod regulares exemptos, decreto huius S. Congregationis d. 8 Junii 1888. Hic autem consensus optandum ut sit expressus; sufficit tamen etiam tacitus vel implicitus, et in aliquo casu, quando practice aliter fieri nequeat, sufficit etiam consensus prudenter praesumptus.

Ad II et III: — Provisum in I.

SS. D. Leo XIII adprobavit, d. 14 Junii 1901.

Ad Can. 40.

1. — *Veritas precum* est conditio essentialis subintellecta in omnibus rescriptis; et veritate preces nituntur, cum verum non reticetur, et falsum non exponitur. *Subrepticium* dicitur rescriptum, si verum reticatum fuit, (a *subtus* et *repo* = clam serpere: tunc mo-

do negativo, veritas non dicitur); *obrepticiū*, si falsum expositum (a *ob* et *repo* = contra et clam serpere: modo positivo veritas non exponitur, quia contrarium dicitur).

Essentialis conditio habenda est, etsi in rescripto non expressa per formulam: «si vera sunt exposita» aut aliam veritas precum, sc. conditio «si preces veritate nituntur».

Ratio est quod Princeps per rescriptum aut jus constituit praeter vel contra legem (rescripta gratiae), aut jus controversum definit, vel violatum restituit (rescripta iustitiae); ut rationabiliter agat, aliquid concedendo aut definiendo, hoc explere debet causa debita, sc. motivo vero existente.

2. — **Jus romanum** in rescriptis idem exigebat, ut vidimus in L. 7 Cod. I, 23, relata in «praenotandis».

Et **jus vetus**, in nota citatum, statuebat:

a) C. 16, C. XXV, q. 2 «Dicenti sacras Jussiones se habere prae manibus, respondimus scire illum oportere, quod ipse clementissimus Princeps generalibus legibus constiterit, illa sacra cuiuscuiusque supplicantis desiderio concessa praevalere, et effectui mancipari, quae cum juris et legum ratione concordant: ea vero, quae subreptione, vel falsis precibus forsitan impetrantur, nullum remedium supplicantibus ferre». Quae verba Ivoonis Gratianus ita commentatur: «Rescripta sive sint Adnotationes, sive Pragmaticae Sanctiones, expressam debent in se habere conditionem «Si preces veritate nitantur». «Mendax enim precator debet carere impetratis»»; et haec dicta munit plurimis fragmentis legum romanarum, quae praestat conferre.

b) Alex. III scribit Cantuariensi Archiepiscopo, c. 2, X. I, 3, in rescriptis apostolicis «intelligenda est haec conditio, etiamsi non apponatur: «Si preces veritate nitantur»».

c) Pariter Conc. Trid., sess. XXII, de ref. c. 5 quoad dispensationes statuit: Dispensationes quacumque auctoritate concedendae, si extra R. Curiam committendae erunt, committantur Ordinariis illorum, qui eas impetraverint. Eae vero, quae gratiose conceduntur, suum non sortiantur effectum, nisi prius ab eisdem tanquam delegatis apostolicis, summarie tantum et extrajudicialiter cognoscatur, expressas preces subreptionis, vel obreptionis vitio non subiacere».

3. — Duo tamen casus a jure statuuntur in quibus non observantia memoratae clausulae non officit :

1) *Can. 45*: « Cum rescriptis ad preces alicuius impetratis apponitur clausula: « Motu-proprio » valent quidem ea, si in precibus reticeatur veritas alioquin necessario exprimenda, non tamen si falsa causa finalis eaque unica proponatur, salvo praescripto *can. 1054* ».

2) *Can. 1054*: « Dispensatio a minore impedimento concessa, nullo sive obreptionis sive subreptionis vitio irritatur, etsi unica causa finalis in precibus exposita falsa fuerit ».

Impedimenta vero minoris gradus sunt: « 1) consanguinitas in 3^o gr. lineae coll.; 2) affinitas in 2^o gr. lineae coll.; 3) publica honestas 2^o gr. (cfr. *can. 1078*); 4) cognatio spiritualis (sc. ex baptismo proveniens, — *can. 1079*, — quae tantum matrimonium irritat); 5) crimen ex adulterio cum promissione vel attentatione matrimonii etiam per civilem tantum actum » (*can. 1042*, § 2).

Quae dispositio jam a Pio X in «Sapienti Consilio» (Normae pecul., art. III, n. 21) data fuerat hisce verbis: «Dispensationes a minoribus impedimentis concedentur omnes ex rationabilibus causis a S. Sede probatis... ideoque nulli erunt impugnationi obnoxiae sive obreptionis vitio sive subreptionis». Hac dispositione Pius X *jus vetus* parum emollivit, et huius mitigationis motivum juridicum assignavit: «*ex rationabilibus causis a S. Sede probatis*»: quod faciliorem reddit executionem huiusmodi rescriptorum.

Ad Can. 41.

Iste canon, parallelus *can. 38*, statuit *quo tempore* necessaria sit *precum veritas*.

1. — « *In rescriptis, quorum nullus est executor* », sc. in rescriptis gratiae datis in forma gratiosa, « pre-

ces veritate nitantur oportet tempore quo rescriptum datum est », quando sc. subsignatur: tunc enim oratori gratia conceditur, tunc fit ei jus quaesitum, tunc efficax incipit esse rescriptum.

« *In coeteris tempore executionis* »: antea enim nihil datur oratori, et idcirco defectus veritatis ante executionem officere nequit.

Coetera sunt rescripta gratiae data in forma commissoria et rescripta iustitiae.

Quando enim rescriptum in executionem demandandum committitur, semper exprimitur aut subintelligitur clausula omnino servanda « si vera sunt exposita », qua clausula jussum datur *executori* ut ipse de hac veritate videat, et ipsi videndum est quando rescriptum exequitur, sc. tempore executionis.

Ita si pro dispensatione matrimoniali impetranda causa allegata fuit legitimatio prolis, et haec causa non extabat tempore oblationis precum, sed dein habita est, sc. concepta fuit proles, *ante executionem* rescripti (quod commissum fuerit Ordinario exequendum), valet rescriptum; sed si causa, quae extiterat, cessat per mortem prolis, ante executionem, rescriptum non amplius valet.

2. — Praestat vero conferre hunc canonem cum can. 52, relate ad fraudem et dolum. Si executio sero data fuit quia ab initio preces falsae noscebantur et ex fraude et dolo dilata fuerat praesentatio, tunc fraus habetur et fraus et dolus nulli patrocinari debent, juxta c. 15, X, I, 3; secus liceret in hisce sortem tentare: quod iniuriosum est, sc. contra ipsum jus naturae.

Attamen quia in odiosis versamur, *nullum* rescriptum non est dicendum, cum de nullitate non satis constet ex hisce canonibus (veritas requisita reapse habetur tempore executionis); sed potius irritabile a concedente, irritabile nempe in poenam, cum nullam mereatur gratiam qui vulpinatus est. Nulla ergo contra-

dictio inter can. 41 et 52, qui, sub considerato respectu sensum can. 41 determinat et complet, cum in utroque requiratur fraudis absentia.

3. — Disciplina aliquatenus obscura super hoc puncto erat **ex jure Decretalium**. Aliqualem lucem tamen ei affert prima pars capitis 9 de rescriptis, I, 3 in VI in nota citati: «Si eo tempore, quo tibi de beneficio cum cura, vel sine cura mandavimus provideri, ad obtinendum curatum beneficium, idoneam non habebas aetatem; tibi licet nunc legitimae effectus sis aetatis, auctoritate literarum huiusmodi (cum tempore datae ipsarum adhuc non esses idoneus), de beneficio curam animarum habente nequaquam poterit provideri».

(Circa vetus jus potes cfr. etiam D'Annibale, I, 239).

Ad Can. 42.

Hic canon perficit duos canones praecedentes, sc. de veritate precum decernens quo sensu et quousque se extendat valor essentialis huius conditionis; mitigationes nonnullae statuuntur.

1. — Plura **in jure veteri**, citato in nota ad paragr. 1 et 2, de vitio subreptionis et obreptionis decernebantur. Principium generale praebetur in c. 2, X de rescriptis, I, 3: «In rescripto apostolico subintelligitur clausula «si preces veritate nitantur». Plures citati loci, *de rescriptis gratiae*, beneficiorum collationes respiciunt, easque nullas proclamant quia quaedam circumstantiae reticitaе fuerant, aut falsum expositum; e. gr. «Mutilatus manu, si promotus fuerit in abbatem, et in promotione sua id tacuerit fraudolenter, ab abbazia deponitur» (c. 6, X de corpore vitiatіs promovendis vel non, I, 20).

Alii, *de rescriptis iustitiae*, respiciunt judicia, appellationes, absolutionem a censuris, etc., e. gr. «Si constat Ordinario, quod absolutus a Papa suppressit veram causam, quare fuerat excommunicatus, debet illum remittere ad Papam» (C. 5. X de officio iudicis ordinarii, I, 31).

Praestat legere quae Conc. Trid., sess. XIII, de ref., c. 5 praecipiebat circa rescripta respicientia absolutionem criminis aut remissionem poenae:

«Et quoniam per fictas causas, quae tamen satis probabiles videntur, interdum accidit, ut nonnulli ejusmodi gratias extorqueant, *per quas* poenae illis Episcoporum justa severitate inflictae, aut remittuntur omnino, aut minuuntur: cum non ferendum sit, ut mendacium, quod tantopere Deo displicet, non modo ipsum impunitum sit, verum etiam alterius delicti veniam impetret mentienti; idcirco, ut sequitur, statuit, et decrevit: Episcopus apud Ecclesiam suam residens de subreptione, et obreptione gratiae, quae super absolutione alicuius publici criminis, vel delicti, de quo ipse inquirere coeperat, aut remissione poenae, ad quam criminosus per eum condemnatus fuerit, falsis precibus impetratur, per seipsum, tanquam Sedis Apostolicae delegatus, etiam summarie cognoscat; ipsamque gratiam, postquam per falsi narrationem, aut veri taciturnitatem obtentam esse legitime constiterit, non admittat».

Quae omnia *ex jure veteri* sint generaliter dicta, tantum ad *rationem* seu *animam* legis intelligendam: nunc vero de tenore huius legis, uti in hoc can. 42 statuitur singillatim videamus.

2. — *In paragr. 1^a* dicitur quod *subreptio* non officit rescripto, — proinde uti ratum habetur, sc. recognoscitur uti validum etiam in foro externo, quamvis subreptio probetur, — si tamen «*expressa fuerint quae de stylo Curiae sunt ad validitatem exprimenda*». Intelligitur *stylus Romanae Curiae*, qui tantum jus facit. Huiusmodi stylus pendet a singulis sacris Dicasteriis et varius esse potest, regulas quidem sumendo ex diversitate negotiorum. (Cfr. Prolegomena J. C., sub Num. 54). In can. 43, 44, 45, 46, 47 et 48 statuuntur quae in omnibus rescriptis de stylo Curiae sunt exprimenda.

3. — *In paragr. 2^a* statuitur: «*Nec obstat expositio falsi, seu obreptio, dummodo vel unica causa proposita vel ex pluribus propositis una saltem motiva vera sit*»; nempe causa seu ratio ob quam rescriptum impetratur vera sit quando est unica; et cum sunt plures, *una saltem motiva vera* debet esse.

Causae aut sunt *motivae seu finales seu principales*, quae scilicet rescribentem movent ad gratiam conce-

dendam ; aut *impulsivae seu secundariae*, quae per se et principaliter non movent Principem ad gratiam concedendam, sed tantum ad hoc facilius agendum eum plus minusve impellunt. Si tantum adsint causae impulsivae, obreptio officere potest etiamsi in una tantum inveniatur, cum generatim omnes causae impulsivae *simul* concurrere debeant ad efformandam causam motivam.

Vera ergo sit *causa unica proposita*, aut *causa una motiva*. Falsitas circumstantiarum item non obstat, si hae sint accidentales. (Rescribentis est judicare num causae sint motivae aut impulsivae, quod videbit etiam ex praxi, ex stylo Curiae).

Ratio huius et praecedentis paragraphi evidens est : Princeps qui gratiam concedit, debet et vult hoc facere rationabiliter, minime vero ex ignorantia aut ex errore, aut pejus dolo et fraude circumventus. Mentem suam manifeste aperit, unam causam motivam ad gratiam elargiendam sibi sufficere : non vult, subintelligitur, in coeteris ansam dare falsi exponendi, praeter verum ; sed potius videtur inducere ad verum exponendum *pure et simpliciter*, et ad negligenda alia motiva, quae saepe inutilem abundantiam continent, ex multiloquio procedunt et in jacturam temporis resolvuntur.

4. — *Paragr. 3^a* ita sonat : « *Vitium obreptionis vel subreptionis in una tantum parte rescripti aliam non infirmat, si una simul plures gratiae per rescriptum concedantur* ».

Quousque rationabiliter potuit, validitatem rescriptorum legislator munivit ; et ad hoc decrevit partem vitiatam rescripti non vitiare alias partes. *Jus romanum* pariter edixerat : « Non solent, quae abundant vitiare scripturas » (fr. 94, D. L. 17) ; et *jus vetus* : « Utile non debet per inutile vitiari » (Reg. J. 37 in VI) : haec effata quodammodo praescripto praesentis paragr. aptari possunt, quamvis in jure veteri, ex c. « Super lit-

teris » Inn. III, seu 20, X, I, 3, disponderetur vitium obreptionis aut subreptionis ex dolo procedens et unam partem rescripti afficiens, omnes partes infirmare; (non ita si ex ignorantia processisset).¹

5. — Et de hoc nonnullas animadversiones censemus addendas.

1^a Animadversio: — Relate ad vitia subreptionis et obreptionis (can. 42), et in genere quo ad veritatem dicendam (can. 40) spectat, ante Codicem distinguebatur inter dolum et ignorantiam, jam ab Innocentio III, qui hoc modo voluit finem imponere disputationibus tunc vexatis.

Dolus sc. fraus et malitia, semper reddebat invalidum rescriptum si caderet in ea quae substantialia putabantur, quamvis Papa, cognita rei veritate, rescriptum concessisset. *Ignorantia* vero vitiabat si cadebat in causas motivas; non ita, si in causas impulsivas (1).

Nunc Codex in citatis canonibus non distinguit inter malam et bonam fidem, inter *dolum* et *ignorantiam* seu *errorem*; unde etiamsi quis consulto et mala fide non expresserit quae exprimenda utique erant, non vero de stylo Curiae; aut allegaverit falsa, manente tamen una saltem causa motiva vera, rescripta sunt valida. Casus tamen adhuc sunt, et a Codice indicantur, in quibus ignorantia non nocet, et e contra dolus nocet: cfr. can. 991, § 1, de petitione dispensationis a pluribus irregularitatibus aut a pluribus impedimentis: dispensatio non valebit si nonnulla reticeantur in mala fide; item can. 2249: § 1 « Si quis pluribus censuris detineatur, potest ab una absolvi, ceteris minime absolutis. § 2 Petens absolutionem, debet casus omnes indicare, secus absolutio valet tantum pro casu expresso; quod si absolutio, quamvis particularis petitio facta sit, fuerit generalis, valet quoque pro reticitis bona

(1) Cfr. Santi, lib. I, tit. III, n. 11; Sebastianelli « De personis », num. 71.

fide, excepta censura specialissimo modo Sedi Ap. reservata, non autem pro reticitis mala fide »).

2. *Animadvertendum* est pariter, quod invaliditas rescriptorum ex statutis vitiis subreptionis etc., habetur *ipso jure*; nec expectanda est aliorum exceptio seu oppositio; nam Codex ea invalida simpliciter dicit, non invalidanda.

Antea vero *rescripta justitiae*, aut saltem ea rescripta justitiae in quibus vitium proveniebat solummodo ex ignorantia, non retinebantur nulla ipso jure; poterant vero invalidari *ope exceptionis*. (Cfr. Sebastianelli « De Personis », n. 27; Wernz, I, 153).

3. In fine prae mente habeatur can. 2361: « Si quis in precibus ad rescriptum a Sede Apostolica vel a loci Ordinario impetrandum fraude vel dolo verum reticuerit aut falsum exposuerit, potest a suo Ordinario pro culpa gravitate puniri, salvo praescripto can. 45, 1054 ».

Ad Can. 43.

Conditio de stylo Curiae exprimenda ad validitatem cuiuslibet rescripti in can. 43 exponitur:

« Gratia ab una S. Congregatione vel Officio Romanae Curiae denegata, invalide ab alia Sacra Congregatione vel Officio aut a loci Ordinario, etsi potestatem habente, conceditur sine assensu Sacrae Congregationis vel Officii quocum vel quibuscum agi coepum fuit, salvo jure S. Poenitentiariae pro foro interno ».

1. — Haec regula in ipso **jure veteri** extabat, data ab Inn. XII in Const. « Ut occurratur » 4 Junii 1692, qua cavebatur ne quis, sub poena nullitatis, preces in materia sive gratiae sive justitiae alicui Congregationi oblatas et rejectas denuo proponeret alteri S. Congregationi (1).

(1) Cfr. Maschat, II, 168.

In hoc canone vero sermo est *de rescriptis gratiae*, quae tantum possunt denegari, *non de rescriptis iustitiae*, quae nunquam denegantur.

2. — Canon dicit invalidam in hisce adjunctis gratiam concessam ab alia S. Congregatione, vel Officio R. Curiae vel Ordinario; minime vero *si a R. Pontifice* concedatur. R. Pontifex enim superior absolutus est, et possumus libere, directe et semper ad eum recurrere. Attamen non censendus est recte agere qui S. Pontificem adeat et gratiam a S. Sedis Congregationibus et Officiis denegatam petat, nullam mentionem faciens de hac denegatione. Ipsemet Papa non solet directe concedere quae SS. Congregationibus commisit; et respondere solet in his casibus: « Accede ad S. Congregationem ».

Si vero R. Pontifex primum gratiam denegavit, invalide fieret recursus ad S. Sedem; quia quamvis denegatio facta a majori auctoritate non tollat nec impediat auctoritatem inferiorem (1); attamen absonum esset, ut inferior concedat quod Superior absolutus denegare voluit.

Pariter nullo jure prohibitum est quominus quis, denegatione habita ab Ordinario, *recurrat ad S. Sedem*, nulla facta mentione denegationis. Integra enim semper remanet potestas Superioris. Absque dubio ex hoc oriri possunt incommoda; sed remedio eis succurrit praxis S. Sedis exquirendi litteras commendaticias Ordinarii aut saltem informationes eiusdem circa preces oratorum; et insuper altera praxis remittendi rem ad Ordinarium, hac responsione: « Orator recurrat ad Ordinarium », quando scitur eum illis facultatibus praeditum esse.

3. — Ordinarii obtinere solent a SS. Congregationibus habituales facultates extraordinarias, quae ad

(1) Sufficit ad hoc cfr. can. 204 et 1048. (Vide etiam D'Annibale, I, 226).

quinquennium generatim conceduntur et ideo *quinquennales* dicuntur, (cfr. commentarium ad can. 66); etiam si has polleant facultates, si verificantur quae in canone 43 dicuntur, eis uti non valent.

Ratio datur a *jure veteri* in nota citato: « Cum quid una via prohibetur alicui, ad id aliâ non debet admitti ». (Reg. J. 84 in VI).

4. — « *Salvo jure S. Poenitentiariae pro foro interno* ». S. Poenitentiaria quae attinet ad forum internum respicit; et sive sciens sive ignara gratiae prius denegatae in foro externo, procedere valet pro suo foro: ibi enim specialia militant motiva non alleganda in foro externo; et coeteroquin dispensatio in foro interno data in aliud forum directe non influit.

Si e contra repulsio data fuerit a S. Poenitentiaria, non potest dein aliqua Congregatio aut Officium *circa eandem rem* providere in foro externo (e. gr. in dispensandis occultis irregularitatibus aut impedimentis matrimonialibus, in absolvendis censuris, etc.): valet tunc proinde dispositio huius canonis; denegatio enim dari potuit ob rationes non allegabiles in foro externo; et scitum est, quae valent pro foro externo generatim et pro interno valent, sed non versa vice: heic ergo dispensatio data ab aliqua S. Congregatione extenderetur quoque ad forum internum, ubi S. Poenitentiaria gratiam denegavit: quod evenire non debet.

Pro valore dispensationis datae in foro interno, quo ad forum externum, recolatur can. 1047: « Nisi aliud ferat S. Poenitentiariae rescriptum, dispensatio in foro interno non sacramentali concessa super impedimento occulto, adnotetur in libro diligenter in secreto Curiae archivo de quo in can. 379 asservando, nec alia dispensatio pro foro externo est necessaria, etsi postea occultum impedimentum publicum evaserit; sed est necessaria, si dispensatio concessa fuerat tantum in foro interno sacramentali ».

Ad. Can. 44.

In praesenti canone extenditur, aliquo cum discrimine, praescriptum can. praecedentis *ad rescripta Ordinariorum*: eadem ratio valet ac supra, illa sc. quae datur a Reg. J. 84 in VI, in nota citata: « Cum quid una via prohibetur alicui, ad id aliâ non debet admitti ».

1. — *Ordinarius* quis sit indicat can. 198, § 1, et ea extensione accipi debet quae in hoc canone et in hac paragrapho statuitur. Imo idem dicendum est de *Legatis S. Sedis* qui, cum praediti sint facultatibus ad gratias concedendas, in hoc habendi sunt ad instar *Ordinariorum*.

Non est sermo in canone de coeteris Superioribus, e. g. de Superioribus congregationum religiosarum non exemptarum; sed et ipsis convenienter, uti norma, apertatur haec regula.

En casus qui contingere solent:

Potest quis habere duos vel plures *Ordinarios* proprios, ratione duplicis domicilii, aut ratione domicilii et quasi-domicilii, etc.; evenire potest ut duo pertinentes ad duas dioeceses dispensationem petant ab impedimentis matrimonialibus; aut ut quis recurrat prius ad *Ordinarium*, dein ad *Nuntium* aut ad *Delegatum Apostolicum*; aut religiosus prius ad proprium *Ordinarium*, dein vero ad *Ordinarium loci*, etc.

2. — Data ergo hac *Ordinariorum* pluralitate, statuit canon: « *Nemo gratiam a proprio Ordinario denegatam ab alio Ordinario petat, nulla facta denegationis mentione* ». *Nemo* dicitur: quilibet ergo cuiusvis gradus, dignitatis, officii, etiam religiosus religionis clericalis exemptae.

In hac paragrapho non fit mentio de invaliditate et irritatione; idecirco, juxta can. 11, non est haec lex

irritans, sed mere praeceptiva; et si rescriptum contra haec statuta obtineatur, illicitum erit, sed non invalidum.

« *Facta autem mentione, Ordinarius gratiam ne concedat, nisi habitis a priore Ordinario denegationis rationibus* ». Hoc significat: Ordinarius, recepta mentione denegationis, tenetur expostulare vel quocumque modo habere rationes denegationis. Prior Ordinarius vero non semper tenetur illas exponere; ac ideo uterque in inquirendo, in respondendo ac in agendo procedere debet, servata ea quae par est mutua reverentia ac prudentia.

Quilibet vero repulsus ab Ordinario *alieno licite* ad proprium recurrit.

3. — *2^a Paragraphus* casum perpendit inter Episcopum et suum Vicarium Generalem. (Non adhibetur heic proinde nomen (*Ordinarius*). Scimus quod Vicarius Generalis « Episcopum potestate ordinaria in toto territorio adjuvat » (can. 366, § 1); sc. ordinaria vicaria, nam *potestas ordinaria*, quae sc. ipso jure adnexa est officio, juxta can. 197, § 2, potest esse sive *propria* sive *vicaria*; quando Vicarius Generalis agit, idem est ac si Episcopus agat, juxta (1) Reg. J. 72 in VI: « Qui (sc. Episcopus, in casu) facit per alium, est perinde ac si faciat per seipsum »; ipsemet Vicarius unum tribunal facit cum Episcopo. Firmis hisce principiis, statuitur: Qui repulsam habuit a Vicario Generali potest quidem recurrere ad Episcopum; sed debet repulsam exprimere, secus invalidum est rescriptum: hoc a jure decernitur; nam quamvis facultas Episcopo adsit per se dandi gratiam a suo Vicario denegatam, attamen praesumit jus, voluntatem ei non esse gratiam concedendi in hisce adiunctis, ad unitatem servandam unius et communis tribunalis: Episcopus enim et Vicarius Generalis *unum* tribunal faciunt, et *non duo*.

(1) Antea de natura potestatis Vicarii Generalis disputabatur, sed nunc can. 197 § 2 quaestionem dirimit.

Si vero prior Episcopus gratiam denegaverit, tunc Vicarius Generalis gratiam valide dare nequit, etiamsi facta mentione denegationis, *si Episcopus permaneat non consentiens*. Jus adimit Vicario hanc facultatem; et ratio in promptu ac eadem est: unum faciunt tribunal, et minime duo.

Ad Can. 45.

Canon 45, jam memoratus in can. 40, eidem derogat et derogat pariter can. 42, statuendo exceptionem pro *rescriptis motu-proprio datis*.

1. — Expositum fuit in « Prolegomenis J. Can. » (Num. 47, B.) quaenam dicantur rescripta *motu-proprio* data. Ratio dispositionis est ipsamet natura horum rescriptorum: Princeps, etsi rogatus, preces facit suas quando rescribit motu-proprio, ac respondet quasi preces non adfuerint: subreptio proinde, cum sc. « in precibus reticetur veritas alioquin necessario exprimenda », (*necessario*, sc. de stylo Curiae), non nocet, quia Princeps ex sua liberalitate vel benevolenti animo, et non ex causis plus minusve expositis, procedit; et hoc est quod statuitur in prima parte canonis.

Aliud esset si ageretur de *obreptione*; falsum expone est aliquid amplius quam verum abscondere; nam, falsitate inducta, Princeps procederet ex errore prolato, fraude ac dolo deceptus: atqui « errantis nullus est consensus », et hoc modo nunquam Princeps intendit rescribere (1). Addit ideo canon: « Non tamen si falsa causa finalis eaque unica proponatur »: obreptio ergo nocet; sed non quaecumque obreptio, verum illa determinata in can. 42, § 2. — Insuper: « salvo prae-

(1) Cfr. Schmalzgrueber, t. I, p. I, p. 240.

scripto can. 1054 » de impedimentis minoribus matrimonio dirimentibus, uti traditum fuit in can. 40.

2. — **Jus vetus**, in nota citatum, idem statuebat: a) C. 23 de praebendis et dignitatibus III, 4 in VI, Bon. VIII sic statuebat: «*Si motu proprio* alicui aliquod beneficium obtinenti conferamus aliud, de illo non habita mentione; non ob hoc gratiam huiusmodi, quae *de nostra mere liberalitate* processit, invalidam volumus reputari. Secus si ad petitionem illius vel alterius pro eodem oblatam, gratiam huiusmodi facimus: tunc enim (quantumcumque modicum beneficium taceatur in ea) ipsam veluti surreptitiam vires nolumus obtinere. Motu quoque proprio tunc solum gratia fieri censeatur, cum hoc expresse cautum fuerit in eadem».

b) Clemens X in Conc. Vienn., ad cap. 4 eiusdem tituli in Clemen. «*Si R. Pontifex de beneficio alicui motu proprio* provideat, de beneficiis, quae obtinet non habita mentione: provisionem seu gratiam huiusmodi fore validam declaramus: qualiacumque fuerint beneficia, dignitates aut personatus cum cura vel sine cura, et in numero quancumque, quae is habebat, cum sibi provisio facta fuit ».

Ad Can. 46.

In hoc canone aliquid aliud determinatur de generali stylo Curiae exprimendum ad validitatem rescriptorum; decernitur nempe quousque pergat, scilicet quos limites praeterire non valeat ille «*Motus proprius*» Principis.

1. — Tres ad hoc statuuntur casus in quibus rescripta etiam *motu proprio* concessa non sustinentur, *absque expressa clausula derogatoria*.

Ratio est, quia in casibus, de quibus in canone, agitur de negotio peculiari, sc. de peculiaribus circumstantiis, locorum aut personarum, quae legislatorem in genere latere possunt, et fere semper praesumuntur ignorari a R. Pontifice, ob illud motivum expressum in cap. 1, I, 2 in VI; «(R. Pontifex) locorum specialium

et personarum singularum consuetudines et statuta, cum sint facti, et in facto consistent, potest probabiliter ignorare ».

Huiusmodi locus de **jure veteri** in nota citatur, pariter ac sequentes: c. 6 de rescriptis X, I, 3: Alex. III Cistercensibus: «Cum Ordinem etc... Si contra vos super decimis, vel aliis (quae Ordini vestro specialiter Sedes Apostolica indulsit) non facta mentione Cisterciensis Ordinis, Litterae fuerunt a Sedes Apostolica impetratae, per eas minime teneamini respondere». Heic enim de speciali indulto agitur, de jure alteri quaesito, cuius necesse est specialem et explicitam mentionem facere ad hoc ut abrogetur.

Bon. VIII in c. 10 de rescriptis, I, 3 in VI statuit gratiam generalem speciali non praejudicare: «Si propter tua debita persolvenda fructus beneficiorum primi anni, quae in tua vacabant dioecesi: tibi, non obstantibus quibuscumque consuetudinibus, privilegiis, vel statutis, per quae nostra impediri posset concessio, usque ad quinquennium de speciali gratia concedimus. Intentionis nostrae nequaquam existit, si fructus huiusmodi, Ecclesiae tuae fabricae vel alteri usui, seu cuicumque singulari personae, de speciali consuetudine, privilegio, vel statuto forsitan debeantur: quod eis per concessionem ipsam, nisi hoc expresse caveatur in ea, praejudicium aliquod generetur».

2. — Statuit canon: 1) «*Rescripta* (absque exceptione, ergo *quacumque*) non sustineri, *etiam motu proprio concessa personae de jure communi inhabili ad consequendam gratiam de qua agitur* ».

Clausula *motu proprio* inhabilitatem personarum per se non sanat, nec adimit. Quis inhabilis est *absolute*, nempe ad quodcumque rescriptum, ad normam can. 2265, § 2, 2275 n. 3, 2283 et 1654: de quibus canonibus vidimus in commentario ad can. 36, § 2; *relative*, vero, nimirum ad nonnulla rescripta obtinenda, uti, e. gr. clericus ad plura beneficia incompatibilia consequenda (can. 1439). Idem dicatur de officiis incompatibilibus, cum can. 156 statuatur: «Nemini conferantur duo officia incompatibilia. § 2 Sunt incompatibilia officia quae una simul ab eodem adimpleri ne-

queunt. § 3 Firmo praescripto can. 188, n. 3, concessio alterius officii a Sede Ap. facta non valet, nisi in sup-
plici libello mentio prioris incompatibilis habeatur, aut
clausula derogatoria adiiciatur ».

2) « *Itemque edita contra alicuius loci legitimam
consuetudinem vel statutum peculiare* »; nempe rescrip-
ta, non tantum gratiae uti supra, sed etiam iustitiae,
quae sint contra *legitimam* consuetudinem (ad normam
can. 28) alicuius loci (dioecesis, nationis, etc.), vel sta-
tutum peculiare: modo generali dicitur *statutum*, quo
nomine comprehenduntur leges Episcopi, Concilii, Sy-
nodi etc., normae Capitulorum juxta canones conditae,
etc. Rescribens censetur ignorare particulares consue-
tudines et statuta peculiariora, (cfr. can. 22 et 23; atque
c. 1, I, 2, in VI).

3) « *Vel contra jus alteri jam quaesitum* »: jus fit
quaesitum per indultum, ut ex citato *jure veteri* vidi-
mus, per privilegium, dispensationem, gratiam, pactio-
nem, consuetudinem, etc. Super hoc satis dictum est
ad can. 4 et 10. Sufficiat in mentem revocare Regulam
Cancellariae 18 « de non tollendo jus quaesitum ». Di-
cendum tamen est rescriptum valere, si tertius consen-
tiat, cum canon illud non dicat absolute seu simpli-
citer invalidum, sed « non sustineri » (1): unde in sin-
gulis casibus videndum est utrum revera agatur de
absoluta invaliditate.

3. — « *Nisi expressa derogatoria clausula rescripto
apponatur* ». En ergo quid necessarium sit ad infir-
manda quae exposita sunt sub hisce tribus numeris:
expressae clausulae derogatoriae saltem generalis ap-
positio.

Expresse Princeps declarare debet se derogare il-
liusmodi juri; raro id aget si de jure alteri quaesito
sit quaestio; sed si bonum commune hoc postulat, age-
re valet et debet, ac simul idem significare in rescripto.

(1) D'Annibale, I, 237, not. 7.

Ad Can. 47.

Quando *error in nominibus* rescriptum non invalidat.

1. — **In jure veteri**, error in rescriptis, etiam grammaticalis, praesumptionem juris dabat contra veritatem rescripti.

In Decretalibus celebre fuit caput 11, X, I, 3:

«Ad audientiam nostram, te significante, pervenit, quod H. de Sancto Stephano, super absolutione sua Literas tibi (ut prima facie videbatur) Apostolicas praesentavit: quibus, quoniam manifestum continent in costructione peccatum, fidem te nolumus adhibere».

Et auctores ante Codicem *de forma intrinseca* rescriptorum ita plus minusve scribebant: «Vitiosum censetur rescriptum, si omissum sit in eodem nomen Pontificis, rasura aut cancellatura reperiat in parte substantiali seu dispositiva rescripti; vel vitium aut fractura habeatur in sigillo. Vitiosa pariter est litera pontificia, in qua reperitur error crassus contra grammaticam; inverosimile enim est, ut ex multis R. Curiae officialibus, per quorum manus transit rescriptum Pontificis, nullus videat patentem, simulve gravem latinitatis errorem; aut, si videat, ipsum relinquat incorruptum». (Sebastianelli «De personis» N. 73). Haec omnia suspicionem ingerebant contra veritatem ex praesumptione juris. Cfr. c. 6., X, II, 22.

Si vero de veritate rescripti constabat, hisce mendis non obstantibus, illud obtinebat: «Veritas rerum erroribus gestarum non vitiatur».

Quod nomina spectat, olim error in nominibus non vitiabat rescriptum, si falsa denominatio respiciebat tantum qualitatem personae, aut loci, etc.; vitiabat vero si respiciebat ipsam personam, ipsum locum, ipsum negotium, etsi de hisce constaret (cfr., e. gr. D'Annibale, III, 499, not. 4). Antiquatum hoc est, ut ex sensu huius canonis patet.

2. Animadvertendum est quod **jus vetus** in nota citatum consonat dispositioni huius canonis, et luculentissime loquitur de errore reali, absolute tali, nam :

a) in c. 34, X, I, 3 sermo est de rescripto impetrato contra hominem alicuius dioecesis, et dicitur illud non extendi ad hominem ejusdem nominis alterius dioecesis: patet.

b) S. Poenitentiaria, die 6 Februarii 1895 ita edixit ad hoc expositum (cfr. Collectanea de Propaganda, Num. 1889): « E' avvenuto qualche volta che nelle domande che si fanno alla S. Sede per dispense matrimoniali (1) dall'Ordinario dell'oratore si è per errore esposto che la oratrice apparteneva alla stessa diocesi, mentre ella per origine e domicilio era di altra diocesi. Quaeritur:

1) Se attese le norme date dalla S. U. I. il 20 Febbrario 1888 si può dall'Ordinario dell'oratore, che ha date le testimoniali, eseguire validamente una dispensa quando per errore si è detto nelle testimoniali medesime che l'oratrice era della stessa diocesi, mentre sia per origine, sia per domicilio apparteneva ad una diocesi diversa?

2) Posto che si possa *validamente* eseguire una siffatta dispensa, lo si può pure *lecitamente* senza un nuovo ricorso alla S. Sede?

R. — Ad utrumque *affirmative*, sed si error animadversus fuerit, corrigendus est.

3. — In « Ordo servandus » Const. « Sapienti Consilio » (pars II, cap. VI, n. 6) haec datur lex officialibus R. Curiae: « Curam omnem adhibebunt, ut quavis menda scriptura careat, nec subscribendam tradent, nisi prius attente perlegerint. Huic diligentiae qui desit identidem, praebere poterit causam, cur in ipsum severius animadvertatur. Absoluta scriptione, nomen suum et cognomen initialibus litteris positioni adiicient in confecti operis testimonium ».

Hac non obstante adhibita diligentia, error irrepere potest. Quod si contingat, huius canonis norma est nunc servanda.

4. — *Error in nomine* nunc intelligitur in *nomine* aut in *cognomine* aut adjectivis (titulis, etc. e. gr.

(1) Ante Const. « Sapienti Consilio » S. Poenitentiaria has dispensationes quidem concedebat in foro externo pro pauperibus.

parochus pro canonico), quae distinguunt personam, locum et rem de qua agitur.

Canon eandem dat normam de errore sive nominis personae, sive loci, sive *rei de qua agitur*. Advertatur tamen quoad « rem de qua agitur » can. 1052: « Dispensatio ab impedimento consanguinitatis vel affinitatis, concessa in aliquo impedimenti gradu, valet, licet in petitione vel in concessione error circa gradum irrepserit, dummodo gradus revera existens sit inferior, aut licet reticatum fuerit aliud impedimentum ejusdem speciei in aequali vel inferiori gradu ».

Res de errore dirimenda tribuitur *judicio Ordinarii*, qui ex annexis et connexis circumstantiis rem definit, ita ut prudens dubitatio auferatur: hac sublata, nulla valida ratio militat, ut irritum habeatur rescriptum: inde dispositio huius canonis.

Ordinarius intelligitur personae quae rescriptum obtinuit, vel loci ubi haec persona invenitur.

Dubium praecipuum ex erroribus proveniens in hoc vertitur, ut falsum sit rescriptum; et hac de re, quatenus casus ferat, inquisitio est instituenda. Quod attinet ad fabricatores vel falsarios rescriptorum et litterarum S. Sedis et Ordinariorum, consulantur canones *de crimine falsi* 2360, 2361 (relatus in fine commentarii ad can. 42), 2362; et quidem can. 2406 *de abusu officii ecclesiastici*.

Ad Can. 48.

Regula datur *de praeventia in concursu rescriptorum* quae, etsi necessaria forma exarata et sigillo ac subsignatione munita, sint inter se contraria. Cum R. Curia ingenti mole negotiorum pergravetur, mirum non est si quandoque contingat rescriptum dari alteri contrarium, ex circumstantiis non satis perpensis, etc.

« Quandoque bonus dormitat Homerus ». Et Alexander III Cantuariensi Archiepiscopo scribebat de litteris a se datis: «Non credimus ita praecise scripsisse. Et si scripsimus taliter, hoc ex nimia occupatione contigit, etc. ». C. 2, de rescriptis, X, I, 3, quem locum expedit conferre. Nec admirationem movet ubi pluralitas extat officiorum et hominum, ut in R. Curia. Tres casus typici seu tres hypotheses proponuntur:

— *In 1^a paragr.* — *De una eademque re*, seu objecto seu negotio, data sunt duo rescripta *contraria*, talia sc., ut nequeant sine contradictione ad exequutionem demandari; alterum vero supponitur peculiare, saltem ex parte dispositiva rescripti; et alterum generale: Quid juris?

Norma jam dabatur **a jure veteri**, in nota citato:

a) C. 1 de rescriptis, X, I, 3.; Alex. III Senoniensi Archiepiscopo: «Sicut Romana etc... Speciale mandatum derogat generali».

b) C. 14, de rescriptis, X, I, 3; Inn. III Episcopo Eliensi (in Anglia): «..... Nos igitur taliter respondemus, quod (cum generali per speciale procul dubio derogetur) jurisdictio per generales Litteras attributa, per speciales (quantum ad ea, quae specialiter exprimuntur) penitus enervatur, licet de prioribus non faciant mentionem».

c) Et Reg. J. 34 in VI totam doctrinam perstringit: «Generi per speciem derogatur».

Hic can. 48 eandem praestat regulam: peculiare rescriptum praevalet et jus constituit, generali derogando, sive sit ei tempore antérieur, sive posterius. Peculiaris enim casus habendus est veluti *exceptio*.

— *In 2^a paragr.* — casus propositus hic est: Ambo rescripta sunt aequae peculiaria aut generalia, alterum tamen prius, alterum posterius. Quodnam praevalebit?

Jus vetus, in nota citatum, reducitur ad Reg. J. 54 in VI: «Qui prior est tempore, potior est jure», cum jus quaesitum hac prioritatem sibi obvenerit.

Item disponit haec 2^a paragr. : « Prius tempore prae-
valet posteriori ». Haec prioritas ex die datae dijudi-
canda est, sensu statuto in can. 38, quatenus agatur
de rescriptis concessis *in forma gratiosa*. Quatenus *de*
coeteris, non dies executionis respiciendus est, uti idem
can. 38 habet, sed pariter idem dies datae, dies sc.
qua rescripsit principalis concessor : heic enim non est
attendendum tempus quo rescripta incipiunt valere, sed
tempus quo fuerunt « impetrata » seu « concessa ».

Sensus canonis rite aptatur huic sententiae, a doc-
toribus hucusque habitae (1) : et cum de nova dispo-
sitione juris non constet, non est ab ea recedendum.

Sententia ergo tenenda, aliis verbis, haec est : Si
agitur de rescriptis impetratis *in forma commissoria*
necessaria, cum haec a die impetrationis seu concessio-
nis tribuant quoddam quasi jus ad rem, sc. ad gratiam
ab exectore obtinendam ; non est censendum huic juri
derogare rescribens per secundum rescriptum : idcirco
ex illa die suam habent prioritatem.

Si de rescriptis vero impetratis *in forma commis-*
soria libera seu voluntaria, utique non dant hoc jus ;
sed neque est denegandum quod aliquale jus prioritatis
sibi vindicent. Res evincitur conferendo can. 206 : « Plu-
ribus successive delegatis, ille negotium expedire debet,
cuius mandatum anterieus est, nec posteriore rescripto
expresse abrogatum fuit ».

Exceptiones vero statuuntur a legislatore :

1) « *Nisi in altero (rescripto) fiat expressa mentio*
de priore », tunc enim standum est mutatae voluntati
Principis, qui potuit aut revocare prius rescriptum, aut
illud suspendere in concursu posterioris ;

2) « *aut nisi prior impetrator dolo vel notabili*
negligentia suo rescripto usus non fuerit ». « Fraus
(enim) et dolus nemini suffragari debent », edicit cap. 16

(1) Cfr. Reiffenstuel, lib. I, tit. III, n. 80 et sqq. - D'Annibale, I, 222, etc.

de rescriptis X, I, 3, in nota citatum. Neque suffragatur negligentia, quae intelligitur culpabilis, conjuncta nempe cum gravi culpa: super qua Superior debet judicare; nec expectandum est tempus unius anni, ut antea fiebat pro rescriptis justitiae. Quis ex notabili negligentia non usus est obtento rescripto, quando illud non praesentaverit executori, quando gratia concessa ignave nunquam uti voluit, etc. Cfr. c. 23, X, I, 3.

Tunc valet et applicanda est Reg. J. 25 in VI: «Mora sua cuilibet est nociva», (quae tamen extra casum in hac paragrapho perpensum non semper obtinet).

Exemplum de hoc suppeditatur a c. 12, I, 3 in VI in nota citato.

— Demum casus propositus in 3^a paragr.: Rescripta concessa fuerunt «*eodem die, nec liquet uter prior impetraverit*»: quatenus tunc practica solutio?

Quando agitur de rescriptis eodem die obtentis, videndum est an statui possit prioritas *ratione horae et momenti*; haec enim praevalere debet. Sed difficulter de hoc constabit, quum rescriptis diei indicatio tantum apponatur. Si ergo non liqueat uter prior impetraverit, «*utrumque irritum est*», vi huius canonis; «*et si res ferat*», ex momento negotii, ex circumstantiis, etc., practica datur solutio: «*rursus ad eum qui rescripta dedit, est recurrendum*»: ipse tunc iterum validum dabit rescriptum, aut utrumlibet invalidabit.

ADNOTA: — Tres casus huius canonis intelliguntur aptari rescriptis quae ab una eademque auctoritate, aut ab auctoritate eiusdem gradus emanaverunt; quod si agatur de duobus rescriptis datis a diversa auctoritate, (e. gr. a Sede Apostolica et ab Episcopo, aut a Legato et ab Ordinario), et pariter de prioritatem dubitetur, tunc rescriptum auctoritatis majoris praevalere censendum est.

Ita 31, III, 4 in VI: «Si a Sede Apostolica vel Legato ipsius uni, et ab Ordinario alteri, eodem die idem beneficium confe-

ratur, nec appareat, quae collatio fuerit primo facta: erit potior conditio possidentis: is, cui Sedes ipsa contulit vel Legatus, propter conferentis ampliorem praerogativam, erit alteri praeferendus.

Ad Can. 49.

Canones 49 et 50 de interpretatione rescriptorum agunt; can. 49 de hac interpretatione *cum verba rescripti sunt certa*.

1. — Statuit canon: Cum verba rescripti sunt certa, standum est *propriae verborum significationi* et *communi usui loquendi*. Certa est haec significatio? Certus hujusmodi usus loquendi? Certa natura seu genus casuum in rescripto expressa eorumque numerus? Hisce standum est, « nec plus, nec minus, nec aliter ». Neque quia similes casus occurrere possunt, locum dare est interpretationi *analogicae*, quae in legibus admitti tantum potest « cum desit expressum praescriptum legis » ad normam can. 20. Si secus fit, arbitrio et injuria hoc fieret, et non ex auctoritate Principis, non ex jure. Idem, uti innuimus in Praenotandis *in jure romano* staturbatur: cfr. Ulpianus fr. 1 3, D, I, 4.

Interpretatio rescriptorum esse ergo debet *declarativa*, non vero *extensiva*, neque *restrictiva*.

Canon loquitur de rescriptis in genere, sive gratiae sive justitiae.

2. — Quae *de propria verborum significatione* diximus in can. 18 sunt hic recolenda et repetenda; non tamen tantum verborum significatio respicienda est, sed simul *communis usus loquendi*, communis legislatori, legislationi, jurisprudentiae: e. gr. verba clausura, beneficium, publica honestas, etc. in lexicis aliud sonant ac in jure (cfr. can. 597 et sqq. de clausura; 1409 de beneficio ecclesiastico; 1078 de publica honestate).

3. — **Jus vetus**, in nota citatum hoc confirmat:

a) C. 6, I, 3, in VI, Bon. VIII: «Susceptum ab Apostolica Sede mandatum, ut ab aliquo beneficii, quod obtinet, resignatione recepta, ipsum alteri conferas et assignes; adimplere non potes, si ille antequam resignet, rebus eximatur humanis. Cum *non per resignationem* vacaverit, sed *per mortem*. Nisi de intentione mandantis aliud appareret expresse....» Dicitur ergo heic: aliud est vacatio per mortem, et aliud vacatio per renunciatio-nem; et si rescriptum pro secundo casu eveniente obtinueris, non valet pro primo.

b) In c. 27, III, 4 in VI Bonifacius VIII: Cui de *non sacer-dotali praebenda* provideri mandatur, sibi etiam volenti, Sacer-dotalis, auctoritate mandati huiusmodi, conferri nequibit. Si-militer si in ecclesia, in qua integrae ac dimidiae praebendae habentur, mandetur *integra* conferri praebenda; quamquam ille, pro quo rescriptum extitit, *dimidia* velit esse contentus, ei de ipsa non poterit provideri. Idem cum injungitur provideri alicui de praebenda certi valoris, ut in praebenda minoris valoris etiam illo volente mandatum non possit adimpleri.

Non enim huiusmodi mandata, quorum fines diligenter ser-vari oportet, debent ad casus alios quam expressos extendi.

c) Reg. J. 74 in VI: «Quod alicui gratiose conceditur, trahi non debet ab aliis in exemplum».

Ad Can. 50.

Regulam interpretationis tradit hic canon, quando *verba rescriptorum non sunt certa*. Lata debet ne esse interpretatio an stricta? En quaestio dirimenda et re-sponsio haec est: *In odiosis et in ambitiosis*, stricta (odiosis adnumeramus quidem «exorbitantia a jure»); *in coeteris lata*.

1. — **Jus vetus**, in nota citatum, haec habebat:

a) C. 40, X de officio et potestate judicis delegatae, I, 29, Gregorius IX declarat Abbati S. Genovefae delegatam juris-dictionem ad personas non expressas in rescripto, etiam de ipsa-rum consensu non posse prorogari.

b) C. 4 de praebendis et dignitatibus, III, 4 in VI, Boni-facius VIII: «*Quamvis plenissima* sit alias in Beneficiis interpre-

tatio facienda: literae *tamen super obtinendis beneficiis impetra-*tae, debent, cum sint ambitiosae, restringi. Et ideo si alicui usque ad certam summam provideri mandamus: ei non in pensione, sed in beneficiis ecclesiasticis tantum volumus provideri, nisi de pensione in nostris literis mentio habeatur expressa ».

c) Reg. J. 15 in VI «Odia restringi, favores convenit ampliari»; et 30 «In obscuris minimum est sequendum».

2. — Hisce delibatis de jure veteri, mens legislatoris jam satis noscitur; et accurate et perspicue determinatur in canone.

In dubio subiiciuntur *strictae* interpretationi rescripta :

a) « *Quae ad lites referuntur* »: sunt semper rescripta justitiae; e. gr. rescripta in quibus iudices assignantur, potestas delegatur, causa committitur, processus instructio conceditur aut jubetur facienda, restitutio in integrum datur; et sic porro.

Haec enim rescripta parti collitiganti sunt odiosa; interdum detrahunt potestati Ordinariorum; et ansam litigandi dare queunt.

b) « *Vel jura aliis quaesita laedunt* »: Viget tunc regula 18 Cancellariae « de jure quaesito non tollendo »; cfr. etiam comment. ad can. 46; sed non ultra ea quae sunt quaesita. Ad hoc Reg. J. 48 in VI (in nota citata): « Locupletari non debet aliquis cum alterius iniuria vel jactura ».

c) « *Vel adversantur legi in commodum privatorum* »: hoc faciunt *dispensationes, privilegia*, et alia huiusmodi; sed cum haec sint contra jus commune, cum nempe sint derogationes legi, *per injuriam* ultra concessa traherentur. Ita Bon. VIII (c. 1, I, 11 in VI) loquendo de quadam dispensatione dicit « quam exorbitantem a jure oportet veluti odiosam restringi ». Unde Reg. J. 28 in VI: « Quae a jure communi exorbitant, nequaquam ad consequentia sunt trahenda ».

Haec omnia sunt odiosa.

d) « *Vel denique impetrata fuerunt ad beneficii ecclesiastici assecutionem* ». — Quid sit beneficium tradit can. 1409. Utique beneficium est in genere « *benevola actio gaudium capientibus tribuens* », nempe est favor; hoc verum est; pariter verum, ut antea vidimus *ex jure veteri* citato, quod plenissima facienda est in beneficiis interpretatio, seu *largissima*; sed non in omnibus quae beneficia respiciant est hoc tenendum: quando enim agitur de *assecutione* beneficii, id est in commodum alicuius; verum, cum sit *ambitiosum* et saepe *importunum* ex parte ejusdem, *molestum* seu *ingratum* ex parte coeterorum appetentium, et *fastidiosum* ex parte rescribentis, stricta debet esse interpretatio.

3. — « *Coetera omnia latam* ». Omnia rescripta specialiter in hoc canone non memorata, sive gratiae, sive justitiae, latam admittunt interpretationem: proinde *propria significatio verborum* et *communis loquendi usus* (de quibus in can. 49) eo modo sunt accipienda, ut tota pateat quae possibilis est significatio; et omnes, qui possibiles sunt casus, comprehendantur.

Ad Can. 51.

De executione rescriptorum in hoc canone et in octo sqq.; in hoc can. 51 statuitur *quando rescripta quae executorem non requirant, debeant Ordinario praesentari*.

Sermo nunc fit de rescriptis *in forma gratiosa*, et datis ab Apostolica Sede, et non de coeteris. Huiusmodi rescripta « *in quibus nullus datur executor* » tantummodo in casibus sequentibus praesentari debent Ordinario:

1) « *Cum id in eisdem litteris praecipitur* »; quando ergo de hac praesentatione datur praeceptum; utrum etiam praeter *praeceptum*, detur *irritatio*, — sc. « *secus sit invalidum* » —; ex expressis verbis rescripti appa-

rebit; si praeceptum tantum datur, et rescriptum non praesentatur, invalidum non est, juxta can. 11; illicita tamen eius executio et usus.

2) « *Aut de rebus agitur publicis* »: ratio est quod bonum publicum dioecesis ejusque administratio credita sunt Ordinario, et omnia quae ad haec spectant, ipsum latere non debent. *Publicae* dicuntur res, si pertinent *ad bonum plebis seu populi christiani*, ad bonum universitatis, ita sunt: ecclesiae, beneficia, piaae foundationes ab ecclesia acceptatae (can. 1544-1551), seminaria, coemeteria (can. 1205-1214), indulgentiae, tituli honoris, insignia (cfr. can 713 § 2), sacri ritus. Ad hoc can. 919, § 1 decernit: « Novae indulgentiae, ecclesiis etiam regularium concessae, quae Romae promulgatae non sint, ne pervulgentur, inconsulto Ordinario loci ».

Quo in casu Ordinarius nihil debet exequi, et tantum apponit « *Visum* ».

Jus vetus, in nota citatum, plene congruit:

a) S. Congregatio Indulgentiarum in una *Valentinen.* diei 5 Februarii 1841, ad quaesitum: «Utrum qui obtinet diversas facultates ab Apostolica Sede, sc. altaris privilegiati personalis, erigendi stationes Viae Crucis, benedicendi cruces, numismata, etc., debeat exhibere dictas facultates Ordinario, etiamsi nulla mentio facta sit in concessionem rescripti»; respondit: «Affirmative quoad Viae Crucis erectionem; negative quoad alias facultates, nisi aliter dispositum in obtentis concessionibus». Ratio patet: haec est res publica; non ita coetera.

b) Conferre etiam praestat in Collectanea S. C. de Propaganda Fide responsionem datam die 1 Septembris 1783 de usu facultatum Praefectis Missionum concessarum.

3) « *Aut comprobare conditiones quasdam oportet* ».

Sermo heic est de conditionibus, quae rescriptis apponuntur sive *ad validitatem* sive *ad liceitatem*: quod patebit ex verbis rescripti. Ordinarii est judicare de hisce conditionibus adimpletis vel extantibus.

Cfr. e. gr. can. 1195 de usu Oratorii domestici et de celebratione Missae in eodem, quae clausulae subji-

ciuntur: « postquam Ordinarius oratorium visitaverit et probaverit ad normam can. 1192, § 2 »).

Adnotandum: — Praesens canon fere ad litteram desumptus est ab «Ordo servandus in SS. Congregationibus etc». d. 29 Sept. 1908, in nota citato. (Pars II, Normae peculiares, cap. III, n. 3 et 4): «Ubi (rescripta) ab ipsa S. Sede, interposito nemine, (interposito nemine, quoad gratiae concessionem), gratia imperiatur, exarari rescripta possunt, aut forma gratiosa aut commissoria.

Si forma gratiosa, executores suapte natura non postulant. Exhibenda tamen sunt Ordinario, qui ea suo *recognitionis* rescripto roboret, si de rebus agatur publicis, cuius generis indulgentiae sunt communiter impertitae, ss. reliquiae publicae venerationi proponendae, aliaeque huiusmodi; aut si comprobare conditiones quasdam oporteat, uti loci decorem in sacellis privatis, aliaeque id genus».

Haec verba ad intelligentiam et explanationem tenoris huius canonis inserviunt.

Ad Can. 52.

Statutum praesentis canonis huic quaesito respondet: *Quo tempore rescripta praesentari debeant executori?*

1. — Rescripta per se, ad instar legum, sunt perpetua: aut sint iustitiae, sc. secundum jus; aut gratiae, nam, uti dicit Reg. J. 16 in VI: «Decet concessum a Principe beneficium esse mansurum». Facile proinde intelligitur istud « quovis tempore » aptari etiam pluribus et multis post annis.

Et canon loquitur *de quolibet* rescripto, sive iustitiae, sive gratiae, quod executore indigeat, et cuius praesentationi nullum fuerit praefinitum tempus, sive ab homine, sive a jure.

2. — Attamen non ita est, si adest *fraus* aut *dolus*, quia « fraus et dolus cuicumque patrocinari non debent »;

(c. 15 de rescriptis, X, I, 3). (Cfr. commentarium ad can. 41).

Jus vetus, in nota citatum, decretalem quandam refert Bonif. VIII, c. 12, I, 3 in VI, in qua statuitur rescriptum impetratum ad assecutionem praebendae vacantis vel proximo vacaturae in determinata ecclesia minime enervari ex facto, quod alius impetrator dein similen gratiam obtinuerit et ante primum impetratorem suum rescriptum executori praesentaverit; non obstante hac dilatione praesentationis rescripti: «Debes tu praebendam vacantem, potius quam impetrator ultimus, obtinere: dum tamen dolus tibi non possit, vel notabilis negligentia imputari»; notabilis negligentia dolo vel fraudi aequiparanda videtur.

Fraus et dolus adesse censentur, quando quis praesentationem distulit, vel quia noverat preces tunc veritate non niti, et novas circumstantias expectavit quibus verae evaserint (verum est quod in can. 41 statuitur sufficere ut tempore executionis rescripta veritate nintantur; et heic quidem subintelligitur seclusus dolus); vel quia ipse sciebat tunc jus alterius obstare; vel se inhabilem esse; vel ad circumveniendum, fallendum, defatigandum adversarium, etc. hoc egit, uti qui dolose expectat ut adversarius aliud rescriptum simile aut contrarium obtineat, ut vim rescripti destruat (1). In talibus enim casibus dolus habetur, sc. illa «deliberata voluntas violandi legem» (can. 2200) et «posita externa legis violatione, dolus in foro externo praesumitur, donec contrarium probetur» (can. 2200) (2).

(1) Cfr. Bargilliat «Praelectiones J. Can.», n. 417.

(2) Exemplum de impetratis Litteris ad defatigandum datur, quamvis de alia re agatur a c. 28, X, I, 3; ibi Inn. III dicit: «Nonnulli gratia Sedis Apostolicae abutentes, Literas eius ad remotos iudices impetrare nituntur, ut reus fatigatus laboribus et expensis, liti cedere, vel importunitatem actoris redinere compellatur. Cum autem per iudicium iniuriis a litis patere non debeat, (quas Juris observantia interdicat) statuimus ne quis ultra duas dietas extra suam dioecesim per Litteras Apostolicas ad iudicium trahi possit, nisi de assensu partium fuerint impetratae, vel expressam de hac Constitutione fecerint «mentionem».

Ad Can. 53.

Quaeritur : *Quando* executor valet munere suo fungi, sc. *rescriptum executioni mandare?*

1. — Quis possit munere fungi executoris rescripti tradunt, vel potius indicant canonistae, uti, e. gr. Wernz (*Jus Decretalium* I, num. 155, in fine): «*Executores rescriptorum justitiae*, quae jurisdictionem in foro externo requirunt, sunt personae in ecclesiastica dignitate constitutae, veluti Episcopi, Vicarii Generales, Praelati regulares etiam locales, dignitates et personatus, canonici ecclesiarum cathedralium».

Non ita canonici ecclesiarum collegiatarum (S. C. C. 9 Sept. 1843 in una Regensi), decani rurales, priores claustrales et parochi.

Executores rescriptorum gratiae in foro externo solebant esse (loquimur de tempore ante Codicem) Praelati ecclesiastici potestate jurisdictionali in ipso foro externo praediti, uti Episcopi, Vicarii Capitulares, Superiores regulares, etc.

In foro vero interno, ubi jurisdictio externa non requiritur, executio rescriptorum committi solebat doctoribus S. Theologiae vel Juris canonici, vel confessariis regularibus privilegiatis, vel personis ecclesiasticis alias idoneis.

S. Officium d. 20 Februarii 1888, renovans praescriptum jam datum a C. Trid. (sess. XXII, de ref. c. 5), statuit dispensationes matrim. committendas esse pro executione ad Ordinarios locorum. Item dein servatum est in foro externo pro coeteris rescriptis pontificiis. Rescripta S. Poenitentiariae postremis temporibus Confessariis committebantur pro executione.

Practice ex verbis et tenore rescripti quis sit executor apparet; hodie generatim est *Ordinarius* (pro beneficiis saepe executio a Dataria committitur dignitatibus vel canonicis); et pro foro interno *confessarius*.

2. — Hoc declarato, sensum canonis inspiciamus: «*Rescripti executor invalide muneri suo fungitur, an-*

tequam Litteras receperit earumque authenticitatem et integritatem recognoverit ». Adnotetur: *invalide*, quod constabat etiam **ex jure veteri** in nota citato, pro iis quae sequuntur:

Pro rescriptis justitiae argumentum deducebatur a:

a) c. 12, X, II, 28: « Si infra certum tempus lis decidenda committitur, ex tunc terminus incipit currere, cum judices contigerit litteras recepisse ».

b) Pro rescriptis gratiae statutum hoc fuerat relate ad dispensationes matrim., nam S. Officium, d. 24 Aug. 1892 (Cfr. Collectaneam S. C. de Propaganda Fide, sub num. 1810): « Se sia valida una dispensa matrimoniale eseguita dall'Ordinario dietro l'avviso telegrafico, prima di aver ricevuto il documento autentico della grazia concessa ». R. « Negative, nisi notitia telegraphica transmissa fuerit ex officio, auctoritate S. Sedis ». Et SSmus adprobavit.

Invalide ergo; et ratio est quod rescriptum pendet a voluntate Principis qui illud dedit; et de hac voluntate ex rescripto constat: potest proinde comparari rescriptum *mandato*: et, uti delegatus, antequam mandatum receperit, nihil agere valet, ita executor rescripti.

Pro coeteris rescriptis gratiae non constabat de alia speciali norma; unde doctores aderant, qui tenerent inquietandos non esse eos qui, cum periculum esset in mora, rescriptum exequerentur ex notitia per telegraphum habita (1).

Prohibitum vero fuit preces porrigere per telegraphum (Litterae encyc. Secret. Status d. 10 Dec. 1891).

Nunc vero norma generalis pro quolibet rescripto heic datur.

Litteras recipere significat rescriptum in manibus tenere, nempe litteras rescriptorias et executoriales simul, quae unicum documentum ordinarie constituunt.

(1) D'Annibale, I, 241.

Praesens canon decernit opus esse executorem non solum litteras recepisse, *sed etiam earumque authenticitatem et integritatem recognovisse*. Huiusmodi recognitionis intelligitur uti praecipitur a Conc. Trid. (sess. XXII de ref., c. 5: hunc locum citavimus ad can. 40), summario modo facta: talis enim sufficit pro viro in re perito.

Exemplum explicativum de hac summaria recognitione ab ipsa *nota* traditur: Inn. III ita scribit, in c. 6, X, V, 20 cuidam Episcopo qui falsas litteras receperat: «*Quam gravi...* — Nos vero litteras, quae tibi sub nostro nomine praesentatae fuerunt, diligentius intuentes, in eis tam in continentia, quam in dictamine, (manifeste) deprehendimus falsitatem; ac in hoc fuimus (non modicum) admirati, quod tu tales litteras a nobis crederas emanasse: [*Curnam? et ratio*] quum (praesertim) scire debeas Ap. Sedem consuetudinem in suis litteris hanc tenere, ut (universos) Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos, *Fratres*; coeteros autem, (sive) Reges, (sint sive) Principes, vel alios (homines) cuiuscumque Ordinis, *filios* in nostris litteris appellemus... In falsis autem litteris tibi praesentatis, in salutatione «dilectus in Christo filius» vocabaris, cum in (omnibus) litteris, quas aliquando tibi trasmisimus, te videre poteris a nobis «Fratrem Venerabilem» appellatum. [*En ergo indicium falsitatis quod adnotandum erat in rescripti recognitione; et Inn. III addit*]: Propter quod litteras Apostolicas studeas (diligentius) intueri, tam in bulla, filo et charta, quam in stylo, quod veras pro falsis, vel falsas pro veris litteris modo aliquo non admittas».

Stylus Curiae idcirco, subsignationes, sigillum, etc. inspicienda sunt ab executore; et dein executioni litteras demandare.

3. — Canon addit:

«*Nisi praevia earundem notitia ad eum fuerit auctoritate rescribentis transmissa*».

Ratio exceptionis est quod aliquando habentur *pericula in mora*, aut adsunt et urgent *motiva peculiariora*. Tunc ope telegraphi et telephonii aut alio celeriori modo nuncium in ordinem ad executionem faciendam, dari potest executori; sed triplici conditione, in hoc canone

expressa: 1) *notitia danda est non solum de obtento rescripto, sed de ejus authenticitate et integritate*; nam ut executor fideliter agere valeat, oportet ut integram naturam et modum rescripti noverit; (saepe tamen, cum de re communi agatur et satis cognoscatur suetus tenor respectivi rescripti, non opus est nimias explanationes dari);

2) *Notitia detur non indultario, aut alteri viro, sed ipsi executori*;

3) *notitia detur ab ipso rescribente*. Animadvertendum vero est quod interdum *ipsa S. Congregatio Sacramentorum*, aut alia *committit*, attenta urgentia, *viro sibi cognito ac probato* (vulgo *all'agente*) ut ipsemet nuncium det telegraphicum, generatim de obtenta aliqua dispensatione matrimoniali; hoc in casu, nempe *commissionis datae*, dubitandum non est de valore, si antequam rescriptum perveniat, Ordinarius dispensationem exequatur. Sed ordinarie hoc contingere non debet.

Proinde S. Poenitentiaria d. 15 Jan. 1894 ita reposuit sequenti dubio ab Episcopo Nicotriensi et Tropiensi praesentato, (relato in Collectanea Prop. Fid., Num. 1858): E' noto che per disposizioni del diritto (Cap. 12 de Appellationibus, C. Trid., Sess. XXII, cap. V, De ref.) l'Ordinario diocesano non ha giurisdizione alcuna ad eseguire i Brevi Apostolici di dispensa matrimoniale, prima che gli sia presentato il documento originale.

Ciò posto, il Vescovo di Nicotera e Tropea umilmente prega favorirgli la risposta ai seguenti quesiti:

1) Questa canonica disposizione si applica anche a quelle dispense matrimoniali, delle quali, appena concesse, dà partecipazione all'Ordinario il proprio spedizioniere apostolico residente in Roma?

2) Che è da farsi se l'attuale Vescovo scopre che alcuni matrimoni, per cause urgentissime, furono contratti dopo la partecipazione dello spedizioniere, e prima che la Curia avesse il Breve originale, mentre le parti sono in buona fede?».

Responsum fuit: Ad primum «Affirmative». Haec responsio adamussim quadrat cum altera data a S. Officio et supra relata.

Ad secundum: «Opus esse nova dispensationum executione». Responsio evidenter dicit rem esse *ad validitatem*.

Quoad vero inconveniens in secundo quaesito relatum, sc. de casibus urgentibus in matrimoniis, Codex nunc providet per canones 1043 et 1045, conferendos cum can. 204, § 2 et 1048: consulantur.

Advertendae haec sunt duae responsiones datae a *Commissione Codicis* circa interpretationem can. 1045: altera die 1 Martii 1921, et altera die 12 Nov. 1922:

a) Ad dubium: «Utrum ad normam can. 1045, § 1, clausula «quoties impedimentum detegatur cum jam omnia sunt parata ad nuptias», intelligi debeat *stricto sensu* scilicet quod impedimentum antea omnino ignotum fuerit et tunc rescitur, an potius eo sensu quod, quamvis antea cognitum, tunc solum tamen ad notitiam Parochi aut Ordinarii sit delatum», resp.: «Negative ad primam partem, affirmative ad secundam». (Die 1 Mar. 1921).

b) Ad dubium: «Utrum in casibus, de quibus in can. 1044 et 1045 § 3, censendum sit Ordinarium adiri non posse cum nec per litteras, nec per telegraphum nec per telephonium ad eum recurri potest; an etiam cum solum per litteras impossibile est, licet per telegraphum vel per telephonium id fieri possit».

Resp.: «Neg. ad primam partem, affirm. ad secundam, seu ad effectum de quo in can. 1044 et 1045 § 3, censendum esse Ordinarium adiri non posse, si nonnisi per telegraphum vel telephonium ad eum recurri possit». (12 Nov. 1922); «Acta Ap. Sedis, XIV, p. 661).

Adnotare demum nec opus est concessam dispensationem in adiunctis recensitis per can. 1044, omnino valere, etiamsi qui in periculo mortis versabatur convaluerit. Tantum pro foro externo obtemperandum est canonis 1046: «Parochus aut sacerdos de quo in can. 1044, de concessa dispensatione pro foro externo Ordinarium loci statim certiore faciat; eaque adnotetur in libro matrimoniorum ».

Ad Can. 54.

Heic statuitur *quid agere debeat et possit executor relate ad gratiae concessionem*; et canon in duas paragraphos dispescitur, juxta quod executor est *necessarius* aut *liber seu voluntarius*.

Ex *Praenotandis* novimus executorem dici *necessarium*, qui simpliciter audit *executor*, quando ipsi rescri-

bens in rescripto mandat seu jubet executionem facere, hoc merum ministerium ei committens; *voluntarium* vero seu liberum qui melius vocaretur *delegatus*, si rescribens ei tribuat potius facultatem gratiam concedendi.

Paragraphus 1^a.

«Ordo servandus in R. Curia», in nota citatus, (Pars II, Normae peculiare, Cap. III, n. 4), relate ad rescripta *in forma commissoria* fere iisdem verbis statuebat: « ... Nec licet Ordinario executionem decretare, nisi forte horum alterutrum occurrat, ut, aut manifesto vitiosae, hoc est obreptitiae vel subreptitiae sint preces, aut qui gratiam impetravit adeo videatur indignus, ut aliorum offensioni futura sit indulti concessio. Haec si accidunt, Praelatus, intermissa executione, statim ea de re certiorrem faciet Apostolicam Sedem.

Can. 54 alium, sc. tertium exceptionis casum addit detrectandi executionem; eja nunc videamus totam paragraphi primam huius canonis.

Decernit haec paragraphus quod, cum executori committitur *merum executionis ministerium*, unum facere potest et debet, sc. *exequi*, nam nulla jurisdictio exercenda ei, tali modo, fuit delegata; et ideo nec eam habet: insuper hoc executionis ministerium ei praecipitur per ipsum rescriptum. Unde « *executio rescripti denegari non potest, nisi...* » et en exceptiones:

1) « *Aut manifeste pateat rescriptum vitio subreptionis aut obreptionis nullum esse* ». Nec videtur haec esse exceptio, (cfr. can. 42-46) nam de rescripto *nullo* agitur in casu, et hac perspecta nullitate, *nihil* habetur, nullum est rescriptum, proinde neque executione capax.

Ita S. Congregatio Epis. et Reg. « Conchen. » 3 Sept. 1852 (in nota cit.): «Executor non potest pro suo libitu gratiam concedere vel denegare, sed si pro suo prudenti arbitrio, i. e. iudicio, et conscientia judicaverit vera esse, quae narrata sunt, rescriptum executioni demandare debet, secus executionem denegare tenetur».

2) « *Aut in rescripto apponantur conditiones quas executori constet non esse impletas* »: (hic est casus additus praescriptionibus « *Sapienti consilio* » in « *Ordo servandus* »); absque dubio est heic sermo de conditionibus *essentialibus* pro validitate rescripti (can. 39); sed neque excludendae sunt a sensu huius canonis conditiones *accidentales*; verum enim est quod harum defectus non impedit validam executionem; eam tamen *illicitam* reddit; ac ideo executor differre debet executionem, usque ad impletas conditiones ne rem illicitam agat. Et si ille qui rescriptum obtinuit renuat has conditiones apponere seu adimplere ita ut res videatur quadam gravitate illicita, quid prohibet quominus executor suspendat executionem et rescribentem interim certiora reddat? Hoc non praescribitur in canone, sed nullimode prohibetur, et aliquando valde opportunum esse potest.

3) « *Aut qui rescriptum impetravit, adeo, iudicio executoris, videatur indignus aut aliorum offensioni futura sit gratiae concessio* ». Non solum merum et nudum executionis ministerium hisce verbis traditur executori, sed etiam iudicium dandum super huiusmodi rescriptarii indignitate: non ad alios, sed ad ipsum spectat tale iudicium dare.

Agi debet de *indignitate notoria*; ita ut indignitas scandalum, offensionem in aliis gignat: quae haberi potest cum quis insorduerit in deperditis moribus, aut notum crimen patnaverit, aut sit publicus concubinaris, aut propter similia.

De *gratiae concessione* agitur, sc. de gratia jam data; proinde de rescriptis gratiae.

— Addit demum canon: « *Quod ultimum si accadat, executor, intermissa executione, statim ea de re certiora faciat rescribentem* ». Et intelligitur quod, rescribente certiorato, stare debet huius mandatis; interim

ea expectare, ut dein agat juxta rescribentis instructiones.

Paragraphus 2^a.

In nota pro huiusmodi paragr. citatur: «Ordo servandus in R. Curia» (pars II, Normae peculiares, cap. III, n. 3), qui statuit: «(Gratiae quae a S. Sede scripto conceduntur, communiter ab ipsa directo promanant per personas et officia jure recognita). Quandoque vero supplex oratoris libellus ad Ordinarium, vel ad alium eius locò ecclesiasticum virum, per personas et Officia memorata remittitur, cum facultatibus petitam gratiam elargiendi, sive totam, sive certis limitibus circumscriptam. Quum preces ad Ordinarium cum facultatibus remittuntur, ejus recto judicio rectaeque conscientiae imploratae gratiae largitio permittitur, habita ratione formae rescripti, rerum S. Sedi expositarum, et opportunitatis gratiae concedendae».

Taliter est casus huius secundae paragr.: gratia concedenda vel deneganda executori remittitur «*pro suo prudenti arbitrio et conscientia*», sc. si *perpensa ratione formae rescripti, rerum S. Sedi expositarum, et opportunitatis gratiae concedendae*, causa gratiae elargiendae adsit, ipsam concedet; secus, negabit. Agere enim debet non solum *pro prudenti arbitrio*, sed etiam *pro conscientia*, quae definitur et est «judicium practicum de honestate vel inhonestate actus ponendi» (S. Alphon, I, 2). Condigne enim aestimanda est illa clausula saepe apposita: «*onerata Ordinarii conscientia*», aut «*graviter onerata Ordinarii conscientia*».

Ad Can. 55.

Quae servanda sint executori in ipsa executione, quoad ea quae sunt *de forma intrinseca*.

1. — Executor, ne actum irritum ponat; cum omnia agat non per suam propriam jurisdictionem, sed per delegatam, seu ab alio acceptam, debet — sive sit execu-

tor *necessarius* (can. 54 § 1), sive delegatus seu *voluntarius* (can. 54, § 2), *debet*, sc. tenetur :

a) « *Procedere ad normam mandati* », nempe juxta modum commissionis in rescripto expressae; nec valet limites mandati excedere.

b) « *Conditiones essentielles in litteris appositae implere* » : can. 39 statuit quae conditiones sint essentielles, sc. quando per particulas *si*, *dummodo*, exprimuntur. Tenor rescripti indicabit an aliae adsint, substantiales quidem.

c) « *Ac substantialem procedendi formam servare* », nimirum observare quae praescribuntur a *rescribente* et a *jure* quoad formam *substantialem agendi*; praesertim in judicialibus (uti videre est in Libro IV Codicis) plures sunt formalitates servandae; quae attinent ad processus substantiam, seu modi procedendi, adamussim sunt servandae. Secus non simpliciter illicita, sed « *irrita est executio* ».

2. — In nota citantur **ex jure veteri** exempla, quae praescriptum huius canonis roborant:

a) C. 22, X, I, 3; Inn. III: « Dictum Scholasticum et Coniudices suos invenimus minus provide processisse. Cum enim in litteris nostris eiusdem principaliter mandaretur, ut ad praedictam ecclesiam personaliter accedentes, personae idoneae administrationem committerent abbatiae, cui ad opus eius fieret hinc inde resignatio subtractorum, ipsi formam mandati apostolici transponentes, illo capitulo praetermisso, *de aliis capitulis inordinate plurimum cognoverant*: propter quod processum ipsorum contra nostri formam rescripti, ac juris ordinem attentatum, irritum decernimus et inanem ».

b) C. 38, X, III, 5; Greg. IX: « Cum olim Priori Sanctae M. dederimus in mandatis, ut G. diacono *in aliqua ecclesia civitatis vel dioecesis Lucanae* auctoritate Apostolica provideret, idem praefatum G. *ecclesiae Sancti Petri de Vico* rectorem auctoritate huiusmodi nisus est designare; in qua rector ab ejusdem ecclesiae clericis eligi consuevit, excommunicationis sententiam nihilominus proferens in rebelles. Cum igitur mandatum huiusmodi se ad alia non extendat, nec ad rectoriam vel dignitatem nostra feratur intentio, cum pro simplici beneficio jussio nostra

manat: mandamus, quatenus institutionem huiusmodi, quam excommunicationis sententiam propter hoc latam denuncies illum diaconum *in* designata Ecclesia, non *de* alia ecclesia; et ipsa illata excommunicatio mandati terminos excessit.

c) C. 30, III, 4 in VI, Bon. VIII: «Si pauper clericus, cui, cum beneficium nullum haberet, mandabatur de beneficio, juxta suae probitatis merita, per Episcopum provideri, aliud antequam sit provisum eidem beneficium fuerit assecutus: providere sibi Episcopus, *cum cesset causa mandati*, de cetero non tenetur».

d) S. Congregatio de Propaganda Fide, d. 18 Aprilis 1757: «Come si abbiano da intendere le parole del rescritto per le dispense: «nec ullo modo uti possit extra fines dioecesis», cioè, se possa il privilegiato dispensare col suo suddito che stesse fuori della sua diocesi». — R.: «Negative».

Quae responsio — incidenter adnotamus — negotium facessere non debet relate ad facultatem jurisdictionis exercendae extra proprium territorium juxta can. 201, collatus cum canonibus 401 § 1, 881 § 2, 927, et 1637, et can. 1245: rite conferantur hi citati canones. In relata responsione *expressa* clausula hoc prohibet.

Ad Can. 56.

De executione rescriptorum in foro externo et *quoad extrinseca*.

1. — *Ratio* huiusmodi canonis: In foro externo valent et sunt, quae probari possunt: haec comprobatio exigitur a natura societatis externae, qua induitur Ecclesia; a natura socialium relationum: patet, e. gr., cum agitur de jure quaesito probando; et ita in coeteris casibus fori externi.

Probari possunt *per scriptum*, *per verba propria* et *aliena*, sc. per testes, *per media sensibilia*, uti ipsum telephonium; nec ad essentiam requiritur unum medium prae coeteris. Sed legislator heic *ad comprobandum in foro externo*, instrumentum scriptum seu scripturam selegit et praescripsit: facilius per scripta, «quae manent», dum «sonus et verba volant», et perpendi valent,

res comprobantur. Etiam nunc dicere possumus scripturam *non esse ad validitatem executionis* rescripti; sed *esse ad necessitatem probationis*; ac proinde praescribitur. (In casu peculiari Princeps aliud statuere potest; generatim vero ita voluit).

2. — Sermo est *de rescriptis quae forum externum respiciunt*, cum pro foro interno quaecumque forma valeat ac liceat: de rescriptis quae *in forma commissoria* exarata fuerint, in quibus nempe ministerium executoris requiritur sive ratione expressa in can. 54, § 1, sive in 54, § 2; non ita de rescriptis in forma gratiosa, etiamsi debeant Ordinario praesentari, ad normam can. 51: haec enim executores non habent.

Excluduntur ab hoc canone rescripta quae a S. Poenitentiaria dantur juxta propriam jurisdictionem quae « coarctatur ad ea quae forum internum, etiam non sacramentale, respiciunt... Excutit praeterea quaestiones conscientiae easque dirimit ». (Can. 258, § 1).

Ex tenore rescripti constabit, utrum forum externum vel internum spectet, sive promanet a SS. Congregationibus, sive ab Ordinario, etc.

Interpretatio et praxis. — Dubium die 9 Junii 1922 solutum a S. C. de Religiosis, quamvis potius faciat ad can. 37, sub quo illud retulimus, applicationes potest quidem habere ad hunc canonem: «An religiosus qui saecularizationis indultum aut simplicium votorum dispensationem impetravit, possit primum aut alteram recusare cum a locali Superiore eiusdem notitiam accipit, quamvis Superior generalis in scriptis iam executoriale decretum rescripti emisit ad normam can. 56 Codicis J. C.». — R.: «*Affirmative*» dummodo Superiores graves rationes in contrarium non habeant, quo in casu ad S. Congr. referant». (*Acta A. Sedis*, 1922, p. 501).

Ad. Can. 57.

Potest ne executor *subdelegare*? *An et quando* heic statuitur.

1. — Canon 57 immutat ex parte antiquum jus. Agitur de executore rescriptorum sive necessario, sive voluntario; nempe aut de mero executionis ministerio, aut de ipsa delegatione gratiae concedendae, ad normam can. 54.

a) **Jus vetus**, in nota citatum, concedebat ut *delegatus Papae* subdelegare posset, «quoniam Ap. Sedes intendit providere negotiis et non personis, quibus eadem committuntur» (c. 43, X, I, 29, ante); haec *insuper concedebat*: «Is, cui injungitur ut personaliter negotium exequatur, potest, *dummodo partes consentiant* hoc aliis delegare. Praeterquam [hoc excipiebatur] si inquisitionem fieri, vel ecclesiis de Praelatis, vel aliis Ministris provideri mandaremus, cum in his omnibus casibus industriam et fidem personae, cui talia committimus, eligere videamur» (c. 43, X, I, 29, § 1).

Item *si impeditus*, *delegatus Papae* subdelegare poterat: «Si pro debilitate, vel pro qualibet alia gravi causa, vel necessitate tractandis causis, quae tibi a Sede Apostolica committuntur, interesse non poteris; liberum tibi sit personis discretis et idoneis vices tuas committere: ita tamen, quod si res tanti est, te consulere debeant. Nisi forte causae ita graves sint, quod sine praesentia tua non possint commode terminari» (c. 3, X, I, 29).

Censebatur pariter quod commissionem Episcopo factam non posset exequi Vicarius Generalis, et vice versa. — Tantum si commissio facta fuisset *Ordinario* tunc et Episcopus et Vicarius Generalis exequi poterant. S. Officium vero, decreto 20 Februarii 1888, statuit ut dispensationes matrimoniales, inde et alia rescripta, committerentur exequenda Ordinariis; idcirco executio fieri posset ab Episcopo, a Vicario Generali, a Vicario Capitulari et successore; et ut delegari posset alius Ordinarius.

Imo ipsum S. Officium, die 5 Sept. 1900, statuit commissionem *Episcopo* inscriptam censendam esse factam juxta sensum nunc explicatum. En alius gradus extensionis, quae ideo successu temporis latior evasit.

Et S. Officium d. 14 Dec. 1898 ad dubium: «An possit *Episcopus dioecesanus subdelegare*, absque speciali concessione, suis Vicariis Gen. [de hoc nunc nec amplius licet dubitare, per can. 66, § 2] aut aliis ecclesiasticis viris modo generali, vel saltem pro casu particulari, facultates ab Apostolica Sede sibi ad tempus delegatas»; Respondit: «*Affirmative, dummodo id in facultatibus non prohibeatur*, neque subdelegandi jus pro aliquibus tantum coarctetur; in hoc enim casu servanda erit adamussim forma rescripti».

Alius gradus extensionis hoc de negotio.

c) *Prohibebantur* vero, excepto casu Legati Apostolici, quominus nudum ministerium commissum aliis subdelegaretur: «Coeterum (salva Legatorum Sedis Apostolicae auctoritate) nulli, cui commissum fuerit praedicare crucem, excommunicare, vel absolvere aliquos, dispensare cum irregularibus, vel injungere poenitentias, liceat haec de coetero aliis demandare: quia non sibi jurisdictio, sed certum ministerium potius committitur in hac parte» (ipsum cap. 43, X, I, 29, § 2).

Absoluta ergo erat prohibitio delegandi ministerium.

2. — Hisce positis de jure veteri, revocanda recurunt quae per Codicem de delegatione jurisdictionis statuuntur, omnino fundamentalia.

Can. 199, § 1: «Qui jurisdictionis potestatem habet ordinariam, potest eam alteri ex toto vel ex parte delegare, nisi aliud expresse jure caveatur». A jure exceptio fit pro confessionibus juxta responsionem datam a Commissione Codicis d. 16 Oct. 1919:

«Utrum ad normam canonum 199, § 1 et 874, § 1, Parochi, Vicarii Parochorum, aliive sacerdotes ad universitates causarum delegati, possint sacerdotibus sive saecularibus sive religiosis delegare jurisdictionem ad confessiones recipiendas, aut saltem iisdem iam adprobatis iurisdictionem extendere ultra fines loci vel personarum, intra quos ad normam can. 878, § 1 fuerit circumscripta; an ad id egeant speciali facultate seu mandato Ordinarii loci.

Resp.: Negative ad primam partem, affirmative ad secundam ».

Ipse canon 199, ad paragraphos sequentes :

§ 2. « Etiam potestas jurisdictionis ab Apostolica Sede delegata subdelegari potest sive ad actum, sive etiam habitualiter, nisi electa fuerit industria personae aut subdelegatio prohibita ». § 3. « Potestas delegata ad universitatem negotiorum ab eo qui infra R. Pontificem habet ordinariam potestatem, potest in singulis casibus subdelegari ». § 4. « In aliis casibus potestas jurisdictionis delegata subdelegari potest tantummodo ex concessione expresse facta, sed articulum aliquem non jurisdictionalem etiam sine expressa commissione iudices delegati possunt subdelegare ». § 5. « Nulla subdelegata potestas potest iterum subdelegari, nisi id expresse concessum fuerit ».

3. — Haec facultas subdelegandi, *ad executionem* rescriptorum per hunc can. 57 extenditur, sive in iis *iurisdictio* delegetur, sive *merum ministerium* committatur : ita substantialiter sonat art. 57.

In paragr. 1^a statuitur *executorem rescriptorum* (quemlibet, nam non distinguitur, ac simul *cuiuscumque rescripti*) posse alium sibi *substituere* : *alium*, non definitur quibus qualitatibus hic pollere debeat ; neque dicitur eum clericum esse debere, nam si de simplici ministerio agitur, (non vero de exercitio potestatis Ordinis aut jurisdictionis) per se — generatim vero non decet — laicus quidem gerere valeret ; eo vel magis quod executor agere debet pro suo *prudenti arbitrio*.

Exceptiones vero statuuntur : 1) « *Nisi substitutio prohibita fuerit* » ab homine vel a jure : 2) « *aut substituti persona praefinita* ».

Quae in 2^a paragr. dicuntur maiorem et magis determinatam addunt explanationem : « *Si tamen fuerit electa industria personae* » : ex tenore rescripti apparebit, ex ipsius expressis verbis, aut etiam ex sensu ob illius specialem in re peritiam, scientiam, auctoritatem ; « *executori non licet alteri committere* », etiamsi hic

majoris sit industriae; « *nisi actus praeparatorios* »: huiusmodi sunt recognoscere precum veritatem, rescripti authenticitatem, audire partes, excutere testes, etc.

Congruit hoc cap. 12 de officio et potestate iudicis delegati, I, 14 in VI, *in nota citato*: « Sed si non expresse certa persona committatur eidem, ut alicui personae idoneae de certa ecclesia, vel beneficio debeat providere — quia circa eligendam personam eius industria tunc videtur electa — provisionem sibi commissam alteri demandare non potest: nisi forma commissionis habeat, ut per se vel per alium id valeat expedire ».

Substitutus vero nequit rursus alium substitutum nominare, nisi hoc fuerit expresse concessum: vi can. 199, § 5.

Adnotandum in fine, mandatum executoris extinguí eo modo quo amittitur iurisdictio delegata ad normam can. 207 (cfr. hunc canonem).

Ad Can. 58.

An potestas exequendi rescripta in successores transeat: haec est inquisitio, et responsio est affirmativa, cum clausula, sc.:

1. — « *Rescripta quaelibet* — non tantum ergo rescripta dispensationum matrimonialium, sed quaelibet, — *executioni mandari possunt etiam ab executoris successore, in dignitate, vel officio* ».

Quando rescripta directa fuere cuilibet in aliqua dignitate constituto, (et *dignitas* accipitur indeterminate, generali modo, *quaelibet* proinde, etiam dignitas Capituli); aut directa cuilibet aliquo officio fungenti (intelligitur *officium* juxta can. 145, § 1: « ... Munus ordinatione sive divina sive ecclesiastica stabiliter constitutum, ad normam ss. canonum conferendum, aliquam saltem secumferens participationem ecclesiasticae potestatis sive ordinis, sive iurisdictionis »): ita paro-

chus, oeconomus spiritualis, cappellanus sanctimonialium, Cancellarius Curiae, etc.), quando ergo hoc contingit, successor in dignitate vel officio exequi potest rescripta.

Ratio datur a Reg. J. 46 in VI, in nota citata: « Is qui in jure succedit alterius, eo jure, quo ille, uti debet ». Magis quam persona, dignitas et officium, quae per se sunt *perpetua*, merito spectantur; persona quasi disparet, et res dignitati vel officio fere tribuitur.

2. — Etiam ante Codicem, pro dispensationibus hoc fuerat statutum. Nam S. C. S. Officii, in litteris Encyclicis in capite praecedenti citatis, d. 20 Febr. 1888 (Cfr. Collectaneam Prop. Fid., n. 1685), sub n. 3, statuerat: « Vicarium Capitularem seu Administratorem eas quoque dispensationes Apostolicas exequi posse, quae remissae fuerint Episcopo aut Vicario eius Generali, vel Officiali, nondum executioni mandatas, sive hi illas exequi coeperint, sive non. Et vicissim, Sede deinde provisa, posse Episcopum vel eius Vicarium in spiritualibus Generalem, seu officialem exequi dispensationes quae Vicario Capitulari exequendae remissae fuerant, seu hic illas exequi coeperit, seu minus ». Alia decreta hanc concessionem dein ampliarunt.

3. — Insuper perspiciantur can. 368, § 2 et 435, § 2, quos *nota citat*.

Can. 368, § 2: « Nisi aliud expresse cautum fuit, Vicarius Generalis exequi potest rescripta Apostolica quae Episcopo vel praecedenti rectori diocesis remissa sint, ac generatim ad ipsum quoque pertinent facultates habituales Ordinario loci a S. Sede concessae, ad normam can. 66 »: Huiusmodi facultates ad successores transeunt, et concessae Episcopo competunt quoque Vicario Generali.

Can. 435, § 2: «Capitulum et postea Vicarius Capitularis omnia possunt quae enumerata sunt in relato can. 368, § 2. »

Canon explicit hoc modo: « *Nisi fuerit electa industria personae* ». Idem ergo de hoc repetendum est, ac diximus in can. 57, § 2.

Ad Can. 59.

In prima paragr. huius canonis: quid sibi faciendum si in errorem executor incidit.

In secunda paragr. norma datur pro *taxis*.

— Vidimus sub can. 53 quid respondit S. Poenitentiaria Episcopo Nicotriensi et Tropiensi d. 15 Jan. 1894, ad secundum dubium propositum: «Che è da farsi se l'attuale Vescovo scopre che alcuni matrimonii, per cause urgentissime, furono contratti dopo la partecipazione dello spedizioniere, e prima che la Cura avesse il Breve originale, mentre le parti sono in buona fede?». R.: «Opus esse nova dispensationum executione». Documentum hoc a nota citatur; et quod in eo cautum fuit pro dispensationibus matrimonialibus generali modo statuitur in can. 59.

Paragr. 1^a. — Executori, intellecto juxta integrum can. 54; — fas est, licet nempe, — si quoquo modo, scienter vel ignoranter; — in rescriptorum executione erraverit, non obtemperando conditionibus adpositis et praescriptis; et si hae conditiones essentielles sunt et praescripta validitatem attingunt, ut ea quae indicantur in can. 55, illud «fas est» valet debet, nisi novus fiat recursus ad rescribentem; — iterum eadem executioni mandare, novo sc. decreto priorem executionem corrigente.

In casu erroris aut quando aliquod vitium invalidum reddit rescriptum, novo recurso ad S. Sedem interposito, aliquando S. Sedes (cum casus id ferat), litteras mittit quae dicuntur *perinde valere*, quibus ipsa decernit prius rescriptum valere perinde ac si omnia rite ab initio acta essent.

Paragr. 2^a. — «Quod attinet ad taxas pro rescriptorum executione servetur praescriptum can. 1507, § 1». Citatus can. 1507, § 1 decernit: «Salvo praescripto can. 1056 et can. 1234, praefinire taxas pro variis actibus jurisdictionis voluntariae vel pro executione rescripto-

rum Sedis Apostolicae vel occasione ministrationis Sacramentorum vel sacramentalium, in tota ecclesiastica provincia solvendas, *est Concilii provincialis aut conventus Episcoporum provinciae*; sed nulla vi praefinitio ejusmodi pollet, nisi prius *a Sede Apostolica*, [sc. a S. C. Concilii] approbata fuerit ».

Ex hoc canone constat taxas statui debere pro tota provincia ecclesiastica, a Concilio Provinciali aut in conventu Episcoporum.

— *Can. 1056* hoc praescribit: « Excepta modica aliqua praestatione ex titulo expensarum cancellariae in dispensationibus pro non pauperibus, locorum Ordinarii eorumve officiales, reprobata quavis contraria consuetudine, [est enim corruptela juris, can. 5], occasione concessae dispensationis, emolumentum ullum exigere, nisi haec facultas a S. Sede expresse eis data fuerit; et si exegerint tenentur ad restitutionem ». Ergo tantum pro dispensationibus matrimonialibus, et quidem pro *non pauperibus* datis, conceditur ut exigatur *non taxae solutio*, sed solum *modica praestatio* — quae quo restrictior, eo magis respondet voluntati legislatoris —, ex titulo *expensarum cancellariae*. *Pauperes* habentur in jure qui vivunt parciter ex quotidiano proprio labore. Huiusmodi gratuita concessio dispensationum matrimonialium a Conc. Trid. jam viget (sess. XXIV de ref. matr., c. 5), corroborata dein pluribus documentis, uti eruitur ex nota ad can. 1056 in Codice.

— *Can. vero 1234* de indice *funeralium taxarum* agit, ab Ordinariis locorum conficiendo, de consilio Capituli Cathedralis, ac si opportunum eis videatur, etiam vicariorum foraneorum dioecesis et parochorum civitatis episcopalis.

Ad Can. 60.

Can. 60 et 61 agunt *de cessatione* rescriptorum.

— Rescripta per se existimanda sunt perpetua. Cessare vero possunt :

a) Lapsu periodi pro qua rescriptum datum fuerat ; e. gr. si concessum ad triennium.

b) Impleta conditione resolutoria, si quae adjecta fuerit ; e. c., « donec convalueris ».

c) Morte impetrantis, si de gratia personali agebatur. Si vero ipse executor moriatur ante executionem, quando electa fuerit persona mere privata, aut industria personae (cfr. can. 58), non cessat rescriptum, sed novus executor impetrandus est.

d) Renuntiatione impetrantis, si tantum in eius commodum gratia fuerit data ; (cfr. tamen sensum can. 72, § 1).

e) Revocatione facta a rescribente vel ab eius superiore ; et hic est casus in hoc canone perpensus.

In prima paragr. statuitur : « *Rescriptum* [gratiae seu iustitiae] *per peculiarem Superioris actum revocatum, perdurat usque dum revocatio ei qui illud obtinuit significetur* ». Agitur, ut e contextu apparet, non de rescripto *generali*, quod legi aequiparatur ac ideo publice revocandum est ; sed de *particulari*. *Particulare rescriptum* revocatur *per peculiarem Superioris actum*, quod quidem in casu ejusdem valor perdurat usquedum significetur a Superiore, per se vel per alium, ei qui rescriptum obtinuit. Rescriptum particulare est res privata, et privatim seu personae impetranti *de mutata voluntate Principis* significandum est. Revocatio debet esse *expressa*, nec heic sufficeret tacita, cum realis significatio requiratur.

Paragr. 2^a. — « Per legem contrariam nulla rescripta revocantur »; *contrariam* rescriptis sive concessis, sive concedendis; *nulla*, sc. nec gratiae, nec justitiae, nec S. Sedis, nec Ordinariorum, nec particularia neque generalia. (Discrimen heic habetur a can. 22, qui *de legibus* agit: « lex posterior obrogat priori.... si sit illi directe contraria »). Merito, nam peculiarem characterem induit rescriptum, juxta quae ad can. 48 dicta sunt).

Duae tamen statuuntur exceptiones:

1) « *Nisi aliud in ipsa lege caveatur* »: de quo expresse constare debet per clausulam derogatoriam, aut alio modo.

Exemplum, in nota citatum, datur a Bon. VIII (c. 15, I, 3 in VI): « Quia per ambitiosam importunitatem petentium tam Nos, quam nonnulli praedecessores Nostri RR. Pontifices, Indulgentias perpetuas multis concessimus, de percipiendis fructibus beneficiorum suorum (distributionibus quotidianis duntaxat exceptis) sive in scholis essent, sive in ecclesiarum suarum altera residerent, aut in Romana Curia moram traherent, seu alio certo loco, vel etiam ubicumque, ex quo insolentiae oriuntur vagandi, et dissolutionis praeparatur materia, minuitur cultus divinus, quem desideramus augeri; et officium plerumque (propter quod beneficium ecclesiasticum datur) omittitur: Nos volentes emendare praeterita, et quantum possumus, adversus futura cavere; omnes huiusmodi similes indulgentias (personis, non ecclesiis vel dignitatibus datas) penitus revocamus, et earum concessionem nostris volumus exulare temporibus. Quodque nobis licere non patimur, nostris Successoribus indicamus ».

2) « *Aut lex lata sit a Superiore ipsius rescribentis* ». Idcirco lex data a S. Sede revocat contraria rescripta Ordinariorum; si a Legato Apostolico, a Concilio plenario vel provinciali, revocat contraria rescripta Episcoporum; si a Capitulo generali religionis exemptae, revocat rescripta superiorum provincialium; et intelligitur, nulla quidem mentione facta.

Ratio est, quia nihil possunt legislatores inferiores contra Superioris voluntatem et jussa.

Ad Can. 61.

Habetur heic alius modus quo, praeter eos in commentario ad canonem praecedentem recensitos, cessant rescripta, sc. *resolutio juris rescribentis per vacationem*. Quaeritur: Quando perimuntur rescripta, resoluta per vacationem jure rescribentis?

1. — Statuit canon: « *Per Ap. Sedis aut dioecesis vacationem nullum ejusdem Sedis Apos. aut Ordinarii rescriptum perimitur* ». Vacat Apostolica Sedes morte aut *renunciatione* S. Pontificis. Vacat dioecesis, — et « in jure nomine dioecesis venit quoque abbatia vel praelatura nullius » (can. 215, § 2) — morte, *renunciatione*, *translatione*, *remotione* Ordinarii.

Item tenere debemus, si Vicariatus vel Praefectura Apostolica vacat; nam can. 20 nos auctores facit, ut hanc extensionem tuto admittamus, « a legibus latis in similibus..... quatenus de hac re deest expressum rescriptum legis » (can. 20): et Vicariatus vel Praefectura cessare possunt ad instar officii, sc. « *morte, renuntiatione, privatione, amotione, translatione* » (can. 183, § 1).

Nullum rescriptum, i. e. cuiuscumque generis et speciei, perimitur seu cessat.

Jus vetus, in nota citatum, idem decernebat de rescriptis cum mero executore; nam c. 9, I, 14 in VI statuebat: « Si super gratia cuiquam ab Apostolica Sede facta, executores fuerint deputati: aequum esse censemus, ut sicut ipsa gratia (licet nondum sit in eius executione processum) [proinde etiam re integra], morte non perimitur concedentis: sic nec etiam re integra praedictae executoribus data potestas, quam veluti gratiae praedictae accessoriam, naturam sequi congruit principalis ».

Pro coeteris rescriptis cum executore delegato seu voluntario (cfr. can. 54) applicanda videbatur citata Reg. J. in VI: «Decet concessum a principe beneficium esse mansurum».

2. — Duae vero statuuntur exceptiones :

1) « *Nisi aliud ex additis clausulis appareat* ». Clausulae huiusmodi esse possunt : « ad beneplacitum nostrum », « donec voluero », etc. ; minime vero « ad beneplacitum Sedis », « donec revocavero », etc., « ad beneplacitum Ordinarii pro tempore », etc.

Jus vetus, in nota citatum, exemplum et motivum praebet: C. 5 de rescriptis, I, 3 in VI: « Si gratiose tibi a R. Pontifice concedatur, ut beneficia quae tempore tuae promotionis obtinebas, posses usque *ad suae voluntatis beneplacitum retinere*: huiusmodi gratia per eius obitum, per quem ipsius beneplacitum omnino extinguitur, eo ipso expirat. Secus autem si usque *ad Ap. Sedis beneplacitum* gratia concedatur praedicta; tunc enim, quia Sedes ipsa non moritur, durabit perpetuo: nisi a successore fuerit revocata. Praetextu vero talis concessionis, quae debet, cum sit ambitiosa, restringi: ea solum beneficia, quae canonice obtines, potes licite retinere».

2) « *Aut rescriptum contineat alicui factam concedendi gratiam peculiaribus personis in eodem expressis, et res adhuc integra sit* ».

Casus est de potestate seu facultate *alicui*, sc. executori, facta; nempe de delegatione potestatis seu facultatis gratiam concedendi: agitur in summa de gratia *non facta*, sed *facienda*, et ab executore *libero*, *voluntario*, seu *delegato*, *facienda*; *facienda* vero illis *peculiaribus* i. e. *determinatis* personis seu oratoribus in rescripto nominatim expressis; ergo de concreta et definita factispecie est sermo, et facultas *actualis* (non *habitualis* seu privilegium praeter jus, cfr. can. 66) ad hoc data est. « *Et res adhuc integra sit* », nimirum executor eam concedere nondum incoeperit.

Item integra res censenda est, si executor decretum executionis tulit, sed *invalide* tulit. Qui enim invalide egit, nihil egit.

Etiam super hoc puncto **jus vetus**, in nota citatum, rem declarat; et « canones qui jus vetus ex integro referunt, ex veteris juris auctoritate... sunt aestimandi » (can. 6, 2.o).

a) C. 36, III, 4 in VI Bon. VIII decernit: «Si cui, nulla personarum facta expressione, sit gratiose concessa facultas, ut auctoritate Apostolica possit aliquibus personis idoneis in certa Ecclesia providere, vel beneficii (quorum collatio est ad Sedem Apostolicam legitime devoluta) conferre, contradictores eadem auctoritate per censuram ecclesiasticam compescendo: huiusmodi concessio (quam cum specialem gratiam contineat, decet esse mansuram) non expirat etiam re integra per obitum concedentis». Iste locus Bon. VIII, usque ad hæc verba citatus, non pertinet ad secundam exceptionem in can. 61 factam: Bonifacius enim loquitur *de facultate habituali* concessa (cfr. can. 66, § 1): istae facultates accensentur privilegiis *praeter ius*; et «non extinguuntur resolutio jure concedentis, nisi data fuerint cum clausula «ad beneplacitum nostrum», vel alia aequipollenti (can. 73). — Sed alia addit Bon. in memorato capite 36, III, 4: «Secus si super provisione *certae personae facienda sit data potestas* eidem, non ob suam, sed *eius cui provideri mandatur* gratiam, vel favorem: illa quidem expirat omnino, si concedens re integra moriatur». En ergo elementa secundae exceptionis ab hoc can. 61 statutae: opus est agatur de gratia *faciendu* et minime facta; — de gratia facienda *statutis personis* — de potestate ad hoc data seu delegata, sc. de potestate executori facta; — de morte concedentis quae *re adhuc integra* advenerit.

b) Aliud exemplum datur a cap. 19, X, I, 29 in nota citato, in quo Lucius III statuit: «Nos itaque consultationi vestrae respondemus, quod si lis fuerit ante praedecessoris Nostri obitum contestata; mandatum morte mandatoris nullatenus expiravit. Si vere ante litis contestationem decessit, non est a iudicibus, quos delegaverat, ex delegatione huiusmodi procedendum».

(Quod caput tamen in jure novo corrigitur relate ad litis contestationem per can. 1725, ubi statuitur rem desinere esse integram «cum citatio peracta fuerit aut partes sponte in iudicium venerint»).

Exposita doctrina de cessatione rescriptorum majorem recipiet explanationem in sequentibus canonibus, qui de cessatione privilegiorum et dispensationum agunt; et ad hunc nexum rite existimandum, can. immediate subsequens, 62, advertatur.

Ad Can. 62.

Canon praescribit observanda quae sub duobus titulis sequentibus decernuntur, quando rescripta *continent privilegia vel dispensationes*: tit. V Libri I Codicis est « de privilegiis », et tit. VI « de dispensationibus ».

« *Si rescriptum contineat non simplicem gratiam* »: *simplex gratia* quando contraponitur *privilegio* et *dispensationi*, uti fit in hoc canone, intelligitur gratia data *modo non stabili*; — « *sed privilegium* », gratiam nempe quodammodo perpetuo concessam, « *vel dispensationem* », sc. gratiam contra jus: — « *serventur insuper praescripta canonum qui sequuntur* »: illud *insuper* significat quod observanda sunt quae de rescriptis Codex statuit, simul ac ea quae de privilegiis et de dispensationibus.

TITULUS V.

DE PRIVILEGIIS

(Can. 63-79)

PRAENOTANDA

Rite et consulto legislator in hoc V titulo *de privilegiis* agit: Canon 62 privilegia connectit cum rescriptis, (quamvis privilegia non semper per rescripta impetrentur); — ipsa vero sunt « privatae leges », ut nomen significat, recte idcirco post titulos *de lege* et *de consuetudine* veniunt; — ac demum per privilegia, aut sint contra jus aut praeter, quoddam jus constituitur; unde de eis in hoc libro erat agendum, ubi de modis quibus leges constituuntur pertractatur.

In jure romano institutum juridicum privilegii invenimus.

I. Praestat Jus Romanum considerare, sub triplici respectu, ut plene natura privilegiorum declaretur: a) Ex ambitu quem obtinet ipsius subiectum passivum. — b) Ex amplitudine materiae circa quam versatur. — c) Ex relatione quam dicit ad juris principia seu regulas. Ex hisce eruitur quid sit *privilegium*.

a) *Ex ambitu subiecti passivi* jus dividitur in:

(*Comune* (universale) quod *in toto* territorio viget.

Particulare quod *in parte* territorii obtinet.)

Generale quod pro omnibus civibus statuitur.

Speciale quod pro diversis civium categoriis fertur.

Privilegium est, sub hoc respectu, iussum favorabile aut odiosum, *pro singulis* constitutum. Ita Cicero (de leg. III, 19): « *In privos homines leges ferri noluerunt, id est enim privilegium* ». (Cfr. Aulum Gellium «Noct. Att.» X, 20). Hinc famosa definitio privilegii Pauli Diaconi: « *privata lex* ».

b) *Ex amplitudine materiae* circa quam versatur, est *Jus generale* quod exhibet regulam quae late patet in jure; aut *Jus speciale* quod restringitur ad aliquam partem vel materiam juridicam.

c) *Ex relatione ad principia et logicam juris*, est: *Jus commune* (1) (regulare, normale) — est illud quod regulam seu principium in iure continere videtur; aut *Jus singulare* (2) exceptionale, anomalum ἀ-νομος, quasi «extra legem») definitur a Paulo (16, D, I, 3): «quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est».

Jus singulare ergo fertur contra tenorem rationis, i. e. contra rationem legis cuius videtur exceptionem constituere, (non vero contra legem naturalem) propter aliquam utilitatem: quia etsi omne jus propter utilitatem condatur, tamen in exceptionibus inducendis utilitas speciatim elucere debet (cfr. Bonfante *Ist.* p. 14, 15; et Savigny I, p. 84.)

II. Hisce praemissis, sensum seu naturam privilegii inspicimus:

10. Privilegium in jure antiquo seu initio non erat illud *jus singulare* de quo loquitur Paulus, sed specialis concessio in favorem personae, non ob specialem utilitatem quae in se ipsa splendeat, sed favoris seu largitatis gratia; aut impositio in odium ipsius. Unde: *favorabile*, et forsitan hoc sensu aiebant XII Tabulae (IX, I): *Privilegia ne inroganto* (cfr. Bruns, *Fontes*, p. 34; Riccobono id. p. 53); — aut *odiosum*, et hoc sensu sumunt privilegium Cicero et Gellius, l. c. Penes Ciceronem sensus fere ordinarius, odiosus videtur; et ipse privilegium vocavit legem a Clodio latam de suo exilio, «Pro domo sua». Item privilegium odiosum est prohibitio donationum inter coniuges, quamvis donatio sit coeteris permissa.

20. In jure posteriori sensus nutat, ita ut privilegium *quandoque* sumatur pro concessione in favorem personae uti antea vix iam in odium), *alias* pro concessione in favorem integrae categoriae, quo in casu magnam solet habere analogiam cum *beneficio legis* et non raro vix ab ipso distinguitur.

III. *Beneficium legis* est «jus singulare favorabile concessum alicui categoriae personarum vel personis quibuslibet aliquibus determinatis adiunctis, quod ordinatur ad rigidam applicationem principiorum individuorum temperandam seu relaxandam». E. gr. beneficium competentiae, inventarii, aetatis, etc.

Convenit beneficium legis cum privilegio, quatenus utrumque est jus singulare. Sed ab eo differt, quia privilegium sumi potest etiam uti jus non favorabile; itemque differt etiam quando

(1) 15, D. XXVIII, 6; Savigny, I, § 16, p. 83, 84.

(2) Circa *jus singulare* (*benigne receptum jus constitutum*, etc.) cfr. Savigny l. c. p. 83 et not. (9).

privilegium sumitur pro concessione in favorem alicuius categoriae personarum.

Nam: a) *Beneficium legis*, potius quam *categorias* personarum, respicit *conditiones* in quibus omnes personae possunt inveniri. b) *In beneficio legis* semper elucet illa *intrinseca utilitas* de qua loquitur Paulus in definitione juris singularis, cuius *beneficium legis* est species; dum haec utilitas non elucet in privilegiis, quae potius vel referunt concedentis largitatem vel explicantur *extrinsecis* causis.

* * *

In jure canonico. — Institutum juridicum privilegii e jure romano ad jus canonicum translatum est hac duplici acceptione, sc. uti concessio in favorem personae alicuius, aut etiam alicuius categoriae seu coetus personarum; et uti jus singulare, seu beneficium legis, concessum omnibus illis personis quae in specialibus conditionibus inveniuntur, propter aliquam utilitatem. Convenit amplitudini Ecclesiae, quamvis jus commune omnes urgeat, nonnulla peculiararia statuere, indulgere, ingenio et hominum moribus concedere, merita remunerare, aliquid dare contra aut praeter jus: hinc privilegia.

A. — *Stricte sumptum definitur: « Lex privata alicui personae specialem favorem concedens contra vel praeter jus ».*

Lex dicitur, non quasi obligationem inducat, nam: «Nemo cogitur uti privilegio in sui dumtaxat favorem concesso, nisi alio ex capite exurgat obligatio» (can. 69); et generatim privilegia non dantur per modum legis, sed *per modum facultatis*. Verum *aliquo modo* privilegium est *lex*, quia est aliquid stabile; est norma quaedam agendi pro privilegiato; et praesertim quia alios obligat ad non turbandum privilegiatum in usu concessi favoris seu facultatis: (coeteroquin ex ipso jure naturali hoc constat).

Cum vera lex non sit, *non indiget promulgatione*; sed sufficit et requiritur certa intimatio ipsius a privilegiato facta per documentum authenticum aut per aliam probationem; — generatim non inducit effectum suum

sine privilegiati acceptatione, quia regulariter « invito beneficium non datur » (fr. 69, de R. J., D. L. 17); at ipsa petitio privilegii stat pro acceptatione; privilegium est aliquid non juris sed *facti*, quod praesumitur ignorari et a legislatore et a iudice: ideo legislator per leges generales tacite illud non abrogat.

« *Lex privata* » sc. pro persona physica, vel morali; etiam pro aliquo loco, vel pro aliqua communitate.

« *Specialem favorem concedens* »: aliquid debet concedere, aliquid indulgere *specialiter*, nempe aut eximendo ab onere, sc. *contra jus*; aut aliquid concedendo quod coeteri non habent, sc. *praeter jus*.

Ex capite «Abbati» (c. 25, X, V, 40) haec ipsa natura eruitur: «Cum privilegium sit lex privata; nec esset privata, nisi aliquid specialiter indulgeret».

B. — *Late sumptum est « quaedam lex specialem favorem concedens alicui coctui seu generi personarum, rerum aut negotiorum ».*

Aliis verbis, est *jus singulare*, recedens nempe a jure communi, et dat « privilegia legis », « praerogativas », « jura singularia », quae sunt idcirco verae leges, et indigent promulgatione: non indigent acceptatione, cum sint ad instar legum; nec cessant renunciatione; et nunc continentur in Codice; dari possunt etiam sine causa, validitate attenta et nisi aliunde aliquid obstet; non vero attenta liceitate, cum legislator prudenter agere debeat ac ideo data causa; uti ante ipsamet dicebantur et erant « clausa in corpore juris », et coetera quae per privatam legem seu provisionem aut indultum dicebantur (« extra Corpus juris »); ita nunc alia sunt privilegia « in Codice contenta » et alia « extra Codicem existentia ».

a) Sunt « privilegia contenta in Codice »: privilegia communia clericorum (cc. 119-123); Cardinalium (c. 340); Episcoporum (c. 349); Vicariorum Generalium (c. 370); Vicariorum Capitularium (c. 430); Regularium

(c. 615), etc.; locorum sacrorum (can. 1160-1179); rerum ad S. Sedem pertinentium pro praescriptione (c. 1511, § 1) etc.; privilegium paulinum (c. 1120); facultates a jure concessae, uti dispensandi in quibusdam irregularitatibus (c. 990); in impedimentis matrimonialibus urgente mortis periculo (1043, 1044), restitutiones in integrum (c. 1687), et alia (cfr. can. 2237, 2252, 2254, etc.).

b) Habentur extra Codicem, *ex jure particulari*, e. gr. si quaedam concedantur canonicis vel parochis istius dioecesis.

C. — *Codex* latissime accipit significationem privilegiorum, ita ut complectatur etiam quae in ipso Codice dicuntur privilegia clericorum, Cardinalium, religiosorum, etc.: privilegia acquisita non tantum per concessionem directam Principis, sed quidem per consuetudinem, praescriptionem, communicationem.

Ita privilegium est « *jus contra aut praeter legem alicui permanentiter acquisitum* »; vel « *lex specialis favorabilis* » (1).

DIVISIONES: — a) Ex dictis patet privilegium aliud esse *stricte* et aliud *late* sumptum. — Pariter, aut est *contentum in Codice*, aut existens *extra Codicem*.

b) Item aut datum *per modum legis*, aut *per modum facultatis*.

c) Est *personale* et *reale*: primum fertur directe et immediate in personam ratione sui; alterum directe et immediate datur alicui rei, e. gr., loco, muneri, dignitati, etc., et idcirco transit ad haeredes et successores in eadem re; indirecte ipsum privilegium reale redundat in personas.

Privilegia personalia sunt singulariter *personalia* si data personae physicae; *communiter personalia* si pro aliquo coetu aut conditione personarum, e. gr. patronis;

(1) Wernz, I, 197.

corporalia si pro persona morali, e. gr. pro schola, communitate, ordine religioso.

Realia dicuntur *localia* si data locis; *muneralia* si muneribus, officiis, dignitatibus; *proprie realia*, si rebus.

NOTA. — Ad dignoscendum utrum privilegium sit personale aut reale haec perpendi possunt: *Persona*, nam si physica, priv. est personale; si moralis, priv. est reale, cum persona moralis sit de se ipsa perpetua; — *Causa* quae potest esse ipsa persona privilegiata, et tunc privilegium est personale, aut eius dignitas, et tunc erit reale; — *Res* circa quam privilegium versatur, videndo an accomodetur potius tempori transitorio aut perpetuo; — et *Verba* uti patet.

In dubio privilegium favorabile censendum est *reale* et odiosum *personale* (1).

d) *Favorabile* est, vel *odiosum*, prout aliquid concedit sine gravamine vel praejudicio alterius vel legis; aut cum huiusmodi gravamine.

e) *Gratiosum*, vel *remunerativum*, prouti concessum gratis, sc. ex mera liberalitate concedentis, aut sine praevisis meritis privilegiati; vel intuitu meritorum, ad merita remuneranda, gratitudinis seu remunerationis ergo.

Huic divisioni adnumerare possumus privilegium *onerosum*, quod, ex justitia, datur intuitu oneris a privato assumpti vel assumendi ob bonum publicum. E. gr., principes olim vectigalia concedebant propter mutuam pecuniam reipublicae suppeditatam; vel jus exigendi tributum a transeuntibus propter erectum pontem, aut viam stratam aut refectam; et Ecclesia concedebat decimas propter servitium praestitum, e. gr. in sacris expeditionibus; et nunc quoque privilegia elargitur in Bulla Cruciatata soluta taxa in bonum publicum.

f) *Purum* aut *conventionale*, si sine pacto aut cum conventionem. (Cfr. ad hoc quaestionem de natura Concor-

(1) Suarez « De legibus », t. V, l. 8, p. 456...

datorum). Privilegia onerosa possunt esse conventionalia.

g) *Scriptum vel non scriptum*, si litteris obtentum, aut oretenus, vel per consuetudinem.

h) *Adquisitum primo et per se seu per directam concessionem*, si datur sine respectu ad privilegium prius alteri concessum, aut *adquisitum ad instar seu per communicationem*, si alicui datur eum in modum quo alteri fuit concessum: et hoc evenire potest *in forma aequae principali* seu *aequae principaliter*, si dein subsistit independentem a priori, eiusque vices non sequitur; aut *in forma minus principali* seu *minus principaliter seu accessorie*, seu *per simplicem extensionem*, si sequitur vices alterius, et crescit, minuit, perit, priore crescente, minuente, pereunte. In primo casu tot censentur privilegia, quot sunt personae quibus privilegium communicatum est; in altero unum est et unum remanet privilegium.

i) Addi possunt, et ex ipsa enunciatione intelliguntur, divisiones in: privilegium *concessum motu proprio*, vel *ad instantiam*; — *temporale vel perpetuum*; — *contra jus vel praeter jus*. « Facultates » quae conceduntur vel a S. Sede vel ab Episcopis, vel a Superioribus religiosis, accensentur privilegiis praeter jus (cfr. can. 66).

* * *

C. *Tridentinum* plura privilegia revocavit, praesertim in sess. XXIV, de ref. c. 11, quod hisce verbis incipit: « Quoniam privilegia, et exemptiones, quae variis titulis plerisque conceduntur, hodie perturbationem in Episcoporum jurisdictione excitare, et exemptis occasionem laxioris vitae praebere dignoscuntur; decernit sancta Synodus, etc... », atque in sess. XXV, de Regularibus et monialibus, c. 22, ubi legitur: « Haec omnia et singula in superioribus decretis contenta observari praecipit... non obstantibus eorum (sc. Regularium) omnium et singulo-

rum privilegiis sub quibuscumque verborum formulis conceptis, ac « mare magnum » nuncupatis.

Codex item fecit : plura privilegia revocavit, quae in suo Indice analytico-alphabetico distinctim videri est sub nomine « Privilegia ». Alia revocatio habetur in can. 613.

* * *

Titulus hoc modo dividitur :

- a) De acquisitione privilegiorum (can. 63-66) ;
- b) De interpretatione (can. 67 et 68) ;
- c) De usu et duratione (can. 69 et 70) ;
- d) De cessatione (can. 71-79).

Ad Can. 63.

De modo acquirendi privilegia agit can. 63 cum tribus sequentibus. In hoc canone *quatuor modi indicantur*.

In 1^a paragr. — Privilegia acquiruntur : 1) « *per directam concessionem competentis auctoritatis* » : directa dicitur concessio non solum si competens auctoritas hoc faciat *motu-proprio*, sed etiam si *ad instantiam* ; *per rescriptum* vel etiam *oraculo vivae vocis*, quo in casu valebit etiam pro foro externo, sed ad tramitem can. 79.

Competens auctoritas est quilibet potestatem legislativam habens, nam, uti vidimus, privilegium aliqualem rationem legis induit ; idcirco : *S. Pontifex* potest hoc agere *contra* et *praeter ius* mere ecclesiasticum generale, et contra quamcumque aliam legem a Conciliis aut ab Ordinariis latam : directe per se, aut per SS. Congregationes et Officia R. Curiae, aut per Delegatos ; *coeteri legislatores* contra et praeter jus a se conditum ; non vero contra jus universale, aut contra legem legislatoris superioris. Ita *Episcopus* privilegium contra leges C. plenarii aut provincialis dare non potest.

Diu disputatum est utrum legislatores inferiores privilegia concedere valeant *praeter jus commune*. Et videtur respondendum « affirmative »; ea ipsa ratione qua valet condere leges particulares *praeter jus commune*; quod enim est *praeter jus commune*, cum neque explicitè neque implicite in hoc jure praefiniatur, videtur cadere posse sub potestate legifera etiam superiorum inferiorum, pro personis et rebus sibi subiectis, attamen sine offensione juris communis.

Neque repugnat ut nonnulla privilegia propriis subditis data valeant etiam extra peculiare territorium: ita indulgentias ab Episcopo concessas lucrare possunt subditi extra dioecesim (c. 927).

Quoad subjectum privilegiorum adnotetur quidem quod legislator privilegia concedere potest non solum suis subditis, sed etiam extraneis, dummodo materia privilegii sit sub sua jurisdictione, ita tamen ut regulariter extra dioecesim privilegium effectum careat.

2. — « *Per communicationem* » seu participationem qua superior privilegia quae concessit uni personae sive physicae sive morali, aut uni dignitati aut officio, aliis personis, dignitatibus et officiis extendit; et, stante hac eius voluntate, habitis illis requisitis quae Superior exigit, huiusmodi privilegia *ipso facto* eis extenduntur.

Ante Codicem privilegia uni religioni exemptae concessa, praesertim mendicanti, (e. gr. indulta, jus petendi elemosynam, etc.), ex concessione facta a Iulio II, Leone X, Pio V et ab aliis RR. Pontificibus, aliis exemptis religionibus communicabantur *ipso facto*. Sed aliud disposuit de hoc novus Codex in can. 613, § 1, de quo in *nota* (1).

(1) *Ad communicationem privilegiorum* quod attinet, nunc valde praestat sensum can. 613, § 1 perspicere, qui statuit: « Quaelibet religio (sive *Ordo* sive *Congregatio*, ad normam can. 488) *illis tantum privilegiis gaudet* [istud *tantum* est dictio exceptiva, restrictiva, sc. includit expressum et reliqua excludit: ob id, verba accipiendi uti sonant, revocata seu abrogata videntur coetera privilegia, quibus forte gavisus est usque ad Codicem una-

Concessiones privilegiorum per communicationem in jure Piano-Benedictino hae statuuntur :

a) Privilegia, quibus gaudet Ordo regularis, nempe religionis in qua vota solemnia nuncupantur (can. 488, § 2), competunt quoque monialibus ejusdem Ordinis, quatenus eorum sint capaces » (can. 613, § 2).

b) Can. 713, § 1 in nota citatus : « Religiosi cum confraternitatibus piisve unionibus a se erectis possunt et debent communicare omnes et solas gratias spirituales, quae in facultatibus a Sede Apostolica receptis specificè et nominatim communicabiles declarentur, eaeque in actu erectionis manifestandae sunt singulis, servato praescripto can. 919 ». (Agit hic canon de novis indulgentiis ecclesiis regularium concessis, non pervulgandis inconsulto Ordinario loci).

c) Can. 722, § 1, pariter in nota citatus : « Per aggregationem [alicuius confraternitatis vel piae unionis ad archiconfraternitatem vel primariam unionem] communicantur omnes indulgentiae, privilegia et aliae gratiae spirituales communicabiles quae associationi aggreganti directe et nominatim a Sede Apostolica concessae fuerint vel in posterum concedantur, nisi aliud in indul-

quaeque religio]; *quae vel hoc in Codice continentur* » [nominatim, etsi generico modo, recensita, aut vi Codicis confirmata]; — *vel a Sede Apostolica directe eidem concessa fuerint*; [nempe eidem remanent privilegia directe acquisita; et coetera revocantur. Abrogatio iterum apparet et significatur per hanc particulam *directe*; et huc faciunt verba can. 4: « Privilegia.... quae ab Apostolica Sede ad haec usque tempora personis sive physicis sive moralibus concessa, in usu adhuc sunt *nec revocata*, integra manent, *nisi* huius Codicis canonibus *expresse revocentur* »]. — *Exclusa in posterum quolibet communicatione*: excluditur ergo hic modus privilegia acquirendi *pro religionibus*; remanent eis alii tres modi, sed non iste, exceptis casibus a Codice statutis et superius relatis. Attamen bene potest Summus Pontifex in futurum hoc concedere alicui religioni, vel pluribus, vel omnibus; et tunc servandus decernitur canon 64.

Hanc opinionem censensus tenendam, — usquedum, subauditur, Commissio pro interpretatione Codicis aliter dicat —; cum Blat, Biederlach, Ferreres, Bondini, Leitner, Santamaria, et alii, contra sententiam Vermeersch, Fanfani, Prümmer, Badii, Augustine, Noval, Cocchi, Creusen, et alios.

Illam theoretice tenemus, fatemur utique, non mordicus uti dicunt, sed simpliciter quia sensus verborum talis videtur, et quia cogitare nescimus quod in redactione canonis hanc obviam interpretationem consul-

to apostolico caveatur »).

d) Alia communicatio privilegiorum, quae accessoria dici potest, conceditur in Codice iis qui religiosis serviunt et apud ipsos degunt; cfr. can. 514 et 1221 § 3.

Jus vetus, in nota citatum, exemplum suppeditat de privilegio per communicationem. In c. 2, V, 7 in VI Inn. IV extendit ad Studium juris Romae privilegia aliorum Studiorum: «Cum de diversis mundi partibus multi confluant ad Sedem Apost. quasi matrem, nos ad communem tam ipsorum quam aliorum omnium commodum et profectum, paterna sollicitudine intendentes, ut sit eis mora huiusmodi fructuosa, providimus, quod ibidem de coetero regatur, et vigeat studium juris divini et humani, canonici videlicet et civilis. Unde volumus et statuimus, ut studentes in scholis ipsis penes Sedem eandem talibus privilegiis omnino libertatibus et immunitatibus gaudeant, quibus gaudent studentes in scholis ubi generale regitur studium, ac recipiant integre proventus suos ecclesiasticos sicut illi».

3. «*Etiam per legitimam consuetudinem*»; *legitima* a communitate quae sit capax legis saltem recipiendae inducta; cum aliis requisitis de quibus in can. 27 et 28; *consuetudo contra vel praeter jus commune vel particulare*.

tores et codificatores latuisse, supposito quod aliud voluissent, et si aliud voluerint, hanc dictionem servasse.

Ad praxim quod attinet: a) Ephemeris «Il Monitore Ecclesiastico» (1918, p. 366, in nota) scripsit: «Sappiamo che l'applicazione di tale canone 613 è sospesa finchè la S. C. dei Religiosi non avrà terminato il lavoro di revisione che sta compiendo sui privilegi delle varie Religioni e Istituti». — In hac revisione, statuta per decr. 26 Jun. 1918 latum a S. C. Religiosorum, etiam quaestio de privilegiis, singillatim et saltem ex parte, dirimi potest, (quamvis aliud sint *privilegia* et aliud *constitutiones*). b) Plura privilegia a Codice nunc dantur; alia, data occasione, confirmata fuerunt huic et illi religioni per documenta specialia; unde quo ad haec quaesita privilegia spectat nec amplius opus est instare modo originario per communicationem. (Argumenta hinc inde exponuntur a cl. Prof. Larraona, *Commentarium pro religiosis*, Jul.-Aug. 1922, pag. 205 et sqq., qui cum Vermeersch, Noval, etc., inclinatur in opinionem de non abrogatione privilegiorum).

Nostram sententiam tenendo, hunc proponimus *casum solvendum*. — Quid juris de privilegiis acquisitis *a singulis personis* per communicationem ante Pentecosten 1918: valentne dein? — Censemus quod *singulis personis*, quae privilegia per communicationem adeptae sint, suffragetur can. 4: agitur enim de jure quaesito non tollendo, nisi expresse hoc dicatur.

In jure veteri in nota citato pariter nobis dicitur privilegia procedere posse et ex directa concessione et ex legitima consuetudine: C. 8, C. IX, q. 3: Nicolaus I, c. a. 864, Archiepiscopo Bituricensi (Bourges): «Conquestus est Apostolatui nostro frater noster Sigedodus Archiepiscopus Narbonensis, quod clericos suos eo invito ad iudicium tuum venire compellas, et de rebus ad ecclesiam suam pertinentibus, eo inconsulto, quasi jure Patriarchatus tui disponas... Primates enim, vel Patriarchas nihil privilegii habere prae coeteris Episcopis, *nisi quantum ss. canones concedunt, et prisca consuetudo* illis antiquitus contulit, definimus: ita ut secundum Nicaenas regulas sua privilegia serventur Ecclesiis, praeterquam si Apostolica Sedes aliquam Ecclesiam, vel ipsius Rectorem quolibet speciali privilegio decreverit honorare».

In c. 9, X, I, 31, Inn. III eadem verba repetit Turonensi Archiepiscopo, iterum definiendo ad Patriarcham non spectare cognoscere de causis suorum Archiepiscoporum et Episcoporum, nisi vigore privilegii vel consuetudinis.

4. — « *Aut per praescriptionem* ». Est praescriptio «acquirendi et se liberandi modus» (can. 1508): uti praescriptione acquirere possumus *bona ac jura*, et nos *ab oneribus* liberare, ita possumus privilegia assequi *contra* aut *praeter jus*. Quae res sint obnoxiae praescriptioni, et quatenus sint ad praescribendum requisita, determinatur a can. 1509-1512; eruitur ex eis etiam personam incapacem inducendae consuetudinis praescribere posse. Modo peculiari adnotentur in can. 1509 quae non sunt obnoxiae praescriptioni; ibi, ad n. 2, inter haec recensentur «quae obtineri possunt ex solo privilegio apostolico»: non potest idcirco clericus ex praescriptione privilegium acquirere exercendi medicinam aut chirurgiam (cfr. can. 139, § 2); neque presbyter privilegium administrandi s. confirmationem (can. 782, § 2), aut privilegium altaris portatilis (can. 822, § 2); neque inferiores R. Pontifice privilegium committendi aliis facultatem indulgentias concedendi (can. 913, n. 1); dispensandi, praeter jus commune, ab impedimentis matrimonialibus... (can. 1040) etc.

Exemplum privilegii *per praescriptionem ex jure veteri*, datur a. c. 4, X, II, 26, ubi Alex. III Archiepiscopo Salernitano scribit: «De quarta decimae et oblationis defunctorum clericus ab impetitione Episcopi quadragenali praescriptione temporis se posse tueri videtur. Nisi forte, etc.». Heic dicitur quartam decimarum et funeralium praescribi contra Episcopum, si per 40 annos non solvatur. Nunc vero praescriptio requiritur tantum 30 annos, nisi agatur de bonis Apostolicae Sedis (can. 1511).

5. — Quintus modus addi potest quoad privilegia localia obtinenda, sc. *reviviscentia*, juxta can. 75.

Paragr. 2 dicit: «*Possessio centenaria vel immemorabilis inducit praesumptionem concessi privilegii*». Possessio, quando est centenaria vel immemorabilis (cfr. commentarium ad can. 5 et 27), secumfert praesumptionem concessi privilegii; *possessio* intelligitur sive usus alicuius rei, sive exercitium alicuius juris, sive libertas ab aliquo onere seu obligatione. Scimus *ex jure romano* et pariter *ex jure canonico*, *possessionem rei* aut *quasi-possessionem juris* distingui a *simplici detentione rei aut iuris*; dum enim *detentio* consistit in *simplici rei subjectione* aut *juris exercitio* (e. gr. si quis rem detineat aut ius exerceat nomine alieno); illa consistit in *subjectione et exercitio conjunctis cum animo* rem aut jus tanquam sua habendi, sive id fiat bona sive mala fide, sive juste (i. e. nec vi, nec clam, nec precario), sive injuste. (Cfr. Digestum XLI, tit. 2 *de acquirenda vel amittenda possessione*, et tit. 3 *de usurpationibus et usucapionibus*).

Possessori a jure succurritur *actionibus possessoriiis*, hoc modo: pro *possessione retinenda* succurritur *interdictis* «uti possidetis» et «utrubi»; et pro *recuperanda* possessione consulitur interdicto «unde vi»: contra arbitrium perturbatorem, non vero contra proprietarium seu contra habentem jus possessionis: et legitimus perturbator opponere potest possessorem habuisse a se possessionem *vi* vel *clam* vel *precario*; opponere sc. «*exceptionem vitiosae possessionis*» (1).

(1) Cfr. Massimi, II, p. 77.

In hoc canone, idcirco *a lege*, conceditur possessori, sive bonae, sive malae fidei, possessione centenaria sive immemorabili, *praesumptio concessi privilegii*: non est *praesumptio juris et de jure*, quae nec dari potest heic, ubi sermo est de possessione in genere, ac ideo etiam mala fide habita; nec agitur de praescriptione, qua requiritur semper bonam fidem (can. 1512), verum de possessione; — est *praesumptio juris*; et « qui habet juris praesumptionem, liberatur ab onere probandi, quod recidit in partem adversam; qua non probante, sententia ferri debet in favorem partis pro qua stat praesumptio »; ita can. 1827.

Concessi privilegii: intelligitur quodlibet privilegium, etiam *apostolicum*, nam, iterum dicimus, non agitur heic de praescriptione, cfr. can. 1509, § 2; sed de possessione. Eximitur ergo huiusmodi possessor et ab onere probandi, hac tamen lege ut praesumptio veritati cedat, si adversarius legitimus possessionem *vitiosam* comprobet.

Interpretatio et praxis. — Quaesitum est a Commissione Codicis: « Utrum Ordinarius, attenta immemorabili consuetudine, possit licentiam dare asservandi SS. Eucharistiam in curatis ecclesiis, quamvis non stricte paroecialibus, sed subsidiariis ». Et responsio (jam relata sub can. 30) fuit: « *Affirmative* » (Acta A. Sedis, 1924, p. 115). Verum est heic agi de privilegio pro quo fruendo necessarium est indultum apostolicum: attamen immemorabilis possessio seu consuetudo, cum in casu a nemine turbetur, inducit praesumptionem concessi privilegii.

Ad Can. 64.

Praesens canon respondet quaesito: *quaenam sint privilegia concessa per communicationem*.

Novimus ex *Praenotandis* quid sit communicatio

privilegiorum *in forma aequae principali et in forma accessoria*. Heic sermo est de omnibus, seu de utraque forma, et sensus canonis hic est : *Per communicationem tantum ea privilegia impertiuntur, quae « concessa fuerant sequentibus formalitatibus primo privilegiario »*, illi sc. unde pro communicatione emanant :

a) « *directe* », sc. primo modo in canone praecedenti considerato ; nempe non per communicationem, sed per actum principis. Ita provisum fuit, ne indefinita fieret privilegiorum communicatio ;

b) « *perpetuo* », ad instar legum, nempe sine temporis limitatione ;

c) « *sine speciali limitatione ad certum locum* », e. gr. ad ecclesiam particularem ; « *aut rem* », e. gr. ad determinatam imaginem B. Virginis aut alicuius Sancti ; « *aut personam* », physicam seu moralem, e. gr. ob personalia merita erga opera pia, etc. In omnibus enim his casibus de re *peculiari*, de motivo *singulari* agitur, cui deest ratio extensionis seu communicationis ad alios, seu ad alia, quae omnino extranea remanent.

d) « *Habita etiam ratione capacitatis subiecti, cui fit communicatio* » ; nimirum talia sint privilegia, ut aptari possint cum natura et statu subiecti cui fit communicatio : e. gr. moniales incapaces sunt privilegiorum quae exerceri nequeunt sine ecclesiastica jurisdictione ; pariter Cappuccini et alii nequeunt adipisci privilegia quae supponunt capacitatem acquirendi bona.

Tenorem rescripti rite perpendere praestat, ut videatur de hisce omnibus.

De nova prohibitionem facta a can. 613, § 1, relate ad privilegia religionibus concessa, diximus ad canonem superiorem.

Pariter ibidem retulimus can. 722, § 1, qui in nota heic citatur, de aggregatione confraternitatum vel piarum unionum ad archiconfraternitatem vel piam unionem primariam.

Ad Can. 65.

Quaenam est *stabilitas* et *natura* privilegiorum per communicationem quaesitorum? Respondet can. 65, qui, cum communicatio duplici forma contingat, bifariam dividitur.

a) « *Cum privilegia acquiruntur per communicationem in forma accessoria, augentur, imminuuntur, amittuntur ipso facto, si forte augeantur, imminuantur vel cessent in principali privilegiario* ».

Ex documento patebit utrum agatur *de forma accessoria*: tunc privilegium unum est, et illud unum participant ii quibus communicatur; cum unum sit, illo aucto, aut imminuto, aut amisso in principali privilegiario, ipso facto dictum privilegium auget, imminuitur, amittitur in aliis, qui ex illo et unico fonte hauriunt: « Accessorium naturam sequi congruit principalis ». (Reg. J. 42 in VI).

b) « *Secus si acquirantur per communicationem in forma aeque principali* ». Hoc in casu non unum censetur esse privilegium, sed tot, quot personae quibus communicatur: unum idcirco independens fit ab altero et a coeteris omnibus: et semel acquisita subsistunt tamquam si obtenta essent per directam concessionem.

Citat nota responsionem datam a S. C. de Indulgentiis d. 31 Jan. 1893 (Cfr. Acta S. Sedis, XXV, 508): Quaesitum fuit (ad XVII): «Utrum tuta sit opinio, quae docet: Indulgentiis pro Ordine communicante per revocationem Pontificiam sublatis, coeteri quibus illae per communicationem factae sunt propriae, iis frui nihilominus pergant, nisi revocatio expresse etiam ad eos dirigatur?» Resp.: «Negative, imo falsa».

Ad Can. 66.

In hoc canone agitur *de privilegiis praeter jus*, quae « facultates habituales » audiunt, et dantur habentibus ecclesiasticam jurisdictionem.

Facultas est « potestas quam alicui Superior Ecclesiasticus concedit, aliquid *faciendi*, quod per se ad ipsum Superiorem pertinet, vel lege ipsius Superioris prohibitum est ».

Non agitur heic de potestate data *ad actum* tantum, nam haec privilegii nomine non venit, sed *gratiae*, aut *indulti*, aut *dispensationis*; (et tunc relate ad executionem ab alio faciendam quam ab executore in rescripto indicato, cfr. can. 57, 58, 61); *habitualis* e contra debet esse, quae dicitur etiam *generalis*, sc. concessa vel in perpetuum, vel ad praefinitum tempus sine limitatione casuum, vel ad certum numerum casuum.

Huiusmodi facultas habitualis respicit actus jurisdictionales pro foro externo aut pro interno sive sacramentali sive conscientiae, (e. gr. dispensandi super votis, praeceptis Ecclesiae, irregularitatibus, impedimentis matrimonialibus; absolvendi a censuris, a peccatis; sive elargiendi gratias vel licentias ad indulgentiam lucrandam, libros prohibitos legendos, carnes vescendas, Missam binandam, alienanda bona ecclesiastica, etc.).

Facultates concedunt S. Sedes, Episcopi, Superiores religiosi, et concedi possunt tum Ordinariis, tum simplicibus sacerdotibus. Ita Episcopi solent aliquando concedere facultates habituales vicariis foraneis seu decanis.

— *Paragr. 1^a.* — « *Facultates habituales quae conceduntur vel in perpetuum vel in praefinitum tempus aut ad certum numerum casuum, accensentur privilegiis praeter jus* ».

Juxta quae praemisimus, sermo est de facultatibus *habitualibus* seu *generalibus*, actus sive jurisdictionis sive ordinis, sive administrationis spiritualium resipientibus: istae dari possunt triplici modo:

1) vel *in perpetuum*, et ita constituunt verum privilegium (cfr. can. 70);

2) vel *ad praefinitum tempus*, e. gr. ad biennium, ad triennium, ad quinquennium, ad septennium, ad decennium; generatim enim juxta has periodos dantur a RR. SS. Congregationibus et Officiis;

3) aut *ad certum numerum casuum*, e. gr. dispensandi ab impedimento mixtae religionis pro 25 vel 50 casibus.

Huiusmodi facultates habituales per se privilegia non sunt; sed *accensentur*, sc. adnumerantur, et quidem ex vi legali huius canonis, *privilegiis praeter jus*, ac ideo reguntur iisdem canonibus ac haec privilegia.

Satis notae sunt « Facultates quinquennales » quae sub diversa *formula* pro diversitate regionum conceduntur Ordinariis a S. Congregatione Consistoriali, singulis quinquenniis supputandis ab anno 1911 juxta normam traditam in Can. 340 Codicis. (Cfr. « Motu-proprio » Pii PP. XI d. 20 Aprilis 1923 in *Actis Ap. Sedis*, XV seu a. 1923, pag. 193). Huiusmodi facultates — *habituales* (can. 66) et simul *extraordinariae* (can. 199) — cum procedant a Principe seu ab Ap. Sede, subdelegari possunt (can. 199, § 2), nisi subdelegatio sit prohibita; et in iisdem *formulis* significatur quando vetita est subdelegatio. Ita, quod attinet ad facultates matrimoniales ibi concessas, permittitur subdelegatio « idoneis ecclesiasticis personis », excepta facultate sanandi in radice a S. Officio concessa pro sua competentia, quae subdelegari statuitur « parochis tantummodo ».

— *Paragr. 2^a*. — « *Nisi in earum concessione electa fuerit industria personae aut aliud expresse cautum sit* »: ex tenore documenti hoc apparebit, uti si dicatur:

« per te ipsum », aut « personaliter », aut « de tua ipsa industria et discretionem vel prudentia »; — *industria personae* eligitur propter speciales eius qualitates, scientiae, peritiae, prudentiae, etc.; et *aliud expresse cavetur* per aliquam clausulam aut explicitam expressionem. Ergo, hisce factis exceptionibus, « *facultates habituales, Episcopo aliisque de quibus in can. 198, § 1 ab Apostolica Sede concessae sunt, etiamsi eas exsequi coeperit* » : resolutum hoc jure per mortem aut cessationem ab officio, quando facultates habituales concessae fuerunt *Episcopo* (ergo sive Episcopo « Anagnino », sive « Eduardo Archiepiscopo Dublinensi »), sive aliis de quibus in can. 198, § 1 qui determinat quinam veniat nomine *Ordinarii*; illae, si concessae a S. Sede, non cessant, etiamsi *Episcopus* aut alius de iis memoratis in can. 198, § 1 exequi coeperit nonnullos actus, seu eis uti; « *sed transeunt ad Ordinarios qui ipsi in regimine succedunt* » : illo modo ergo concessae, nisi contrarium certo constet, censendae sunt *reales*, non personales, ubi nomen dignitatis praevalere debet nomini personali; hinc ad Ordinarios successores transeunt, et obtinet heic citata Reg. J. 46 in VI: « Is qui in jus succedit alterius, eo jure, quo ille, uti debet ».

Non debet idcirco Episcopus noviter electus iterum eas facultates petere, quasi cessaverint facultates praedecessoris, sed stare pro renovatione huiusmodi facultatum tenori rescripti a suo praedecessore obtenti. Aliud est de facultatibus quae dantur « durante munere » e. gr. Nuntiis et Delegatis Apostolicis: S. Sedes huiusmodi facultates dare solet « ad personam et durante munere », proinde non transeunt ad successores.

Addit § 2: « *Item concessae Episcopo competunt quoque Vicario Generali* » : nullum ergo ad hoc requiritur mandatum.

Decreta quae in nota citantur hoc legis praescriptum illustrent:

a) Litterae encycl. S. Officii d. 20 Februarii 1888 dicit, ad n. 3, Vicarium Capitularem seu Administratorem posse exequi *dispensationes matrimoniales* quae remissae fuerant Episcopo aut eius Vicario Generali, aut Officiali, sive hi exequi coeperint, sive minus; et pariter Episcopus successor, aut eius Vicarius Generalis aut eius Officialis.

b) Decretum S. Officii d. 24 Nov. 1897 statuit «*facultates omnes* speciales habitualiter a S. Sede Episcopis aliorumque locorum Ordinariis concessas... ad successores Ordinarios transire».

c) Coetera decreta citata videri possunt in Collectanea de Propaganda Fide; in postremo decreto, sc. d. 5 Septem. 1900, declaratur facultates nominatim Episcopo concessas intelligendas esse datas ad normam decreti eiusdem S. C. S. Officii diei 20 Apr. 1895, nempe facultates habituales diriguntur et censentur datae Ordinariis locorum, quo nomine veniunt Episcopi, Administratores, Vicarii Generales, Vicarii Capitulares, etc.

d) Doctrinae huius canonis congruit praescriptum can. 368, § 2: «*Nisi aliud expresse cautum fuerit, Vicarius Generalis exsequi potest rescripta apostolica quae Episcopo vel praecedenti Rectori dioecesis remissa sint, ac generatim ad ipsum quoque pertinent facultates habituales Ordinario loci a S. Sede concessae, ad normam can. 66*»; et demum canonis 435, § 2: «*...Capitulum et postea Vicarius Capitularis omnia possunt quae enumerata sunt can. 368, § 2...*».

Paragr. 3. — «Concessa facultas secumfert alias quoque potestates quae ad illius usum sunt necessariae».

Reg. J. 35^a in VI jam statuerat: «*Plus semper in se continet quod est minus*»; — Et 42^a: «*Accessorium naturam sequi congruit principalis*»; — 53^a: «*Cui licet quod est plus, licet utique quod est minus*»; — 80^a: «*In toto partem non est dubium contineri*». Hae regulae in nota citantur.

Nunc vero ob hanc legislatoris expressam voluntatem de hoc dubitare minime licet. Et res confirmatur a can. 200, § 1: «*... Cui delegata potestas est, ea quoque intelliguntur concessa, sine quibus eadem exerceri non posset*».

Necessariae potestates ad usum intelligi debent pro usu valido et licito, servatis tamen servandis, et dummo-

do comprehendantur in jurisdictione illius qui facultatem concessit.

« *Quare in facultate dispensandi includitur etiam potestas absolvendi a poenis ecclesiasticis, si quae forte obstant* »; hae poenae sunt generatim censurae reservatae, cognitae aut minus, et dicitur revera: *si quae obstant*. Attamen cum hac limitatione: « *Sed ad effectum dumtaxat dispensationis concedendae* ».

Pro praxi referri potest citatum rescriptum S. Poenitentiariae, d. 2 Jul. 1891: «Utrum casu quo nullam praevidet Ordinarius censuram ab oratoribus fuisse contractam, debet nihilominus Ordinarius, qui dispensationem matrimonialem vi alicuius indulti concedit, clausulam absolutionis ad cautelam praemittere, quam S. Poenitentiaria et Apostolica Dataria praemittere consueverunt. — R. Absolutio a censuris, in casu de quo agitur, laudabiliter praemittitur».

Si praemissa non fuerit, quia uti certum habebatur nullam censuram adesse, et dein constet eam adfuisse, Ordinarius debet absolutionem dein dare (can. 59, § 1).

Ad Can. 67.

Can. 67 et 68 agunt *de interpretatione privilegiorum*; can. 67 *quando verba dubiam significationem non praesferunt*. Hic canon de privilegiis affinitatem habet cum canone 49 de rescriptis; ipsique aptari possunt quae illic disponuntur.

« *Privilegium* » sive contra, sive praeter jus; « *ex ipsius tenore existimandum est* »: verba et clausulae perpendenda sunt, sc. pars dispositiva; et si agitur de privilegio acquisito per consuetudinem vel praescriptionem, in interpretatione facienda normae de consuetudine vel praescriptione adamussim applicandae sunt.

« *Nec licet illud extendere aut restringere* »; adhibenda est ergo interpretatio *declarativa* tantum.

In jure veteri, in nota citato, generatim exempla seu facti-species exponuntur, quae passim in *Corpore Juris Canonici* consuli possunt:

Citatae Regulae Juris praesertim ad postrema verba canonis se referunt: 28^a: «Quae a jure communi exorbitant [et ita est de privilegiis], nequaquam ad consequentiam sunt trahenda»; — 74^a: «Quod alicui gratiose conceditur, trahi non debet aliis in exemplum».

Quae Alexander III Episcopo Ambianensi (Amiens) a. 1179 scribebat (c. 7, X, V, 33) plene quadrant cum canone: «Porro quamvis Templarii et Hospitalarii multa sint libertatis praerogativa donati, non dubitamus quin aliam libertatem habeant in locis, in quibus antequam pervenissent ad eos, fuerant habitatores, *quod totum ex inspectione privilegiorum suorum plenius advertere potes, et secundum quod inveneris, ita observes. Sic enim eos volumus privilegiorum suorum servare tenorem, quod eorum metas transgredi minime videantur.*

Ad Can. 68.

Qualis interpretatio, *cum dubia sint verba* in privilegio? Parallelus est hic canon canoni 50, quem expresse memorat.

1. — « *In dubio privilegia interpretanda sunt ad normam can. 50* ». Quando dubium *positivum* habetur de tenore rescripti, et nescitur quaenam fuerit mens auctoris, nescitur, e. gr. de personis, de casibus, ad quos privilegium extenditur, normae tenendae in can. 50 traduntur. Si agitur de privilegiis « quae jura aliis quaesita laedunt, vel adversantur legi in commodum privatorum, vel denique impetrata fuerunt ad beneficii ecclesiastici assecutionem, strictam interpretationem recipiunt »; nam in hisce casibus *aliquid odiosi* et a *jure exorbitantis* habetur, et illae Regulae obtinent quae in nota citantur:

Reg. 15^a: «Odia restringi convenit»; — Reg. 30^a: «In obscuris minimum est sequendum»; — Reg. 48^a: «Locupletari non debet aliquis cum alterius injuria vel jactura».

Hisce exceptis casibus, lata debet esse interpretatio : « *coetera omnia lata* » (can. 50). Et huic normae conformiter in *Corpore juris* invenimus, e. gr. c. 16, X, V, 40 in quo edicitur « Beneficia Principum sunt interpretanda largissime ».

2. — Et canon proseguitur : « *Sed ea semper adhibenda interpretatio, ut privilegio aucti aliquam ex indulgentia concedentis videantur gratiam consecuti* ».

Item, iisdem verbis, **in jure veteri**: a) in c. 30, X, V, 33 Honorius III: «In iis quae ad cultum divinum facere dignoscuntur, *non maligna, sed benigna* esset potius interpretatio facienda. Unde mirari compellimur, quod cum Fratribus Praedicatoribus et Minoribus duximus indulgendum, ut ubicumque fuerint, sine paroecialis juris praejudicio cum altari valeant viatico celebrare: quidam nimis stricte interpretando indulgentiam nostram nituntur asserere, quod per eam praedicti Fratres praeter Praelatorum assensum facere hoc non possint: propter quod eos celebrare juxta indulgentiam Apostolicam non permittunt. Cum autem eis nihil conferret memorata indulgentia, sine qua id Praelatis annuentibus liceret eisdem: Fraternitati tuae mandamus, quatenus interpretatione huiusmodi reprobata, dum tamen ab aliis quae jure paroeciali proveniunt, prorsus abstineant, datam eis sic licentiam celebrandi auctoritate nostra non differas publicare, ita quod dicti Fratres *aliquam ex indulgentia nostra videantur in hoc gratiam consecuti*. Quae ipsa postrema verba in can. 68 sunt translata.

b) In cap. «Si Papa» 10, V, 7 in VI, Bon. VIII rationem dat, dicendo: «Verba aliquid operari debent» per dictiones, quibus praerogativa et gratiae speciales conceduntur.

Quando ergo dubia habentur, interpretatio ad praxim deducenda talis sit, ut « privilegio aucti aliquam ex indulgentia concedentis videantur gratiam consecuti », nempe privilegium, aut dispensationem, aut gratiam quamcumque: nam hoc animo intendit ac voluit Princeps aliquid dare.

Ad Can. 69.

De usu privilegiorum agit hic canon, qui ita sonat : « Nemo cogitur uti privilegio in sui dumtaxat favorem concesso, nisi alio ex capite exurgat obligatio ».

1. — *Nemo*, sc. nulla persona, sive physica, sive moralis, — *cogitur*, i. e. obligatione tenetur; — *uti privilegio*, videretur prima fronte quod, sicut usus privilegii existimatur tanquam eius tacita acceptatio, item non usus censendus esset uti tacita renunciatio.

Verum disponit can. 72, § 1 huiusmodi non usus valorem renuntiationis tantum habet si, qua renuntiatio, acceptetur a competente Superiore. Idcirco si non usus reapse non sit tacita renuntiatio; ac simul si haec renuntiatio a Superiore non acceptetur, remanet privilegium; potest quilibet non uti « *privilegio in sui dumtaxat favorem concesso* », sive hoc privilegium sit personale, sive sit reale aut mixtum, dummodo concessum tantum in favorem privilegiarii. Non ergo est heic sermo de privilegiis concessis in favorem privilegiarii et aliorum simul, aut directe in favorem alicuius rei, loci, officii, dignitatis et indirecte in favorem personarum: talia essent privilegia quae ex mente legislatoris in alios redundare debent, uti subditos, uti communitatem, cuius privilegiarius sit membrum.

2. — *Ratio datur a jure veteri* citato: a) Reg. J. 61. in VI: « Quod ob gratiam alicuius conceditur non est in eius dispendium retorquendum »; — b) c. 6, X, V, 33: « ... Liberum est unicuique suo juri renunciare »; sed heic *renunciare* intelligi debet non sensu juridico, seu can. 72, sc. non absolute et pro semper, sed temporanee, ad tempus, usum privilegii differendo. Unde illud facit: « Quod differtur non aufertur ».

Cum enim in casu agatur de privilegio quod unice privilegiarii interest, et non aliorum, liberum ei esse debet privilegio non uti, si, ex circumstantiis aut etiam ex sua privata opinione, ipsemet judicet privilegium proficuum sibi non fore.

3. — Indirecte vero fluit ex hoc canone, et praesertim ex illo adverbio *dumtaxat*, privatum privilegiarium teneri ad usum privilegii, quod concessum fuerit in bonum coetus, in favorem communitatis, aut rei et loci.

4. — Explicit canon : « *Nisi alio ex capite exsurgat obligatio* »; si vinculum morale aliunde exurgit, sc. ex alia lege, cui parere datum sit per usum privilegii, tunc, cum teneamur lege, ac eius observantia possibilis nobis privilegiariis sit solum per usum privilegii, tenemur privilegio uti.

Ita si quis fruitur oratorio privato, et non valet domo egredi diebus festis, tenetur uti suo privilegio : intelligitur nisi alia obstent, e. gr. nisi excusent incommoda, uti defectus sacerdotis, expensae gravi cum dispendio seu incommodo sustinendae, etc.

Etiam ex charitate et ex bono publico exurgere potest obligatio : ita si peccator in gravi necessitate constituto a te, habente potestatem absolvendi a reservatis, absolutionem petat.

Ad Can. 70.

De duratione seu stabilitate privilegiorum.

1. — « *Privilegium, nisi aliud constet, censendum est perpetuum* ». Quodcumque privilegium habendum est *ad instar legis*, idcirco sine limitatione temporis, nisi aliud constet ex tenore ipsius privilegii, e. gr. si datum fuerit ad determinatam periodum, ad statutum casuum numerum, ad instar simplicis gratiae, per modum provisionis temporaneae, et sic porro.

2. — **Jus vetus** a) Reg. J. 16^a in VI: « Decet concessum a principe beneficium esse mansurum ».

b). In c. 22, X, V, 33, Inn. III cuidam Archiepiscopo Legato Apostolico: «...Quaesivisti utrum Monachi Omnium Sanctorum privilegium Praedecessoris tui, super episcopalibus decimis retinendis indultum extendere valeant ad possessiones acquisitas, et postmodum acquirendas? Super quo tale damus responsum, quod si decimarum illarum remissio facta extitit secundum canonicas sanctiones, Praedecessor tuus indefinite decimas Episcopales monasterio remittendo (*cum nihil exceperit, et potuerit exceperisse*, ac in beneficiis plenissima sit interpretatio adhibenda, *nec debeat una eademque substantia diverso jure censi*) intellexisse videtur, *non solum de decimis possessionum illius temporis, sed futuri*.

Ad Can. 71.

Nunc octo canones habentur *de cessatione privilegiorum* pertractantes; iste *de cessatione per revocationem*.

1. — **Ex jure veteri** — Prima Regula Juris Gregorii IX (c. 1, X, V, 41) basim praebet huic canoni: « Omnis res, per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvitur ». A voluntate Principis dantur privilegia, et per eam subsistunt: per ipsam idcirco adimi seu revocari possunt.

Item citatum c. 5, I, 3 in VI: « Si gratiose tibi a R. Pontifice concedatur, ut beneficia quae tempore tuae promotionis obtinebas, posses *usque ad suae voluntatis beneplacitum retinere*: huiusmodi gratia per eius obitum, per quem ipsius beneplacitum omnino extinguitur, eo ipso expirat. Secus autem *si usque ad Ap. Sedis beneplacitum* gratia concedatur praedicta; tunc enim, quia Sedes ipsa non moritur, durabit perpetuo: nisi a successore fuerit revocata... ».

Si absque justa causa fieret revocatio, utique *valide* procederet Princeps, *non tamen rationabiliter*. Imo si

agitur de privilegiis onerosis et remuneratoriis, cum haec quodammodo pacto consistant, proportionata causa induci debet Princeps ad revocationem, e. gr. publica necessitas, et alia observare quae sunt de jure.

2. — Statuit ideo canon : « *Per legem generalem revocantur privilegia in hoc Codice contenta* ». Privilegia quae in Codice continentur sunt generalia, sc. *ad instar legum generalium* (et quae ibi non continentur, jam revocata sunt) : ut ergo illa auferantur, opus est novam *legem generalem* condere ac promulgare, quae dein in Codice est inserenda, ad normam motu-proprio *Cum juris canonici* d. 15 Sept. 1917. Aliis verbis, illa privilegia sunt pars vigentis legislationis, et contrariam legem generalem exigunt ad suam revocationem ; quae lex, si condatur, sufficit per se, nec indiget ulla clausula derogatoria (cfr. can. 22).

3. — « *Ad coetera quod attinet, servetur praescriptum can. 60* ». Coetera, quae sc. extra Codicem sunt, lege particulari concessa, vel rescripto ; ab ipso Codice plura indignantur in can. 4, et in can. 613 pro religiosis.

Si alia per consuetudinem fuerunt quaesita, reguntur normis consuetudinis ; si per praescriptionem, per contrariam praescriptionem cessant ; et si Princeps velit ea revocare, revocatio nominatim fieri debet.

Can. 60 de rescriptorum revocatione adamussim heic aptatur. Unde : § 1, *Privilegium* « per peculiarem Superioris actum revocatum [nimirum expresse], perdurat usquedum revocatio ei, qui illud obtinuit, significetur » ; et modo authentico est significandum. — § 2, « *Per legem contrariam nulla privilegia revocantur [intelligitur : per legem generalem, aut etiam pro aliquo territorio lata et simul contrariam], nisi aliud [sc. revocatio] in ipsa lege caveatur, aut lex lata sit a Superiore ipsius rescribentis* ». Aliis verbis : Privilegia particularia revocantur : 1) per actum peculiarem revocatorium sive concedentis, sive eius Superioris : et hic actus effectum ha-

bebit tantum a momento quo privilegiario significatur; 2) per legem contrariam cum clausula derogatoria, latam ab eo qui privilegium concessit, e. gr. « non obstantibus privilegiis quibuscumque »; haec tamen clausula retinetur inefficax ad abroganda privilegia quae *specialem mentionem* requirant); — 3) per legem contrariam sine clausula derogatoria, latam a Superiore privilegium concedentis; sine clausula derogatoria in hoc ultimo casu; nam ex una Parte Superior concedentis non tenetur scire particularia privilegia, et hinc potest de eis nullam facere mentionem; ex alio vero inferior legislator nihil potest contra iussa Superioris.

Ad Can. 72.

De cessatione privilegiorum *per renuntiationem* agit can. 72 in quatuor paragraphos dispertitus.

Paragr. 1. — « *Privilegia cessant per renuntiationem a competente Superiore acceptatam* ». Haec est norma generalis. Privatorum est privilegiis uti, non pro lubito de iis disponere; idcirco cessant, utique, *per renuntiationem*, aliquo modo expressam sive scripto sive viva voce; sed necessaria est huius renuntiationis *acceptatio* — expressa aut tacita, aut praesumptiva —, competentis Superioris, illius nempe qui potest privilegium dare et revocare, vel eius delegati.

Quaerere heic possumus circa ipsam acceptationem privilegii concessi, seu *gratiae factae* (non ergo loquimur de beneficio oneroso vel remuneratorio): requiritur ne haec acceptatio ad validitatem privilegii?

Censemus respondendum: *Negative*. Revera privilegium est jus in favorem alicuius a Principe constitutum: atqui Princeps potest hoc agere independentem ab aliorum voluntate.

Verum est privilegium esse beneficium, et « beneficium invito non dari ». Ast, quamvis circa hoc princi-

pium valde disputent Doctores, non est dicendum privilegium ita non dari, ut nihil videatur dari, usque ad acceptationem.

Can. 37 statuit rescriptum impetrari posse pro alio etiam praeter eius assensum; potest utique iste rescripto non uti; sed rescriptum valet ante eius acceptationem, nisi aliud ex appositis clausulis appareat. Quae norma rite aptatur naturae privilegii. Regulariter privilegia effectum sortiuntur post receptionem epistolae ad hoc latae.

Paragr. 2. — « Privilegio in sui tantum favorem constituto quaevis persona privata renunciare potest ». « Privilegio in sui dumtaxat favorem concessio » (quid sit vidimus in can. 69) renunciare potest, sive expresse sive tacite (cfr. can. 76) *quaevis persona privata*. Audiamus ad hoc can. 99: « In Ecclesia praeter personas *physicas*, sunt etiam *personae morales*, publica auctoritate constitutae, [in Ecclesia semper personae morales constituuntur auctoritate publica, et minime per solam voluntatem privorum; cfr. *Maroto*, num. 460] — quae distinguuntur in personas morales collegiales et non collegiales, ut ecclesia, seminaria, beneficia, etc. ».

In canone 72 non de hisce est sermo, sed de persona privata, quae publicae opponitur. Ait Ulpianus (fr. 1, § 2, D, I, 1) « *Publicum* jus est quod ad statum rei Romanae spectat: *privatum*, quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim ». Hunc conceptum aptando, dicere debemus *publicas* esse personas, sive *physicas* sive *morales*, quae aliqualem jurisdictionem exercent, a R. Pontifice usque ad confessarium et quidem ad ecclesiae rectorem; coeteras *privatas*.

Jus vetus, in nota citatum (c. 23, X, III, 31): «...Quilibet renunciare valet ei quod pro se noscitur introductum».

Sed — rite animadvertatur — statutum paragraphi secundae nihil tollit praescripto paragraphi primae huius 72 canonis.

Paragr. 3. — « Concesso alicui communitati, dignitati, locove renunciare privatis personis non licet ».

Cum agitur de privilegio concesso *communitati*, sive sit persona moralis collegialis, sive non; (de *communitate* cfr. quae ad can. 26 dicta fuere); *dignitati*, e. gr. dignitati Cardinalitiae, Episcopali, aut etiam dignitati capitulari; *locove*, uti est aliqua ecclesia, seminarium; — *privatis personis*, quae ad illam communitatem pertinere possint; aut ea dignitate exornentur, aut illum locum administrent; — *renunciare non licet*, et in casu istud *non licet* significat: non possunt licite, neque valide, cum nullum jus ad hoc habeant: nam quod *publice concessum* fuit tantum a persona publica potest renunciari, quae curam habeat de illa communitate seu coetu; aut ab universa communitate seu coetu, accedente vero semper Principis consensu.

Jus vetus citatum hoc explanat:

a) C. 12, X, II, 2: Inn. III Archiepiscopo Pisano: «Asse-ruisti te usque ad haec tempora renuisse, quod licitum sit clerico renunciare saltem in temporalibus causis juri suo, et sibi laicum judicem constituere, praesertim ubi adversarii voluntas accedit: ac temere juramentum super hoc interpositum respondisti: *immemor constitutionis, qua cavetur pacto privatorum juri publico minime derogari*..... Manifeste patet, quod non solum in-viti, sed etiam voluntarii pacisci non possunt, ut saecularia judicia subeant, cum non sit beneficium hoc personale, cui renunciari valeat, sed potius toti Collegio Ecclesiastico sit publice indultum: cui privatorum pacto derogari non potest. Nec juramentum licite servari potuit, quod contra canonica statuta illicitis pactionibus informatur».

b) Iterum legi potest c. 36, X, V, 39, ubi Inn. III Archiepiscopo Bracharensi: «Contingit interdum in partibus tuis, et de consuetudine regionis habetur, sicut tua nobis fraternitas intimavit, quod clerici, si quem offendant, et satisfacere velint offenso, secundum morem patriae, quem inter se laici iam obser-

vant, corpora sua sponte supponunt XXX vel XL seu pluribus aut paucioribus percussionibus fustium, quas frequenter non coacti suscipiunt, sed volentes, non solum de aliorum clericorum manibus, sed etiam laicorum. Unde nos humiliter consulebas utrum huiusmodi percussores in canonem incidant sententiae promulgatae. Nos autem fraternitati tuae super hoc taliter respondemus, quod huiusmodi manus iniectio, etsi non violenta, tamen iniuriosa videtur, quum ille canon non tam in favorem clerici ordinati, quam in favorem ordinis clericalis fuerit promulgatus.... Si quis autem clericus post prohibitionem huiusmodi sponte se subiecerit [tali poenae, vel laicis in eum talem poenam iniecerit,] excommunicetur *uterque*, proviso, ut clericus iniuriam passo sine iniuria clericali satisfaciat competenter, quatenus inter eos pax valeat rationabiliter reformari.

Paragr. 4. — « Nec ipsi communitati seu coetui integrum est renunciare privilegio sibi dato per modum legis, vel si renuntiatio cedat in Ecclesiae aliorumve praejudicium ».

Potest *communitas* seu *coetus*, (quando sc. coetus statutis regatur, uti coetus religiosorum, parochorum, etc.) renunciare expresse vel tacite privilegio sibi dato; si persona *moralis* renuntiationem agat ad normam can. 101, qui modum legalem actuum personarum moralium decernit; si *non moralis* ad normam aliorum actuum communitatis seu coetus, prae mente habita Reg. J. 56^a in VI: « In re communi, potior est conditio prohibentis ». Sed nec ipsa communitas seu coetus renunciare potest:

1) Si datum fuit « *per modum legis* », nempe rite promulgatum et obligans eos quibus datum fuit, e. gr. privilegium fori (can. 120 et 123): dare enim leges in Ecclesia pendet unice a voluntate Principis, et nec datur populo jus acceptationis, ac ideo neque renuntiationis.

2) « *Vel si renuntiatio cedat in Ecclesiae aliorumve praejudicium* »: in *praejudicium*, sc. in damnum spirituale vel temporale; *Ecclesiae*, sive universalis, sive particularis, uti est dioecesis; *aliorumve*, i. e. aliarum personarum, quae esse possunt physicae vel morales, publi-

cae vel privatae : bonum Ecclesiae debet praevalere, neque extraneis inferendum est gravamen.

Ad Can. 73.

De cessatione privilegiorum, resolutio jure concedentis.

1. — « *Resolutio jure concedentis, privilegia non extinguuntur* ». — Resolutio quoquo modo hoc jure, seu auctoritate relate ad subjectum ; — *privilegia* quaelibet, ex eius concessione habita ; *non extinguuntur*, vim suam juridicam retinent ; etiamsi data fuerint ad praefinitum tempus.

2. — « *Nisi data fuerint cum clausula « ad beneplacitum nostrum », vel alia aequipollenti* ».

Ratio huius canonis pendet a natura privilegiorum, quae per se sunt perpetua (can. 70) ; attamen, cum pendeanť omnino a voluntate concedentis, si ipse *fines statuat* privilegio, hi fines sunt servandi : ultra hos fines enim, citra voluntatem Principis ageretur. De hac voluntate per clausulam « ad beneplacitum nostrum », vel aliam quoad sensum aequipollentem, constare debet. Haec clausula per ipsam resolutionem juris concedentis fines recipit ; nam dein concedens hanc voluntatem seu beneplacitum habere non valet.

3. — Praesens canon nexum habet cum can. 61, ubi lex datur de cessatione rescriptorum per vacationem sedis : illic etiam statuitur rescripta non perimi, « nisi aliud ex additis clausulis appareat [et in hoc can. 73 indignantur clausulae pro privilegiis], aut rescriptum contineat potestatem alicui factam concedendi gratiam peculiaribus personis in eodem expressis, et res adhuc integra sit ». Loco verbi *rescripti* ponamus *privilegium*, (vi can. 62), et idem dicamus : si ergo agitur de privilegio *faciendo* ab executore, et privilegium concedens mo-

riatur antequam privilegium ab executore concessum sit, cum nihil amplius habeatur, de illo privilegio actum est.

4. — Congruit **jus vetus**, sc. c. 5, I, 3 in VI, citatum etiam ad can. 61, huic canoni, qui imo ipsum vetus jus ampliat: «Si gratiose tibi a R. Pontifice concedatur, ut beneficia quae tempore tuae promotionis obtinebas, *posses usque ad suae voluntatis beneplacitum* retinere: huiusmodi gratia per eius obitum, per quem ipsius beneplacitum omnino extinguitur, eo ipso expirat. Secus autem *si usque ad Apostolicae Sedis beneplacitum* gratia concedatur praedicta; tunc enim, quia Sedes ipsa non moritur, durabit perpetuo: nisi a successore fuerit revocata».

Ad Can. 74.

De cessatione privilegii per ipsius extinctionem in hoc et in sequenti canone; in isto 74, *per extinctionem privilegii personalis*.

1. — **Jus vetus** citatum est Regula Juris 7^a in VI, quae ad litteram hunc canonem constituit: «Privilegium personale personam sequitur, et extinguitur cum persona»; et ideo ad explanationem et interpretationem facit can. 6, 2., qui sonat: «Canones qui jus vetus ex integro referunt ex veteris juris auctoritate, atque ideo ex receptis apud probatos auctores interpretationibus sunt aestimandi».

2. — *Privilegium personale*, cum sc. datum fuit directe *personae*, physicae aut morali, et cuiuscumque generis, sive sit gratuitum, sive remunerativum, sive etiam onerosum; — *personam sequitur*, ubilibet, etiam extra territorium concedentis, et hoc ex auctoritate supremi legislatoris qui ita decrevit pro huiusmodi privilegiis; — *et cum ipsa extinguitur*: agitur de privilegio personae adhaerenti, hinc perdurat usquedum ipsa persona non extinguatur; ea vero extincta, *ad haeredes non transit*, et cum ipsa extinguitur, ob deficiens illius juris subjectum:

a) *Persona physica* desinit per mortem. Et mors debet esse certa, non enim datur praesumptio in jure canonico, uti aliquando conceditur in jure civili (fr. 10 D. XXIII, 2, et fr. 6 D. XXIV, 2): quod plane eruitur ex pluribus instructionibus datis a S. Sede, ad probandum obitum alicuius coniugis in ordinem ad novas nuptias ineundas, (S. Off. 13 maii 1868; S. C. de disciplina Sacramentorum 6 martii 1911).

b) « § 1. *Persona moralis* (ita canon 102), natura sua, perpetua est; extinguitur tamen si a legitima auctoritate supprimatur, vel si per centum annorum spatium esse desierit. — § 2. Si vel unum ex personae moralis collegialis membris supersit, jus omnium in illud recidit ». Suppressione, illico cessant pro semper omnia jura.

Ad Can. 75.

Agit can. 75 de *extinctione privilegiorum realium*.

1. — Vidimus in *Praenotandis* quid sint privilegia *realia*: extra personam reperiuntur, et *res* sunt, unde ipsa privilegia *localia* realibus accensentur. Quod non attinet ad personam physicam ecclesiasticam, qua persona est, *res est*: et res sunt sacra objecta, loca, dignitas vel munus, coetus, communitas.

Quando positive dubitatur, num privilegium sit personale vel reale, *personale* censendum est si odiosum, *reale* si favorabile.

2. — Statuit hic canon: « *privilegia realia cessare per absolutum rei vel loci interitum* »: intereunt *res* (sacrum simulacrum, coronae, etc.) et *loci* (ecclesia, pagus, urbs, fundus, via, etc.) quando substantialiter desinunt esse quod erant, e. gr. si altare vel ecclesia corruerit; si communitas legitime supprimatur, aut per 100 annos esse desierit, omnibus defunctis membris (can. 102): intereunt *absolute*, si omnino inepta fiunt proprio usui;

relative, si ex parte : ut privilegia realia cessent, requiritur *absolutus* rei vel loci interitus.

3. — Addit canon : « *Privilegia vero localia, si locus intra quinquaginta annos restituatur reviviscitur* ». *Locus restituitur* si in pristinam conditionem seu statum substantialiter et sufficienter reducatur; quod evenire potest materialiter vel juridice, prouti priori vel altero modo corruerit seu suam substantiam amiserit. Exemplum sume ex ecclesia quae destructa fuerit : (cfr. ad hoc canones 1170 et 1187).

Privilegia ergo localia sc. stricte loco adnexa, reviviscunt, intelligitur absque novo interventu auctoritatis ecclesiasticae, *si locus intra 50 annos restituatur* : antea tempus praefinitum non erat, et reviviscentia privilegiorum admittebatur, *si spes reaedificationis* aderat : nunc vero per hunc canonem tempus determinatur, supputandum ad normam can. 34, § 3, 3^o.

Exemplum practicum statuatur ab ipso Codice in can. 924 in nota citato : « § 1. Ad normam can. 75, indulgentiae adnexae alicui ecclesiae non cessant, si ecclesia funditus evertatur rursusque intra quinquaginta annos aedificetur in eodem vel fere eodem loco et sub eodem titulò. — § 2. Indulgentiae coronis aliisve rebus adnexae tunc tantum cessant, cum coronae aliaeve res prorsus desinant esse vel vendantur », non ergo si commodentur. (Cfr. ephemeridem « *Monitore Ecclesiastico* » Aug.-Sept. 1921, p. 286).

4. — Praestat **ex jure veteri** citare responsionem datam a S. C. Indulgentiarum die 28 Januarii 1839:

«Episcopus Tornacensis S. C. hoc dubium solvendum proposuit: Inter chartas, quae in ecclesia S. Waldetrudis, dioecesis Tornacensis, asservantur, inveniuntur bullae et decreta episcopalia, quibus conceditur facultas erigendi Confraternitatem dictae S. Waldetrudis, sed dubitatur an praefata Confraternitas unquam erecta sit, vel an defectu confratrum desierit existere. Cum vi et tenore bullarum Confraternitas in perpetuum erigenda esset, petitur, an nova erectione canonica opus sit ad

instaurationem hanc Confraternitatem, vel si nondum erecta fuit, bullis et decretis praedictis uti nunc adhuc liceat?

S. C. auditis Consultorum votis, rebusque mature perpensis, die 28 Januarii 1839 declaravit: Non indigere nova canonica erectione pro sodalitate S. Waldetrudis instauranda; ac si etiam ob defectum confratrum ipsa desierit, tamen indulgentiae ac privilegia in enuntiata bulla contenta minime amissa esse; proindeque vigere».

Ad Can. 76.

Enunciat hic canon: *quandonam non usus, vel usus contrarius privilegium extinguat.*

Privilegia alia sunt *affirmativa* et consistunt in agendo seu in actis ponendis; et alia sunt *negativa* et consistunt in non agendo seu in omittendis actis, ceteroquin obligatoriis. Utraque complectitur iste canon.

1. — « *Per non usum vel per usum contrarium privilegia aliis haud onerosa non cessant* », sc. per non usum quoad privilegia affirmativa, vel per usum contrarium quoad privilegia negativa; — *privilegia aliis haud onerosa*, quae nempe sint mere favorabilia, quae, e. gr. jura aliis quaesita non laedant; — *non cessant*, sua vi juridica non destituuntur.

Plura enim possunt esse motiva privilegiario non utendi privilegio; et non usus vel usus contrarius posset per se indicia, sed nihil probat, et nihil valet relate ad cessationem eiusdem.

2. — « *Quae vero in aliorum gravamen cedunt, amittuntur, si accedat legitima praescriptio vel tacita renuntiatio* ». Attento toto canone, generali modo dicere valemus: nulla privilegia cessant, ne onerosa quidem, per non usum, vel per usum contrarium. Attamen quoad privilegia onerosa, sc. quoad ea quae cedunt in aliorum gravamen, amittuntur seu cessant duobus in casibus:

1) « *Si accedat legitima praescriptio* »: legitima

erit praescriptio si ad normam can. 1511 et 1512; praescriptio in favorem aliorum, quorum in gravamen cedunt haec privilegia, si per 30 annos in dictis privilegiis non usum aut usum contrarium fecimus, juxta can. 1511, § 2 e privilegiis cedimus; per centum annos in rebus ad S. Sedem pertinentibus.

2) « *Vel tacita renuntiatio* »; non ergo requiritur *expressa* renuntiatio, de qua jam dictum fuit in canone 72, § 1; *praesumpta* non sufficit. *Tacita* habetur, quando, valentes renunciare privilegiis, per diuturnum tempus ita privilegiis non uti sumus, aut praxim contrariam tenuimus, ut, merito seu rationabiliter ex hac ratione agendi erui possit nos ea renuntiasse.

Ratio haec est: Cum plurimum et plurimum intersit haec renuntiatio, nam agitur de re coeteris onerosa, praesupponitur legislator huiusmodi renuntiationem, sufficienter manifestatam, colligere, ut omnia ad normam juris communis reducantur; oportet tamen agatur de privilegiis, quae renunciari possunt, et insuper renuncians *capax* sit huiusmodi renuntiationis.

Ad Can. 77.

De aliis modis cessationis privilegiorum, citra culpam privilegiarii. Prosequitur hic canon modos enumerare de cessatione privilegiorum.

« *Cessat quoque privilegium* »:

1) « *si temporis progressu rerum adjuncta sic, iudicio Superioris, immutentur ut noxium evaserit* »:

Tempus, uti quotidie docemur et experimur, immutationes inducit: edax quoad praeteritum, innovator quoad futurum; si ergo *adjuncta* seu conditiones et circumstantiae, quibus datum fuit privilegium, adeo mutantur, ut *noxium* seu nocivum evaserit, privilegium cessat.

In jure veteri si noxium evasisset privilegium non cessabat, sed tantum revocari poterat (c. 9, X, de *decimis* III, 32).

Adnotandum : a) *Noxium* fieri potest in bonum publicum, in alium vel in alios, in ipsum privilegiarium, et tunc obtinet Reg. J. 61^a in VI heic citata : « Quod ob gratiam alicuius conceditur, non est in eius dispendium retorquendum ». Item *noxium* aestimandum est, si gravamen, quod secumfert, in coeteris nimis augeat.

b) De hac noxa *judicium* spectat non ad privilegiarium, quia « nemo iudex in causa propria », sed ad Superiorem, sc. ad eum qui beneficium concessit, aut ad successorem, aut ad eius Superiorem.

2) « *Aut eius usus illicitus fiat* » : hoc contingere potest *cessante causa* qua privilegium datum fuit ; aut si eius usus in *praejudicium acquitatis* cedat, aut *contraria causa* concessionis nunc militet.

Exemplum praebetur a citato *jure veteri* c. 9, X, III, 30 in quo Alex. III scribens Abbati et fratribus de Dolone revocat privilegium, quod ex postfacto incoepit enormiter nocivum esse : « Suggestum est ex parte vestra, quod Abbas et Fratres monasterii de Ursino decimas a vobis auferre conantur. Discretioni vestrae mandamus, quatenus cum praedicto Abbate et Fratribus super ipsis decimis componatis, nam quando R. Ecclesia Ordini vestro privilegia de decimis dederat, ita erant rariae Abbatiae vestri Ordinis, quod exinde nulli poterat de jure scandalum suboriri : sed nunc in tantum *augmentatae* sunt, ac *possessionibus ditatae*, quod multi viri Ecclesiastici de vobis apud nos *querelam saepe proponunt*.

3) Addit canon — et heic habentur alii duo modi cessationis — : « *Item elapso tempore vel expleto numero casuum pro quibus privilegium fuit concessum, firmo praescripto can. 207, § 2* ». Privilegium datum ad tempus, sc. privilegium *temporale* minus proprie dicitur privilegium, cum per se censendum sit perpetuum (can. 70). Datur tamen. In commentario ad can. 66, § 1 diximus quomodo hoc contingat, relate ad privilegia quae sunt ipsae facultates habituales.

Cessat in hisce duobus casibus privilegium sine ulteriori declaratione Superioris, quae « coeteroquin jam ab initio habita est per ipsam determinationem temporis vel numeri casuum. Can. 207, § 2 de potestate delegata, ad paragr. 2^{am} ita edicit: « Sed potestate *pro foro interno* concessa, *actus per inadvertentiam positus*, elapso tempore vel exhausto casuum numero, validus est ».

Actus dicitur, proinde unus vel plures. In foro interno, sive sacramentali, sive extra-sacramentali utilitas fidelium unice perspicitur; ibi contestatio haberi nequit: unde haec sapiens dispositio can. 207, § 2, scilicet hoc providum remedium a jure concessum.

Interpretatio et praxis. Censemus connectendam esse huic canonis responsionem datam d. 26 Nov. 1922 a Commissione Codicis ad dubium de collatione canonicatum (can. 404): «Utrum in collatione canonicatum, de quibus in can. 404, derogatae sint leges particulares, revocata privilegia et reprobatae consuetudines, vi quarum iidem canonicatus nonnisi indigenis seu civibus originariis civitatis, in qua sedem habet ecclesia, conferri possint, aut isti ceteris praeferrí debeant».

Resp.: «Affirmative, salva contraria foundationis lege, et firmiter praescriptum canonum 3 et 1435, § 3, ita tamen ut etiam in his casibus, si nullus indigena reperiatur idoneus seu dignus, canonicatus conferri possint ac debeant aliis idoneis et dignis, ad normam cit. can. 404». (*Acta Ap. Sedis* 1922, p. 128).

Huiusmodi privilegia praesertim ob motiva polytica inducta fuerunt et sancita in concordatis saec. XVII et XVIII; dein particulares fundatores hunc morem imitati sunt. Ex numeroso clero tunc extante facilius praetextus sumi potuit ad ipsum morem legitimandum. Sed jam a. 1718 Episcopus Braschi Sarsinatensis quatuor edidit volumina in folio: «De libertate Ecclesiae in conferendo ecclesiastica beneficia non modo clericis indigenis, verum etiam extraneis».

Noxium evadit privilegium, persaepe causa jurgiorum et malae provisionis canonicatum; et Commissio Codicis tacitum consensum S. Sedis rite interpretans, atque legem datam in can. 403 et 404 plene confirmans, authentice declaravit cessatum privilegium *quoad canonicatus sive Cathedralium, sive Collegiatarum*.

Can. 1435, § 3 statuit: «Quod attinet ad collationem beneficiorum quae Romae fundata sint, leges peculiares de eisdem vigentes servantur».

Ad Can. 78.

De cessatione privilegiorum *per privationem*, data culpa privilegiarii.

1. — « *Qui abutitur potestate sibi a privilegio permissa* »: *abuti* idem est ac malum usum facere, jus aut aequitatem naturalem laedere; — *potestas ex privilegio permissa* intelligitur sensu latissimo, sive habitualis facultas, sive indultum aut jus quaesitum ex ipso privilegio.

« *Privilegio ipso privari meretur* »: non ipso facto privatur, nisi in concessione privilegii apposita *clausula* hoc expressum fuerit; aut *a jure* hoc statutum sit, ut de excommunicatis decernitur in can. 2263: « ...Excommunicatus... prohibetur ecclesiasticis officiis seu muneribus fungi, concessisque antea ab Ecclesia privilegiis frui »; sed privari *meretur*, nam contra intentionem concedentis utitur, seu abutitur, privilegio; in moralem offensionem illud adhibet, spiritualia bona pessumdat, occasione peccandi, admirationis et scandali praebet.

2. — Dein adduntur in canone quae fieri debent ab Ordinario post hunc abusum: « *Et Ordinarius Sanctam Sedem monere ne omittat, si quis privilegio ab eadem concesso graviter abutatur* ». *S. Sedes* potest esse R. Pontifex, aut aliqua S. Congregatio aut Officium, juxta can. 7. Ordinarius praecipitur ut *S. Sedem* certiore reddat « si quis, sive communitas, privilegio ab eadem concesso graviter abutatur »; et *S. Sedem* remedium contra abusum efficaciter suppeditabit.

3. — **Ex jure veteri** plura citantur in nota exempla:

a) c. 7, D. LXXIV: Simplicius Papa Joanni Episcopo Ravennati, a. 482: «...Privilegium meretur amittere, qui permissa sibi abutitur potestate....». Sunt fere ipsa verba can. 78. Eadem verba adhibet Gregorius I in c. 63, C, XI, q. 3 et repetuntur in aliis capitibus Decretalium in nota citatis.

b) in c. 43, X de rescriptis, I, 3 Gregorius IX plures enumerat casus abusus in obtinendis rescriptis, et abutentes privat commodo rescripti et damnat ad expensas. Utiliter legitur hoc caput.

c) c. 12, X, III, 4, Inn. III Episcopo Altissiodorensi in Gallia (Antissiodorum seu Auxerre): «....Quaesivisti praeterea, ut cum interdum canonici, quibus studiorum gratia est indultum, ut in absentia sua fructus percipiant praebendarum suarum, accepta licentia se ad villas transferunt vel ad castella, in quibus nullus est vel minus competens exercitium studiorum: utrum praebendarum suarum fructus sint talibus conferendi? Ad quod breviter respondemus eis qui huiusmodi fraudem committunt, cum fraus et dolus nomini debeat patrocinium impertiri, praefatam indulgentiam competere non debere».

Indultum de quo in hoc capite respondet nunc concessioni can. 421, § 1, 2^o: «Excusantur a choro, sed percipiunt praebendae fructus dumtaxat, non autem distributiones.... dantes operam studio theologiae aut juris canonici in publicis scholis ab Ecclesia probatis, de Ordinarii licentia». (Et Commissio pro interpretatione Codicis, d. 24 Nov. 1920, declaravit verba «studium S. Theologiae aut juris canonici», de quibus in can. 421, § 1, n. 1, non stricte, sed *ampliori ratione* interpretanda esse, ita ut comprehendant etiam coeteras disciplinas, quae ad normam institutorum seu publicarum scholarum ab Ecclesia probatarum edocentur, e. gr. historia ecclesiastica, s. archeologia, lingua biblica....

d) Decretum S. C. de Propaganda Fide d. 13 Augusti 1774 circa eleemosynas pro Missis in altari privilegiato: «Quum in nonnullis Missionum locis abusus irrepserit, ut sacerdotes, quibus ab Apostolica Sede indultum altaris privilegiati personalis concessum est, vel ii qui in altari alias privilegiato Sacrum faciunt, praeter consuetam Missae eleemosynam aliquid aueat a Christifidelibus exigere, ea de causa, quod Missae in altaribus alterutro modo privilegiatis celebratae magis prosunt illis, quorum favore applicantur: Emi Patres decreverunt mandandum esse praefatorum locorum Ordinariis, sive Superioribus, ut ecclesiasticis utriusque cleri sibi respective subiectis denuntient, nulli prorsus licere intuitu privilegii, sive localis, sive personalis, pro Missae eleemosyna plus recipere, quam taxa synodalis, vel consuetudo regionis firmaverit, alias ad restitutionem teneri; quinimo privilegium, si personale sit in perpetuum amittere, nec quadere locali, quatenus ad altare privilegiatum Sacrum faciant, ut declaratum est per S. Con-

gregationem super Indulgentiis, sacrisque reliquiis praepositam». (Super argumento huius decreti, cfr. praescripta can. 918, § 2 et 729, 1o).

Ad Can. 79.

De valore et usu privilegiorum *oretenus concessorum*.

1. — « *Quamvis privilegia, oretenus a Sancta Sede obtenta, ipsi petenti in foro conscientiae suffragentur* » : — idem et fere iisdem verbis, statuebatur in Normis peculiaribus *Ordo servandus in R. Curia* (pars II, cap. III, n. 2o) : « Gratiae, quas quis pro se a S. Sede oretenus assequitur, ipsi petenti in foro conscientiae, suffragantur ; — huiusmodi privilegia attinent ad genus « *vivae vocis oraculorum* », quae revera latius patent, cum comprehendant omnes concessionem, declarationes, provisiones, decisiones, etc. datas oretenus, sine ulla scriptura, sive a R. Pontifice, sive a Dicasteriis R. Curiae. (Cfr. « *Prolegomena Juris Canonici* », Num. 48, sub littera F).

De hisce privilegiis agit iste canon, — (non de iis datis ab Ordinariis, sed *a fortiori* videtur idem praescriptum esse iis applicandum ; nam si infirmari possunt privilegia oretenus a S. Sede concessa juxta quae in hoc canone dicuntur, fortiori ratione infirmantur in iisdem adjunctis privilegia ab Ordinariis data) — ; et statuit : huiusmodi privilegia suffragari in foro interno, sive *sacramentali*, sive *extrasacramentali* seu conscientiae, sc. suffragari quoad effectus fori interni. Agitur de re privata, personali et interna, et cum per se idem sit valor dispositionum quae sive oretenus datae fuerint, sive scripto ; cum nempe scriptura non requiratur ad essentiam provisionum ; in foro interno nulla difficultas seu nullum habetur impedimentum pro usu privilegii ore-

tenus concessi. Talis est sensus primae partis huius can. 79, qui ita prosequitur :

2. — « *Nemo tamen potest cuiusvis privilegii usum adversus quemquam in foro externo vindicare, nisi privilegium ipsum sibi concessum esse legitime evincat* ».

Huiusmodi privilegia, ut in genere oracula vivae vocis, possunt etiam externe deduci in usum, quamvis non probentur, dummodo tamen quisquam nihil opponat in ea : et oppositio haberi censetur, quando Ordinarius exigat rationem de modo agendi ; quando ratione privilegii alicui concessi oretenus, aliquid debeat praestari, vel onus ferri ; item si quis in processibus tale privilegium adduceret.

Cum haec contingunt, « nemo potest cuiusvis privilegii usum adversus quemquam in foro externo vindicare », seu per illud jus ad se trahere vel ab injuria defendere ; « nisi privilegium ipsum sibi concessum esse legitime evincat » : nam in foro externo « non est, nisi quod apparet ».

3. — Quomodo vero et undenam hoc « *legitime evincere* » seu demonstrare?

(Exemplum traditur a c. 12, X, V, 33, quod utiliter legitur). Ex quolibet medio seu fonte probationis, e. gr. testes adducendo, titulum praescriptionis comprobando, documenta genuina exhibendo, etc., juxta regulas datas a titulo X *de probationibus* in Lib. IV Codicis.

Adnotetur : — *Cardinales* « facultate gaudere fidem faciendi in foro externo de oraculo Pontificio testantes » (can. 239, § 1, 17) : sufficit idcirco testimonium unius Cardinalis ad comprobandum oraculum Pontificium ; non sufficit vero dictum aut testimonium cuiuslibet alterius viri, etiamsi in dignitate constituti.

(Putarunt antiqui Doctores fidem de pontificio oraculo facere posse Officiales SS. Congregationum, pariter ac Cardinales ; sed distinguendum est inter oracula *improprie dicta* et oracula *proprie dicta* : illa sunt mandata,

provisiones, adprobationes, etc., quas a S. Pontifice in Audientia pontificia recipiunt Cardinales, Adsesores, Secretarii, etc. RR. Dicasteriorum, de iis quae pertinent ad proprium officium : *ratione officii*.

Utique, de hisce fidem faciunt Adsesores, Secretarii, etc., qui dein scripto tradunt quae S. Pontifex disposuit. « Oracula vero proprie dicta » sunt concessiones, declarationes, etc., a R. Pontifice vel a RR. Dicasteriis sive eorum Officialibus factae personis privatis in favorem ipsarum aut aliarum, vel factae quidem Cardinalibus et Officialibus ipsis, at prouti privatis : *in directum favorem* ». De hisce Cardinales tantum, et non coeteri, fidem facere valent).

TITULUS IV.

DE DISPENSATIONIBUS

(Can. 80-86).

PRAENOTANDA

Ipsae dispensationes, — quae quidem concedi possunt per rescriptum, — *jus* in casibus particularibus *constituunt* : proinde de iis heic agendum.

1. — *Ratio* dispensationum perspicue, ut de more, exponitur a S. Thoma (1) : « *Dispensatio proprie importat commensurationem alicuius communis ad singula*; [lex est communis, pro omnibus, « commune praeceptum »]; sed aliquando perpendendum est « quid ferre recusent, quid valeant humeri »], unde etiam *gubernator familia* dicitur *dispensator*, in quantum unicuique de familia cum pondere et mensura distribuit et operationes et necessaria vitae; sic igitur et in quacumque multitudine ex eo dicitur aliquis dispensare, quia ordinat qualiter aliquod commune praeceptum sit, a singulis adimplendum. Contingit autem quandoque, quod aliquod praeceptum, quod est ad commodum multitudinis ut in pluribus, non est conveniens huic personae, vel in hoc casu : quia vel *per hoc impediretur aliquid melius* vel quia *induceretur aliquid malum*. Periculosum autem esset, ut hoc iudicio cuiuslibet committeretur, nisi forte propter evidens aut subitum periculum; et ideo ille, qui habet regere multitudinem, habet potestatem dispensandi in lege humana, quae suae auctoritati innititur, ut scilicet in personis vel in casibus, in quibus lex deficit, licentiam tribuat ut praeceptum legis non servetur ».

Natura dispensationis heic innuitur, et quae continentur in canonibus huius tituli adumbrantur.

(1) 1.a, 2.ae, q. 97; art. 6.

2. — **In jure romano.** Fontes juris romani non nisi rarissime de legis relaxatione loquuntur, quam Canonistae *dispensationem* appellant.

Dispensationes innuuntur circumloquutionibus (cfr. C. I, 14, 3, const. « *Summa* » § 4), aut diversis communibus vocibus, e. gr. *privilegio*, *venia* (aetatis), etc.

Non adest idcirco in jure romano specialis doctrina *de dispensationibus*, ut in jure canonico. Ipsa confunditur cum theoriis de privilegiis seu de rescriptis, juxta casus et formam concessionis.

Ultimis saeculis liberae Reipublicae *dispensationes a legibus* proprie dictis notam peculiarem ex eo videbantur exhibere, quod non a Populo in comitiis, sed — ex usurpatione diu disceptata — a Senatu concedebantur. A. 67 a. Chr. *lex Cornelia* (a C. Cornelio, plebis tribuno rogata) fuit lata, per quam dispensatio concedi non poterat, nisi praesentibus 200 Senatoribus et salva confirmatione populi, quae tamen formalis erat, cum denegari non posset (1).

Attamen passim in Digesto rara exempla habentur dispensationum.

3. — **In jure canonico,** initio Ecclesiae raro concedebantur, tum quia leges nec multae habebantur, tum quidem quia stricte disciplina servabatur. Incoeptae sunt dein concedi, praesertim *post factum*, sc. ratihabendo quod contra legem actum fuisset: ita Synodus Romana (a. 313) recepit Episcopos ordinatos a Donatistis; Siricius (a. 385) concessit exercitium ordinis clericis hispanis qui illegitime ordinati fuerant; et in re matrimoniali pluries hoc modo dispensatum fuit.

Prima exempla *verae* dispensationis recensentur a. 794, quando Hadrianus I permisit Episcopis Angilramno Metensi et Hildeboldo Coloniensi ut remanerent in regali palatio apud Carolum Magnum, eos dispensando a lege residentiae.

Primis Ecclesiae saeculis *Episcopus* judicat utrum jus commune sit in casu particulari servandum, an potius ab eo sit deflectendum. Dein hoc judicium dari coeptum est in *synodis provincialibus*. Sed fere statim ab initio, certe a saeculo IV, recursus fiunt ad RR. Pontifices, qui facultatem universalem dispensandi sibi vindicant et exercent. Imo plures dispensationes *sibi reservarunt*.

(1) Cfr. *Asconius in Corneliā ap. Bruns*: Fontes juris rom. antiqui II, p. 68, 96: *Kipp* Geschichte der Quellen des römischen Rechts, § II, p. 60.

4. — *Definitur dispensatio* : « *Legis in casu speciali relaxatio* », et addere possumus : « a competente Superiore ex justa et rationabili causa facta » (Can. 80 et 84). « *Dispensare* » verbaliter est hinc inde ponderare (*dis* et *pensum* seu pondus — obligatio); et *juridice* legem quandoque relaxare in bonum subditorum.

Per dispensationem aufertur vel suspenditur *obligatio legis*, seu vinculum morale in casibus particularibus, sc. pro persona sive physica, sive morali : est *actus jurisdictionis* et *non dominationis* : exercetur ergo actu voluntatis a sciente et volente.

Dispensatio non est *epikeia*, quae fieri potest ab ipso subdito, judicante aliquem casum non comprehendi sub lege ; nec est *licentia*, quae est facultas seu consensus Superioris a lege requisitus ad aliquid faciendum, et latius patet ; nec est *absolutio*, quae respicit peccata vel censuras absolvenda, et non leges relaxandas : recolatur ad hoc can. 2248, § 1 : « Quaelibet censura, semel contracta, tollitur tantum legitima absolutione » ; neque est *privilegium*, quod per se est perpetuum et potest etiam esse praeter jus, dum dispensatio est semper contra jus.

Distinguenda pariter est dispensatio a *dissimulatione* qua, quin tollatur obligatio legis, superior permittit ut impune lex violetur, ad graviora mala vitanda. Dissimulatio est verum institutum juridicum ; et datum est illud videre in pluribus documentis canonicis, ubi dicitur : « dissimules, dissimulare poteris ». In nonnullis enim adiunctis maxime difficile est, aut impossibile quidem, urgere legem, nec convenit dare dispensationem, nec forsitan interdum Superior potest hoc agere. Tunc expedit aliquando *dissimulare*, quo *actu negativo* — qui haberi potest etiam si agatur de jure naturali vel divino — nihil positivi infertur ; attamen, gratia ipsius, non proceditur in foro externo contra violatores, nec actus invalidi ex officio irritantur (1). Dissimulatio saepe confunditur cum *tolerantia* sed in hoc ab ea differt, quia dum quae dissimulamus ignorare videmur et videri volumus, quae vero toleramus nos scire volu-

(1) Cfr. Acta Greg. XVI, Instruct. ad Episcopos Austr. 22 maii 1841.

mus et quandoque declaramus; haec est ratio, qua tolerantia non adhibetur in rebus contra fidem et mores et in actibus evidenter invalidis. Insuper tolerantia, per decretum « tolerari potest » quaestionem dirimit; dum dissimulatio nequit esse nisi transitorium medium (2).

5. — *Dividitur dispensatio in :*

a) *totalem et partialem*, prout eximit a tota lege, aut a parte eiusdem ;

b) *necessariam et liberam*, prout denegari nequit ob gravitatem causae, vel e contra ex causa non cogenti ;

c) *expressam et tacitam*, prouti ex verbis, signis Principis manifestatur, aut ex aliquo facto et e mente eiusdem colligitur ;

d) *unicam et multiplicem*, prouti datur per unum actum, e. gr. dispensatio ab horarum canonicarum horaria recitatione ; aut per plures actus, habens sc. « tractum successivum », e. gr. dispensatio a jejuniis propter infirmitatem ;

e) *ad tempus, ad diem vel durante causa, et in perpetuum* : haec divisio ex ipsis verbis intelligitur ;

f) *personalem et localem*, prout personis immediate conceditur vel alicui loco.

6. — *Quomodo quaerenda sit dispensatio :*

Pro dispensationibus communioribus in vita christiana, uti dispensatio a jejunio, a lege festorum, a votis (cfr. can. 1313), quicumque modus licet et valet, servatis servandis.

Quod attinet ad *forum externum*, pro dispensationibus quaerendis a R. Curia norma generalis esto, ut recursus fiat per medium Ordinarii.

Relate ad dispensationes ab impedimentis matrimonialibus, expresse hoc cautum fuit per Decretum S. C. Sacramentorum, d. 29 Julii 1910, a Codice passim confirmatum, in canonibus ubi agitur de dispensatione ab hisce impedimentis.

Non prohibentur fideles directe aut per medium pa-

rochi recurrere; sed generatim parochus preces exhibere debet per tramitem Curiae; et ipsae Congregationes solent informationes a Curia Episcopali expetere.

Si vero quaestio est de dispensatione *pro solo foro interno*, Confessarius epistolam mittat ad S. Poenitentiarium, mediante vel praetermisso Ordinario, si res urgeat vel prudentia id consulat ut persaepe contingit, reticito nomine poenitentis.

Supplex libellus exaretur latine aut proprio idioma-te. Lingua italica et gallica in communi usu sunt apud SS. Congregationes; non ita alia idiomata.

Omnia clare ac breviter exprimantur, (cfr. quae dicta fuerunt *de precibus* exarandis *pro rescriptis*); atque significetur, praesertim pro casibus s. Poenitentiariae, nomen illius ad quem mittenda est responsio, ejusque directio (= *indirizzo*). In foro externo generatim Episcopis mittuntur rescripta, et eorum directiones habentur in « *Annuario Pontificio* ».

Titulus in septem canones dividitur: in canone 80 de natura dispensationis, et quinam generatim dispensare valent; in 81, 82 et 83 determinantur quinam Superiores et a quibus legibus possunt dispensare; in can. 84 de requisitis ad dispensationem; in can. 85 de interpretatione; in canone postremo huius tituli et huius libri de cessatione dispensationum.

Ad Can. 80.

Datur heic ipsa *definitio* dispensationis, et generali modo indicantur quinam dispensare valeant.

1. — Tradit can. 80 in suo initio definitionem dispensationis: « *Dispensatio, seu legis in casu speciali relaxatio* »: legis cuiuscumque, etiam poenalis; re-

(2) Cfr. Nilles S. J. « *Tolerari potest* ». De valore juridico decreti tolerantiae, Oeniponte 1893; ibi plura referuntur exempla tolerantiae.

laxatio liberatio seu exoneratio ab eius observantia; — *in casu speciali*: casus *specialis* censetur non solum respectu unius personae, et unius actus ejusdem personae; sed etiam respectu plurium actuum illius personae, et tunc dispensatio dicitur « cum tractu successivo »; etiam respectu unius actus plurium personarum; aut quidem plurium actuum plurium personarum, et tunc pariter dicitur: « cum tractu successivo »: recolatur divisio dispensationis in *unicam* et *multiplicem*.

2. — Diximus dispensationem esse actum jurisdictionis: ideoque directe exerceri nequit nisi in subditos (can. 201, § 1). *Subjectum* ejusdem esse possunt: *incolae*, sive in proprio territorio, sive extra; — *advenae*, quandiu versentur in territorio quasi domicilii; (S. Off. 22 Novembris 1865); — *peregrini*, quoad leges universales, cum non teneantur coeteris legibus, ad normam can. 14, § 1; cfr. etiam can. 1313, 1^o; — *vagi*, quandiu in territorio inveniuntur (can. 14, § 2); — *ipse superior* erga seipsum, et ille qui ex eius commissione potestatem *generalem* dispensandi habet, nam: « Nisi aliud ex rerum natura aut ex jure constet, potestatem jurisdictionis voluntariam seu non — judicalem quis exercere potest etiam in proprium commodum, aut extra territorium existens, aut in subditum e territorio absentem », (can. 201, § 3). Non ita, si facultas dispensandi in solo tribunali *poenitentiae* exercenda concessa fuerit; tunc enim « nemo iudex in causa propria ».

3. — « *Concedi potest a conditore legis, ab eius successore vel Superiore, nec non ab illo qui iidem facultatem dispensandi concesserint* ».

1) *A conditore legis*, juxta Reg. J. 1. Gregorii IX, sc. c. 4, X, V, 41: « Omnis res, per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvitur »: relaxatio minus est quam dissolutio et a fortiori a conditore legis dari potest.

2) *Ab eius successore*, ad normam Reg. J. 46. in VI: « Is qui in jus succedit alterius, eo jure, quo ille, uti debet ».

Inn. III in C. « Innotuit », 20, X, I, 6, rationem praebebat dicens: « ... Nobis tamen per eum (sc. per antecessorem Inn. III) adempta non fuit dispensandi facultas, cum ea non fuerit prohibentis intentio; qui successoribus suis nullum potuit ex hac parte praejudicium generare, pari post eum, imo eadem potestate functuris, *cum non habeat imperium par in parem* ».

3) *Vel Superiore*, et exemplum datur a C. « Significasti », 4, X, I, 6, in quo Paschalis Papa cuidam Archiepiscopo scripsit :

« Significasti Reges et Regni Majores admiratione permotos, quod Pallium tibi ab Apocrisariis nostris tali conditione oblatum fuerit, si sacramentum, quod a nobis scriptum detulerant, exhiberes... Nonne malum est ab Ecclesiae unitate, et a Sedis Apostolicae oboedientia resilire, et contra canonum statuta prorumpere? quod multi etiam post sacramentum praestitum praesumpserunt. Hoc nimirum malo et necessitate compellimur iuramentum pro fide, pro oboedientia, pro unitate requirere. Ajunt in Conciliis statutum non inveniri, quasi *R. Ecclesiae Legem Concilia ulla praefixerint, cum omnia Concilia per R. Pontificis auctoritatem, et facta sint, et robur acceperint, et in eorum statutis Romani Pontificis patenter excipiantur auctoritas...* Cum igitur a Sede Apostolica vestrae insignia Dignitatis exigitis, quae a B. Petri tantum corpore assumuntur, justum est ut vos quoque Sedis Apostolicae subjectionis debitae signa solvatis, quae vos cum B. Petro tanquam membra de membro habere, et Catholici Capitis unitatem servare declarant ».

4) « *Nec non ab illo, cui iidem facultatem dispensandi concesserint* ».

Relaxatio in prioribus casibus conceditur ex potestate propria, in hoc quarto casu ex potestate *derivata*.

Ratio datur a Reg. J. 68. in VI: « Potest quis per alium, quod potest facere per seipsum ». Tunc can. 203 recolatur: « § 1, Delegatus qui sive circa res sive circa personas mandati sui fines excedit, nihil agit. — § 2, Hos tamen excessisse non intelligitur delegatus, qui alio modo ac deleganti placuerit, ea ad quae delegatus est, peragit, nisi modus ipse fuerit a delegante praescriptus tanquam *conditio* ».

NOTA. — Coeteri loci qui ex Corpore Juris Canonici citantur in adnotatione exempla praebent dispensationum, de usu et finibus facultatis dispensandi exercendae.

Ad Can. 81.

Quid possint quod attinet ad dispensationem a generalibus Ecclesiae legibus Ordinarii infra R. Pontificem.

1. — *De potestate R. Pontificis* recolimus, quod ipse dispensare valet: 1) potestate *propria*, ab omnibus Ecclesiae legibus, sive generalibus sive particularibus; sive latis a se, sive a praedecessoribus, sive a Conciliis, sive ab Apostolis.

2) potestate *vicaria*, — et apparet ex constanti canonica traditione —, nonnullis legibus divinis, sive naturalibus sive positivis in quibus obligatio juris divini pendet ab humana voluntate, ut in votis (can. 1313), in juramentis (can. 1320), in matrimonio rato et non consummato (can. 1119), et in professione religiosa. Heic R. Pontifex non directe et absolute aufert obligationem huiusmodi legum, sed *mediante aliqua remissione* quae fit ex parte materiae, seu irritat vinculum humanum, quo facto cessat obligatio legis naturalis.

Ita ex potestate jurisdictionis, nomine Dei remittit obligationem ortam ex matrimonio rato et non consummato, ac ideo cessat obligatio juris naturalis et divini (1). In coeteris legibus divinis R. Pontifex valet tantum interpretari seu declarare voluntatem divini Legislatoris.

2. — *Ordinarii infra R. Pontificem* a legibus Ecclesiae generalibus *dispensare nequeunt*: hoc est principium generale seu assioma datum a c. 2, « *Ne Romani* », I, III, in Clem.: « Lex Superioris per inferiorem tolli non potest ».

(1) Suarez, De Leg. 1, II, c. 14, n. 11.

Ergo Ordinarii omnes (can. 198, § 1), etiamsi Cardinales, dispensare non valent a generalibus Ecclesiae legibus Codicis et a coeteris quae extra Codicem inveniuntur; *ne in casu quidem peculiari*, proinde ne unam quidem personam; — factis tamen sequentibus exceptionibus :

a) « *Nisi haec potestas eisdem fuerit explicate vel implicate concessa* » : *explicate*, si verbis aut nutibus expressis, *a jure vel ab homine*; plures surt in Codice casus in quibus haec potestas a jure traditur, et in nota citantur sequentes : can. 459, § 3, 3^o de dispensando clerico ab examine in collatione paroeciae; can. 990 circa dispensationem ab irregularitatibus; 1028 de dispensatione a publicationibus in matrimonio; 1040, 1043 et 1045 de dispensatione ab impedimentis matrimonialibus, (adnotentur verba postrema huius canonis : « usque dum a S. Sede dispensatio obtineatur »); 1245 de dispensatione ab observantia festorum, a jejuniis et ab abstinence; et addi possunt, can. 978 de interstitiis; can. 1313 et 1320 de votis et juramentis; can. 2237 de poenis remittendis.

Implicate : de hoc exemplum vidimus in can. 66, § 3, ac pariter habetur in can. 200, § 1, ubi statuitur : « ... Cui delegata potestas est, ea quoque intelliguntur concessa, sine quibus eadem exerceri non potest ».

b) « *Aut nisi difficilis sit recursus ad Sanctam Sedem et simul in mora sit periculum gravis damni, et de dispensatione agatur quae a Sede Apostolica concedi solet* ».

Haec omnia debent simul concurrere, et ab horum elementorum concursu argui debet ambitus facultatis Ordinariis concessae, dispensandi scilicet in casu, minime ut antea dicebatur « in negotiis frequenter occurrentibus » aut in « rebus levioris momenti » : 1) *difficilis sit recursus* sc. quacumque de causa magnum habeatur incommodum pro recursu, dummodo hoc non contingat ex fraude et dolo recurrentis. Iterum revocatur nemi-

nem teneri ad S. Sedem recurrere per telegraphum. (Litt. Secr. Status, 10 Dec. 1891; et S. Off. 14 Aug. 1892). Difficilis non reputatur, si per quandam dilationem non periculosam facilis evadat huiusmodi recursus; 2) *periculum gravis damni sit in mora*: sufficit de hoc *dubium positivum* habere; 3) *et de dispensatione agatur quae a Sede Apostolica concedi solet*; agatur sc. de casu ordinario juxta stylum Curiae.

Extraordinarii casus sunt, — et ideo in eis dispensatio non solet concedi —: impedimentum affinitatis in linea recta consummato matrimonio (can. 1043, cfr. etiam can. 97 et 1077); impedimentum s. presbyteratus ordo (can. 1043) a quibus non relaxatur, etiam urgente mortis periculo (can. 1043); consanguinitatis in primo gradu lineae collateralis... (can. 1076, § 3). In hisce casibus agitur de legibus ecclesiasticis quae tamen propius ad jus divinum accedunt, vel maxima ratione respiciunt publicum bonum: et haec sunt motiva denegandi dispensationem.

3. — *Ordinariis*, de quibus in hoc can. 81, accensendi sunt Superiores seu Moderatores generales Institutorum religiosorum, relate ad ea quae regula vel constitutiones ferunt ex jure communi; non ad ea, quae quamvis particularia sint cuiusque Instituti, adprobationem tamen habuerunt a S. Sede et facta sunt juris pontificii.

Adnotandum vero est auctores juris regularis communiter tenuisse — et videtur quod nunc etiam teneri possit Praelatos regulares, nisi eis expresse prohibeatur, pollere tacita auctoritate in praeceptis regulae « *in aliquo particulari discrete dispensandi* ». (Cfr. Peyrinis « Subditus, Praelatus ac Formularium » t. 1, cap. 8, § 5; Rodericus « Quaestiones regulares » I, q. 27, a. V; Suarez, « De religione » tr. VIII, l. 2, cap. 13, n. 1; Piat « Praelectiones juris regularis » I, p. 571, q. 3).

Videtur hoc exigi a recta gubernatione; et intelligitur haec facultas restricta *ad eas minores observantias* quae ad substantiam religionis non pertinent.

Quaenam huiusmodi sint, consuetudo « optima legum interpretes (can. 29) dicere valebit ». Non posset, e. gr. Superior dispensare a secundo anno novitiatus, ubi requiritur; nec a celebrandis capitulis generalibus statutis temporibus.

Aliud est si ex ipsis constitutionibus vel ex particulari privilegio Superior ante Codicem poterat dispensare; in casu etiam nunc dispensare valet, ad normam can. 4 et 489. Ait ad hoc Suarez: « Generalis regula doctorum est, unumquemque praelatum religiosum id tantum posse in hac materia dispensationum, quod a jure vel privilegio vel regula ei concessum est ». (De Relig. VIII, 1. 4, cap. 13, n. 1).

Ad Can. 82.

Quaenam dispensationes dari queant ab Episcopis residentialibus, aliisque locorum Ordinariis.

In canone praecedenti sermo fuit de omnibus Ordinariis juxta can. 198, § 1; heic de *Episcopis*, — et intelliguntur *residentiales* — et de *aliis locorum Ordinariis*, juxta can. 198, § 2: excipiuntur ergo Superiores majores religionum clericalium exemptarum.

« *Episcopi aliique locorum Ordinarii dispensare valent: a) in legibus dioecesanis* »: pleno et absoluto jure, nam « omnis res, per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvitur » (c. 1. X, de Regulis juris, V, 41); b) *et in legibus Concilii provincialis et plenarii ad normam can. 291, § 2* », cuius haec sunt verba: « Decreta Concilii plenarii et provincialis promulgata obligant in suo cuiusque territorio universo, nec Ordinarii locorum ab iisdem dispensare possunt, nisi in casibus particularibus et justa de causa ». Eadem valet ratio, ac data est supra: hae leges per corpus morale Episcoporum latae fuerunt, cuius potestas, ex jure proveniens, est supra

potestatem Ordinariorum propriam, proinde tantum per ipsam causam relaxari possunt; conceditur vero singulis locorum Ordinariis, ut possint dispensare, sub gemina conditione vel clausula, sc. *in casibus particularibus* et simul *justa de causa*: alterutra conditione deficiente, nulla est dispensatio, ut manifeste indicatur per particulam *nisi* (cfr. can. 39).

c) Ipsimet dispensare non valent « *in legibus quas speciatim tulerit R. Pontifex pro illo peculiari territorio, nisi ad normam can. 81* »: hae leges sunt enim simul *peculiares* et *pontificiae*; ideoque uti conceditur, circa coeteras Ecclesiae leges generales (1), item tribuitur locorum Ordinariis facultas ab eis dispensandi, quando explicite vel implicite huiusmodi potestas eis fuit data, aut si difficilis sit recursus ad S. Sedem et simul periculum gravis damni sit in mora; in summa, ad normam can. 81.

d) De potestate Ordinariorum propria ad dispensandum a legibus, revocetur can. 15: « Leges, etiam irritantes et inhabilitantes, in dubio juris non urgent; in dubio autem facti potest Ordinarius in eis dispensare, dummodo agatur de legibus in quibus R. Pontifex dispensare solet »: et ad cautelam est haec dispensatio, cum nec proprie requiratur, eo quod licet sequi opinionem probabilem.

e) Potestate extraordinaria Episcopi et Ordinarii locorum possunt alias concedere dispensationes a generalibus Ecclesiae legibus, juxta facultates extraordinarias receptas a S. Sede, ad quinquennium aut ad plures sive minores annos.

Relate vero ad obtentam potestatem dispensandi ab impedimentis matrimonialibus, advertatur praescriptum can. 1057: « Qui ex potestate a Sede Apostolica delegata dispensationem concedunt, in eadem expressam pontificii indulti mentionem faciant ».

(1) Contraria ergo sententia, antea communiter recepta (cfr. S. Alph. Theol. Mor. I, 190, Romae 1905) non amplius sustinetur.

f) Demum addi potest-quamvis non agatur per se de dispensationibus — quod aliquando conceditur a jure ut nonnulla quae sunt reservata S. Sedi, impertiantur *ad modum actus* ab Ordinariis, uti *licentia* Missae celebrandae domi (can. 1194), vel diebus solemnioribus (can. 1195 § 2), vel extra ecclesiam et oratorium (canone 822 § 4).

Ad Can. 83.

De parochis quoad dispensationem a legibus.

« *Parochi nec a lege generali nec a lege peculiari dispensare valent, nisi haec potestas expresse eisdem concessa sit* ».

1. — *Nota historica de origine parochorum.* Dicit can. 451, § 1: « Parochus est sacerdos vel persona moralis cui paroecia collata est in titulum cum cura animarum sub Ordinarii loci auctoritate exercenda ». Nomen non venit a gr. *παρέχειν* - *offerre, subministrare*, ita ut significet « subministrans (Sacramenta, etc.) », sed potius a *παροικία* — *vicinia*, seu regio adjacens. Parochia enim primitus vocabatur territorium circa urbem situm: in urbe Episcopus residebat; territorium adjacens dioecesi constituebat: *παροικίαι* — *dioeceses*; ex hoc saepe in antiquis documentis nomen *paroecia* loco nominis *dioecesis* usurpatur.

Sacerdotes ex urbe mittebantur in illud territorium pro cura spiritali. Dein ibi stabilem sedem fixerunt, et utpote in *παροικία* habitantes appellati sunt *πάροικοι*, ut distinguerentur a sacerdotibus *urbanis*; territoria ruralia *parochiae*, inde a saec. VI et VII; dein post saec. X etiam in urbe, aucto fidelium numero, habitae sunt *paroeciae*.

Origo ergo *ecclesiastica* tribuenda est tum parochis tum paroeciis. Quod tenendum est contra scholam Sorbonicam seu Parisiensem, quae, Gersenio auctore (m. 1429),

juri divino hanc originem attribuebat, et parochos successores 70 discipulorum Christi asserebat, eorumque auctoritate a Deo immediate derivare et non ab Ecclesia. (Cfr. prop. 9 et 10 Synodi Pistoriensis, apud Denzinger, num. 1509 et 1510 (1).

2. — Parochi legislatores non sunt; habent aliqualem potestatem in foro externo, non stricte publicam, nec omnino privatam, sc. externam potestatem oeconomicam; in foro interno jurisdictionem ordinariam ad excipiendas confessiones pro suo territorio pollent (can. 873, § 1), sed eam delegare prohibentur; (cfr. responsionem datam a Commissione pro Codice die 16 Octob. 1919, relatum in commentario ad can. 57).

3. — Intelliguntur *parochi* etiam « qui parochis aequiparantur cum omnibus juribus et obligationibus paroecialibus et parochorum nomine in jure veniunt :

1) « Quasi-Parochi qui quasi-paroecias regunt, de quibus in can. 216, § 3 », [sc. in Vicariatibus Apostolicis et in Praefecturis Apostolicis];

2) « Vicarii paroeciales, si plena potestate paroeciali sint praediti ». (Can. 451, § 2).

Idem can. 451, § 3 habet : « Circa militum cappellanos sive majores sive minores, standum est peculiaribus S. Sedis praescriptis ». Haec praescripta generatim dantur a S. C. Consistoriali, quae, durante bello universi orbis et dein, plures constituit Ordinarios Castrenses specialibus cum facultatibus, cappellanis etiam delegandis ex parte. Oportet idcirco videre in singulis casibus quid concessum fuerit a S. Sede Ordinariis Castrensibus, si-ve caractere episcopali insignitis, si-ve minus.

4. — Non valent parochi dispensare a legibus generalibus, neque a peculiaribus, de quibus in can. 81 et 82, ne unum quidem parochianum, etsi in foro interno tantum, *nisi haec potestas expresse eisdem concessa sit* : Vi-

(1) Cfr. Joseph Rossi « De paroecia juxta Codicem », Romae, Pustet, a. 1923.

dendum ergo est utrum concessionones *expressae* ad hoc obtinuerint *sive a jure communi*, et tunc *ad instar ordinariae* seu *quasi ordinaria* erit haec potestas; *sive per statuta dioecesana*, et tunc potest esse *ordinaria* aut *delegata*; *sive ab homine*, et tunc erit *delegata*.

5. — *Nota* citat canones in quibus parochi a jure habent *expressam* potestatem dispensandi :

Can. 1044 facultatem concedit *parochi*, et quidem *sacerdoti qui matrimonio*, ad normam *can. 1098*, n. 2 assistit, atque *etiam confessario*, sed isti pro foro interno in actu sacramentalis confessionis tantum, urgente mortis periculo, dispensandi ab impedimentis matrimonialibus, juxta tenorem *can. 1043*.

Item « quoties impedimentum detegatur, cum jam omnia sunt parata ad nuptias, nec matrimonium, sine probabili gravis mali periculo, differri possit usque dum a Sancta Sede dispensatio obtineatur » potest parochus, vel sacerdos qui matrimonio assistit, vel confessarius, dispensare ab impedimentis matrimonialibus ad normam *can. 1043*, « sed solum pro casibus occultis in quibus ne loci quidem Ordinarius adiri possit, vel nonnisi cum periculo violationis secreti » *can. 1045*, § 3.

(Quid dein agendum sit illi qui dispensationem uti supra dedit, exponitur in *can. 1046* et *1047*).

Can. 1245, § 1 : « Non solum Ordinarii locorum, sed *etiam parochi*, in casibus singularibus justaque de causa, possunt subjectos sibi singulos fideles singulasve familias etiam extra territorium, atque in suo territorio etiam peregrinos, a lege communi de observantia festorum, itemque de observantia abstinentiae et jejunii vel etiam utriusque dispensare ».

6. — Iis quae hucusque de parochis diximus addere praestat nonnulla quae ad alios spectant circa dispensandi facultatem.

a) *Superiores in religione clericali exempta*, ad modum parochi, pollent potestate dispensandi relate ad

personas de quibus in can. 514, § 1, circa observantiam festorum, jejunii et abstinentiae (can. 1245, § 3); hae personae sunt professi, novitii, aliive in religiosa domo diu noctuque degentes causa famulatus aut educationis aut hospitii aut infirmiae valetudinis.

b) *Confessarii* relate ad dispensationes matrimoniales potestatem habent, ut diximus, per can. 1044 et 1045, § 3.

Insuper dispensare valent in omnibus irregularitatibus ex delicto occulto provenientius, excepta irregularitate de qua in can. 985, n. 4, aliave deducta ad forum judiciale, « *in casibus occultis urgentioribus, in quibus Ordinarius adiri nequeat et periculum immineat gravis damni vel infamiae sed ad hoc dumtaxat ut poenitens ad ordines jam susceptos exercere licite valeat* » (canon 990, § 2).

Citatus can. 985, n. 4 dicit : « Qui voluntarium homicidium perpetrarunt aut fetus humani abortum procuraverunt, effectu sequuto, omnesque cooperantes ».

Ad Can. 84.

Utrum *necessaria sit causa* ad dispensationes dandas, inquit hic canon, in duas paragraphos divisus.

1. — *Prima paragraphus* legem generalem pro omnibus tradit in sua prima parte, et in secunda duos casus distinguit, quando nempe dispensatio datur a legislatore, aut ab inferiore.

§ 1 : « *A lege ecclesiastica non dispensetur sine justa et rationabili causa, habita ratione gravitatis legis e qua dispensatur* ». Jam Conc. Trid. (sess. XXV, c. 18, de ref.) ad dispensationem *legitime* dandam tres statuerat conditiones : *sufficientem causam, cognitionem istius causae et gratuitam concessionem* : hae conditiones manent in novo Codice. (De gratuitate dictum est in comm. ad can. 59, § 2).

Quoad causam, en lex seu norma cuicumque Superiori tenenda: *A lege ecclesiastica*, sive generali, sive peculiari, — *ne dispensetur*, praeceptum datur, sc. vetitum dispensandi — *sine justa*, attenta proportionem inter legem et dispensationem, *et rationabili*, attenta prudentia, aequitate et practicis adjunctis; — *habita ratione gravitatis legis a qua dispensatur*: haec gravitas referenda est ad bonum communitatis. Adnotetur, quod, cum dispensatio sit legis relaxatio et non exemptio a lege, minor causa sufficit, quam ea quae eximeret ab obligatione, et quidem *extrinseca* sufficiens est.

2. — *Ex stylo Curiae causae canonicae*, seu quas jus canonicum sufficientes tenet ad dispensationes concedendas, sunt: Ecclesiae necessitas vel utilitas; excellentia meritorum in Ecclesia, loci ac temporis circumstantiae, uti angustia loci, temperies, periodus morbi, socialium difficultatum, etc.; scandali remotio; aetas adulta mulieris, seu ultra XXIV annos; (profecta dicitur si ultra XL annos); defectus aut incongruentia dotis; paupertas viduae filiis gravatae, mutuum auxilium in senectute; difficultas aliter nubendi; infirma valetudo; etc. (Plures numerantur in Instructione data a S. C. de Propaganda Fide, d. 9 Maii 1877 « de causis dispensationum matrimonialium; cfr. Collectaneam de Propaganda Fide, num. 1470: huiusmodi causae sunt aequo modo perpendendae.

3. — *Causa justa et rationabilis*:

a) S. Thomas (1) hanc fundamentalem rationem affert: « Si absque hac ratione (Princeps) pro sola voluntate licentiam tribuat, non erit fidelis in dispensatione, aut erit imprudens; infidelis quidem, si non habet intentionem ad bonum commune; imprudens autem, si rationem dispensandi ignoret; propter quod Dominus dicit: Quis, putas, est fidelis dispensator et prudens,

(1) S. Th. 1.a, 2.ae, q. 97, a. 4, corp.

quem constituit Dominus super familiam suam (Lc. XII, 42)? »

b) **Jus vetus** in nota citatum significantissima continet verba: 1) c. 14, I, 6 in VI, Gregor. X: « ... Super residentia... potest Ordinarius gratiam dispensationis ad tempus facere, *prout causa rationabilis id exposcit* ».

2) *Conc. Trid.*, sess. XXV, de Ref. c. 18, quod de observantia canonum et modo dispensandi agit: « Sicuti publice expedit legis vinculum quandoque relaxare, ut plenius, evenientibus casibus, et necessitatibus, *pro communi necessitate satisfiat*: sic frequentius legem solvere, exemploque potius, quam certo personarum rerumque delectu, petentibus indulgere, nihil aliud est, quam unicuique *ad l-ges transgrediendas aditum aperire*. Quapropter sciant universi sacratissimos canones exacte ab omnibus, et quoad eius fieri poterit, indistincte observandos. Quod si *urgens justaque ratio*, et *major quandoque utilitas postulerit*, cum aliquibus dispensandum esse; id, *causa cognita*, ac *summa maturitate*, atque *gratis* a quibuscumque, ad quos dispensatio pertinebit, erit praestandum: aliterque facta dispensatio subreptitia censeatur ».

3) Benedictus XIV in Encycl. « Inter omnigenas », 2 Februarii 1744, n. 12: « Tunc [sc. si sine causa] non dispensationes, sed *dissipationes* et incontinentiae fomenta essent, a quibus fidelis, prudensque minister Christi omnimode abstinere tenetur ».

4) *Can. 1061*, § 1, 1^o, pariter citatus, statuit: Ecclesia super impedimento mixtae religionis non dispensat, nisi: *urgeant justae ac graves causae, etc.* ».

5) Et demum *can. 1071*: « Quae de mixtis nuptiis in canonibus 1060-1064 praescripta sunt, applicari quoque debent matrimoniis quibus obstet impedimentum disparitatis cultus ».

4. — In secunda parte eadem paragraphus statuit: « *Alias dispensatio ab inferiore data illicita et invalida est* ». *Alias*, sc. si dispensatio datur sine causa justa et rationabili, distinguere opus est: 1) si datur ab ipso legislatore (supremo aut non) vel ab eius successore, vel ab eius Superiore, dispensatio illicita esse poterit, uti antea dictum fuit, et vitium acceptionis personarum sapere; sed est valida: nam cuius est ligare, ipsius est

solvere; et, cum de foro externo agatur, hoc tantum inspiciendum est, utrum legitime, sc. ab eo qui facultate pollebat, data fuerit dispensatio. Quoties hoc contigerit, ad rem videtur facere effatum Ulpiani (fr. 1, D; I, 4): « Quod principi placuit, legis habet vigorem ».

2) Si vero datur *ab inferiore*, (inferior relate ad eum qui legem tulit), sc. ab eo qui potestate delegata agit sive *a jure*, sive *ab homine*, huiusmodi dispensatio *illicita* et *invalida* erit. Aliis et paucis verbis: Qui dispensat potestate *propria*, etiam sine causa valide dispensat; qui vero potestate *vicaria*, aut potestate *delegata*, minime.

Causa vero ad *licitam* dispensationem non tanta debet esse, ut ex sese excuset a legis observantia (cfr. can. 2205). Sufficit causa quae, sive proveniens *ex necessitate*, sive *ex charitate*, sive *ex utilitate*, dignoscatur rationabilis, adeo ut ex dispensatione bonum commune non laedatur et bonum personae dispensatae augeatur.

Huiusmodi sufficiens causa debet quidem cognosci a dispensatore et ab executore, secus irrationabiliter ageret. Obligatoria ergo erit *cognitio causae*; sed si desit, non irritatur dispensatio.

5. — Aptantur huic praescripto coeteri canones *in nota citati*:

1) *Can. 291, § 2*: « Decreta Concilii plenarii et provincialis promulgata obligant in sui cuiusque territorio universo, nec Ordinarii locorum ab iisdem dispensare possunt, *nisi* in casibus particularibus *et justa de causa* ». Satis illud *nisi* invaliditatem innuit, si secus fiat.

3) *Can. 1028, § 1*: « Loci Ordinarius proprius pro suo prudenti iudicio potest *ex legitima causa* a publicationibus [matrimonialibus] etiam in aliena dioecesi facienda dispensare ».

3) *Can. 1245, § 1*: « Non solum Ordinarii locorum, sed etiam parochi, in casibus particularibus *justaque de causa*, possunt subiectos sibi singulos fideles,

singulasve familias, etiam extra territorium, atque in suo territorio etiam peregrinos, a lege communi, de observantia abstinenciae et jejunii vel etiam utriusque dispensare.

§ 2. Ordinarii, *ex causa peculiari* magni populi concursus aut publicae valetudinis, possunt totam quoque dioecesim seu locum a jejunio et ab abstinentia vel etiam ab utraque simul lege dispensare.

§ 3. In religione clericali exempta eandem dispensandi potestatem habent Superiores ad modum Parochi, quod attinet ad personas, de quibus in can. 514, § 1 ».

6. — *Secunda paragraphus*: « *Dispensatio in dubio de sufficientia causae licite petitur et potest licite et valide concedi* ». Dubium per se potest esse *juris* ob diversitatem sententiarum Doctorum, et *facti*; *facti* semper est de sufficientia causae relate ad legem dispensandam. In hoc dubio quilibet *licite* petere potest; et Superior *licite* et *valide* concedere; imo pro hac liceitate et validitate datur expresse in hoc canone assensus supremi legislatoris: absint idcirco scrupuli et anxietates. Et Innocentius III plene comprobatur, dicens in c. Proposuit 3, X, III, 8: « Secundum plenitudinem potestatis de jure possumus supra jus dispensare ».

Ad Can. 85.

De interpretatione dispensationis in hoc canone.
« *Stricte subest interpretationi non solum dispensatio ad normam can. 50, sed ipsamet facultas dispensandi ad certum casum concessa* ».

1. — Dispensatio cum sit « legis in casu speciali relaxatio », semper adversatur legi et per eam jus vulneratur in commodum privatorum.

Quod ergo spectat ad eius interpretationem rite aptatur **jus vetus** in nota citatum: a) c. 1, I, 11 in VI: « ... [Dispensationem] exorbitantem a jure oportet veluti odiosam restringi ».

b) *Reg. J. 28. in IV*: « Quae a jure communi exorbitant nequaquam ad consequentiam sunt tradenda ».

c) *Reg. J. 74. in VI*: « Quod alicui gratiose conceditur, trahi non debet aliis in exemplum ».

d) *Reg. J. 78 in VI*: « In argumentum trahi nequeunt, quae propter necessitatem aliquando sunt concessae ».

e) *Litterae S. C. S. Officii d. 18 Maii 1869*: « Ritiensi per massima incontestabile che l'uso di più facoltà non può cumularsi sullo stesso caso, per la regola generale che vieta in materia di dispense l'accumulamento, e perchè le dette facoltà sono di stretto diritto, come le dispense stesse, e quindi debbono strettamente interpretarsi, nè estendersi al di là di quello che suonano, cioè della espressa volontà del concedente. Laonde non facendosi nelle varie facoltà di dispensa pei vari gradi parola alcuna che accenni a cumulativa, ne deriva che chi è di quelle munito non può farne uso simultaneamente nello stesso caso ». Huiusmodi documentum ex jure veteri ad significandam strictam interpretationem tantummodo adductum fuit, nam quod attinet ad facultatem *cumulandi* nuncupatam, jus commune eam nunc tribuit iis qui gaudent *indulto generali dispensandi*, ad normam can. 1049.

f) *Ipsa S. C. S. Officii*, d. 1. Junii 1904 declaravit: « Dispensationes in casibus *Ordinario commissas*, et de eius speciali mandato, absque tamen auctorizatione S. Sedis, ab aliis executioni demandatas, non sustineri ». Haec commissio in jure veteri extendi nequibat, absque auctorizatione; sed nunc, etiam in hoc casu, amplius ita non est, ut vidimus in can. 57. Exemplum ergo in hac nota habemus de documento citato non ad legem vigentem corroborandam, (lex enim vigens de executione dispensationis alia nunc est in can. 57); quamvis adhuc inserviat ad significandum modum interpretationis dispensationis, juxta canon 85.

2. — *Stricta* ergo erit interpretatio ad normam can. 50, qui decernit: « Quae adversantur legi in commodum privatorum... strictam interpretationem recipiunt »; hoc non solum in dispensatione, verum etiam *in ipsa facultate dispensandi ad certum casum concessa*: huiusmodi facultas reducitur practice ad ipsam dispensationem; est enim facultas data *ad certum casum*, nempe *ad actum* circumscripta, favore unius, aut plurium personarum praefinitarum: *facultas actualis*. Non est heic sermo de

facultate delegata habituali, quae considerata est ad instar privilegii et idcirco latam, etsi non ultra proprietatem verborum, recipit interpretationem, et regitur canonibus, 50, 66, § 3; 67 et 68. Eo vel minus sermo est de potestate ad universitatem negotiorum delegata, quae « late interpretanda est » (can. 200, § 1). Verum de facultate data *ad unum casum*. Discrimen interpretationis in hoc videtur: concessio facultatum habitualium et ad universitatem negotiorum bonum publicum respicit; dum facultas dispensandi ad certum casum bonum privatum spectat. Utraque vero facultas nunquam ita coarctetur, ut inutilis evadat.

Ad Can. 86.

Postremus canon huius tituli VI et Libri I agit *de cessatione dispensationis quae tractum successivum habet*.

1. — « Habere tractum successivum » idem est ac protrahi in futurum, sive *in diem*, sive *ad praefinitum tempus*, sive *in perpetuum seu in tempus indefinitum*: agitur nempe de dispensatione *multiplici*, quae ad plures actus conceditur, cuius ergo effectus est divisibilis, e. gr. dispensatio a jejuniis quadragesimali ob infirmitatem.

De dispensatione quae non habet tractum successivum, seu *de unica*, opus non est dicere, cum illa cesset et exhauriatur, simul ac ea quis usus est.

2. — *Acquiparatur multiplex dispensatio privilegio contra jus*, illo tamen cum discrimine quod privilegium natura sua perpetuum est (can. 70), dum dispensatio ordinarie est temporanea: et quidem quod spectat ad cessationem, desinit seu vim juridicam amittit: « *iisdem modis quibus privilegium*; nempe: a) Per revocationem ex peculiari actu Superioris ad normam can. 60 (cfr. c. 1, X, V, 41): qui dispensavit *potestate propria*, etiam

sine justa causa *valide* (non vero *licite*) dispensationem revocare potest; qui hoc fecerit *potestate vicaria*, *invalidè* revocat sine justa causa; — b) per renuntiationem a competente Superiore acceptatam (can. 72); — c) resolutio jure concedentis si data fuerit cum clausula « ad beneplacitum nostrum », seu « donec voluero », vel alia aequipollenti (can. 73) (cfr. c. 5, I, 3 in VI); — d) per extinctionem personae quam sequitur (can. 74); — e) per non usum vel usum contrarium si aliis est onerosa et simul praescriptio legitima accedat vel tacita renuntiatio (can. 76); — demum si noxia aut illicita evaserit, et si tempus praefinitum elapsum fuerit, vel expletus numerus casuum concessorum (can. 77).

3. — Insuper addit canon: « *Nec non certa totali cessatione causae motivae* ». Ratio est quia superior non supponitur dispensare sine causa. Debet ad hoc cessare *modo certo* et *ex integro* — minime modo dubio aut partiali — causa motiva, qua Superior motus fuit ad dispensationem concedendam; causa *motiva* dicitur, nam non sufficit *impulsiva*, quae impellit sed non movet seu non determinat Principem ad gratiam elargiendam (can. 42). Cessat, e. gr., dispensatio, si data fuerit ratione perdurantis infirmitatis, et modo certo ac totatli illa infirmitas cessavit.

Verum, quando vinculum legis unicum est et auferitur, dispensatio fit perpetua; e. gr. in voto; nec revocatur etiamsi causa cessaverit ante usum.

Adnotatio. — Non abs re erit referre animadversionem quandam D'Annibale (I, 244): « S. Sedes nonnunquam concedit *ad cautelam* privilegia et dispensationes, licet id in litteris non exprimatur: nempe quia multa dantur ad pacandas conscientias et scrupulos et ad dubia ex variis opinionibus orta removenda. Et si quandoque prorsus *inutilia* videntur, sciendum est ea plerumque dari *ad importunitatem* petentium. Non recte igitur plerique (ex moralistis et canonistis) ex quibuscumque privilegiis, dispensationibus, indultis, quasi ex quibusdam exceptionibus, legem in contrarium confirmari putant ».

ADDITIO

ad commentarium in canonem 1.

Quae de interpretatione can. 866, § 2 relata sunt in hoc libro, ad pag. 14 et 15, hausta fuere e pluribus ephemeridibus quae datam interpretationem late divulgant. Minime tamen haec interpretatio videbatur plene quadrare sensui canonis 866 qui perspicuis verbis memorat *omnes fideles cuiusvis ritus*, iisque facultatem concedit suscipiendi *pietatis causa* sacramentum Eucharisticum *quolibet ritu confectum*.

Quod ita tam manifesto in paragrapho 1^a statuitur subiitne exceptionem in paragrapho 2^a? Aliis verbis, ex data concessione excipitur ne revera communio paschalis? *Negative* respondendum est. Sane, ex ipsa significatione verborum satis hoc evincitur: «Suadendum ut suo quisque ritu fideles praecepto communionis paschalis satisfaciant» (can. 866 par. 2). Nullo modo potest illud *suadendum* — quod novum non est et in aliis canonibus recurrit — trahi ad sensum verbi *praescribere*: *suadere* idem est ac «consilium dare», «consiliis et hortamentis inducere», minime «praecepto obstringere»; et in casu duo significat et importat: obligat curatores animarum ad fideles monendos ut praecepto communionis paschalis satisfaciant suo quisque ritu, latinos ritu latino, orientales ritu orientali: ac simul libertatem fidelibus relinquit in actum deducendi necne illam monitionem seu suasionem. Animarum curatoribus praeceptum datur; ipsi idcirco huiusmodi suasionem negligentes in Ecclesiae leges offedunt; imo consilium contrarium dantes absque dubio peccant.

Libertas igitur conceditur tum latinis, tum orientalibus communicandi, *pietatis causa*, quolibet ritu; ac simul omnibus suadetur pro praecepto paschali suo proprio ritu uti; cuius libertatis motiva apparent ex occurrentibus difficultatibus quibus affici quandoque queunt fideles tum in Occidente tum in Oriente; et harum difficultatum materne Ecclesia voluit pro omnibus rationem habere, iisque consulere. Nullus proinde dicendus est peccare ea utens libertate, firmo tamen praecepto paragraphi tertiae: «Sanctum Viaticum moribundis ritu proprio accipiendum est; sed, urgente necessitate, fas esto quolibet ritu illud accipere».

Quid ergo de contrariis litteris d. 31 Octobris 1922 S. Congr. Orientalis et de relata responsione quae paginae 15 tribuitur Con-

gregationi plenariae d. 14 Apr. 1924? Quidquid sit de memoratis litteris quae directae fuerunt Delegato Ap. Aegyptii, quaeque potius principium generale firmare videntur « novam nempe legislationem non respicere Orientales »; non constat de illa plenaria quae dicitur habita d. 14 Apr. 1924. Constat ex adverso de alio coetu Plenario S. Congregationis pro Ecclesia Orientali, die 26 Januarii, anni 1925 celebrato, in quo ad nonnulla dubia discussa circa interpretationem canonis 866, declaratum fuit « tum orientales, tum latinos praecepto communionis paschalis satisfacere, si alieno ritu communicent ».

Non amplius ergo ambigendum de sensu can. 866. Ipse in suis 3 paragraphis comprehendit omnes fideles, orientales quidem; et cum Const. Ap. « Tradita ab antiquis » — quae plura continet — aliud statuat, quoad communionem paschalem, tuto concludendum est eam super hoc puncto abrogatam fuisse, iuxta verba can. 6, n. 1: « Leges quaelibet, sive universales, sive particulares, praescriptis huius canonis oppositae, abrogantur ».

Hac tamen indulgentia libertati concessa, inferendum non est vulnus illatum fuisse veteri orientalium disciplinae. Ne quid nimis, e contra, in data concessione. Enimvero ipse Codex pro occidentalibus in can. 859 § 3 edicit: « Suadendum fidelibus ut huic praecepto satisfaciant in sua quisque paroecia; et qui in aliena paroecia satisfecerint, curent proprium parochum de adimplendo praecepto certiores facere ». Et verbum *curent*, quod alibi in Codice recurrit, praeceptivum est, uti fuit declaratum.

A *pari* quodammodo argui potest pro Orientalibus, qui pro adimplendo praecepto paschali proprium ritum non servant et aliam adeant ecclesiam. Sed hoc argumentum relinquentes, sufficit venerandam praxim et antiqua statuta Ecclesiae Orientalis considerare, ut inferamus hanc obligationem ipsos orientales urgere; imo *a fortiori*, ratione habita constitutionis eorum paroeciarum, atque multiplicium rituum quos saepe invenire est in uno ac eodem loco, unde necessitas maioris vigilantiae ex parte curatorum animarum. Haec disciplina requirit ne ipsi vigilantiam pastorum effugiant, ac ne incommoda inducantur ad quae aver-tenda illa disciplina inducta fuit.

INDEX RERUM

Commentarium ad Librum I Codicis	pag. 3
Commentarium ad Can. I	» 5-338
» » 2	» 15
» » 3	» 20
» » 4	» 24
» » 5	» 32
» » 6	» 38
Comparatio inter jus ante Codicem et jus post Codicem .	» 50
Commentarium ad Can. 7	» 51

TITULUS I CODICIS - *De Legibus ecclesiasticis*

Praenotanda. — Cap. I - De natura legis:	
Art. 1 - Definitio et elementa legis	» 54
Art. 2 - De divisione legis	» 63
Art. 3 - De auctore legis ecclesiasticae	» 65
Cap. II - De obligatione legis	» 67
Commentarium ad Can. 8	» 73
» » 9	» 81
» » 10	» 84
» » 11	» 88
» » 12	» 91
» » 13	» 97
» » 14	» 101
» » 15	» 106
» » 16	» 111
» » 17	» 116
» » 18	» 125
» » 19	» 131
» » 20	» 134
» » 21	» 138
» » 22	» 141
» » 23	» 145
» » 24	» 146

TITULUS II - *De Consuetudine*

Praenotanda	» 152
Commentarium ad Can. 25	» 156
» » 26	» 160
» » 27	» 162

Commentarium ad Can.	28	pag.	170
»	»	29	»	172
»	»	30	»	174

TITULUS III - *De temporis supputatione*

Praenotanda	»	177
Commentarium ad Can.	31	»	184
»	»	32	»	185
»	»	33	»	187
»	»	34	»	193
»	»	35	»	198

TITULUS IV - *De Rescriptis*

Praenotanda	»	202
Commentarium ad Can.	36	»	208
»	»	37	»	211
»	»	38	»	214
»	»	39	»	215
»	»	40	»	217
»	»	41	»	219
»	»	42	»	221
»	»	43	»	225
»	»	44	»	228
»	»	45	»	230
»	»	46	»	231
»	»	47	»	234
»	»	48	»	236
»	»	49	»	240
»	»	50	»	241
»	»	51	»	243
»	»	52	»	245
»	»	53	»	247
»	»	54	»	251
»	»	55	»	254
»	»	56	»	256
»	»	57	»	258
»	»	58	»	261
»	»	59	»	263
»	»	60	»	265
»	»	61	»	267
»	»	62	»	270

TITULUS V - *De Privilegiis*

Praenotanda	»	271
Commentarium ad Can.	63	»	278
»	»	64	»	284
»	»	65	»	286
»	»	66	»	287
»	»	67	»	291
»	»	68	»	292
»	»	69	»	294

Commentarium ad Can.	70	pag.	295
»	»	71	»	296
»	»	72	»	298
»	»	73	»	302
»	»	74	»	303
»	»	75	»	304
»	»	76	»	306
»	»	77	»	307
»	»	78	»	310
»	»	79	»	312

TITULUS VI - De Dispensationibus

Praenotanda		»	315
Commentarium ad Can.	80	»	319
»	»	81	»	322
»	»	82	»	325
»	»	83	»	327
»	»	84	»	330
»	»	85	»	334
»	»	86	»	336
Additio ad commentarium in Can.	1	»	338

INDEX ANALYTICO-ALPHABETICUS

(Numerus romanus indicat *volumen*; numerus arabicus *paginam*).

- Abbas antiquus* I, 367.
Abbas Commeanus I, 247.
Abbas Siculus I, 367-368.
Abbo Floriacensis I, 275.
Abercius I, 161.
Acta: Gregorii XVI, I, 408;
 Pii IX, I, 408; Leonis XIII,
 I, 409; Pii X, I, 409; Aposto-
 licae Sedis, I, 409.
Actus heroici: relate ad obie-
 ctum legis II, 57.
Actus interni: utrum lege hu-
 mana praecipi possint II, 59;
 — quomodo satisfiat obliga-
 tioni legis II, 69.
Adhaesio sectae acatholicae
 II, 122.
Administrator dioecesis vacan-
 tis in America II, 47.
Aegidius de Fuscariis I, 367.
Aequitas I, 17-20.
Alanus I, 324; I, 365.
Albertus Beneventanus de
 Morra I, 363.
Albicini Caesar I, 281.
Alciati Andreas I, 416.
Algerus Leodiensis I, 274.
Atlaserra Antonius et Flavius
 I, 419.
Amalaricus I, 284.
Ambrosius (S.) I, 283.
Americanismus I, 132.
Amort Eusebius I, 431.
Analogia: an dari possit in
 defectu legislationis II, 135.
André: Michaël I, 449; Ioan-
 nes Franc. I, 450.
Angilramnus I, 258.
Annus in jure II, 181-184; II,
 186.
Ansegisus I, 256.
Anselmus Lucanus I, 270.
Antonelli Ioannes I, 436.
Antonius Augustinus I, 276; I,
 426.
Antonius de Butrio I, 372.
Aristenes Alexis I, 223.
Atto Moguntinus I, 277; I, 279.
Augustinus (S.) I, 163.
Augustinus Beroius I, 374.
Avellana Collectio I, 237.
Balduinus Franciscus I, 418.
Baldus de Ubaldis I, 281; I,
 371.
Ballerini: Petrus I, 437; Hie-
 ronymus I, 438.
Balsamon Theodorus I, 223.
Baluze Stephanus I, 82; I, 403.
Bambergensis Collectio I, 318.
Bandinelli Rolandus (Alex.
 III) I, 298-299; I, 363.
Baptisma: haeticorum II,
 154; — relate ad legum ec-
 cles. observantiam II, 92.
Barbosa Augustinus I, 424.
Bargilliat Michaël I, 450.
Bartoli Ioannes I, 435.
Bartolus a Saxoferrato I, 370.
Basileense C.: I, 181.
Basilius (S.) I, 162; I, 215; I,
 246.
Bassianus seu Bassianus I, 364.
Beda Ven. I, 248.
Bellamera Aegidius I, 371.
Bellarminus B. Rob., Card. I,
 166.
Benedictio: fontis baptismalis
 II, 19; Abbatis II, 30.
Benedictus XIV: I, 407; I, 409;
Berardi Carolus Sebastianus I,
 437.
Benedictus Levita I, 257.

- Berengarius de Fredol* I, 342; I, 435-436. I, 367.
- Bernardus Compostellanus* I, 324.
- Bernardus de Botone* I, 366.
- Bernardus Papiensis* I, 320; I, 365.
- Bernoldus Constantiensis* I, 286.
- Binius Severus* I, 402.
- Binterim* Ant. Ios. I, 441.
- Bizzarri* A., Card. I, 410.
- Blastarès Matthaeus* I, 224.
- Bleynianus Antonius* I, 420.
- Boetius Epo* I, 421.
- Bolanus* I, 402.
- Bonifacius VIII*: I, 342-346.
- Bonizo Sutrinus* I, 271.
- Bononia* I, 294; I, 308.
- Bossuet* J. B. I, 82.
- Bouix Dominicus* I, 449.
- Breintenbach* (de) *Ioannes* I, 375.
- Brevia* I, 104.
- Brocard* I, 274; I, 309-310.
- Bulla cruciata* I, 125.
- Bullae* I, 101.
- Bullaria* I, 406.
- Burchardus Wormatiensis* I, 249; I, 273; I, 285.
- Cabassutius Ioannes* I, 421.
- Calderinus Ioannes* I, 371.
- Calenzio Generosus* I, 338.
- Campegius Thomas* I, 374.
- Canisius Henricus* I, 429.
- Canones*: significatio huius verbi I, 45-47; canones et decreta Conciliorum I, 109.
- Canones Apostolorum* I, 201; I, 353.
- Canones et decreta C. Tridentini* I, 389; I, 392.
- Canones Poenitentiales* I, 353.
- Canones Ecclesiastici SS. Apostolorum* I, 198.
- Canones Nicaeni et Sardicenses* I, 230.
- Capitula et Capitularia* I, 255.
- Capitulum*: de jure praesidentium II, 169.
- Card. Hostiensis* I, 249; I, 366.
- Cartharium Ecclesiae Romanae* I, 158.
- Casselana Collectio* I, 319.
- Catechismus Tridentinus* I, 397.
- Cathari* I, 177.
- Causae*: excusantes ab observantia legum II, 72; — pro dispensationibus II, 330.
- Cavagnis* F., Card. I, 448.
- Censurati*: relate ad rescripta impetranda II, 208-211.
- Cessatio*: legis II, 138-141; consuetudinis II, 174-176; cessatio rescriptorum II, 265; cessatio privilegiorum II, 296.
- Chalcedonense C.*: I, 163; I, 172; I, 211.
- Chappuis Ioannes* I, 349.
- Characteres generales*: collectionum pseudo-apostol. I, 204; priorum collectionum a saec. quarto I, 205; collectionum veterum latinorum I, 226; collectionum saec. X-XII, I, 277; priorum collectionum Decretalium I, 317; Decretalium inter a. a. 1234 et 1298, I, 339; Codicis Iuris Canonici I, 467.
- Cherubini Laërtius et Angelus Maria*, I, 406.
- Chirographa* I, 95.
- Chorus*: disciplina Romae servanda II, 47.
- Cinus a Pistoria* I, 371.
- Clausulae*: in rescriptis II, 215-217; II, 244; II, 253; II, 255; — de privilegiis II, 302.
- Clemens* (S.) I, 153; I, 157; I, 194.
- Clemens V*: I, 179; I, 346.
- Clemens VIII*: I, 400.
- Clementinae* I, 346-349.
- Codex canonum Ecclesiae Africanae* I, 232.
- Codex Iuris Canonici*: causae proximae codificationis I, 451; causae remotae I, 454; prodromi codificationis I, 457; decretum codificationis I, 459; cooperatio Episcoporum et Universitatum I, 460; promulgatio Codicis I, 460; titulus et divisio I, 462; generalis conspectus materiae Codicis et characteres pro-

- prii I, 465; auctoritas I, 472; interpretatio I, 474.
- Codex Napoleonicus* I, 43.
- Codex Vetus universae Ecclesiae* I, 205-208; ejus latinae versiones I, 228.
- Codificatio* I, 459-462; I, 467-468; II, 39.
- Coelibatus* I, 189.
- Coletus* I, 403.
- Collatio beneficiorum*: relate ad tempus II, 200; quoad privilegium civium II, 309.
- Collectio anni* 535: I, 216.
- Collectio Anselmo dicata* I, 269.
- Collectio Lacensis* I, 404.
- Collectio Regia* I, 402.
- Collectiones*: origo et definitio I, 146; divisio I, 147; character specificus collectionum publicarum I, 148-150.
- Collectiones Conciliorum* I, 401-404.
- Collectiones Decretalium primae* I, 229.
- Collectiones decretorum SS. Congregationum* I, 409-413.
- Collectiones epistolarum antiquorum Pontificum* I, 405.
- Collectiones graecae*: earum epochae I, 208; coll. chronologicae I, 210; coll. systematicae I, 216; nomocanones I, 217; collectio Photii I, 220; scientia juris can. in Ecclesia graeca I, 223.
- Collectiones pseudo-apostolicae*: notitia de singulis I, 194-204; earum characteres generales I, 204.
- Collectiones S. R. Rotae* I, 412.
- Collectiones Veteres Latinae* I, 226.
- Commentaria ad Lib. I Codicis J. C.* II, 3.
- Commentatores* I, 369; I, 371.
- Commissiones Pontificiae* I, 85.
- «*Communicatio*» privilegiorum II, 279; II, 284-286.
- Communitas* II, 160; relate ad privilegia II, 300.
- Compilationes antiquae quinquae* I, 319-327.
- Concilia*: notio et divisio I, 107-109; quatenus fontes juris I, 109; eorum auctoritas I, III; numerus CC. oecumenicorum I, 166; de singulis CC. oecum. conspectus historicus I, 170-184; momentum CC. particularium I, 185; notitia de praecipuis CC. topicis I, 186-193.
- Concordata* II, 20.
- Conditiones societatis ecclesiasticae et civilis saec. XV et XVI ante Lutherum*, I, 375; post Lutherum I, 377-382.
- Confessio*: facultas audiendi confessiones, pro sacerdotibus navigantibus II, 122.
- Confessiones protestanticae* I, 384-386.
- Conflictus legum* II, 72.
- Congregationes religiosas* post C. Trid. I, 399.
- Congregationes (SS.) Romanae* I, 83; earum auctoritas I, 85; gratiae ab eis denegatae II, 225.
- Consensus*: Superioris II, 157-158; rescriptarii relate ad impetranda rescripta II, 211-213.
- Consilia*: utrum obligare possint II, 56.
- Constantiense C.*: I, 180.
- Constantinopolitana CC.*: primum I, 171; secundum I, 173; tertium I, 174; quantum I, 175.
- Constitutio* I, 90.
- Const.* «*Romanos Pontifices*» I, 126.
- Constitutiones Apostolorum* I, 199.
- Consuetudo*: fons juris I, 117; consuetudines contrariae Codici II, 32-34; consuetudines a Codice reprobatae II, 32; consuetudines praeter et juxta jus II, 34; relate ad exemptionem a servitio choralis pro jubilatis II, 36; historice considerata II, 152-155; elementum fundamentale, divisio et definitio II, 156-159; subiectum II, 160; contra jus II, 162; praeter jus II, 170; juxta jus II, 172; relate

ad privilegia II, 281.
Contius Antonius I, 419.
Cornelius Papa I, 154.
Corpus Juris Canonici I, 351;
 editiones Corporis J. C. I,
 354.
Correctores Romani I, 312.
Cossart Gabriel I, 402.
Covarrubias (de) Didacus I,
 425.
Crabbe Petrus I, 401.
Craisson I, 449.
Cresconius I, 233.
Cucca Marcus Antonius I, 11;
 I, 426.
Cujacius Jacobus I, 417.
Cyprianus (S.) I, 247; I, 283.
D'Annibale J., Card. I, 447.
Dakeriana Collectio I, 243.
Dartis Joannes I, 419.
De Angelis Phil. I, 448.
De Becker Julius I, 450.
De Camillis I, 448.
Declarationes I, 99.
Decisiones I, 100.
Decreta I, 95; I, 105.
Decretalistae I, 365.
Decretistae I, 307; I 362.
De Herdt J. B. I, 450.
De Luca J. B., Card. I, 435.
De Luca Marianus I, 447.
Demochares Antonius I, 418.
De Smet Aloysius I, 451.
Deusdedit, Card. I, 270.
Devoti Joannes I, 12; I, 434.
Dicta Brocardica I, 274; I, 309-
 310.
Didascalica Aethiopica I, 203.
Didascalica Apostolorum I, 197.
Didascalica Arabica I, 203.
Dies in jure II, 178 et 183; II,
 185.
Dinus de Rossonibus I, 342; I,
 367.
Dionysio-Hadriana Collectio I,
 236.
Dionysius Exiguus I, 234-237; I,
 231.
Diplovataccius Thomas I, 281.
Dispensatio: in lege dubia II,
 106-110; — II, 270; — defini-
 tio et divisio II, 315-319; a
 quibus dari possit II, 320-
 330.

*Doctores: quatenus fontes ju-
 ris can.* I, 124; II, 137.
Doctrina XII Apostolorum I,
 195.
Dolus in rescriptis II, 224; II,
 246.
*Domicilium et quasi-domici-
 lium* II, 99.
Dominicus de S. Geminiano I,
 373.
Donellus Hugo I, 417.
Doujat Joannes I, 421.
Duarenus Franciscus I, 418.
Dubium: significatio verbi II,
 106: — relate ad leges irri-
 tantes et inhabilitantes II,
 108-110; de interpretatione
 legis dubiae II, 120; de si-
 gnificatione verborum II,
 128; de revocatione II, 145;
 — de interpretatione rescrip-
 torum II, 242; de interpre-
 tatione privilegiorum II, 292.
Dupin: Ludovicus I, 423; An-
 dreas I, 423.
Durantes Guilelmus I, 367.
Duval Andreas I, 420.
*Ecclesia Orientalis: quomodo
 distinguitur* II, 5; fontes ejus
 juris II, 7; relate ad canones
 Codicis J. C. II, 9; ritus Pa-
 scatis II, 14; II, 338.
Edicta I, 98.
Egbertus Eboracensis I, 244;
 I, 248.
Encyclicae I, 94.
Engel Ludovicus I, 430.
Ephesinum C.: I, 172.
Ephesinum latrocinium I, 163;
 I, 172.
Epikeia I, 19; II, 130.
*Epistolae seu Litterae Pontifi-
 ciae* I, 93; I, 105.
Error: in legum observantia
 II, 111; in causis exponendis
 rescriptorum II, 224; in no-
 minibus II, 234-236; in exe-
 cutione rescriptorum II, 263.
*Eucharistia: privilegium asser-
 vandi* II, 30 et 284; consue-
 tudo immemorabilis asser-
 vandi II, 37 et 176; qua aeta-
 te obligatio Communionis
 Paschalis II, 96.

- Eusebius* (S.): ritus diei festi II, 19.
- Excommunicati*: an teneatur legibus eccles. II, 95.
- Executio* rescriptorum II, 214; II, 220; II, 243; II, 247; II, 251; II, 256; II, 258; II, 261; II, 263.
- Exemptio* a lege II, 72.
- Extravagantes*: Joannis XXII, I, 349; Communes, I, 349-351.
- Facultates* I, 99; quoad formulas Ordinarii concessas ante Codicem II, 31; — facultates habituales II, 287-291.
- Fagnanus* Prosper I, 424.
- Fantuzzi* I, 281.
- «*Fatalia*» in recursu interponendo II, 200.
- Fattorini* Maurus I, 281.
- Ferrari* Josephus I, 446.
- Febronius* I, 81; I, 131, I, 433.
- Feije* Henr. Ioan. I, 450.
- Felinus* Sandeus I, 373.
- Ferraris* Lucius I, 437.
- Festa* abrogata II, 47.
- Fevret* Carolus I, 82.
- Fictio legis* II, 69.
- Fieschi Sinibaldus*: v. Inn. IV.
- Finis legis* II, 128 et II, 70; II, 139-141.
- Fleury* Claudius I, 423.
- Florentinum C.*: I, 182.
- Folia periodica* J. Can. I, 415.
- Fons baptismalis*: benedictio II, 19.
- Fontes j. can.*: definitio I, 66; divisio I, 67-70.
- «*Forma commissoria*» et «*forma gratiosa*» II, 205; II, 214; II, 219-220; II, 238; II, 257.
- Formulae* I, 252-253.
- Formularia* I, 252.
- Fournier* I, 282.
- Frey* Franc. Andreas I, 443.
- Friedberg* I, 314; I, 443.
- Fulgentius Ferrandus* I, 233.
- Gagliardi* Carolus I, 435.
- Gallicanismus* I, 81; I, 131; I, 169.
- Gambarus* seu *de Gambarinis* I, 375.
- Garcia* Nicolaus I, 425.
- Gardellini* A. I, 411.
- Gasparri* P., Card. I, 447; I, 459; I, 463; I, 465.
- Gelasius* Papa I, 160; I, 215.
- Gennari* C. Card. I, 447.
- Gibert* Joannes Petrus I, 420.
- Gilbertus* Anglus I, 318; I, 323; I, 365.
- Giobbio* Adulphus I, 448.
- Giraldi* Ubaldu I, 432.
- Glossa* I, 282.
- Glossatores* I, 307; I, 361; I, 365; I, 367.
- Glück* Christianus Fed. I, 440.
- Goffredus* de Trano I, 366.
- Gomez* Ludovicus I, 374.
- Gonzalez Tellez* I, 424.
- Gothofredus* I, 418.
- Gousset* T., Card. I, 449.
- Graevius* Georgius I, 428.
- Gratianus* I, 297-316; I, 360.
- Gregorius*, Card. I, 271; I, 276.
- Gregorius* (S.) Magnus I, 251; I, 252; I, 284.
- Gregorius VII* (S.) I. 269; I, 287.
- Gregorius IX*: I, 328-338.
- Gregorius Tolosanus* I, 420.
- Gregorius* Jacobus I, 428.
- Grotius* Hugo I, 427.
- Guido de Baysio* I, 364; I, 368.
- Guillelmus* de Mandagotto I, 342; I, 367.
- Guillelmus de Monte Lauduno* I, 348; I, 368.
- Guillelmus* Naso I, 366.
- Haeretici* et *schismatici*: an teneantur legibus eccles. II, 95.
- Halensis Collectio* I, 323.
- Hallier* Franciscus I, 420.
- Haltigarus* Cameracensis I, 248.
- Hardouin* I, 403.
- Harmenopulos* Constantinus I, 224.
- Hejele* Carolus Josephus I, 53; I, 441.
- Henning* Böhmer I, 313; I, 338; I, 433.
- Henricus de Segusia*: v. Card. Hostiensis.
- Heraldus Turonensis* I, 255.
- Hergenroether* J. Card. I, 442.
- Hibernica Collectio* I, 244.

- Hincmarus* I, 258; I, 265; I, 286.
Hinschius I, 443.
Hippolytus I, 200; I, 203; I, 226.
Hispana seu Isidoriana Collectio (posterior) I, 239.
Historia interna et externa juris can. I, 145.
Honthain: v. Febronius.
Hora in jure II, 187-193.
Huguccio I, 364.
Humanesimus I, 378; I, 382; I, 416.
Hurler I, 51.
Jacobus de Albenga I, 365.
Jacobatius Dominicus I, 374.
Jansenius I, 96-97.
Icard Henr. Jos. I, 450.
Ignatius (S.) Martyr I, 160; I, 194.
Ignorantia: in legum observantia II, 111-116.
Impedimenta ad ss. Ordines: militia II, 123; — filii acatholicorum II, 123.
Impedimenta matrimonialia: a Codice abrogata II, 29; — relate ad infideles II, 96-97.
Index librorum prohibitorum I, 397.
Indulgentia pro agonizantibus II, 30.
Innocentius I: ad Victricium I, 155; ad Decentium I, 156; ad Patres Milevitanos I, 159.
Innocentius III: I, 324; I, 326; I, 327.
Innocentius IV: I, 178; I, 340; I, 366.
Innocentius Hispanus I, 365.
Institutiones juris: libri et schola, I, 7-12; scriptores Institutionum, I, 420; I, 426; , 431; I, 435.
Instructiones I, 97.
Interpretatio: decretorum Con. Tridentini I, 395; Codicis Juris Can. I, 475; legum et decretorum S. Sedis I, 85-89; — interpretatio legis II, 116; II, 172-173 et II, 240-243; — quidam et quomodo possint leges eccles II, 118-122; II, 125-130; II, 131-134; interpretatio privilegiorum II, 291-293; dispensationis II, 334.
Joannes XXII: I, 346; I, 349.
Joannes ab Imola I, 373.
Joannes Andreae I, 280; I, 367.
Joannes Antonius de S. Georgio I, 373.
Joannes de Deo I, 366; I, 368.
Joannes de Lignano I, 373.
Joannes Faventinus I, 363.
Joannes Hispanus I, 366.
Joannes Scholasticus I, 216.
Joannes Teutonicus I, 364.
Joannes Wallensis I, 325; I, 365.
Josephinismus I, 82; I, 131.
Irenaeus (S.) I, 161.
Irregularitas: ratione duellorum quae «mensurae» dicuntur II, 49; — de ignorantia irregularitatum II, 116.
Isidorus (S.) Hispalensis I, 231; I, 239; I, 259; I, 284; I, 286.
Julius I Papa: I, 155; I, 167.
Juramentum antimodernisticum II, 48.
Jurisdictio R. Pontificis I, 79; errores I, 81; particulariter pro primis Ecclesiae saeculis I, 151-163, ac dein I, 164-165.
Jurisprudentia, quatenus fons juris I, 122.
Jus: notio etymologica I, 13; notio in sua quidditate I, 15; de origine juris schola juris positivi et schola juris naturalis I, 21-31; divisio I, 32-34.
Jus Apostolicum, qua fons j. can. I, 75; ubi continetur I, 77.
Jus canonicum: variae appellationes I, 44-47; definitio I, 47; divisiones I, 47-49; scientia j. can. I, 50-51; nexus cum j. Rom. et j. Germ. I, 54-60, scientia j. can. I, 50-54 et 61-66.
Jus civile: conspectus historicus I, 40-44; qua fons juris can. I, 132-141; II, 136.

- Jus divinum* I, 34-35; II, 162 et 167.
- Jus gentium*: apud Romanos I, 36; apud canonistas I, 37; apud S. Thomam I, 38; I, 289.
- Jus Germanicum*: nexus cum j. can., 59-60.
- Jus internationale*: I, 39; auctores I, 54.
- Jus liturgicum* II, 15; II, 184.
- Jus nationale* I, 127-132.
- Jus naturale*: existentia I, 25; immutabilitas I, 26; II, 162; quatenus fons juris positivi I, 27; subiectum I, 32 et II, 91; — quatenus fons j. can. I, 70 et I, 113.
- Jus orientale* II, 7.
- Jus particulare*: quinam ejus fontes I, 125; jus nationale I, 127-132.
- Jus positivum*: subiectum I, 33; divisio I, 34.
- Jus publicum* I, 48; I, 289; quod attinet ad Codicem II, 20.
- Jus quaesitum* II, 24-28; II, 86; II, 233.
- Jus Romanum*: Libri Corporis j. rom. I, 41; auctores I, 54; nexus j. rom. cum j. can. I, 54-58; ejus universalitas ac majestas 129-130; jus Rom. in schola Bononiae I, 294.
- Jus suppletorium*: ante Codicem I, 136-141; post Codicem II, 134-138.
- Justinianus* I, 10, 11; libri Corporis Juris Romani I, 41; I, 173; I, 217; I, 218.
- Justitia*: notio I, 17.
- Koenig Robertus* I, 431.
- Kugler Joannes* I, 432.
- Labbeus Philippus* I, 402; I, 421.
- Lacunae seu defectus legislationis* II, 134-138.
- Lancelotti Joannes Paulus* I, 354; I, 426.
- Lapsi* I, 154; I, 162; I, 187.
- Lateranensia CC.*: primum I, 176; secundum I, 176; tertium I, 177; quartum I, 177; quintum I, 182.
- Latini*: Carolus I, 445; Joseph I, 445.
- Launoy Joannes* I, 423.
- Laurin Franc.* I, 442.
- Laymann Paulus* I, 429.
- Lectores* I, 307.
- Leges contrariae Codici*, sive *Lega M.*, Card. I, 448.
- universales, sive particulares II, 40.
- Leges dubiae*: II, 68; II, 106-110; de earum interpretatione II, 120.
- Leges ecclesiasticae*: quinam eis teneantur II, 91-97; et 97-101; II, 104.
- Leges irritantes et inhabilitantes* II, 64; II, 87; II, 88 et 91; — utrum sint poenales II, 89; — quo modo obligent II, 91; si dubiae II, 108; — in ignorantia et in errore II, 112-116.
- Leges poenales*: post Codicem II, 43; earum vis II, 64; II, 87; stricta earum interpretatio II, 101.
- Leges territoriales et leges personales* II, 65; II, 76; II 99; quoad peregrinos II, 102; *personales* II, 65; II, 76; II.
- Legislator*: quinam in Ecclesia II, 65-67; an teneatur suis legibus II, 100.
- Leo I* Papa: I, 157; I, 159; I, 163; I, 172-173; I, 250-251.
- Leurenus Petrus* I, 430.
- Lex*: definitio et elementa II, 54; — divisio II, 63; — auctor legis ecclesiasticae II, 65-67; — obligatio legis II, 67-73, extra territorium II, 79; — exemptio a lege II, 72; — promulgatio II, 73; — vacatio II, 84; — lex futurum respicit II, 85; — subiectum II, 91-97 et 97-101; cessatio II, 138-141; revocatio II, 141-144 et II, 145-146.
- Lex aeterna*, quatenus fons juris positivi I, 27-30.
- Lexica Juris Can.* I, 355; I, 413.

Lex Romana canonice compta I, 254.

Liber diurnus I, 252.

Liber I Codicis J. C.: Com-
mentaria II, 3.

Liber Sextus I, 342-346.

Liber Septimus I, 400.

Libri casuistici et practici Juris
Can. I, 414.

Libri liturgici II, 17.

Libri Poenitentiales I, 245-249.

Libri symbolici protestantici
I, 383.

Lipsiensis Collectio I, 318.

Lipsiensis editio Corporis Ju-
ris Can. I, 314.

Litterae Apostolicae I, 92.

Loci paralleli II, 128.

Logotela Metaphrastes Simon
I, 224.

Lombardi Carolus I, 448.

Lucensis Collectio I, 323.

Lucidi Angelus I, 446.

Lugdunensia CC.: primum I,
178; secundum I, 178.

Lupi: Christianus I, 422; Ma-
rius I, 422.

Lutherus I, 377; I, 101.

Maassen I, 282; I, 442.

Majoretus Joannes I, 420.

Mansi Joannes Dom. I, 403; I,
438.

Marca (de) Petrus I, 82; I,
423.

Marculphus I, 253.

Maroto Philippus I, 449.

Martene Edmundus I, 422.

Maschat Remigius I, 432.

Meerman Gherardus I, 428.

Martinus Bracarensis I, 237.

Mens legislatoris II, 129.

Mensis in jure II, 181; II, 187.

Mercante Franciscus I, 445.

Merlin Jacobus I, 401.

Mirbellus Coelestinus I, 420.

Missa: eleemosyna ratione in-
commodi in 2.a et 3.a Missa
in die omnium Defunctorum
II, 48; — translatio Missa-
rum II, 48; — de admitten-
do sacerdote extraneo ad ce-
lebrationem II, 49; — redu-
ctio onerum II, 124; celebra-
tio sub dio, 131; facultas ce-

lebrationis in domo privata
II, 134.

Molinaeus Carolus I, 418.

Morinus Joannes I, 422.

Motu-proprio I, 92; II, 230;
II, 231-233.

Moy. de Sons C. E. I, 443.

Nardi Franc. I, 446.

Navarrus I, 425.

Nevo (de) Alexander I, 375.

Nicaena Collectio I, 216.

Nicaena CC.: primum I, 170;
secundum I, 175.

Nomen Antistitis in canone
Missae II, 18.

Nomocanones I, 217-220.

Noodt Gherardus I, 428.

Novitiatus: quomodo suppu-
tandus annus novitiatus II,
198.

«*Obrepticium*» II, 218; II, 222;
II, 230.

Observantia quatenus est fons
juris can. I, 117.

Officia S. Sedis I, 83.

Omnibonus I, 363.

Optio in collatione dignitatum
et canonicatum II, 29.

Oracula vivae vocis I, 106; re-
late ad privilegia II, 312.

Ordinarius: II, 33; relate ad
gratiarum concessionem II,
228; pro executione rescrip-
torum II, 243; quod attinet
ad dispensationes II, 323-327.

Ordines Romani I, 251.

Otto Everardus I, 428.

Paleae I, 302.

Panzirolus Guido I, 281.

Parisius Flaminus I, 425.

Parochus quoad dispensatio-
nem a legibus eccles. II, 327-
330.

Pascha: celebratio I, 153; I,
186; ritus II, 14; aetas obli-
gationis II, 96.

Passerini de Sextula I, 424.

Patres (SS.): quatenus fons
juris I, 122.

Pavinis (de) Joannes F. I, 374.

Paucapalea I, 302; I, 362.

Peregrini: quoad legum obser-
vantiam II, 101-105; II, 13;
quoad reservationes, absti-

- nentiam et jejunium II, 105-106.
- «*Periculum commune*» II, 139-141.
- Petrus Beneventanus seu Colivacinus* I, 324.
- Petrus de Ancharano* I, 372.
- Petrus Matthaeus* I, 353.
- Philippus* I, 366.
- Philippus Decius* I, 372.
- Philips Georgius* I, 443.
- Photius* I, 175; collectio Photiana I, 220-222.
- Piat Montensis* I, 450.
- Pichler Vitus* I, 430.
- Pignatelli Jacobus* I, 437.
- Pirhing Henricus* I, 429.
- Pisanum C.*: I, 169.
- Pithou* I, 131; I, 338; I, 419.
- Pitonius Franciscus* I, 436.
- Poenitentiaria* (S.): quoad gratiarum concessionem II, 227.
- «*Polycarpus*» I, 271.
- Polycarpus* (S.) I, 160.
- Ponsius Joseph* I, 434.
- Pontifex* (S.): quatenus fons juris can. I, 78; ejusdem jurisdictionis extensio I, 79-82; exercitium auctoritatis prioribus Ecclesiae saeculis I, 151-165; quoad dispensationes concedendas II, 322.
- Positivismus juridicus* I, 21; theoria statolatriae I, 22; theoria contractus socialis I, 23; schola juris consuetudinarii I, 23.
- «*Possessio*» centenaria vel immemorabilis II, 283.
- Praecepta* I, 100.
- Praeceptum*: quid II, 146; — quomodo imponitur II, 147; quando cessat II, 148.
- Praescriptio* II, 163; II, 88; II, 282.
- Praevalentia* in concursu rescriptorum II, 236-240.
- Pragmatica Sanctio* I, 183.
- Privilegia*: I, 98; II, 270; definitio et divisio II, 271-277; acquisitio II, 278-284; communicatio II, 279 et 284-286; interpretatio II, 291-293; usus II, 294; duratio II, 295; cessatio II, 296-312; privilegia personalia II, 303; realia II, 304; oretenus concessa II, 312.
- Prodromus Theodorus* I, 223.
- Professio fidei* I, 397; I, 468-472.
- Professio religiosa* in articulo mortis II, 31.
- Promulgatio legis* II, 73; II, 81.
- Protestantesimus*: diffusio I, 380; fontes juris I, 383.
- Pseudo-Isidoriana collectio* I, 259-268.
- Puchta* I, 24; I.
- Quadripartita Collectio* I, 243.
- Quesnelliana Collectio* I, 241.
- Quinisexum C.*: I, 168.
- Quintinus* I, 418.
- Rabanus Maurus* I, 248.
- Rainerius Pomposianus* I, 323.
- Raymundus de Peñafort* (S.) I, 328; I, 365.
- Rebaptizatio* I, 154; I, 186.
- Rebuffus Petrus* I, 420.
- Redemptio censuum et praestationum* II, 124.
- Reformatores saec. XIV et XV*: I, 376; saec. XVI, I, 381.
- Regesta RR. Pontificum* I, 407.
- Regino Prumiensis* I, 272; I, 285.
- «*Regium placitum*» II, 206.
- Regulae Cancellariae* I, 356-359.
- Regulae Juris* I, 274; I, 309; I, 331; I, 344.
- Reiffenstuel Anacletus* I, 430.
- Religiosi*: adprobatio pro confessionibus II, 38; — modus dimissionis II, 87; — relate ad prohibitiones can. 642 pro iis qui fuerunt religiosi II, 87.
- Renuntiatio privilegi* II, 298-302.
- Repertoria Juris Can.* I, 413.
- Reprobatio in jure* II, 32; II, 166.
- Rescripta*: I, 98; I, 105; origo II, 202; definitio et divisio II, 204; quinam possint ea impetrare II, 208; quando effectum sortiantur II, 214; requisita ad validitatem II,

- 215; interpretatio II, 240-243; executio II, 243-265; cessatio II, 265.
- Reservatio dignitatum* II, 124.
- Revocatio*: legis: quinam possint revocare II, 142; quibus modis II 143; in dubio revocationis II, 145; — privilegii II, 296.
- Richardus Petronius* I, 342; I, 367.
- Richer Edmundus* I, 82; I, 422.
- Richter Aem. Lud.* I, 313; I, 338; I, 442.
- Riculphus Moguntinus* I, 257; I, 258; I, 265.
- Riganti J. B.* I, 435.
- Rufinus* I, 363.
- Sacramentaria*: Leonianum I, 250; Gelasianum I, 250; Gregorianum I, 251.
- Salzano Thomas* I, 447.
- Sanchez Thomas* I, 425.
- Sanguineti Sebastianus* I, 447.
- Santi Franc.* I, 448.
- Sardicense C.*: I, 167; I, 188.
- Sarpi Paulus* I, 387-388.
- Sarti Maurus* I, 281; I, 438.
- Salolli F.*, Card. I, 448.
- Savigny (de) Fridericus Carolus* I, 23; I, 281; I, 439-440.
- Scarfontoni J. J.* I, 437.
- Schmalzgrueber Franc.* I, 430.
- Schulte* I, 281; I, 389; I, 442.
- Scientia juris canonici* I, 50; quibus scientiis connectitur I, 51; praestantia scientiae j. can. I, 61; methodus docendae et discendae huius scientiae I, 62-66. Scientia j. can. in I epocha I, 279-286; scientia j. can. in II epocha I, 287-296; e quibus causis efformata scientia j. c. in II epocha, I, 359; scientia j. c. in III epocha, I, 415-450.
- Scientiae auxiliares sive subsidariae j. can.* I, 52-54.
- Sebastianelli Guil.* I, 448.
- Sedes Apostolica vel Sancta* I, 82; Dicasteria S. Sedis I, 83; auctoritas SS. RR. Congregationum I, 85; acta S. Sedis I, 89-107; II, 51-53.
- Sforza Pallavicino*, Card. I, 388.
- Sicardus Cremonensis* I, 363.
- Significatio verborum*: I, 331; II, 125; II, 240.
- Simon a Bisiniano* I, 318; I, 364.
- Siricius Papa* I, 157.
- Siricius Papa* I, 157.
- Sirmond Jacobus* I, 262; I, 402.
- Soglia Joannes* Card. I, 446.
- Sole Jacobus* I, 448.
- Solieri Franciscus* I, 449.
- Sponsalia inita ante Codicem* II, 29.
- Statuta* I, 98.
- Statuta Ecclesiae antiqua* I, 233.
- Stephanus I Papa*: I, 154.
- Stephanus Tornacensis* I, 363..
- Strein Joannes* I, 429.
- Stylus Curiae*: I, 118; ejus stabilitas I, 119; ejus vis I, 120; pro supplendo jure II, 137; in rescriptis II, 222.
- Suarez Franciscus* I, 425.
- Subdelegatio* II, 258-261.
- «*Subrepticium*» II, 217; II, 222.
- «*Supplet Ecclesia*» II, 110.
- Surius Laurentius* I, 402.
- Synodus dioecesana* I, 108.
- Tamburinus* I, 81.
- «*Tametsi*» (caput) I, 394.
- Tancredus* I, 365.
- Tardif Adulphus* I, 449.
- Tarquini Cam.*, Card. I, 447.
- Taza*: in exploratione voluntatis religiosarum II, 37; pro executione rescriptorum II, 263.
- Telegraphum* II, 250-251.
- Tempus*: definitio II, 177; variae supputationes II, 178-184; tempus continuum et intermissum II, 194; terminus a quo et terminus ad quem II, 193-198; tempus utile et continuum II, 198-200; tempus relate ad rescripta II, 214.
- Tertullianus* I, 161.
- Testamentum Velus et Novum*, quatenus fons j. can. I, 72-74.

- Theiner* Augustinus I, 441.
Theodorus Cantuariensis I, 244; I, 247.
Theodosius Diaconus I, 237.
Thomas (S.) *Aquinas*: relate ad jus, I, 27, 29, 30, 38.
Thomassinus Ludovicus I, 421.
Traditio: quatenus fons j. can. I, 113-117.
Tribunalia S. Sedis I, 84.
Tridentinum Concilium: I, 183; Bulla indictionis et historiae Concilii I, 387; tres periodi I, 389; collectio canonum et decretorum I, 392; adprobatio I, 394; interpretatio canonum I, 395; restitutio rei religiosae I, 396.
lingensis I, 428; Universitas
Trullana Collectio I, 213-216.
Trullanum C. II seu Quinisextum: I, 168; I, 213.
Turrecremata (de) *Joannes* I, 364; I, 372.
Universitates I, 291; I, 382; Universitas Bononiensis I, 294; I, 308; Universitas Dillingolstadiensis I, 428; Washingtonensis I, 445; Athenaeum Pont. Seminarii Romani I, 58; I, 444 et 445; Professores Semin. Romani I, 448.
Ursaya Dominicus I, 436.
Vacatio: legis II, 84; sedis relate ad valorem rescriptorum II, 267-269.
Van Espen I, 432.
Vaticanum C.: I, 184.
Vecchiotti Septimius I, 447.
Vering Fridericus I, 442.
« *Veritas precum* » II, 217-225.
Vermeersch Arthurus I, 450.
Versio Hispana seu *Isidoriana* I, 231.
Versio Italica seu *Prisca* I, 232.
Versio SS. Scripturarum: requisita II, 124.
Vicariorum cooperatorum nominatio II, 37.
Victor Papa I, 153.
Viennense C.: I, 179.
Vinnius Arnuldus I, 427.
Voel Joannes I, 428.
Walter Ferdinandus I, 443.
Wasserschleben I, 442.
Wernz Franc. Xav. I, 444.
Wiestner Jacobus I, 432.
Yvo Carnutensis I, 275; I, 286.
Zabarella Franciscus I, 372.
Zaccaria Franciscus I, 438.
Zallinger Jacobus I, 431.
Zech Franciscus I, 431.
Zenzelinus de Cassanis I, 348; I, 368.
Zitelli-Natali I, 446.
Zonaras Joannes I, 223.

ERRATA-CORRIGE

IN VOLUMINE I: Prolegomena Iuris Canonici. Historia fontium Iuris Canonici.

PAG.	LIN.		CORRIGE:
8	18	Non amplius ergo igitur	Non amplius igitur
21	4	pervadet	pervadat
22	20	einige	einzig
59	7	gradum	graduum
59	17	crudelitatis	credulitatis
69	19	au patet	ac patet
83	7	promanere	promanare
106	18	ad officialibus	ab officialibus
126	7	quoad indulgentiae	quod indulgentias
126	26	ministeriis exercitiis	ministeriis exercitiis
129	1	religiosae	religiose
166	20	Quinisexto (692)	Quinisexto (691)
169	24	illi Concilio	concilio Constantiensi (1414-1418)
171	17	Theodorico	Theodosio
176	19	Henrico IV	Henrico V
213	1 et 25	Cyrenensi	Cyrensi
252	22	editum	coeptum edi
278	6	colligebat	colligebant
291	16	studia generalis	studia generalia
307		finem versus	<i>Tres lineae quae in textu antecedunt duas postremas, post has lineas le- gantur.</i>
309	11	canonnm	canonem
327	4	Inn. III	Hon. III
381	29	dilata	ditata
382	27	1482	1492
394	31	XIV	XXIV
404	17	in Badensi ditione	in provincia Rhenania
416	31	1540	1550
455	12	1590	1550
456	16	XIII	XVIII
460	30	1915	1914
461	8	arpesentibus	praesentibus

IN VOLUMINE II: Commentarium ad Librum I Codicis.

PAG.	LIN.		CORRIGE:
15		<i>Post commentarium ad can. 1, cfr. Additio, pag. 338.</i>	
87	31 et 32		<i>expungantur verba: « praesertim can. 647 et 648 ».</i>
101		<i>inter lineam 26 et 27 addantur verba: « ubi domicilium; advena in loco ».</i>	
203	23	usepr	super
212	10	can. 1135, § 3	1138, § 3
268	18	contineat alicui	contineat potestatem alicui
320	29	qui	cui

ERRATA - CORRIGE

IN VOLUMINE I: Prolegomena Iuris Canonici. Historia fontium Iuris Canonici.

PAG.	LIN.		CORRIGE:
8	18	Non amplius ergo igitur	Non amplius igitur
21	4	pervadet	pervadat
22	20	einige	einzige
54	22	Anzoletti	Anzilotti
55	6	60	59
59	7	gradum	graduum
59	17	crudelitatis	credulitatis
69	19	au patet	ac patet
83	7	promanere	promanare
106	18	ad officialibus	ab officialibus
126	7	quoad indulgentiae	quod indulgentiae
126	26	ministeriis exercitiis	ministeriis exercitis
129		religiosae	religiose
166	20	Quinisexto (692)	Quinisexto (691)
169	5	Gregorii IX	Gregorii XI
169	24	illi Concilio	concilio Constantiensi (1414-1418)
171	17	Theodorico	Theodosio
176	19	Henrico IV	Henrico V
213	1 et 25	Cyrenensi	Cyrensi
239	16	Athanasii I	Anastasii I
252	22	editum	coeptum edi
278	6	colligebat	colligebant
291	16	studia generalis	studia generalia
307		<i>finem versus</i>	<i>Tres lineae quae in textu anteceden- duas postremas, post has lineas let gantur.</i>
309	11	canonnm	canonem
327	4	Inn. III	Hon. III
381	29	dilata	ditata
382	27	1482	1492
394	31	XIV	XXIV
404	17	in Badensi ditione	in provincia Rhenania
416	31	1540	1550
455	12	1590	1550
456	16	XIII	XVIII
460	30	1915	1914
461	8	arpresentibus	praesentibus

348.171 C31

Cicognani, Hampe~~l~~us I.

AUTHOR

Ius Canonicum

TITLE

